# SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERDE TEORİ VE ARAŞTIRMALAR II

CİLT 5

EDİTÖR: PROF. DR. SERDAR ÖZTÜRK

gece kitaplığı

**İmtiyaz Sahibi / Publisher** • Yaşar Hız

**Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief** • Eda Altunel

**Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design** • Gece Kitaplığı

**Editör / Edıtor** • Prof. Dr. Serdar Öztürk

**Birinci Basım / First Edition** • © Aralık 2020

**ISBN** • 978-625-7319-28-7

**© copyright**

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

**Gece Kitaplığı / Gece Publishing**

**Türkiye Adres / Turkey Address:** Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

**Telefon / Phone:** +90 312 384 80 40

**web:** www.gecekitapligi.com

**e-mail:** gecekitapligi@gmail.com

**Baskı & Cilt / Printing & Volume**

Sertifika / Certificate No: 47083

# Sosyal ve Beşerı Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II

**Cilt 5**

**Editör**

**PROF. DR. SERDAR ÖZTÜRK**

gece kitaplığı

# İÇİNDEKİLER

**BÖLÜM 98**
**GİRİŞİMCİ KİŞİLİK ÖZELLİĞİ İLE GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**
Eray AYDIN ..... 1

**BÖLÜM 99**
**FUAT SEZGİN'İN BİLİMLER TARİHİNE BAKIŞI**
Yakup YILDIZ ..... 31

**BÖLÜM 100**
**NEVŞEHİR İLİ MİYOSEN DÖNEM FOSİL YATAKLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI**
Okşan BAŞOĞLU ..... 51

**BÖLÜM 101**
**19. YÜZYIL OSMANLI TOPLUMUNDA ETNİK İŞBÖLÜMÜ İDDİALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**
Engin KIRLI ..... 79

**BÖLÜM 102**
**KLİNİK KARAR DESTEK SİSTEMLERİ**
Sinan KUL ..... 105

**BÖLÜM 103**
**DİJİTAL PAZARLAMA**
Cemal GÜLER ..... 123

**BÖLÜM 104**
**TARİH ÖNCESİ SANAT FORMLARINDA SOYUTLAYICI EĞİLİMLER**
Cansu ÇELEBİ EROL ..... 143

**BÖLÜM 105**
**DEĞİŞEN ÖĞRETİMBİLGİSEL VE YÖNTEMBİLGİSEL ANLAYIŞ IŞIĞINDA ALMANCANIN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİ**
Sevinç SAKARYA MADEN ..... 163

**BÖLÜM 106**
**ÇOCUKLARDA ÖZ-DÜZENLEME BECERİLERİNİ DESTEKLENMESİ: DERLEME ÇALIŞMASI**
Esin SEZGİN ..... 191

**BÖLÜM 107**
**SOSYAL GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE KAVRAMSAL VE ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME**
Saime MEÇİKOĞLU & Eren DURMUŞ ÖZDEMİR..... 215

**BÖLÜM 108**
**GİRİŞİMCİLİK VE İNOVASYON İLİŞKİSİ**
Aylin DILEK ..... 235

**BÖLÜM 109**
**VASFİ MAHİR KOCATÜRK'ÜN EDEBİYAT TARİHİ ANLAYIŞI**
Zeynep Gözde Kozlu ..... 251

**BÖLÜM 110**
**AMANOS (NUR) DAĞLARI VE ÇEVRESİ SICAK VE SOĞUK MEMBA SU KAYNAKLARININ FAY HATLARI İLE İLİŞKİSİ VE KULLANIMLARI**
Ergin CANPOLAT ..... 267

**BÖLÜM 111**
**KAMUDA YAPILAN MUHASEBE DENETİMİNİN MUHASEBE ÇALIŞANLARI NEZDİNDEKİ ALGISI: KARS ÖRNEĞİ**
Seyhan ÖZTÜRK & Özlem GÜNER ..... 293

**BÖLÜM 112**
**ZANAATKARIN MAKİNEYLE İMTİHANI: SAFRANBOLU'DA DEBBALIĞIN FABRİKALAŞMA GİRİŞİMİ**
Kadir ŞAHİN ..... 319

**BÖLÜM 113**
**PANDEMİ (COVID-19) SÜRECİNİN İLK DÖNEMİNDE, INSTAGRAMDA YER ALAN SIRTÇANTALI POPÜLER ERKEK GEZGİNLERİN, GÜNDEM BELİRLEME VE ÇERÇEVELEME KURAMI DOĞRULTUSUNDA ANALİZİ**
AYŞE ÇATALCALI CEYLAN ..... 367

**BÖLÜM 114**
**NIETZSCHE'NİN 'KUVVET' VE 'GÜÇ İSTEMİ' KAVRAMLARI ÜZERINE BİR İNCELEME**
Berk Utkan ATBAKAN ..... 397

**BÖLÜM 115**
**TÜRKİYEDE BASIN VE MAHALLİ BASININ BAŞLANGICI BAĞLAMINDA VANDA YAŞANAN GELİŞMELERE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME**
Rüstem ÇURKU ..... 419

# Bölüm 98

## GİRİŞİMCİ KİŞİLİK ÖZELLİĞİ İLE GİRİŞİMCİLİK EĞİLİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA*

***Eray AYDIN*[1]**

1 Dr.Eray AYDIN, Uzman/ Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, erayaydin25@gmail.com
Orcid: 0000-0002-4303-2606

* Bu çalışma, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından yayımlanan doktora tezinden üretilmiştir.

## 1. GİRİŞ

15.yy. da başlayıp günümüze kadar gelen girişimcilik son yıllarda önemini giderek artırmakta ve ülkelerin öncelik verdiği konular arasında gelmektedir. Ekonomiye sağlamış olduğu katkı, toplumsal refaha olan etkisi ve yaratmış olduğu yeni iş imkanları, araştırmacıların ve yöneticilerin bu konuya olan ilgisini artırmıştır. Son yirmi yıl içerisinde teknoloji alanındaki gelişmeler, girişimcilik alanındaki faaliyetlerin tüm dünyada hızla yayılmasına imkân vermiştir. Bu gelişmelerle girişimcilik, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir politika aracı olmuş ve devletlerin ekonomi programlarında önemli bir yer edinmiştir. Birçok ülke bu alanda cazip yatırım fırsatları yaratmış ve girişimcileri yatırıma yönlendirmek için teşvik paketleri açıklamışlardır.

Dünyada hızlı bir ivme yakalayan girişimcilikle birlikte girişimciler de ön plana çıkmış ve yapmış oldukları inovasyon faaliyetleri ile köklü geçmişe sahip fabrikatörleri, üreticileri dahi ekonomik gelir anlamında geride bırakmışlardır. Bu sebeple girişimcilik için en önemli unsur bireylerdir. Üniversiteler ülkenin geleceği için önemli yere sahip olan gençlerin girişimciliğe yönelik yetkinliklerini ve bu alana olan ilgilerini artırmak ve onlara girişimci cesareti vermek için lokomotif rolü üstlenmektedirler. Genellikle kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları (STK) ve üniversiteler tarafından verilen eğitimler, girişimcilik konusunun tabana yayılımını sağlamış ve farkındalık yaratılmıştır. Nitekim açılan girişimcilik sertifika programı yoğun ilgi görmüş ve düzenli olarak KOSGEB ve diğer sivil toplum kuruluşları tarafından uygulanmıştır. Özellikle son dönemde KOSGEB veya üniversitelerde girişimcilik eğitimi almış olan bireylerin yapmış oldukları başarılı girişimler bu konunun çekiciliğini artırmıştır. Bu yüzden üniversite öğrencileri araştırma konusuna dahil edilmiş ve öğrencilerin girişimci olma eğilimi gösterip göstermedikleri belirli ölçeklerle incelenmiştir.

Girişimcileri toplumu oluşturan diğer bireylerden ayıran bir takım kişilik özelliklerine sahip oldukları birçok araştırmada görülmektedir. Kendine güven, güçlü başarma arzusu, risk alma, liderlik vb. birçok kişilik özelliği başarılı girişimcilerin birçoğunda bulunmaktadır. Bird ve Jelinek (1988) başarılı girişimcilerin çoğunun iç ve dış kontrol odağına sahip olduklarını ifade etmektedirler. Çalışma kapsamında üniversite öğrencilerinin girişimcilerin taşımış olduğu bir takım kişilik özelliğine sahip olmalarının onları girişimci olma arzusuna yönlendirici bir etkiye sahip olup olmadığı araştırılmış ve bu iki değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Özellikle genç girişimci olma potansiyeline sahip öğrencilerin kişilik özelliklerini belirlemek ve girişimci olma eğilimlerini araştırmak kariyer planlamalarına yardımcı olabilecektir.

## 2.KARAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde girişim, girişimcilik, girişimci kişilik özellikleri ve girişimci olma eğilimi kavramlarına ilişkin tanımlamalar yer almaktadır.

### 2.1.GİRİŞİM VE GİRİŞİMCİLİK

Girişimcilik çok disiplinli bir konudur. Tek bir disipline bağlı olarak açıklamak oldukça dar kapsamlı bir tanımlama olacaktır. Bu yüzden girişimcilik psikoloji, sosyoloji, ekonomi ve antropoloji gibi birçok bilim dalı ile ilgilidir. Girişimcilik kavramıyla ilgili geçmişten günümüze kadar sayısız tanımlama yapılmıştır ancak girişimcilikle ilgili yayınlanmış birçok eser ve tanım olmasına rağmen konu hakkında uzlaşılan bir tanım bulunmamaktadır (Cunningham & Lischeron, 1991, s. 45).

Geçmiş yıllarda sıklıkla kullanılan "teşebbüs" ve "müteşebbis" kavramları yerine bugün daha çok "girişim" ve "girişimci" kavramlarını kullanmaktayız (Aytaç & İlhan, 2007, s. 102). Girişim (enterprise); bir işi yapmak için harekete geçme, başlama, kalkışma durumunu ifade etmekte, girişimci (entrepreneur) ise; bu eylemi gerçekleştiren, yürüten kişi anlamında kullanılmaktadır. Girişim, bir işi yapmak üzere eyleme geçme, bir işe başlama veya bir sonuca ulaşmak için çaba sarf etmek olarak bilinmektedir. Girişimcilik ise; yaşanılan çevrenin yarattığı fırsatları sezme, planlama ve projelere dönüştürme ve üreterek insan yaşamını kolaylaştırma becerisine sahip olmaktır (Bozkurt Ö., 2006, s. 94).

Girişimcilik, risk ve belirsizlik şartları altında kazanç elde etme amacı ile yenilikçi bir ekonomik örgütlenmenin oluşturulmasıdır. Girişimcilik, bir fırsatı yakalamak ve değerlendirmek için kaynakların bir araya getirilmesiyle oluşan bir değer yaratma sürecidir. Başka bir tanıma göre girişimcilik; büyüme, kar ya da başka bir biçimde olmak üzere ekonomik değişimlerle sonuçlanacak biçimde değer yaratmak düşüncesini birleştiren herhangi bir eylem olarak tanımlanması mümkündür (Altuntaş, 2014, s. 104). Ancak unutulmamalıdır ki her girişim basit bir iş fikriyle başlar (Scarborough, 2012, s. 5), girişimci daha sonra bu fikri sürdürülebilir bir işe dönüştürmek için gerekli finansman arayışına girer.

Girişimci finansal, sosyal ve psikolojik risklerle birlikte para kazanarak kişisel tatmin sağlayan, bu amaçla gerekli zaman ve çabayı sağlayıp değer üreten kişidir (Hisrich, Peters, & Shepherd, 2014). Girişimcinin en temel vasfı risk alması ve sorumluluk üstlenmesidir. Girişimciler değer yaratan ve çevrelerinde dönüşüm sağlayan kişilerdir. Girişimcilerde herkeste olmayan çekirdek yetenekler bulunmaktadır (Ramaswamy & Özcan, 2014). Bu yeteneklerden bazıları; birlikte yaratma, farklı düşünme, deneyim ve tecrübeyi paylaşma, olaylara bütüncül yaklaşma ve güçlü sezgileri sayesinde fırsatları değere dönüştürmeleridir.

Girişimciler toplum için değerli kabul edilen insanlardır. Girişimcilerin doğasında üretmek, değer yaratmak ve insanlara hizmet etmek vardır. Öncelikli amacı para kazanmak olan girişimciler hayal kırıklığına uğrayabilir çünkü toplum nezdinde karşılık bulmayan yeniliklerin başarısız sonuçlanması kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden toplumsal fayda temelli gerçekleşen girişimler insanları hedeflerine daha hızlı ulaştırmaktadır. Dolayısıyla her girişimci aslında toplum refahını bir adım ileriye götürmek için çaba sarf etmelidir.

Toplumda değer yaratmak ve girişimin karşılık bulması için insanların beklentilerini karşılamak gerekir. Bu noktada önemli olan insanları ve kurumları yani paydaşları tanımaktır. Girişimcilerin analiz etmesi gereken önemli nokta paydaşları belirlemek ve onları ne zaman ve nerede kullanacağını planlamaktır. Paydaşlar, işletmelerin varlıklarıyla doğrudan bağlantılı olan kişiler veya gruplar olarak tanımlanır (Uzunoğlu & Öksüz, 2010, s. 168). Müşteriler, hissedarlar, çalışanlar, tedarikçiler ve dağıtıcılar girişimciler için önemli birer paydaştır. Dolayısıyla yatırım veya girişim kararı verirken mutlaka paydaş beklentileri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Girişimci insanlar girişimci olmayan insanlardan farklı düşünürler (Hisrich, Peters, & Shepherd, 2014, s. 7). Dolayısıyla olaylara ve nesnelere bakış açıları da diğer insanlardan farklıdır. Bu yüzden keşfedici yani yenilik yaratma eğilimine sahiptirler. Yenilik yaratma ise belirsiz ortamlarda kararlar almakla mümkündür. Girişimci bireyler genellikle duygusal bakış açısından ziyade rasyonel bakış açısına sahiptirler. Girişimciler risklerin yüksek olduğu piyasalarda, değişim yaratmak için zaman baskısı altında dahi önemli kararlar alabilirler. Ancak bireyler girişim sürecinde bilişsel olarak adapte olmalı ve kapsamlı düşünerek girişimde bulunup bulunmayacağına karar vermelidir.

Girişim ve girişimcilik kavramlarıyla ilgili değerlendirmelerden sonra bu sürecin nasıl işlediğine dair bilgi verelim. Girişimcilik süreci, girişimcinin hangi aşamalardan geçmesi gerektiğini ifade etmektedir. Sürecin doğru şekilde yönetimi, girişimcinin başarısı ile paralellik göstermektedir. Girişimcilik süreci, temel olarak bir değer yaratma sürecini ve bir kişinin girişimcilik serüveninde hangi aşamalardan geçmesi gerektiğini ifade etmektedir. Girişimcilik tipine, kurulacak girişimin türüne göre detaylarda birtakım farklılıklar olsa da her girişim belirli aşamalardan geçerek ortaya çıkar. Bu aşamalar fırsatların tespiti, iş modeli ve iş planı geliştirme, finansman bulunması, gerçekleştirme ve sürdürülebilirliktir.

Bir değerlendirme yapılırsa, ekonomistler, sosyal politikacılar ve psikologlar tarafından girişimcilikle ilgili tanımlamalar kısmen farklılık göstermektedir. Ekonomistler girişimciyi kar elde etme ve büyüme kavramlarıyla ilişkilendirirken, sosyologlar toplumsal fayda temelli olarak ele almışlardır. Girişimcilikle ilgili yapılan tanımlama sayısı bu yüzden oldukça fazladır.

## 2.2 GİRİŞİMCİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

Çalışma kapsamında araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılan altı farklı girişimci kişilik özelliği ele alınmıştır. Bu kişilik özellikleri, girişimcilik literatüründe farklı çalışmalarda sıkça alıntı yapıldığı için seçilmiştir. Ayrıca, yazarlar bu özelliklerin, bireylerin girişimci davranışlarını temsil edebilecek kapasitede olduğunu belirtmiştir (Gürol & Atsan, 2006, s. 28).

Belirsizliğe karşı tolerans, girişimcilerin belirgin özelliklerinden biridir. Belirsizlikler girişimcilerin hedeflerine ulaşmasında engel olduğu gibi yeni fırsatlar da yaratabilir. Her gün ortaya çıkan ve karar almayı zorunlu kılan belirsiz durumlarda, girişimcilerin inisiyatif alması gerekir çünkü belirsiz koşullarda planlama ve yatırım yapma zorlu bir süreçtir (Narea, 2016, s. 126). Belirsizliğe karşı tolerans göstermek girişimcilerin her koşulda büyük adımlar atacağını göstermemektedir. Ayrıca daha ılımlı ve orta düzeyli riskler alarak ileriye yönelik yatırım planlamak girişimcilere kolaylık sağlayabilir.

Risk alma, girişimcilerin kararlarını eyleme geçirme sürecinde en zorlu adımdır. Risk almaya eğilimli olmak, girişimcileri diğer insanlardan ve yöneticilerden ayırır (Luca, 2017, s. 23). Birçok araştırma girişimcinin en belirgin karakterini risk alma eğilimi olarak belirlemiştir. Risk alma, sonucunun başarısız olma ihtimaline rağmen, bir iş fikrini yürütmeye koymaktadır. Girişimci de bu riskin sonucu üstlenen kişi olarak tanımlanır. Yine de araştırmalar, girişimcilerin genellikle hesaplanabilir nitelikte riskler aldıklarını göstermektedir (Chell, 2008, s. 102).

Girişimci kişilerin bir diğer önemli özelliği başarma arzusudur. Bireylerin girişim yapmak için en önemli motivasyonu, hedeflerine ulaşma ve başarma ihtiyacıdır (Kerr vd., 2018, s. 23). Başarıya duyulan ihtiyaç, bir bireyin sahip olduğu yetenekleri kullanarak zorlu hedeflere ulaşması ve diğer insanlar tarafından değer görme isteğidir. Araştırmalar, girişimcilerin sıfırdan bir şirket kurmasının yüksek başarma hevesine bağlı olduğunu savunmaktadırlar. Çünkü her girişimin uzun bir süreci ve ayrıca başarısız olma ihtimali bulunmaktadır (Narea, 2016, s. 129). Planlama, koordine etme, yürütme ve yönetme gibi kapsamlı bir sistemi ancak güçlü başarma arzusu olan bireyler idare edebilirler. McClelland (1961), girişimci olabilmenin anahtarını, başarma motivasyonu olarak belirlemiştir (Chell, 2008, s. 89). Başarı aslında öğrenilmiş bir kişilik özelliğidir (Luca, 2017, s. 23). Benzer şekilde birçok araştırma başarma ihtiyacı ile girişimcilik arasında güçlü bir bağ kurmaktadır.

Kontrol odağı, bir insanın yaşamı üzerindeki kontrol derecesidir (Karabulut, 2016, s. 13). Kontrol odağı insanlarda iç ve dış kontrol odağı olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. İç kontrol odağı, bir kişinin kararlarının yaşamını kontrol edebileceğine inandığını gösterirken,

dış kontrol odağı, bir insanın yaşamının kader, şans ve dış unsurlardan veya başka insanlar gibi dış etkenlerden etkilendiğini gösterir. İç kontrol odağına sahip kişilerin kariyer yollarını belirleyebilmeleri, girişimci olma niyetlerini değerlendirmeleri ve girişim yapmaları beklenmektedir.

İç kontrol odağı psikolojide, bireyin kendi davranışları ve sonuçları üzerinde söz sahibi olduğunu gösteren bir kişilik yönelimidir (Tomak, 2015, s. 32). İç kontrol odağı, başarı veya başarısız durumların dış çevre faktörlerinden ziyade (şans, kader, çevresel faktörler) kişinin kendi yetenek ve çabaları sonucunda ortaya çıkma durumudur. Birey eğer davranışlarının sonuçlarının kendi kontrolünde olduğuna inanıyorsa iç kontrol odağına, kendi dışındaki faktörlerden kaynaklandığına inanıyorsa dış kontrol odağına sahiptir.

Kontrol odağı kavramı, Rotter (1960) tarafından yayımlan "Sosyal Öğrenme Teorisi" den ortaya çıkmıştır. (Chell, 2008, s. 98). İç kontrol odağı kavramı, kişinin farklı durumlar karşısında edindiği tecrübe ve yaşadığı sosyal çevreye göre farklılık göstermektedir.

Yenilikçilik ve girişimcilik kavramları benzer dinamikler üzerine inşa edilmiştir. Girişimcilikte yenilikçi olmak düşünsel bakımdan yenilikçi ve sentezci olmayı gerektirir. Yenilikçi ve güçlü vizyona sahip bireyler pratik zekaya sahip girişimcilerdir (Tutar & Fırat, 2014, s. 25). Örgütsel başarı için inisiyatif alır ve değişim yaratır. Girişimcilerin ayırt edici özelliği öngörülerinin yüksek olmasıdır. Girişimciler karşılaşılan sorunlara karşı yenilikçi ve alışılmış dışında çözümler üretme yeteneğine sahiptirler. Bu noktada inovasyon yatan kişiler aslında girişimcidirler. Yeni ürün, hizmet ve iş süreçleri ortaya çıkararak fırsatları değere dönüştürerek ekonomide katma değer yaratırlar (Erdoğan, 2012, s. 44).

Yenilik, toplum nezdinde ekonomik ve sosyal fayda yaratan bir değerdir. Girişimciler yapmış oldukları faaliyetler ile radikal değişiklikler gerçekleştirirler. Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, verinin daha hızlı ve kolay yayılması, ekonomideki değişimler ve tüketici davranışları girişimcileri yenilik yapmaya zorlamaktadır.

Özyeterlilik, bir kişinin hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli motivasyona sahip olması, beklentileri karşılamak için çaba sarf etmesi ve üstesinden gelmesi olarak tanımlanır (Cassar ve Friedman, 2009). Girişimciler, kişisel yargı ve yeteneklerine güvendiklerinde dolayı baskı altında veya belirsiz durumlarda karar alma yeteneğine sahiptirler. Özgüven kişinin mevcut yeteneklerinin farkında olması ve hedeflerine ulaşacağına inanmasıdır. Chen vd. (1998) girişimcilerin kendine güven duyması ve bazı yetkinliklere sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu kilit özellikler, pazarlama, inovasyon, yönetim, risk alma ve finansal denetimdir. Yeni bir iş kurmayı düşünen veya girişimde bulunanların bu özellikleri veya

yetenekleri taşıması gerekir. Öz yeterlilik düzeyleri yüksek bireylerin girişimci olma ihtimalleri daha yüksektir (Chell, 2008, s. 135).

Birçok araştırmacı, belirsizlik ortamında ve rekabet düzeyinin yüksek olduğu piyasalarda, yeni ürünler sunmak veya pazara giriş yapmak için girişimcilerin güçlü bir vizyona, kişisel öz-yeterlik duygusuna ve inovasyona meraklı olmaları gerektiğini savunmuştur (Kerr vd., 2018).

Girişimci kişiliğe sahip kişiler; fark yaratma eğiliminde oldukları için yaratıcı, zorlukları aşabileceklerine inandıkları için özgüveni yüksek, fırsatları yakalayabilme eğiliminde oldukları için yenilikçi ve kendilerine hakim oldukları için iç kontrol odağına sahip bireylerdir.

## 2.3. GİRİŞİMCİ OLMA EĞİLİMİ

Girişimcilik eğilimi kısaca kişinin iş yeri kurma noktasındaki niyetidir. Dünya Girişim Platformu (GEM) tarafından yapılan tanıma göre girişimcilik niyeti, kısa süre içerisinde (1-3 yıl) bir iş kurma niyetinde olan 18 ile 64 yaş aralığındaki nüfusun yüzdesel olarak ifadesidir (Herrington, Kew, & Mwanga, 2017). Girişimci adayı bireyler, bir girişim başlatmak için gerekli bilgiye, niteliklere ve tecrübeye sahip olduklarına inanarak fırsatları değerlendirme eğilimindedirler. Ancak, yalnızca bu niteliklere sahip olmak girişim için yeterli değildir. Niyeti amaca dönüştürmek için hedefler belirlemek ve bu hedeflere ulaşmak için üstün çaba gerekir. Kişiler, girişim niyetlerini icraata dönüştürmeye başladıklarında, karşılarına fırsatlar çıkabileceği gibi bu niyetlerinden vazgeçmelerine yol açabilecek birtakım riskler veya unsurlar da ortaya çıkabilecektir.

Girişimci olma niyetini veya girişimde bulunma eğilimini etkileyen başlıca unsurlar iç ve dış faktörler olarak ele alınmaktadır. Bazı araştırmalarda bu tanım, kişisel faktörler ve çevresel faktörler olarak da ele alınmıştır. Bireylerin girişimcilik niyetlerini, kişilik özellikleri önemli ölçüde etkilemektedir.

Bu faktörler; başarma arzusu, riske karşı tolerans veya motivasyon olduğu gibi, aile, sosyal statü ve de gelir olabilir. Çevresel faktörler ise kişinin müdahalesi dışında gelişen ve tahmin edilmesi zor olan ve herkesi etkileyen unsurlardır. Başlıca çevresel faktörler, ekonomi, enflasyon, ulusal veya küresel krizler olarak sıralanabilir.

Başarma arzusu, bireyin sahip olduğu beceri ve yetenekleri kullanarak hedeflerine ulaşma isteği olarak tanımlanır (Westhead & Wright, 2013, s. 79). Güçlü başarma arzusu bireyler ve özellikle girişimciler için önemli bir motivasyon kaynağıdır. Riske karşı tolerans, girişimcilerin veya firmaların katlanabileceği risk derecesi veya isteğini belirtmektedir. Motivasyon ise bireyin girişim fikrini eyleme dönüştürme noktasında harekete geçme isteği olarak tanımlanır. GEM (2018) tarafından yayımlanan raporda girişimcilik eğilimi dünya ortalaması 23,68 iken, Türkiye'de bu oran %30 olarak

görülmektedir. Bu da Türk vatandaşlarının girişimciliğe olan ilgilerinin dünya ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir.

Denanyoh, Adjei & Nyemekye (2016) tarafından Gana'lı öğrencilere yönelik yapılan araştırmada, girişimcilik eğilimini etkileyen faktörleri; eğitim, aile ve yapısal/çevresel faktörler olmak üzere üç farklı boyutla ele almışlardır (Denanyoh, Adjei, & Nyemekye, 2015, s. 38). Girişim destek modeli olarak adlandırdıkları çalışma aşağıda yer almaktadır. Girişimcilik eğilimi, kişinin girişimcilik yapmaya yönelmesi ve bunun için kendisine güven duymasıdır (Büyükyılmaz, Karakaya, & Yıldıran, 2015). Büyükyılmaz vd., (2015) yaptıkları çalışmada girişimcilik eğilimini düşünce, proje ve yatırım boyutu olmak üzere üç boyutlu olarak ele almışlardır. Dolayısıyla bir girişimin gerçekleşmesi için ilk olarak bir iş fikrinin zihinde oluşması gerekir. Sonraki süreçte uygulama için gerekli finansman ve diğer üretim kaynaklarının planlaması yapılıp yatırım boyutuna geçilebilir.

Kurumlar veya işletmeler açısından girişimcilik eğilimi, yönetim kadrosu tarafından uzun vadede olumlu sonuçlar getirebilecek riskleri üstlenebilme, inovasyon yapabilme ve proaktif davranışlar sergileyebilme yatkınlığını göstermektedir (Büyükyılmaz vd., 2015). Bu nedenle girişimcilik eğilimi yenilikçilik, proaktiflik ve risk alma konusunda üst yönetimin stratejileri ile yakından ilişkilidir.

## 3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırma metodolojisi kapsamında aşağıda araştırmanın amacı ve önemi, araştırma modeli, evren ve örneklem ile araştırmanın sınırlılıklarına yer verilmiştir

### ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı, üniversitelerde girişimcilik eğitimi alan öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ve girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişki olup olmadığına yönelik analiz gerçekleştirmektir. Bu amaçla iş hayatına yönelik eğitim verilen ve Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan üniversitelerin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde eğitim gören öğrenciler araştırma kapsamında inceleme konusu yapılmıştır. Farklı demografik özelliğe sahip öğrencilerin, bu iki değişken kapsamında farklılaştırma gösterip göstermediği de araştırma kapsamında incelenmiştir.

Girişimcilik dersi alan öğrencilerin, bilgi ve becerilerinin artırılması, iş fikri geliştirme ve yeni bir girişim yaratma motivasyonu kazandırılması ve ayrıca yeteneklerinin değere dönüştürülmesi noktasında öğrencilere yönelik uygulamalar geliştirilebilir. Öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerini belirlemek üzere üniversite eğitimleri sırasında anketler uygulanıp, girişimci kişiliğe sahip öğrencilerin bu alana yönelik çalışmalara ağırlık vermesi sağlanabilir.

## ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırmada, girişimcilik dersi alan öğrencilerin kişilik özellikleri ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma kapsamında altı farklı girişimci kişilik özelliğinin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Aşağıdaki şekilde araştırma modeli görülmektedir.

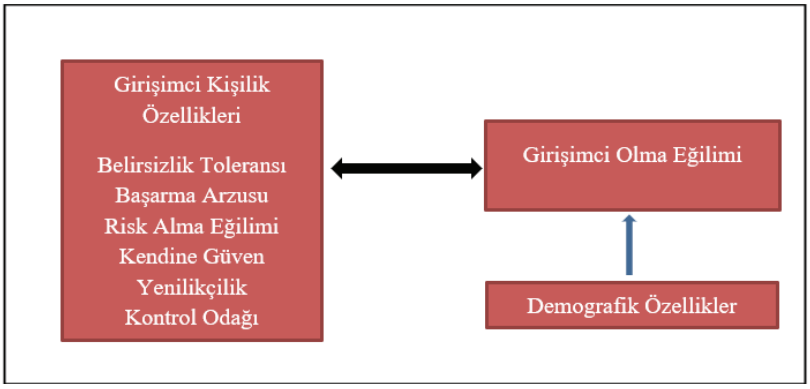


*Şekil 3.1: Araştırma Modeli*

## ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Araştırma Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan üniversitelerin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde öğrenim gören öğrenciler ile yürütülmüştür. Karabük Üniversitesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sinop Üniversitesi, Bartın Üniversitesi ve Kastamonu üniversitelerinde 2018/2019 bahar döneminde öğrenim gören ve girişimcilik dersi almış olan öğrencilerden anket yöntemi ile veriler toplanmıştır.

Basit tesadüfi örnekleme modeli uygulanmış ve toplamda 600 anket öğrencilere dağıtılmış ve 506 anket yanıtlanmıştır. Çalışma kapsamında yapılan güvenilirlik ve geçerlilik analizi sonucunda 58 yanıt kapsam dışı bırakılmış ve 448 yanıt değerlendirmeye alınmıştır. Cohen (2007) tarafından yapılan analize göre, araştırma evreni için bu örneklemin yeterli olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo araştırma evrenini ve örneklem büyüklüğünü göstermektedir. Karabük, Kastamonu, Sinop, Bartın ve Bülent Ecevit Üniversitelerinin öğrenci işlerinden alınan verilere göre İşletme Fakültesi veya İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde toplamda 985 öğrenci 2018-2019 bahar döneminde girişimcilik dersini almaktadır.

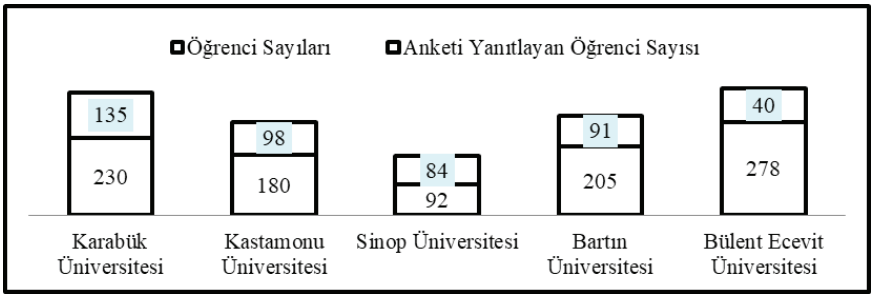


*Şekil 3.2*: *Araştırma Evreni*

**Kaynak:** *Araştırma evreni, Öğrenci İşleri Başkanlıklarından alınan bilgiler doğrultusunda, üniversitelerin bahar döneminde girişimcilik dersi alan İİBF öğrencilerinin sayılarına istinaden oluşturulmuştur.*

## ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLAR

Araştırma sürecinde toplamda 506 kişiye ölçekler uygulanmış ve toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Veri analizi işlemi ise öncelikle kayıp veri analizi ile başlamış ve bu bağlamda %2'ye kadar olan tolere edilebilir nitelikteki boşluklar aritmetik ortalamalar ile doldurulmuştur. Buna karşın 14 kişiye ait verilerin ciddi boşluk içerdiği belirlendiği ve analiz sonucunu etkileyebileceği değerlendirildiği için veri setinden çıkarılmasına karar verilmiştir. Devamında ise Z puanları ve skewness-kurtosis değerleri hesaplanarak uç değer analizleri yapılmıştır. Uç değer analizleri veri setinde normalliği etkilemesi muhtemel aykırı verilerin ayıklanması işlemidir. Bu bağlamda Z puanları toplamda 32 kişiye ait verinin ve skewness-kurtosis değerleri ile ise 12 kişiye ait verinin ayıklanmasına karar verilmiştir. Uç değerler genel olarak veri toplama aşamasında karşılaşılan isteksiz veya gönülsüz yanıtlayıcılardan veya örneklem çerçevesi içerisinde olmaması gereken katılımcıların kazara örnekleme dahil olması ile ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda araştırma sonuçlarını etkilemesi ve parametrik analiz koşullarını zora sokması nedeniyle toplamda 58 kişiye ait veri ayıklanmış ve 448 veri değerlendirmeye alınmıştır.

Ayıklanan verilerden sonra normallik analizleri ve Levene homojenlik analizleri her bir değişken bağlamında incelenmiş ve parametrik test koşullarının sağlandığı belirlenmiştir. Analiz sürecinde Bağımsız Örneklem t testi, Tek Faktörlü ANOVA, Tukey testi, Korelasyon analizi ve Çoklu Doğrusal Regresyon analizleri ile araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Söz konusu analizler SPSS 22 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama araçlarının yapı geçerliğine ilişkin analizler ise LISREL 8.8 istatistik programı ile analiz edilmiştir.

Araştırma sürecinde karşılaşılan sınırlıklardan ilki, araştırma kapsamında yalnızca Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan üniversiteler çalışmaya dahil edilmiş ve bu üniversitelerin de özellikle iktisadi ve idari bilimler

fakültelerinde öğrenim gören öğrencilere ölçekler uygulanmıştır. Çalışma kapsamında bir diğer sınırlılık ise araştırmanın eğitim ve öğrenim gören öğrencilere uygulanmasıdır. Çalışmanın mezun öğrencilere ulaşılarak gerçekleştirilmesi ve almış oldukları girişimcilik eğitimine yönelik algılarının ölçülmesi ve yapmış oldukları girişimler varsa bunların araştırılması daha faydalı olabilecektir.

## ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmanın bulgular başlığı altında, ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş ve araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan her bir alt probleme ilişkin analizler ve elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

## GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ANALİZLERİ

Öğrencilerin girişimcilik eğilimini ölçmek amacıyla 2004 yılında Girginer ve Uçkun tarafından hazırlanan ve on dört sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır (Girginer & Uçkun, 2004). Ölçeğe ilişkin Cronbach Alpha değerleri Girginer ve Uçgun (2004) tarafından $\alpha = 0.89$ bulunmuştur. Ölçeğin güvenirlik değerleri de bu araştırma kapsamında tekrar gözden geçirilmiş ve tek boyutlu yapının Cronbach Alpha değerinin .76 olduğu belirlenmiştir. Yapı geçerliği ve güvenirlik analizinden elde edilen bulgular doğrultusunda girişimcilik eğilimi ölçeğinin bu araştırma sürecinde veri toplamak amacıyla kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu değerlendirilmiştir.

Bu araştırma kapsamında ölçeğin yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analizi ile tekrar incelenmiş ve on dört maddeden oluşan ölçek formunun iyi uyum vermediği buna karşın üç maddenin ölçek formundan çıkarılması ile birlikte iyi uyum düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Araştırmacılar 0,50'nin altında faktör yüküne sahip olan ifadelerin analiz dışında bırakılmasını ve analizin tekrarlanmasını önermektedir (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2014). Ölçeğin model uyumuna ilişkin olarak elde edilen uyum indeksleri şu şekildedir: X2/sd= 2.41, RMSEA= .071, RMR= .074, CFI: .96, NFI: .95, GFI: .96. Model uyumuna ilişkin olarak elde edilen değerler doğrultusunda ölçeğin yapı geçerliğinin sağlandığı söylenebilir (Tabachnick & Fidell, 2013).

**Tablo 3.1:** *Girişimci Olma Eğilimi DFA Uyum İyiliği Değerleri*

| Uyum Parametresi | Uyum İyiliği Değeri | Kabul Şartı |
|---|---|---|
| Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü **(RMSEA)** | 0,071 | ≤ 0,080 |
| Ki-Kare Uyum Testi **(χ2/sd)** | 2,41 | ≤ 5 |
| Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü **(SRMR)** | 0,074 | ≤ 0,050 |

| | | |
|---|---|---|
| Normlandırılmış Uyum İndeksi (**NFI**) | 0,95 | ≥ 0,900 |
| Uyum İyiliği İndeksi **(GFI)** | 0,96 | ≥ 0,800 |
| Karşılaştırmalı Uyum İndeksi **(CFI)** | 0,96 | ≥ 0,950 |

Araştırmada girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin test edilmesi amacıyla kullanılan 36 sorudan oluşan girişimci kişilik özellikleri ölçeği, Koh'un (1996) Hong Kong'da tezsiz yüksek lisans öğrencilerine uygulamış olduğu ve Bozkurt tarafından 2005 yılında dilimize uyarlanan ölçektir. Ölçek, altı farklı kişilik özelliğini test etmek amacıyla oluşturulmuştur. Öz bildirime dayalı olan ve likert tipi bir ölçme aracıdır.

Bu araştırma kapsamında girişimci kişilik özellikleri ölçeğinin yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analizi ile tekrar incelenmiş ve 36 maddeden oluşan ölçek formunun iyi uyum vermediği buna karşın üç maddenin (13, 32, 33) ölçek formundan çıkarılması ile birlikte iyi uyum düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin model uyumuna ilişkin olarak elde edilen uyum indeksleri şu şekildedir: X2/sd= 2.78, RMSEA= .068, RMR= .064, CFI: .97, NFI: .96, GFI: .95. Model uyumuna ilişkin olarak elde edilen değerler doğrultusunda ölçeğin yapı geçerliğinin sağlandığı söylenebilir (Tabachnick & Fidell, 2013). Ölçeğin güvenirlik değerleri araştırma kapsamında tekrar gözden geçirilmiş ve tek boyutlu yapının Cronbach alpha değerinin ölçek toplamı için .81 ve alt boyutlar için sırasıyla .73, .77, .81, .82, .74 ve .75 olarak belirlenmiştir. Yapı geçerliği ve güvenirlik analizinden elde edilen bulgular doğrultusunda girişimci kişilik ölçeğinin bu araştırma sürecinde veri toplamak amacıyla kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu değerlendirilmiştir.

**Tablo 3.2:** *Girişimci Kişilik Özellikleri DFA Uyum İyiliği Değerleri*

| Uyum Parametresi | Uyum İyiliği Değeri | Kabul Şartı |
|---|---|---|
| Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü **(RMSEA)** | 0,068 | ≤ 0,080 |
| Ki-Kare Uyum Testi **(χ2/sd)** | 2,78 | ≤ 5 |
| Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü **(SRMR)** | 0,064 | ≤ 0,050 |
| Normlandırılmış Uyum İndeksi (**NFI**) | 0,96 | ≥ 0,900 |
| Uyum İyiliği İndeksi **(GFI)** | 0,95 | ≥ 0,800 |
| Karşılaştırmalı Uyum İndeksi **(CFI)** | 0,97 | ≥ 0,950 |

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 3.10'da verilmiştir. Bu sonuçlara göre Cronbach's Alfa değeri 0,70 ve üzeri olduğundan ölçekler kabul edilebilir güvenilirliktedir.

**Tablo 3.3:** *Güvenilirlik Analizleri*

| Boyut | Cronbach's Alfa |
|---|---|
| Girişimcilik Eğilimi | 0,76 |
| Girişimci Kişilik | 0,81 |
| Belirsizlik Toleransı | 0,73 |
| Başarı İhtiyacı | 0,77 |
| Risk Alma Eğilimi | 0,81 |
| Kontrol Odağı | 0,82 |
| Yenilikçilik | 0,74 |
| Kendine Güven Duyma | 0,75 |

Ölçeklere ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri sonrasında, oluşturulan her bir alt problem için hipotezler test edilmiştir. Araştırma sorusu ve hipotezlere ilişkin sonuçlar aşağıda yer almaktadır.

## KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Araştırma üniversite öğrencileri örnekleminde uygulandığı için katılımcıların büyük çoğunluğunun 22-26 yaş aralığında olduğu, daha önce bir girişimde bulunmadıkları aşağıda yer alan tabloda görülmektedir.

**Tablo 3.4***: Demografik Özellikler*

| Demografik Bilgiler | | Sayı | Oran(%) |
|---|---|---|---|
| Üniversite Adı | Bartın Üniversitesi | 91 | 20,31 |
| | Karabük Üniversitesi | 135 | 30,13 |
| | Kastamonu Üniversitesi | 98 | 21,88 |
| | Sinop Üniversitesi | 84 | 18,75 |
| | Zonguldak B.Ecevit Üniversitesi | 40 | 8,93 |
| Cinsiyetiniz | Erkek | 210 | 46,8 |
| | Kadın | 238 | 53,2 |
| Yaşınız | 17-21 Yaş | 147 | 32,81 |
| | 22-26 Yaş | 292 | 65,18 |
| | 26-29 Yaş | 9 | 2,01 |
| Kariyer Hedefiniz nedir? | Aile İşi | 12 | 2,68 |
| | Kamu Sektörü | 147 | 32,81 |
| | Kendi İşimi Kurmak | 123 | 27,46 |
| | Özel Sektör | 166 | 37,05 |
| Ailenizde 1.Derece yakınlarınızda girişimci var mı? | Evet | 192 | 42,86 |
| | Hayır | 256 | 57,14 |
| Ailenizin gelir düzeyi nedir? | 1000-2000 TL | 67 | 14,96 |
| | 2001-3000 TL | 142 | 31,70 |
| | 3001-4000 TL | 106 | 23,66 |
| | 4001-5000 TL | 46 | 10,27 |
| | 5001 TL ve üzeri | 87 | 19,42 |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Daha önce iş kurma deneyiminiz oldu mu? | Evet | 35 | 7,81 |
| | Hayır | 413 | 92,19 |

## ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ VE SONUÇLARI

Alt Problem 1: Girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik eğilimleri ve girişimci kişilik özellikleri cinsiyetlerine göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir?

Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin ve girişimci kişilik özelliklerinin cinsiyetlerine göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur. Analiz öncesinde Bağımsız Örneklem t testinin önemli bir koşulu olan Levene homojenlik testi yapılmış ve girişimcilik eğilimi için (F=1.77, p>.05), Belirsizlik toleransı alt boyutu için (F=.195, p>.05), yenilikçilik alt boyutu için (F=2.09, p>.05), kendine güven alt boyutu için (F=1.33, p>.05), kontrol odağı boyutu için (F=.74, p>.05), risk alma eğilimi alt boyutu için (F=.31, p>.05) ve başarı ihtiyacı alt boyutu için (F=1.33, p>.05) değerleri elde edilmiştir. Elde edilen değerler veri setinin cinsiyet değişkeni açısından homojen dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.

*Tablo 3.5:* Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular

| Boyut | Cinsiyet | N | $\overline{X}$ | Ss | **t** | **p** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Belirsizlik toleransı | E | 210 | 33,2333 | 4,98878 | .71 | .47 |
| | K | 238 | 32,8992 | 4,91256 | | |
| Yenilikçilik | E | 210 | 7,2714 | 1,72725 | 1.97 | .04 |
| | K | 238 | 7,5756 | 1,53185 | | |
| Kendine güven duyma | E | 210 | 20,5571 | 2,87192 | 1.83 | .06 |
| | K | 238 | 21,0378 | 2,67403 | | |
| Kontrol odağı | E | 210 | 11,9571 | 2,22493 | .261 | .79 |
| | K | 238 | 12,0126 | 2,26416 | | |
| Risk alma eğilimi | E | 210 | 22,4143 | 2,62574 | .598 | .55 |
| | K | 238 | 22,2689 | 2,51644 | | |
| Başarı ihtiyacı | E | 210 | 24,6476 | 3,02772 | .014 | .98 |
| | K | 238 | 24,6513 | 2,61774 | | |
| G. Eğilimi | E | 213 | 33,3568 | 3,90505 | .314 | .75 |
| | K | 241 | 33,2365 | 4,22567 | | |

Tablo 3.5.'te görüldüğü gibi girişimcilik dersi alan üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özelliklerinin yalnızca *Yenilikçilik* alt boyutunda cinsiyetlerine göre anlamlı farklılaşma gösterdiği anlaşılmaktadır ($t_{446}$= 1.97, p<.05). Farkın kaynağını belirlemek için ortalamalar arası fark incelenmiş ve farkın erkeklerin lehine olduğu anlaşılmaktadır.

Buna karşın girişimci kişiliğin Belirsizlik toleransı (t446=.71, p>.05), kendine güven duyma (t446=1.83, p>.05), kontrol odağı (t446=.261, p>.05), risk alma eğilimi (t446=.598, p>.05), başarı ihtiyacı (t446=.014, p>.05) alt boyutlarında cinsiyetlerine göre anlamlı farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Benzer şekilde üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin de cinsiyetlerine göre anlamlı farklılaşma göstermediği görülmektedir (t446=.314, p>.05). Elde edilen bulgular bağlamında cinsiyetin üniversite öğrencilerinde yenilikçilik alt boyutu hariç olmak üzere girişimci kişilik ve girişimcilik eğilimi üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

**Alt Problem 2:** *Girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik eğilimleri ve girişimci kişilik özellikleri yaşlarına göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir*?

Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin ve girişimci kişilik özelliklerinin yaşlarına göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Tek Faktörlü Varyans analizi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur. Analiz öncesinde varyans analizinin önemli bir koşulu olan Levene homojenlik testi yapılmış ve girişimcilik eğilimi için (F=.364, p>.05), belirsizlik toleransı için (F= 2.88, p>.05), yenilikçilik için (F=1.381, p>.05), kendine güven duyma için (F= .415, p>.05), Kontrol odağı için (F=.1.72, p>.05), risk alma eğilimi için (F= 1.88, p>.05) ve başarı ihtiyacı için (F=.220, p>.05) değerleri elde edilmiştir. Elde edilen değerler veri setinin yaş değişkeni açısından homojen dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.

*Tablo 3.6:* Yaş Değişkenine İlişkin Bulgular

| Boyut | Yaş | N | $\overline{X}$ | Ss | F | p |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Belirsizlik toleransı | 17-21 Yaş | 147 | 33,2517 | 4,51913 | 1.27 | .28 |
| | 22-26 Yaş | 292 | 33,0342 | 5,17848 | | |
| | 26-29 Yaş | 9 | 30,5556 | 3,28295 | | |
| Yenilikçilik | 17-21 Yaş | 147 | 7,5442 | 1,63117 | .926 | .39 |
| | 22-26 Yaş | 292 | 7,3938 | 1,64527 | | |
| | 26-29 Yaş | 9 | 6,8889 | 1,05409 | | |
| Kendine güven duyma | 17-21 Yaş | 147 | 20,7619 | 2,71054 | .189 | .82 |
| | 22-26 Yaş | 292 | 20,8527 | 2,82397 | | |
| | 26-29 Yaş | 9 | 20,3333 | 2,44949 | | |
| Kontrol odağı | 17-21 Yaş | 147 | 12,0884 | 2,49911 | .299 | .74 |
| | 22-26 Yaş | 292 | 11,9281 | 2,13745 | | |
| | 26-29 Yaş | 9 | 12,2222 | ,83333 | | |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Risk alma eğilimi | 17-21 Yaş | 147 | 22,1701 | 2,40255 | .462 | .63 |
| | 22-26 Yaş | 292 | 22,4178 | 2,67933 | | |
| | 26-29 Yaş | 9 | 22,4444 | ,88192 | | |
| Başarı ihtiyacı | 17-21 Yaş | 147 | 24,6327 | 2,85514 | .004 | .99 |
| | 22-26 Yaş | 292 | 24,6575 | 2,81854 | | |
| | 26-29 Yaş | 9 | 24,6667 | 2,17945 | | |
| G. Eğilimi | 17-21 Yaş | 149 | 33,3020 | 3,89508 | .073 | .93 |
| | 22-26 Yaş | 296 | 33,3041 | 4,18417 | | |
| | 26-29 Yaş | 9 | 32,7778 | 3,66667 | | |

Tablo 3.6. incelendiğinde girişimcilik dersi alan üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özelliklerinin *Belirsizlik toleransı* ($F_{445}$=1.27, p>.05), yenilikçilik, ($F_{445}$=.926, p>.05) kendine güven duyma ($F_{445}$=.189, p>.05), kontrol odağı ($F_{445}$=.299, p>.05), risk alma eğilimi ($F_{445}$=.462, p>.05), başarı ihtiyacı ($F_{445}$=.004, p>.05) alt boyutlarında yaşlarına göre anlamlı farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Benzer şekilde üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin de yaşlarına göre anlamlı farklılaşma göstermediği görülmektedir ($F_{445}$=.073, p>.05). Elde edilen bulgular bağlamında yaşın üniversite öğrencilerinde girişimci kişilik ve girişimcilik eğilimi üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

**Alt Problem 3:** *Girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik eğilimleri ve girişimci kişilik özellikleri gelir düzeylerine göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir*?

Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin ve girişimci kişilik özelliklerinin gelir düzeylerine göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Tek Faktörlü Varyans analizi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur. Analiz öncesinde varyans analizinin önemli bir koşulu olan Levene homojenlik testi yapılmış ve girişimcilik eğilimi için (F=.364, p>.05), belirsizlik toleransı için (F= 2.88, p>.05), yenilikçilik için (F=1.381, p>.05), kendine güven duyma için (F= .415, p>.05), Kontrol odağı için (F=.1.72, p>.05), risk alma eğilimi için (F= 1.88, p>.05) ve başarı ihtiyacı için (F=.220, p>.05) değerleri elde edilmiştir. Elde edilen değerler veri setinin yaş değişkeni açısından homojen dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.

*Tablo 3.7:* Gelir Düzeyi Değişkenine İlişkin Bulgular

| Boyut | Gelir Düzeyi | N | $\overline{X}$ | **Ss** | **F** | **p** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Belirsizlik toleransı | 1000-2000 Tl | 67 | 32,7015 | 4,12683 | .259 | .90 |
| | 2001-3000 TL | 142 | 33,3732 | 4,88246 | | |
| | 3001-4000 TL | 106 | 33,0094 | 5,36034 | | |
| | 4001-5000 Tl | 46 | 32,8478 | 4,44206 | | |
| | 5001 TL ve üzeri | 87 | 32,9770 | 5,41096 | | |
| Yenilikçilik | 1000-2000 Tl | 67 | 7,5224 | 1,55074 | 2.50 | .04 |
| | 2001-3000 TL | 142 | 7,5352 | 1,65740 | | |
| | 3001-4000 TL | 106 | 7,5943 | 1,47860 | | |
| | 4001-5000 Tl | 46 | 7,5435 | 1,72184 | | |
| | 5001 TL ve üzeri | 87 | 6,9425 | 1,72098 | | |
| Kendine güven | 1000-2000 Tl | 67 | 21,1194 | 1,98877 | 1.19 | .31 |
| | 2001-3000 TL | 142 | 20,7746 | 2,68009 | | |
| | 3001-4000 TL | 106 | 20,9906 | 3,02842 | | |
| | 4001-5000 Tl | 46 | 21,0652 | 3,07247 | | |
| | 5001 TL ve üzeri | 87 | 20,2874 | 2,94487 | | |
| Kontrol odağı | 1000-2000 Tl | 67 | 12,2537 | 2,15564 | .82 | .51 |
| | 2001-3000 TL | 142 | 12,1056 | 2,25252 | | |
| | 3001-4000 TL | 106 | 11,7170 | 2,27514 | | |
| | 4001-5000 Tl | 46 | 11,7826 | 2,17984 | | |
| | 5001 TL ve üzeri | 87 | 12,0230 | 2,29751 | | |
| Risk alma | 1000-2000 Tl | 67 | 22,2239 | 2,70141 | 1.55 | .18 |
| | 2001-3000 TL | 142 | 22,0634 | 2,49884 | | |
| | 3001-4000 TL | 106 | 22,8396 | 2,54909 | | |
| | 4001-5000 Tl | 46 | 22,4565 | 2,29692 | | |
| | 5001 TL ve üzeri | 87 | 22,1954 | 2,68865 | | |
| Başarı ihtiyacı | 1000-2000 Tl | 67 | 24,7015 | 2,56441 | 1.46 | .21 |
| | 2001-3000 TL | 142 | 24,5352 | 2,96232 | | |
| | 3001-4000 TL | 106 | 25,0849 | 2,49997 | | |
| | 4001-5000 Tl | 46 | 24,8696 | 2,40932 | | |
| | 5001 TL ve üzeri | 87 | 24,1494 | 3,24406 | | |
| G. Eğilimi | 1000-2000 Tl | 68 | 32,7941 | 3,50078 | 1.63 | .16 |
| | 2001-3000 TL | 143 | 33,0979 | 4,53051 | | |
| | 3001-4000 TL | 109 | 34,1284 | 3,99560 | | |
| | 4001-5000 Tl | 46 | 33,2826 | 3,87392 | | |
| | 5001 TL ve üzeri | 88 | 32,9659 | 3,83106 | | |

Tablo 3.7 incelendiğinde girişimcilik dersi alan üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özelliklerinin yalnızca yenilikçilik alt boyutunda ($F_{443}$=2.50, p<.05) gelir düzeyine göre anlamlı farklılaşma gösterdiği anlaşılmaktadır. Farkın kaynağını belirlemek için yapılan Tukey testi sonucunda gelir düzeyi 5001 ve üzeri olanların puan ortalamalarının diğer gelir

düzeyinde olanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu gelir düzeyinin yükselmesinin öğrencilerde yenilikçi kişilik özelliklerinin daha fazla devreye girmesine zemin hazırladığı şeklinde değerlendirilebilir.

Buna karşın girişimci kişilik özelliğinin diğer alt boyutları olan belirsizlik toleransı, kendine güven, kontrol odağı, risk alma ve başarı ihtiyacı alt boyutlarında gelir düzeyine göre anlamlı farklılaşma olmadığı ve gelir düzeyinin bu kişilik özellikleri üzerinde belirleyici bir role sahip olmadığı söylenebilir.

Benzer şekilde üniversite öğrencilerinde girişimcilik eğiliminin de gelir düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşma göstermediği ($F_{443}$=1.63, p>.05) belirlenmiş ve gelir düzeyinin üniversite öğrencilerinde girişimcilik eğilimini farklılaştıran bir etmen olmadığı değerlendirilmiştir. (Demek ki girişimcilik başka etmenlerden etkileniyor diye yorum yapılabilir)

**Alt Problem 4:** *Girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik eğilimleri ve girişimci kişilik özellikleri kariyer hedefine göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir*?

Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin ve girişimci kişilik özelliklerinin kariyer hedefine göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Tek Faktörlü Varyans analizi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. Analiz öncesinde varyans analizinin önemli bir koşulu olan Levene Homojenlik Testi yapılmış ve girişimcilik eğilimi için (F=.764, p>.05), belirsizlik toleransı için (F= 1.06, p>.05), yenilikçilik için (F=1.86, p>.05), kendine güven duyma için (F= .44, p>.05), Kontrol odağı için (F=.71, p>.05), risk alma eğilimi için (F= .33, p>.05) ve başarı ihtiyacı için (F=.45, p>.05) değerleri elde edilmiştir. Elde edilen değerler veri setinin kariyer hedefi değişkeni açısından homojen dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.

*Tablo 3.8:* Kariyer Hedefi Değişkenine İlişkin Bulgular

| Boyut | Hedef | N | $\bar{X}$ | **Ss** | **F** | **p** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Belirsizlik toleransı | Aile İşi | 12 | 31,0000 | 3,61814 | .86 | .45 |
| | Kamu Sektörü | 147 | 33,1020 | 4,76680 | | |
| | Kendi İşimi Kurmak | 123 | 32,8862 | 5,13459 | | |
| | Özel Sektör | 166 | 33,2892 | 5,04051 | | |
| Yenilikçilik | Aile İşi | 12 | 6,5000 | 2,02260 | 2.56 | .054 |
| | Kamu Sektörü | 147 | 7,2517 | 1,73143 | | |
| | Kendi İşimi Kurmak | 123 | 7,5691 | 1,65995 | | |
| | Özel Sektör | 166 | 7,5602 | 1,45830 | | |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Kendine güven | Aile İşi | 12 | 20,5000 | 2,93877 | 1.17 | .31 |
| | Kamu Sektörü | 147 | 20,5034 | 2,73078 | | |
| | Kendi İşimi Kurmak | 123 | 20,8537 | 2,74514 | | |
| | Özel Sektör | 166 | 21,0783 | 2,82197 | | |
| Kontrol odağı | Aile İşi | 12 | 12,7500 | 2,09436 | 1.21 | .30 |
| | Kamu Sektörü | 147 | 12,0544 | 2,27187 | | |
| | Kendi İşimi Kurmak | 123 | 12,1301 | 1,98750 | | |
| | Özel Sektör | 166 | 11,7651 | 2,39676 | | |
| Risk alma | Aile İşi | 12 | 22,3333 | 2,49848 | .54 | .65 |
| | Kamu Sektörü | 147 | 22,2313 | 2,66141 | | |
| | Kendi İşimi Kurmak | 123 | 22,1951 | 2,44500 | | |
| | Özel Sektör | 166 | 22,5361 | 2,58349 | | |
| Başarı ihtiyacı | Aile İşi | 12 | 25,4167 | 3,02890 | 1.20 | .30 |
| | Kamu Sektörü | 147 | 24,4354 | 2,89323 | | |
| | Kendi İşimi Kurmak | 123 | 24,4797 | 2,63753 | | |
| | Özel Sektör | 166 | 24,9096 | 2,84940 | | |
| G. Eğilimi | Aile İşi | 12 | 33,5833 | 2,99874 | .13 | .93 |
| | Kamu Sektörü | 148 | 33,1757 | 4,30269 | | |
| | Kendi İşimi Kurmak | 127 | 33,2205 | 3,67729 | | |
| | Özel Sektör | 167 | 33,4311 | 4,24332 | | |

Tablo 3.8 incelendiğinde girişimcilik dersi alan üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özelliklerinin *Belirsizlik toleransı* ($F_{444}$=.86, p>.05), yenilikçilik, ($F_{444}$=.2.55, p>.05) kendine güven duyma ($F_{444}$=1.17, p>.05), kontrol odağı ($F_{444}$=1.21, p>.05), risk alma eğilimi ($F_{444}$=.54, p>.05), başarı ihtiyacı ($F_{444}$=1.20, p>.05) alt boyutlarında kariyer hedeflerine göre anlamlı farklılaşma olmadığı görülmektedir. Elde edilen bu bulgular üniversite öğrencilerinin kariyer hedeflerinin girişimci kişilik özelliklerini farklılaştıran bir etmen olmadığı şeklinde değerlendirilebilir.

Benzer şekilde üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin de kariyer hedeflerine göre anlamlı farklılaşma göstermediği belirlenmiştir ($F_{444}$=.138, p>.05). Bu bulgu kariyer hedeflerinin üniversite öğrencilerinde girişimcilik eğilimi üzerinde belirgin bir etki oluşturmadığı şeklinde değerlendirilebilir.

**Alt Problem 5:** *Girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik eğilimleri öğrenim gördükleri üniversiteye göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir*?

Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin öğrencilerin öğrenim gördükleri üniversiteye göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Tek Faktörlü Varyans analizi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3.9'da sunulmuştur. Analiz öncesinde varyans analizinin önemli bir koşulu olan Levene Homojenlik Testi yapılmış ve giri-

şimcilik eğilimi için (F=.287, p>.05) değeri elde edilmiştir. Elde edilen değerler veri setinin homojen dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.

**Tablo 3.9:** *Öğrenim Görülen Üniversite Değişkenine İlişkin Bulgular*

| Boyut | Üniversite | N | $\overline{X}$ | **Ss** | **F** | **p** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| G. Eğilimi | Bartın Üniversitesi | 91 | 32,0330 | 4,79919 | 7.78 | .00 |
| | Karabük Üniversitesi | 135 | 32,8074 | 3,62515 | | |
| | Kastamonu Üniversitesi | 98 | 33,1429 | 3,41313 | | |
| | Sinop Üniversitesi | 84 | 34,5238 | 3,79434 | | |
| | Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi | 46 | 35,2826 | 4,40537 | | |

Girişimcilik eğilimi açısından bakıldığında ise üniversite öğrencilerinin puan ortalamaları arasında öğrenim gördükleri üniversiteye göre anlamlı düzeyde farklılaşma olduğu ($F_{443}$=7.78, p<.05) ve Tukey testi sonucunda bu farkın Zonguldak Üniversitesi öğrencilerinin lehine olduğu belirlenmiştir. Zonguldak üniversitesi öğrencilerinin puan ortalamaları Bartın, Karabük ve Kastamonu üniversitesi öğrencilerine göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Elde edilen bulgular öğrenim görülen üniversiteye ilişkin faktörlerin öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ve girişimcilik eğilimlerini farklılaştıran bir özellik olarak ön plana çıktığı söylenebilir.

**Alt Problem 6**: Girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik eğilimleri ve girişimci kişilik özellikleri ailede girişimci olup olmamasına göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir?

Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin ve girişimci kişilik özelliklerinin ailede girişimci olup olmamasına göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Bağımsız Örneklem t testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur. Analiz öncesinde Bağımsız Örneklem t testinin önemli bir koşulu olan Levene Homojenlik Testi yapılmış ve girişimcilik eğilimi için (F=.46, p>.05), belirsizlik toleransı alt boyutu için (F=.014, p>.05), yenilikçilik alt boyutu için (F=.308, p>.05), kendine güven alt boyutu için (F=.016, p>.05), kontrol odağı alt boyutu için (F=.004, p>.05), risk alma alt boyutu için (F=.793, p>.05) ve başarı ihtiyacı boyutu için (F=.220, p>.05) değerleri elde edilmiştir. Elde edilen değerler veri setinin cinsiyet değişkeni açısından homojen dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.

**Tablo 3.10:** *Ailede Girişimci Olması Değişkenine İlişkin Bulgular*

| Boyut | Girişimci | N | $\overline{X}$ | Ss | t | p |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Belirsizlik toleransı | Evet | 192 | 32,5156 | 4,93303 | 2.09 | .04 |
| | Hayır | 256 | 33,4609 | 4,92597 | | |
| Yenilikçilik | Evet | 192 | 7,2344 | 1,64437 | 2.24 | .02 |
| | Hayır | 256 | 7,5820 | 1,60914 | | |
| Kendine Güven D. | Evet | 192 | 20,5156 | 2,69569 | 1.96 | .05 |
| | Hayır | 256 | 21,0352 | 2,81918 | | |
| Kontrol odağı | Evet | 192 | 12,0000 | 2,16589 | .109 | .91 |
| | Hayır | 256 | 11,9766 | 2,30418 | | |
| Risk alma eğilimi | Evet | 192 | 22,3229 | 2,40851 | .101 | .92 |
| | Hayır | 256 | 22,3477 | 2,68332 | | |
| Başarı ihtiyacı | Evet | 192 | 24,7292 | 2,78357 | .518 | .60 |
| | Hayır | 256 | 24,5898 | 2,84083 | | |
| G. Eğilimi | Evet | 196 | 33,3571 | 3,84241 | .292 | .77 |
| | Hayır | 258 | 33,2442 | 4,24888 | | |

Tablo 3.10. incelendiğinde girişimcilik dersi alan üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özelliklerinin yalnızca Belirsizliğe tolerans alt boyutunda ($t_{446}$= 1.97, p<.05) ve *Yenilikçilik* alt boyutunda ($t_{446}$= 1.97, p<.05) ailede birinci derece girişimci yakının olması durumuna göre anlamlı farklılaşma olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın kaynağına bakıldığında belirsizlik toleransı alt boyutunda ailede girişimci yakını olmayanların puan ortalamasının daha yüksek olduğu ve girişimci bir yakın olması durumunda belirsizlik toleransının arttığı ve yenilikçilik alt boyutunda da ailede yakın bir girişimci olmayanların puan ortalamasının daha yüksek olduğu ve yakın bir girişimci olmamasının yenilikçiliği desteklediği söylenebilir.

Buna karşın ailede yakın bir girişimci olması durumunun öğrencilerde kendine güven duyma, kontrol odağı, risk alma ve başarı ihtiyacı alt boyutları üzerinde farklılaştırıcı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.

Girişimcilik eğiliminde ise ailesinde yakın bir girişimci bulunma durumuna göre öğrencilerin puan ortalamaları arasında anlamlı farklılaşma olmadığı ($t_{446}$= .292, p>.05) belirlenmiştir. Dolayısıyla ailede birinci dereceden bir girişimcinin olmasının üniversite öğrencilerinde girişimcilik eğilimini farklılaştıran bir unsur olmadığı söylenebilir.

**Korelasyon ve Regresyon Analiz Sonuçları**

"Girişimcilik dersi alan üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özellikleri ile girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı ilişki var mıdır?"

Girişimci kişilik özellikleri ve girişimcilik eğilimi arasında anlamlı ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmış ve ulaşılan sonuçlar Tablo 3.11'de sunulmuştur.

*Tablo 3.11:* Korelasyon Analizi

| | Girişimcilik eğilimi | Belirsizlik toleransı | Yenilikçilik | Kendine güven duyma | Kontrol odağı | Risk alma | Başarı ihtiyacı |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Girişimcilik eğilimi** | 1 | | | | | | |
| Belirsizlik toleransı | .073 | 1 | | | | | |
| **Yenilikçilik** | .062 | .435** | 1 | | | | |
| **Kendine güven duyma** | .122** | .244** | .604** | 1 | | | |
| **Kontrol odağı** | -.070 | -.020 | -.065 | .-222** | 1 | | |
| **Risk alma** | .027 | .259** | .244** | .271** | -.218-- | 1 | |
| **Başarı ihtiyacı** | .118* | .259** | .184** | .292** | -.055 | .277** | 1 |

Tablo 3.11. incelendiğinde girişimcilik eğilimi ile girişimci kişilik özelliği arasında yalnızca kendine güven duyma alt boyutu (r= .12, p<.01) ve başarı ihtiyacı alt boyutu arasında (r= .11, p<.01) pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Buna göre kendine güven duyma ve başarı ihtiyacı yükseldikçe girişimcilik eğiliminin de yükseleceği söylenebilir. Aynı durum tersi için de geçerlidir. Kendine güven düzeyi ve başarı ihtiyacının azalmasının üniversite öğrencilerde girişimcilik eğilimi üzerinde olumsuz bir etki oluşturacağı söylenebilir.

*"Girişimcilik dersi alan üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özellikleri girişimcilik eğilimlerinin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?"*

Korelasyon analizi doğrultusunda girişimcilik eğilimi ile girişimci kişilik özelliklerinin yalnızca kendine güven duyma ve başarı ihtiyacı arasında anlamlı ilişkiler belirlendiği için regresyon analizine yalnızca bu değişkenler dâhil edilmiştir. Bu anlamda kendine güven duyma ve başarı ihtiyacının girişimcilik eğilimi üzerinde yordayıcı bir etkiye sahip olup olmadığı Çoklu Doğrusal Regresyon analizi ile incelenmiştir. Regresyon analizinde öncelikle analizin ön koşulları olan kriterler incelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Durbin-Watson değeri incelenmiş ve 1.16 olarak bulunmuştur. Söz konusu değerin 1-3 aralığında olması gerektiği önerilmektedir. Dolayısıyla kritik değer sağlanmıştır. İkinci aşamada VIF değerleri incelenmiştir. Bu kapsamda ulaşılan değer 1.09 olarak bulunmuştur. Söz konusu değerin 10'dan uzaklaşması önerilmektedir. Bu doğrultuda kritik değer sağlanmıştır. Son olarak ise Tolerance değerleri hesaplanmıştır. Tolerans değeri .91 olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda söz konusu değerin .00'dan uzaklaşması önerilmektedir ve elde edilen değer bu kriteri sağlamaktadır.

Analizin ön kriterleri sağlandıktan sonra regresyon analizine ilişkin bulgular Tablo 3.21'de sunulmuştur.

**Tablo 3.12:** *Regresyon Analizi*

| | B | Ss | B | t | p |
|---|---|---|---|---|---|
| Kendine güven | ,141 | ,072 | ,096 | **2.01** | **,04** |
| Başarı ihtiyacı | ,131 | ,071 | ,090 | 1,841 | ,066 |

**R= .15, $R^2$= .02, F= 5.09, p<.01**

Tablo 3.12 incelendiğinde üniversite öğrencilerinde kendine güven duyma ve başarı ihtiyacını temsil eden kişilik özelliklerinin girişimcilik eğilimi üzerinde düşük düzeyli bir yordama (β= .15, p<.01, % 2) düzeyine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yordayıcı değişkenlerin bireysel etkilerine bakıldığında yalnızca kendine güven duyma değişkeninin girişimcilik eğilimi üzerinde anlamlı bir yordama düzeyine sahip olduğu buna karşın başarı ihtiyacının girişimcilik eğilimi üzerinde yordayıcı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda üniversite öğrencilerinin kendine güven düzeylerinin girişimcilik eğilimleri üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olarak girişimcilik eğilimini şekillendiren etmenlerden biri niteliği taşıdığı söylenebilir.

## ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Batı Karadeniz bölgesinde yer alan Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Bartın Üniversitesi, Sinop Üniversitesi ve Kastamonu Üniversitesi'nde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören ve girişimcilik dersi alan öğrencilere uygulanmıştır. Araştırma, öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ile girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemek ve ayrıca öğrencilerin demografik özelliklerinin girişimcilik niyetleri üzerinde etkisi olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır.

Çalışmada üniversitelerin seçilmesi, aslında gençlerin girişim konusunda düşüncelerinin ve girişimci kişilik özelliklerine sahip olup olmadıklarının araştırılması noktasında önem arz etmiştir. Batı Karadeniz bölgesinde yer alan üniversitelerde öğrenim gören öğrencilere uygulanan ölçekle öğrencilerin girişimciliğe olan eğilimleri istatistiki olarak analiz edilmiştir. Farklı üniversitelerin örneklem olarak seçilmesi, farklı üniversitelerde aynı dersin eğitimi alan öğrencilerin mukayese edilmesine de imkan vermiştir. Öğrencilerin vermiş oldukları yanıtlar incelendiğinde, kendi işini kurmak isteyen öğrencilerin sayısı, kamu ve özel sektörde çalışma tercihlerine kıyasla düşük kalmıştır. Bu sebeple üniversiteler ve kamu kurumlarının birlikte öğrenciler nezdinde farkındalık yaratması önerilmektedir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında, demografik özellikleri açısından öğrencilerin ekonomik anlamda güçlü bir aile yapısına veya yüksek düzeyde bir gelire sahip oldukları söylenemez. Bu açıdan her ne kadar dezavantajlı olarak görülseler de yaşadıkları coğrafyanın keşfedilmeyen değeri, öğrenciler için birer girişim fırsatı yaratabilir. Dolayısıyla mevcut şartlarda fırsatları görebilen ve bir iş fikri geliştirilebilen gençler ekonomik değer yaratabilir. Nitekim Batı Karadeniz bölgesi girişimci destekleri noktasında KOSGEB nezdinde avantajlı konuma sahiptir. Yine üniversitelerde veya KOSGEB tarafından verilen girişimcilik eğitimleri, öğrencilerin potansiyellerinin farkına varabilmeleri için oldukça önemlidir. Daha önce belki de tanıklık etmedikleri bu kavramı, dersler sayesinde kendileriyle özdeştirebilirler.

Araştırma sonuçlarına göre girişimci kişilik ile girişimcilik eğilimi arasında kendine güven duyma alt boyutu ($r=.12$, $p<.01$) ve başarı ihtiyacı alt boyutu arasında ($r=.11$, $p<.01$) pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre kendine güven duyma ve başarma ihtiyacı yükseldikçe girişimci olma eğilimi de artacaktır. Benzer durum tersi içinde geçerlidir. Başarma ihtiyacı ve kendine güven duyma kişilik özelliği azaldıkça, girişim eğilimi de azalacaktır denilebilir. Girişimcilik eğilimi ile diğer alt boyutlar arasında ise %95 güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır.

Araştırmaya dahil olan öğrencilerin yaşları itibarı ile büyük çoğunluğunun genç olduğu görülmektedir. Erdurur, K., (2012) tarafından yapılan çalışmada, yaşa bağlı olarak girişimcilik eğiliminin farklılık gösterdiği görülmektedir. Genel olarak 22-25 yaş dönemi, girişimcilik faaliyetlerine başlama dönemidir. Yaş ilerledikçe insanların risk alma eğilimleri azalmaktadır. Ailevi ve mesleki sorumlulukların artması, hayattan beklentilerin farklılaşması, amaç ve hedeflerin değişiklik göstermesi girişimcilik eğilimini etkilemektedir. Bu çalışmada, örneklemi oluşturan öğrencilerin genel olarak aynı yaş aralığında olması nedeniyle yaş ile girişimcilik eğilimi ve girişimci kişilik arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($p>.05$).

Üniversite öğrencilerin cinsiyetlerinin, girişimci kişilik özellikleri ve girişimci olma niyetlerini belirlemek için yapılan analizde, cinsiyetin yalnızca Yenilikçilik alt boyutunda farklılaşma gösterdiği görülmektedir ($t446=1.97$, $p<.05$) Farkın kaynağını belirlemek için ortalamalar arası fark incelenmiş ve farkın erkeklerin lehine olduğu görülmüştür. Buna karşın girişimci kişiliğin belirsizliğe karşı tolerans alt boyutu, kendine güven duyma, kontrol odağı, risk alma eğilimi ve başarma ihtiyacı alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir.

Üniversite öğrencilerin aile gelir düzeylerine bakıldığı zaman, büyük çoğunluğunun 2.000 TL / 4.000 TL aralığında gelire sahip olduğu söylenebilir. Öğrencilerin gelir düzeylerine göre anlamlı farklılaşma olup olma-

dığını belirlemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans analizi sonucunda, yalnızca Yenilikçilik alt boyutunda (F443=2.50, p<.05) gelir düzeyine göre anlamlı farklılaşma olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi 5001 TL ve üzeri olanların puan ortalamalarının diğer gelir düzeyinde olanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür.

Buna karşın girişimci kişilik özelliği ve diğer alt boyutları ile girişimci olma eğiliminin gelir düzeyine göre farklılaşmadığı görülmektedir (p>.05).

İktisadi ve İdari Bilimler fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin büyük çoğunluğu ileride ne olmak istediklerine ilişkin hedef belirleyememekte, almış oldukları dersler ve rol modeller sayesinde son sınıf veya mezuniyetleri sonrasında mesleklerine karar vermektedirler. İşletme ve iktisat bölümü mezunları hemen her mesleğe girebilme hakkına sahiptirler. Öğrencilerin kariyer hedeflerinde bankacılık, muhasebe, ekonomi, finans, denetim, kontrolör, uzmanlık vb. birçok meslek yer almaktadır. Sayıca az olsa da bir grup mezun da kendini işini kurmaktadır.

Öğrencilerin kariyer hedefleri ile girişimci olma niyetleri ve kişilik özellikleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan analizde, girişimci olma niyetleri ve girişimci kişilik özelliği alt boyutlarında kariyer hedefine göre anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Bu sonuçlar, öğrencilerin kariyer hedeflerinin girişimci olma eğilimi üzerinde belirgin bir etki yaratmadığı şeklide değerlendirilebilir.

Batı Karadeniz bölgesinde yer alan üniversitelere bakıldığı zaman hemen her biri son yıllarda kurulmuş genç üniversitelerdir. Bu üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin girişimci olma eğilimleri üniversite bazında incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, Zonguldak B. Ecevit Üniversitesi öğrencilerinin girişimci olma eğilimleri puan ortalamalarının diğer üniversite öğrencilerine göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Ailede girişimci olması veya aile şirketinin olması öğrencilerin girişimci olma tercihlerinde avantaj sağlamaktadır. Yeni bir iş kurmanın zorluğu, iş hayatında yaşanan rekabet öğrencilerin kariyerlerini etkilemektedir. Ailede girişimci olmasının, öğrencilerin girişimci olma eğilimleri ve kişilik özelliklerinin oluşmasında etki edip etmediğini belirlemek amacıyla yapılan analizde, öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinden belirsizliğe karşı tolerans ve yenilikçilik alt boyutlarında ailede girişimci olması durumuna göre anlamlı farklılaşma olduğu görülmektedir (t446=1.97, p<.05). Buna göre ailede girişimci bir yakının olmamasının, yenilikçiliği desteledi söylenebilir.

Girişimcilik dersi alan üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özelliklerinin girişimcilik eğilimleri üzerinde yordayıcı etkisini araştıran regresyon analizi sonucunda, kendine güven duyma ve başarma ihtiyacını

temsil eden kişilik özelliklerinin girişimcilik eğilimi üzerinde düşük düzeyli bir yordama (β= .15, p<.01, % 2) düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Yordayıcı değişkenlerin bireysel etkilerine bakıldığında yalnızca kendine güven duyma değişkeninin girişimcilik eğilimi üzerinde anlamlı bir yordama düzeyine sahip olduğu buna karşın başarma ihtiyacının girişimci olma eğilimi üzerinde yordayıcı etkiye sahip olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla öğrencilerin kendine güven duyma girişimci kişilik özellikleri girişimci olma niyetleri üzerinde pozitif etkiye sahip olarak eğilimi şekillendiren etmenlerden biri olma niteliği taşıdığı söylenebilir.

Wang & Wong (2004) yaptıkları çalışmada, cinsiyet durumlarına göre girişimcilik davranışının değişiklik gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla yapılan girişimlerin büyük çoğunluğunu erkek girişimciler gerçekleştirmiştir. Yine yapılan diğer çalışmalarda, erkeklerin kadınlara göre daha fazla girişimcilik eğilimi gösterdiği görülmektedir (Luca, 2017). Cinsiyet üzerinde kültürün baskın olduğu toplumlarda, genellikle erkeklerin iş kurması, sorumluluk üstlenmesi ve risk alması beklenir. Tsoukatos (2014) yapmış olduğu çalışmada erkeklerin kadınlara göre daha fazla girişimci eğiliminde olduğu görülse de istatistiki olarak anlamlı ve önemli bir farklılaşma görülmemiştir. Kılıç vd., (2012) tarafından yapılan çalışmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha yenilikçi olduğu görülürken diğer girişimci kişilik özellikleri ile cinsiyet arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir.

Araştırma kapsamında yapılan analiz sonucunda girişimci kişilik özelliklerinden kendine güven duymanın girişimci olma eğiliminde önemli bir yordayıcı olması nedeniyle öğrencilerin öğrenim gördükleri süre boyunca bu yeteneklerini güçlendirici faaliyetler yürütülmesi önerilir.

Öğrencilerin kariyer hedeflerine bakıldığında, kamu ve özel sektörde çalışma isteği ön plana çıkmaktadır. Girişimciliğe olan ilginin artırılması noktasında devlet destekleri ve mevcut finansman imkanları göz önünde bulundurulduğunda, girişim yaratmanın cazibesi öğrencilere aktarılmalı ve yeni girişimlere ihtiyaç olduğu faydalı model ve örnek vakalarla gösterilmelidir. Bu konuda panel veya seminer düzenlenmesi önerilmektedir.

Araştırma kapsamını genişletmek ve öğrencilerdeki girişimcilik algısını iyi analiz etmek için her üniversite tarafından öncelikle birinci yarı yıl döneminde girişimci olma eğilimi ölçeği uygulanmalı ve sonrasında mezuniyete yakın bir dönemde aynı ölçek tekrar uygulanarak değişim gözlemlenmeli ve dersin etkili olup olmadığı araştırmalıdır. Öğrencilerin girişimci olma eğilimi gösterip göstermedikleri noktasında almış oldukları dersin etkisi analiz edilmelidir.

Araştırma sonuçları, bazı demografik özelliklerin girişimci olma eğilimi üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkiye sahip olduğunu göstermek-

tedir. Özellikle gelir düzeyi yüksek olan bireylerin yenilikçi kişilik özelliğine sahip olduğu düşünüldüğünde girişimci olma niyetinde bulunmaları için finansmana erişim imkanlarının öğrencilere aktarılması önerilir.

Araştırmacılar tarafından yapılabilecek yeni çalışmalarda, farklı fakültede öğrenim gören (özellikle mühendislik) ve girişimcilik dersi alan öğrenciler iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde okuyan öğrencilerle karşılaştırılma ve girişimci olma eğilimleri karşılaştırılması önerilir. Bu yöntemle almış oldukları girişimcilik dersi dışındaki farkın kaynağı olabilecek faktörlerin araştırılması önerilmektedir.

Girişimci kişilik özellikleri ve girişimci olma eğilimi arasındaki ilişkinin varlığı dışında öğrencilerin almış oldukları eğitimin etkisinin de araştırılması önerilmektedir. Sonraki araştırmaların mezun olan öğrenciler örneklemi üzerinde yapılması önerilmektedir.

## KAYNAKÇA

Allen , T., & Thomas, A. (2000). Poverty and Development into the 21st Century. Oxford; Oxford University Press.

Altuntaş, G. (2014). The relationship between entrepreneurship and strategic management: A new model and test of strategic entrepreneurship. Research Journal of Business and Management, 103-129.

Avrupa Komisyonu/EACEA/Eurydice. (2016). Avrupada Okulda Girişimcilik Eğitimi, Eurydice Raporu. Lüksemburg: Avrupa Birliği Yayın Ofisi: Eğitim, İşitsel-Görsel ve Kültür Yürütme Ajansı (EACEA, Eğitim ve Gençlik Politikası Analizi).

Aytaç, Ö., & İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve Girişimci Kültür; Sosyolojik bir persfektif. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 101-120.

Bozkurt, Ö. (2006). Girişimcilik Eğiliminde Kişilik Özelliklerinin Önemi. Araştırma Makaleleri, 93-111.

Bozkurt, Ö. Ç. (2014). Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Öğrencilerin Girişimci Olma Niyetlerinin İncelenmesi. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi / Cilt:3 / Sayı:1 , 27-47.

Büyükyılmaz, O., Karakaya, A., & Yıldıran, C. (2015). Girişimcilik Eğitimi Alan Bireylerin Demografik Özellikleri Açısından Girişimcilik Eğilimleri Arasındaki Farklar. ournal of Entrepreneurship & Development/ Girisimcilik ve Kalkınma Dergisi, 10(2)., 105-125.

Cassar, G., & Friedman, H. (2009). Does self-efficacy affect entrepreneurial investment?. Strategic Entrepreneurship Journal, 3(3), 241-260.

Chell, E. (2008). Entrepreneurial Personality. East Sussex : Routledge .

Cunningham, J., & Lischeron, J. (1991). Defining Entrepreneurship. Journal of Small Business Management, 45-61.

Denanyoh, R., Adjei, K., & Nyemekye, G. E. (2015). Factors That Impact on Entrepreneurial Intention of Tertiary Students in Ghana. International Journal of Business and Social Research, 5 (3), 19-29.

Erdoğan, Z. (2012). Girişimcilik ve Kobiler. Bursa: Ekin Basım Yayın ve Dağıtım.

Gartner, W. (1985). Framework for Describing the Phenomena of New Venture Creation. Academy of Management Review, 696-706.

GEM. (2018). Global Entrepreneurship Monitor 2017/2018 Global Report.

Girginer, N., & Uçkun, N. (2004). İşletmecilik Eğitimi Alan Lisans Öğrencilerinin Girişimciliğe Bakış Açıları: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama. III. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi (s. 783-795). Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF.

Gürol, Y., & Atsan, N. (2006). Entrepreneurial characteristics among university students. Some insights for entrepreneurship education and training in Turkey. Education + Training, 25-38.

Hisrich, R., Peters, M., & Shepherd, D. (2014). Entrepreneurship. McGraw-Hill Education.

Karabulut, A. (2016). Personality Traits on Entrepreneurial Intention. Procedia Social and Behavioral Sciences, 12-21.

Kerr, S. P., Kerr , W. R., & Xu, T. (2018). Personality Traits of Entrepreneurs: A Review of Recent Literature. Foundations and Trends in Entrepreneurship, 279-356.

KOSGEB. (2015). Türkiye girişimcilik stratejisi ve eylem planı 2015-2018. Ankara: bilim sanayi ve teknoloji bakanlığı.

Luca, M. R. (2017). Entrepreneurıal Personalıty and Entrepreneurıal Behavıour. Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series VII: Social Sciences, 19-28.

Narea, J. O. (2016). Entrepreneurial Traits and Innovation. Maastricht: Datawyse | Universitaire Pers Maastricht.

OECD. (2018). Entrepreneurship at a Glance Highlights. Organisation for Economic Co-operation and Development.

Ramaswamy, V., & Özcan, K. (2014). İnovasyonun şifresi: birlikte-yaratma paradigması. . Optimist.

Say, J. B. (1845). A Treatise on Political Economy, translated by CR Prinsep. Philadelphia.

Scarborough, N. (2012). Effective Small Business Management: An Entrepreneurial Approach. New Jersey: Pearson.

Schumpeter, J. A. (2006). Capitalism, Socialism, and Democracy. Nueva York.

Thomas, G. (2004). Entrepreneurship A New Perspective. London: Routledge.

Tikici, M., & Aksoy, A. (2013). Girişimcilik ve Küçük İşletmeler. Nobel Yayıncılık.

Tomak, S. D. (2015). Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği. Ankara: Detay Yayıncılık.

Tutar, H., & Fırat, A. (2014). Girişimcilik (Temel Girişimcilik ve İş Kurma Süreci). Ankara: Detay Yayıncılık.

Uzunoğlu, E., & Öksüz, B. (2010). Paydaş Yönetimi Bağlamında Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Markalaşmaya Etkisi. Marmara İletişim Dergisi, 162-182.

Westhead, P., & Wright, M. (2013). Entrepreneurship. New York: Oxford University Press.

# Bölüm 99

## FUAT SEZGİN'İN BİLİMLER TARİHİNE BAKIŞI

*Yakup YILDIZ*[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi. İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü. yakupyildiz@hotmail.com

Avrupa merkezli bilim tarihi anlayışı bugünkü Batı bilim ve felsefi birikiminin Rönesans'la birlikte Batı'da başladığını kabul edilmekte ve bu düşüncenin kaynağı olarak da Yunan düşüncesini göstermektedir. Bu yaklaşım İslam dünyasındaki bilimsel ve felsefi birikimi görmezden geldiği gibi bugünkü Batı bilim ve düşüncesinin temelinin İslam düşüncesi olduğu gerçeğini de inkâr etmektedir. 18. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan oryantalistik çalışmalar bilim tarihi yazımındaki yerleşik yargıları sorgulanır hale getirmekle birlikte İslam bilim tarihine ait bilimsel birikimin bütünü ve niteliği konusunda henüz yeterli düzeyde çalışmalar yapılamadığı için mevcut bilim tarihi anlayışı hakim kanı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu çerçevede Fuat Sezgin'in klasik eserlerin tahkik ve neşri konusundaki çalışmaları ve bu çalışmaların bir uzantısı olan müzecilik faaliyetleri İslam bilimlerinin genel bilim tarihi içerisindeki haklı yerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu çalışmada ilkin Fuat Sezgin'in bir bilim tarihçisi olarak portresi sunulacak, ardından onun bilim tarihçiliğini kurumsallaştıran Arapça Eserler Kataloğu, Bilim Tarihi Enstitüsü ve Bilim Tarihi Müzesi'nden söz edilecek, son olarak da bilim tarihi yazıcılığı çerçevesinde Sezgin'in bilim tarihi anlayışı ve bilimler tarihi için yöntem arayışı konu edilecektir.

## Fuat Sezgin'in Bir Bilim Tarihçisi Olarak Portresi

Bir bilim tarihçisi olarak Fuat Sezgin'in yetişmesinde ve fikirlerinin gelişiminde bazı kişi ve kurumların doğrudan veya dolaylı etkileri olmuştur. Bu kişi ve kurumlar çalışma tarzı, üslubu, çalışmalarının istikameti ve üstlendiği sorumluluk bakımından onun bir bilim tarihçisi olarak yetişmesinde önemli roller oynamıştır. Başka bir deyişle, Sezgin'in entelektüel kimliği ve kişiliği kendisini kuşatan geniş bir ilmi muhit içerisinde şekillenmiştir. Bilim tarihi üzerine konuşmaları ve kendisi ile yapılan röportajlar onun entelektüel ilgileri ve bir bilim tarihçisi olarak yetişmesinde etkili olan isimleri ve çevreleri, bunların kendisi üzerinde ne gibi etkiler doğurduğunu gösterecek niteliktedir.

Kendi ifadesine göre Sezgin liseden sonra mühendis olmayı hayal ederek İstanbul'a gelmiş, fakat bu dönemde İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü´nde görev yapan Alman şarkiyatçı Helmut Ritter'in verdiği bir seminerle hayatı ve kariyer planları bütünüyle değişmiştir. Ritter'in seminerinde Sezgin'i bu derece etkileyen şey, "modern matematiğin temelinde İslam bilginlerinin kitaplarının bulunduğunu" söylemesidir. Oysa bu konuda Sezgin'in hafızasındaki bilgiler ilkokulda öğretilen "İslam bilginlerinin dünyanın bir öküzün boynuzu üzerinde oturduğuna inandıkları" şeklindeki yanlış bilgilerden ibarettir. Ritter'in sözlerinden çok etkilenen Sezgin ertesi gün Enstitü'ye giderek derslere kaydını yaptırmış ve Ritter'in öğrencisi olmuştur (Sezgin, 2018: 10-11). Ritter'in dersleriyle başlayan bu serüven, ilerleyen zamanlarda Ritter'in ilmi şahsi-

yeti ve ilmi mesaisinin de etkisiyle, Sezgin'i entelektüel bir arayış içerisine sürükleyecektir. Bununla birlikte, Ritter dışında Sezgin'in ilmi tecessüsünü artıran ve ilgilerini derinleştiren bazı kurumlar ve önemli şahsiyetlerin de olduğunu belirtmemiz gerekir.

Sezgin 1947'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars Filolojisi bölümünden mezun olmuştur. Bu okulun kendisine kazandırdıkları bir tarafa, bu yıllarda İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kütüphane memuru olarak çalıştığı düşünülecek olursa, onun ideallerini kitaplarla dolu bir dünyanın şekillendirdiği ve kendisini bu muhitin yetiştirici ikliminde bulduğu söylenebilir (Dere, 2018: 223). Fakat, yukarıda da belirttiğimiz gibi, onun bu dünyayı sevmesindeki asıl unsurun Ritter olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Sezgin, daha talebe iken hocası Ritter'le Arapça yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelere gittiğini, hocasının kendisine kitaplar hakkında bilgi vererek bunların her birinin önemini anlattığını ifade etmektedir. Örneğin, Ritter'le birlikte Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi'ne giden Sezgin, buraya her gidişlerinde 20 kitap istediklerini ve bunların bir kısmını onun alıp diğer bir kısmını da kendisine verdiğini, böylece yalnızca kitapların yazılarına bakarak bunların yazıldıkları tarihleri tam veya gerçeğe yakın bir şekilde tahmin edecek düzeye geldiğini belirtmektedir (Sezgin, 2018: 16). Böylece Sezgin henüz talebelik yıllarında yazma eserler konusunda giderek uzmanlaşmaya başlamıştır. Ritter'le olan bu beraberlik hoca-talebe ilişkisi eğitim açısından güzel ve etkili bir örnektir. Nitekim bu beraberliğin doğurduğu ilmi tecessüs ilerleyen zamanlarda giderek derin bir tutkuya dönüşecek, Sezgin buradan hareketle kendi ruh ve medeniyet dünyamızın kaybolan izlerini sürmeye başlayacaktır.

Sezgin'in bir bilim tarihçisi olarak yetişmesinde etkili olan kurumlardan biri de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi çevresidir. Kendisi pek zikretmemekle birlikte, 1950-1953 yılları arasında onun Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Prof. Tayyib Okiç'in (1902-1977) Doğmatik İlimler Kürsüsünde birkaç yıl asistan olarak görev yaptığını biliyoruz (Dere, 2018: 221-250). Sezgin burada ilmi eserlerin tedkik, tahkik ve neşri ile tanınan ilim adamı Muhammed Tanci ile birlikte çalışmış, ayrıca İslam tarihçisi Muhammed Hamidullah'ın derslerini de tercüme etmiştir (Taşpınar, 2018). Bu bakımdan özellikle Hamidullah'ın araştırmacı kişiliği ve kaynaklar konusundaki titizliğinin Sezgin üzerinde etkili olduğunu düşünebiliriz.[1]

Sezgin'in bilim tarihçiliğine giden yolda *Mecâzü'l Kur'an* üzerine yaptığı doktora çalışması ufuk açıcı olmuştur. 1947'de Ritter'in danışmanlığında yürütülen bu çalışma Ebû Ubeyde Ma'mer bin el-Musennâ'nın *Mecâz'ü'l-Kur'ân*'ındaki filolojik tefsirini konu alan tezidir. Çalışmaları

1 Muhammed Hamîdullah'ın ilmi kişiliği ve çalışmaları konusunda bkz. Salih Tuğ, M. Kâmil Yaşaroğlu, , Muhammed Hamîdullah, DİA, İstanbul 2005. C. 30. S. 534-537.

sırasında bu eserdeki bazı yerlerin Buhârî'nin *Sahîh*'inden alıntılandığını fark etmesi onu Buhârî'nin kendisinden önceki yazılı kaynakları kullanmış olabileceği düşüncesine götürmüştür. İşte onun doçentlik tezi olan *Buharî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı eseri bu tezi ispatlamak üzere yazılmıştır (Hıdır, 2018). Buharî'nin yazılı kaynaklara dayandığını ileri süren bu çalışma Müslümanların ilk dönemlerden itibaren dini ilimlerin, hatta fenni ilimlerin tedvininde bir ilim ve üretim biçimi olarak yazılı kaynaklara dayandığını savunmaktadır. Daha önce oryantalistler ve Müslümanlar son yüzyıllarda bütün hadis kitaplarının muhtevasının şifahî olarak kulaktan duyma yoluyla insanlara ulaştığını düşünmektedirler. Bu bakımdan Sezgin'in bu tezi başlangıçta şüpheyle karşılanmış, çürütülmeye çalışılmış, fakat bu konuda ciddi bir tez öne sürülememiştir (Sezgin, 2018: 37-38). İlk defa Sezgin tarafından ileri sürülen bu tez İslam dünyasında ilim hareketinin rastgele ve spontan bir şekilde gelişmediğini, aksine bu ilim hareketinin son derece planlı, programlı, kaynaklara dayalı, ispatlı vs. bilinçli bir çabanın ürünü olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Sezgin'e göre hadis teorisiyle ilgili yanlış anlamanın sebebi İslam tarihinin temellerinin Avrupalılar tarafından tanınmayışından kaynaklanmaktadır (Sezgin, 2018: 38).

Sezgin'in Almanya'daki Frankurt, Malburg ve Goethe Üniversitelerindeki bilim tarihi derslerinin onun İslam bilim tarihi konusundaki ilgilerini sürekli kılması bakımından önemli bir rolü vardır. Sezgin 1957-1958 yılları arasında gittiği Frankfurt Üniversitesi'nde bilim tarihi kürsüsünün derslerine iştirak etmiş, kendi ifadesiyle bu dersler onun "heves"ini artırmıştır. 1961'den sonra temelli gittiği bu üniversitede Bilimler Tarihi Enstitüsü'ne geçmiş ve burada Müslüman ilim adamı ve kimya biliminin babası olarak anılan Cabir bin Hayyan üzerine ikinci bir doçentlik tezi hazırlamıştır (Sezgin, 2018: 19-20).

Sezgin'in bilim tarihi araştırmalarında İslam kültür ve bilimleri üzerine çalışan oryantalistlerin katkıları da ayrıca belirtilmelidir. Sezgin çok mütevazı bir şekilde bu katkılara işaret ederek, "Ben birçok oryantalisti hocalarım olarak kabul ediyorum, onlardan çok şey öğrendim" sözleriyle onların kendisi üzerindeki etkilerini ifade eder (Sezgin, 2018: 33). Nitekim onun hocası Ritter de İslam kültür ve düşüncesi üzerine çalışmalar yapan bir oryantalisttir. Öte taraftan, Sezgin bir bilim tarihçisi olarak, Enstitü bünyesindeki bütün fikri mesaisini bu konu ile ilgilenen büyük bir çevre içerisinde ve bu çevre ile ilişkili bir biçimde sürdürdüğünü ve bu çevrenin ürettiği bilgilerden karşılıklı olarak yararlandığını hatırlamak yerinde olacaktır. Sezgin'in Enstitü bünyesinde yayımlanan eserlere yazdığı takdim yazıları araştırmacının ilgi alanları, bilgi donanımı ve ilmi çevresi hakkında ipuçları vermektedir (Sezgin, 2015).

## İslam Bilim Tarihçiliğinin Kurumsallaşması

Sezgin'in ilk cildi *Arap – İslâm Bilimleri Tarihi I* adıyla Türkçeye tercüme edilen ve tamamı 17 cilt olan *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS) isimli eseri yazarın erken yaşlarda başladığı ve yaşamının son yıllarına kadar yazımını sürdürdüğü en temel eseridir (Hansu, 2016: 221). Onun diğer bütün bilimsel faaliyetleri ve kurucusu olduğu müesseseler bu eser etrafında şekillenir. Sezgin bu eser üzerinde çalışırken, her şeyden önce ilimler tarihinin çok geniş çapta ele alınmasının zorunlu olduğunu ve bunu da ancak bir müessese çatısı altında gerçekleştirebileceğini düşünür. Bu amaçla 1982'de Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü (*Institut für Geschichte der Arabisch Islamischen Wissenschaften*)'nü kurar (Sezgin, 2018: 20). Ayrıca Enstitü bünyesinde 45 bin cilt kitap ve 10 bin adet mikrofilm'den oluşan bir kütüphane, klasik dönem İslam eserlerini konu edinen bir Müze ve *Arap-İslam İlimleri Mecmuası* (*Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*) adlı bir dergi bulunmaktadır (Ak, 2019: 230). Sezgin'in gerek *Arap – İslâm Bilimleri Tarihi* adlı eserinin gerekse Enstitü bünyesinde yürüttüğü faaliyetlerin tek bir amacı vardır: "İslâm ilimler tarihini geniş çaplı araştırmak ve tanıtmak" ve "800-1000 yıl devam etmiş yaratıcı bir medeniyetin hakkını ortaya çıkarmak…" (Fazlıoğlu, 2004: 362). Sezgin'in bilim tarihçiliğini kurumsallaştıran bu eser ve müesseseler İslam bilim tarihinin klasik dönemine ışık tutmaktadır.

## Arap – İslâm Bilimleri Tarihi

*Arap – İslâm Bilimleri Tarihi* klasik dönemde Müslüman ilim adamlarının bilim ve teknolojiye yaptıkları katkıları yazılı kaynaklar üzerinden ortaya koymaya çalışan kapsamlı bir eserdir. 17 ciltlik bu eserin ilk cildi 1967'de, son cildi ise 2015'te yayımlanmıştır. Her biri bir konuya tahsis edilen eser, Kur'an, Hadis, Fıkıh, Tarih, Edebiyat, Tıp, Farmakoloji, Kimya, Matematik, Astronomi, Astroloji, Meteoroloji, Coğrafya gibi disiplinlerin gelişim tarihini konu edinmektedir. Eserin ilk cildi ise Bilimler Tarihine Giriş niteliğindedir ve Sezgin'in bilim tarihine bakışını ve yöntemini yansıtır (Hansu, 2016: 222-225). Sezgin'in belirttiğine göre, hocası Ritter seminerlerinde Carl Brockelmann'ın 2 ciltlik *Arap Edebiyatı Tarihi* (Geschichte der arabischen Litteratur, Weimar 1898-1902) adlı eserine atıfla, bu eserin birçok eksikliği bulunduğunu, bunların giderilmesi gerektiğini, birinin artık hiç olmazsa İstanbul'daki yazmalara dayanarak bu boşlukları gidermesi gerektiğini söyler. Sezgin bu vazifeyi üstlenerek çalışmalara başlar, ancak kısa süre sonra, yöntem itibariyle başlangıçta kendisine örnek aldığı bu eserin eksikliklerini gidermektense, dünyadaki bütün yazmalara dayanarak yeni bir eser yazmanın daha doğru olacağı kanaatine varır. Brockelmann'ın *Arap Edebiyatı Tarihi* Arapça bilim kitaplarının bugüne kadar ulaşan nüshalarının isimleri ve hangi kütüphanelerde bulunduğunu gösteren bir katalog niteliğindedir (Sezgin, 2018: 16-17). Oysa Sezgin'in

İslam bilim ve düşüncesine dair yazılı kaynakları bir katalog halinde toplayan eseri basit bir katalog olmanın ötesinde, dönemin sosyal, siyasal ve kültürel koşullarını da içine alan bir "fikirler tarihi" olma özelliği taşır.

Sezgin bu eserinde dünyadaki bütün yazmalara dayanarak bir katalog hazırlamayı hedeflemektedir. Bu sebeple dünyanın pek çok yerine yolculuklar yapmış ve ulaşabildiği bütün eserleri kaydederek eserini yetkinleştirmeye çalışmıştır (Sezgin H., 2018). Ne var ki bu eser başta Arapça olmak üzere çeşitli dillere tercüme edilip, eser üzerine yeni çalışmalar yapıldıkça eserin bazı eksiklikleri de ortaya çıkmış, herhangi bir sebeple kitapta yer almayan yüzlerce eserin varlığı tespit edilmiştir. Hansu'nun da belirttiği gibi, bu eksiklikler Sezgin'in eserinin değerini düşürecek nitelikte değildir (Hansu, 2016: 228). Çünkü biyografik ve bibliyografik eserler her zaman güncellemelere açıktır. Nitekim Sezgin bugün İslam bilimlerinin çok az bir kısmının bilindiğini, bu bilinenleri de kendi okumaları ışığı altında gün yüzüne çıkardığını ve etütler ilerledikçe bu kitabın değerini kaybedeceğini açık yüreklilikle ifade etmektedir (Sezgin, 2018: 18). Öte taraftan bu sözler İslam bilim ve kültür mirasının boyutlarının büyüklüğü hakkında bize bir fikir vermektedir.

**Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü**

Birçok bilimsel faaliyetin bir arada yürütüldüğü *Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü* Sezgin'in bilim tarihçiliği açısından merkezi bir öneme sahiptir. Sezgin bu Enstitü'de, finansman kaynaklarını da bizzat kendisi bularak bir müze, bir kütüphane ve bir yayınevi kurar ve bilim tarihi alanındaki çalışmalarını bu çatı altında sürdürür. Enstitü'de kendisi ve kendisi gibi bilimler tarihçisi olan eşi Ursula Hanım yanında İslam bilimler tarihi alanında çalışan batılı araştırmacılar da yer almaktadır. Oryantalistlerin ve Avrupalı bilim adamlarının bütün gayretlerine rağmen İslam bilimlerinin çok iyi tanınmaması ve İslam bilimleri tarihçiliğinin henüz başlangıç düzeyinde olması sebebiyle bu Entitü'yü kuran Sezgin'in iki hedefi vardır. Bunlardan ilki, İslam bilimler tarihi araştırmalarının ve kendi etütlerinin sınırlarını genişletmek; ikincisi de, Müslümanların bilimler tarihindeki yerini tanıtarak bu konudaki yanlış hükümleri düzeltmektir (Sezgin, 2018: 40).

Bu amaçlarla yola çıkan bu Enstitü bir süre sonra Arapça orijinal metinlerin yayımlamanın yanı sıra dergi çıkarma, öğretmen ve araştırmacı yetiştirme, merkezi kütüphane ve yazma eserler üzerine mikrofilm arşivi oluşturma, seminer ve ilmi müzakereler düzenleme, Batılı araştırmacıların çalışmalarını değerlendirme gibi fonksiyonları icra etmeye başlar. Sezgin Batılı araştırmacıların dünyanın dört bir tarafında yaptıkları çalışmaları takip ederek bunların çalışmalarını İslam bilim tarihi literatürüne kazandırır. Enstitü çatısı altında coğrafya, matematik, doğa bilimleri, astronomi, tıp, kimya, felsefe, tarih, edebiyat gibi alanlarda te'lif, tercüme, edisyon kritik,

tıpkıbasım şeklinde yayımlanan eserlerin sayısı 2000 civarındadır (Hansu, 2016: 223).

**İslam Bilim Tarihi Müzesi**

Sezgin'in bilim tarihi çalışmalarının somut ürünlerinden biri de müze projesidir. Bu projenin önemi İslam coğrafyalarında üretilen bilimsel eserleri somut bir şekilde gösterme imkânına sahip olmasıdır. Sezgin bu proje ile Müslümanların 800 yıllık yaratıcı döneminde icat etmiş oldukları aletleri ortaya çıkararak insanlara tanıtmayı, bilinmeyen aletleri gün yüzüne çıkarmayı ve sergilemeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede 800 civarında aleti çalışır durumda modelleyen Sezgin bunları Enstitü bünyesinde kurulan İslam Bilim Tarihi Müzesi'nde sergiler. Gerçi yazma eserlerden hareketle modellemeler yapma girişimi Sezgin'le başlamış değildir. Bu konuda Sezgin'in öncüsü olan Alman fizikçi Eilhard Wiedemann gibi araştırmacılar bu ürünlerin ilk örneklerini vermiş, Sezgin ise bunları sayı ve nitelik bakımından çok ileri bir düzeye çıkarmıştır. Wiedemann 1928'e kadar bu aletlerden yalnızca 5 adet üretebilmiş, Sezgin bu modellerin sayısını 800'e çıkarmayı başarmıştır (Sezgin, 2018: 21). Sezgin ayrıca müzedeki aletleri tanıtmak üzere *İslam'da Bilim ve Teknik* adlı bir katalog hazırlamıştır (Sezgin, 2007).

Bir bilim tarihçisi olarak Sezgin araştırmaları sırasında, bilim tarihi açısından önem arzeden bazı keşiflerde de bulunmuştur. Bunlar Halife Me'mun'un dünya haritası, hadislerin yazılı kaynaklara dayanması, matematiksel coğrafya'nın Müslümanlara aidiyeti, Amerika'nın Müslümanlar tarafından keşfi, el-Cezerî'nin kitabı gibi keşiflerdir. Her biri kendi sahasında çığır açıcı olan bu keşifler İslam bilimler tarihinin başlangıcından 16. Yüzyıla kadar yaratıcı bir geçmişe sahip olduğunu ve aşamalı bir şekilde ilerlediğini göstermektedir.

Ülkemizde son yıllarda Sezgin'in İslam bilim tarihi alanındaki çalışmaları ve müzecilik faaliyetlerinin gördüğü ilgi ile paralel olarak, siyasi yönetimin de desteğiyle 2008'de İstanbul'da Gülhane Parkı içerisinde, Frankfurt'taki müzenin bir benzeri kurulmuştur. *İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi* adı verilen bu müzede Frankfurt'taki müzede bulunan aletlerin reprodüksiyonları sergilenmektedir. Müzenin hemen yanında ise Fuat Sezgin Bilimler Tarihi Kütüphanesi yer almaktadır. Sezgin'in eserlerinin Türkçeye tercümesi, İslam bilim tarihi eserleri müzesi ve kütüphane ile bu minvalde kurulan vakıf, dernek vs. faaliyetlerin ülkemizde bir tarih bilinci oluşturma noktasında olumlu gelişmeler olduğu kaydedilmelidir. Özellikle müzenin tarih bilinci oluşturma konusunda çok etkili olacağına inanan Sezgin bu müzenin Türkler'e mensubu bulundukları medeniyetin ne kadar yüksek olduğunu göstereceğini belirtmektedir (Sezgin, 2018: 33).

Sezgin'in bilimsel faaliyetlerinin temel amacı İslam bilim ve kültür

mirasının genel bilim tarihi içerisindeki gerçek yerini almasıdır. Onun bilim tarihi alanındaki en temel sorusu şudur: "İslam kültür tarihinin bilimler tarihindeki yeri nedir?" (Sezgin, 2018: 11). Bu sorunun cevabı önyargısız ve adil bir şekilde verildiği takdirde genel bilim tarihi yazıcılığı açısından önemli bir eşik aşılmış olacaktır. Ancak bunun için onun genel olarak bilim tarihi konusundaki yaklaşımını görmemiz gerekir.

**Bilim Tarihine Bakışı**

Sezgin bilimler tarihini bir "bütünlük" ve "süreklilik" fikri çerçevesinde ele alır (Kaya, 2019: 103). O, bilimler tarihinin bir milletin, bir medeniyetin eseri olmaktan ziyade "insanlığın müşterek mirası" olduğu tezinden hareket eder. Bu teze göre bilimler insanlığın ortak mirasıdır, bilimlerin gelişmesinde az veya çok bütün milletlerin katkısı vardır. Öte taraftan Sezgin'e göre bilimler sıçramalar yapmamakta, esasen yavaş yavaş tekâmül etmektedir (Sezgin, 2018: 23). Bu tez aynı zamanda bilimlerin nasıl bir gelişim seyri izlediğini makul bir çerçevede açıklamaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle bilimler tarihinin insanlık tarihi kadar geriye gittiği söylenebilir.

Sezgin medeniyetlerin doğuşu ve toplumun bilimsel/felsefî inkişafında üç önemli aşamanın varlığından söz eder. Bunlar resepsiyon, asimilasyon ve sentezleme aşamalarıdır. Bu süreç eski-yeni bütün medeniyetler için genelleşebilir. Başka bir deyişle tarih sahnesine çıkan bütün medeniyetler, süreleri farklılık göstermekle birlikte, bu üç aşamayı geçmiştir. Sezgin'e göre bu son derece doğaldır, çünkü dünya bilim ve felsefe mirası ilk medeniyetlerden modern Avrupa medeniyetine kadar toplumdan topluma aktarılarak devam etmektedir (Sezgin, 2018: 41). Bilimler tarihinin bilebildiğimiz en eski kaynakları Mezopotamya, Mısır, Hint ve Çin'e kadar uzanır (Sayılı, 1991: 1). Bu medeniyet çevrelerinin bilim ve felsefe mirası Yunanlılar'a intikal etmiş, İskender'in Büyük Doğu seferi sonrasında Doğu ile Batı bilimi buluşarak bilim ve düşünce açısından Helenistik adı verilen yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde İskenderiye şehrinin bir bilim ve kültür merkezi haline geldiği bilinmektedir (Topdemir, Unat, 2015: 39). Sezgin'in bilim tarihine bir bütünlük ve süreklilik çerçevesinde baktığını belirtmiştik. Buna göre İslam bilimleri Yunan bilimlerinin bir devamı olarak gelişmiştir. Ancak Yunan bilimlerinin temelleri de eski Mısır ve Babilonya bilimlerine dayanmaktadır. Bugünkü modern Batı bilimi ise, Sezgin'e göre, İslam biliminin farklı coğrafya ve ekonomik koşullar altında gerçekleşen devamından başka bir şey değildir. İşte Sezgin'e göre bilim tarihçisinin görevi bu bütünü meydana getiren parçaları, gerçeğe uygun bir şekilde, hislerden ve önyargılardan uzak, objektif bir şekilde değerlendirmek ve tanıtmaktır (Sezgin, 2018: 11-12).

İslam bilim tarihinin gelişiminde geçmiş medeniyetlerin felsefi, bilimsel ve kültürel birikimlerinin payı inkar edilemez. Müslümanlar eski medeniyet merkezlerini fethettiğinde bu bölgedeki bilimsel etkinlikler ta-

mamen ortadan kalkmış değildir. Eski medeniyetlere ait bazı eserler, örneğin Hint astronomisinin klasik eserleri arasında yer alan Siddhantalar, Helenistik kültürün başyapıtları olarak Ptolemaios'un *Almagest*'i, Oklid'in Geometri'si sonraki dönemlere intikal etmiştir. Müslümanlar bu eserlerin izini sürerek eski ilimleri canlandırmış, bu alanda yaptıkları yeni çalışmalarla bilimin sürekliliğini sağlamışlardır.

Sezgin'in düşüncesine göre miladi 850 yılından 16. yüzyılın sonuna kadar geçen 800 yıllık süreç bilimler tarihinde Müslümanların yaratıcılık dönemine tekabül etmektedir. Müslümanlar 8. yüzyılın başlarından itibaren önceki kültürlerden gelen bilimsel mirası tercümeler yoluyla devralmış, bazı alanlarda bir yüzyıldan daha kısa bir süre içerisinde yaratıcı bir aşamaya geçmişlerdir. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan özümseme ve hazmetme süreci 9. yüzyılın başlarından itibaren yaratıcılık ve özgünlük sürecine girmiş, bu süreç 16. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir (Sezgin, 2018: 153; Batar, 2019: 66). Müslümanlar bu süre içerisinde sürekli yeni şeyler keşfetmiş, eski ilimleri geliştirmiş, yeni bilimler kurmuş ve ileride kurulacak bazı bilimlerin de temellerini atmışlardır (Sezgin, 2018: 25). İşte Sezgin'e göre, bugün bilim ve düşünce bakımından üstün olan Avrupalılar İslam dünyasının devasa bilim ve felsefe etkinliği üzerinde yükselmişlerdir. İslam kültür dünyasının kitapları, aletleri ve ilaçları 10. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren İspanya üzerinden Batı Avrupa'ya geçmeye başlamış, Müslümanlar 711 yılında İber Yarımadasına ayak basarak İslam kültür dünyası ile Avrupa arasındaki bağlantıyı kurmuş, geliştirecekleri bilimlerin birkaç yüzyıl sonra ayrı bir kültür dünyasında yayılma kaderini çizmişlerdir (Sezgin, 2018: 154). Bu bakımdan Sezgin'e göre "Avrupa'daki bilimler, İslam bilimlerinin bir başka coğrafyada, farklı tarihi koşullar içerisindeki bir devamından ibaret"tir (Sezgin, 2018: 24). Fakat ne yazık ki, 16. yüzyıldan sonra Müslümanlar bilim alanındaki önderliklerini kaybetmiş, İslam bilimleri tarihi, kendine özgü koşullar sebebiyle, bugüne kadar uzayan bir duraklama sürecine girmiştir.

Müslümanların 16. yüzyılın ortalarına kadar bilimde Avrupalılara nispetle daha ileride olduğunu belirten araştırmacı Avrupalıların Müslümanlardan bilgiyi 10. yüzyıldan itibaren almaya başladıklarını ve bu merhalenin 500 yıl sürdüğünü belirtmektedir. Ona göre Avrupalılar ancak 17. yüzyılın başlarından itibaren bilimde önderlik durumuna geçmişlerdir. İslam dünyası ise siyasi gerileme sürecinde bilimsel alandaki ileri konumunu unutmaya ve Batıdaki teknolojik alandaki üstünlüklerini görmeye başlamış, böylece 17. yüzyıldan itibaren onların bilimdeki üstünlüklerini kabul etmek durumunda kalmışlardır (Sezgin, 2018: 43). Buradaki asıl sorun, genelde İslam dünyası, özelde ise Türklerin Avrupalıların bilimsel üstünlüklerinin geçmişten bugüne kadar böylece geldiğini zannetmeleri ve kendi milletlerinin bu sürece katkısının olmadığını düşünmeleridir.

Sezgin Rönesans fikrinin bilim tarihindeki bütünlük ve sürekliliğe engel olduğunu düşünmektedir (Kaya, 2019: 104). Ona göre İslam kültür dünyası ve Müslümanlar Rönesans denen uydurma, tarihi hiçbir gerçekle bağlantısı olmayan görüşten büyük zarar görmüştür (Sezgin, 2018: 101). 18. yüzyılda ortaya atılan ve tarihi bir gerçekliği yansıtmayan bu söylem Avrupa'daki bilimsel kalkınmayı doğrudan doğruya antik Yunan çağına bağlayarak Müslümanların 800 yüzyıl kadar süren yaratıcı dönemi unutulmaya mahkûm edilmiştir. Üstelik bugün bunu Batılılar kadar Müslümanlar da bilmemektedir (Sezgin, 2018: 110; Karagöz, 2019: 46). Sezgin'e göre bilimler tarihi konusundaki bu sakat anlayışın kökleri 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Geçmişin çok dar bir bakış açısı ile değerlendirildiği 17. yüzyılın başlarından itibaren bilimin ulaştığı bütün olumlu sonuçlar yalnızca Yunanlılara bağlanmış ve bu görüş "inatçı bir şekilde" bilim tarihinin merkezine yerleştirilmiştir. Oysa eski kültür ve medeniyetler üzerine yapılan araştırmalar bu yargıların hiç de gerçeklikle bağdaşmadığını gözler önüne sermektedir.

Bilimler tarihindeki yanlış Rönesans tanımından dolayı Yunanlıların bilimleri kurmuş, aradan asırlar geçmiş, 17. yüzyıl sonlarında Avrupalılar bu bilimleri yavaş yavaş elde ederek geliştirmeye başlamışlardır, zannedilmektedir. Bu durumda Sezgin haklı olarak şu soruyu sorar: "Peki! Bu ilimler Avrupalıların eline nasıl geçmiş, hangi coğrafyadan geçmiş, hangi muhteva ile geçmiş"tir (Sezgin, 2018: 49). Kocabaş, bazı Avrupalı medeniyet tarihçilerinin bu soruları cevaplamaksızın Batı'nın bilimsel düşünceyi Eski Yunanlılardan aldığını tekrarlamasını eleştirerek, bu iddia karşısında, Sezgin'in de işaret ettiği, şu sorunun sorulması gerektiğini belirtir: " Eğer bu iddia doğru ise, Avrupalılar Eski Yunanlıların eserlerini bin yıldan fazla bir süre ellerinde tuttukları halde Rönesansı neden çok daha önce başlatamadılar? Neden Batı uygarlığı bilimsel gelişme için 1200 yıl daha beklemek zorunda kaldı?" Kocabaş'a göre Batılılar bu süre içerisinde ya antik Yunan filozoflarının eserlerini anlayamamış ve bu eserleri anlamak için İbni Rüşd gibi Müslüman filozofların eserlerine müracaat etmişlerdir; yada bu eserler bilimsel bir gelişmeyi başlatabilecek kavramsal bir yapıya sahip değildir (Kocabaş,1996: 69). Aynı şekilde bilim tarihçisi A. Koyré de, Doğu ile Batı, Latin dünyası ile Yunan dünyası arasındaki ilişkilerin kopuk olduğuna işaret eder ve Batının düşünsel barbarlığının da bu kopukluktan kaynaklandığını söyler. Yukarıdaki soruya onun cevabı da benzerdir. Avrupalılar Farabî'nin, İbn Rüşd'ün, İbn Sinâ'nın yardımı olmadan antik Yunan ve Helensiktik dönemin eserlerini anlayamazlardı. Çünkü Aristoteles'i ya da Platon'u anlamak için Yunanca bilmek yetmiyordu, felsefe de bilmek gerekiyordu (Koyré, 2002:16).

Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan Arabistik çalışmalar İslam dünyasındaki bilim ve kültür ürünlerini araştırmaya ve bunları asıl kaynakları üzerinden tanıtmaya başlamış, ancak, elde edilen yeni bil-

gilere ve büyük başarılara rağmen Avrupalıların görüşlerinde kayda değer bir değişme olmamıştır (Sezgin, 2018: 99). İslam bilim ve felsefe mirasının ortaya çıkarılması ve tanıtılmasında bazı oryantalistlerin gerçekten çok büyük katkıları vardır. Bununla birlikte, Sezgin'in de işaret ettiği gibi, Türkler oryantalistlerin çok sayıdaki çalışmalarından, binlerce etütlerinden, yayımladıkları metinlerden, kitaplardan, ansiklopedi ve mecmualardan haberdar değillerdir. Aslında durum diğer Müslüman ülkeler açısından da farklı değildir. Müslümanlar oryantalistlerin çalışmalarının yalnızca teolojik bölümleri ile ilgilenmişler ve Müslümanların kabul edemeyeceği hükümleri tartışma konusu yapmışlardır. Bu yüzden onların gözünde oryantalist ve müsteşrik, misyoner anlamında, olumsuz bir imaj olarak kalmıştır. Sezgin İslam dünyasının ve özellikle Türkiye'nin bu bakış açısını terk ederek, tıpkı oryantalistlerin yaptığı gibi, İslam bilimlerinin bilim tarihindeki yerini gösterme sürecine çok daha ciddi ve geniş çapta katılması ve imkân hazırlaması gerektiğini ifade etmektedir (Sezgin, 2018: 110-111).

**Bilimler Tarihi Yazımı İçin Bir Yöntem Arayışı**

Avrupa merkezli ilerlemeci, çizgisel tarih anlayışı insanlık tarihini Batı medeniyetiyle özdeşleştirmiş, 8-16. yüzyıllar arasını görmezden gelmiş yahut inkâr etmiştir. Bu konudaki genel tutumu ve haksız yargıları değiştirmek için kuvvetli bir arzu duyan Sezgin bütün mesaisini İslam bilimler tarihinin genel bilim tarihi içerisindeki yerini göstermeye ayırmıştır. Çalışmalarında daima bilimsel bir yöntem uyguladığını belirten Sezgin, aynı zamanda hiçbir zaman belirlediği ilkelerin dışına çıkmadığını ifade etmektedir. Sezgin'in bu hususta belirlediği ilkeler bilim tarihi yazımının metodik olarak hangi ilkelere dayanması gerektiğini göstermektedir. Onun sıklıkla işaret ettiği bu ilkeleri şöylece sıralamak mümkündür: Adil tenkit prensibi; vâzıh bir tekâmül kanunu düşüncesi; kaynak belirtme konusundaki hassasiyet; tecrübe ile teori arasında bir denge kurma prensibi; uzun süreli gözetleme prensibi (Sezgin, 2018: 105). İslam bilimlerinin ortaya çıkışı ve gelişim safhalarının kendine özgü prensipleri olarak da nitelenebilecek bu prensipler bugünkü bilim tarihi araştırmaları için metodik bir çerçeve sunar.

Sezgin'in belirttiği "adil tenkit prensibi" bilim tarihi araştırmaları ve bilim tarihi yazıcılığının en kritik konularından biridir. Çünkü tarihçi geçmişi bugünde kurar; geçmişe ilişkin genel yargılarda bulunur. Bu yargıların kabul görmesi ve yaygınlaşması ölçüsünde bazı paradigmalar oluşur. Tarihçiler bilimler için geçerli olan bu paradigmalar ışığında çalışmalarını sürdürür. Ancak bu paradigmaların gerçeği yansıtmadığına dair şüpheler oluştuğu takdirde yapılacak ilk iş gerçekleri araştırmak ve tarihsel gerçeğin üzerini örten perdeyi aralamaktır. Ne var ki tarihçi bu işlemi yaparken bugünün hesabına dünden intikam almaya kalkmamalı, bugünü kurtarmak için geçmişi karartmamalıdır. Sezgin Müslümanların ilk dönemlerden iti-

baren eleştirel bir tutum içerisinde olduğunu, bir "tenkit ahlakı" çerçevesinde önceki çalışmalarını tenkit ettiklerini ve yer yer onların hakkını teslim ettiklerini belirtmektedir (Sezgin, 2018: 92).

Sezgin'in "vazıh bir tekâmül kanunu" olarak ifade ettiği ilerleme anlayışına göre bilim tarihi insanlığın ortak birikimidir. Ancak bu birikim farklı milletler ve medeniyetlerin katkılarıyla oluşan çok boyutlu bir bütündür. Bilimin tarihsel gelişimine bakılırsa, bilimin bir medeniyetten diğerine sürekli intikal ettiği, her millet ve medeniyetin ona bir yön ve istikamet verdiği, bu birikimi daima daha ileri bir noktaya taşıdığı görülür. Sezgin'e göre bu son derece doğal, hatta tarihsel bir kader, kaçınılmaz bir sondur. Bilimsel araştırmalarda bu ilke göz önünde bulundurulduğu takdirde Avrupa bilim ve düşüncesinin ilerleme zincirini tamamlayan halkanın yaklaşık 800 yüzyıl süren İslam bilim ve düşünce hareketi olduğu açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Bilim tarihi yazıcılığı açısından önemli hususlardan biri de "kaynak belirtme konusundaki hassasiyet" ve kaynaklara eleştirel yaklaşımdır. Kaynaklarda işaret edilen atıflar bilimlerin kökeni, gelişme düzeyi ve kimlere ait olduğu konusunda ipuçları verir. Sezgin'e göre Müslümanlar kaynak gösterme ve atıf yapma konusunda oldukça cömert davranmış, hiçbir komplekse kapılmaksızın asıl kaynaklara işaret etmiştir. "Müslümanlar kaynak vermezler" şeklindeki yargının bütünüyle yanlış olduğunu belirten Sezgin, söylenenlerin aksine kaynak veren tek kültür dünyasının İslam kültür dünyası olduğunu ifade eder. Ona göre kaynak verme alışkanlığı Yunanlılarda çok az iken Avrupalılarda tamamen silinmiştir (Sezgin, 2018: 95). Öyle anlaşılıyor ki, Latinler ve Avrupalılar bu konuda hiç de hassasiyet göstermemişler, hatta İslam dünyasından ilk tercümeleri yapan Avrupalılar çevirdikleri eserleri Yunanlıların eserleri diye çevirip üzerine Yunan filozoflarının isimlerini yazmışlardır. Bunlar önceki dönemleri bilmedikleri gibi İslam ilmi birikimini de anlayamamaktadırlar (Sezgin, 2018: 28). Oysa Müslümanlar ilimleri hocalardan öğrenmişlerdir. Sezgin'e göre "hocalardan öğrenme yöntemi" İslam bilim tarihi yazımı açısından oldukça önemlidir. İslam ilimler tarihinde hoca merkezli bir eğitim-öğretimde intihal yapmak çok zordur. Bu açıdan tarihte ilk defa kaynakları zikrederek bilim yapma geleneği Müslümanlarla başlamıştır. Sezgin bu hususun altını özellikle çizer, çünkü pek çok oryantalist bu konuyu anlayamamıştır (Fazlıoğlu, 2004: 367).

Bilim tarih yazımının önemli bir ilkesi olan kaynak gösterme ve eleştirel yaklaşım meselesi Sezgin'in kendi tarihsel araştırmalarında da hassasiyetle üzerinde durduğu konulardan biridir. Kaynakların geçerliliği bakımından incelediği eserleri başka çalışmalarla da teyit eden Sezgin, kendi çalışmalarını 10. yüzyıldan itibaren Batıda yapılan çalışmalarla karşılaştırarak bilimsel teoriler arasındaki etkileşimi ortaya koymaya çalışır.

Ancak bu işlemi yaparken ikincil kaynaklardan ziyade orijinal kaynakları referans gösterir, bunun yanında bu birincil kaynakların Batılı ülkelerdeki izlerini sürerek bunları kendi çalışmalarıyla mukayese eder ve üst düzeyde bir kaynak kritiği yapar. Örneğin Sezgin, Arap-İslam kültür dünyasının 12. yüzyılda ulaştığı yüksek seviyeyi göstermek için iki kitaptan söz eder. Bunlardan biri Abdurrahman el-Hazinî'nin *Mizanü'l-Hikme*'sidir. Hazinî sıvıların özgül ağırlıklarının koşullara bağlı olarak değiştiğini ileri sürerek, bazı deneylerle bunun nasıl gerçekleştiğini izah etmektedir. Sezgin'in bu konuda verdiği bilgileri diğer oryantalistlerin çalışmaları da doğrulamaktadır. E. Wiedemann 1890 yılında Roger Bacon'ın Opus Majus adlı eserinde aynı düşünceyi bulmuş ve her iki yazarın delillerinin birbirlerine yakın olduğunu, Bacon'un argümantasyonunun "Arabınkine oranla biraz daha çapraşık" olduğunu tespit etmiştir (Sezgin, 2007: 36). Sezgin böylece eserlerin orijinali ile sonraki çalışmaları mukayese ederek çalışmalarının bilimsel güvenilirlik düzeyini üst düzeye çıkarmaya çalışır. Bu titiz ve yorucu araştırmaların bir amacı da İslam bilim tarihi konusundaki tezlerini Batılılara onların kendi kaynakları üzerinden gösterme ve bilim tarihine hâkim olan paradigmaları ikna edici bir şekilde değiştirme isteği olmalıdır.

Bilim tarihi araştırmalarında geçmişe ilişkin olumsuz yargılar üretme yanında geçmişteki her şeyi olumlu görüp geçmişi her şeyiyle yüceltme davranışı da söz konusudur. Bu konuda oldukça hassas davrandığını belirten Sezgin "Ben şahsen Müslümanların katkısının çok büyük olduğuna inanıyorum. Ancak hakikatleri çarpıtmamak için, yani hiçbir yalan, mübalağa katmamak için de daima kendimi kontrol etmeye çalışıyorum" sözleriyle bu hususun önemine işaret eder (Fazlıoğlu, 2004: 364). Öte taraftan Sezgin kendi kültürel kaynaklarımıza eleştirel bir tutum alarak İslam dünyasındaki bilimsel eserlerin eksik yönlerine işaret etmekten geri kalmaz. Örneğin *Cihannüma* adlı ünlü coğrafya kitabının yazarı Katip Çelebi'nin, çok çalışkan ve gayretli olmasına rağmen İslam coğrafyasının tekâmülü hakkında bilgi sahibi olmamasını eleştirir. Ona göre Katip Çelebi Avrupalılarla temasa geçmeden önce bir dünya coğrafyası kitabı yazmayı karar vermiş, eserin bir bölümünü yazdıktan sonra Avrupa'daki coğrafya eserlerinden söz eden bir mühtedi ile Hollandalı coğrafyacı Mercator'un kitabını tercüme etmeye başlamışlar, bu kitapla birlikte Katip Çelebi'nin zihni alt üst olmuştur. Çünkü, Sezgin'e göre Katip Çelebi Müslümanların coğrafya bilimine neler kazandırdığını bilmediği için Mercator'a karşı büyük bir hayranlık duymuş ve aynı ölçüde bir aşağılık kompleksine kapılmıştır. Hâlbuki Sezgin'in ifadesine göre bu tarihlerde Avrupalılar Müslümanlardan daha üstün değillerdir ve Mercator'un bilinen harita kitabı ise İslam dünyasından gelen haritaların kopyaları ve bunların değiştirilmiş şekillerinden oluşmaktadır. Bu çerçevede Sezgin bütün haritaları toplayarak bunların koordinatlarını, enlem-boylam derecelerini bulmaya gayret etmiş, neticede bu haritaların Batıya İslam dünyasından intikal eden harita-

lar olduğunu ispat sadedinde yazılar kaleme alarak Avrupalıların bilimsel araştırmalarının kaynağını tartışmaya açmıştır (Sezgin, 2018: 45).

Bilim tarihi yazıcılığı açısından diğer önemli bir husus da bilim tarihi alanında ortaya atılan teorilerin geçerliliğinin ispatlanmış olmasının gerektiğidir. Sezgin bu konuda "uzun süreli gözetleme prensibi"nin gözönünde bulundurulması gerektiğine işaret eder. Ona göre Müslümanlar özellikle astronomi alanında yaptıkları gözlemleri uzun yıllara yaymış, böylece gözlemlerinin geçerlilik düzeyini modern bilimlerin bugünkü düzeyine çok yakın bir noktaya getirmişlerdir. Sezgin Müslümanların 10. yüzyılda astronomi alanında çok ilerlediklerini, dünyanın eğiminin artıp azaldığını, dünya ile güneş arasındaki mesafenin en uzak noktasının bir yılda yerinin değiştiğini fark ettiklerini belirtmektedir. Şüphesiz bu bilgiler uzun süreli ve sistematik gözlemlere dayanmaktadır. Müslümanlar bu neticelere, Tahran'ın Rey şehrinde kurdukları Rasathanede yaptıkları otuz yıl süren gözetlemelerden sonra ulaşmışlardır (Sezgin, 2018: 26). Bu bilgiler Avrupa'daki bilimsel keşiflerin tarihsel gelişimini de açıklamaktadır. Çünkü bu bilgiler çok uzun süreli gözlemler bu gözlemlerin birbiriyle irtibatlı olarak süreklilik içerisinde geliştiğini göstermektedir. Müslüman âlimlerin uzun süreli araştırma ve gözlemlerinin bir neticesi olan ve günümüze kadar gelebilen pek çok eser bu gözlemlerin süresi ve niteliğini yansıtacak niteliktedir. Nitekim Harezmî, Ömer Hayyam, İbnü'l Heysem, Fergânî, Battânî, Beyrûnî ve Nasırüddin Tûsî gibi pek çok alimin bilimin farklı alanlarına dair eserleri bu konuda uzun süreli ve zengin bir tecrübenin varlığını göstermektedir (Topdemir, Unat, 2015: 95-148).

Sezgin'in bilimler tarihi için bir yöntem arayışı çerçevesinde belirlediği bu ilkeler ve kendi pratikleri de gösteriyor ki, bilim ve düşünce açısından yaratıcı bir konuma gelmenin ilk koşulu belirlenen ilkeler ışığında bir tarih tasavvuruna sahip olmak ve bu konuda bir bilinç oluşturmaktır. Bunun için yapılması gereken ilk iş "aşağılık duygusundan kurtulmak"tır. İşte Sezgin'e göre bu kompleksi aşmanın yolu İslam dünyasındaki büyük başarılardan haberdar olmak, geçmişte başarılan şeylerin bugün de başarabileceğine inanmak ve bu hususta çok çalışmaktan geçmektedir. Sezgin bu konudaki tarihsel sorumluluğa şu sözlerle işaret eder: "Biz çok büyük bir medeniyetin karşısındayız, çok büyük bir bilimler tarihinin karşısındayız. Bunu yavaş yavaş ve kazıyarak anlamaya çalışacağız. Bu da birkaç yüzyıl sürecek. Avrupalılar buna çalışıyorlar. Ama Müslümanların da buna katkı yapmaları lazım" (Sezgin, 2018: 93). Bu bakımdan Müslümanlar bir an önce "korkak ve taklitçi" olmaktan çıkıp "cüretkâr ve yaratıcı" bir duruma gelmelidir. Batılılar nasıl ki 10. Yüzyıldan itibaren 16., 17. hatta 18. Yüzyıla kadar İslam bilimlerine ait müspet gelişmeleri ve pozitif bilimleri İslam dünyasından almış ise, Müslümanlar da hiç tereddütsüz Avrupalıların ulaştıkları ve bugün bizde olmayan unsurları, bütün buluşları almak için bir yarış içerisine girmelidir (Sezgin, 2018: 46). Sezgin, iyi koşullarda çok

iyi çalıştığı takdirde bir Müslümanın da büyük başarılar kazanabileceğine inanmaktadır. Bu konuda Müslümanlardan ve özellikle Türk milletinden ümitlidir (Sezgin, 2018: 24).

**Değerlendirme**

Fuat Sezgin İslam bilim tarihi alanında son yüzyılın önde gelen araştırmacı ve bilim adamlarından biridir. Onun bu alanda yaptığı çalışmalar dünya bilim tarihinin karanlıkta kalmış, ihmal edilmiş, unutulmuş, gözden çıkarılmış yahut unutturulmaya çalışılan bir dönemine ışık tutmaktadır. Sezgin tüm yaşamı boyunca tarihin bu dönemini aydınlatmaya, yanlış bilgileri düzeltmeye, eksikleri tamamlamaya ve haksız yargıları gidermeye çalışmıştır. Bilim tarihi yazımında istenilen oranda büyük bir değişim olmamakla birlikte, Sezgin'in de dâhil olduğu "hümanist" bilim tarihçilerinin titiz ve ısrarlı çalışmaları neticesinde İslam bilim ve düşüncesinin mahiyeti hakkında genel bir fikir oluşmuş, böylece bilim tarihinin geçmişine ilişkin kimi yargılar değişmeye başlamıştır.

Sezgin oryantalistlerin başlattığı çalışmaları daha yüksek bir düzeye taşıyarak klasik dönem İslam bilimlerine ait 17 ciltlik Arap – İslâm Bilimleri Tarihi adlı bir eser kaleme almış, ayrıca "İslâm ilimler tarihini geniş çaplı araştırmak ve tanıtmak" amacıyla Goethe Üniversitesi bünyesinde bir Enstitü kurmuştur. Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü adı verilen bu kurmun çatısı altında dergiler yayımlamış, yayıncılık faaliyetlerinde bulunmuş, ayrıca Enstitü bünyesinde bir İslam Bilim Tarihi müzesi kurarak klasik döneme ait 800 civarındaki bilimsel eseri yazma eserlerden birebir modelleyerek sergilemiştir. Sezgin bütün faaliyetleri ile İslam dünyasının ilgisini bilim tarihine çekmeyi başarmış ve bu alanda yapılacak çalışmaların da önünü açmıştır. Bu açıdan bir bilim tarihçisi olarak belki de onun en önemli rolü İslam bilim tarihi konusunda bir bilinç oluşturmuş olmasıdır.

Sezgin bilim tarihini bir bütünlük ve süreklilik fikri çerçevesinde değerlendirir. Buna göre bilimler bütün milletlerin ortak birikimidir, az veya çok bütün milletlerin bu birikime katkıları olmuştur. Modern araştırmalar bilim ve felsefenin doğuşu konusunda Hint, Çin, Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerine işaret etmektedir. Yunanlılar bilim ve felsefe mirasını doğulu medeniyetlerden almış, İslamiyet'in doğuşundan itibaren bu birikim İslam dünyasına intikal etmiştir. Müslümanlar 8. yüzyılın başlarından 16. yüzyılın sonuna kadar bilim, kültür ve düşünce alanında özgün ve yaratıcı eserler ortaya koymuştur. Ancak bu yüzyıldan sonra Müslümanlar kendine özgü koşullar sebebiyle bilimsel önderliklerini kaybetmiş, İslam bilimleri tarihi bugüne kadar uzayan bir duraklama sürecine girmiştir.

Avrupa merkezli bilim tarihi yazıcılığında Müslümanların bilim tarihine katkıları ya inkâr edilmiş, ya görmezden gelinmiş, ya da onların yaratıcı rolüne çok az yer verilmiştir. Avrupa'daki bilimsel kalkınmayı

doğrudan doğruya antik Yunan çağına bağlayan ilerlemeci ve çizgisel tarih anlayışı Müslümanların 800 yüzyıl kadar süren yaratıcı dönemini atlayarak tarihin önemli bir halkasını yok saymıştır. Sezgin'in belirttiğine göre 10. yüzyıldan 16. yüzyılın ortalarına kadar, yaklaşık 500 yıl İslam dünyasının bilimsel/felsefi eserleri tercümeler yoluyla Batıya aktarılmış, Avrupalılar kaynakları belirtme konusunda ketum davranmış, hatta İslam dünyasından aktardıkları eserlerin çoğunu intihal etmişlerdir. Sezgin'e göre bugünkü Batı medeniyeti bilimsel/felsefi gelişimini İslam dünyasına borçludur. Sezgin'in de dâhil olduğu "hümaniter bilim anlayışı"na mensup araştırmacılar bilim tarihini doğru ve realiteye uygun şekilde, bir bütün olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Nitekim yapılan araştırmalar İslam felsefe/bilim mirasının Avrupa üzerinde tahmin edilenden daha büyük bir payı olduğunu göstermektedir.

Sezgin'in bilim tarihi çalışmaları İslam ülkelerinde olduğu gibi, ülkemizde de İslam bilim tarihine karşı canlı bir ilgi uyandırmayı başarmıştır. Özellikle onun kurduğu ve geliştirdiği İslam bilim tarihi müzeleri Müslümanların bilim tarihindeki yerini göstermek açısından somut bir adım olmuştur. Bugün onun bilim tarihi alanındaki çalışmaları büyük ölçüde Türkçeye kazandırılmıştır. Bu bakımdan ülkemizde yazılacak bilim tarihi kitaplarının yeni bilgiler ışığında yazılması zorunludur. Öte taraftan Sezgin İslam bilim tarihi çalışmalarının kendisiyle başlamadığını ve kendisiyle de bitmeyeceğini, bu konuda henüz yolun başında olduğumuzu açık yüreklilikle belirtmiş, bugünün araştırmacılarına kendisinin öncülük ettiği ve örneklerini ortaya koyduğu devasa bir çalışma programı bırakmıştır. Bugün yapılacak iş Sezgin'in çalışmalarını bıraktığı yerden devralıp bunları daha üst bir düzeye çıkarmaktır.

## Kaynakça

Ak, M. (2019). "İslam Bilim Tarihine Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Fuat Sezgin", *Dîvân*, S. 2, s. 225-237.

Batar, Y. (2019). "Fuat Sezgin'in Eğitim Felsefemize Işık Tutacak Bazı Tespitleri", *İslam ve Yorum III*, C.1, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.

Dere, A. (2018). "Mehmet Fuat Sezgin Hoca'nın Ankara İlahiyat Yılları: Sezgin ve Fakültenin Müşterek Tarihinden Bir Kesit, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/2, s. 221-250.

Fazlıoğlu, İ. (2004). "Fuat Sezgin ile 'Bilim Tarihi' Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S.4, 355-370.

Hansu, H. (2016), "Kitap Değerlendirmesi: Fuat Sezgin: Arap – İslâm Bilimleri Tarihi I", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 34, s. 221-228.

Hıdır, Ö. (2018). "İslam Bilim Tarihine Adanmış Ömür: Fuat Sezgin", AA, Analiz, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/islam-bilim-tarihine-adanmis-omur-fuat-sezgin/1192694, 02.07.2018.

https://www.aa.com.tr/tr/dunya/prof-dr-fuat-sezginin-kizi-hilal-sezgin-babasinianlatti/1192444. (01.07.2018).

Karagöz, M. (2019). "İlim Ve Medeniyette Dönemlere Bölme/ Peryot Tercihi", *İslam ve Yorum III*, C.1, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.

Kaya, M. C. (2019). "Bir Ömrün Hâsılası: Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihine Bakışı", *Üsküdar*, S.1, s. 103-109.

Kocabaş, Ş. (1996). "İslam ve Bilim", *Dîvân*, S. 1, s. 67-83.

Koyré, A. (2002). Bilim Tarihi Yazıları 1, (Çev. Kurtuluş Dinçer), Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Sayılı, A. (1991). Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik Astronomi ve Tıp, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sezgin, F. (2007). *İslam'da Bilim ve Teknik,* (Çev. Abdurrahman Aliy), Ankara: Tüba Yayınları.

Sezgin, F. (2015). 1984 Yılından 2011 Yılına Kadar Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Yayınlarına Yazılan Avrupa Dillerindeki Önsözler, İstanbul: Timaş Yayınları.

Sezgin, F. (2018). Bilim Tarihi Sohbetleri (Söyleşi: Sefer Turan), İstanbul: Timaş Yayınları.

Sezgin, F. (2018). İslam Bilim Tarihi Üzerine Konferanslar, İstanbul: Timaş Yayınları.

Sezgin, H. (2018). "Prof. Dr. Fuat Sezgin'in kızı Hilal Sezgin babasını anlattı."

Taşpınar, İ. (2018). “Prof. Dr. Salih Tuğ, Fuat Sezgin’i Anlatıyor: “Bir Duvarla Karşı Karşıya Kaldı (Röportaj)”. *Yörünge Dergisi (yorungedergi.com).*

Topaloğlu, B. (2010). “Muhammed Tancî”, DİA, C. 39, s. 562-564.

Topdemir, H.G.; Unat, Y. (2015). Bilim Tarihi, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Tuğ, S.; Yaşaroğlu, M. K. (2005). “Muhammed Hamîdullah”, DİA, C. 30, s. 534-537.

# Bölüm 100

## NEVŞEHİR İLİ MİYOSEN DÖNEM FOSİL YATAKLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI*

*Okşan BAŞOĞLU*[1]

1 Prof. Dr. Okşan Başoğlu, AHBV Ün. Ed. Fak. Arkeolji Bölümü.

* Bu çalışma, "Başoğlu, O., Kapadokya Bölgesi Omurgalı Fosil Yatakları"adlı kitabımdan üretilmiştir.

Anadolu, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kavşak konumunda bir ülke olma özelliğinden dolayı canlıların göç yolları üzerinde yer almış ve kıtalar arası göçlerin büyük çoğunluğu Anadolu üzerinden gerçekleşmiştir. Asya, Avrupa ve Afrika arasında bir kara köprüsü görevi üstlenen Anadolu'nun geçirdiği tektonik hareketler, fosilleşme ortamları yaratmış ve ele geçen fosiller Anadolu'nun doğa tarihine ışık tutmuştur. Türkiye çok zengin omurgalı fosil yataklarına sahip bir ülkedir. Bu fosil yatakları üç kıtaya ait omurgalı faunanın birlikte evrilmesi sonucu ortaya çıkan örneklerini barındırmaktadır (Kaya ve Saraç 2007).

Anadolu memeli fosil lokalitelerinin birçoğu, Türk-Alman Linyit Araştırmaları sırasında keşfedilmiştir ve fosil fauna, maden içeren tabakalarını yaşlandırmak için kullanılmıştır. Daha sonraları bu alanda çalışan bilim adamlarının katkısıyla, Anadolu'nun sahip olduğu bu zengin fosil yataklarının, doğa tarihi ve doğal miras araştırmaları açısından önemi anlaşılmıştır. Kültür Bakanlığı ve üniversiteler bu alanda yüzey araştırmaları ve fosil kazıları başlatmıştır. Günümüzde devam eden birçok omurgalı fosil kazısı, dünya üzerinde görülmüş canlı çeşitliliği açısından önemli buluntular vermektedir. Anadolu'da günümüze kadar bulunmuş yaklaşık dörtyüzden fazla memeli fosil yatağı vardır ve bunların büyük bir bölümü Geç Miyosen'e aittir (Alan 1997). Akkaşdağı, Sofular, Yeniyaylacık ve Kurutlu gibi son yıllarda yapılan çalışmalarda bulunan zengin fosil materyal bulgusu Anadolu'nun omurgalı fosil potansiyelinin çok yüksek olduğunu göstermiştir.

Kapadokya'nın merkezinde yer alan ve araştırma bölgemiz olan Nevşehir İli, Orta Kızılırmak Bölgesi'nin güney bölümünü oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra sahip olduğu coğrafi ve jeolojik özelliklerden dolayı da paleontoloji açısından bir fosil deposu halindedir. Fosiller, akarsu, göl, bataklık, kıyı ortamları çökellerinde, volkanik tüf ve kül istiflerinde bulunabilmektedir. Bu ortamlara ait çamur taşları, kil taşları, kum taşları ve nadiren kireçtaşlarında çökelmektedirler. Çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar sonucu, bölgedeki Ürgüp Formasyonu içerisinde yer alan Geç Miyosen çökellerinde çok sayıda ve zengin omurgalı fosil lokaliteleri tespit edilmiştir.

Karain omurgalı fosil bulgu yeri, ilk olarak Chaput (1936) tarafından tespit edilmiştir. Daha sonraları Sickenberg ve diğ. (1975) tarafından tekrar incelenmiştir. Lokalitenin Ürgüp İlçesi Karain Köyü'nün ortalama 1 km batı-kuzeybatısında Ören Mevkii'nde yer aldığı belirtilmiş ve paleontolojik olarak yaşı Üst Vallesiyen (9.7-8.7 My) ya da Erken Turoliyen (8.7-7.6 My) olarak verilmiştir. Saraç (2003) tarafından ise Vallesiyen-Turoliyen katları arası olarak değerlendirmiştir.

Pasquarè (1968), Cemilköy fosil lokalitesini keşfederek, paleontolojik verilere göre Orta Turoliyen (7.6-6.7 My) yaşını vermiştir.

Yine Pasquarè (1968) tarafından Topuz Dağı fosil bulgu yeri keşfedilmiş ve Orta Turoliyen olarak yaşlandırılmıştır.

Tekkaya (1974 a), Yüksekli Köyü omurgalı fosil bulgu yerini Nevşehir İli Gülşehir İlçesi Yüksekli Köyü Mahmutlar Deresi Mevkii olarak belirtmiş ve yaşı Ponsiyen olarak vermiştir. Lokalitenin yaşı, Saraç (2003) tarafından ise Vallesiyen ve Turoliyen katları arasına tarihlendirilmiştir.

Taşkınpaşa omurgalı fosil bulgu yeri, ilk defa Şenyürek (1954) tarafından tespit edilmiştir. Fosil örneklerinin Taşkınpaşa Köyü yanındaki tüf tabakaları içerisinde yer aldığını belirtmiş ve faunayı Ponsiyen'e (Alt Pliyosen) tarihlendirmiştir. Daha sonradan Sickenberg ve diğ. (1975) yaptıkları incelemeler sonucu, bulgularındaki *Hipparion* örneklerinin Kınık fauna grubundakilere benzerlik göstermesinden yola çıkarak burayı Alt Turoliyen olarak değerlendirmiştir. Saraç (2003) ise, Taşkınpaşa omurgalı fosil bulgu yerininin yaşının Turoliyen olarak vermiştir.

Gülşehir İlçesi Yeniyaylacık Köyü Devkemiği Mevkii omurgalı fosil bulgu yerini, Saraç (2003) tespit etmiş ve Geç Miyosen (MN 9-12) olarak yaşlandırmıştır. Bunun yanı sıra bölgenin kuzey ve kuzeybatısında Kızılırmak yayı boyunca yer alan Ankara/Çandır, Çankırı/ Çorakyerler ve Kırşehir/Kurutlu omurgalı fosil yataklarında önemli Hominoid (insanımsı) örnekleri açığa çıkarılmış ve paleontoloji literatüründe yerini almıştır. Çandır faunası Orta Miyosen, Çorakyerler faunası Geç Miyosen (Turoliyen)'e tarihlendirilmiştir.

***Miyosen Memeli Zonları ve Avrupa Karasal Katları***

| DEVRE | KAT | ZON | YAŞ |
|---|---|---|---|
| GEÇ MİYOSEN | Turoliyen | MN 13<br>MN 12<br>MN 11 | 9-5.3 My |
| | Vallesiyen | MN 10<br>MN 9 | 11.6-9 My |
| ORTA MİYOSEN | Astrasiyen | MN 7-8<br>MN 6 | 16-11.6 My |
| ERKEN MİYOSEN | Orleniyen | MN 5<br>MN 4<br>MN 3 | 23.03-16 My |

Bu verilerden yola çıkarak, 2010 yılından itibaren yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları çerçevesinde, Ürgüp Formasyonu içinde yer alan tüfler ve arasındaki flüvyal gölsel-karasal sedimanlar ve daha önceden bilinen Gülşehir/Yeniyaylacık (Devkemiği Mevkii), Gülşehir/Yüksekli (Mahmut-

lar Deresi Mevkii), Avanos/Özkonak, Ürgüp/Taşkınpaşa, Ürgüp/Cemilköy ve Ürgüp/Karain gibi önemli Geç Miyosen omurgalı fosil yatakları araştırılmıştır. Bu lokalitelere ek olarak yeni lokaliteler keşfedilmiştir. Yeni tespit edilen lokalitelerden Ürgüp/Sofular, Ürgüp/Taşkınpaşa Kale Mevkii, Gülşehir/Yüsekli Kilisealtı Mevkii ve Gülşehir/Yeniyaylacık TOKİ Mevkii hem fosil zenginliği açısından ve hem de yeni lokaliteler olarak dikkat çekmektedir. Araştırmalar Nevşehir bölgesinin paleontoloji açısından oldukça önemli olduğunu ortaya koymuştur. Son aşama olarak da bu fosil yataklarında paleontolojik kazı çalışmalarının başlatılması gerektiği sonucuna varılmış ve yüzey araştırmalarının yanı sıra "Bakanlar Kurulu Kararı" ile kazı çalışmaları başlatılmıştır. Anadolu'nun doğa tarihi açısından önemi ortaya koymak amacıyla her biri doğal ve jeolojik miras niteliğinde olan fosil lokaliteleri kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bulunan tüm lokalitelerin koordinatları alınarak harita üzerinde yerleri belirlenmiştir. Kapadokya bölgesi fosil lokalitelerinin genel bir görüntüsü elde edilmiştir. Fosil yatakları, bölgenin kuzey bölümünde Kızılırmak Nehri Vadisi'ni sınırlayan yamaçlardaki 900-950 metre gibi az yükseltili flüvyal sedimanlar ve Kızılırmak Vadisi'nin güneyinde Damsa Vadisi ve Damsa Vadisi'ne açılan derin vadi yamaçlarındaki 1400-1500 metre yükseltideki tüfler arası flüvyal sedimanlarda olmak üzere iki bölgede yoğunlaşmaktadır.

## ÜRGÜP

### Sofular (Eski Kışla Mevkii)

Sofular fosil lokalitesi, Sofular Köyü Eski Kışla Mevkii'inde, Sofular Köyü'nün yaklaşık 3 km kuzeydoğusunda, Kızılırmak Nehri Vadisi'ne açılan Kışlacık Deresi doğu yamaçlarında yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 930 metredir. Fosillerin Geç Miyosen flüvyal sedimanlar içerisinde yer aldığı ve fazla taşınmamış olduğu görülmüştür. Buluntular hemen hemen bütün halde ve artiküle olarak ele geçmektedir. Bu da akıntının güçlü olmadığını, hayvanların öldükten sonra kalıntılarının güçlü olmayan bir akıntı içerisinde kısa mesafe taşındıklarını göstermektedir. Fosil lokalitesinin dikeyde az kalınlıklı sediman içinde, yatayda ise çok geniş bir alana yayıldığı saptanmıştır. Fosil yatağının yayılım yüzeyi yaklaşık 4 $km^2$'yi bulmaktadır. Yapılan jeomorfoloji ve sedimantoloji çalışmaları sonucu üsteki az kalınlıklı sedimanın altında fosil bulgulara göre yaşı Geç Miyosen olan 3.5-4 metre kalınlıkta iki flüvyal sediman daha olduğu belirlenmiştir.

Faunanın takson ve populasyon sayısı bakımında oldukça zengin olduğu görülmüştür. İlk belirlemelere göre *Chilotherium* veya *Acerorhinus* cinslerine ait gergedan, Proboscid (hortumlular), Bovid (boynuzlugiller), Giraffid (zürafa) ve *Hipparion* (üç parmaklı at) örnekleri ele geçmiştir. Bovid ailesine ait en az beş farklı tür yer almaktadır. Bu türler çalılık ve

nispeten de ağaçlık, ormanlık olan bir ortamda yaşamışlardır. Günümüz Afrikası'na benzer tropikal ya da yarı tropikal bir iklim sergilendiği düşünülmektedir. Paleocoğrafya çalışmaları sonucu fosillerin bulunduğu bölgenin sığ bir göl kenarı, geride açık karasal alanların yer aldığı bir bölge olduğu belirlenmiştir. Kayaçlar içinde saz fosilleri ele geçmiştir. Bu durum su kenarı, hafif bataklık ve nemli bir ortamı yansıtmaktadır.

Faunal yaş, ilk belirlemelere göre 10-6.5 milyon yıl arasını işaret etmektedir. Stratigrafik olarak baktığımızda, Sofular fosil yatağının Ürgüp Formasyonu içinde Sofular İgnimbiriti ile Topuzdağ Lavı arasıdaki flüvyal sedimanlar içinde yer aldığı görülmektedir. Bu da bize 8 milyon gibi bir yaş vermektedir. Sofular Köyü civarı, Ürgüp Formasyonu'nu oluşturan birimler açısından çok güzel bir örnek teşkil etmesine rağmen, stratigrafi ve terminolojide büyük bir karışıklık sözkonusudur. Formasyonu oluşturan ignimbiritlerin terminolojisinde ve stratigrafik olarak yerleşmesinde bir görüş birliği ortaya konamamıştır. Sofular fosil yatağının üzerine yerleştiği ignimbirit bazı araştırıcılar tarafından Bozca olarak, bazıları tarafından Sofular olarak adlandırılmaktadır. Bir kısmı ise Sofular İgnimbiriti'ni Gördeles İgnimbiriti içine dahil etmektedirler (Le Pennec ve diğ. 2005, Lepetit ve diğ. 2014, Piper ve diğ. 2013). Son çalışmalarda Sofular İgnimbiriti'nin Gördeles İgnimbiririti'nden daha eski olduğu belirtilmiş ve ayrı bir ignimbirit olarak Ürgüp Formasyonu içinde yer almıştır (Aydar ve diğ. 2013). Bu durumda ciddi aralıkları olan üç farklı yaş ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Pasquare (1968), Sofular Köyü'nün 1.5 km güneybatısında yer alan Topuz Dağı'ında Sofular İgnimbiriti'nin hemen üstündeki seviyede Hipparion sp. ve Chilotherium sp. memeli fosilerini rapor etmiştir. Hipparion genusu Geç Miyosen'den Üst Pliyosen'e kadar Ortadoğu'da varlığını sürdürmüş bir genus olmasına karşın, Chilotherium sp.'ye Orta Turoliyen'den (6.7 milyon yıl) sonra Anadolu ve Ortadoğu'da rastlanılmamaktadır. Bu bulgu yerinin Sofular fosil yatağıyla aynı stratigrafik seviyede olması ve benzer fauna içermesinden dolayı Sofular fosil yatağının Orta Turoliyen'den daha genç olamayacağı düşünülmektedir.

***Sofular Eskikışla Mevkii Lokaliteleri***

***Sofular Eskikışla Mevkii Lokalite 1'de Kazı Çalışmaları.***

Oldukça zengin olan Sofular fosil yatağında Bakanlar Kurulu kararıyla 2014 yılından bu yana fosil kazıları sürdürülmektedir. Lokalitenin paleocoğrafya ve jeoloji çalışmaları da devam etmektedir. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovidae (Sığır, Koyun, Keçi vb.)

Giraffidae (Zürafa)

Suidae (Domuz)

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Equidae (At)

*Hipparion sp.*

*Hipparion sp.*

Rhinocerotidae (Gergedan)

**Takım:** Carnivora (Etoburlar)

Hyaenidae (Sırtlan)

Mustelidae (Gelincik)

**Takım:** Proboscidea (Hortumlular)

Gomphotheriidae (Fil)

**Takım:** Testudines (Sürüngenler-Kaplumbağa)

**Takım:** Tubulidentata

Orycteropodidae (Yer Domuzu)

**Takım:** Primata

Hominidae (İnsansılar)

Sofular Eskikışla Mevkii fosil lokalitesi örneklerinin faunal dağılımına bakıldığında, faunanın ağırlıklı olarak Bovid (% 53) ve Equid (% 21) ailelerinden oluştuğu görülmektedir. Bunları % 14 gibi bir oranla Rhinocerotid ailesi izlemektedir (Grafik 1). Ailelere göre element dağılımı yapıldığında Bovid ailesine ait buluntuların % 21'i, Equid ailesine ait buluntuların % 24'ü ve Rhinocerotid ailesine ait buluntuların % 21'i postcranial elementlerden oluşmaktadır (Grafik 2). Craniodental elementlerin dağılımda ise en yüsek oran Bovid (% 75) ailesine aittir. Bunu % 14'lük bir oranla Equid ailesi izlemektedir (Grafik 3). Bir başka deyişle en çok kafatası ve diş örnekleri Bovid türlerine aittir. Vücut kemikleri açısından Equid, Rhinocerotid ve Bovidler arasında anlamlı

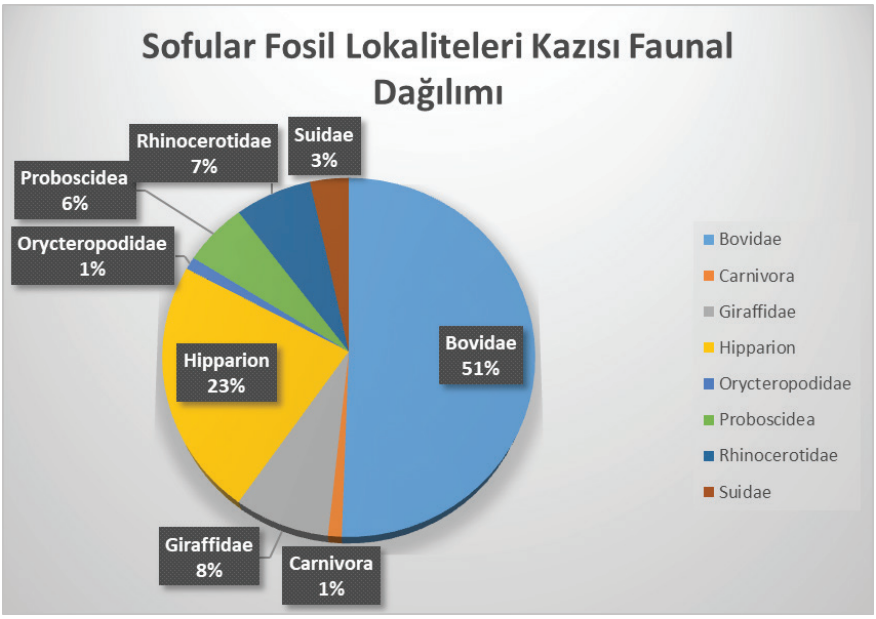

***Sofular Eskikışla Mevkii Lokalite 1'de File Ait Femur***

**Taşkınpaşa (Kale Mevkii)**

Taşkınpaşa Köyü civarında ilk omurgalı fosil bulgu yeri Şenyürek (1954) tarafından rapor edilmiştir. Taşkınpaşa Köyü Kızılasma Mevkii yakınlarında tüf tabakaları arasında elde ettiği omurgalı fosil buluntularını incelemiş ve faunayı Alt Pliyosen'e dahil etmiştir. Daha sonraları Sickenberg ve diğ. (1975)'nin Taşkınpaşa Kalesi'nin kuzeydoğu yamacında, tüflerin üzerinde 5 metre kalınlığındaki karasal-flüvyal çökellerde buldukları örnekler ise Alt Turoliyen olarak değerlendirilmiştir.

Bu lokalitelere ek olarak araştırmalarımız sonucu Taşkınpaşa Köyü'ne 2.5 km uzaklıkta ve Damsa Vadisi'nin batı yamaçlarında yer alan Geç Miyosen çökellerinde, kırmızı-kahverengi çamur taşları içinde insitu durumda omurgalı fosil buluntuları saptanmıştır. Taşkınpaşa Deresi'nin güney yamacı boyunca uzanan fosil yatağı, 1.5-2 metre kalınlıklı sediman içinde, 50-100 metre uzunluğunda bir kuşak şeklinde yayılmakta ve sediman içerisinde açık bir şekilde izlenebilmektedir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1450 metre olarak ölçülmüştür. Fosiller tüfler arasında flüvyal sedimanlar içerisinde yer almakta ve bu sedimanlar Cemilköy İgnimbiriti'nin üzerine yerleşmektedir. İgnimbiritin radyometrik yaşı, Aydar ve diğ. (2013) tarafından Ar/Ar yöntemiyle 7.20±0.09 milyon yıl olarak, Pauquette ve Le Pennec (2012) tarafından ise 7.2±0.1 milyon yıl olarak hesaplanmıştır. Jeolojik yaş, Orta Turoliyen'i işaret etmektedir. İlk belirlemelere göre paleontolojik veriler de bu yaşı desteklemektedir. Sediman ve fauna özellikleri, görece sıcak ve kuru, hafif nemli, sığ göl kenarı ve bataklık ortam koşullarını yansıtmaktadır.

Şenyürek (1954) çalışmasında, Kızılasma Mevkii buluntuların kısmen yanmış olduğunu ifade etmiştir. Araştırmamız sırasında elde edilen fosil örneklerinin de siyah renkli olmasından dolayı ilk bakışta yanmış algısı vermesinden yola çıkarak hem kemik, hem de toprak örnekleri üzerinde analizler yaptırılmıştır. Toprağın fazla miktarda mangan içermesinin siyah rengi verdiği ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra kemik doku üzerinde yapılan inceleme sonucu kemik dokuda yüksek ısıya bağlı deformasyon tespit edilmiştir. Bundan dolayı hayvanların pomza püskürmesine maruz kalarak öldüğü ve sürüklenerek burada depolandığı düşünülmektedir. Bu konudaki yayın çalışması devam etmektdir.

Fosil yatağı, derin ve dik vadi yamaçlarındaki sedimanlarda yer almıştır. Ulaşım ve sahada hareket etmek imkanı oldukça kısıtlı olduğu için tahrip edilmeden günümüze ulaşmıştır. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovidae (Sığır, Koyun, Keçi vb.)

Giraffidae (Zürafa)

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Equidae (At)

*Hipparion sp.*

Rhinocerotidae (Gergedan)

**Takım:** Proboscidea (Hortumlular).

Gomphotheriidae (Fil)

***Taşkınpaşa Deresi Yamaçları***

***Taşkınpaşa Deresi Yamaçlarında Sediman İçinde Omurgalı Fosil Örnekleri.***

**Karain (Su Deposu Mevkii)**

Karain Köyü civarında fosil bulguları ilk olarak Chaput (1936) tarafından tespit edilmiştir. Daha sonraları Sickenberg ve diğ. (1975) tarafından tekrar incelenmiş ve lokalitenin Ürgüp İlçesi, Karain Köyü'nün yaklaşık 1 km kuzeybatısında Ören Mevkii'nde yer aldığı ve tüflerin üzerinde 5 m'lik karasal-flüvyal çökellerin içinde omurgalı kalıntılarının bulunduğu belirtilmiştir. Fauna yaşı, Üst Vallesiyen (9.7–8.7 My) ya da Alt Turoliyen (8.7–7.6 My) olarak belirlenmiştir.

Yüzey araştırmalarımız sonucu Karain Köyü Ören Mevkii'ne ek olarak Karain Köyü'nün güneybatısında, yaklaşık 3 km uzaklıkta, Su Deposu Mevkii'nde yeni bir fosil lokalitesi tespit edilmiştir. Damsa Vadisi'ne açılan derin vadinin güney yamaçlarında, 1460 m yükseklikte yer alan bir fosil yatağıdır. Lokalite jeolojik olarak Taşkınpaşa ile benzerlik göstermektedir. Sediman özellikleri ve fauna verileri, görece sıcak ve kuru, hafif nemli, sığ göl kenarı ve bataklık ortam koşullarını yansıtmaktadır. Fauna *Hiparrion* (üç parmaklı at) bulunması, sedimanın yaşınının Geç Miyosen'den daha erken olamayacağını göstermektedir. Bu lokalitede de Taşkınpaşa'da olduğu gibi, fosil içeren flüvyal sedimanlar Cemilköy İgnimbiriti'nin üzerine yerleşmektedir. İgnimbiritin radyometrik yaşı, Aydar ve diğ. (2013) tarafından Ar/Ar yöntemiyle 7.20±0.09 milyon yıl olarak, Pauquette ve Le Pennec (2012) tarafından Ar/Ar yöntemiyle 7.2±0.1 milyon yıl olarak hesaplanmıştır. Jeolojik yaş Orta Turoliyen'i işaret etmektedir. Jeolojik ve faunal yaş birbiri ile örtüşmektedir. Karain'in genel olarak tanımlanabilen faunası aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovidae (Sığır, Koyun, Keçi vb.)

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Equidae (At)

*Hipparion sp.*

Rhinocerotidae (Gergedan)

**Takım:** Proboscidea (Hortumlular)

Gomphotheriidae (Fil)

***Karain Su Deposu Mevkii Fosil Lokalitesinden Görüntüler***

***Karain Su Deposu Mevkii Fosil Lokalitesinden Görüntüler***

**Cemil**

Fosil lokalitesi, Cemil Köyü'nün yaklaşık 3 km doğusunda 1450 m yükseklikteki volkanik ara katkılı flüvyal sedimanlarda yer almaktadır. Çok sayıda Equid, Bovid, Giraffid, Rhinocerotid, Proboscid ailesine ait diş, uzun kemik parçaları, parmak kemikleri bulunmuştur. Bunun yanı sıra Sofular fosil lokalitesinde olduğu gibi Carnivora takımından Mustelid ailesine ait alt çene parçası ele geçmiştir. Bu buluntular lokalitenin de oldukça zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Jeolojik olarak Karain ve Taşkınpaşa ile benzerlik göstermektedir. Sediman özellikleri ve fauna verileri, görece sıcak ve kuru, hafif nemli, sığ göl kenarı ve bataklık ortam koşullarını yansıtmaktadır. Ürgüp/ Karain, Taşkınpaşa ve Cemil Köyü lokalitelerinin aynı faunal grup ve yaşdaş olduğu düşünülmektedir. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovidae (Sığır, Koyun, Keçi vb.)

Giraffidae (Zürafa)

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Equidae (At)

*Hipparion sp.*

Rhinocerotidae (Gergedan)

**Takım:** Carnivora (Etoburlar)

Mustelidae (Gelincik )

**Takım:** Proboscidea (Hortumlular)

Gomphotheriidae (Fil)

***Cemil Köyü Fosil Lokalitesi***

***Cemil Köyü İzole Omurgalı Fosil Buluntular***

## GÜLŞEHİR

### Yeniyaylacık (TOKİ Mevkii)

Lokalite, Gülşehir'in 1.5 km kuzeyinde, Yeniyaylacık Köyü yol ayrımında bulunmaktadır. Kızılırmak Nehri Vadisi'nde, Kızılırmak Nehri'nin sağ yakasında vadi tabanını sınırlayan yamaçların eteğindeki Geç Miyosen çökellerinde yer almaktadır. Tam olarak Kızılırmak Nehri'nin yaklaşık 400 bin yıl öncesine tarihlenen T 12 sekisinin (Doğan 2010, 2011, Çiner ve diğ., 2015) altındaki Miyosen sedimanlara yerleşmektedir. Kızılırmak

Nehri'nin, tabanı güncel nehir seviyesinden yaklaşık 20 m yukarda yer alan T 12 sekisinin oluşumu ve daha sonraki dönemlerdeki vadi kazılması sırasında fosillerin bir kısmını aşındırarak taşıdığı düşünülmektedir. Lokalitenin deniz seviyesinden yüksekliği 920 metredir. Bu lokalite, 2013 yılında TOKİ inşaat çalışmaları kapsamında yol açma esnasında açığa çıkmıştır. Yapılan ilk incelemelere göre sayı ve tür bakımından zenginlik göstermesi üzerine kurtarma kazıları başlatılmıştır. Kazı çalışmaları 2014 yılından bu yana devam etmektedir. Paleocoğrafya ve jeomorfoloji çalışmaları sonucu fosillerin bulunduğu alanın göl kenarı fasiyesi olduğu belirlenmiştir.

Bu bölgede, Sofular'ın aksine Ürgüp Formasyonunu oluşturan birimlerin stratigrafisi ve terminolojisinde bir karışıklık olmadığından yaşlandırmada bir problem ortaya çıkmamıştır. Fosiller, Zelve ile Sarımadentepe İgnimbiritleri arasındaki flüvyal sedimanlar içerisinde yer almaktadır (Şekil 4). Üzerine yerleştiği tüf tabakasının yaşına göre yaklaşık 9 milyon yıl öncesine ait olduğu söylenebilmektedir. Sediman özellikleri ve faunal veriler sıcak, görece kurak, kurumuş göl ve bataklık ortamları işaret etmektedir. Fauna çok sayıda Rhinocerotid (gergedan) ve *Hipparion* (üç parmaklı at) örnekleri içermektedir. Yaylacık gergedanı *çalılık,* nispeten de ağaçlık açık alanlar ve sığ su kenarı olan bir ortamda yaşamış olmalıdır. *Özellikle Geç* Miyosen'de bu yörede gergedanlar*ın* yaygın olarak yaşadığı bilinmektedir (Pehlevan 2006).

Lokalitenin paleocoğrafya ve jeomorfoloji çalışmaları devam etmektedir. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovide (Sığır, Koyun, Keçi vb.)

Giraffidae (Zürafa)

Suidae (Domuz)

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Equidae (At)

*Hipparion sp.*

Rhinocerotidae (Gergedan)

**Takım:** Carnivora (Etoburlar)

Hyaenidae (Sırtlan)

Mustelidae (Gelincik)

**Takım:** Proboscidea (Hortumlular)

Gomphotheriidae (Fil)

Yeniyaylacık TOKİ fosil lokalitesi örneklerinin faunal dağılımına

bakıldığında, faunanın ağırlıklı olarak Equid (% 27) ve Rhinocerotid (% 23) ailelerinden oluştuğu görülmektedir. Bunları % 9 gibi bir oranla Bovid ailesi izlemektedir (Grafik 4). Ailelere göre element dağılımı yapıldığında Equid ailesine ait buluntuların % 47'si, Rhinocerotid ailesine ait buluntuların % 33'ü ve Bovid ailesine ait buluntuların % 10'u postcranial elementlerden oluşmaktadır (Grafik 5). Craniodental elementlerin dağılımda ise en yüsek oran Equid (% 38) ve Rhinocerotid (% 38) ailelerinde görülmüştür. Bunu % 18'lik bir oranla Bovid ailesi izlemektedir (Grafik 6). Bir başka deyişle en çok kafatası ve diş örnekleri Equid ve Rhinocerotid ailelerine aittir. Vücut kemikleri açısından bakıldığında ise ele geçen vücut kemiklerinin neredeyse yarısı Equid ailesine aittir (Pehlevan 2015).

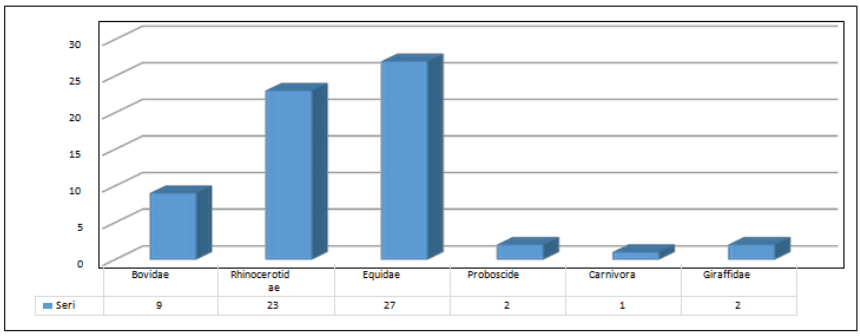


***Yeniyaylacık TOKİ Mevkii Fosil Lokalitesinin Faunal Yapısı (Pehlevan 2015)***

***Yeniyaylacık Fosil Lokalitesi***

**Yeniyaylacık (Devkemiği Mevkii)**

Lokalite Kızılırmak vadisi içerisinde yer almaktadır. Yeniyaylacık Köyü'nün 1.5 km güneydoğunda yer alan Devkemiği Mevkii kurumuş dere yatağı yamaçlarında 950 metre yükseltideki flüvyal sedimanlar içerisinde makro memelilere ait örnekler tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra dere yatağında izole omurgalı fosil buluntuları ele geçmiştir. Yeniyaylacık Köyü Devkemiği Mevkii, adından da anlaşılacağı üzere bulunan makro memeli fosillerinden dolayı köylüler tarafından "devkemiği" olarak adlandırılan bir yerdir. Devkemiği Mevkii, kurumuş dere yamaçlarından, az yükseltili, etrafı tarla ve bağlarla çevrili, Kızılırmak Nehri'ne açılan küçük vadilerden oluşmaktadır. Hem paleontolojik verilere bakılarak hem de Ürgüp Formasyonu stratigrafisi temel alınarak yapılan yaşlandırmaya göre Yeniyaylacık TOKİ Mevkii fosil yatağıyla aynı yaş aralığında olduğu düşünülmektedir. Paleocoğrafya ve jeomorfoloji çalışmaları sonucu fosillerin bulunduğu alanın sığ göl kenarı, çalılık ve yer yer ormanlık bir alan olduğu olduğu düşünülmektedir. İklim sıcak, görece kurak ve hafif nemli özellikler göstermektedir. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovidae (Sığır, Koyun, Keçi vb.)

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Equidae (At)

*Hipparion sp.*

**Takım:** Proboscidea (Hortumlular)

Gomphotheriidae (Fil)

*Yeniyaylacık Devkemiği Mevkii Fosil Lokalitesi*

***Yeniyaylacık Devkemiği Mevkii Fosil Lokalitesi Sediman İçerisinde Omurgalı Fosil Buluntuları***

**Yüksekli (Kilisealtı Mevkii)**

Tekkaya (1974 a), Yüksekli Köyü omurgalı fosil bulgu yerini Yüksekli Köyü Mahmutlar Deresi Mevkii olarak belirtmiş ve yaşı Ponsiyen olarak vermiştir. Lokalite, Saraç (2003) tarafından tekrar incelenmiş ve Vallesiyen-Turoliyen katları arasına tarihlendirilmiştir.

Araştırmamız sırasında bu lokaliteye ek olarak, Kızılırmak Nehri Vadisi'nde, Gülşehir-Yüksekli Köyü girişi 1 km doğuda, Kilisealtı (Köyönü) olarak adlandırılan mevkiideki tüf tabakalarının altında Geç Miyosen vol-

kanik ara katkılı flüvyal çökellerde kırmızı-kahverengi çamurtaşları içinde çok miktarda omurgalı fosil örneklerine rastlanmıştır. Deniz seviyesinden yüksekliği 930 metre olarak tespit edilmiştir. Bu yeni bulduğumuz lokalite de Yeniyaylacık Devkemiği Mevkii gibi az yükseltili ve kurumuş dere yamaçlarında yer almaktadır. Ayrıca Yüksekli Köyü Mahmutlar Deresi Mevkii'nde de Bovid ailesine ait taşınmış izole uzun kemik parçaları, bilek kemikleri bulunmuştur. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovidae (Sığır, Koyun, Keçi vb.)

Giraffidae (Zürafa)

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar )

Equidae (At)

*Hipparion sp.*

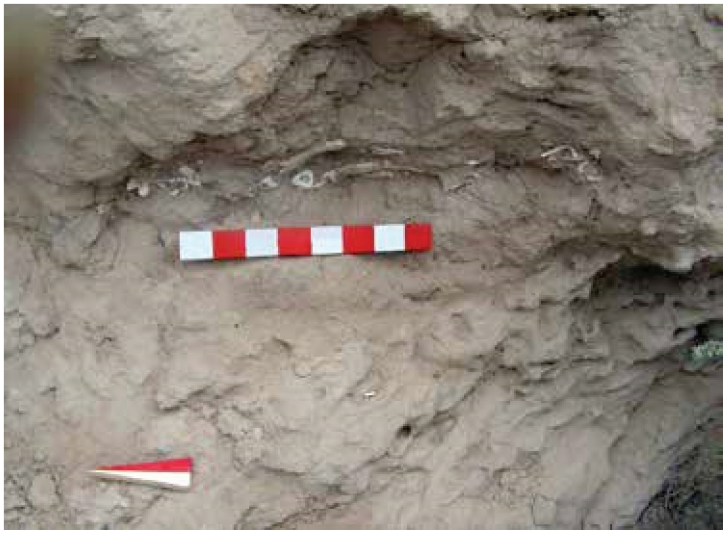

***Yüksekli Kilisealtı (Köyönü) Mevkii Fosil Lokalitesi Sediman İçerisinde Omurgalı Fosil Buluntuları***

**Emmiler (Yeşilli Mevkii)**

Kızılırmak Nehri Vadisi boyunca Miyosen çökeller takip edilip incelenerek Emmiler Köyü'nün 2.5 km güneybatısında yer alan Yeşilli Mevkii'nde kurumuş dere yamaçlarında, 930 metre gibi az yükseltili yeşil killi ve kırmızı çamur taşlı flüvyal sedimanlar içinde çok parçalı ve kötü korunmuş örnekler tespit edilmiştir. Alanda koordinat alma ve fotoğraflama çalışmaları yapılmış, haritada yeni bir lokalite olarak işaretlendirilmiştir. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovidae (Sığır, Koyun, Keçi vb.)

**Alkan (Hırka Dağı Mevkii)**

Alkan Köyü güneyi, Kızılırmak Nehri Vadisi tabanını sınırlayan Hırka Dağı etekleri araştırılmış, hem dere yamaçlarında flüvyal sedimanlar içinde, hem de dere yatağı boyunca taşınmış izole omurgalı fosil örnekleri ele geçmiştir. Yeniyaylacık örnekleriyle aynı yaş aralığında olduğu düşünülmektedir. Sediman özellikleri ve paleocoğrafik çalışmalar buranın da Yeniyaylacık gibi sığ göl kenarı, çalılık ve yer yer ormanlık bir alan olduğu ve benzer ortam koşulları sergilediğini göstermektedir. Koordinatlar alınıp, alanın fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Artiodactyla (Çift Toynaklılar)

Bovidae (İnek, Koyun, Geyik vb.)

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Equidae (At)

*Hipparion sp.*

**Takım:** Proboscidea (Hortumlular)

Gomphotheriidae (Fil)

***Alkan Hırka Dağı Etekleri Sediman İçerisinde Omurgalı Fosil Buluntuları***

## GÖREME

### Paşabağı

Paşabağı Vadi girişi, yürüme yolu üzerinde Zelve İgnimbiti'nin üstünde bulunan flüvyal sedimanlar içerisinde in situ durumda omurgalı fosil örnekleri ele geçmiştir. Bu sedimanlar Ürgüp Formasyonu'nun bir üyesi olan Zelve İgnimbiriti'nin üzerine yerleşmektedir. Yeterli paleontolojik veri olmadığından Zelve İgnimbiriti'nin yaşlandırmasına dayanılarak bu fosil lokalitesinin yaşının 9 milyon yıl civarı olabileceği düşünülmektedir. Koordinatlar alınıp, alanın fotoğraflama çalışmaları yapılmıştır. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Rhinocerotidae (Gergedan)

*Paşabağı Fosil Lokalitesi ve Omurgalı Fosil Buluntular*

AVANOS

### Özkonak (Dere Mevkii)

Özkonak Beldesi merkezinde Dere Mevkii'nde yapılan araştırmalarda izole omurgalı fosilleri bulunmuştur. Bu mevkiide dere yamaçlarındaki sedimanların incelenmesi, elde bulunan lojistik şartlarla mümkün olmadığından sediman içinde bir fosil bulgusu elde edilememiştir. Fotoğraf çekimi ve koordinat alma çalışmaları yapılmış, fosil lokalitesi harita üzerinde işaretlenmiştir. Tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

**Takım:** Perissodactyla (Tek Toynaklılar)

Rhinocerotidae (Gergedan)

Equidae (At)

*Hipparion sp.*

***Özkonak Deresi Yamaçları***

Anadolu birçok endemik fauna ve floraya sahiptir. Doğa tarihi ve jeolojik miras açısından ender coğrafyalardan birisidir. Yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları bu durumu kanıtlar niteliktedir.

## KAYNAKÇA

ALAN, N. (1997). *MTA Tabiat Tarihi Müzesi Tersiyer Dönem Karasal Fosil Memeli Kataloğu Oluşturulması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Ankara.

AYDAR, E., ÇUBUKÇU, H. E., ŞEN, E., AKIN, L. (2013). "Central Anatolian Plateau, Turkey: incision and paleoaltimetry recorded from volcanic rocks", *Turkish Journal of Earth Sciences*, No: 22, pp. 739-746.

BAŞOĞLU, O. (2017). *Kapadokya Bölgesi Omurgalı Fosil Yatakları,* Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

CHAPUT, E. (1936). Voyages d'études géologiques et géomorphologiques en Turquie, *Mém. Inst. Fr. d'Archéologie de Stamboul*, Vol. 2, pp. 1-312.

ÇİNER, A., AYDAR, E., SARIKAYA, M.A. (2012). "Volcanism and evolution of the landscapes in Cappadocia", Dominuque Beyer, Olivier Henry et Aksel Tibet (Eds.) *LA CAPPADOCE MÉRIDIONALE de la préhistoire à la période byzantine*, 3èmes Rencontres d'Archéologıe de L'ıféa, pp. 1-17, 8-9 Novembre, 2012, İstanbul.

DOĞAN, U. (2010). Fluvial response to climate change during and after the Last Glacial Maximum in Central Anatolia, Turkey, *Quaternary International*, 222, pp. 221-229.

DOĞAN, U. (2011). "Climate-controlled river terrace formation in the Kızılırmak Valley, Cappadocia section, Turkey: Inferred from Ar–Ar dating of Quaternary basalts and terraces stratigraphy", *Geomorphology*, 126, pp. 66–81.

KARAUZ, S. (2011). *Miyosen Dönem Avrasya Paleoekolojisi ve Anadolu'nun Önemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KAYA, T. ve SARAÇ, G. (2007). "Jeolojik Miras Açısından Türkiye Paleomemeli Faunası", 60. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildirileri, Ankara.

KAYA, T., MAYDA, S. (2011). "35 Milyon Yıldan Günümüze Batı Anadolu", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı 19, s. 110-118.

KEMP., T. S. (2005). *The Origin & Evolution of Mammals*, Oxford University Press, New York.

KETİN, İ. (1977). "Türkiye'nin Başlıca Orojenik Olayları ve Paleocoğrafik Evrimi", *MTA Dergisi*, Sayı 88, s. 1-4.

KOUFOS, G. D. (2006). "Palaeoecology and chronology of the Vallesian (Late Miocene) in the Eastern Mediterrenean region", *Palaegeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 234, pp. 127-145.

LE PENNEC, J., L., BOURDIER, J., L., FROGER, J. L., TEMEL, A., CAMUS, G. (1994). "Neogen ignimbrites of the Nevşehir Plateau (Central, Türkey),

Stratigraphy, distribution and source constraints", *Journal of Volcanology and Geothermal Research,* 63, pp. 59 – 87.

LE PENNEC, J. L., CHEN, Y., DIOT, H., FROGER, J. L., GOURGAUD, A. (1998). "Interpretation of anisotropy of magnetic susceptibility fabric of ignimbrites in terms of kinematic and sedimentological mechanisms: an Anatolian case study", *Earth and Planetary Scienc*e *Letters*, 157, pp. 105–127.

LE PENNEC, J. L., TEMEL, A., FROGER, J. L., SEN, S., GOURGAUD, A., BOURDIER, J. L. (2005). "Statigraphy and age of the Cappadocian ignimbrites, Turkey: reconciling field constraints with palaeontologic, radiochronologic, geochemical and palaeomagnetic data", *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 141, pp. 45–64.

LE PETIT, P., VIERECK-GOETTE, GÜREL, A., ŞENER, M. (2007). "Field guide to the excursion on the geology of the Nevşehir Plateau and the historical cultural site of the Gőreme Open Air Museum". *Symposium on the Geology of the Kapadokya Region*, University of Niğde, Niğde, 17–20 October 2007, pp. 18.

LEPETIT, P., VIERECK-GOETTE, L., SCHUMACHER, R., MUES-SCHUMACHER, U., ABRATIS, M., (2009). "Parameters Controlling the Density of Welded İgnimbirites-A Case Study on the Incesu İgnimbirite, Cappadocia, Central Anatolia", *Chemie der Erde Geochemistry*, Volume 69, p. 341-357, Elsevier.

LEPETIT, P. (2010). *Kohlenstoff-Isotopie miozäner Calcretes in Kappadokien (Türkei)*. PhD Thesis, Friedrich-Schiller-Universität, Jena.

LEPETIT, P., VIERECK-GOETTE, L., PIPER, J. D. A., GÜREL, A., ÇOPUROĞLU, İ., SUDO, M., GRUBER, M., MAYER, B., KOCH, M., TATAR, O., GÜRSOY, H. (2014). "$^{40}Ar/^{39}Ar$ dating of İgnimbirites and plinian air-fall layers from Cappadocia, Central Turkey: implications to chronostratigraphy and Eastern Mediterranean palaeoenvironments", *Chemie der Erde-Geochemistry*, 74, pp. 471-488.

OZANER, S., ATİKER, M. (2006). *Kapadokya Yöresi'nin Jeomorfolojik Oluşum ve Gelişimi ile Ekoturizm ve Jeopark Potansiyeli*, Kapadokya Yöresi'nin Bilimsel Eğitim Amaçlı Kullanımı Projesi-II, Proje No: TÜBİTAK YDABAG 105Y017, Ankara.

PASQUARE, G. (1968)." Geologoy of Cenozoik volcanic area of Central Anatolia", *Memorie Atti Accad Naz Lincei, Roma*, 9, pp. 55-204.

PAUQUETTE & LE PENNEC. (2012). "3.8 Ga zirkons sampled by Neojene ignimbrites euptions in Central Anatolia", *Geology*, 40 (3), pp. 339-242.

PEHLEVAN, C. (2006). Çorakyerler (Çankırı) Rhinocerotidae (Mammalia) Buluntularının Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

PEHLEVAN, C. (2015). Gülşehir/Yeniyaylacık Kurtarma Kazıları 2014, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı, Erzurum.

PIPER, J. D. A., GÜRSOY, H., TATAR, O. (2002). "Palaeomagnetism and magnetic properties of the Cappadocian ignimbrite succession, Central Turkey and Neogene tectonics of the Anatolian collage", *Journal of Volcanology and Geothermal Research,* 117, pp. 237–262.

PIPER, J. D. A., TATAR, O., GÜRSOY, H., KOÇBULUT, F., MESCİ, B. L. (2006). "Palaeomagnetic analysis of Neotectonic deformation in the Anatolian accretionary collage, Turkey. In: Dilek, Y., Pavlides, S. (Eds.), *Post-Collisional Tectonics and Magmatism in the Estern Mediterranean Region", Geological Society of America Special Paper*, 409, pp. 417- 40.

PIPER, J. D. A., GÜRSOY, H., TATAR, O., BECK, M. E., RAO, A., KOÇBULUT, F., MESCİ, B. L. (2010). "Distributed Neotectonic deformation in the Anatolides of Turkey: a palaeomagnetic analysis", *Tectonophysics*, 488, pp. 31–50.

PIPER, J. D. A., KOÇBULUT, F., GÜRSOY, H., TATAR, O., VIERECK, L., LEPETIT, P., ROBERTS, A. P., AKPINAR, Z. (2013). "Palaeomagnetism of Cappodocian Volcanic Succession, Central Turkey: Major ignimbrite emplacement during twosShort (Miocene) episodes and Noejene tectonics of the Antolian collage", *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 262, pp. 47-67.

SAKINÇ, M. (2011a). *Yerin Evrimi*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, Kayhan Matbaacılık, İstanbul.

SAKINÇ, M. (2011b). "Anadolu'ya İlk Memeli Hayvanlar İlk Nereden, Nasıl Geldi?" *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı 19, s. 56-62.

SARAÇ, G. (2003). *Türkiye Omurgalı Fosil Yatakları*, MTA Rapor No: 10609.

SICKENBERG, O., BECKER-PLATEN, J. D., BENDA, L., BERG, D., ENGESSER, B., GAZIRY, W., HEISSIG, K., STAESCHE, U., STEFFENS, P., TOBIEN, H. (1975). "Die Gliederung des höheren Jungtertiars und Altquartars in der Türkei nach Vertebraten und i h r e Bedeutung für die internationale Neogen-Stratigraphie", *Geologisches Jahrbuch*, B, 15, pp. 1-167, Hannover.

SÜR, Ö., (1966). "Nevşehir ve Ürgüp Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları", *Coğrafya Araştırma Dergisi,* Sayı 1, s. 179- 200.

ŞEN, Ş. (ed.) (2005). *Geology, Mammals and Environments at Akkasdağı, Late Miocene of Central Anatolia,* Geodiversitas 27 (4).

ŞENYÜREK, M. S. (1954). "A study of the remains of Samotherium found at Taşkınpaşa", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi,* C. XII, 1-2, s. 1-32.

TEKKAYA, İ. (1974 a). "Türkiye'de Yeni Bulunan Omurgalı Fosiller ve Fosil Yatakları", *MTA Dergisi*, Sayı 83, s. 109-112.

TEKKAYA, İ. (1974 b), "Anadolu'da Tortoniyen Yaşlı Yeni Bir Anthropoid (Primata, Mammalia) Türü", *M. T. A. Dergisi*, Sayı 83, s. 109-112.

TEMEL, A. (1992). *Kapadokya Ekplozif Volkanizmasının Petrolojik ve Jeokimyasal Özellikleri*, Hacettepe Üniversitesi, Doktora tezi, Ankara.

TEMEL, A., GÜNDOĞDU, M. N., GOURGAUD, A. VE LE PENNEC, J. L. (1998). "İgnimbirites of Cappadocia (Central Anatolia, Turkey): Petrology and Geochemistry", *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, Vol. 85, pp. 447-471.

TOPRAK, V. (1998). Vent distribution and its relation to regional tectonics, Cappadocian Volcanics, Turkey, *J. Volcanol. Geotherm. Res*, 85, pp. 55-67.

TÜRKECAN, A., AKÇAY, A. E., SATIR, M., DÖNMEZ, M. VE ERCAN, T. (2003). "Melendiz Dağları (Niğde) Volkanizması", *56. Türkiye Jeoloji Kurultayı, Bildiri Özleri Kitabı*, s. 16-17.

TÜRKECAN, A., KUZUCUOĞLU, C., MOURALİS, D., PASTRE, J. F., ATICI, Y., GUİLLOU, H., FONTUGNE, M. (2004). *Upper Pleistocene volcanism and Palaeogeograhy in CappadociaTurkey*, MTA Rapor No: 10652.

VIERECK-GOETTE, L., LEPETIT, P., GÜREL, A., GANSKOW, G., ÇOPUROĞLU, İ., ABRATIS, M. (2010). "Revised volcanostratigraphy of the Upper Miocene to Lower Pliocene Ürgüp Formation, Central Anatolian volcanic province, Turkey", *Geological Society of America Special Paper*s, 464, pp. 85–112.

# Bölüm 101

## 19. YÜZYIL OSMANLI TOPLUMUNDA ETNİK İŞBÖLÜMÜ İDDİALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*Engin KIRLI*[1]

1 Engin Kırlı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Eskişehir-Türkiye. e-posta: engink2600@gmail.com

Osmanlı toplumunda çeşitli dini ve etnik cemaatler arasında gündelik yaşamda oldukça yaygın hatta yakın denebilecek ilişkiler olmasına rağmen, iktisadi hayatta "etnik işbölümü" adı altında yapılmış temelsiz ve bayağı genellemeler hüküm sürmektedir. Yakın zamanlara kadar Osmanlı tarihi hakkında yapılmış bilimsel çalışmaların önemli bir bölümünde, esas olarak belirli etnik ya da dini grupların, belirli işleri yapmaya, doğaları gereği özellikle yatkın olduğu iddiasına ya da peşin hükmüne dayanmaktadır. Dolayısıyla bu tür iddialara göre, meselâ Türkler (Müslümanlar), belirli işleri yapabiliyor, ama farklı bir takım işleri ise yapamıyorlardı. Bu savlara göre Türkler hayal gücünden yoksun ve sıkıcı, ama dürüsttüler; ayrıca askerlikte ve idarecilikte iyi idiler. Buna karşın çeşitli mezheplere mensup Hıristiyanların her grubu ise değişik mesleklerde uzmandılar. Bu üstün körü ve gerçek dışı genellemeler, tarih yazımının başka alanlarında haklı olarak geçersiz sayılmaktadır. Oysa bu tür klişeler Osmanlı tarihinde yakın zamanlara kadar varlığını sürdürebilmiştir (Quataert 2004: 259-260).

Türklerin hangi ırkî özelliklerinden dolayı bazı meslekleri yapmaya uygun olmadıklarını izah etmeye lüzum dahi hissetmeden bu iddia sahipleri, yine Osmanlı tebaasından olup değişik mezheplere mensup Gayr-ı Müslimlerin de hangi genetik özellikleri sebebiyle bazı işleri yapmaya doğuştan yatkın oldukları sorusunun cevabını vermeyi akıllarına bile getirmemektedir. Bu ırki ve dini aidiyete göre mesleki ayrışma savlarını dile getirenlerin, kişinin bütün yeteneklerinin genetik kodlarında yüklü olduğunu, mesleki bilgilerin doğuştan ve içgüdüsel olarak mevcut bulunduğunu ve kişiye sonradan eğitim yoluyla veya başka bir yöntemle hiçbir meziyetin kazandırılamayacağını iddia ediyor olmaları gerekir. Ancak her halde dünya üzerinde böyle bir iddiayı savunacak her hangi bir kişi yoktur. Çünkü yeryüzünde yaşayan herkes bilir ki, belirli bir eğitim vasıtasıyla hayvanlara bile bir takım beceriler ve yetenekler kazandırılabilirken, canlılar içinde zekâsı itibariyle en özel konuma sahip olan insanoğlunun bu özellikten mahrum olması elbette düşünülemez.

**Mesleki Ayrışma ve İşbölümü**

Gündelik hayatta pek çok şeye ihtiyaç duyan insan, bu ihtiyaçlarının tümünü kendi imalatıyla en nitelikli şekilde meydana getiremeyeceğinden, hayatın daha nitelikli ve konforlu hale dönüşmesi için her birey en iyi yapacağı işe ve uğraşılara yönelmiş ve böylece meslekler ortaya çıkmıştır. Şüphesiz insanlar arasında belirli iş, meslek ve sanat dalları vardır ki, bunları profesyonel olarak icra edebilmek için doğuştan gelen bazı üstün eğilimlerin ve yeteneklerin olması gerekir. Örneğin herkes spor yapabilir ancak herkes sporcu olamaz. Herkes şarkı söyleyebilir ancak herkes şarkıcı olamaz. Dolayısıyla özellikle sanatsal ve performans gerektiren bazı iş ve mesleklerde kişilerin doğuştan gelen bir takım bireysel eğilimleri ve yetenekleri sebebiyle kimi insanlar çeşitli işleri yapmakta diğerlerinden

daha beceriklidirler. Ancak yine herkes şunu bilir ki doğuştan gelen bu tür eğilimler ve özel yetenekler belirli bir ırk ya da topluluğa ait değildir. Bu nedenle yine herkes bildiği gibi, sanatçı, sporcu ya da üstün yetenekte bireyler yetiştirmek hiçbir ırka ait bir ayrıcalık değildir. Her toplumda değişik iş, meslek ve sanat dallarını yapmaya yetenekli bireyler bulunur bu nedenle hiçbir iş-meslek her hangi bir etnik ya da dini grubun tekelinde değildir.

Bireyin belirli işlere yönelik olarak doğuştan sahip olduğu birtakım becerileri ve yetenekleri ortaya çıkarması ve geliştirmesi için dahi uygun bir vasat gereklidir. Yani kişinin doğuştan sahip olduğu meziyetleri açığa çıkarması ve geliştirebilmesi için uygun bir ortam, iyi bir eğitim ve devamlı bir deneyim ile zamanla kazanacak olduğu tecrübe de şarttır. Hatta denilebilir ki, uygun bir vasat oluşmadığında bireyin potansiyel olarak sahip olduğu yetenekler açığa dahi çıkamaz. Bizzat kişinin kendisinin sahip olduğu yetenekleri görebilmesi, tespit edebilmesi ve bu meziyetlerinin sınırlarını anlayabilmesi için öncelikle bunları keşfedebileceği, test edebileceği bir ortamın mevcut olması gerekir. Kişinin doğuştan sahip olduğu bir takım yeteneklerin, eğilimlerin farkına varmasının ardından da bu meziyetlerin ham haliyle yetinmesi söz konusu değildir. Zira bu yeteneklerin de üzerinde yeteri kadar çalışılıp geliştirilmediği müddetçe kâmil bir şekilde fonksiyon icra etmesi mevzu bahis olmadığı gibi, sahip olduğu kabiliyetleri de yeteri kadar kullanılmaması durumunda zamanla körelirler. Dolayısıyla doğuştan gelen müspet özelliklerin sürdürülebilmesi için bile birçok iş ve meslekte iyi bir eğitim ve neredeyse hayat boyu devam edecek olan uygulama da şarttır. Ancak insanların mesleki olarak ayrışmalarında, doğal olarak sahip oldukları yetenekler kadar ve hatta ondan daha belirleyici olan bir unsur vardır ki; o da eğitimdir. Sanatçı ve sporcu gibi ekstra kabiliyetleri gerektiren bazı mesleklerde bile, doğal yeteneğe ilâve olarak ciddi ve düzenli çalışma, yani mesleki eğitim şarttır. Özel yetenek gerektiren mesleklerde bile eğitim bu derece önemli bir fonksiyona sahipken, toplumsal hayatta karşımıza çıkan diğer sektörlerde mesleki eğitimin gerekliliği tartışmaya yer bırakmamaktadır. Çünkü kişisel tecrübelerimizden de gayet net şekilde biliriz ki insanların mesleki yönelimlerini belirleyen en temel unsur, formal ya da informal yöntemlerle gerçekleştirilen mesleki eğitim süreçleridir.

İnsanlığın çeşitli iş ve mesleklerde sahip olduğu birikimin kökleri, yeryüzündeki pek çok halkların ve toplumların katkılarıyla geliştirilmiş yüzlerce hatta binlerce yılda elde edilen tecrübeye dayanmaktadır. Yüzlerce ve binlerce yıllık mesleki birikimin bir nesilden ötekine aktarılmasını sağlayan temel unsur ise eğitimdir. Bu tecrübe aktarımı, yani eğitim, formal ya da informal yöntemlerle gerçekleştirilebilir. Günümüzde de bütünüyle ortadan kalkmamakla birlikte daha yoğun olarak sanayi toplumlarının ortaya çıkmadığı dönemlerde insanlar, mesleki sırlarını ve hünerlerini genel-

likle kendi aile bireylerine öğretirlerdi. Bu yaklaşıma geçmişte oldukça sık rastlanırdı. Örneğin Osmanlılarda 18. ve 19. Yüzyıllarda mimaride Balyan ailesini (Tuğlacı 1981) ve 19. Yüzyılda da Barutçubaşı olarak Dadyan ailelerinin (Tuğlacı 1993) bu meslekleri tekellerine almalarının temelinde mesleki bilgilerini kendi aile bireylerine aktarma hususundaki dikkat ve özenlerinden kaynaklanıyordu. Özellikle Arakel Dadyan, Barutçubaşılık görevini kendi aile bireylerine aktarma ve aileden olmayan kişilerin bu alanda yetişmesini engelleme hususunda özel bir çaba sergilemişti. Arakel'in bu özenli tutumu sonradan gelen aile bireyleri tarafından da sürdürülmeye çalışılmış ve bu sayede 19. Asrın büyük bir bölümünde başta Arakel'in oğulları Simyon ve Ohannes olmak üzere, Dadyan ailesinden gelenler bu meslek üzerinde tam bir hâkimiyet elde etmişlerdi (Çetin 2001: 129-134 ).

Sanayi toplumlarından önceki dönemlerde uzmanlar, kendi aile bireyleri arasında mesleki birikimlerini aktaracak kişiler olmaması veya aile bireylerinin bu mesleği icra etmeyi tercih etmemesi durumunda mesleki birikimlerini en yakın hissetleri kişilere aktarıyorlardı. Bu mesleki bilgi ve becerileri kendi evladından olmayanlara aktarırken de ya akrabaları ya aynı mesleği icra eden dostları ya da genellikle aynı inanca sahip oldukları ve yanlarında çırak veya kalfa olarak çalıştırdıkları yardımcılarıyla mesleki sırlarını paylaşmayı tercih ediyorlardı. Dolaysıyla bu koşullarda bazı mesleki bilgi ve hünerler kapalı cemaat ve topluluk ilişkileri sayesinde belli bir etnik veya dini topluluğun hâkimiyetinde olabiliyordu. Klasik dönem Osmanlı toplumunda, bazı etnik ya da dini çevrelerin bir takım mesleklerde yoğunlaşmalarının ve diğer topluluklara nazaran o sektörde yetenekleriyle daha ön plana çıkmaları hep bu tavır, tutum ve yaklaşımlardan kaynaklanmaktaydı. Ancak geleneksel toplumlarda kısmen dışa kapalı olan bu mesleki bilgi aktarım kanalları, günümüzde artık geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir.[1] Modern toplumlarda yoğun nüfus, ulusal ve uluslararası pazarlardan kaynaklanan gereksinimler sebebiyle, çeşitli mal ve hizmetlere ilişkin olarak büyük bir talep mevcut olduğundan, artık mesleki bilgi ve beceriler daha kurumsal ve nüfusun geneline açık bir tarzda öğretilmekte olduğundan günümüzde etnik ya da mezhepsel açıdan ayrışan meslek görüntüsüne fazla rastlanmamaktadır.

## 19. Yüzyılda Osmanlı Dini Topluluklarında Mesleki Ayrışma

Daha önce de vurguladığımız üzere mesleki bilgi, beceri ve hünerlerin aktarılmasında en önemli ve belirleyici faktör eğitimdir. 19. Yüzyılda Osmanlı toplumunda varlığı iddia edilen etnik ve mezhepsel mesleki ayrışma-

1 Kapitalist uygulamaların bir sonucu olarak günümüzde nepotizme daha ziyade firmaların sahipliği üzerinde ve mülkiyet ilişkileri kapsamında rastlanmaktadır. Üstelik geçmişte hiçbir dönemde olmadığı tarzda iktisadi hayatın neredeyse tamamı daha yoğun bir şekilde uluslararası şirketlerin ve markaların tekelindedir. 2019 yılındaki verilere göre dünya nüfusunun % 1'i dünya ekonomisinin % 82'nine sahiptir.

nın kökeni de aslında eğitime dayanmaktadır. Meslek seçiminde belirleyici olduğunu belirttiğimiz ve altını çizerek vurgulamaya çalıştığımız bu husus elbette sıır değildir. Peki, o zaman neden pek çok araştırmacı tarafından bu gerçekler yadsınarak Türklerin doğaları gereği bazı meslekleri icra etmeye elverişli iken kimi iş kolları için elverişli olmadıkları iddia edilir? Osmanlı toplumunda mesleki ayrışma neden etnik veya dini mensubiyet üzerinden izah edilmeye çalışılır?

Avrupalılar tarafından 19. Yüzyılda yoğun şekilde dillendirilen ve Osmanlı toplumunda modernliği Avrupa'yı taklit etmekten ibaret sayan kişiler tarafından da yaygın bir söylem halini alan iddialara göre; Türklerin bazı meslekleri icraya uygun olmadıkları söylenir. Bu söylem aslında bilinçli ve kasıtlı olarak ileri sürülmüştür. Meselenin bu yönü üzerinde fazla kafa yormayan araştırmacılarda yaygın söylemleri sorgulamaksızın tekrar ederler. Bilimin temel ilkesi doğru sorular sormak, gerçekleri irdelemek ve araştırmaktır. Osmanlı iktisadi hayatı üzerinde araştırma yapan Batı hayranı araştırmacılarımız bilimselliği, Batılı bilim adamlarının hâkim söylemleri ile birebir mutabık olmaktan ibaret saydıklarından, özellikle Avrupa medeniyetine mensup bilim ve fikir adamlarının geneli tarafından dile getirilen mesleki uzmanlaşmadaki bu etnik iş bölümü tasnifini de en ufak bir tereddüde ve şüpheye düşmeksizin tekrar etmektedirler.

Aslında tüm Dünya genelinde gerçekleştirilmeye çalışılan politikalara paralel şekilde Osmanlı coğrafyasında da uygulanan bir siyasetin yansıması veya uzantısı olan bu sürecin küresel boyutunu şimdilik bir tarafa bırakıp[2] Osmanlı özelinde konuşmak gerekirse, 18. Asır sonlarından başlayarak 19. ve 20. Yüzyıllar boyunca Müslüman-Türk unsur iktisadi hayatın dışına itilmeye çalışılıyordu. Bu süreçte Osmanlı ülkesi içinde aracı unsurlara ihtiyaç duyan Avrupa kapitalizmi, Osmanlı Hıristiyanları ile işbirliğine gidiyor ve iktisadi hayatın manzarasını tümüyle değiştirmeye gayret ediyordu. Müslüman-Türk unsuru iktisadi faaliyetlerden uzaklaştırmaya odaklanmış çevreler doğal olarak bu amaç doğrultusunda farklı yöntemleri ve politikaları da devreye sokuyordu. Toplumun geneline yayılan propaganda boyutu da bulunan bu söylemin konumuz açısından büyük bir önemi bulunmaktadır. İnsanların gündelik hayatta tavır ve tutumlarını da etkileyen ve bu sebeple meselenin en önemli boyutunu oluşturan duruma dikkat çekmekte yarar vardır. İnsan psikolojisi ve algı yönetimini gayet iyi kavramış bu kişiler, bazı klişeleri kitlelere kabul ettirmek ve yerleştirmek istiyorlardı. Böylece inşa ettikleri iktisadi-sosyal yapı toplum tarafından fazla sorgulanmadan kabul edilecek ve bu sayede bu sistemi değiştirmeye çalışacak muhtemel rakipler daha en baştan hatta harekete geçmeyi dahi

2 18. Yüzyılın sonlarından başlayarak 19. Asır boyunca, Batı haricindeki toplumları sanayi üretiminden caydırmak ve onları hammadde üreticisi ve mamul madde tüketicisi insanlar haline getirebilmek için propaganda faaliyetleri de yürütülmüş ve Batı dışı toplumların sınaî üretimde yeteneksiz olduklarının iddia edilmiştir.

düşünmeden bertaraf edilmiş olacaktı. İşte Türklerin sanayi ve ticaretten anlamadığı söylemi bu nedenle uydurulmuştu. Kitleleri etkilemek için geliştirilen bu söylemler aslında bilinçli, kasıtlı ve üstelik son derece art niyetli bir yaklaşımın sonucuydu. Hatta Türklerin ve Müslümanların da dâhil olduğu pek çok insan, 19. asırda iktisadi ve sosyal hayatta şahit olunan genel manzara karşısından, geçmişte de böyle bir vaziyetin var olup olmadığını düşünmeksizin ve hali hazırdaki durumun nedenlerini irdelemeksizin Türklerin sanayi ve ticaretten anlamadığı fikrini fütursuzca dile getirmekteydi.

**19. Yüzyıl Osmanlı İktisadi Hayatında Dini Topluluklarında Değişen Rolleri**

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sındaki başlıca sosyo-ekonomik değişimlerden birisi de çeşitli etnik ve dini toplulukların açıkça birbirinden farklı yapılara dönüşmesidir. Burada temel gelişmeleri başlatan asıl unsur ise Avrupa kapitalizmiydi. 1500'lerden, belki de daha erken bir tarihten itibaren Avrupa'nın ekonomik gücü artmaya başlamıştı. Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olmak üzere, önce doğudaki devletlerle eşit düzeye gelmiş, sonra da onları geçmiştir. Zaman içinde Avrupa ve Osmanlı ekonomileri giderek iç içe geçtiler. Ancak bu süreç sonunda Osmanlı Hıristiyanlarının ekonomik gücünü imparatorluktaki Müslümanların ekonomik gücünnden daha fazla arttırdı. Bunun neden böyle olduğuna ilişkin pek çok şey söylenebilir. Kuşkusuz bu süreçte, Batı Avrupalıların, Osmanlı Hıristiyanlarını kendilerine daha yakın hissetmeleri, onları bir şekilde kendileri açısından Müslümanlara nazaran daha güvenilir saymış olmaları da rol oynamış olabilir. Üstelik bu süreçte Osmanlı Hıristiyanları, Avrupalı tacirlerin himayesinde, mallarını Müslüman tacirlerden daha ucuza alıp satmalarına olanak veren önemli vergi muafiyetleri (beratlar) elde ettiler. 19. Yüzyıl öncesinde Osmanlı Devleti askeri ve sivil bürokraside istihdam konusunda Müslümanları tercih etmekteydi. Önlerinde bu tür iş olanakları daha az olan Hıristiyanların ticari alanlara yönelmesi daha rasyoneldi. Avrupa ile ticaret arttıkça da iş ve kazanç fırsatları gelişiyordu. Dolayısıyla, pek çok Osmanlı Hıristiyan'ı bu ekonomik bağlantılardan yararlanarak 18. asırdan itibaren önemli bir iktisadi güç edindiler. Fransız Devrimi'nin yıkıcı tesirlerinden kurtulmak amacıyla Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda Hıristiyanlara tam eşitlik yönünde bir perspektif sunan 1839 ve 1856 yasal düzenlemeleri ile Gayr-ı Müslimleri kendisine tabi kılmaya ve bu şekilde onların gücünden de istifade etmeye çalıştı ancak bunda çok da başarılı olamadı (Quarter 2004:113).

Avrupa kapitalizmi dünya genelinde serveti ve kaynakları kontrol altına almayı başardıktan sonra sadece Osmanlı ülkesinde değil, küresel manada rakipsiz bir konuma yükselmişti. Bu gücü sayesinde Avrupa kapitalizmi neredeyse dilediği her ülkede arzu ettiği şekilde iktisadi ve sosyal

yapıyı değiştirecek ve dönüştürecek kapasiteye sahipti. Bu gücü sayesinde Avrupa kapitalizmi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan ahaliyi, Avrupa'nın ticari aracısı olma konumuna yükseltti. Anadolu'nun Müslüman halkını ise, hem ekonomik hem de sosyal açıdan toprakla iştigal eden ve tarımsal üretim gerçekleştirmeye odaklanmış şekilde kapitalizm öncesi sistemlere bağlı sınıflar şeklinde konumlandırmayı tercih etti. Böylelikle azınlıkları, Avrupa ekonomik yapısı ile Osmanlı tüketicisi arasında ara halka haline gelmelerine yol açacak bir süreci başlattı. Bu süreç sonucunda kimileri tarafından ekalliyet yani azınlık olarak anılan Gayr-ı Müslimler, Türk eşrafı ile Avrupalı büyük ithalat ve ihracat firmaları arasındaki geniş bir ekonomik ve sosyal alanı ele geçirdiler. Bu gelişme önceleri liman kentleri ve yakın hinterlant ile sınırlıyken, sonraları kapitalist ekonominin icadı olan demiryolları hatları boyunca ve bu güzergâhı takip eden bölgelerin etrafındaki alanları da kapsayacak şekilde, batıdan doğuya ve kıyı şeridinden ülkenin iç kesimlerine doğru genişledi.

Bu gelişmelerin Osmanlı ülkesi içindeki hareket noktası ve işletici gücü olan gurup, Avrupa'daki kapitalistler ile işbirliği yapan İstanbul ve İzmir'deki Rum ve Ermeni toplulukların büyük sermaye sahipleriydi. Demiryolları projeleri oluşturuldukça, İstanbul ve İzmir merkezli Rum ve Ermeni sermayesi, demiryolları hattının geçeceği şehirlerde arazi ve evleri satın almakta kullanıldı. Böylece demiryolları hatları boyunca uzanan bölgelerde de üretilen başlıca ürünlerin ticareti kısa zamanda bu sermayenin denetimi altına girdi. Hatta azınlık sermayesi çoğu zaman yetiştirilen ürünlere doğrudan el koyuyordu. İzmir ve Galata bankerleri ile ticaret evlerinin ülke ekonomisine hâkim olabilmeleri için, kendi yurttaşları arasından devşirilmiş güvenebilecekleri çok sayıda aracıya ihtiyaç duyuyorlardı. Bunun için de, temel irtibat noktaları ve önemli güzergâhlar boyunca, ülke içine dek nüfuz edecek ticari temsilcilerden oluşturulan geniş bir ağa ihtiyaç duyuyorlardı. Osmanlı'nın bu yerli kapitalistleri, aynı zamanda kültür ve edebiyatın hamiliğine soyunan bu aydınların, siyasi-iktisadi güçlerini kullanarak İstanbul ve İzmir'deki liselerden başlayarak, Anadolu'nun az çok her yerine serpilmiş ilk ve orta dereceli okullara varıncaya kadar, pek çok yerde kültür yuvaları kuruyorlardı. Bu ilk ve orta öğrenimden sonra belirli elemeleri geçen öğrenciler arasından seçilenler, kendilerine sağlanan burslarla, gelecekte Rum ve Ermeni teşebbüs ve işletmelerinin kadrolarını oluşturmak üzere yüksekokullara gönderiliyordu. Elemeyi kazanamayıp ilk ve orta öğrenim düzeyinde kalanlar ise, taşradaki aracılar veya alıcılar haline geliyorlardı. Bu örgütlenmenin işlerlik kazanabilmesi için tüm köylere dek uzanan yapılara sahip sağlam bir biçimde organize olmuş bir kurumdan ve otoriteden, yani kiliselerin teşkilatından da yararlanıyorlardı. Yine aynı kapitalistlerden tarafından kurulan ve yeterli maddi destek sağlanan papaz okullarıyla o günün şartlarına uydurulan kilise hiyerarşisi, Hıristiyan azınlıklara ait banka ve ticaret evlerine personel yetiştirmeye koyuluyordu.

Görüldüğü gibi Osmanlıdaki Rum, Ermeni ve Yahudi kapitalistlerin ticari faaliyetlerinin düzgün şekilde yürütülmesinde eğitim son derece önemliydi. Ancak eğitim siyasi ve sosyal açıdan da etkili olmak isteyen bu unsurlar açısından dindaşlarının düzgün bir öğretim sürecinden geçirilmesi de son derece mühimdi. Zira eğitim bireyleri daha donanımlı hale getirmekte ve iktisadi hayattaki rekabette başarı şansını arttırmakta, bazı etnik grupların diğer topluluklardan daha yetenekli oldukları yönündeki sosyal algıyı oluşturmakta ve hatta pekiştirmekteydi. İktisadi hayatta "etnik işbölümü" adı altında yapılmış genellemelerin oluşmasına zemin hazırlamasından dolayı eğitim konusuna daha yakından göz atmakta ve bu alanda Gayr-ı Müslim topluluklar ile Müslüman-Türk kesimin nasıl bir sürecin içinden geçerek hayata atıldığını ele almakta yarar vardır.

**19. Asırda Gayr-ı Müslimlerin ve Müslümanların Farklılaşan Eğitim Süreçleri**

19. asra kadar Osmanlı Müslim ve Gayr-ı Müslim toplulukları arasında eğitim-öğretim faaliyetleri açısından büyük farklar bariz ayrıcalıklar söz konusu değildi. Ancak 19. asırda bu durum değişti.

Haydar Kazgan, 21 Şubat 1889 tarihli "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinde Ahmet Mithat Efendi'nin Rum gazeteci arkadaşı ile yaptığı konuşmayı makaleleştirdiği yazıya dikkatleri çeker. Ahmet Mithat Efendi'nin belirttiğine göre konu İstanbul'daki Rum okullarının Atina'daki Rum okullarından her açıdan daha üstün olduğu konusu ile ilgilidir. Ahmet Mithat Efendi söz konusu yazısına şu soru ile başlamaktaydı. "*Henüz III. Selim devrinde dahi İstanbul'daki Rumların küçük bir voyvada azınlığı dışında, 200.000'i aşan nüfusu içinde okuryazar olanlar parmakla gösterilebilecek vaziyetteyken, aradan yarım asır geçtikten sonra, değil İstanbul'da, Anadolu'da bile ilkokulu olmayan hiçbir Rum köyü ya da mahallesi kalmadığı gibi, bu okulların eğitim seviyesi, dersliklerde öğrencilere sağlanan konfor ve eğitim araç-gereç ve materyallerinin yanı sıra öğretim kadroları itibariyle de nasıl olmuş da Batı Avrupa seviyesine çıkmıştı*?

Aslında 19. asrın sonunda bu durumda olan Gayr-ı Müslim topluluklar Rumlardan ibaret değildi. Diğer Osmanlı azınlıkları Ermeni ve Yahudiler de eğitim alanında Müslüman Türklere oranla hissedilir bir üstünlük tesis etmişlerdi. Osmanlı Müslüman halkları ile Gayr-ı Müslim topluluklar arasında eğitimdeki bu fark, ekonomik üstünlüğün bir sonucuydu (Kazgan 2006: 189).

Bilindiği gibi II. Mahmut "*Müslüman çocukları eğitim kurumlarına kabul etmemeleri*" şartıyla, "Misyoner Okulları"nın Osmanlı ülkesinde faaliyetlerine müsaade etmişti. Oysa Misyoner Okulların eğitim seviyesi kısa zamanda ana vatanları olan İngiltere, Fransa ve Almanya'daki okullardan farksız bir duruma gelmişti. Sanayi devrimini gerçekleştiren ülke-

lerin artan gelirleri merkezi idareleri de destekleyerek güçlendirmiş ve bu devletler eğitime daha büyük paralar harcayabilecek duruma gelmişlerdi. Böylece bu ülkelerde sınaî üretim fazlası yanında bir de "*eğitilmiş insan fazlası*" unsur ortaya çıkmıştı. Tıpkı mallar gibi, bu eğitim fazlası insan da yurt dışına gönderilmiş ve bu yetişmiş insan unsurunun bir bölümü de şansını geniş topraklara ve insan kaynağına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda aramaya koyulmuştu. Sanayi Devrimini gerçekleştiren ülkelerin tümü çeşitli kiliselere bağlı vakıfların düzenlediği bu misyonerlik hareketleri, bütün dünyada olduğu gibi, Osmanlı imparatorluğu içinde de ilkokuldan başlayarak üst dereceli okullara kadar eğitim kurumlarının tesisini ve işletilmesini sağladı (Kazgan 2006: 189-190).

Müslüman-Türk çocuklarına kapalı olan misyoner okulları, çeyrek asır gibi kısa denecek bir sürede; Rum, Ermeni ve Yahudi çocuklarından, sanayi devriminin ardından muazzam bir pazara dönüşecek olan Ortadoğu'nun büyük tüccarlarının yetişmelerini sağladı. Ticari hayatın yanı sıra, özellikle Tanzimat sonrasında Avrupa usulleri Osmanlı İmparatorluğu tarafından da benimsenince, devlet yönetimi ve organizasyonunda gerekli görülen kadrolarda; yabancı lisan, muhasebe, ticari hesap, fizik, kimya ve hatta dış politika bilgilerine sahip üst düzey idarecilikler de hep bu azınlık çocukları tarafından ele geçirilmeye başlandı. Fakat burada asıl mühim olan, bu Gayr-ı Müslim kökenden gelen çocukların Osmanlı tüccar zümresini kurup yürütecek nesilleri meydana getirmesidir. Bu yeni zümre bir taraftan bütün Osmanlı iç ve dış ticaretinin tekelini ellerine geçirecek, diğer yandan transit ticaret güçleri sayesinde imparatorluğun komşu ülkelerinin bir kısım ticaretini de kontrollerine alacaklardı. Bu şekilde ortaya çıkmış olan Osmanlı Gayr-ı Müslim merkantilizmi; borsacılık, bankerlik gibi faaliyetler de azınlıkların iktisaden daha fazla güçlenecek ve bu ekonomik gelişmişliğin yansımaları azınlıkların eğitimi alanında da etkisini gösterecektir.

Görüldüğü gibi Osmanlı Gayr-ı Müslim unsurlarının bir taraftan ekonomik açıdan güçlenmeleri, diğer taraftan misyoner okullarında süre gelen eğitimleri onların kısa zamanda tüccar, işadamı, banker, imalatçı ve devlette ihtisas sahibi görevliler haline gelmelerini sağladı. Özellikle Rumlar ve Ermeniler gerek cemaat okulları ve gerek misyoner okullarında çok sayıda öğrenci okutmaları sayesinde kademeli okullara devam oranında Batı Avrupa seviyesine çıkmışlardı (Kazgan 2006: 189-190).

Osmanlı Gayr-ı Müslimlerinin eğitim düzeyi bu şekilde hızla gelişirken, en verimsiz topraklar üzerinde kurulmuş Rum ve Ermeni köylerinde topraksız çiftçi ve gündelikçilerin çocukları bile her türlü konforu içeren ve eğitim araçlarının tümüne sahip ilkokullarda okumaktaydı. Ancak aynı bölgelerdeki Türk-İslâm halkının ve hatta geniş arazilere sahip çiftçi çocukları dahi toprak zeminli penceresiz bir okul buldukları zaman kendi-

lerini mutlu sayıyorlardı. Bilindiği üzere Osmanlı Merkezi idaresi, malî koşullar elvermediği için bütçesinden eğitim için pek fazla bir pay ayıramıyordu. Türk-Müslüman mahalli güçlere gelince, büyük arazi sahiplerinin sömürü düzeninin sürdürebilmek için eğitim çalışmalarına açıkça karşı çıkıyorlardı. Hele memleketin sahibi gibi ortalıkta dolaşan Müslüman toprak ağalarının çocukları tam bir cehalet içine düşmüşlerdi. O günlerde geniş toprakları olan bu ağalar, artık ekonomik açıdan etraflarını kuşatmış olan Rum, Ermeni, Yahudi tefeci ve tüccarın ağlarına çoktan düşmüşlerdi. Üstelik yalnız geniş arazilere sahip yerel eşraf değil, Osmanlı üst düzey bürokratları dahi, içine daldıkları müsrif yaşam tarzını sürdürebilmek için devamlı şekilde aldıkları borçlar artık maaşları ile ödenemeyecek meblâğlara ulaştığı için bu bankerlerin kucağındaydılar.

Görüldüğü gibi bu devirde bankerlere borçlu olan sadece devlet değildi. Yüksek tüketim seviyesinde gelir yetmezliği sorunu ile karşı karşıya olan üst düzey bürokratlar dahi bankerlerin avucunun içindeydiler. Borcunu ödemeyen bürokratların değerli taşınmazları mahkemelerde haraç mezat yok pahasına elden çıkmakta ve bu tefeci kesim tarafından ele geçirilmekteydi. Böylece 19. asrın son çeyreğine gelindiğinde imparatorluğun en ücra köşelerine kadar ağlarını örmüş olan Osmanlı merkantilizmi ve finans kapitali; tarımda oluşan rantların tümünü ele geçirerek, hükümete, Osmanlı bürokratlarına ve toprak ağalarına tefeci faizi ile kredi sağlayarak gücünü daha da pekiştirmekteydi (Kazgan 2006: 189-190).

Gayr-ı Müslim unsur her geçen gün, ülkenin en üretken faaliyetlerini kendi tekeline alırken; Müslüman kesimi ise en az verimli tarım faaliyetlerine ve küçük zanaatkârlığa itmekteydi. Hatta hancılık ve kervansaraycılık bile artık Rumlarla Ermenilerin eline geçmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarım üretimiyle yabancı ülkelere yapılan ihracat arasındaki ekonomik alanı bütünüyle denetimi altına alamamaktan duyduğu hoşnutsuzlukla Hıristiyan unsur, Müslüman eşrafın sosyo-ekonomik mevkiine karşı da taarruza geçti. Bu amaca ulaşmak için Batı Anadolu'da geniş araziler satın alındı ve bu suretle bölgede Rum kökenli büyük arazi sahiplerinin sayısı arttı. Küçük Asya'da birçok Ermeni mültezime rastlanmaya başlandı. Benzer biçimde, yerel eşrafın temel ekonomik dayanaklarından biri olan kasaba bakkallığı dahi her geçen gün biraz daha azınlıkların eline geçmekteydi. İzmir'de dış ticaret işletmeleri büyük oranda Batılı şirketlerin denetimindeydi. Artık büyük ihracat müesseseleriyle toprak sahipleri arasındaki münasebetleri Rum işletmeleri yapıyordu. Rum bezirgânlar büyük çiftçilere avanslar açarak kaldırılacak mahsulü henüz tarladayken rehin alıyor ve üstelik bu işlerde kimi zaman Türk kökenli tüccarları da kullanıyorlardı (Yerasimos 2007: 309-310).

Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Gayr-ı Müslimleri yalnız şehirlerde değil köylerde de artık giderek Müslüman köylerine has olmaya başlayan

sefalet görüntüsünden hızla kurtuldular. Hıristiyan köyleri nüfus fazlalarını, müstahdem olarak veya basit ayak işlerinde çalışmak üzere kapitalist dindaşlarının yanına, şehirlere gönderdiler ve karşılığında bu köylere kentteki gurbetçilerinden maddi yardım geldi. Üstelik bu yeni dönemde Hıristiyan köyleri devlet yetkililerinin ve mültezimlerin yolsuzluklarına karşı çok daha fazla himaye edilmekteydi. Bir Hıristiyan köylü topluluğu tarafından yapılan şikâyet, kilise hiyerarşisi kanalıyla patrikhaneye veya İstanbul'daki üst seviyedeki makamlara, oradan da himayeci ülkenin büyükelçiliğine ulaşmaktaydı. Hatta kimi zaman bu mesaj doğrudan konsolosluk kanalıyla olmakta ve sonuçta büyükelçiliğin Bab-ı Âlî'ye yaptığı müracaatla haksızlıklar giderilmekteydi. Türk köylüsüne gelince, derdini anlatacağı bir muhatap bile bulamamaktaydı (Yerasimos 2007: 306-307).

Mahalli ticaretle uluslararası ticaret arasındaki münasebetler geliştikçe, Rum ve Ermeni kolonileri, Anadolu şehirlerine yerleşip güçlendiler ve İstanbul'la İzmir'deki büyük ticaret evlerinin kılavuzluğunda, bulundukları diğer bölgelerde de ticari faaliyetleri ele geçirdiler. Böylece Osmanlı ülkesinde bölgeler ve ülkeler arası ticaret artık neredeyse tamamen Gayr-ı Müslimlerin tekeline geçti. Bu sürecin sonucunda Müslüman perakendecilerin ve küçük dükkân sahiplerinin faaliyetleri mahalli ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlıydı (Yerasimos 2007: 307-308).

İmparatorluğun son yıllarında İstanbul'da yapılmış bir araştırmaya göre, iktisadi hayatta Türk tüccarlarının vaziyeti şöyledi: İthalat-ihracat faaliyetlerinde Türkler sayı olarak % 4 civarındaydı. Komisyonculukta bu oran % 3'ün altındaydı. Liman işleri tamamen Türk olmayanların tekelindeydi. Zira limanda çalışabilmek için Rumca, İtalyanca ya da Fransızca bilmek gerekliydi. Esham ve kambiyo borsasında alıcı ve simsarların % 95'i Türk olmayanlardan oluşmaktaydı. Bankalar gibi sigorta şirketleri de yabancılara ve gayrimüslimlere aitti. Toptancı tüccardan iç pazarda çalışanların % 15'i Türk'tü. Perakendecilerde bu oran % 25'ti. Yalnız iş adamı olarak verilen bu rakamlar, iş hacmi ve sermaye kapasitesi dikkate alındığında % 10'un bile altına düşmekteydi (Avcıoğlu 2001: 192). Görüldüğü gibi yaşanan sürecin ardından Osmanlı ülkesindeki iktisadi güç tamamen Gayr-ı Müslimlerin eline geçmişti. Bütün ticaret odaları, Galata borsası, barolar, çeşitli meslek kuruluşları azınlıkların yönetimindeydi (Kazgan 2006: 192).

Batı Kapitalizminin desteklediği Gayrı Müslim unsurlar, Batılıların iktisadi desteğinin yanı sıra eğitim desteğini de oldukça verimli şekilde kullanmayı başarmışlardı. Kendilerini Osmanlı Müslüman kesiminden avantajlı kılan özelliklere yatırım yapmayı sürdürerek iktisadi hayatta büyük bir üstünlük kurmuşlardı. İktisadi, sosyal ve eğitim alanında bu kadar büyük farklar olduğu, ekonomik hayatın neredeyse tamamen Gayr-ı Müslim unsurların hükmünde bulunduğu bir ortamda Türklerin ve Müslüman-

ların sanayiden ve zanaattan anlamadığı yönündeki algının ve söylemin oluşması son derece kolaydı. Pek çok kişi de mevcut duruma bakıp bu vaziyetin nedenlerini sorgulamaya dahi gerek duymadan koro halinde "*Türklerden iyi asker, iyi memur hatta iyi çiftçi olur fakat Türkler iktisattan, sanayiden, zanaattan ve ticaretten anlamaz*" tezini dillendiriyordu.

**İstihdam Politikalarında Meydana Gelen Değişim**

19. asırda Müslüman-Türk kesimi iktisadi hayatın ve üretim süreçlerinin dışına itmeye yönelik çalışmalar, üst düzey ekonomik faaliyetlerle sınırlı değildi. Zira bir etnik ya da dini topluluğun tümünü içeren özel bir çıkar söz konusu olduğunda, sanayi sektörünün neredeyse en alt seviyesinde yer alan işçilerinde büyük oranda belirli etnik veya dini topluluktan oluşması gündeme gelmekte ve bu hedefi gerçekleştirecek uygulamalar devreye sokulmaktaydı. Yani işçi olarak çalışan personelin dahi belli etnik ya da dini topluluklardan oluşmasına özen gösterilmekteydi. İşte bu noktada Osmanlı ülkesinde faaliyette bulunan "Yabancı Şirketlerin" işçi alımları ve istihdam politikalarının ele alınması, 19. yüzyıl Osmanlı dünyasında cemaatler arası ilişkilerin ve gerginliklerin yanı sıra Türklerin iktisadi hayatın neredeyse tümüyle dışına itilmesi çalışmalarının anlaşılması açısından son derece önemlidir.

19. yüzyıl Osmanlı iktisadi yaşamında gerek personel sayıları ve gerek istihdam rakamları ve gerek sermaye yapıları itibariyle dikkati çekecek cesamette sayıları ancak birkaç düzine olan işletmeler bulunmaktaydı. Bu büyük şirketlerin faaliyet alanları içinde; bankalar, demiryolları, liman şirketleri ve kamu hizmet kuruluşlarının yanı sıra tekstil ve gıda işleme fabrikalarından ibaret olan işletmeler yer almaktaydı. Bu şirketlerin tamamı çok sayıda Osmanlı uyruklu işçi çalıştırmaktaydı. Nitekim sadece demiryollarında 13.000'den fazla işçi istihdam edilmekteydi. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin ise 5.000'den fazla çalışanı bulunmaktaydı. Burada üzerinde duracağımız asıl mesele, yeni kurulmuş, bu büyük yabancı şirketlerdeki işgücü hiyerarşisinde oluşturulan tabaklaşmayla ilgilidir. Zira yeni kurulan bu işletmelerde bir bütün olarak Osmanlı işgücünün genel geçer bir örüntüsü yoktu. Üstelik neredeyse yabancı şirketlerin hepsinde, aynı işe alma ve tabakalaşma ilişkileri söz konusuydu. Bu şirketler her zaman şirketin en üst makamlarına yabancıları (Avrupalıları) atamışlardı. Bu kişiler daha ziyade idare heyetine mensup üst düzey yöneticiler veya genellikle bölüm ya da büro şefleriydiler. Bunların hemen altında orta seviyede yöneticilik yapan ve vasıf gerektiren işlerin çoğunu ellerinde tutan Osmanlı Hıristiyanlarıydı. Müslümanlar ise bu şirket hiyerarşilerinin en altında yer alır, en alt seviyedeki, en düşük ücretli işleri yaparlardı. Üstelik kriz dönemlerinde bu şirketler, hemen Müslüman personelin işine son verir ve işler normale döndüğünde onların yerine Gayr-ı Müslim çalışanları işe yerleştirirdi. Bu nedenle söz konusu şirketler son derece yüksek oranlarda Gayr-i Müslim

ve yabancı istihdam etmekteydi. Adeta Türkleri dışlayan söz konusu yaklaşımın bu şekilde olmasını gerektirecek her hangi bir durumun olmadığını da vurgulamak gerekir. Özetle yabancı sermaye, Osmanlı toplumuyla girdiği etkileşim içinde, yabancı yatırımcılar dindaşlarının ayrıcalıklı konumda bulunduğu bir işgücünün oluşmasını tercih etmekteydi. Netice itibariyle yabancı sermayedarların tercihleri doğrultusunda oluşturulan bu hiyerarşi, yabancıları ve gayri Müslimleri, Müslümanlardan üstün konumlara getirmiş ve Osmanlıların yüzlerce yıllık siyasal ve hukuki Müslüman egemenliği görüntüsünü tersine çevirmişti (Quarter 2004: 264).

Yabancı sermayedarlar Osmanlı ülkesindeki işletmelerinde, mümkün olduğu kadar Gayr-ı Müslim işçileri çalıştırmaya özen gösteriyor; sahip oldukları mesleki bilgi ve beceriyi aktarmak hususunda da zorunlu kalmadıkları sürece yine azınlıkları tercih ediyorlardı. 1840'lı yıllarda Bursa'daki ipek fabrikalarının sahibi olan Fransız ve İtalyan işletmeciler, ipek çekme ustası tecrübeli ve vasıflı Fransız kadınları Bursa'ya getirdiler. Bu kadınlar hem fabrika çalışmak hem de yeni teknoloji yöre halkından olan insanlara öğretmek üzere getirtilmişlerdi. Bursa'da çalışmaya başlayan bu Fransız kadınlar başlangıçta işi yalnız Rum kadınlarına öğrettiler. Şehirde yaşayan yabancıların evlerinde çamaşırcılık yapan Rum kadınları ipek çekme işine başlayınca, çamaşırcılık işlerini Türk kadınlarına bıraktılar (Quataert 1999: 228-229).

1850'lerin başında Bursa şehrinde buhar ve su gücü ile çalışan ve Avrupa'daki benzerleri gibi kurulmuş 14 ipek fabrikası bulunmaktaydı. Bu tesislerde 1.700 civarında kişi çalışmaktaydı. çalışanlardan 20 kadarı fabrikaların sevk ve idaresinde görevlendirilmek üzere Fransa ve Avusturya'dan getirtilmiş işçi ve mühendislerdi (Önsoy a.g.m. 224). Geri kalan personel ise Osmanlı vatandaşlarından oluşmaktaydı. 1850 senesinde Bursa'da yüzlerce Gayr-ı Müslim kadın ve çocuk, ipek kozasını iplik haline getiren veya dokuyan filatür fabrikalarında çalışmaya başlayarak kendilerine yeni bir geçim kaynağı temin etmişlerdi. 1850'lerin başında Bursa'daki Avrupalı işverenler fabrikalarını bilinçli bir tercihle Rum ve Ermeni mahallelerinin içine veya hemen yakınına inşa ediyorlardı. Böylece buradaki işçiler fabrikaya yürüyerek gelebiliyor ve ev içi işleri ile ev dışı işlerini kolayca entegre edebiliyorlardı (Quataert 1999: 229).

Bursa'daki fabrikaların sayısı sürekli arttığından emek görece daha kıt hale geldi ve bu nedenle ilerleyen dönemde Bursalı işverenler ücretleri düşürmek için işgücündeki Rum ve Ermeni tekelini kırmak zorunda kaldılar. Zira Gayr-ı Müslim Osmanlı işçileri oldukça yüksek ücretler talep etmekteydiler. Bu nedenle 1850'li yılların ortalarında Türk kadınları da "ilk kez" fabrikalarda çalışmaya başladı. 1889 yılında Bursa Yahudi cemaati ipek çekme ve ipekli dokuma yapmak için Yahudilerin fabrikada istihdamlarını talep etmekte ancak bu girişim Rumlar tarafından baltalanmaya

çalışılmaktaydı. Ne var ki mücadeleyi kazananlar Yahudiler oldu. Şehir nüfusunda % 1 oranına sahip Yahudilerin Bursa'daki ipek fabrikalarında % 3 gibi bir paya sahip oldukları dikkate alındığı Rumların müdahalelerinin Yahudilerin istihdamını engellemeye yetmediğini göstermektedir (Quataert 1999: 230-231).

19. Yüzyıl sonlarında Osmanlı topraklarında yabancılar tarafından işletilen demiryolu hatlarında çalışmakta olan personelin çoğu ya yabancı ülke vatandaşıydı ya da Osmanlı'nın Gayr-ı Müslim tebaasından oluşmaktaydı. İşletmelerde kullanılan lisan Fransızca idi. Bu dönemde yabancılar Türklerin demiryolu kurma ve işletme kabiliyeti olmadığını öne sürüyor ve bu sebeple Türk işçi ve memur çalıştırmıyordu (Genç 2010:164).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Gayr-ı Müslimler, sahip oldukları bilgi, beceri ve yetenekleri kendi ırkdaşlarına ve dindaşlarına aktarma yönünde ısrarlı ve bilinçli bir gayret içindeydiler. Örneğin Ermeni ustaların basma işiyle ilgili tesis kurma ve deneyimlerini kendi ırkdaşlarına aktarma faaliyetleri, kilise ve cemaat mektepleri çerçevesinde de gelişmişti. Bu amaç doğrultusunda Kudüs'teki Maryakup Kilisesi'ne mektebinde basma işleme atölyesi kurulmuştu (BOA, İ. HR. 59/2855 08/M/1266).

Ülkesinde yaşayan Gayr- Müslimlerin mesleki becerilerin aktarılmasında kendi cemaat mensuplarını bu tavrına karşın Osmanlı devlet adamları vatandaşları arasında ayrım yapmıyor hatta milliyetçi akımlara kapılmamaları için onları Müslüman kesime nazaran daha fazla kayırmaya çalışıyordu. Nitekim Osmanlı hükümeti, devlete ait sanayi kuruluşlarında Gayr-ı Müslim yetim çocukları hem meslek sahibi olmaları hem de kazanç elde etmeleri maksadıyla istihdam etmekteydi. Meselâ, 1830'da Eyüp'teki Rişteh ane-i Âmire'de, Ermeni Ortodoks Kilisesi'nce, Erzurum, Van ve Sivas'tan getirtilen Ermeni yetim çocuklara, yeterli ücretler verilerek çalıştırılmakta ve mesleki becerileri kazanmalarının ardından başka Ermeni çocuklarının da meslek sahibi olabilmeleri için rotasyon usulüyle istihdam edilmekteydiler. Yine bu dönemde devlet fabrikalarında çalıştırılmak üzere Osmanlı hükümeti tarafından yünlü dokumacılık merkezleri olan Ürgüp, Niğde ve Ankara'dan 100 Katolik ve 100 Ortodoks yetim çocuğu getirtilmişti. (Buluş, 2000: 103).

Osmanlı Devleti, çeşitli meslekleri icra ile meşgul olan çalışanları da bilgi, görgü ve yeteneklerini artırmak ve Avrupa'da gerçekleştirilen en son yenilikleri ve teknolojiyi öğrenmeleri için vatandaşlarını kimi zaman Avrupa'ya göndermekteydi. Osmanlı hükümeti yurt dışına öğrenci gönderirken tebaası arasında ırk, dil, din, mezhep ayrımı yapmamış, Türk, Ermeni, Rum, Bulgar asıllı öğrencileri çeşitli bilim ve uzmanlık alanlarında yetiştirmek amacıyla Avrupa'ya göndermiştir (Şişman, 1994: 2515). Nitekim Samako'da demir fabrikalarında çalışan Bulgar çocukları, demir fennini tahsil etmek amacıyla Londra'ya gönderilmişti (BOA, HAT. 1422/58118.)

Hatta bu Bulgar çocuklarından Yenaki, çalıştığı fabrikada kendi kendine numune şeklinde bir top imal etmiş ve bu top Osmanlı Sefareti'ne göndermişti. Bu kadar kısa bir sürede Yenaki'nin kat ettiği mesafe devlet adamları arasında memnuniyetle karşılanmıştı (BOA, HAT. 831/37529-F /11 Haziran 1837). Londra'da yaklaşık dört yıllık eğitim sürecinin ardından, demir eritme fenni tahsilini tamamlayan bu Bulgar işçiler, Osmanlı Devleti'ne dönmüşlerdi (BOA, İ. HR. 4/148 /29 Mart 1840). Yine 15 Aralık 1839'te, Gayr-i Müslim Osmanlı tebaasından eczacılık fennini tahsil etmek üzere Gefur Kara ile ismi bildirilmeyen diğer üç zimmî öğrenci eğitim faaliyetleri için Paris'e gönderilmiş ve her birine devlet tarafından tahsillerini rahat bir şekilde yürütebilmeleri için ayda 200 Frank verilmekteydi. (BOA, C.MF. 75/3635). 1841 yılında Paris'te tahsilde bulunan Gayr-ı Müslim tebaadan Bogos'a da devlet tarafından 200 Frank aylık verilmekteydi (BOA, C.MF. 156/7759).Görüldüğü gibi Osmanlı Devlet adamları dini ayrım yapmaksızın vatandaşlarının tümünü mesleki uzmanlaşmalarına katkı sağlamak gayesiyle oldukça yüksek aylıklar tahsis ederek yurt dışına göndermekteydi.

Ancak Osmanlı devlet adamlarının, sınaî meziyetleri Müslüman kesimin öğrenmesinden ayrıca memnuniyet duymakta oldukları hususuna da temas etmek gerekir. Nitekim sanayi eğitimi(tahsili)için Hereke Fabrikası'ndan Paris'e gönderilen isimlere ilişkin yazışmalarda, Sultan Abdülmecit'in Ali Efendi ve rüfekası için yapmış olduğu değerlendirmede bu memnuniyet son derece dikkat çekici bir tarzda ifade edilmektedir. Sultan Abdülmecit iradesinde, Ali Efendi ve arkadaşları Şakir, Şeref ve Ahmet Efendilerin "*Müslüman olmaları*" hususunu vurgulamakta ve böyle gerekli bir fen için Müslüman işçilerin Avrupa'ya giderek meslekleri hakkında malumat sahibi olmayı istemelerinin kendisini duygulandırdığını dile getirmekteydi (BOA, *HH. d*. No: 255, vr. 10;BOA, *D.DRB. MH.* 966/13).Avrupa'da beş yıl müddetle sanayi eğitimi olacak olan bu öğrenciler ülkeye döndükten sonra başta Hereke olmak üzere diğer Fabrika-î Hümayunlardaki yerli işçilerin yetiştirilmesinde görevlendirilmeleri düşünülmekteydi (BOA, *HH. d.*No: 66, vr. 88, 89, 96, 103-b; BOA, *HH. d.*No: 67, vr. 45 a-b).

Avrupa'da tahsilde olan Osmanlı öğrencileri için ödenen bu maaşlar aslında çok yüksektir. Yaklaşık 70 senede gerçekleşen enflasyon farkı da düşünüldüğünde, öğrencilere ödenen bu maaşların ne kadar fazla olduğu yansıtan değerlendirmeler bulunmaktadır. 1911 yılında Cenevre'de öğrenim gören Osmanlı talebelerine aylık 300 Frank maaş ödendiğini haber alan diğer ülkelerin öğrencileri arasında bu durum şaşkınlıkla karşılanmıştı. Aynı tarihte örneğin Bulgaristan Hükümeti Fransa'daki öğrencilerine 150 Frank aylık veriyordu Üstelik kişi başına düşen milli gelirler dikkate alınarak diğer ülkelerin öğrencilerine verdikleri burslarla kıyaslandığın bu maaşların Osmanlı standartlarına göre çok fazla olduğu açıktır. Ni-

tekim 1913 yılında, Fransa'nın Lyon kentinde okuyan bir Türk öğrenci, Türk Yurdu dergisine gönderdiği yazıda, Lyon'da yaşamak için aylık 170 Frank'ın yeterli olduğunu belirtiyordu (Ara, 1991: 284).

Tanzimat Dönemi'nde devlet tarafından çeşitli fabrikalar vücuda getirilmiş ve bu tesislerde yüzlerce personel istihdam edilmişti. 19. asırda Osmanlı sanayi faaliyetlerinde ancak ya Avrupalıların ya da Osmanlı Gayr-ı Müslim unsurlarının görev alabileceği yönündeki imaj öylesine yaygındır ki Abdülmecit zamanında kurulan bu fabrikalarda çalışanlar arasında Türklerin sayısı çok az olduğu iddia edilebilmekteydi. Üstelik fabrikalarda çalışan bu Türklerin ancak tesislerde fazla tecrübe gerektirmeyen işlerde istihdam edilmelerinden ibaret olduğu söylenmekteydi.(Turgut 1985: 506). Yine 19. asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda devlete ait sanayi kuruluşlarında gerçekleştirilen üretimde Avrupalı ustaların büyük bir paya sahip oldukları hususunda yerli ve yabancı uzmanların geneli hemfikirdir (Aytemur 2010: 52). Ancak Fabrika-î Hümayunlar'da çalışan yabancı personelin görevlerini ve üretimdeki ağırlıklarını fazla abartmamak gerekir. Zira arşiv vesikalarına dayalı olarak yapılmış çalışmalardan da açıkça görülmektedir ki, Tanzimat döneminde kurulan Fabrika-î Hümayunlar'da yabancı uzmanların sayısı oldukça sınırlıdır. Örneğin 1846 yılında Hereke Fabrikası'nda çalışan 148 personelin yalnız sekizi Avrupalı idi (Buluş 2000: 313-314). Yine İzmit Çuka Fabrikası'na ilişkin arşiv vesikalarına dayalı olarak yapılmış bir başka çalışmadaki verilere göre de, 1846-1847 yılında fabrikada 307 personel çalışmakta ve bunların yalnızca yedisi Avrupa'dan gelmiş olan ustalardan oluşmaktaydı (Karavar 2007: 67-69). Yine devlete ait bir diğer sanayi kuruluşu olan Basma Fabrikası'nda çalışan 317 personelin yedisi Avrupalı, yüz kırk yedisi Gayr-ı Müslim Osmanlı vatandaşı ve yüz yetmişi de Müslüman işçilerden oluşmaktaydı (Kırlı 2015: 452-453). Üstelik yalnızca yirmi bir sene sonra bu tesiste Avrupalı ustalar dahil olmak üzere çalışanların yalnızca 77'si Hıristiyanlardan görev yapan iki yüz yetmiş dokuz kişi ise Müslim çalışanlardan oluşmaktaydı (Kırlı 2015: 456).

Osmanlı devlet adamları 19. asır boyunca, bir yandan milliyetçilik baskısı diğer yandan siyasi-iktisadi güç odaklarından gelebilecek eleştirileri dikkate aldıkları Müslüman-Türk kesimi açıkça kollayacak bir istihdam politikasını hayata geçirememiştir. Nitekim Müslüman-Türk kesimi kollayıcı ve destekleyici bu tür politikalar özellikle Balkan Savaşları'nın ardından İttihatçı kadrolar tarafından uygulanmaya çalışıldı. İttihat ve Terakki, kendi topraklarında amele bile yapılmamış, yapıldığı zaman da etnik-dini temele dayalı olarak en altta yer almış Müslüman-Türk işçi kesiminden vasıflı, sürekli bir işçi sınıfı oluşturmak eğilimindeydi (Aytemur 2010: 71).

**Halıcılık ve Diğer Sektöründe Meydana Gelen Gelişmeler**

19. asır Osmanlısında Fabrikalardaki kalifiye personel istihdamındaki tercih noktalarından ulaştırma alanındaki görevlerin seçimine kadar Türk-

ler iktisadi hayatın neredeyse hemen her alanında geri plana atılmaya çalışılırken, Türklerin çok eski dönemlerden beri geleneksel olarak meşgul oldukları halı üretiminde dahi yabancı ve Gayr-ı Müslim rekabetiyle karşılaşmaya başlamışlardı. Bu açıdan 19. yüzyıl iktisadi hayatında meydana gelen gelişmelerde Türk kökenli üreticileri en alt düzeyindeki mesleklere varıncaya kadar bekleyen zorlu bir süreç bulunmaktaydı.

19. asırdaki genel trende uygun şekilde Uşak'ta Müslümanların geleneksel faaliyet alanı olan halıcılık bile Hıristiyanların eline geçmekteydi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde artık 2.500 Rum ve Ermeni ailesi bu işle uğraşmaktaydı. Konya'da İngiliz konsolos yardımcısı bizzat halı imâlatı ile meşguldü ve işletmesinde yalnız Rum ve Ermeni kızları çalıştırıyordu. Batı Anadolu'daki maden işletmelerinde de, aynı şekilde, hemen hemen tamamen Hıristiyanlar istihdam edilmekteydi. İster yerli isterse yabancı olsun, bu Hıristiyanlar işçi seçerken Van ve Muş taraflarından gelen Ermeni asıllıları tercih ederlerdi. Hatta tarım alanında ihracata yönelik zirai ürünlerinin ağır bastığı Ege kıyı şeridindeki verimli topraklarda bile gerek tarımsal faaliyetler ve gerek tarım işçilerinin çalıştırılmasında Hıristiyan unsur üstünlük kazanmıştı. Hatta artık kıyı şeride ile yetinemeyen Rum köylüleri yavaş yavaş iç bölgelerdeki sancaklara doğru ilerlediler. Türkler bu tedrici yayılmaya direneceklerine, sürekli bir biçimde yerlerini onlara bırakırtılar. Daha birkaç yıl öncesine kadar sırf Türklerden oluşan bölgeler silme Rum nüfusu ile doldu. İzmir körfezi çevresinde ise bu olgunun en çarpıcı yansımaları gözlendi (Yerasimos 2007: 308).

## BATILILAŞMA HAREKETLERİNİN MÜSLÜMAN ZANAATKARLARA ETKİLERİ

19. asırda genel olarak Osmanlı sanayisinin ve özel olarak Müslüman zanaatkârlarının yaşadığı sorunlar temelde Avrupa'daki endüstri devrimi ve bu devrimin Türkiye üzerindeki etkisiyle ilgiliydi. Ancak ilave olarak İmparatorluğun iç evriminin de bunun sınaî faaliyetlerde ortaya çıkardığı sorunlar üzerinde de bir payı bulunmaktaydı. Zira ülkedeki sanayi faaliyetlerinin önemli bir bölümü devletin verdiği siparişlere bağımlıydı. Bazı loncalar ve çeşitli köyler belli evsafta ve muayyen miktardaki emtiayı sağlamakla yükümlüydü. İster teknolojik bir evrim isterse reformlar yüzünden olsun, şartlardaki değişme tüketim kaynağının kurumasını, dolayısıyla o tüketim kaynağıyla ilgili sanayi dalının çökmesine yol açtı. Kastamonulu kadınlar Bahriyeye yelken bezi yapmak için Adana'dan gelen pamuğu işlemekteydiler. Bu yelken bezleri daha sonra İstanbul'a gönderiliyordu. On dokuzuncu yüzyılda bu tür iş alanları giderek yok oldu. Bu süreçte çok önemli diğer bir gelişme de, II. Mahmut'un giyim kuşam alanındaki reformlarıyla alakalıydı. Kıyafet reformunun giyim kuşam alanında getirdiği değişikliklerle Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya bağımlı hale geldi. İmparatorluk, batılı modele göre biçimlenen kıyafetler için yeni cins ve kesimde-

ki kıyafetlerin kumaşlarını Avrupa'dan getirtti. Bu durum yerli üreticinin önemli bir darbe yemesine yol açtı (Yerasimos 2007: 63).

Hayat eşya ile birlikte düşünülmelidir. "Eşya" hayatı rahatlatması, kolaylaştırması ona devamlılığı için elverişli şartlar sağlaması bakımından her zaman önemlidir. Bu nedenle tarih boyunca beşeri faaliyetlerin büyük bir kısmı da, "eşya"yı, yani hayatı rahatlığa kavuşturan ürünleri geliştirmeye dönük olmuştur. Yaşam için gerekli olan eşya, eğer hammadde mevcut ise, onu kullananlar tarafından yapılmaya çalışılmıştır. Bu ürünleri yapanlardan kimileri kabiliyetleri ile diğerlerinden ayrılmış, "usta" sayılarak, sonraları hep bu eşya imalatı ile uğraşır olmuşlardır. Ustalar, içinden çıktıkları toplumun özelliklerine uygun ürünler yapmışlar, toplumlarda kendi içlerinden çıkan ustaların mamullerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Türkler arasında yetişen ustalar vasıtasıyla da, belli hakim karakterler etrafında zamana ve yörelere bağlı olarak değişen ve gelişen sanat ürünleri, asırlarca Türk halkının gereksinimlerini karşılamıştır (Baykara 1992: 88).

19. yüzyılın ilk çeyreğinde iki yönden dikkate değer bir gelişme gözlenmiştir. Önce ülke içinde bazı gelişmeler dikkati çekmektedir. Bunda III. Selim döneminin, Frenklere farklı ve eskisinden daha fazla değer veren anlayışı da etkilidir. Bunun sonucunda, zevk ve anlayışlarda olağan dışı gelişmeler görülür. İstanbul'da, Avrupa, özellikle Fransız modası, III. Selim'in yakınlarında tesirini gösterir. Bu etkileşim, o anda önemli bir sonuç vermese de, atılan temeller zaman içinde belirlenip güçlenecektir.

İkinci gelişme, Osmanlı Devleti'nin dışında yaşanmışsa da etkileri bakımından, Osmanlı ülkesini yakından ilgilendirmektedir. Sanayi devrimi o zamana değin görülen üretim miktarını olağan üstü şekilde artırmıştı. Artan üretim, bir süre için ulusal pazar tarafından tüketilmiş ise de, zamanla yeni pazarlar bulunması sürekli yükselen imalat miktarları sebebiyle zorunlu hale gelmiştir. Bundan dolayı, dünyanın öteki ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmesi gerekmekteydi. Ancak bu nasıl gerçekleştirilebilirdi? Zira yer kürenin hemen her bölgesinde o yörenin ihtiyaçlarını karşılayan bir sanayi mevcut olup, ihtiyaçlar da bu yakın çevredeki imalattan giderilebiliyordu. Avrupa'nın bu düzeni değiştirerek pazarlara girmesi, kendi açısından önemli bir meseleydi. Avrupa, Osmanlı ülkesinde görüldüğü gibi, tüm kadim medeniyet merkezlerinde, yani başta Çin'de olmak üzere, İran'da, Hint'te ve dünyanın diğer kalan bölümlerinde bunu gerçekleştirme yolunda yoğun bir çaba harcamak zorunda kaldı. Ancak bunu sağlama hususunda hem maddi hem de manevi etkisi son derece önemli bir dayanağa sahipti: Askeri başarı! Bu başarılar zaten ardından yeni bir dünya düzenini de getirmekteydi.

Osmanlıların yüzyıllar boyunca, kendi şartları ve anlayışlarıyla oluşturdukları ve varlığını sürdürdükleri bir iktisadi düzenleri vardı. Bu düzenin bir gereği olarak, ihtiyaçlar büyük oranda ülke içinden, pek azı ise

ithalatla karşılanıyordu. Osmanlı dış ticareti, geçmiş yıllarda olduğu gibi 19. asrın ilk çeyreğine kadar olan dönemde her zaman Osmanlı lehine gerçekleşmekteydi. Yalnız Hindistan yöresi ile olan ticaretin, Osmanlılar aleyhine olduğu bilinirdi. Avrupa ülkeleri ile olan ticari denge 19. ve 20. yüzyıllardaki durumun aksine, Osmanlı lehine neticelenmekteydi. Üretimi her safhasında, ülke içindeki mamuller, sağlamlığı zarafeti ile halkın beğenisini kazanmaktaydı.

1826'dan sonra, olaylar bambaşka bir yönde gelişmeye başladı. Genellikle klasik tarih kitaplarında üzerinde pek durulmayan ancak, konunun daha iyi kavranması için vurgulamaya değer olan 1826 hareketi Osmanlı ülkesinde, yukarıda sözü edilen iki hususun kesiştiği bir tarih olmuştur. Batılılaşma yabancı mallara olan talebi arttırdı. Önce yenilik taraftarlarının Avrupa hayranlığının bir neticesi olan evleri Avrupalı tarzında süslemek ve döşemek, Avrupalı gibi giyinmek gibi tercihleri, ithal ürünleri istenen ve aranan mallar haline getirdi. Çünkü bunların renkleri, desenleri, şekilleri, ve hatta kullanım maksatları itibariyle de yerli ürünlerden epey farklıydı. Üstelik arada Avrupa ürünleri lehine fiyat farkı da bulunmaktaydı. El emeği ile üretilen Osmanlı ürünlerine nazaran fabrikasyon ve seri üretim sayesinde vücuda gelen Avrupa mamulleri çok daha ucuzdu. Üstelik Ticaret Anlaşmaları ile Avrupa ürünleri çok az vergi ödemekteyken, yerli ürünlerden daha yüksek oranlarda vergiler alınmaktaydı. Avrupalı sanayiciler yerli imalat tamamen yok olana kadar Osmanlı ülkesinde yetiştirilen ham maddeleri de yüksek fiyatlarla yurt dışına götürüyorlardı. Zaten Avrupalı mamullerle rekabet etmede sıkıntı yaşayan yerli sanayici bir de hammaddesiz kalınca faaliyetlerine son verip mesleğini terk ediyordu. Rekabet edecek unsurların ortadan kalktığını gören batılı sanayici bu kez hammaddeye oldukça düşük fiyatlar vererek alternatifsiz kalan üreticinin elinden ürününü oldukça ucuza satın alıyordu (Turgut 1985: 502-506).

19. yüzyılın gündelik hayatı içinde değişime uğrayan ikinci temel unsur, çarşı sembolü ile temsil edilen iktisadi yaşantıdır. Burada yaşanan en trajik hadise geleneksel mesleklerin ortadan kalkmaya başlamasıydı. Her mesleğin ölümü, onu destekleyen değerlerin, bilgi ve becerilerin yok olmasına yol açar. Bu tarz bir alt üst oluş ise, gündelik hayatın değerler sisteminde boşluklar doğurur. 19. Asır ortalarından itibaren giderek artan bir şekilde, meslek çarşılarının gündelik hayat ve iktisadi yaşantı üzerinde egemen sembol olmaktan çıkması, üretime dayalı norm düzeninden, ithalata dayalı ve tüketime dönük norm düzene doğru bir geçiş olmuştur. Bir malın üretim süreci salt teknik beceriyi kapsamaz; bu sürecin bir de kültürel içeriği vardır ve üretilen malın hangi toplumsal tüketim tabakasında maddi değerini bulabileceği sorunu, üretimin kültürel içeriğidir (Işın 1999: 91).

Modernleşme çalışmalarının hız kazanmasına paralel bir şekilde, toplumsal tabakalaşma giderek ayrıştı ve beğeni odakları, statü gruplarının

gündelik hayatı yaşama biçimleri doğrultusunda çeşitlendi. Geleneksel Osmanlı esnafı üretimin bu çeşitlenmesini tatmin edebilecek estetik standartlara ve yeteneğe sahip değildi. Hatta batılı ürünleri taklit ederek pazardan pay almaya çalışan Osmanlı imalatçılarına da rastlandı. Ancak bu ilk denemeler her zaman sağlıklı sonuçlar vermedi. Zira bazı araştırmacılar 19. asır Osmanlı kumaşlarında renk desen ve malzeme özelliklerinin bozulduğu, yozlaştığı ve batı etkisiyle orijinal desen ve motiflerin kaybolduğu bir dönemdir tespitinde bulunmuşlardı (Bilgen 2002: 108). Nitekim bu döneme ait kumaşların ithal kumaşlara benzer özelliklerde dokunduğu görülmektedir Paris, İngiliz ya da Amerikan kadınlarının giydiği orijinal koleksiyonların taklitleri Osmanlı dünyasında giderek yaygınlaştı (Frierson 2000: 245). Osmanlı Müslüman esnafının kendi bünyesinde bu ihtiyaçları karşılayacak hünere yabancı olması sebebiyle, ithalata dayalı olarak karşılanan bu estetik objelerin İstanbul piyasasına girmesi sürmüştür. Osmanlı üst tabakası bu tür objelere sahip olmayı, modernleşme sürecinde statülerini yükseltmek isteyen diğer toplum tabakalarıyla arasındaki farkı belirlemesi açısından değerlendiriliyordu (Işın 1999: 92).

Ancak buna rağmen Galata-Pera bölgesinde Bonmarşelerde satılan yabancı etiketli tüketim mallarının yalnızca Osmanlı üst tabakasının ilgisini çektiğini sanmak yanıltıcı olur. Toplumun daha alt tabakaları da bu malların estetik cazibesine kapılmıştır. Bu çekim gücünü körükleyen önemli bir unsur ürünün pazarlama yönteminde getirilen yeniliktir. Bu yeniliğin en önemli tarafı bonmarşelerin başlattığı vitrin düzenlemeleridir ki; bunu ardından basın yayın organlarındaki çarpıcı ilanlar takip etmiştir (Işın 1999: 93). Böylece, bir şey satın almasa da, vitrinler önünde piyasa yapan insan tipi ortaya çıktı.

Türklerin, kendi ustalarının yaptıkları eşyayı, o dönemin güçlü Avrupa ülkelerinin ürünleri ile değiştirmeleri gerek sosyal, gerek iktisadi açıdan çok önemli bir olaydır. Böylece Türk usulü, her şeyi ile alaturka olarak kötüleniyor, buna karşın Frank usulü, yine her şeyi ile alafranga olarak övülüyordu. Bu yaklaşım, günümüzde de etkisini kısmen azaltmış, fakat tamamen yok olmamış biçimde devam ettirmektedir.

1826 sonrasında, bu değişmenin gerekliliğine inanıldığı için bizzat padişah bu yeniliklere öncülük ediyordu. Padişahın çeşitli hususlardaki yaklaşımları, tercihleri, bir takım gelişmelere öncülük etmesi Türk sanatkârları açısından önemli bir olaydır. Padişah ve saray Türk sanatkârların ve ustalarının ürettikleri, el emeği verip göz nuru döktükleri eserleri artık almamaktadır. Bu hadise, Türk el sanatları açısından önemli bir dönüm noktasını meydana getirmektedir.

Padişahın, sarayın ve üst düzey devlet adamlarının ihtiyaçlarını, toplumun diğer kesimlerinin ihtiyaçlarından ayırmak gerekir. Çünkü toplumun genelinin tüketimine dönük olarak yapılan imalatlarda, sıradan bir

ustalıkla üretim gerçekleştirilir, aşırı bir el emeği harcanmaz ve ürünlerin vücuda getirilmesinde aşırı bir özen gösterilmez. Bu ürünlerde esas işlev olduğundan, sanat ve ustalık etkili bir şekilde sergilenmeyebilir. Ama sarayın ihtiyaçları, padişahın eşyası en usta sanatkârların el emeği göz nuru ile karşılanır. Bu sebeple sanatkârlar en büyük destek ve teşviki Saray'dan görmektedir. Saray, bu özelliği sebebiyle İstanbul'da, gerçek bir sanatkâr zümresinin temel sebebidir.

Türklerin asırlardır kullandıkları eşyaların değiştirilmesinin yanında, bir diğer husus, toplumda ortaya çıkan, daha doğrusu çıkartılan yeni ihtiyaçların karşılanmasına ilişkindir. Yeni yeni ortaya çıkartılan ihtiyaçların Türk ustaları tarafından karşılanması ihtimaline karşı, yabancılar tarafından ortaya atılan ve devletin yüksek kademelerinden başlayarak giderek tüm topluma yayılan bir söylentidir. Az da olsa etkisini günümüzde de gözlemlediğimiz bu söylentiye göre, Türkler çok iyi asker, çiftçi hatta memur olabilirler. Fakat onların sanatkâr olarak kabiliyetleri yoktur. Dolayısıyla bu hususta Hıristiyanlar kadar başarılı olamazlar.

Türk tarihinin bütününü bilenler için bu hüküm saçmadır. Türkler daha milâttan önceki yıllardan itibaren, bazı sanatlarda kesinlikle dünyanın en usta sanatkârları olmuşlardır. Türk ustalarının Selçuklu ve Osmanlı şehirlerindeki çarşıların hâkim unsuru oldukları da iyi bilinen bir husustur. Gerçek böyleyken, geçmiş dönemle ilgili bilgi zaafı içinde olan bir kısım Türkler de bu sözlere inanmış görünmektedirler. Ama, maksat açıkça bellidir: Türk ustaları yetersiz gösterip bir tercihte bulunulacaksa, öncelikle Avrupalı, yoksa Hıristiyan ustalar seçilmelidir. Bu propaganda da başarılı olunduğunu itiraf etmek gerekiyor. Çünkü, Türk şehirlerinin çarşıları 19 yüzyılda el değiştirmiş ve gayr-ı Müslim unsur giderek iktisadi hayatta kontrolü ele geçirmiştir.

Siyasi ve askeri gelişmelere ve bunun daha derin toplumsal yansımalarına değinmişken, bizzat askerlik görevinin Osmanlı esnafına ve onun mesleki becerisini kendinden sonra gelen kuşakları aktarmasında yol açtığı erozyona da temas etmeden geçmek olmaz.

Yeniçerilik kaldırıldıktan sonra Osmanlı askere alma usulü 1841 yılına kadar bir nizama kavuşturulamamıştı. 1826 devrimi sonrasında rast gele askere alma usulleri nedeniyle bir kısım esnaf mesleğin koparıldığı gibi 1841 den sonra da ismine kura isabet eden zanaatkârların da askere gitmesi ve Müslüman kesimin sınaî alandaki iş gücüne de darbe indiriyordu. 1856 Islahat Fermanına kadar Gayr-ı Müslimler askerlik hizmeti ile yükümlü tutulmadıkları gibi bu tarihten sonra askerlik bedelini ödeyen azınlıklar bu görevi yerine getirmiş sayılıyorlardı. Böyle bir hakka sahip olmayan Müslüman esnaf ise bu hizmetini zorunlu olarak yapmak durumunda kalıyordu. Askerlik vazifesini ifa ederken cephelerde şehit düşen zanaatkâr ise sahip olduğu bilgi ve becerileri kendinden sonraki kuşaklara aktarma imkânını ise ebediyen kaybediyordu.

İşte 19. yüzyılda gerçekleşen iç ve dış tüm bu gelişmelerin sonrasında Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönemde var olan hiyerarşik yapılar neredeyse bütünüyle tersine döndü. Ubucini'nin 1853 yılına ait gözlemlerinde belirttiği gibi: "*Bir zamanlar yalnız Osmanlı ülkesinin tüketimini karşılamakla kalmayıp, doğu memleketlerinin bütün pazarlarının ve Avrupa'daki pek çok ülkenin ihtiyaçlarını da karşılayan çeşitli ve çok sayıda imalathaneler artık mevcut değildir ya da tam bir durgunluk içine girmişlerdir. Anadolu'da kadifeleri, satenleri, ipeklileri onca ün yapmış olan Diyarbakır ve Bursa, bundan otuz-kırk yıl önce ürettiklerinin artık onda birini bile üretmemektedir* (Ubucini 1998: 273).

Son yıllarda Osmanlı Sanayi üzerine yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere Osmanlı Müslüman kesimi tüm olumsuzluklara ve zorlu şartlara rağmen iktisadi hayattan asla vazgeçmedi. Fakat bu durum Müslüman Türk kesimin iktisadi hayattan dışlanmaya çalışıldığını üstelik sadece 19. asrın başından sonuna kadar olan süreç dikkate alındığında dahi sanayi alanında ciddi ölçüde mevzi kaybettiği gerçeğini ortadan kaldırmaz.

## Kaynakça

**Arşiv Belgeleri**

BOA (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)

Cevdet Maarif (C. MF.)

Darphane Muhasebe (D. DRB. MH.)

İrade Hariciye (İ. HR)

Hazine-i Hassa (HH. d.)

**Kaynak eserler ve İncelemeler**

ARA. Masami. "Tanzimat'tan Sonra Batı'ya Gönderilen Türk Öğrencileri Ve Bunlar Üzerine Yapılacak Araştırmaların Önemi", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu (Bildiriler, Milli Kütüphane)*, Ankara 1991.

AVCIOĞLU. Doğan (2001). Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın, Tekin Yayınevi, İstanbul.

AYTEMUR, Ö. J. (2010). *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank* (1930-1945), İstanbul.

BAYKARA. Tuncer (1992). Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, Akademi Kitabevi, İzmir.

BİLGEN. Sıdıka (2002) "Osmanlı Dönemi Kumaşlarına Genel Bir Bakış" Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C: I S:3, Eskişehir.

BULUŞ, Abdülkadir (2000). *Hereke Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

ÇETİN, Birol (2001). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi, Ankara.

FRİERSON. Elizabeth B. (2000). "Cheap and Easy: The Creation of Consumer Culture in Late Ottoman Society", Consumption Studies and The History of the Ottoman Empire, New York 2000.

GENÇ. Elif S. (2005) *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme ve Buhar Makineleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı (Basılmamış doktora tezi), İstanbul.

IŞIN, Ekrem (1999). İstanbul'da Gündelik Hayat, İstanbul.

KARAVAR, Hilal (2007). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İZMİT ÇUKA FABRİKASI*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay. Kocaeli.

KAZGAN, Haydar (2006), Galata Bankerleri, Orion Yay. C. II, İstanbul.

KIRLI. Engin (2015). *Osmanlı tekstil sektöründe Meydana Gelen Gelişmeler Çerçevesinde Basma Fabrikası'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri*, Marmara

Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbu.

ÖNSOY, Rıfat (1983). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslar arası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmanî (1863 İstanbul Sergisi), *Belleten*, C. 47, S. 185, Ankara.

ŞİŞMAN, Adnan "Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Gayr-ı Müslim Osmanlı Öğrencileri" *X. Türk Tarih Kongresi*, C.V. , Ankara 1994.

QUARTER, Donald (2004). *Osmanlı İmparatorluğu 1700 – 1922*, (Çev. Ayşe Berktay) İletişim Yay. , İstanbul.

QUARTER, Donald (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yay. , İstanbul.

Ubıcını M. A. (1998). *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın), Timaş Yayınları, İstanbul.

TUĞLACI. Pars. (1993). *Dadyan Ailesi'nin Osmanlı Toplum, Ekonomi ve Siyaset Hayatındaki Rolü*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.

TUĞLACI. Pars. (1981). *Osmanlı Mimarlığı'nda Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İnkılâp ve Aka Kitapevi, İstanbul.

TURGUT, Mehmet (1985). *Japon Mucizesi ve Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

YERASİMOS, S (2007). *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge Yay. , İstanbul.

# Bölüm 102

## KLİNİK KARAR DESTEK SİSTEMLERİ

*Sinan KUL*[1]

1 Sinan KUL, Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi

## Giriş

Hastanelerde yürütülen önemli hizmetlerden biri bakım hizmetidir. Institute of Medicine (2001), bakım sürecinin kalitesinin artırılabilmesi için adil, etkili, verimli, güvenli, zamanında ve hasta odaklı olmanın öneminden bahsederken, hasta sağlığını tehlikeye atabilecek koşulların iyileştirilmesi ve olası hatalı tedavilerin önlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bakım kalitesinin artırılmasında toplam kalite yönetimi ilkeleri de uygulanmaktadır. Böylece süreç performansının periyodik olarak değerlendirilerek, hataların azaltılması ve sürekli iyileşme sağlanmaktadır (Altındiş, 2018) ve bu iyileşme, tüm faaliyetleri kapsayan ve gerektiği yerde politika dönüşümünü de tetikleyen dinamik ve döngüsel bir süreç içinde yürütülmektedir.

Bakım hizmeti de dahil olmak üzere hastanedeki tüm faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için bilgi sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak farklı seviyelerde ve çok yaygın olarak kullanılsa da bu sistemler, verileri analiz ederek, hemşirelere, doktorlara ve hastane yönetimine uygulamalarını ve kararlarını yönlendirici katkıyı yapmamaktadır. Bu bağlamda gerek doktorlar ve diğer sağlık personeli ve gerekse yönetim için alacakları kararlara destek sağlayan klinik karar destek sistemlerine (KKDS) ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada, hastanelerde kullanılan bilgi sistem türlerinden ve temel fonksiyonlarından bahsedildikten sonra hastane bilgi sistemlerinin eksikliğinden ve bu eksikliği karar destek sistemlerinin nasıl ortadan kaldırdığından bahsedilecektir. Son olarak da hastanelerde tutulan veri boyutunun büyüklüğü dolayısıyla büyük veri tekniklerinin kullanımının gerekliliğinden bahsedilecektir.

## Hastane Bilgi Sistemleri

Hastane iş süreçlerinin dijitalizasyonu, bilgi sistemlerinin kullanımı ile hızlanmıştır. Bu sistemler kullanıcılarına göre klinik bilgi sistemi (KBS) ve yönetim bilgi sistemi (YBS) olmak üzere ikiye ayrılabilir. Yönetim ve idari personel tarafından kullanılan YBS ile finans, insan kaynakları ve kalite süreçleri yürütülebilmektedir. YBS ile ayrıca yönetimin ihtiyaç duyduğu raporlar anlık olarak alınabilmektedir. Sağlık çalışanlarının (doktor, hemşire vs.) hasta bakımlarını planlayabildikleri, uygulama sonuçlarını değerlendirebildikleri KBS ile de hasta bilgilerinin merkezi kontrolü sağlanabilmektedir (Akman Yılmaz, 2014). KBS ile hasta kayıtlarının farklı verileri birbirine bağlanırken, elektronik kayıtların doğruluğu teyit edilerek ve standardizasyonu sağlanmaktadır. T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen E-Nabız sistemi bu tür sistemlere örnek verilebilir (Terzioğlu Bebitoğlu ve İlbars, 2019). Hastanelerde kullanılan diğer bilgi sistemlerine örnekler (Taşer, 2008):

- Hasta Kayıt-Arşiv Modülü
- Poliklinik Yönetim Modülü
- Eczane Modülü
- Stok Takip ve Demirbaş Modülü
- Laboratuar Modülü
- Hasta Yatış-Çıkış Modülü
- Fatura ve Muhasebe Modülü
- Performans Modülü
- Sağlık Kurulu Modülü
- Radyoloji Modülü
- Görüntü Arşivleme ve İletişim Sistemi
- Ameliyathane Modülü
- İnsan Kaynakları Modülü
- Klinik Yönetim Modülü
- Satın Alma Modülü
- Cihaz Yönetim Modülü

Yukarıda sayılan modüllerin birbiriyle entegre çalışması ve verilerin merkezi kontrolünün sağlanması, veri bütünlüğünün ve güvenliğinin sağlanarak veri tekrarının önlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca bu sayede yönetimin ihtiyaç duyduğu liste ve raporlar anlık oluşturularak, faaliyetlerin planlanabilmesi ve süreçlerin denetlenebilmesi sağlanabilmektedir. Hastanede kullanılan ortak ağ yapısı sayesinde de cihazların, birbirine bağlanması yani iletişimi sağlanmış olmaktadır. Böylece diğer bilgi sistemleriyle (sigorta, eczacılık ve Merkezi Hekim Randevu Sistemi gibi) de entegrasyon sağlanabilmektedir. Örneğin hastaların randevu talepleri Merkezi Hekim Randevu Sistemi'nden çekilmektedir.

Hastane bilgi sistemlerinin ayrıca hasta kabul, yatan hasta ve taburcu işlemleri, klinik ve poliklinik işlemleri, acil servis ve ambulans hizmetleri ve diğer idari süreçler (finans, muhasebe, ayniyat vs.) için de gerekli temel fonksiyonları icra etmesi beklenmektedir.

**Karar Verme**

Karar verme, bir mesele hakkında düşünme süreci sonrası amaca ve belirlenen kriterlere göre birden fazla alternatif arasından birinin seçilmesidir (Koç vd., 2012). Karar vermeden bahsedilebilmesi için en az iki çözüm alternatifinin olması gerekmektedir. Alternatifler, kriterler dikkate

alınarak değerlendirilir ve mevcut koşullar içinde en iyi olan alternative seçilir. Karar verme, bu bağlamda, en iyi alternatifin seçilmesi için uygulanan aşamalardan oluşan süreci anlatmaktadır.

Karar verme işi, karar verme sorumluğunu üstlenen kişi/kişiler (karar verici) tarafından verilmektedir. Karar vericinin doğru kararı verebilmesi ise özellikle çok sayıda kritere göre karar verilmesi gerektiği durumlarda ve belirsizliğin yüksek olduğu durumlarda pek kolay olmamaktadır. Örneğin ev alma kararı verilirken fiyatının uygunluğu, oda sayısı, yaşı ve şehir merkezine yakınlığı gibi çok sayıda kriter dikkate alınarak karar verilmektedir.

Verilen kararın doğruluğu, akılcı, uygulanabilir, etkili ve verimli olması demektir. Karar verme sürecinde uygulanan sezgisel, deneyimsel ve bilimsel yaklaşım modelleri içinde bilimsel karar verme modeli, doğru ve rasyonel karar vermeyi daha fazla garanti etmesi dolayısıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Sağlıkla ilgili alınan kararların risk düzeyi çok yüksek olduğu ve karar verme süreci için tanımlı süre kısıtlı olduğu için bilimsel karar verme modelinin uygulanması gerekmektedir. Bilimsel yönteme göre karar verme altı aşamadan oluşmaktadır:

1. Karar probleminin tanımlanması: problem, gerçek durumun beklentiyi karşılayamamasını anlatır. Bu aşamada karar vermeyi gerektirecek bir problemin olup olmadığı belirlenmektedir.

2. Amacın ve hedeflerin tanımlanması: amaç ve hedeflerin iyi tanımlanmış olması gerekmektedir.

3. Gerekli bilgilerin toplanması: gerekli tüm bilgiler toplanırken maliyet sınırlarının aşılmaması gerekmektedir.

4. Alternatiflerin belirlenmesi: bu aşamada mümkün olan tüm çözüm seçeneklerinin belirlenmesi gerekmektedir.

5. Alternatiflerin kriterler ile değerlendirilmesi: bu aşamada her bir alternatifin diğerlerine göre üstün veya zayıf olduğunun belirlenebilmesi için skorlama işlemi yapılmaktadır. Alternatif sayısının çok fazla olduğu durumlarda da bu aşamanın başarılı bir şekilde yapılabilmesi önemlidir.

6. En iyi alternatifin belirlenmesi: alternatif skorlarına göre en iyi alternatifin seçilmesidir ki bu aşamada seçimin makul ve uygulanabilir olması da önemlidir. Bazı kaynaklarda karar verme sürecinin bu aşamasından sonra uygulama aşaması gelmektedir.

Karar vericinin doğru kararı verebilmesini zorlaştıran diğer bir husus verilen kararın yapısal olmamasıdır. Yani karar vermede izlenecek çözüm yolunun önceden tanımlı olmadığı durumdur. Yapılarına göre diğer kararlar türleri ise yapısal kararlar ve yarı yapısal kararlardır.

- Yapısal (structured) karar: karar süreci önceden tanımlanmış prosedüre ve algoritmaya bağlı ise ve karar vericinin inisiyatifine bırakılmayan rutin kararlar alınıyorsa bu tür kararlar yapısal karar olarak bilinmektedir.

- Yapısal olmayan (unstructured)) karar: önceden tanımlanmış bir prosedürün bulunmadığı, çoğunlukla karar vericinin inisiyatifinde olan ve belirsizlik ve karmaşıklık durumunun yüksek olduğu problemler için alınan kararlardır.

- Yarı yapısal (semi-structured) karar: problemin bir kısmının yapısal olduğu ve geri kalanının yapısal olmadığı karar türüdür. Bu tür kararlar da yine karar vericinin inisiyatifine (tercihine) ve yargısına bırakılmaktadır.

**Karar Destek Sistemleri**

İnsan bilinç sınırlarının zorlandığı problemlerde bilgi teknolojilerinin kabiliyetlerinden faydalanılmaktadır. Özellikle yarı yapısal ve yapısal olmayan bu tür problemler için karar vermekte zorlanan kişilere destek vermek için karar destek sistemleri (KDS) geliştirilmiştir. KDS, ilgili karar problemine göre uyarlanan yani özel amaçlı geliştirilmiş bir bilgi sistemidir. Ancak KDS'nin farklı problemler için de uygulanabilir esneklikte olması istenmektedir.

KDS, karar vericinin yerine geçmemektedir ancak algoritmik olarak çözümlenemeyen ve matematiksel olarak modellenemeyen karmaşık problemlerin çözümünde insan zekâsıyla etkileşim halinde çalışmaktadır (Gökçen, 2005). Karar sürecinde gerekli verileri toplayıp, gruplayarak, görselleştirerek sunmanın da ötesinde çeşitli analizler yaparak sonuçlarını bizzat karar vericiyle paylaşmaktadır (Akman Yılmaz, 2014). Yani KDS sonuçların yorumlanmasında yardımcı bir personele ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu bağlamda KDS'nin kullanıcı dostu olması diğer bir deyişle farklı kullanıcı profillerine ve karar verme biçimlerine göre uyarlanabilir olması beklenmektedir.

Karar destek sistemleri, tanıma, tahmin ve öneri sistemleri olarak sınıflandırılabilir. Tanıma ile mevcut veriler analiz edilirken tahmin sistemleri ile de mevcut durumdan hareketle gelecekle ilgili tahminde bulunulabilmektedir. Öneri sistemlerinde ise kullanıcıların değişken değerleri üzerinde değişiklik yaparak durumları simüle edebilmesine, senaryo geliştirebilmesine imkân verilmekte ve öneriler ile de kullanıcı desteklenmektedir (Aydın, 2011).

Karar destek sistemleri ayrıca veri odaklı, doküman odaklı, bilgi odaklı, model odaklı ve iletişim odaklı olmak üzere farklı kategorilerde incelenmektedir (Akman Yılmaz, 2014). Model odaklı yaklaşımda en sık

kullanılan model, matematiksel modeldir. Bu modelde, amaç fonksiyonu, kısıtlar, karar değişkenleri ve parametreler bulunmaktadır.

Sonuç olarak KDS, karar vericilerin kendi kişisel deneyimlerine ve sezgilerine dayalı karar vermelerine bağlı kalmayarak farklı karar verme yaklaşımlarıyla veriye dayalı karar mekanizmalarını devreye alabildikleri bir yapı sunmaktadır.

**Klinik Karar Destek Sistemleri**

Hastalık patofizyolojisi ve tedavisi ile ilgili temel ve klinik araştırmalarda son 30 yılda ciddi bir artış olmuştur. Hastaların artan talepleriyle birleştiğinde, klinik bilgideki bu hızlı büyüme, tıbbi uygulamaları giderek daha karmaşık hale getirmiştir. Sağlık hizmetlerinin kalitesini iyileştirmek ve sunumunu basitleştirmek için klinik uygulama kılavuzları geliştirilmiştir. Ancak, doktorlar bu uygulama kılavuzlarını klinik bakım ortamında anlamakta ve uygulamakta zorluk çekmektedir.

Diğer taraftan STM ThinkTech'in raporuna göre yanlış teşhis ve tedavi uygulamalarının arkasında sağlık personelinin eğitim ve tecrübesindeki eksiklikler dışında yeterli zamanın olmayışı yatmaktadır. Örneğin bazı tetkiklerin alınmayışı veya yeterince incelenmeyişi, hastayla yeterli iletişimin kurulmaması ve tüm alternatif çözümlerin değerlendirilememesi, sağlık personel sayısının yetersizliğinden ve zamanın yetmeyişinden kaynaklanmaktadır (thinktech, 2018).

Sağlık söz konusu olduğunda etkin karar vermenin önemi tartışılmaz olmaktadır. Sağlık personelinin karar verme sürecinde uzmanlık ve tecrübesinin, hafıza gücünün, duygu durumunun ve moral düzeyinin de etkili olduğu düşünüldüğünde daha objektif karar verebilen bir sistemden yararlanılması gereği kaçınılmaz olmaktadır (Aydın, 2011). Kaldı ki önceden deneyimlenmemiş bir vaka ile karşılaşıldığında başka uzmanların bilgi ve tecrübelerinden faydalanılmasının gerekliliği ise kaçınılmazdır. Bu aşamada, sistemi kullanan bütün hekimlerin tecrübelerinden de beslenen, uygulama pratiklerini formal olarak raporlayan ve kanıta dayalı öneriler sunan sistemlerin devreye alınması gerekmektedir. Kanıta dayalı sistemler, hastaların mümkün olan en tutarlı ve en iyi bakımı almasını sağlamak için mevcut araştırmaların uygulanmasını gerektiren sağlık hizmeti sunumuna sistematik bir yaklaşım getirmektedir. Bu amaçla geliştirilen sistemlere, klinik karar destek sistemleri denilmektedir (1950'lerden sonra). Bu sistemler bir anlamda, sağlık alanında kullanılmak üzere geliştirilen karar destek sistemleridir, denilebilir.

Hastaneler için özel geliştirilmiş karar destek sistemi (KDS) olan KKDS, hastane çalışanlarına rehberlik ederek yanlış ilaç ve tedavi uygulamaları gibi medikal uygulamalardaki hataların önlenmesini ve etkin

hastalık yönetimini mümkün kılmaktadır (Koç vd., 2012). KKDS, hastalık teşhisinde bulunurken de ilgili hastanın laboratuvar verilerini yorumlamaktadır (Probel, 2020).

İlk geliştirilen KKDS uygulamaları diğer sistemlerden ayrı olarak çalışmıştır. Ancak özellikle 60'lı yıllardan sonra karar destek mimarilerindeki ikinci dalga, karar destek sistemlerinin daha geniş klinik sistemlerle entegrasyonunu sağlanabilmiştir.

KKDS, aktif ve pasif olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. Klinik bilgi sistemleri, pasif KKDS sistemleri olarak nitelendirilmektedir. Bu sistemlerde hasta bilgileri (hastalık bilgileri, test sonuçları vs.) kayıt altına alınarak sağlık personelinin istifadesine sunulmaktadır. Aktif KKDS'de ise mevcut bilgileri organize edip listelemenin ve raporlamanın ötesinde tıbbi bilgiler ışığında, personelin karar alma süreçlerini destekleme hizmeti bulunmaktadır (thinktech, 2018). Aktif sistemler, klinik bilgi sistemlerinin ve yönetim bilgi sistemlerinin çıktılarından beslenmektedir (Akman Yılmaz, 2014).

Aktif KKDS, bir hastalığın tahmin edilmesi için yapay zeka, veri madenciliği ya da istatistiksel yöntemler kullanır. Yaygın olarak kullanılan teknikler arasında da lojistik regresyon, yapay sinir ağları ve destek vektör makineleri yer alır. Karmaşık sistemlerde kararlar ileri matematik ve doğrusal olmayan dönüşümler kullanılarak hesaplanır, bu nedenle spesifik kararlara nasıl ulaşıldığını belgelemek ve böylece klinisyenlere çıktıları açıklamak zordur. Dolayısıyla etkili KKDS'lerin geliştirilebilmesi için bilgisayar bilimcileri ile klinisyenler arasında yakın işbirliğinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Aktif KKDS, Bates ve arkadaşlarına (2003) göre yeni tıbbi bilgilerle sürekli olarak güncellenmelidir. Kurumdaki iş akışlarını değiştirdiği için klinisyen iş akışının bir parçası olarak uygulanmalıdır. KKDS'lerin etkisi içerik alanına göre önemli ölçüde değiştiği ve belirli bir alanda mutlak iyileştirme sağlamadığı için müdahaleleri yalnızca pilot servislerde ayrıntılı olarak incelenmeli ve daha sonra aşamalı olarak uygulanmalıdır.

KKDS, ihtiyaç durumunda devreye girmeli ve tam zamanında önerilerde bulunmalıdır. Hız, bu bağlamda, bir klinik bilgi sisteminin en önemli özelliğidir. KKDS ile sadece ihtiyaç duyulduğu kadar uyarı görüntülenmelidir. Zira çok sayıda uyarı görüntülenmesi önemli bildirimlerin göz ardı edilmesine sebep olabilmektedir. Diğer taraftan kapsamlı yönergeler genellikle tek bir ekrana sığmadığı için yalnızca kritik bilgilerin ana ekranda görüntülenmesi sağlanabilir.

KKDS farklı amaçlar için geliştirilen çok sayıda alt sistemin birleşiminden oluşmaktadır. Klinik karar destek sistemlerinde kullanılan alt sistemler (Koç vd., 2012):

- Klinik hastalık uyarı sistemi
- Klinik hastalık yönetim sistemi
- Teşhis odaklı sistem
- İlaç – ilaç etkileşim sistemi
- Acil odaklı sistem
- Medikal hata önleyici sistem
- Hemşireye yardımcı sistem
- Eczane destek sistemi
- Reçete yazımına yardımcı sistem

**KKDS Örnekleri**

Tıp ve bilgisayarlarla ilgili ilk araştırma makalesi 1950'lerin sonlarında ortaya çıkmıştır. 60'lı yılların başında ise deneysel bir prototip ortaya çıkmıştır. 1990'lara gelindiğinde ise yönetim sistemlerinden klinik karar destek sistemlerine büyük ölçekli bir kayma gerçekleşmiştir (Musen vd., 2014).

Akademik çalışmalara acı tespiti üzerine yapılan çalışmalar (Luria vd., 1990; Kim ve Cho, 1995; Gannot vd., 1996; Ali vd., 1999; Philip vd., 2002; Jensen vd., 2003; Klopper vd., 2006; Lin vd., 2006; Kehlet vd., 2007; Kollender vd., 2008; Hu vd., 2010; Spoletini, 2010), hastalık teşhisi yapan çalışmalar (Sivasankar ve Rajesh, 2010; Payá vd., 2006), aşırı ilaç dozajından kaçınma çalışması (Steuer vd., 2000), cerrahi iyileşme süreci tahmini çalışması (Tadaki, 2009) ve yara enflasyonunun iyileşmesi tahmini çalışması (Victory vd., 1995) örnek olarak verilebilmektedir. Margaret ve arkadaşları (2002) hastaların hastanelerde kalış sürelerini tahmin eden bir çalışma yürütmüştür. Jonathan ve arkadaşları (1997) ise doğum öncesi bakımın kalitesi ve maliyetini belirlemek için veri madenciliği kullanmıştır.

Literatürde klinik karar destek sistemi denemeleri (Spiegelhalter ve Knill-Jones, 1984; Shahsavar vd., 1995; Smith vd., 2003; Demner-Fushman ve Lin, 2007; Liu vd., 2010) de bulunmaktadır. Ancak akademik projelerin doğası, nispeten kısa süreler için finanse edildikleri için klinik olarak konuşlandırıldıklarında, genellikle yalnızca gelişimlerine katılan klinisyenler tarafından kullanılan bağımsız küçük ölçekli sistemler olarak kalmaktadırlar. Bu durum, karmaşık KKDS'lerin belirli bir hasta özellikleri ve durumları kümesinde optimum doğruluk elde etmek için eğitilmiş belirli öğrenme algoritmaları kullandıkları için farklı görevlere ve bağlamlara göre özelleştirilmesinin zor olması gerçeğiyle daha da kötüleşmektedir. Herhangi bir KKDS'nin daha geniş bir şekilde yerleştirilmesi, aynı zaman-

da yerleşik klinik iş akışı, sahaya özgü klinik kelime bilgisi ve yerel olarak kurulmuş donanım ve yazılım BT sistemleri de dahil olmak üzere sistemi yerel klinik ortama uyarlama gereksinimini de içermektedir. Kurumsal yönergelerin eksikliği durumu da KKDS'nin kurumsal olarak uygulanmasını ayrıca zorlaştırmaktadır.

Türkiye'de en yaygın kullanılan KKDS örneklerinden biri ilaç rehber kitabı olan Vademecum'un Medical Tribune tarafından dijital ortama aktarılmasıdır. Herhangi bir ilacın diğer ilaçlarla, besinlerle, hastayla ve hastanın semptomlarıyla etkileşimi ve hastanın hastalıkla ilgili etkileşimleri konusunda bilgi veren bu sistem, hastalar tarafından da kullanılabilmektedir (thinktech,2018).

180'den fazla ülkede milyonlarca hekim tarafından kullanılmasıyla dünyada en yaygın kullanılan UpToDate sistemi de Türkiye'de yaygın kullanılan KKDS'ler arasındadır. Hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanılarak hasta sağ kalım oranlarını artıran bu sisteme binlerce uzman tarafından içerik desteği sunulmaktadır. Isabel de 11 bin tanı ve 4 bin ilaç bilgisi ile hekimlerin tıbbi literatür bilgilerini ve bilişsel kabiliyetlerini artırmayı amaçlamaktadır. Türkiyede kullanılan diğer sistemler ise UpToDate, Elsevier ClinicalKey, Lexicomp, Dxplain ve STATdx radyoloji karar destek sistemidir (Gemini, 2020).

Radyoloji personeli tarafından kullanılan STATdx Radyoloji Karar Destek Sistemi, Teletıp sistemi ile de bütünleşik olarak çalışabilmektedir. Dxplain semptomlar ile test verileri arasındaki ilişkileri tespit etmede, hastalıkların sebeplerini ve bulgularını araştırmada ve hastalıkların tespiti için yapılması gereken tedkikleri belirlemede kullanılmaktadır. ERA ise kanserin erken dönemde tespit edilmesini sağlamaktadır (saglikteknoloji, 2020).

**Klinik Karar Destek Sistemi'nin Sakıncaları ve Faydaları**

KKDS'lerin çoğu lisanslı olduğu için yerel ağlarda çalışıyor ve bu nedenle çoğu doktor tarafından kullanılamamaktadır ve büyük akademik tıp merkezleri dışında geniş bir kullanım alanı bulamamıştır. Diğer taraftan KKDS, sağlık personelinin bakım hizmetlerini yürütürken ve yönteme karar verirken uyguladıkları rutinin dışına çıkmasını ve alışkanlıklarını bırakmasını gerektirebilmektedir. Bu yüzden çoğu personel, yeni bir sisteme geçmenin ve yeni iş süreçleri benimsemenin risklerine katlanmak istememektedir. Lauri ve arkadaşları (2001), hemşirelerin, tedavi yöntemini belirleme ve değerlendirme süreçlerinde sezgisel yaklaşım belirlediklerini ortaya koymuştur. Bjørk ve Hamilton (2011) ise hemşirelerin deneyimleri arttıkça daha çok sezgilerini kullandıklarını belirlemiştir. Ayrıca yapılan bazı çalışmalar, sağlık personelinin sistemi hatalı kullanmalarından kaynaklanan zararların, diğer zarar sebeplerinden önde olduğunu göstermiştir (İlaç Güvenliği Rehberi, 2019). Sağlık personelinin KKDS kullanımıyla

ilgili diğer endişeleri ise şöyle sıralanabilir (Aydın, 2011):

- Hekimlerin araştırma ve karar verme kabiliyetlerinin zayıflaması
- Hastaların bireysel özelliklerinin dikkatten kaçırılması
- Hastaların kişisel ve mahrem bilgilerinin gizliliğinin sağlanamaması
- Sağlık bilgi teknolojisinin de yeni güvenlik sorunları oluşturabilir.
- Bilgisayar sistemi hataları hasta güvenliği üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olabilir.

Bu ve benzeri sebeplerle sağlık personeli, sistem kullanımı konusunda bir direnç geliştirmektedir. Ancak, yapılan bir çalışmaya göre KKDS kullanımının klinik çalışmalarda %68 iyileşme sağladığı tespit edilmiştir (Akman Yılmaz, 2014). Başka bir çalışmada ise 65 çalışmanın 43'ünde bakım sürecinde karar destek sistemlerinin, fayda sağladığı tespit edilmiştir (Trowbridge ve Weingarten, 2001). KKDS'nin sayılamayacak kadar çok olan faydalarına örnekler vermek gerekirse şöyle listelenebilir (Altındiş, 2018; Dowding vd. 2009; Çevik vd., 2019):

- Hastaların yakın takibinin sağlanabilmesi ile ihtiyaç anında eşzamanlı olarak hastaya özgü bilgilere ulaşılabilmesi ve paylaşılabilmesi
- Medikal hataların azaltılarak müdahale ve tedavi etkinliğinin, yönetiminin ve kalitesinin artırılabilmesi
- Erken tanı koyabilme ve tedaviye başlayabilme ve yanlış teşhis ve tedavilerin önlenmesi ile sağ kalım süresinin uzatılabilmesi
- Hasta tedavi süresinin azaltılabilmesi ve muayene maliyetlerinin azaltılabilmesi
- Bireye özgü tedavi yöntemlerinin geliştirilebilmesi
- Klinik araştırmalarından elde edilen bulgular ile entegrasyonun sağlanabilmesi
- Farklı tedavi uygulamalarının sonuçlarının kayıt altına alınabilmesi
- Sağlık sektöründeki tüm paydaşlar arasında iletişim kurulması ve araştırma ağlarının geliştirilmesi ve böylece referans niteliğinde tedavilere ulaşılabilmesi
- Uzmanlık bilgi ve becerilerinin yeni çalışanlara aktarılabilmesi özel tedavi yönergelerine uyumun geliştirilmesi
- İlaç yan etkilerinin azaltılabilmesi
- Neden – sonuç ilişkilerinin belirlenebilmesi

- Komplikasyonlar arası korelasyonun anlaşılabilmesi
- Önleyici tıp çalışmalarının yapılabilmesi
- Toplumsal sağlık risklerinin belirlenebilmesi ve salgın hastalıkların araştırılabilmesi
- Kanıta dayalı tıp uygulamalarının gelişimine katkı sağlaması

**Veri Madenciliği**

Değerli maddelerin bulundukları maden içinden çıkarılıp işlenmesine madencilik denildiği gibi veriler içerisinden daha önce bilinmeyen, anlamlı ve faydalı örüntülerin bilgisayar yazılımları sayesinde keşfedilmesine de veri madenciliği denilmektedir. Veriler veri tabanlarında tutulmaktadır ve yapılan analizler için istatistiksel yöntemler veya makine öğrenmesi teknikleri kullanılmaktadır. Dolayısıyla veri madenciliğinin temelinde veri tabanı bilimi, istatistik ve makine öğrenmesi yer almaktadır. Veri tabanında verilerin belirli bir düzen içinde ve ilişkili olarak tutulmasını ve bu veriler üzerinde sorgulama yapmayı sağlayan veri tabanı yöntem ve teknikleri, istatistiksel yöntemler ve makine öğrenmesi yöntemleriyle birleşerek anlamlı sonuçlar ortaya koymaktadır.

İnsana özgü öğrenme becerisinin bilgisayara kazandırılması olarak özetlenebilecek makine öğrenmesi teknikleri yapay zekâ çalışmaları için de temel teşkil etmektedir. Böylece bilgisayar da tıpkı insan gibi öğretmen yardımıyla (denetimli) veya kendi kendine (denetimsiz) öğrenme sürecini yürütebilmektedir. Kendisine verilen eğitim seti üzerinden yani öğretmen yardımıyla öğrenme sürecini yürütmesine genel anlamda sınıflandırma denirken, kendi kendine öğrenmeye de kümeleme denilmektedir. Öğrenme süreci sonrasında bilgisayar, mevcut durumu tanımlayabilmekte ve gelecekle ilgili tahminler yürütebilmektedir.

Yine istatistiksel analizler ile de tanı (ilişki ve örüntü tespiti) ve tahmin (regresyon ve yönelim) yapılabilmektedir. Bu anlamda veri madenciliğinin, geçmiş verilerden faydalanarak gelecekle ilgili tahminlerde bulunduğu söylenebilmektedir. Örneğin bir hastanın farklı zamanlardaki laboratuvar tahlilleri incelendiğinde yakın bir gelecekte hastalığının seyri hakkında tahminlerde bulunulabilmektedir. Veri madenciliği sağlık alanında ayrıca, hastalıkların teşhisinde, ilaç etkileşimlerinin tespitinde ve yeni ilaçların geliştirilmesinde kullanılabilmektedir.

**Büyük Veri Analizi**

Depolama ünitelerinin ucuzlaması ve kapasitelerinin artmasıyla daha fazla veri kaydedilebilir olmuştur. Ancak madencilik örneğindeki gibi işlenmemiş madenler kıymetsizdir. Bu verilerden anlam çıkarmak ve veriye dayalı karar verebilmek ise günümüzde en büyük sermaye olarak görülmektedir. Ancak bu verinin işlenmesi, kaydedilmesi kadar kolay olmamaktadır.

Geleneksel veri tabanlarının ve analiz tekniklerinin kaydetme ve işleme sınırlarının üzerinde büyük boyutlarda ve farklı çeşitlilikte olan günümüz verileri için büyük veri tabiri kullanılmaktadır (Segal, 2019). Bir veri setinin büyük veri olarak anılmasında yani büyük veriyi tanımada bazı özelliklerden faydalanılmaktadır. Literatürde farklı sayılarda anılıyor olsa da yaygın kabul gören özellikler 5 tanedir: hacim, hız, çeşitlilik, doğruluk ve değer. Büyük veri olarak nitelendirilen bu verilerin analizi için kullanılan yöntem ve tekniklere ise büyük veri analizi denilmektedir.

Sağlık sektöründe depolanan veriler, hasta verileri, davranışsal veriler, finansal veriler ve operasyonel veriler ile sürekli büyümektedir. Hastalara ait yapılandırılmış ve yapılandırılmamış veri türleriyle büyük veri, sağlık kurumlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu verilere örnekler (Altındiş, 2018):

- Demografik veriler
- Testler: laboratuvar ve radyoloji verileri
- Hastalık bilgileri, raporlar
- Alerjiler, kullandığı ilaçlar, aşılar
- Kişisel bilgiler: parmak izi, avuç içi, retina vs. verileri
- Günlük yaşantı verileri: egzersizler, beslenme alışkanlıkları, kilo değişimleri vs.

Resim, metin, sayı gibi farklı formatlarda tutulan ve toplamda yüksek boyutlara ulaşan bu verilerin analiz edilebilmesi için büyük veri tekniklerinin kullanılması gerekmektedir. Ulusal Kalite Forumu (NQF) raporuna göre ise sağlık endüstrisindeki büyük veri, analiz edilerek, anlamlı ve faydalı örüntüler çıkarıldığında teşhis ve tedavi uygulamalarında kalite artırılmış olacaktır (Altındiş, 2018).

**Sonuç**

Hastanelerde kullanılan sistemlerin entegrasyonu, veri tekrarını azaltmakta, daha hızlı ve kusursuz hizmet sunulmasını sağlamaktadır. Ayrıca hasta bilgilerini analiz ederek rutin raporlar sunmakta ve böylece daha etkin karar almayı desteklemektedir. Bu bağlamda ülkemizde, kurumsal çapta yazılım uygulamasının geliştirilmediği görülmektedir. Ancak hızlı ve doğru karar vermenin öneminin arttığı günümüzde bu sistemlerden sağlık personelinin alacağı kararları desteklemesi de beklenmektedir. Sağlık sektöründe bu kapsamda bazı klinik karar destek sistemleri geliştirilmiş ve kullanılmaktadır. Radyoloji karar destek sistemi, ilaç etkileşim sistemi ve tıbbi literatür sistemleri bu kapsamda geliştirilen karar destek sistemlerinin başlıcalarıdır.

Yapılan çalışmalar, sağlık personelinin, KKDS'nin rasyonel karar almayı teşvik ediciliğine rağmen deneyimsel ve sezgisel karar almaya meyilli olduğunu göstermektedir. Bu durum hastane personelinin, yeniliklere direncinin azaltılabilmesi için de sistem entegrasyonunun, personel eğitimi ile birlikte yürütülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yakın zamana kadar KKDS gelişmelerinin büyük çoğunluğu klinisyenlere yönelik olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde ise hastanın çevrimiçi tıbbi içerikle daha fazla ilgilenmesi, tüketici odaklı KKDS'ler için yeni bir pazar oluşturmuştur. Zira tüketici odaklı KKDS'ler, hastaları bakımları hakkında daha fazla yer almaya ve bilgilenmeye teşvik etme potansiyeline sahiptir ve sağlığını iyileştirmek veya sürdürmek için sağlıklı seçimler yapmalarını teşvik edebilmektedir. Ayrıca bu sistemler, hastaların bazı durumları kendi kendine yönetmesine izin vererek ön hat hizmetlerindeki baskıyı hafifletmek için kullanmak da mümkün olabilmektedir.

KKDS sistemlerinin tümüyle hekimin yerine geçip tek başına karar alabilmesi içinse gelişimini henüz tamamladığı görülmektedir (thinktech, 2018). Ayrıca bu amaçla devlet yönetiminin de gerekli hukuksal alt yapı çalışmalarına ve eğitim teşviklerine hız vermesi gerekmektedir. Hastane bilgi sistemlerinde biriken devasa verilerin analiz edilmesi ve hekimi yönlendirebilmesi için de en erken zamanda büyük veri teknolojisi kapsamında stratejik yatırımların yapılması gerekmektedir.

## Kaynakça


Ali, S., Chia, P., & Ong, K. (1999). Graphical knowledge-based protocols for chest pain management. In *Computers in Cardiology 1999. (26),* 309-312.

Akman Yılmaz, A. (2014). Kanser Hastalarının Bakımına Yönelik Klinik Karar Destek Sisteminin Uygulanması ve Hemşirelerin Görüşleri.

Altındiş, S. (2018). Büyük Verinin Sağlık Hizmetleri Kalitesindeki Rolü. *Sakarya Tıp Dergisi*, *8*(2), 205-213.

Aydın, N. (2011). Klinik karar destek sistemleri ve hemşirelikte kullanımı. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi (HEAD)*, *8*(3), 59-63.

Bates, D. W., Kuperman, G. J., Wang, S., Gandhi, T., Kittler, A., Volk, L., & Middleton, B. (2003). Ten commandments for effective clinical decision support: making the practice of evidence-based medicine a reality. *Journal of the American Medical Informatics Association*, *10*(6), 523-530.

Bjørk IT, Hamilton GA. Clinical decision making of nurses working in hospital setting. Nursing Research and Practice 2011;8:1-8.

Demner-Fushman, D., & Lin, J. (2007). Answering clinical questions with knowledge-based and statistical techniques. *Computational Linguistics*, *33*(1), 63-103.

Dowding D., Mitchell N., Randell R., Foster R., Lattimer V. and Thompson C. (2009) Nurses' Use Of Computerised Clinical Decision Support Systems: A Case Site Analysis. Journal Of Clinical Nursing 18(8):1159-1167

Gannot, I., Inberg, A., Oksman, M., Waynant, R., & Croitoru, N. (1996). Current status of flexible waveguides for IR laser radiation transmission. *IEEE Journal of Selected Topics in Quantum Electronics*, *2*(4), 880-889.

Gemini, 2020, https://www.geminibilgi.com.tr/-icerik-505.html, Erişim: 15.02.2020

Gökçen H., Yönetim Bilgi Sistemleri, EPİ Yayınları, 2005.

Hu, Y. J., Jan, R. H., Wang, K., Tseng, Y. C., Ku, T. H., Yang, S. F., & Wu, H. S. (2010). An application of sensor networks with data mining to patient controlled analgesia. In *The 12th IEEE International Conference on e-Health Networking, Applications and Services*, 353-360.

Institute of Medicine Report. Crossing the Quality Chasm: A New Health Care System for the 21st Century. Washington DC: National Academies Press, 2001.

İlaç Güvenliği Rehberi, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Daire Başkanlığı. 2015. https://dosyaism.saglik.gov.tr/Eklenti/7650,reh7pdf.pdf?0 [Erişim: 15.12.2019]

Jensen, M. P., Chen, C., & Brugger, A. M. (2003). Interpretation of visual analog scale ratings and change scores: a reanalysis of two clinical trials of postoperative pain. *The Journal of pain*, *4* (7), 407-414.

Kehlet, H., Wilkinson, R. C., Fischer, H. B. J., Camu, F., & Prospect Working Group. (2007). PROSPECT: evidence-based, procedure-specific postoperative pain management. *Best practice & research clinical anaesthesiology*, *21* (1), 149-159.

Kim, Y. S., & Cho, Y. E. (1995). Correlation of pain severity with thermography. In *Proceedings of 17th International Conference of the Engineering in Medicine and Biology Society* (2), 1699-1700.

Klopper, H., Andersson, H., Minkkinen, M., Ohlsson, C., & Sjöström, B. (2006). Strategies in assessing post operative pain—A South African study. *Intensive and Critical Care Nursing*, *22*(1), 12-21.

Kollender, Y., Bickels, J., Stocki, D., Maruoani, N., Chazan, S., Nirkin, A., & Weinbroum, A. A. (2008). Subanaesthetic ketamine spares postoperative morphine and controls pain better than standard morphine does alone in orthopaedic-oncological patients. *European journal of cancer*, *44*(7), 954-962.

Lauri S, Salanterä S, Chalmers K, et al. An exploratory study of clinical decision-making in five countries. Journal of Nursing Scholarship 2001;33(1): 83-90.

Lin, L., Hu, P. J. H., & Sheng, O. R. L. (2006). A decision support system for lower back pain diagnosis: Uncertainty management and clinical evaluations. *Decision Support Systems*, *42*(2), 1152-1169.

Liu, S., Duffy, A. H., Whitfield, R. I., & Boyle, I. M. (2010). Integration of decision support systems to improve decision support performance. *Knowledge and Information Systems*, *22* (3), 261-286.

Luria, S. M., Southerland, D. G., & Stetson, D. M. (1990). *A clinical trial of a computer diagnosis program for chest pain* (No. NSMRL-1162). Naval Submarine Medical Research Lab Groton CT.

Musen, M. A., Middleton, B., & Greenes, R. A. (2014). Clinical decision-support systems. In *Biomedical informatics* (pp. 643-674). Springer, London.

Payá, A. S., Fernández, D. R., Méndez, D. G., & Hernández, C. A. M. (2006). Development of an artificial neural network for helping to diagnose diseases in urology. In *Proceedings of the 1st international conference on Bio inspired models of network, information and computing systems*, 9.

Philip, B. K., Reese, P. R., & Burch, S. P. (2002). The economic impact of opioids on postoperative pain management. *Journal of clinical anesthesia*, *14*(5), 354-364.

Probel, 2020. Klinik Karar Destek Sistemi, http://www.probel.com.tr/cozumler/klinik-karar-destek-sistemi/ Erişim: 15.02.2020

Shahsavar, N., Ludwigs, U., Blomqvist, H., Gill, H., Wigertz, O., & Matell, G. (1995). Evaluation of a knowledge-based decision-support system for ventilator therapy management. *Artificial Intelligence in Medicine*, *7* (1), 37-52.

Sivasankar, E., & Rajesh, R. S. (2010). Knowledge discovery in medical datasets using a fuzzy logic rule based classifier. In *2010 2nd International Conference on Electronic Computer Technology*, 208-213.

Spiegelhalter, D. J., & Knill-Jones, R. P. (1984). Statistical and knowledge-based approaches to clinical decision-support systems, with an application in gastroenterology. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (General)*, *147* (1), 35-58.

Spoletini, I., Caltagirone, C., Ceci, M., Gianni, W., & Spalletta, G. (2010). Management of pain in cancer patients with depression and cognitive deterioration. *Surgical oncology*, *19*(3), 160-166.

Smith, A. E., Nugent, C. D., & McClean, S. I. (2003). Evaluation of inherent performance of intelligent medical decision support systems: utilising neural networks as an example. *Artificial Intelligence in Medicine*, *27*(1), 1-27.

Steuer, M., Caleb, P., Drummond, G. B., & Black, A. M. S. (2000). Visualisation and categorisation of respiratory mechanism using self organising maps. *IEE Proceedings-Science, Measurement and Technology*, *147*(6), 339-344.

Tadaki, D. (2009). Advanced surgical imaging. In *2009 First Annual ORNL Biomedical Science & Engineering Conference*, 1-1.

Taşer, M. (2008). *Hastane bilgi yönetim sistemlerinde OLAP yöntemleriyle karar destek modülü geliştirmek* (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

Thinktech, 2018, Klinik Karar Destek Sistemleri, https://thinktech.stm.com.tr/detay.aspx?id=85, Erişim: 16.01.2018

Trowbridge, R., & Weingarten, S. (2001). Clinical decision support systems. *Making health care safer: a critical analysis of patient safety practices. Evidence Report/Technology Assessment*, (43), 590-594.

Victory, R. A., Gajraj, N. M., Van Elstraete, A., Pace, N. A., Johnson, E. R., & White, P. F. (1995). Effect of preincision versus postincision infiltration with bupivacaine on postoperative pain. *Journal of clinical anesthesia*, *7*(3), 192-196.

# Bölüm 103

## DİJİTAL PAZARLAMA[1]

*Cemal GÜLER*

1 Cemal Güler, Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Spor Bilimleri Fakültesi

## 1. Pazarlama Kavramı

Literatürde pazarlama tanımlarına bakıldığında çoğu araştırmalar pazarlamanın kar sağlayan tarafına odaklanmaktadır. Kar yönüne odaklanılmasından dolayı müşteriden çok ürünün önemine değinilmektedir. Kar amacı gütmeyen kuruluşların tanımlamaları bu nedenle eksik kaldığından, özellikle hizmet sektöründe ürün ile ilgili tüm süreci kapsayan bir açıklama olduğunu göstermektedir.

Pazarlama bireysel ve kurumsal hedefleri tatmin etmek için fikirlerin, malların ve hizmetlerin fiyatlandırılması, tanıtımı ve dağıtımı planlama sürecidir (De Pelsmacker vd., 2018). Pazarlama insan ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik ürünlerin tasarımından bireylere dağıtılmasına kadar olan tüm süreci kapsamaktadır. Üretici ve tüketicilerin kuvvetli ilişkiler kurması bu sürecin daha başarılı hale gelmesini sağlamaktadır. Üreticiler müşterileri için değer yaratır ve değer karşılığında da onlardan bir değer elde etmek isterler. Değer yaratabilmek ve güçlü ilişkiler kurabilmek için bir dizi araçlar mevcuttur. Pazarlamanın 4P'si olarak adlandırılan bu araçlar Tablo 1'de yer almaktadır.

*Tablo 1. Pazarlama karmasının kategorileri ve araçları*

| Ürün (Product) | Fiyat (Price) | Yer (Place) | Tanıtım (Promotion) |
|---|---|---|---|
| Faydaları | Liste fiyatı | Kanallar | Reklâm |
| Özellikleri | İndirimler | Lojistik | Halkla ilişkiler |
| Seçenekler | Kredi koşulları | Envanter | Doğrudan pazarlama |
| Kalite | Ödeme dönemleri | Çeşitler | Kişisel Satış |
| Tasarım | Teşvikler | Konumlar | Dijital pazarlama |

Pazarlamanın 4P'si olarak bilinen bu kategoriler literatür çalışmalarında 7P veya 9P olarak çeşitlendirildiğine rastlanılmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ve müşteri beklentilerinin artması sektöre giren üretici sayılarını farklılaştırmaktadır. Teknoloji dünyasında pazarlama iletişimi kavramı genişlemeye başladı ve dijital pazarlama kavramını ortaya çıkardı. Dijital pazarlama, müşterilerle her yerde her zaman dijital cihazlar aracılığıyla iletişim kurmak anlamına gelmektedir (Kotler ve Armstrong, 2013).

### 1.1. Ürün

Şirketin ürünü, pazarlama karışımının temel unsurudur çünkü müşteriler tarafından aranan işlevsel gereksinimleri sağlar. Ürün, kullanım, tüketim veya satın alma yoluyla müşteri ihtiyaçlarını veya isteklerini karşılayabilen herhangi bir şeydir. Ürünler ve hizmetler arasındaki farkla ilgili olarak, insanlar genellikle ürünlerin somut olduğunu, hizmetlerin ise soyut olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte, müşterinin ne satın aldığını düşündüğümüzde, araçların

somut ya da soyut olup olmadığı esasen bir hizmettir. Bu nedenle, hizmetleri ürün tanımına dahil etmek mantıklıdır. İster fiziksel ürünler ister hizmet ürünleri olsun, amaç eninde sonunda müşteri ihtiyaçlarını karşılamaktır. (Jobber, 2010;Mullins et al. 2008). Şirketler, ürünleri müşteriye sunduğunda, ürünler hakkında üç düzeyde düşünmek zorundadır: Temel fayda, gerçek ürün ve artırılmış ürün. Aslında müşteri, bir ürünü yalnızca ürünün kendisi nedeniyle değil, potansiyel değeri temelinde de satın alır.

### 1.2. Fiyat

Fiyat, bir ürün veya hizmet için tahsil edilen para miktarı veya tüketicilerin ürünü veya hizmeti kullanmanın yararları için takas ettiği değerlerin toplamıdır ”(Kotler ve Armstrong, 2003). Pazarlama karışımında, gelir getiren tek unsur fiyattır, diğer tüm unsurlar maliyettir.

Hedef pazarda ne kadar çok rakip varsa, fiyatları belirlerken o kadar fazla baskı olur. Sonuç olarak, işletmenin başarılı olması için, iç faktörler vardır ve fiyatları belirlerken dış faktörlerin dikkate alınması gerekir. Şirketin pazarlama hedefleri, pazarlama karması stratejisi, maliyetler ve organizasyonel hususlar, fiyatlandırma kararlarını etkileyen dahili faktörlerdir. Bir şirketin belirli bir hedef grubu ve pazar konumlandırması varsa, fiyat doğrudan belirlenebilir. Örneğin, bir restoranın hedef grupları öğrencilerse, öğrencilerin çoğunun ödeyebilmesi için restoranın ayarlanması gereken fiyat ucuzdur. Fiyat, bir şirketin pazarlama hedeflerine ulaşmak için kullandığı pazarlama karması araçlarından yalnızca biridir (Kotler ve Armstrong 2003; Reuvid, 2011).

### 1.3. Yer

Müşterilerin istediği ürünleri üretmek, uygun fiyat belirlemek ve etkili tanıtım faaliyetleri tasarlamak önemli ama yine de müşteri memnuniyetini sağlayamıyor. Doğru yeri seçmek, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için de hayati bir unsurdur. Yer, dağıtım olarak da bilinir. Ruskin ve Brown (2006) dağıtımı “pazara giden yol” olarak tanımlar. Müşteri ürünü satın almak için bir kanal bulamazsa, şirketin pazarlama karması kararlarının geri kalanı mükemmel olsa bile ürün satılmayacaktır (Jobber, 2010). Dağıtım kanalları şirketin satışına yardımcı olur ve nihai müşterilere hizmet verir. Dağıtım kanalı türleri, doğrudan pazarlama kanalı ve dolaylı pazarlama kanallarıdır. Doğrudan pazarlama kanalı olarak adlandırılan kanal, hiçbir aracı kurumun dahil olmadığı ve şirketin doğrudan müşterilere satış yaptığı anlamına gelir. Aksine, dolaylı pazarlama kanalları, bir ticari dağıtımcı veya bir aracı gibi bir veya daha fazla aracı içerir. Ürünler nihai müşterilere tek bir aracı tarafından satılmaz (Kotler ve Armstrong, 2003).

### 1.4. Tutundurma

Tanıtım, bir şirketin ürün ve ürünlerin konumunun faydalarını müşterilerin zihnine aktarmasına yardımcı olan bir araçtır. Şirket mevcut ve po-

tansiyel müşterilerle iletişim kurabilir. Ayrıca, bir şirketin müşteri ilişkileri kurma çabalarında çok önemli bir unsurdur. Şirketin hedeflerine ulaşması ve pazarlama stratejisine uygun olması için firmanın verdiği tanıtım kararlarının hedef kitleye etkin bir şekilde aktarılması gerekmektedir. Tutundurma araçları arasında reklam, satış promosyonu, tanıtım, sponsorluk, kişisel satış ve doğrudan pazarlama ve İnternet pazarlaması bulunur. Bununla birlikte, her tanıtım aracının kendine özgü güçlü yönleri ve sınırlamaları vardır. Kotler ve Armstrong (2003), kitaplarında, belirli bir sponsor tarafından fikirlerin, malların veya hizmetlerin kişisel olmayan sunumunun ve tanıtımının herhangi bir ücretli biçimi olan reklamı tanımlar.

Reklamcılığın ilk iletişim amacı, şirketlerin farkındalık yaratmasına yardımcı olmaktır. Özellikle yeni bir şirket veya yeni bir ürün için farkındalık yaratma önemlidir. İkincisi, reklam müşterileri denemeye teşvik edebilir. Üçüncüsü, ürünlerin müşterilerin zihninde konumlandırılmasına da yardımcı olur.

**2. Dijital Pazarlama**

Dijital pazarlama terimi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla geliştiği 1990'larda ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra teknolojinin onlarca sektörü etkilemesi ve yayılmaya başlaması şirketlerin müşterilerine birden fazla kanallar ulaşmasını sağlamaya başlamıştır. Dijital çağda, şu anda herkesin kullanımına açık olan dijital teknolojilerin, insanların sorularına hızlı bir şekilde cevap vereceği düşünülmektedir. İnsanlar sadece bir düğmeye tıklar ve daha önce hiç mümkün olmadığı düşünülen tüm bilgi dünyasına açılabilir. Günümüzde artık internet dünyasında doğan bir neslin olması ister istemez pazarlama kavramını da teknolojiyle bağdaştırılması gerektiği sonucuna ulaştırıyor. Daha önce belirtildiği gibi, dijital medya ve teknolojinin kullanımı, pazarlama iletişimine dijital pazarlama adı verilen yeni bir yaklaşım geliştirdi. Dijital medya ve teknolojinin kullanımı, hem akademisyenler hem de profesyoneller tarafından yaratılan önemli bir terim yelpazesine yol açmıştır.

Dijital pazarlama; internet pazarlaması, çevrimiçi pazarlama ve e-pazarlama olarak adlandırılmaya başlandı ve terimler zamanla değişmeye başlamıştır. Günümüzde ise dijital pazarlama olarak en sık kullanılan halini almıştır (Temovski, 2015; Chaffey, 2016; Chaffey ve Smith, 2017).

Dijital Pazarlama Enstitüsü, dijital pazarlamayı, "müşterileri elde etmeye ve onlarla daha derin ilişkiler kurarken elde tutmaya yardımcı olan entegre, hedefli ve ölçülebilir iletişim oluşturmak için dijital teknolojilerin kullanımı" olarak tanımlamaktadır (Smith 2007). Bu tanım, teknolojilerin yalnızca dijital pazarlama faaliyetlerini sunmak için platformlar veya kanallar olarak kullanılmadığını, aynı zamanda bu faaliyetleri planlamak, uygulamak ve ölçmek için de uygulandığını gösterir.

Chaffey ve Smith (2017) daha geniş bir dijital pazarlama perspektifine sahiptir:

"Dijital pazarlama, müşteriyi tüm çevrimiçi etkinliklerin merkezine koymanın bir yoludur. Arama pazarlaması, sosyal medya pazarlaması ve içerik pazarlaması gibi dijital medya kanallarını kullanarak dijital pazarlama kampanyaları yürüterek müşterilere daha yakın olmak ve daha iyisini anlamak, ürünlere değer katmak, dağıtım kanallarını genişletmek ve satışı artırmak anlamına gelir".

Netta (2015), dijital pazarlamanın, tüketicilerle etkileşim kurmak için internete bağlı cihazları kullanma şeklinde pazarlama iletişimine atıfta bulunmak için kullanılan bir terim olduğunu ekliyor. Bu ifadeyle uyumlu olarak, Kotler ve Armstrong (2013), dijital pazarlamanın, tüketicileri her yerde, her zaman, dijital cihazları aracılığıyla meşgul etmek için dijital araçları kullanmak anlamına geldiğini öne sürmektedir.

**3. Gelen Pazarlama**

İstenilen kitleyi hedeflemenin anahtar faktör olduğu bir pazarlama biçimi olarak tanımlanabilen dijital pazarlamanın ana yönlerinden biridir. Şirket tarafından verilen mesajın yabancıları içeri çekmek için şirketin dijital pazarlama materyalleri yüksek kalitede olması gerekir (Patrutiu-Beltes, 2016,). Gelen pazarlamanın metodolojisi, yabancıları cezbetmek ve onları müşterilere dönüştürmektir ve eğer ticari ilişki mükemmel bir hizmete dayalı başarılı olursa, bu müşterilerin kendilerini işin destekçileri haline getirmeleri muhtemeldir. Bu pazarlama türü, biçim ve mesajın kişiye iletilme şekli açısından geleneksel pazarlamadan farklıdır. Dijital gelen pazarlamayı sınıflandıran şey, değerli ilişkileri teşvik eden etkileşim ve katılımdır (Opreana ve Vinerean, 2015).

| | Gelen Pazarlama | Geleneksel Pazarlama |
|---|---|---|
| **Temel** | Örgütsel | Tacizkar |
| **Amaç** | Nitelikli tüketicilere ulaşarak ve onları dönüştürerek uzun süreli ilişkiler kurmak | Satışları arttırmak |
| **Hedef** | İlgilenen beklentiler | Geniş kitleler |
| **Taktikler** | Bloglar, e-kitaplar, videolar, arama motoru optimizasyonu taktikleri, web seminerleri, beslemeler, sosyal medya | Basılı reklamlar, televizyon reklamları, açık hava reklamları. soğuk arama, ticaret fuarları, e-posta listeleri |

***Tablo 2. Gelen Pazarlama ve Geleneksel Pazarlama Farkları***

"Gelen pazarlama metodolojisi, insanların bugün nasıl satın aldıklarının gerçekçi bir temsilidir. Yalnızca demografinin ötesine geçer ve pazarlamacıların, alıcıların yaşadığı zihinsel durumları gerçekten anlamasına ve

stratejilerini bunlarla uyumlu hale getirmesine yardımcı olur. Bu metodoloji, modern bir pazarlama etkisi yaratmak isteyen herkes için bir zorunluluktur ”(Ruffolo, 2016).

***Şekil 1. Gelen Pazarlama Metodolojisi***

### 3.1. Çekme (Attract)

“Çekme” aşaması sırasında, bir marka bilinci oluşturmak, alıcı kişileri hedeflemek, yeni bir hedef belirlemek ve web sitesine yeni trende dahil olmak gerekir. Ana adımlardan biri, müşterinin hedef müşterileri olan alıcı kişilerini tanımlamaktır. Alıcı şahsiyetleri kişisel ve demografik bilgiler, özellikle de ürünlere / hizmetlere yönelik şikayetler, itirazlar ve itirazlar içerir. (Kelly, 2013) Aşamanın en iyi araçlarından biri blog yazmaktır; bir şirket, kendileriyle etkileşime giren ve hedeflerine ulaşmaya yardımcı olan yararlı ve büyüleyici içerik oluşturmalıdır. Diğer bir araç, alakalı anahtar kelimelerin kullanılmasıdır. Uygun anahtar sözcükleri seçmek, sayfaları uygun şekilde optimize etmek, müşteri oluşturmak ve alıcıların aradığı terimlerle ilgili bağlantılar oluşturmak çok önemlidir.

### 3.2. Dönüşüm (Convert)

Şirket, web sitesi ziyaretçilerini çektikten sonra, sonraki adım, müşteri bilgilerini toplayarak onları satışa dönüştürmektir. Bunun bir yolu, ziyaretçilerden verilerini göndermek için formlar doldurmalarını istemektir. İkinci yol, “Bir E-Kitap İndirin “ veya “Bir web seminerine katılın” gibi harekete geçirici mesaj düğmeleri / bağlantıları oluşturmaktır - bu, hareketler oluşturmaya ve ziyaretçileri harekete geçmeye teşvik etmeye yardımcı olur (Kelly, 2013).

### 3.3. Yakınlık (Close)

Bir şirketin potansiyel müşterileri müşteriye dönüştürmesi gereken aşamadır. İlk araç, potansiyel müşterilerle daha etkili bir şekilde etkileşimde bulunmak için olası tüm doğru bilgilerinin izlenmesine yardımcı olan Müşteri İlişkileri Yönetimi sistemidir. Ayrıca, başka bir yol, potansiyel bir müşteriyle güven oluşturabilecek ilgili içeriğe odaklanan e-postalar göndermektir (Kelly, 2013).

### 3.4. Sevindir (Delight)

Bir müşteri adayı müşteriye dönüştükten sonra, tekrar eden işi teşvik etmek, bir ürün hakkında olumlu incelemeler almak ve bir şirkete yönlendirmek için ilişkiyi taze ve canlı tutmak çok önemlidir. Anketler, bir şirketin tüketicilerin beklentilerini karşıladığından emin olmak için müşterilerin geri bildirimini almanın etkili bir yoludur. Diğer bir araç da, insanlara ilgi alanlarına ve zorluklarına göre özelleştirilmiş yardımcı içerik sağlayan "akıllı metin"dir. Aynı şekilde, müşterilerin sosyal aktivitelerini (müşterinin soruları, beğenileri, beğenmedikleri ve yorumları) izlemek, onlara özel içerikle ulaşmaya yardımcı olacağı için etkilidir (The Inbond Methodology, 2016).

## 4. Dijital Pazarlama Entegrasyonu

Dijital pazarlamanın gelişi, perakende sektöründeki şirketlerin hedef grupları ile iletişim kurma şeklini temelden değiştirdi ve geliştirdi. Günümüzde dijital pazarlama, dijital ortamda müşteri ihtiyaçlarını karlı ve verimli bir şekilde belirlemek, öngörmek ve karşılamak için kullanılmaktadır. İnsanlar gün içinde binlerce dijital mesaja maruz kalmaktadır. Şirketlerin verdiği mesajların kullanıcıları etkileyebilmeleri için hedef kitleye özgü hitap eden iletileri göndermesi gerekmektedir. Özellikle sosyal medya kanalları sayılarının her geçen gün artmaya başlaması, maruz kalınan mesaj sayılarına da o derece arttırmaktadır. Bununla birlikte, bir dijital pazarlama stratejisinin geliştirilmesi ve yürütülmesi için entegre bir pazarlama iletişimi (IMC) temeli uygulamak, günümüzün karmaşık pazarlama iletişimi ortamında etkili bir şekilde iletişim kurmak için bir gerekliliktir. Bu, hedef kitleler üzerinde ayrıntılı araştırma, (dijital) pazarlama iletişim kanallarının doğru seçimi ve tüketicilere etkili mesajlaşma ile başlayan sistematik bir süreçle gerçekleştirilir (Key ve Czaplewski, 2017).

## 5. Stratejik Dijital Pazarlama Planlaması

Dijital pazarlama, ister marka farkındalığını artırmak, ister perakende müşterilerle iletişim kurmak veya etkileşim kurmak, ürünleri tanıtmak veya müşterilerle ilişkileri sürdürmek olsun, müşterilerin ilgisini çekmeye ve benzersiz bir dijital müşteri deneyimi yaratmaya hizmet eder. Dijital pazarlama, işletmeden işletmeye, işletmeden tüketiciye, tüketiciden tüketiciye ve tüketiciden işletmeye gibi farklı bağlamlarda gerçekleşebilir. Dijital pazarlamasının planlanma aşamasında müşteriler ile kurulan ilişkilerin devam ettirilmesi önem arz etmektedir. Çünkü dijital kanallar arttıkça müşteriler farklı mesajlara maruz kalmakta ve ihtiyaçları değişkenlik gösterebilme ihtimali olabilir. Markalar ilişki kurduğu müşterisiyle bağlantısını koparmamak için tatmin düzeyini sürekli yukarda tutan pazarlama planlarını hayata geçirmelidir.

Dijital teknoloji, insanların birbirine bağlandığı ve geri bildirimleri, deneyimleri, bilgileri paylaştığı ve birbirleriyle etkileşim kurduğu çok aşamalı bir dijital pazarlama modeli sağlar. Gönderen ile fikir lideri veya etkiler ve diğer müşteriler arasında bir deneme sloganı olarak tasvir edilebilir. Müşteriler, fikirlerini paylaşmak ve birbirleriyle konuşmak için topluluklar oluşturduklarında, dijital pazarlamanın akışı bir konu etrafında dönen bir konuşma ağına dönüşür. Müşterilerle yakın olmak için şirketler veya markalar, müşterilerle güçlü ilişkiler geliştirmeye yardımcı olan dijital iletişimi kolaylaştırmalı ve teşvik etmelidir (Chaffey ve Smith 2017).

Dietrich (2014) tarafından piyasaya sürülen bir entegrasyon aracı olan PESO modeli, Paid (ücretli), Earned (kazanılan), Shared (paylaşılan) ve Owned (sahip olunan) olarak adlandırılan dört farklı medya kategorisiyle ilgilidir.

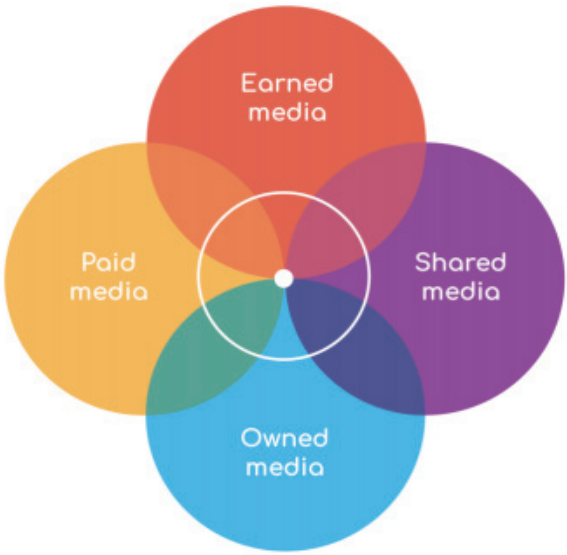


*Şekil 1. PESO Modeli*

### 5.1. Ücretli medya

Bir zamanlar ücretli medya, geleneksel medyada reklam yapmak anlamına geliyordu. Artık esas olarak sosyal medya reklam kampanyaları, sponsorlu içerik ve e-posta pazarlaması oluşturmak anlamına geliyor. Sosyal medya platformları, şirketlerin katılımını artırmak için daha ayrıntılı bölgelerdeki reklamlarını, videolarını ve fotoğraflarını belirli demografik özelliklere hedeflemelerine olanak tanımaktadır. Genel olarak, şirketler medyanın türü, içeriği ve zamanlaması üzerinde neredeyse tamamen kontrole sahip olmaktadır. Kontrol derecesine bağlı olarak, ücretli medya, markalaşma, yeniden markalaşma veya bir ürün lansmanı ile ilgili pazarlama iletişiminde önemli bir varlık olabilmektedir. Ücretli medya, mesajı tekrar-

lamaya, birbirini temel alan bir dizi mesaj oluşturmaya veya haber değeri olarak kabul edilmeyebilecek, organizasyon odaklı mesajlar sunmaya izin vermektedir (Luttrell ve Capizzo, 2018).

### 5.2. Kazanılan medya

Kazanılan medya, şirket hakkında yazan şirketleri ve blog yazarlarını, gazetecileri ve diğer etkileyicileri birbirine bağlar. Şirketler teminat için ödeme yapmazlar, bu nedenle mesajın kendisini tanıtan şirketin ötesinde doğal haber değerine sahip olduğu anlamına gelir (Luttrell ve Capizzo, 2018). Şirketler, reklam içeriği yerine haber içeriği tüketen tüketicilere ulaşmak için hikayenin kontrolünden vazgeçerler (Dietrich, 2014).

### 5.3. Paylaşılan medya

Paylaşılan medya, basitçe sosyal medya erişimi olarak tanımlanır: İlk mesajın bir şirket tarafından kontrol edildiği kanallardır. Bu ilk mesaj, diğer şirketlerle doğrudan, kontrolsüz görüşmeyi kolaylaştırır (Luttrell ve Capizzo, 2018). Düzenli olarak yayınlanan içerik, paylaşılan medyaya başarılı bir erişim sağlar.

### 5.4. Sahip olunan medya

Her bilgi parçası bir reklama veya makaleye ait değildir. Sahip olunan medya, şirketin kendisinin oluşturduğu ve web sitesi veya blog gibi yalnızca kendi platformlarında paylaştığı bilgilerdir. Bu durumda şirket mesajı kontrol eder ve hikâyeyi anlatılmasını istediği şekilde anlatır (Dietrich, 2014).

## 6. Dijital Pazarlama Araçları

### 6.1. Arama Motoru Optimizasyonu (SEO)

Dijital pazarlamadaki en zorlu deneyimlerden biri internet aramalarında görünür olmaktır. Servis sağlayıcıların arama sonuçlarında görünmesi oldukça rekabetçi ve kalabalıktır. Bu zorlukları sağlayan Arama Motoru Optimizasyonu (SEO), günümüzde birçok uzman tarafından önerilen nihai çözümdür. Genel olarak, Arama Motoru Optimizasyonu (SEO), birkaç benzer işletme sağlayıcısı arasında görünürlüğü, rekabet gücünü ve farklılaşmayı artırmaya yardımcı olur. Chaffey ve Smith'e (2017) göre SEO, web sitelerinin çevrimiçi görünürlüğünü artırmak ve web sitesine trafik oluşturmak için bir süreçtir. SEO ", belirli bir anahtar kelime (veya anahtar kelime ) kombinasyonu yazıldıktan sonra arama motoru sonuç sayfalarında doğal veya organik listelerde pratik olarak en yüksek konuma veya sıralamaya ulaşmayı içerir. Pazarlama açısından müşteri sizin markanızla ilgili bir kelimeyi arama motorunda arattığı zaman çıkan sonuçlarda ne kadar üstte görünürseniz hedef kitlenizin size ulaşmasını o kadar kolay sağlamış olursunuz. Bu yöntemi de doğru anahtar kelimeleri doğru ürünlerde kulla-

narak müşterinizin arama yapacağı kelimeyi doğru tahmin ederek uygulayabilirsiniz.

### 6.2. Arama Motoru Pazarlaması (SEM)

Arama motoru pazarlaması (SEM), Arama motoru optimizasyonu (SEO) ve Tıklama Başına Ödeme (PPC) reklamcılığının birleşimidir**.** SEO, web sitenizde optimizasyon değişiklikleri yaparak arama motoru sonuçlarındaki sıralamayı iyileştirme sürecidir. Bir web sitesi arama motorları tarafından arama motorlarına gönderilerek bağlantı kurma ve arama motorlarının optimizasyon ve sosyal medya bağlantıları aracılığıyla sizi bulmasını sağlayarak elde edilebilir. SEM şu anda en hızlı büyüyen reklamcılık biçimidir ve karmaşıklıklar nedeniyle birçok şirket arama pazarlamasını yönetmek için ajanslara güvenmektedir. En büyük sağlayıcılar Google, Yahoo! Search Marketing and Microsoft's Adcentre (Wynne, 2011).

### 6.3. İçerik Pazarlaması

İçerik pazarlaması, içerik ve pazarlamayı bir araya getirir - çevrimiçi içerik yaratır ve dağıtır, böylece kullanıcılar markanız hakkında farkındalık geliştirmiş olur (Leibtag, 2013). İçerik pazarlaması, müşterileri aydınlatmaya ve onlarla iyi bir uyum düzeyi oluşturmaya yardımcı olur. İçerik, içerik dağıtımı için dijital medyayı müşterinin satın alma yolunda tüketildiği dijital platformlara bağlayan yapıştırıcıdır. Önde gelen işletmeler, içerik oluşturma, yeniden düzenleme, reklamcılık ve erişim için daha stratejik bir yaklaşım geliştirir (Chaffe ve Smith, 2017).

İçerik pazarlaması, belirli hedef kitleleri çekmek, kazanmak ve sürdürmek için ilgili içeriğin oluşturulması ve dağıtılmasına odaklanan bir pazarlama yaklaşımıdır. Bu içerik oluşturma sürecinin, müşteriden içeriği görüntüleyen işletmeye karlı bir eylemle sonuçlanması beklenir (Opreana ve Vinerean, 2015).

İçerik, gelen pazarlama stratejisinde önemli bir rol oynar, pazarlama ekibi tarafından oluşturulan içeriği kullanarak, organizasyon potansiyel müşteriyi çekebilir. İçerik pazarlaması, videolar, metinler, resimler, bloglar, e-Kitaplar, infografikler, etkileşimli içerik vb. gibi çeşitli biçimlerde gelir. Pazarlama taktiklerinden bağımsız olarak, içerik pazarlaması her zaman sürecin herhangi bir aşamasının önemli bir parçası olacaktır (İçerik Pazarlama Enstitüsü, 2018).

#### 6.3.1. Web Site

Web sitesi, şirketler için dijital dünyada başarılı olmak için çok önemlidir ve kuruluşun yönetimi tarafından önerilen dijital pazarlama stratejisine ulaşmak için kilit bir faktördür. Bir organizasyon web sitesinin teknik estetik özellikleri, konuğa bilgiler arasında yol göstermek ve olağanüstü

bir kullanıcı deneyimi sunmak için önemlidir. Bu nedenle, bu dijital pazarlama unsurunun tasarımcısının, şirketin web sitesini ziyaret etme olasılığı en yüksek olan konuk türü gibi önemli bilgileri ona vermesi ve buna göre optimize etmesi gereken pazarlamacı ile yakın bir şekilde çalışması gerekir. Optimizasyonla, onları bir form göndermek veya bir sorgulama gibi istenen bir eylemi yapmaya yönlendirmek için uygun işlevsellik ve kolay gezinme anlaşılır.

### 6.4. Sosyal Medya Pazarlaması

Sosyal medya, insanların etkileşime girmesini ve bilgi paylaşmasını sağlayan web siteleri ve uygulamaları ifade eder - temelde sosyal medya iletişim kanalıdır. Sosyal medyanın kısaca metin, kelimeler, resimler, video ve benzerlerinin paylaşım amacıyla oluşturulmuş şeklidir. Bir pazar bağlamında, markalar, ürünler veya hizmetler ile ilgili deneyimleriyle ilgili olan katılımcıların - örneğin tüketicilerin - düşünceleri ve deneyimleridir. Sosyal medya pazarlaması, insanlar arasında karşılıklı ilgi duyulan bir şey hakkında doğal, gerçek sohbet için kullanılan sosyal medya platformuna ve iş dünyasına uygulandığında, bu konuşmanın belirli bir pazarla ilgili olduğuna işaret etmektedir (Evans, 2012).

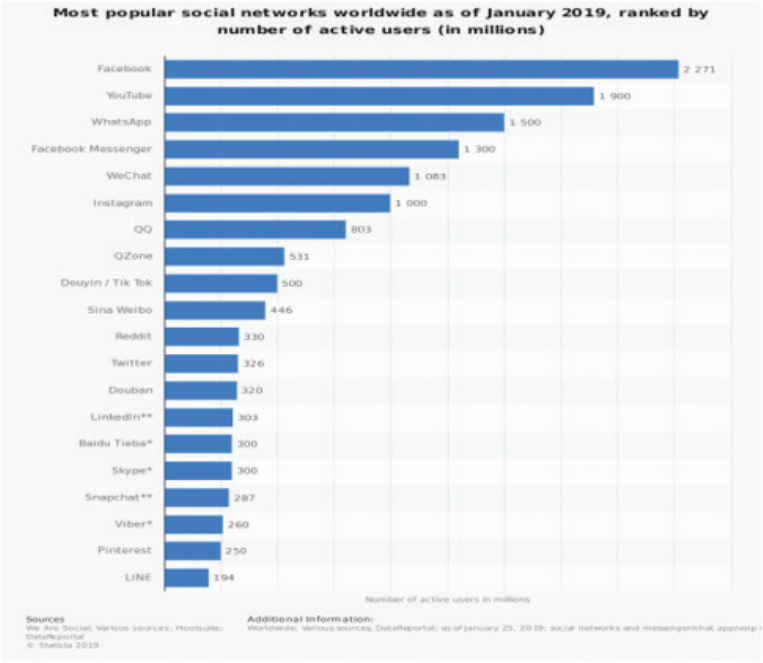


*Şekil 2. Dünyada kullanılan sosyal medya kanalları (Statisca, 2019).*

### 6.5. E-posta pazarlaması

E-posta pazarlaması, e-posta yoluyla pazarlamadır ve hedeflenen pazarlama mesajlarını potansiyel veya mevcut müşterilere ulaştırmanın bir yoludur. E-posta ile pazarlama, genellikle olası bir dönüşüm ve müşteriyi elde tutma aracı olarak kullanılan bir pazarlama taktiğidir. Pazarlama e-postaları, izin vermiş ve etkili olan potansiyel müşterilere gönderilir. Pazarlama e-postaları, izin veren ve etkili e-posta kampanyaları potansiyel müşterilere gönderilir ve içerik ve gönderme sıklığı için bir strateji gerektirir (Chaffey ve Smith, 2017).

E-posta ile pazarlama, diğer dijital pazarlama platformlarıyla oldukça kolay bir şekilde entegre edilebilir. E-postalarımıza müşterileri sosyal medyaya veya web sitelerimize yönlendiren simgeler ekleyebiliriz. E-postalara sosyal medya bağlantı bilgilerinin ve yönlendirme yeteneklerinin dahil edilmesi iletişim erişimini de artırabilir (Zahay, 2015).

### 6.6. Ücretli Reklam ve Kampanya

Görüntülü reklamcılık olarak da bilinen ücretli reklamcılık, afiş reklamları, tıklama başına ödeme reklamları, arama reklamları, tanıtılan gönderiler ve tanıtılan tweetler gibi her türlü ücretli reklamdan oluşmaktadır. Görüntülü reklamcılık geleneksel reklamlara benzer. Kuruluşun web sayfasına bağlantı içeren metinler ve resimler vardır ve ziyaretçi, bir arama motoruna belirli bir arama ifadesi yazdıktan sonra reklamı görecektir (Chaffey ve Smith, 2017). Wynne'e (2017) göre, en önde gelen SEM sağlayıcıları Google Adwords, Yahoo! Arama Pazarlamacılığı ve Microsoft Adcentre'dir. Google baskın AdWords hizmet arama motorudur, alternatif sunucular vardır. Yahoo ve MSN'de pazarlamacılardan daha az rekabet olduğu için, anahtar kelime teklifi genellikle bu platformlarda daha ucuzdur.

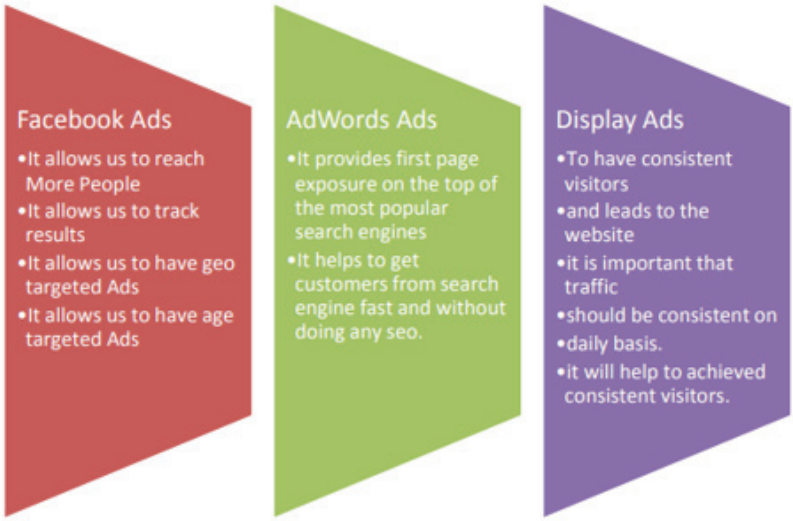


***Şekil 3. Üç büyük ücretli ödeme platformları (Weynne, 2017)***

### 6.7. Sosyal Medya Kanalları

Sosyal medya, topluluklar içinde etkileşim kurmak, içerik oluşturmak ve insanlar arası ilişkileri sürdürmek için bilgi teknolojisini kullanan dijital bir platform olarak tanımlanabilir. Sosyal medyaya bir bilgisayardan, çeşitli el cihazlarından veya cep telefonlarından internet üzerindeki çeşitli web siteleri ve uygulamalar aracılığıyla erişilir (Sanastokeskus, 2010).

İnsanlar arası iletişime ek olarak, sosyal medya da işletmeler için bir pazarlama kanalı olarak büyümeye devam etmektedir. Bazı sosyal medya kanalları, işletmeden tüketiciye pazarlamada önemli bir rol oynamakta ve işletmeler arası pazarlamanın bir parçası olarak büyümektedir. Farklı kanalların farklı özellikleri ve kullanıcı grupları vardır, bu nedenle işletmeler arası pazarlamacılar kanalın işletmenize uygunluğunu dikkate almalıdır (Kananen, 2019).

#### 6.7.1. Youtube

YouTube, 2005'te kurulan internet tabanlı video paylaşım platformudur. YouTube genellikle kullanıcılar için bir eğlence hizmetidir, ancak şirketler için bir pazarlama kanalı olarak önemi artmıştır ve Finlerin % 5,5'i şirketleri ve markaları takip etmek için kanalı kullanmaktadır. Şirketler, içerik oluşturarak veya ücretli reklamlar satın alarak YouTube'da pazarlama yapabilir (Salminiitty, 2017).

### 6.7.2. Facebook

Dünyanın en popüler sosyal medya platformu 2004 yılında kuruldu. Facebook'un fikri, topluluklar oluşturmak ve insanlara mesajlar, resimler, videolar ve diğer üretilmiş içerik olabilecek şeyleri paylaşarak arkadaşlarıyla ve aileleriyle bağlantı kurma fırsatı vermektir (Facebook, 2019). İstatistikler dünya çapında yaklaşık 2,4 milyar kullanıcı olduğunu göstermektedir (Statista, 2019).

Site kayıt gerektirir ve bundan sonra bir kullanıcı bir profil oluşturabilir, mesaj alışverişinde bulunabilir, durum güncellemeleri gönderebilir, diğer kullanıcıları "arkadaşınız" olarak paylaşabilir, resim ve videoları paylaşabilir, haber beslemesini kontrol edebilir ve diğer kullanıcılar verilerini güncellediğinde bilgileri alabilir. Bunun yanı sıra kullanıcılar bir grup oluşturabilir veya okul, iş, hobi vb. ile ilgili her türlü ilgi grubuna katılabilir. Sosyal medya siteleri anketine göre, Facebook en çok kullanılan ve popüler sosyal ağlardan biridir. (Facebook, 2016)

### 6.7.3. Instagram

Instagram, görselliğe dayalı bir sosyal medya kanalıdır. Uygulama, kullanıcıların fotoğrafları, bir dizi fotoğrafı, hikayeler adı verilen kısa videoları ve canlı videoları paylaşmasına olanak tanır. Kullanıcılar, diğer kullanıcıları ve farklı hashtag'leri takip edebilir, bu da farklı konularla ilgili materyalleri kolayca takip etmenizi sağlar. Kullanıcılar beğenebilir, yorum yapabilir ve diğer kullanıcılara özel mesaj gönderebilir. Son yıllarda Instagram en popüler sosyal medya kanallarından biri haline geldi ve ticari pazarlamada önemli bir rol oynadı. Özellikle takipçi sayıları yüksek kullanıcılar aracılığıyla kalabalık hedef kitleye ulaşmak isteyen şirketler markalarını bu kullanıcıların paylaşımlarında görmek isterler.

### 6.7.4. Twitter

Twitter, 2006 yılında kurulmuş bir iletişim hizmetidir. Bir sosyal medya platformu olarak özellikle kısa mesaj ve mesaj göndermek ve güncel olaylar hakkında bilgi paylaşmak için kullanılmaktadır. İstatistikler dünya çapında 330 milyon kullanıcı olduğunu göstermektedir (Statista, 2019). Twitter'da iletişim, kısa ve hızlı mesajlaşma için tasarlanmıştır. Mesaj sayısı 140 karakterle sınırlı olup 2018'de 280 karaktere çıkarılmıştır. İlk zamanlar sadece ünlü kişilerin yer aldığı platforma daha sonra duygu düşüncelerini yazarak ifade etmek isteyen her kitleden insanın bir araya geldiği bir sosyal ağ haline gelmiştir.

### 6.7.5. LinkedIn

LinkedIn, dünya çapında 310 milyon kullanıcıya sahip bir sosyal medya platformudur (Statista, 2019). 2002 yılında Reid Hoffman, Konstantin

Guericke, Eric Ly, Jean-Luc Vaillant ve Allen Blue tarafından kurulmuştur. LinkedIn, iş profesyonelleri arasında ağ oluşturmaya güçlü bir şekilde odaklanmasıyla diğer sosyal medya kanallarından farklıdır. LinkedIn'de özel veya kurumsal bir profil oluşturmak mümkündür ve diğer sosyal medya uygulamalarında olduğu gibi kişiler kendi gönderilerini, resimlerini, makalelerini ve diğer kullanıcılar tarafından yorumlanabilecek diğer içerikleri paylaşabilir.

## Kaynakça

Chaffey, D. & Smith, P. (2017). Digital marketing excellence: planning and optimizing your digital marketing. Routledge. New York.

Chaffey, D. (2016). Definitions of digital marketing vs internet marketing vs online marketing. URL: https://www.smartinsights.com/digital-marketing-strategy/onlinemarketing-mix/definitions-of-emarketing-vs-internet-vs-digital-marketing/. (Erişim tarihi: 13.12.2020).

Content Marketing Institute, (2018). What is Content Marketing?. Retrieved 31 July 2018 from http://contentmarketinginstitute.com/what-is-contentmarketing/

De Pelsmacker, P., Geuens, M. & Van den Berg, J. (2018). Marketing communications: A European perspective. Pearson Education Limited. Harlow.

Dietrich, G. (2014). Spin Sucks: Communication and reputation management in the digital age. Que Publishing. Indianapolis.

Evans, D. (2012). Social Media Marketing: An Hour a Day, John Wiley & Sons, Incorporated. ProQuest E-book Central. Retrieved April 12, 2019 from http://ebookcentral.proquest.com/lib/turkuamk-ebooks/detail.action?docID=818154.

Facebook. (2019). Company info. Retrieved 28 October 2019 from https://newsroom.fb.com/company-info/

Inbound Marketing Methodology. (2016). Noudettu osoitteesta PrismGlobal Marketign Solutions: http://www.prismglobalmarketing.com/inbound-marketing-methodology

Jobber, D. 2010. Principles and practice of marketing. 6thedition. Berkshire: McGraw-Hill Higher Education.

Kananen, J. (2019). Digitaalinen B2B-markkinointi. Jyväskylä: Tekijä & Jyväskylän ammattikorkeakoulu

Kelly. (2013). Understanding the Inbound Marketing Methodology. Noudettu osoitteesta Powered by search: http://www.poweredbysearch.com/blog/understanding-the-inbound-marketingmethodology/

Key, T. & Czaplewski, A. (2017). Upstream social marketing strategy: an integrated marketing communication approach. Business Horizons, 60, pp. 325-333

Kotler, P & Armstrong. G. (2003). Principles of marketing.10th edition. New Jersey: Pearson Education, Inc.

Kotler, P. & Armstrong, G. (2013). Principles of Marketing. Pearson Education. Upper Saddle River.

Leibtag, Ahava. (2013). The Digital Crown: Winning at Content on the Web, Elsevier Science & Technology. ProQuest E-book Central. Retrieved March 4, 2019 from http://ebookcentral.proquest.com/lib/turkuamk-ebooks/detail.action?docID=1429412.

LinkedIn. (n.d.). LinkedIn About us. Retrieved 1 November 2019.from https://news.linkedin.com/about-us#2011

Luttrell, R. & Capizzo, L. (2018). Public relations campaigns: An integrated approach. SAGE Publications Inc. Los Angeles.

Mullins, J.W., Walker Jr, O.C. & Boyd Jr, H.W. Marketing management: a strategic decision-making approach. 6th edition. New York: McGraw-Hill.

Netta, S. (2015). Improving SME's brand Awareness by digital marketing. URL: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/96452/soininen_netta.pdf?sequence=1. (Erişim tarihi: 14.05.2019)

Opreana, A. & Vinerean, S., (2015). A New Development in Online Marketing: Introducing Digital Inbound Marketing. Expert Journal of Marketing, 3(1), pp. 29-34

Patrutiu-Baltes, Loredana. (2016) Inbound Marketing – The Most Important Digital Marketing Strategy. Bulletin of the Transylvania University of Brasov. Economic Sciences, pp 61-68. Retrieved 19 July 2019 from https://search-proquest-com.ezproxy.hamk.fi/docview/1881686958

Reuvid, J. (2011). Start up and run your own business. 8th edition. London: Kogan Page

Ruffolo. (2016). Why Inbound Marketing. Noudettu osoitteesta Impact Branding & Design: https://www.impactbnd.com/why-inbound-marketing

Ruskin-Brown, I. (2006).Mastering Marketing.2. nd edition. London: Thorogood Publising. Referred 18.2.2013. http://site.ebrary.com.lillukka.samk.fi/lib/samk/

Salminiitty, S. (2017). Sosiaalinen media: Mitkä kanavat yrityskäyttöön? Blog publication 4 May 2017. Retrieved 3 November 2019 from http://saydesign.fi/sosiaalinen-media/

Sanastokeskus. (2010). Sosiaalisen median sanasto. Retrieved 1 November 2019 from http://www.tsk.fi/tiedostot/pdf/Sosiaalisen_median_sanasto.pdf

Statista. (2019). Most famous social network sites 2019, by active user. Retrieved April 26, 2019 from https://www.statista.com/statistics/272014/global-socialnetworks-rankedby-number-of-users/

Statista. (n.d.). Retrieved 1 November 2019 from https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networksranked-by-number-of-users/

Temovski, I. (2015). Digital marketing in business-to-business markets: Case of Danfoss Micro Plate Technology. URL: https://repozitorij.uni-lj.si/. (Erişim tarihi: 15.12.2020).

Wynne, P. (2011). Pimp My Site: The DIY Guide to SEO, Search Marketing, Social Media and Online PR, John Wiley & Sons, Incorporated. ProQuest Ebook Central. Retrieved April 10, 2019 from http://ebookcentral.proquest.com/lib/turkuamkebooks/detail.action?docID=818414.

Zahay, D. (2015). Digital Marketing Management : A Handbook for the Current (or Future) CEO, Business Expert Press. ProQuest Ebook Central. Retrieved March 26, 2019 from http://ebookcentral.proquest.com/lib/turkuamkebooks/detail.action?docID=1934295.

# Bölüm 104

## TARİH ÖNCESİ SANAT FORMLARINDA SOYUTLAYICI EĞİLİMLER

*Cansu ÇELEBİ EROL*[1]

1 Araş.Gör.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, cansu.erol@deu.edu.tr. Gsm: 05418311449 orcid: 0000-0002-4038-5430

## Giriş

Sanat, bir ifade biçimi olarak insanlık tarihi boyunca yararlanılan bir araç olmuştur. Sanatsal iletişim biçiminde iletilmek istenen mesaj imgelere yüklenerek gelecek zamana ve diğer insanlara ulaşmıştır. Tüm bu imgeler alımlayıcıları tarafından algılanırken çeşitli yorumsal ilgiler kurulmuştur. Söz konusu yorumlar sürekli yeniden ve yeni bakış açılarıyla şekillenmiştir. Bu bağlamda sanatın ne olduğu ve nasıl gerçekleştiği konusunda çok çeşitli saptamaların oluşması mümkün olmuştur. Diğer bir ifadeyle insanlığın görsel kanallar yoluyla kendini ifade ettiği tüm tarihsel süreç boyunca oluşan sayısız yaratım biçiminin sanat alanındaki yeriyle ilgili birçok saptama yapılmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada söz konusu görsel dilin ilk örneklerini oluşturan tarihöncesi uygarlıklarının yaratımları çeşitli kuramcıların açıklamaları çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu açıklamalara bakıldığında asıl amacın sanatın ilk defa nerede ve ne zaman ortaya çıktığını saptamaktan ziyade taşıdıkları sembolik değerlerin anlamları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

İnsanlık tarihine bakıldığına ilk imgesel anlatım örneklerinin yaklaşık olarak 500 bin yıl öncesine tarihlendiği görülmektedir. İnsanların varoluşlarının son 100 bin yılında (Tosun, 2015: 31) konuşarak iletişime geçtiği, sözlü iletişim biçimlerini yarattığı göz önüne alındığında, imgesel anlatım biçimlerinin insan yaşamındaki iletişim boşluğunu gidermedeki rolü daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Söz konusu görsel iletişim biçimi, dış dünyada görülen tüm nesnel gerçekliğin ve bu gerçeklik karşısında edinilen tavrın konu olarak yansıtıldığı imgeler, petroglifler üzerinden görünür hale gelmiştir. Bu görsel dilin sözcükleri olan petroglifler yani kaya resimleri, tarih öncesi dönem insanının kayalar üzerine çeşitli amaçlarla iz bırakan çeşitli malzemeler ile çizgi ve leke kullanarak çizdiği hayvan, bitki ve insan figürlerinden oluşmaktadır.

Tarihsel süreçte ilk sanat yaratımlarının Homosapiens denilen insanların atası olarak kabul edilen canlının gerçekleştirdiği ve İ.Ö 50.000 dolaylarına tarihlendiği bilinmektedir. Bu dönemdeki insanların kabileler halinde, avlanarak ve hayvan yaşamı ile yakın bir ilişki içinde yaşadığı anlaşılmaktadır (Samsun, 2015: 13). Günümüzden 150 bin yıl önce yaşadığı düşünülen Neanderthaller'in gelişmiş türü olarak adlandırılan Kromanyonlar (Homosapiensler) 20-25 bin yıllık üst paleolitik dönem boyunca giysiler dikmiş, boncuklardan ve hayvan dişlerinden yapılmış kolye-bilezik ve gerdanlıklar takmış ve üst paleolitik sanatı olarak bilenen devri açmışlardır. Batı Avrupa'da özellikle de İspanya ve Fransa'da 200 den fazla mağarada duvar resmi, Avrupa'da duvar resimleri ihtiva eden toplam 277 tarihöncesi mağara, Afrika'da ise 1 milyonu aşkın resimli mağara belirlenmiştir. Ayrıca bu mağaralarda 10 binin üzerinde "taşınabilir sanat" diye adlandırılan süslemeli nesneler ortaya çıkarılmıştır. Bu nesneler için tercih

edilen hammaddeler genellikle, hayvan dişleri, kemik, geyik boynuzu, fildişi, deniz kabukları ve çeşitli taşlardan oluşturmaktadır (Uysal, 2011: 34).

Özellikle ilkel uygarlıkların doğayla kurdukları ilişkinin yaşamlarının merkezinde olduğu düşünüldüğünde, evren karşısında hissedilen duyguların sanat yaratımlarını şekillendiren ana güç olması muhtemel görülmektedir. Ancak tarihin hangi anında sanat yaratımına başladığı sorusu oldukça merak uyandırıcıdır. İlk insanın doğa karşısındaki bilgi birikiminin artmasıyla birlikte çeşitli alanlara hakimiyet sağlamaya başlaması muhtemeldir. Örneğin temel besin maddelerinin tedarik edildiği av faaliyetlerinde kullanılan araçların geliştirilmesi başarılı avlanma eylemlerinin gerçekleşmesini sağlamış ve artı besin elde edilmiştir. Böylelikle topluluğun üyeleri geçim etkinlikleri dışında ekonomik olmayan toplumsal etkinliklerle geçirebilecekleri bir zamana sahip olmuşlardır.

Bu araştırmada özellikle üst paleolitik insanları olan kromanyonların bu sanat üretimlerini neden yaptıkları sorusunun cevabı betimsel tarama yöntemiyle araştırılmıştır. Yapılan araştırmalarda bu sorunun çok sayıda araştırmacı tarafından cevaplanmaya çalışıldığı ve çeşitli görüşler üzerinde fikir birliğine varıldığı görülmektedir. Oldukça çeşitlilik gösteren bu görüşlerde; sanatın psikolojik nedenlerle, büyü temelli bir yapıya, doğaya karşı duyulan korkuya ya da oyun içtepisine bağlı olarak yapıldığı yönünde düşüncelere rastlanmaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalar petrogliflerin; avın zenginleşmesi için yapılan seramoniler ve av büyüleri amacıyla, yırtıcı hayvanın gücünü avcıya alma yani güç transferi amacıyla ve iletilmek istenilenlerin yüklendiği bir gösterge sistemi yaratmak amacıyla yaratıldığını ortaya koymaktadır. Amaç ilgisinin çeşitlendiği söz konusu soyutlamalar doğayla kurulan sağlıklı ve mutlu bir ilişki sonucunda şekillenmediği için modern dönem soyut yaratımlarından farklı bir noktada konumlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle modern sanat anlayışındaki soyut yaratımlar bilgi birikimi sonucunda şekillenirken ilksel dönem anlayışındaki soyutlamalar içtepisel bir tavırla "kendiliğinden şey" duygusuyla oluşmaktadır.

**Tarihöncesi resimlerinin yaratım nedenleri**

Geçmişten günümüze ulaşabilen en somut insan eserlerinden biri olan mağara resimlerinin sırrı hâlâ çözülememiş olup bu resimler, pek çok soruyu da beraberinde getirmiştir. "Sanat nerede ve ne zaman ortaya çıkmış ise, o daima insan varlığını, veyahut insanın varlığı ile doğrudan veya dolaylı ilgisi olan bir şeyi ifade etmiş ve ona şekil kazandırmıştır." (Mengüşoğlu, 1988:204) Bu bağlamda ilk insanın doğada yaşamını sürdürmesinden hareketle çoğunlukla vahşi hayvanları resmetmesi akla uygun bir açıklamadır. Fakat bu açıklama sanat felsefesi açısından yeterli değildir. Asıl cevaplanması gereken soru resimlerin sırf sanat eseri icra etme düşüncesiyle çizilip çizilmediğidir. Acaba yazının icadından önce mağarada yaşayan insan, mağara duvarlarını bir anlatım aracı olarak kullanmış olabilir mi?

Yoksa sırf sanat icra etmek için mi bu resimleri çizdi? "Sanat sanat içindir" ilkesine katılmayan sanat tarihçileri sanatın toplumsal bir çevre içinde ve bir amaca yönelik icra edildiğine inanır (Bulduker, 2015: 184).

*"Chauvet Mağarası'nın duvarlarını meşalelerinin ışığında süsleyen tarihöncesi insanlar mağaraya geldiklerinde sanatsal dehaları zaten tam olarak gelişmemişti. Bu nedenle, çoğu araştırmacı artık sanatın kökenlerinin antik dönemlerden kalma, en son keşfedilen resimlere ve heykellere dayandırılamayacağı konusunda hemfikir. En eski sanat eserlerinin bir kısmı büyük ihtimalle çağlar içinde yok oldu, büyük bir kısmı da hâlâ bulunmayı bekliyor. Arkeologlar eldeki bulguların nasıl yorumlanacağı konusunda anlaşamıyor. Bundan dolayı, araştırmacıların çoğu sanatın ilk defa ne zaman ortaya çıktığını araştırmak yerine, simgesel köklerini anlamak istiyor. Ne de olsa, sanat temel bir olgunun estetik ifadesidir: İster dilimizi oluşturan kelimeler, ister duyguları ileten armonik sesler, ister yapılışlarından 30.000 sene sonra bulunduklarında kâşiflerini gözyaşlarına boğan Chauvet Mağarası'ndaki çarpıcı resimler olsun, sanat bir anlam ileten simgeler oluşturmamızı sağlayan bilişsel bir yetidir" (Balter, 2009: 52).*

İlkeller için başka bir söyleyişle yazıyı bilmeyenler için sanat en doğal bir ifade aracıdır. Yani herkesin anlayabileceği ortak bir dildir. Bir tribünün geçmişini, efsanelerini, atalarını, mitik kahramanlarını canlandırır ve anlatır. Ritüel bir amaca yöneliktir, dinle adetle ve gelenekle beslenmektedir. Bu nitelikleri bakımından da gerek günlük hayatta, gerekse kutsal hayatta önemli bir fonksiyonu vardır. Şu halde önemli olan söz konusu mağaralarda yapılmış eserinde estetik bir değer aramaktan çok onun kültür içinde oynadığı fonksiyonel rolün saptanması ve açıklanmasıdır. Buna karşılık sanatçılar ve sanat severler, ilkel bir sanat eserinde güzeli, estetik değeri aramışlardır. Sanat severi herhangi bir sanat eserinin hangi amaçla yapıldığı, nasıl ve nerede kullanıldığı, kısaca fonksiyonunun ne olduğu değil de, o eserin sanat kalitesi ilgilendirmektedir. Böylece, sanatçı ya da sanatseverin ilkel sanat karısındaki tutumu, "sanat, sanat içindir" ilkesine bağlanmış oluyor. Şu halde ilkel sanat ile yüksek kültürlerin sanatı arasındaki fark, birincinin her zaman pratik bir amaca yönelmiş olmasından ve hiçbir zaman "sanat, sanat içindir" ilkesinden hareket etmemesinden ibarettir (Örnek, 1971: 163-164). İlkel sanatın değerlendirilmesinde estetik güzelliği değil, aksine o sanat eserinin yaratıldığı çevredeki önem ve fonksiyonunu ölçü olarak almak zorundayız.

Şenel'(1982, 74-75) in ifadesiyle, "tarihsel uzman avcı toplulukların ne konuşmalarını ne de düşünmelerini dolaysız olarak saptamaya olanağımız yok. Ama düşünüşlerinin somuta geçmiş ürünlerini günümüze kadar kalabilen mağara ve kaya resimlerinde, küçük heykelciklerinde ve gömülerinde dolaysız olarak görebiliyoruz. Yukarı paleolitik sanat olarak anılan resimler ve heykelcikler, uzman avcı topluluklarının estetik değerlerinden

çok düşüncelerini yansıtan kalıntılardır.” Şenel bu noktada anlamlı iki saptama yapmaktadır. İlk olarak tarihöncesinden günümüze ulaşan sanat formalarını anlamak için dönem insanının düşünüş biçimini anlamak gerekliliğidir. Diğeriyse bu eserlere alımlayıcı olarak yaklaşırken takınmamız gereken tavırdır. Bu eserlerin yaratım amacının sanat istencini gidermek olmadığı açıktır. Bu nedenle söz konusu eserler incelenirken bu hususun göz önünde bulundurulması oldukça önemlidir. Ancak bazı bilim insanlarının (Clark & Piggott, 1990: 91-92) mağara sanatının yalnızca yiyecek sağlama çabalarına destek olduğunu düşünmenin doğru olmayacağını, ekonomik gereksinimlerin yanı sıra estetik ya da psikolojik gereksinimlere de hizmet etmiş olabileceğini öne sürdüklerini de belirtmek gerekmektedir.

Mağara resimlerinin yaratım nedenleri ile ilgili Fransız araştırmacı Salomon Reinach, üst paleolitik insanlarının, avladıkları hayvanlar üzerinde üstünlük sağlamak için resim yaptıklarını savunurken, resimlerin neden mağaralarda yapıldığını da, “böyle bir faaliyetin esrara bürünmesi ve insanların yaşadıkları yerden uzakta yapılmasının “ daha mantıklı olduğunu açıklamaktadır. Abbe Henri Breuil ise, insanların bu resimleri, yırtıcı hayvanın gücünü kendisine almak için yaptıklarını belirtmiştir. Ne var ki yapılan resimlerin hepsi yırtıcı hayvanlardan ibaret değildir. Breuil’in öğrencisi Andre Leroi-Gourhan yapısalcılık ilkesinin ikili zıtlıklarına dayanarak, üst paleolitik boyunca mağaraların erkek: dişi zıtlık ilkesine göre düzenlenmiş organize sığınaklar olduğunu iddia etmiştir. Gourhan’a göre bazı hayvanlar ve semboller dişileri bazıları da erkekleri ifade etmekteydi. Örneğin, at, dağ keçisi, ren geyiği gibi küçük otçullar ve benekler, ok işareti gibi semboller erkeği, yaban öküzü, bizon gibi büyük otçullar ve kare, ok ucu gibi semboller dişileri temsil etmekteydi (Lewis-Williams 2004: 61).

İlkel dönem resimlerinin yaratım amaçlarının saptanması amacıyla araştırmacıların incelemeleri sadece tarihi kalıntılarla sınırlı değildir. Çağdaş ilkel topluluklar da tarih öncesi topluluklarla benzer özellikler gösterdiği için birçok araştırmacı bu topluluklardan elde ettikleri verileri tarihöncesi dönem okumaları için kullanmaktadır. Bu amaçla L.S.B. Leakey, (1988: 129-131) karanlık mağaraların derinliklerine çizilen resimlerin seyredilmek için değil avın başarısıyla ilgili sihirsel amaçlarla yapıldığını, çağdaş ilkellerden sağladığı kanıtlarla öne sürmektedir (Şenel, 1982: 74-75). Kısacası yukarı paleolitik resimleri yorumlayan bilim adamlarının büyük çoğunluğu, bunların sanat için değil, geçim için çizildiklerini kabul etmektedirler.

En fazla kabul gören fikir, avın zenginleşmesi ve erişkinliğe geçiş törenleri (inisiasyon) için yapılan seramoni ve büyüler sırasında bu resimlerin yapıldığı yolundadır. Av aletleri ve sembolik işaretler ise, yakalanması çok arzu edilen bir avı ele geçirme isteğinin sembolik bir tasviri ve bir av büyüsü olarak kabul edilmiştir (Lewin, 2000:179). Geçerli bir bilim-

den ve modern bir teknikten yoksun olan ilkelin doğal olaylarla felaketler karşısındaki şaşkınlığını ve çaresizliğini giderecek tek yol, bu felaketlerin nedeni olarak kabullendiği doğaüstü güçleri yumuşatma, onların gönlünü alma yoludur. Bu da çoğunlukla büyüsel işlemlere başvurmakla gerçekleştirilmeye çalışılır. Hatta kimi durumda büyü tek yoldur (Örnek, 1971: 136). Benzer şekilde İbişoğlu'na göre, insanın doğayla mücadelesi çok çetindi. Karşı koyamadığı güçlerden korkan insan korktuğu varlığa tapıyordu. Doğa güçlerine karşı onu koruyan mağaralar, onun için kutsaldı. Resmin benzetme ve canlandırma gücüne inanan insanoğlu, bu gücün bir büyü olduğuna inanıyor; tasvir yoluyla düşmanı yok etmek, av bereketini sağlamak istiyordu. Ölüm halinde bir hayvan resmi yaptığında bu resmin o hayvanın avlanmasını kolaylaştıracağına inanıyordu (İbişoğlu, 2012: 18).

*"İlkel insan için görüntü sadece bir taklit değildir. Görüntü ya da tasvir, modeli ya da ikizi olduğu varlığın canlı yetilerinin tıpkısına sahiptir ve dolayısıyla, insanoğlunun doğa üzerindeki egemenliğini ortaya koyduğu bir büyü çalışması ve etkinliğidir. Paleolitik dönemde (yontmataş dönemi) yaşayan atamız, doğadaki formları, bir 'sanat eseri' yapmak konusunda hiçbir niyeti olmadan resmetmiş ya da kazımıştır. Onun amacı, avının bereketli olmasını ve tuzağa yakalanmasını sağlamak ya da kendi amaçları için kullanmak üzere av hayvanının gücünü edinmektir. İlkel sanatçı, yaptığı çizimler ile bir büyünün ya da efsunun bütün gücüne sahip olan bir büyücüdür" (Bazin, 1998: 17).*

Mağara resimlerinin dönemin özelliklerini kayıt altına alma amacıyla yapılmış olabileceğine dair çeşitli varsayımlar bulunmaktadır. Orta Asya ve Anadolu kaya resimlerinin büyük bir kısmında, tarımsal faaliyetleri tema edinen kaya resimleri ile av sahnelerini ve şaman törenlerini işleyen kaya resimleri iç içe bulunmaktadır. Buradan kaya resimlerinin yer aldığı bölgelerin uzun süreler boyunca kutsal mekân biçiminde değerlendirildiğini ve söz konusu bölgelerde insanoğlu toplumsal anlamda evirildikçe yaşantısına dair önemli olayları, dönemin özelliğini yansıtan yalın imgeler aracılığı ile ifade etme ya da kayda geçirme yoluna gittiğini söylemek mümkündür (Tosun, 2015: 36).

Leakey İnsanların ataları adlı yapıtında bazı çağdaş ilkel Afrika topluluklarının kaybolan hayvanlarını ararken akşam olması üzerine aramaya son verilince, kaybolmasın yada biri almasın diye hayvanın resmini kayalara çizerek sabah olduğunda bıraktıkları yerden almaya devam etmek üzere hayvanı olduğu yerde durdurduklarına, çizdikleri tabu ile onu koruduklarına inanışlarına bakarak, uzman avcı toplulukların mağara duvarlarındaki yaralı hayvan resimlerinin aynı amaçla yapılmış sihirler olabileceği görüşünü savunur (Leakey, 1971).

Üretimin başlamadığı bir dünyada insan doğaya egemen değildir. Bu nedenle insan doğa ilişkileri düzensiz, rastlantısaldır. Rastlantısal neden-

sellik bağları kurulacaktır. İlkel insan, rastlantısal yer ve zaman çağrışımlarıyla bir olay sırasında dikkatini çekip belleğine yerleşmiş olan şeyleri o olayın sorumlusu nedeni olarak görecektir. Örneğin Fransız Antropoloğu F. Sagard, bir gün Amerika yerlilerine Fransa'da bulunana bir hayvan türünü anlatmak için ateşin karlına tavşanların biçimini gölge onu ile duvara yansıtmaya çalışır. Ertesi gün salt bir rastlantı sonucu, her zamankinden daha çok balı tutan yerliler, her balığa çıkışlarında ondan aynı şeyi yapmalarını isterler. Demek ki rastlantısal bir olayı onu izleyen olayın nedeni sanmış, keyfi bir neden sonuç ilişkisi kurmuşlardır. Aslında rastlantısal denen çağrışımlar benzerliklere ve zıtlıklara dayanırken keyfi denen açıklamaların temelinde ise istekler ve istememekler yatmaktadır. İnsan böylece düşündüğü nedenleri etkileyerek isteklerine uygun sonuçlar elde etmeye ya da istemediği sonuçlardan kaçmaya çalışacaktır. Benzetmeci düşünüş alışkanlığındaki bir kimse, şeylerin benzerlerini şeylerle karıştıracak, bazen o şeyin ufak bir parçasını (örneğin boynuzu) bazen o şeyin benzerini (örneğin resmini, heykelciğini) etkileyerek, o şeyi etkilemeye çalışacaktır. Mağara duvarlarına hayvanları çizmekle dışarıda yakalanacak hayvanları bulacağını umacaktır. Bir gebe kadın heykelciği yapmakla topluluğun kadınlarının sık sık gebe kalıp doğuracağına inanmaya başlayacaktır. Böyle bir düşünüşle gerçek nedenleri değil benzerlerini, yakıştırılmış nedenleri etkileyerek sonucu etkilemeye çalışmaya, çok iyi bilindiği gibi sihir (büyü) denir. Analojiye dayanan böyle bir düşünüşe sihirsel düşünüş denebilir. (Şenel, 2011: 33). Taklit ya da analoji büyüsünün uygulandığı belli başlı alanlardan biri de avcılıktır. Avlanacak hayvanın yaralanmış ya da vurulmuş biçimde resmini yaparak onu büyülemek inancı çok yaygındır. Geçimlerini avcılıktan sağlayan topluluklarda kaya ve mağara resimlerinin çoğu, av sahnelerini konu edinmekte ve büyüsel bir amaç gütmektedir. Taklit büyüsündeki yanlış çıkış noktası, esas ile benzeri birbirinden ayırmakta çoğu zaman güçlük çeken ilkel düşüncede yatmaktadır.

Sihirsel davranış ve düşünüş, gerçek nedenlerle değil gölge nedenlerle uğraştığı için, örneğin doğadaki hayvan sayılarını arttıramaz. Ama avlanan hayvanların sayısını arttırabilir. Şöyle ki, ava çıkmadan önce yapılan av sihiri töreni, avcıları fizik ve psikolojik olarak ava hazırlar. Üyeler koca hayvan karşısında tek başlarına duydukları korkuları unuturlar. Topluluğun gücünün bilincine varırlar. Sihirin bu işlevi ve gücü, ideolojilerin işlevi ve gücünü açıklayıcı ipuçları taşımaktadır. Ayrıca sihirsel eylemler topluluk üyeleri arasında bir duygu, düşünüş ve dolayısıyla bir davranış birliği yaratmaya yaramaktaydı.

*"İlkeller mitik ataların, ölülerin, kutsal hayvan ve bitkilerin, olağanüstü güçlerin ve doğaüstü varlıkların insanların hayatlarını olumlu ya da olumsuz etkilediklerine inanmaktadır. Örneğin ürünün bol oluşu, bir savaşın kazanılması ya da kıtlık oluşu, savaşın kaybedilişi, çoğu zaman insanların doğaüstü kudretlerle barışık olup olmadıklarıyla açıklanmaktadır.*

*Sırasında iyilik gönderen sırasında kötülük yağdıran bu kudretleri hoşnut etmenin, onlarla barışık olmanın çeşitli yolları, uygulamaları vardır. Kurbanın, duanın dışında, onlar adına törenler düzenlemek ve anılarını canlı tutmak ilk akla gelen çarelerdir. Bu da ataların heykellerini, maskelerini, büstlerini yapmak, onları kutsamak şeklinde kendini gösterir. Sanatçı ataların, tanrıların, totem hayvanlarının vb. amblemlerini, sembollerini, figür ve maskelerini yaparak onlarla barışıklığı sağlamaya yardım eder; böylece üyesi bulunduğu cemaatin maddi ve manevi işlerinin düzenli gitmesinde önemli bir katkıda bulunmuş olur" (Örnek, 1971: 162).*

Kısacası tarihöncesi dönemdeki görsel yaratımların konusunun genel olarak hayvanlar olduğu görülmektedir. Bu resimlerin çoğunda insanların bulunmaması ya da çok az yer alması, resimleri yaratan kişilerin üyesi olduğu toplulukların doğaya yönelmesiyle, asıl gündemlerini doğanın oluşturmasıyla açıklanabilir. Bu noktada açıklanması gereken bir başka konu da doğaya ait birçok unsurun değil de özellikle hayvanların ele alınmasındaki nedenselliktir. Dönem insanı doğanın birçok haline maruz kalmaktadır ama incelenen resimlerde bu hallere konu olan durumlar (iklimler, yıldızlar, dağlar, ağaçlar vb.) yansıtılmamaktadır. Resimlerde hayvanların çoğunlukla bir av sahnesi içerisindeki durumları; ok atılma, insanlar tarafından yakalanma gibi anları imgelenmektedir. Bu bağlamda bu resimlerin sanat istenciyle değil de geçimle yani beslenme gereksinimiyle ilişkili olması daha muhtemel görülmektedir.

Özellikle üst paleolitik dönem insanlarının sanat yaratımı konusunda kendilerinden sonraki uygarlıklardan daha ileride olmaları artı besin elde etme konusundaki başarılarıyla da açıklanabilir. "Artı besinin sağladığı boş zamanla ve öteki olanaklarla, topluluğun yaşamına hatırı sayılır derecede doğrudan geçim etkinlikleri dışı etkinlikler girmiştir. Bunlar topluluğun insanlarının düş, duygu ve düşünce dünyalarını zenginleştirmeye başlamışlardır. İnsanlar, doğayla (hayvanlarla) ilişkileri üzerine, kendi yaşamları üzerine ve yaşam sonrası üzerine düşünmeye başlamışlardır." (Şenel, 1982: 98). Avcılık konusundaki becerileri bu toplulukların art besin ve artı zaman elde etmeleri sağlamış ve bu durum da törenler, eğlenceler ve sanat yaratımı yoluyla kültürel bir yapı oluşmasının önünü açmıştır. Söz konusu kültürel oluşum da sihirci düşünüşü beslemiş olmalıdır. Diğer bir ifadeyle topluluğun ekonomik alanda sağladığı bir ilerlemenin düşünsel yapının gelişmesini mümkün kıldığı ve bu şekilde sanatsal yaratımların beslendiği söylenebilir.

Bu noktada söz konusu sihirci düşünüş odağında şekillenen ve bir takım ritüellerle yaratıldığı düşünülen sanat ürünlerinin Şamanizm'le ilişkisine değinilmesi gerekmektedir.

## Mağara Resimleri ve Şamanizm

İlkellerin toplumsal ve politik örgütlerini, ekonomilerini, maddi kültürlerini, adetlerini, geleneklerini, kısaca günlük hayatlarını, temelinden kavrayabilmek ve doğru bir biçimde yorumlayabilmek için, inanç dünyalarını iyi bilmek gerekmektedir. Çünkü ilkellerin toplumsal kurumları içerisinde en ağır basanı dinsel olanıdır. İlkellerin düşünüş, duyuş ve davranışlarının çoğu zaman bizimkinden farklı oluşu, onların inanç dünyalarını biçimlendirmektedir. İlkel insan doğa karşısındaki savaşında, teknik yetersizliğini ve çaresizliğini din, büyü ve dinin buyruğundaki sanatla gidermek istemiş, evrenin oluşum sırlarını da bir çeşit "bilim öncesi bilim" olan efsane ile açıklamaya çalışmıştır (Örnek, 1971: 5). Diğer bir ifadeyle İlkel sanatın başlıca niteliği onun estetik amaca değil, ritüel ve toplumsal amaca yönelmiş olmasıdır.

Mağara resimleri yorumlandığında dönemin dini hayatı hakkında çok değerli bilgiler verme kapasitesine sahip, anlamlarla dolu bir işaret dili kullanan muhteşem bir imgelemi ve stilize bir sanatı ortaya dökmektedir. Ancak resimlerdeki imgelemde yalnızca dinin yansıtıldığı fikri ise şüphesiz kesin olmayan bir durumdur. Muğlak din kavramları yerine yeni ve daha doğru bir kavram önerilmektedir: İnanç sistemi… Bir inanç sistemi, belirli bir kültürün ideolojik alanının bütünü için kullanışlı bir terim gibi görünmektedir. Kültür yeniden üretim vasıtasıyla kendini sürdürülebilmek içi bir takım alt sistemlere (ekonomi, sosyal yapı, ideoloji vs. ) sahiptir. İnanç sistemi, bir toplum ya da topluluk içindeki mitsel-dinsel fikirlerin yeniden üretiminden sorumludur. İnanç sistemi, ayinler, bayramlar, bereket kültleri, av büyülerinin belki de petrogliflerin organize edilmesindeki yol gösterici güç olarak çalışır. Mağara resimlerinin modern ve süreç odaklı analizinde, yalnızca gösterge olarak kaya imgeleri değil, aynı zamanda gösterge üretimi, yalnızca dini faaliyetler değil belli bir çerçevede işleyen bütün kült faaliyetleri dikkate alınmalıdır (Hoppal, 2012: 67). Mağara resimlerindeki dini göstergelerle ilgili olarak George Bataille, "The Miracle of Lascaux" (Lascaux Mucizesi) isimli kitabında, Tarih Öncesi insanının çizmiş olduğu yüzlerce hayvan figürünün birbirleriyle iç içe girmiş primitif, yalın, ama sofistike ve zekice yapılmış formlarının, Lascaux'daki yer altı duvarlarında yarattığı gizemli ve mistik hareketini dinsel bir ritüele benzetmekte; sanatın ve sanatsal formların mistisizmle doğduğunu ve var olmaya başladığını söylemektedir. Bu ilkel sanatçıların artistik etkinlikleri esnasında hissettikleri mutluluğun izlerini gördüğünü ve bu mutluluğun daha sonra, bir sanat'ı keşfetme kutlamasına dönüştüğünü tahmin etmektedir (Bataille, 1980:1). Bu bağlamda mağara duvarlarındaki resimlerinin tamamen şamanistik eylemlerden ibaret olduğunu savunan araştırmacılar, yer altı ve yerüstü ruhlar dünyası ile iletişim kuran şamanların, mağaraları yer altı dünyasının kapıları olarak gördüklerini ve şamanlara yardım eden hayvan ruhlarını aradıklarını ifade ederler. Kayalardan çıkarmış gibi görü-

nen hayvan resimlerinin ruhlar dünyasından gerçek dünyaya geçişi yansıttığı varsayılmaktadır (Lewin, 2000:179).

Şamanizm, trans durumuna geçebilme yeteneğindeki kimselerin, yani şamanların, doğaüstü varlıklarla ilişki kurarak onların güçlerine sahip olmalarından, bunları toplum adına kullanmalarından ve bu amaçla yapılan dinsel-büyüsel pratik ve törenlerden ibarettir. Şamanizm ne kendine özgü bir din, ne de majinin bir biçimidir; her iki alanı da ilgilendiren yanları bulunan, çeşitli din ve dünya görüşlerini birleştiren bir inanç ve tekniktir (Örnek, 1971: 48). Şamanizm gibi bir inanç biçiminde gerçekleştirilen ayinler birçok ritüeli içermektedir. Müzik, dans, resim, içki gibi esrimeyi kolaylaştıran çeşitli unsurların bu törenlere dahil olduğu bilinmektedir. Benzer sürecin ilkeller inanç sistemleriyle yakınlığı olduğunu kanıtlayan çeşitli kalıntılar mağara resimlerinin çevrelerindeki kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

Mağaraların yaygın kanının aksine insanların tüm zamanlarını geçirdikleri bir mekan olmaktan çok kimi zamanlarda bir takım özel işlerini yürüttükleri mekanlar olduğunu ileri sürmektedir. Bu özel işler de şaman varsayımı doğrultusunda kült ve ritüel özellikler taşır. Şaman resim sanatındaki hakimiyeti ile aynı zamanda bir sanatçıdır. Şaman çizimlerini resimden beklenilen şifa ile yapardı. Üst Paleolitik mağara sanatının bütünlüğü düşünüldüğünde sanatçı-şaman varsayımının tüm mağaralarda görülmesi gerekmekteydi. Ancak bir takım acemice yapılmış orantısız resimler hakim konumdaki sanatçı-şamanı sorgulamamıza neden olmaktadır. Clottes bunu şaman ve şamanın görevleri ile toplum arsındaki ilişkiye bağlıyor. ‘’Şamanın bazen, iyileşmek isteyen hastalar, başarı peşinde koşan avcılar, ruhlar dünyasıyla ilişkiye girmeye çabalayan kişilerle buraya geldiği düşünülebilir. Şaman bir bizon çiziyor, yanındaki birkaç çizgi ekliyor. Çocuklar belki de bazı törenlere katılıyorlar.’’ (Clottes vd., 2006: 86) Resimlerde uzmanlaşmış bir sanatçı-şaman varlığını kabul etsek bile acaba bu şamanın misyonu daha farklı bir şey miydi? ‘’Geleneğin ideolojisini (inanç temellerini) simgelerini ve efsanelerini inceleyip değerlendiren Eliade’a göre, Şamanlık temelde veya özünde, doğaüstü bir olayı, duyguyu, zevki, doruğu, mutluluğu, cezbeyi, esenliği yaşama-yaşatma ve paylaşma tekniklerinin bütünüdür.’’ (Güvenç, 2007: 90)

Özellikle röntgen tarzı antropomorfik kaya resimlerinin yorumlanmasında, şamanlık yeteneğini edinme anı temel öneme sahiptir. Bu da şaman adayının mistik düzeyde bedeninin ruhlarca parçalanıp etinden sıyrıldığı ve kendi iskeletini seyrettiği aşamaları yaşamak üzere transa geçtiği ana tekabül eder. Ölme ve dirilme deneyimi, şamanlık yapma gücünü elde edebilmenin en önemli şartıdır (Hoppal, 2012: 23). Mağara resimlerinde betimlenen kartal imgelerinin şamanizmle ilgili olduğu, kartal hayvanın şamanların atası olarak görülmesinden dolayı ayin yöneticisinin betimlendiği resimlerde kartal başı takılarak diğer topluluk bireylerinden ayrıldığı

bilinmektedir. Özellikle mağara resimlerinin çevresinde yapılan kazılarda şaman ayini esnasında kullanıldığı düşünülen nesnelerin bulunması bu resimlerin Şamanizm ile ilintili olduğunu pekiştirmektedir. Ayrıca mağara resimlerinde sadece Şamanizmle ilgili olmayan, mitolojik motiflerle ilgili sembollerin de başlangıcı sayılabilecek çok sayıda gösterge de bulunduğu da belirtilmelidir.

Özellikle sembolik yönü güçlü olan mağara resimlerinin günümüz sanat kuramları çerçevesinde ele alınması durumunda "soyutlama" kavramıyla karşılaşılmaktadır.

**Soyutlama**

Sanatta soyutlama Arnheim'in "görsel düşünme" diye tanımladığı bir boyutta oluşur. Görsel düşünme, bilinçle seçilmiş ve dikkatin yoğun bir biçimde üzerine yöneltildiği nesnenin tanınmasına yönelik seçimci bir tavırdır. Arnheim, bu tavrı soyutlama olarak açıklamaktadır. Yani sanatta soyutlamanın çıkış noktası birebir doğadır. Somut görüntülerdir. Bununla birlikte sanatçı yeni biçimler oluşturma ya da akılda oluşan kavramı görselleştirme yoluna da gidebilir. Duyumlar yoluyla alınan her izlenim, düşünme eyleminin çıkış noktasıdır. Ya da düşünme eyleminin ham maddesidir (Baysar Boerescu, 2014: 14). Bu tavır, sanatsal ifadenin ilk yansımalarını oluşturan ilkçağ duvar resimlerinde görülen tavırdır. Söz konusu resimlerde, soyutlamanın gereklerinden olan kaynağından ayrılmama, kaynağındaki imge ile sıkı bağlara sahip olma durumları açıkça görülmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında mağara duvarlarına, renkli topraktan elde edilmiş boyar malzemelerle, kömürleşmiş odun parçalarıyla çizilen insan ve hayvan figürleri, çizgi ile görsel ifadenin ilk buluşma biçimi olarak değerlendirilebilir. Avrupa'da rastlantı sonucu bulunan Paleolitik Dönem'e ait mağaralardan Fransa'daki Lascaux, Niaux ve Chauvet Mağaraları, Kuzey İspanya'daki Altamira Mağaraları'nda bizon, sığır, geyik ve mamut gibi vahşi hayvan resimlerinin büyük bir beceriyle yer yer yontularak, üzerleri çizilerek bazen stilize edilerek, soyutlama eğilimiyle ve sembolik anlamlar yüklenerek çizildiği görülmektedir.

Benzer şekilde Florenski, ilkel toplumların birçok sanat ilkesine kasıtlı olarak sırt çevirdiğini, sanatlarının içermesini istedikleri simgesel anlatım gereği bunu yaptıklarını ifade etmektedir. Burada yapılan anlatımın salt görünüyle ilgisi olmadığını yani temsilin, kendi ötesinde olan şeyi temsil ettiğini düşünür ilkçağ insanı.

İlksel sanat içtepisi olarak soyutlama içtepisi, önce salt soyutlamayı aramakta ve içgüdüsel bir zorunlulukla mutlak biçim olarak geometrik soyutlamayı yaratmaktadır. Soyutlama içtepisinin ilk tatmini olan geometrik soyutlama, evrenin zamansallık ve tesadüfîliğinden kurtulmanın en yetkin ifadesidir. Soyutlama içtepisi bundan sonraki tatminini de, dış dünyaya ait

her bir nesneyi tek tek, hayata ve doğaya bağlılığından kurtarmak ve bu objeleri aynı zamanda süjeden de bağımsız kılmak, kısaca her bir nesneyi mutlak değere yaklaştırıp onları ölümsüz kılmak ile sağlamaktadır.

Wilhelm Worringer'in soyutlama ve duyumsama kuramına göre; " algılananlar ne ise, onlar algılanan nesnelere ilişkin değil, değerlendirmeyi yapan kişinin o nesneye aktardığı kendi duyumsamaları olarak değer kazanır" (Eroğlu, 2017: 85). Soyut kavramında öncelikle düşünsellik ve tasavvur vardır. İlkel insanın soyut formlarıyla uygar insanın soyut formları bu açıdan aynı insansal tözden kaynaklanır.

İnsan dış gerçeklikle ilgisinde, onu tanımak, onu kendi denetimine almak için soyutlamayı kullanır. Bu aynı zamanda işaretleme demektir. Bu dilin de temelidir. İlksel toplulukların reel istemlerinin yanında tinsel istemleri de soyutlama içtepisinin ortaya çıkmasını sağlar. Oluşturulan aslında o topluluğun kendi içinde anlamı olan görsel bir dildir. İşaretlerin hepsi toplumun ortak bilinçaltı yansımalarıdır.

Worringer'e göre ilk başlangıç soyuttur. Daha sonra soyut formlar doğal formlarla ilişki içine sokulmuştur. Yapılan araştırmalar incelendiğinde natüralist eğilimin mi yoksa soyutlama içtepisinin mi daha önce ortaya çıktığı konusunda farklı cevaplar bulmaktayız. Karayağmurlar (1990, 90), insanın yaratımlardaki ilk unsurların, çizgilerin, rengin gücünü anlaması ve bundan kendi yaşamı için yararlanmasını soyutlama isteğiyle açıklanacak nitelikte değerlendirmemektedir. Yazara göre dinsel törenlerde ya da savaş ve av öncesi yerlilerin yüzlerini, vücutlarını, değişik renk ve biçimlerde boyamaları, kendilerindeki gücü arttırıcı bir öğe olarak kullanmalarıyla yani psikolojik bir tavırla açıklanabilir. Gerek özdeşleyim gerek soyutlama kavramları ile sanatın psikolojik temellerinin bulunmaya çalışılması önemlidir. Bu düşüncelerin hangisine katıldığımız önemli değildir. Karayağmurlar Soyut sanatın gerçekte yüzyılımızın sanatı olduğunu, daha önceki dönemlerde izlenen bütün sanatların içinde soyut öğeler olsa bile soyut denecek nitelikler taşımadıklarını belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle insanda soyutlayıcı yeteneğin gelişmesi, dış gerçekliği bir ilişki sistemiyle ele alma ve bu ilişkiyi semboller aracılığıyla anlamlandırma sonucunda mümkün olmuştur.

Soyut sanat düşünceye dayalı bir sanattır. Daha önceki dönemlerin nesnelerle sınırlı dünyasının dışına çıkmayı başaran ve insan düşlemini resme (sanata) sokmayı başaran bir yaklaşımdır. Bu nedenle dünün dünyasında gördüğümüz ilkel ya da gelişmiş bütün toplumların sanatlarında gördüğümüz biçimlerin soyut değerleri ancak bizim onlarda soyut değerler bulmamızla sınırlıdır. Çünkü aradaki en belirgin ayrım öze ilişkin bir ayrımdır. Dünün dünyasında, nesnelerin dışında kalan insan, toplumsal çevrenin istekleri doğrultusunda biçimler yaratmak zorundaydı. İnsanın özgürleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte, natüralist sanat yapıtlarında

da yoğun biçimde gördüğümüz dış gerçekliğin katılığından kurtulma ve ona yeni insani biçimler verme isteği, bilim ve felsefenin gelişmesiyle, sanatçıya gerekli olanakları hazırlar.

İnsanın özgürleşme sürecindeki bir aşamadır dış gerçekliğin baskısından kurtulma. Cezanne'ye gelinceye dek, sanatın konusu hep duyularla algılanan bir dünya olmuştur. Daha önceki dönemlerin sanatlarına bakıldığından sanatçı ne denli kendi öznel yaratıcılığını yapıtlarına sindirirse sindirsin, yapıtların duyusal yanı toplumun duygusal değerlerinin ağırlıklı olduğu bir yapıya aittir. Sanatçı henüz toplumun ve dış gerçekliğin baskısından kurtulup özgürleşmemiştir. Bütün yapıtlarda sezilen bu özgürleşme isteği, Worringer'in soyutlama içtepisi kavramını kullanmasına neden olmuştur.

Soyut sanatın en önemli yanlarından biri, sanatçının dış gerçekliğe, gerçekliğin içinde yer almayan, daha önce görülmemiş ve tanınmayan yeni nesneler sunmasıdır. Bu aynı zamanda Modern sanatın varlığı kavrayışıyla da ilgilidir. Soyut yaratımda sanatçı dün kendisini dışarıda bırakarak yaklaştığı gerçekliğe bugün içine girerek yaklaşmaktadır. Bu durumda modern sanatta varlık kavrayışının da değişmesi gerekmektedir. Yeni düşünce sanatın objesinin duyu yoluyla kavranan gerçeklik olmadığı, tersine sanatın objesinin duyularla kavranamayan tinsel varlık, tinsellik olduğu düşüncesidir.

Bu noktada tarihöncesi dönemde üretilen eserlerin Worringer'e göre neden sanat eseri olarak adlandırılamayacağını açıklamak gerekmektedir. Worringer, salt taklit içtepisiyle ortaya koyulan ve estetik bir öneme sahip olmayan, el becerileriyle şekillenen örneğin putlar, semboller ve yöneticilerin heykellerinin sanat içtepisinden doğan yaratımlar olmadığını belirtir. Bu yaratımlar birtakım ihtiyaçlardan beslenir, ancak bu ihtiyaçların hiçbiri psişik dürtülerden hareket etmez. Asıl sanat ise her zaman derin psişik ihtiyaçlardan doğar ve bu psişik ihtiyaçları giderir. Worringer'in özdeşleyim olarak açıkladığı yaratım; kişinin kendini, dışında bulunan bir objeye vermesi, daha açık bir ifadeyle, kendi duygularını bir dış objeye aktararak o objeye duygusal bir canlılık kazandırması, böylece kendi ruhsal yaşamını o objede yaşaması ve objede yaşadığı bu iç etkinlik durumundan haz alması biçiminde olacaktır (Aydemir, 2015: 94).

"İnsanla dış dünya olayları arasında panteist içtenlik gibi mutlu bir ilgi, özdeşleyim içtepisinin koşulu olduğu halde, soyutlama içtepisi, insanın dış dünya olayları karşısında duyduğu büyük bir iç huzursuzluğu gösterir ve kuvvetle transcendental bir renge bürünen düşünceleriyle dinsel bir ilgi kurar" (Worringer, 1985: 24). Özdeşleyim içtepisinde insan ve doğa arasında mutlu bir ilgi kurulur. İnsanın doğayla kurduğu nu bağ neticesinde çevresindeki gerçekliği kavraması önündeki engeller de kalkmış olur ve doğada organik formlarda kendini, kendine ait olan şeyleri hisse-

der. Bir çınar ağacın yukarıya doğru uzamasını, göklere doğru ululaşarak yükselmesi şeklinde yorumlayarak çınar ve ulu kavramlarını özdeşleştirir. Soyutlama içtepisinde ise doğa karşısında hissedilen duygunun mutluluk olması yönünde birtakım engeller vardır. Doğal gerçeklik çeşitli sebeplerle kavranamaz ve huzursuzluk doğar. Kavranamayan gerçeklikten uzaklaşılmak istendiğinden doğadan da uzaklaşılır. Evrende olup biten olayların açıklanması için bir takım sembolik doğrular yaratılır ve bu doğrular gerçeklikten beslenmemeleri yönüyle din gibi kaynaklara dayandırılır.

El becerisi yönüyle gelişmiş bu yaratım anlayışında imgeler varoluşsal ilgilerinden uzaklaştırılarak soyut biçimlere yaklaştırılır. Bu soyut biçimler yaratıcılarının ve alımlayıcılarının huzur bulma amacına hizmet edeceğinden belirli kanunlarla ve zorunluluklarla şekillendirilir. Bir bilgiye dayandırılamayacak olan çevresel değişiklikler ancak kendiliğinden gerçekleşmiş olmalıdır. Bu noktada "kendiliğinden şey" duygusu uyanır.

"'Kendiliğinden şey' içtepisi, en güçlü bir biçimde sanki ilkel insanda bulunur. Dış dünyaya zihinsel yönden gitgide egemen olma ve alışkanlık, içtepinin körelmesi ve zayıflaması demektir. Ancak, insan zekâsı, binlerce yıllık bir gelişmeyle rationalist bilginin bütün yolunu geçtikten sonra, onda, bilmenin en son alınyazısı olarak 'kendiliğinden şey' duygusu yeniden uyanır. Ama daha önce bir içtepi olan şey, şimdi bir bilgi ürünüdür." (Worringer, 1985: 29).

O halde ilkel durumda, evrenin belirsizliği karşısındaki huzursuz insanın, keyfilikten uzaklaşarak, zorunluluk içeren soyut formlara ulaşması, doğada bir kanunluluk aramasından dolayı değil de, içtepisel olarak kendiliğinden şey'i aramasından dolayıdır. Worringer'e göre insanı soyut geometrik formlara götüren nedeni, kanunluluğa duyulan bir özlem olarak düşünmek, soyut formları meydana getiren psikolojik koşulları bilmemek anlamına gelir. Çünkü insanın bilgi yönünden gelişmesi, onu, doğa olaylarını açıklamaya ve sonunda doğaya hâkim olmaya götürür. Böyle bir insan da artık doğayı belli kanunlara bağlı bir düzen varlığı olarak anlar ve doğada kanunluluk arama ihtiyacı da ortadan kalkmış olur. Ancak doğayı belli kanunlara bağlı bir düzen varlığı olarak kavrayan insanda buna rağmen soyutlama ihtiyacı bulunur. Çünkü burada zihinsel değil, içtepisel bir yaratım söz konusudur. Zihinsel bakımdan gelişmiş bir kültür basamağında bulunan insanın, huzuru soyut, mutlak formlarda bulmasının nedeni, tabiat olayları karşısındaki bir bilgisizlik değildir. Aksine, bilgisinden ötürü soyut, geometrik biçimlere varır. Çünkü evren bilgisinin son basamağında, kendiliğinden şey'e ulaşma duygusu yeniden uyanır, burada insan, tıpkı ilkel durumdaki gibi, dünya tablosu karşısında kendini yitik ve çaresiz hisseder ve böylece soyutlama içtepisi kendini yeniden gösterir (Aydemir, 2015: 45).

Kısacası sanat içtepisini beslenme noktası olarak, evrende olan olayların bilgiye dayandırılamadığı, karmaşık ve açıklanamaz olması yönüyle kendiliğinden ve rastgele şeklinde algılanmasıyla birlikte alımlayıcısında korku ve huzursuzluk yarattığı durumda soyutlama içtepisiyle hareket eden bir yaratım vardır denilebilir. İlkel insan, evreni nesnel gerçeklikten arındırdığı ve kendinden de hiçbir şey katmadığı bu sanat formlarını katı bir geometrik soyutlama biçimiyle oluşturarak karışıklık ve belirsizlik içinde sığınılacak bir dünya yaratmıştır. Söz konusu zorunlu kanunlara dayalı yaratım el becerisinde gelişmeyi gerekli görmüştür. Ayrıca bu resimlerin yaratım amaçlarının sihirsel olması (avın bereketli olması, tuzağa yakalanması, av hayvanının gücüne sahip olunması gibi) dönem sanatçılarının sanat yapma amacıyla bu işe girişmediklerini de kanıtlamaktadır. Bu resimler bir büyü ritüelindeki etkinliklerden biri olarak okunmakta, dönem insanının kültür tarihindeki yerinin tespit edilmesini sağlayan içerikleriyle de oldukça değerli bir konumda bulunmaktadır. Ancak bir sanat eseri analizi sürecine dahil edildikleri noktada sanat yaratım istenci içerisinde oldukları yönünde bir saptamanın da önü açılmış olmaktadır. Worringer de bu noktada bu ilkel yaratımlarının temelinin soyutlama içtepisinde bulunduğunu belirterek estetik alanın dışında bırakmaktadır. Benzer şekilde Örnek de (1971:160) ilkel sanatçının toplumun emrinde ve geleneksel olanı sürdürmek zorunda olduğunu, kendinden yapması istenilen eserleri daha öncekilere benzeterek yapmanın, yani onları katı bir kurallar bütünüyle yaratmanın başlıca görevi olduğunu belirtir. Ayrıca ilkel sanatçının, üyesi bulunduğu toplumun değerlerine başkaldırmasının da düşünülemeyeceğini, ilkel sanatçıdan değişik ya da toplumun geleneksel yapısına ters düşen eserlerin istenmeyeceğini belirtirken böyle bir durumun ancak gelişmiş ülkelerin sanatçılarına vergi olduğunu ifade etmektedir.

**Sonuç**

Günümüzden yaklaşık olarak 30.000 yıl öncesine tarihlendiği düşünülen mağara resimlerinin tarihöncesindeki insanların düşünme, geçinme ve topluluk haline gelme gibi yaşamsal dinamikleriyle ilgili bilgileri ileten yegane kayıtlar içermesi ve bunları günümüze taşıması yönüyle oldukça önemlidir. Bu bilgiler kültürel olarak birikimli ilerleyen insanoğlu için bellek demektir. Margaret Conkey'in ifadesiyle " 20 bin yıl öncesinin sanatı, bugünkü insanın kökeni ile ilintili değilse de, bugünkü insanın ne anlama geldiği ile ilintilidir " (Uysal, 2011). Söz konusu mağara resimlerinin yaratım zamanı, nedeni, ilişkili olduğu düşünsel yapı ve yaratıcılarıyla ilgili psikolojik ve sosyolojik faktörler birçok alan araştırmasının konusunu oluşturmuştur. Bu araştırmada da mağara resimlerinin tüm bu ilgilerine değinilmeye çalışılmış, alan uzmanlarının görüşleri sunulmuştur.

Sonuç olarak ilkel sanat ürünlerinin geçim odağındaki konularla yaratıldığı söylenebilir. Bu resimlerin yükledikleri sihirsel güçler sayesinde;

topluluk üyelerinin ekonomik anlamda ilerleme sağlamasına ve aynı zamanda bu ilerleme sonucunda oluşan artı enerji ve artı zaman elde etmesine, av esnasında ve yaşam pratiğinde kollektif bir tavır geliştirebilmesine, sağaltım ve şifa sağladığına inanılmaktadır. İlkel insanların doğa karşısındaki bilgisizlik ve çaresizlik durumunu ayinler esnasında yarattıkları resimlerle ve bu resimlere yükledikleri sembolik değerlerle sağalttıkları üzerine anlamlı açıklamalar bulunmuştur. Bu noktada doğaya üstünlük sağlama amacının resimlerdeki ana duygu olduğunu ve dönem sanatçısının sanat istenciyle bu yaratımları gerçekleştirmediğini de belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda söz konusu yaratımlar "muhteşem bir stilizasyonu ya da oldukça ileri noktalarda bir gözlem becerisinin yansımalarını" içerseler bile, sanat eseri olarak değerlendirilmelerinin mümkün olmadığı ve soyutlama içtepisiyle gerçekleştirildikleri bilinmektedir.

## Kaynakça


Aydemir G. (2015). Wilhelm Worringer'in Soyutlama (Abstraktion) Ve Özdeşleyim (Einfühlung) Teorisi Üzerine Bir İnceleme, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Balter, M. (2009). On the origin of art and symbolism. *Science*, *323*(5915), 709-711.

Bataille, G. (1980). Lascaux or The Birth of Art, Published by Skira, New York

Baysar Boerescu, Z. (2014), Algı Kuramlarına Göre Sanatta Soyutlama ve Günümüz Sanatında "Gerçek" Kavramı, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Yazıları Dergisi, S.28, s.11-28

Bazin, G. (1998). Sanat Tarihi, Sosyal Yayınlar, İstanbul

Bulduker, G. (2015). Sanatın Doğuşu, Sanat Eserinin Ontik Bütünlüğü Ve Niteliği. *Electronic Turkish Studies*, *10*(12).

Clark S. & Piggott, G. (1990). *Prehistoric Societies*, Penguin Books; New Ed edition, ISBN-10 : 0140125213

Clottes, J., J.Guilaine, D. Simonnet, Langaney, A, (2006). İnsanın En Güzel Tarihi, A. Çaykara (Çev.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Eroğlu, Ö. (2016). Soyutlama ve Duyumsama, Tekhne Yayınları, İstanbul Germain B. (1998). Sanat Tarihi, Çev. Üzra Nural, Selahattin Hilav, İstanbul, Sosyal Yayınlar

Güvenç, B., 2007, Kültürün Abc'si, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Herzog. W. (2010). https://www.youtube.com/watch?v=NfF989-rW04

Hoppal, M. (2012). Şamanlar Ve Semboller Kaya Resmi ve Göstergebilim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

İbişoğlu, N., İbişoğlu, M. (2012). Oluşum Süreci İçinde Sanat Tarihi, Hayalperest Yayınevi, İstanbul

Karayağmurlar, B. (1990). Sanatta Yaratıcılık ve Eğitim, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Leakey, L. S. B. (1988). İnsanın Ataları,(çev. G. Arsebük). *TTK Yayınları, Ankara*.

Lewin, R. (2000). Modern insanın Kökeni. Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Lewis-Williams, D. (2004). The mind in the cave. Thames&Hudson, Londra.

Mengüşoğlu, T. (1988), İnsan Felsefesi, İstanbul: Remzi Kitabevi

Örnek, S. V. (1971). *100 soruda ilkellerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Şenel, A. (1982). İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

Samsun, M. (2015). Tarih Öncesi Sanat Formlarının Tekrarı; Heykelde İmge Üretimi Üzerine Yeni Bir Okuma Denemesi. Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi.

Tosun, Ö. (2015) "İlkel Benliğin Yakın Dönemde Sanatında Bıraktığı İzlere Bir Örnek: Basquiat". idil 4.15: 31-46.

Worringer, W. (1985). Soyutlama ve Özdeşleyim, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Uysal, G. (2011). Mağara Sanatı, 5. Ulusal Speleoloji Sempozyumu Kitabı. İstanbul

# Bölüm 105

## DEĞİŞEN ÖĞRETİMBİLGİSEL VE YÖNTEMBİLGİSEL ANLAYIŞ IŞIĞINDA ALMANCANIN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİ[1]

*Sevinç SAKARYA MADEN*[2]

1 Bu bölüm '"Deutsch Aktiv I", "Deutsch Aktiv Neu IA, IB" Ders Kitaplarının Çözümlenmesi, Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi' (Sakarya, 1989) adlı lisansüstü çalışmadan üretilmiştir. Ayrıca çokdillilik eğitim anlayışına yer verilmiştir (Bkz. Neuner vd., 2009).

2 Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Alman Dili ve Eğitimi. Prof. Dr.; sevincmaden@trakya.edu.tr, ORCID ID: http://orcid.org/0000-0001-5954-9565

## 1. GİRİŞ

Almanca öğretimine yönelik 20. yüzyılda hazırlanan ders kitaplarına bakıldığında başlıca üç yöntemin etkin olduğu görülür.

Bilinen en eski geleneksel yöntem dil üzerine bilgi verilen ve konuşma dilinden çok yazı dilini ünlü yazarların edebi metinlerinin yabancı dilden ana dile veya ana dilden hedef dile çevrilmesi ve dilbilgisi kurallarının ezberlenmesinin ve hatasız kullanımının birinci amaç olarak görüldüğü dilbilgisi–çeviri yöntemidir. Sadece elit bir kitleye mekanik bir yolla dil öğretilmeye çalışılan dilbilgisi-çeviri yöntemi 19. yüzyılın 80'li yıllarında ortaya çıkan reform hareketi ile birlikte Viëtor (Viëtor, 1882: akt. Hüllen, 1979, 12) tarafından birçok açıdan eleştirilmesi sonucu yerini konuşsal-işitsel yöntem ve görsel-işitsel yöntemin öncüsü olan direkt metoda bırakmıştır.

Direkt metot ile yabancı dilin öğretildiği derslerde artık yazılı dil değil konuşma dilinin öğretilmesi amaçlanmış, dil öğretim sürecinde aynen ana dilini öğrenen bir çocuk gibi önce duyma sonra konuşma ardından okuma ve yazma gibi becerilerin geliştirilmesi gerektiği savunulmuş, yabancı dil öğretiminde ve öğreniminde de aynen ana dilin edinilmesindeki doğal öğrenme sürecinin takip edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Her ne kadar direkt metodu savunan bilim insanları dilbilgisinin dil öğretimi ve öğreniminde bir engel olduğunu iddia etseler ve yabancı dil derslerinde dilbilgisi öğretimine yer verilmeyeceğini söyleseler de öte yandan belli dilbilgisi yapılarını vermek amacıyla oluşturulmuş ve uydurulmuş gerçek hayatta var olmayan diyaloglar ile dil öğretilmeye çalışılmış, örnek cümlelerden yola çıkılarak dilbilgisi kurallarının dil öğrenenler tarafından keşfedilmesi ve kuralların yine öğrenenler tarafından belirlenmesi yoluna başvurulmuştur. Direkt yöntem ilkelerince gerçekleşen derslerde tümdengelim değil tümevarım esastır.

İkinci Dünya Savaşı'nda çok kısa sürede çok sayıda askere İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi o güne kadar yaygın olarak öğretilen diller yanı sıra Japonca, Çince gibi dillerin de öğretilmesi ve öğrenilmesi gereksiniminin ortaya çıkması sonucu konuşsal-işitsel yöntem kullanılmaya başlanmış, dil üzerine elit bir kitleye bilgi vermek yerine dil öğrenmeye yatkın olan veya olmayan herkese çok kalabalık gruplar halinde yoğun dil kursları verilmeye başlanmış, 20. yüzyılın ikinci yarısında dil öğrenme amaçlarında farklılıklar belirmiş ve amaç artık belli günlük durumlarda etkin dil kullanımı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde ülkeler arasında ticari ilişkilerin artması, ülkeler arasında seyahatlerin yapılması yabancı dil gereksinimini artırmış, teknoloji alandaki gelişmeler yabancı dil öğretimine olumlu yansımış, dilin bildirişim içinde kullanımına ağırlık veren yöntemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1960'lı yıllardan sonra gitgide

geniş bir kullanım alanı kazanmaya başlayan konuşsal-işitsel yöntemden sonra 1970'li yılların sonlarında bildirişimsel-işlevsel yöntem adı verilen daha yeni bir yöntem yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

Kitabın bu bölümünde sırasıyla önce dilbilgisi-çeviri yöntemi, daha sonra konuşsal-işitsel yöntem ve görsel işitsel yöntem ve son olarak bildirişimsel-işlevsel yöntem ele alınacak, bildirişimsel-işlevsel yöntemin 90'lı yılların ortalarında kendi içindeki gelişmelerden de söz edilecektir. Berlitz metodu, doğal metot, anti dilbilgisi metodu, reform metodu, analitik metot, somut metot, rasyonel metot ve öykünme metodu gibi çok farklı isimler ile anılan direkt metoda konuşsal-işitsel ve görsel-işitsel yöntemin öncüsü olması ve birçok bakımdan tıpa tıp benzemesi nedeniyle ayrıca yer verilmeyecektir. 50'li yıllarda Almanya'da Almanca öğretilmeye çalışılan belli bir hedef kitle için özel oluşturulmuş ve bazı temel özelliklerini dilbilgisi-çeviri yönteminden diğerlerini konuşsal-işitsel yöntemden devralan karma metoda ve alternatif metotlara konuyu sınırlamak amacıyla bu bölümde değinilmeyecektir. Bu çalışmada okullarda 20. yüzyılda kullanılan Almanca ders kitaplarında somutlaşan değişik yaklaşımlara dayanan yöntemlerin tanıtılması, bu yöntemlerin temelinde hangi dilbilim kurumlarının etkili olduğunun açıklanması, geliştirilen kuramların yabancı dil öğretimi ve öğrenimini nasıl etkilediğinin açıklanması ve ağırlıklı hangi öğrenme kuramlarının kullanıldığının gösterilmesi amaçlanmaktadır. Özetle çeşitli bilim dallarında ulaşılan araştırma sonuçlarının yabancı dil öğretimi alanında öğretimbilgisel ve yöntembilgisel anlayışı değiştirdiği ve ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi gereksiniminin ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bilgiler öğretmenlik mesleğine yeni başlayanlar için bir yöntemi veya yöntemler harmanını ve onun sunduğu belirli uygulamaları sınıf içinde kullanmak için faydalı olacaktır. Alternatif metotlar bu çalışmayı 20. yüzyılda etkin olan yöntemler ile sınırlı tutmak adına bu çalışma dışında bırakılmıştır. Alanyazında alternatif metotlar ile ilgili çok sayıda yayın vardır (Bkz. Oflaz, 2015; Salih, 2016; Özel, 2019). Hamamcı (2013) tarafından öğretici ve öğrenicilere özerklik sağladığı ve onları geleneksel yöntemlerin sunduğu belirli uygulamalardan kurtardığı iddia edilen ve bir yenilik olarak görülen yabancı dil öğretiminde yöntem sonrası eğitim konusuna da belirlenen yüzyıl sınırlaması nedeniyle değinilmemiştir.

## 2. TANIMLAR: YÖNTEM-YAKLAŞIM-KURAM-RUHBİLİM-DİLBİLİM

'Yöntem' çok genel ve yalın bir biçimde Neuner vd. (2009) tarafından "amaca götüren en kısa yoldur" şeklinde tanımlanır. Bu tanım yabancı dil öğretimi söz konusu olduğunda, "Yöntem, yabancı dili düzenli bir biçimde sunmak üzere, parçaları birbirleriyle çelişkiye düşmeksizin ve belirli bir yaklaşıma tümüyle dayalı olarak geliştirilmiş bir gidiş yolları dizisi,

bir genel plandır" şeklindedir. Oysa bazen yöntem değil yaklaşım dendiği de görülür. 'Yaklaşım' ise Tapan (1986) tarafından "dilin ne olduğuna ve yabancı dil öğreniminde nasıl yer aldığına ilişkin birbiriyle bağlantılı bir varsayımlar dizisidir" şeklinde tanımlanmaktadır.

Başka bir deyişle, her yöntemin dayandığı kuramsal bir temel vardır. Buna yaklaşım denir. Bu kuramsal temeli oluşturmak için dilbilim, ruhbilim ve eğitimbilim gibi bilim dallarından da yararlanılır. Dilbilimcinin görevi, bir dil kuramı geliştirmek ve bu kuramın öngördüğü ilkelere uygun dil betimlemeleri yapmaktır. Dilbilim, dil denen çok yönlü karmaşık yapılı olguyu ve bu olgunun düzenini açıklamaya çalışır.

Ruhbilim ise genel olarak tüm insan davranışlarını çözümlemeye çalışır, öğrenmeye ilişkin saptamalar yapar. Öğrenme edimini açıklamaya çalışır ve öğrenmenin hangi koşullarda, nasıl geliştiğini belirleyen kuramlar geliştirir.

Dilbilimciler dil betimlemesi yaparken, illa yabancı dil öğretimini göz önünde bulundurmazlar. Ancak onların dile ilişkin bulguları, yöntem bilimcilerin yöntem düzenlemelerinde dayanacakları ilkeleri ortaya koyarlar. Ruhbilimde de geliştirilen kuramlar aynı şekilde öğrenme olayının hangi şekilde gerçekleştiğini ortaya koyar. Böylece yabancı dil öğretimine katkıda bulunur.

Yabancı dil öğretiminde kuramsal temeli belirleyen diğer bir bilim dalı, eğitimbilimdir. Bu bilim, eğitimin nasıl düzenlenmesi gerektiğini saptamaya çalışır. Ayrıca insanbilim ve toplumbilim de yabancı dil öğretimine katkıda bulunan bilimler arasında yer almaktadır.

## 3. 20. YÜZYILDA ALMANCA ÖĞRETİMİNDE YÖNTEMLER

20. yüzyılın yarısından bu yana Almanca öğretiminde değişik yaklaşımlara dayanan üç ayrı yönteme rastlıyoruz. Bu yöntemler tarihsel gelişimlerine göre şöyle sıralanabilir:

1- Dilbilgisi - Çeviri Yöntemi

2- Konuşsal - İşitsel Yöntem

3- Bildirişimsel – İşlevsel Yöntem

### 3.1. Dilbilgisi – Çeviri Yöntemi

Dilbilgisi-çeviri yöntemi özellikle 19. yüzyılda yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Bu yöntemin benimsediği ilkeler Almanca öğretiminde 60'lı yıllara kadar etkin olmuştur. Bu yöntem taraftarlarınca dil, mantıksal kurallarla oluşturulmuş bir sistemdir ve bu sistemin öğrenilmesi, dilbilgisi kurallarının öğrenilmesi hatta ezberlenmesi ile mümkündür. Yabancı dil öğretmek, kişiye düzenli düşünmeyi öğretmektir. Bu ise kurallar öğren-

mekle sağlanır. Buyurucu yani kural koyucu bir dilbilgisi anlayışının egemen olduğu bu yönteme göre, bir dili bilmek, o dilin kurallarını tanımak ve bu kurallara uygun olarak dili yeniden kurmaktır. Önce kurallar verilir, sonra ilgili dilbilgisel yapılara örnekler gösterilir. Yöntemin dayandığı düşünsel temel, tümdengelimdir. Yani genelden özele, kuraldan örneğe doğru bir yol izlenir.

Örnek 1

"*Ich komme zu Dir"*

Örnek 1'deki gibi bir tümcenin kurulabilmesi ancak bu tümcede söz konusu olan kuralların öğrenilmesi ile mümkündür. Örnek cümlenin kurulabilmesi için öğrenen çeşitli şahıs zamirlerine göre fiilin çekim ekinin nasıl olması gerektiğini bilmeli (Almanca: Konjunktion), hallere göre şahıs zamirlerinin nasıl bir biçimde kullanılması gerektiğini bilmeli (Almanca: Deklination), öte yandan 'zu' edatının e-hali gerektirdiğini ve bu yüzden burada Almancada 2. Tekil şahıs 'du' zamirinin e-halini (dir) kullanması gerektiğini bilmelidir.

Daha sonra metinler okunur ve tümce çözümlemeleri yapılır. Yabancı dil öğrenen kimse, amaç dilde üretilmiş olan kültürel ürünleri tanıyıp, edebiyat metinlerini anlayabilecek duruma gelmelidir.

Sık sık kullanılan tekniklerin bir diğeri ise, çeviridir. Bu nedenle amaç dilin yanında, anadile de derste yer verilmektedir. Çeviriye sık sık başvurulmasının nedeni, anlama yetisinin ancak çeviri sayesinde gelişeceğine inanılmasındandır. Yabancı dilden bir metin derste incelendiğinde, ilk aşamada bilinmeyen sözcükler listesi oluşturulur. Daha sonra bunların ana dildeki karşılıkları verilir. Böylelikle öğrencinin elinde iki dilli bir sözcük listesi oluşur. Bağlamından çıkarılmış, anlam alanları aynı olmayan bu sözcükleri hangi bildirişim bağlamında, nasıl kullanacağını bulmak da öğrencinin kendisine kalmaktadır. Ancak bu konuda öğrenci bağlama göre bu sözcüklerin bazen farklı anlama geleceğini bilmediğinden veya neyi hangi bağlamda kullanacağını öğrenmemiş olduğundan sık sık yanlış kullanımlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Bu yöntemle yabancı dil öğrenen öğrencilerin başarılı sayılanları bile belki edebi metinleri çözümleyebilmektedirler ancak düşüncelerini anlatma bir yana, o dilde en basit olan gereksinmelerini dahi dile getirmekte güçlük çekmektedirler. Zira öğrendikleri dil günlük hayatta karşılaşacakları sorunların üstesinden gelmeye yarayan yapılardan oluşmamakta, edebi bir dil öğrenilmiş olmaktadır.

Bu yönteme göre yazılmış olan kitaplarda yer alan başlıca alıştırmalar aşağıda sunulmuştur:

-Dilbilgisi kurallarına göre doğru tümce kurma

-Boşluklara uygun dilbilgisi biçimlerini yerleştirme

-Tümceleri dilbilgisi ulamalarına göre değiştirme

-Anadilinden amaç dile ve amaç dilden anadile çeviri yapma

-Bir metni yazma (Diktat)

-Okunan bir metni aktararak anlatma

-Kompozisyon yazma

Sadece elit bir kitleye, çok yavaş bir tempo ile, konuşulan dilden çok yazılı dilin mekanik bir yolla öğretilmeye çalışıldığı dilbilgisi-çeviri yöntemi 19. yüzyılın 80'li yıllarında reform hareketi ile birlikte yerini konuşsal-işitsel yöntem ve görsel-işitsel yöntemin öncüsü olan direkt metoda bırakmıştır. Direkt metot konuşsal-işitsel yöntem ve görsel işitsel yöntemin öncüsü olması ve bu yöntemler ile aynı temel özellikleri taşıması bakımından burada ayrıca detaylı ele alınmayacaktır. Literatürde bu metot ile ilgili geniş bilgiye yer veren çok sayıda çalışma mevcuttur (Bkz. İlkhan, 1983; Küçük, 2007; Memiş & Erdem, 2013; Salih, 2016).

### 3. 2. Konuşsal – İşitsel Yöntem

20. yüzyılın ilk yarısında ruhbilim ve dilbilim alanlarında yapılan yoğun çalışmaların verilerinin yabancı dil öğretimine yansımasıyla, yabancı dil öğretim yöntemleri hızla bir gelişme göstermiştir ve giderek kökten bir değişim içine girmeye başlamış, amaç artık etkin dil kullanımı olmuştur. Öte yandan teknolojik alanda gelişmeler dilin bildirişim içinde kullanımına ağırlık veren yöntemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1960'lı yıllardan sonra gitgide geniş bir kullanım alanı kazanmaya başlayan konuşsal-işitsel yöntemin dilbilim anlayışı yapısalcılık, öğrenme kuramı ise davranışçılıktır.

#### 3.2.1. Konuşsal – İşitsel Yöntem ve Dilbilim:

20. yüzyıl dilbilim alanında önemli gelişmelerin görüldüğü, ilke sayılabilecek yargıların yerleştiği bir çağın başlangıcıdır. Çağdaş dilbilimin kurucusu sayılan Ferdinand da Saussure (1985 ve 1998) dili "Kendi düzeni dışında bir düzen tanımayan bir dizge" olarak ele almıştır. Böylece dilbilimin kendi başına bir bilim dalı haline gelmesine olanak sağlanmıştır. Dilin başlıca niteliklerine, o zamana değin iyice anlaşılmamış çeşitli yanlarına, çeşitli sorunlarına sağlam kanıtlarla açıklık ve çözüm getiren Saussure'ün kuramı, aynı zamanda dilbilimin ne olduğunu belirleyerek, hangi doğrultularda yürütülmesi gerektiğini gösterir. Ferdinand da Saussure'ün (1985 ve 1998) dil çalışmaları "yapısal dilbilime giden yolu açmış, 20. yüzyıl dilbilimin izleyeceği doğrultuyu göstermiştir."

"Dizgelere ya da daha sonra yaygınlaşan terimle yapılara yöneliş çağını başlatan Saussure her şeyden önce dilin iç gerçekliğinin, bir başka deyişle içkin yapısının ele alınmasını önerir. Bilgine göre dilin dizge olarak incelenmesi dil/söz ve eşsürem/artsürem ayırımlarının yapılmasını zorunlu kılar" (Bkz. Saussure, 1985). Dil incelemelerinin bir yandan tarihsel, artsüremli, öte yandan belirli bir zaman içinde belirli bir toplumun dilinin araştırılması olarak, eşsüremli sürdürülmesi, bu iki alanın birbirinden ayrılması, çeşitli dillerin dizgelerinin "kendi öz niteliklerini ortaya çıkaracak bir dil içi yaklaşımla betimlenmeleri" (Sebüktekin, 1980) gereğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Vardar (2001) "Dilin dizgesel işleyiş" yönüne önem veren yapısal dilbilim çalışmalarının F. da Saussure'den sonra çok yönlü gelişmeye başladığını belirtmiştir. Bu çalışmalar önce sesbilim alanında sürmüştür. Daha sonra ise söz dizim, anlam ve kullanım alanlarında yoğunlaşmıştır.

Bloomfield betimlemeli dilbilimin tutunmasını, yerleşmesini sağlamıştır. Betimlemeli dilbilim, tarihsel gelişmeleri bir yana bırakarak, belli bir dilin bir süre içindeki çeşitli niteliklerini ortaya koymaya yönelen, bunu yaparken ilkeler koymaktan çok, dilin o günkü durumunu saptamaya çalışan bir dilbilim yöntemi ve alanıdır.

Öte yandan yapısal dilbilimin önemli kollarından biri olan işlevsel dilbilim çalışmalarını dilin bildirişim işlevi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Çağdaş dilbilimciler dilin temel işlevinin bildirişim olduğu ilkesini benimsemişlerdir. Bildirişim sözlü ve yazılı olmak üzere ikiye ayrılmasına rağmen, burada üzerinde önemle durulan bildirişimin sözlü olan yanıdır. Bu nedenle dilbilimciler yazılı ve sözlü dilin özelliklerini saptamaya ve aralarındaki sınırı şöyle çizmeye çalışmışlardır:

1- Konuşma dili önem kazanıyor, yazı dili ikinci sırada yer alıyor.

2- Gerçek olan sözlü dildir. Zira her insan önce konuşmayı öğrenir, yazma ise daha sonra öğrenilir ve mutlaka bir eğitimi gerektirir.

3- Dil geçen zaman esnasında değişime uğrar ve ilk değişim sözlü dilde gerçekleşir.

Dilin temel işlevinin bildirişim olduğu ilkesinin benimsenmesi ve sözlü bildirişime öncelik tanınması, yapı kavramına ağırlık verilmesi, kuralcı buyurucu değil betimleyici dil çalışmaları yapılması, Latince dilbilgisi örneği yerine tek tek dillerin kendi öz yapılarına göre incelenmesi şeklinde yapılan dil çalışmaları, yabancı dil öğretimine de yansımış, konuşsal-işitsel yöntemin ilkelerinin belirlenmesinde etkili olmuştur.

### 3.2.2. Konuşsal – İşitsel Yöntem ve Ruhbilim:

Konuşsal-işitsel yöntemin dilbilimsel temelini yapısalcılık oluştururken, bu yöntemin ruhbilim yönünden davranışçılık akımından etkilendiği görülür. 1940'lı yıllarda gelişmeye başlayan "Davranışçılık" tüm öğrenmeyi içine almak üzere, dil öğrenimini de dış uyarıcılara karşı alışkanlık yoluyla kazanılan bir koşullanma biçiminde ele alır. Davranışçı ruhbilimin kurucusu Skinner'e (1957) göre her uyarıcı belli bir tepki uyandırır. Yabancı dilde bu tepki yineleme ve öykünme yoluyla ortaya çıkarılmalı ve sürekli yineleme ile pekiştirilmeli ve sonunda tepki bir alışkanlık haline gelmelidir. Böylece davranışçı öğrenme kuramının yabancı dil öğretimine de yansıyan temel ilkeleri öykünme, yineleme yoluyla dilde bir koşullanma yaratmak olarak ortaya çıkar.

Davranışçı ruhbilim anlıksal etkinlikleri işin içine katmaz. Tepki göstermek suretiyle bir şeyin öğrenilmesi etkinliği ise, ancak gereksinimleri karşılıyorsa sürer. Aksi taktirde bu etkinlik sona erer. Başarılı tepkiler ise sürekli yinelemek suretiyle alışkanlığa dönüşür ve öğrenmeyi pekiştirir.

L. Bloomfield (1933/2001) "Language" adlı yapıtında davranışçı yaklaşımı dile uygulamıştır. Yazara göre, dil insanın herhangi bir davranışı gibi mekanik bir biçimde ele alınır ve uyaran-tepki ilişkisi içinde açıklanır. Dil koşullanma sonucu elde edilen bir dizi konuşma alışkanlığıdır. Dolayısıyla Bloomfield'in gerek dilbilim gerekse ruhbilim açısından dili ele alış biçimi, yabancı dil öğretiminde konuşsal-işitsel yöntemin temelinin atılmasına neden olmuştur.

### 3.2.3. Konuşsal – İşitsel Yöntem ve Teknoloji:

Teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan teknik gereçler, özellikle dil deneylikleri konuşsal-işitsel yöntemin doğal uzantıları olarak kabul edilmektedir. Burada yabancı dil öğretimi uyaran-tepki sonucu elde edilen bir alışkanlık olarak kabul edilmektedir. Sürekli aynı uyaran verildiği takdirde, gelecek olan yanıtlar tek tek denetlenebilir ve sürekli yinelemeler sonucu istenilen bir davranış biçimi pekiştirilebilir. Ancak 70'li yıllardan sonra dil öğretiminde gözlenen farklı yönelişler sonucu, dil deneylikleri de bir tartışma konusu olmuştur.

### 3.2.4. Konuşsal – İşitsel Yöntem'in İlkeleri:

Konuşsal-işitsel yöntemin ilkeleri Tapan (1986) ve Sakarya (1989) tarafından şöyle sıralanmaktadır:

-Dil yazı değil öncelikle sözdür.

Yapısal dilbilimciler çalışmalarını dilin sözlü yanı üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Dolayısıyla bu ilke dilin sözlü yanına ağırlık verilmesini ister. Bunun doğal bir sonucu olarak sesbilgisinin dil derslerinde önemi

artmıştır. Aynı zamanda söyleyiş alıştırmaları dil öğretim yöntemlerinde önem kazanmıştır. Amaç burada dili öncelikle duyma-konuşma yoluyla öğretmektir. Sonra okuma ve yazmaya önem verilmelidir. Bu yöntemde dil becerileri ayrı ayrı ele alınıp, doğal sıralamaya göre kazandırılmalıdır. Dil becerileri öğrenciye duyma-anlama, konuşma, okuma, yazma şeklinde doğal bir yol izlenerek kazandırılmalıdır.

-Dil bir alışkanlıklar dizisidir.

Bu ilke dilin bir koşullanma sonucu elde edilen bir dizi alışkanlık olduğunu ileri sürer. Bloomfield (193371984) ve Skinner'in (1957) belirttikleri gibi, bu anlayış dil öğrenimini davranışçı ilkelerle açıklamaya çalışır.

-Yabancı dil öğretilirken, dile ilişkin bilgi vermeyiniz, dilin kendisini öğretiniz.

Bu ilkede dilin kuralları yerine dil kullanımının ağırlık kazandığını görüyoruz. Önemli olan artık dili konuşmaktır, kuralı öğrenmek değil. Zira bu kural akıcı konuşmayı engellemektedir. Dolayısıyla dilbilgisi artık amaç olmaktan çıkmış, bir araç durumuna gelmiştir. Öğretilen yabancı dilin dizgesi öğrenciye öğretilirken, dil bir yapı olarak ele alınır ve öğrencilere 'pattern' denilen dil yapı kalıplarının alışkanlık oluşturacak biçimde öğretilmesi amaçlanır. Böyle bir öğrenmeye yineleme, değiştirim, dönüştürüm alıştırmaları sayesinde varılabilir. Dil yapı kalıpları öykünme ve örnekseme yollarıyla pekiştirilir.

-Diller birbirinden farklıdır. Her dilin kendine özgü bir yapısı vardır.

Yapısal dilbilimcilerin yapmış oldukları karşılaştırmalı dil çalışmaları yabancı dil öğretimine de yansımıştır. Yapısal dilbilimciler çalışmalarını eşsüremli düzlemde dilleri tek tek ele alarak sürdürmüşler, diller arasındaki farkları vurgulamışlardır. Yabancı dil öğretiminde kullanılacak olan ders izlenceleri hazırlanırken farklı dil yapılarının göz önünde bulundurulması, amaç dilde zorluklar yaratacak olan unsurların önceden saptanması, daha başarılı bir yabancı dil öğretimine yol açacaktır.

Öte yandan, konuşsal-işitsel yöntem 'tekdillilik' ilkesini benimser. Anadilden amaçdile yapılacak olumsuz aktarımlar, yabancı dil öğretiminde başarı oranını düşürebilir. Bu nedenle Almanca öğretimi sırasında anadile kesinlikle başvurulmamalıdır. Konuşsal-işitsel yöntem taraftarlarınca "Anadil ile amaçdil birbirlerinden kesinlikle ayrı tutulmamalıdır. Çünkü her dilin kendine özgü biçim ve anlam biçimleri olduğu gibi, bunların bir araya gelmesinden oluşan yine kendine özgü birer yapısal örgüsü vardır. Birinin öbürünü tamamlayabileceği ya da sanki arada matematiksel eşitlikler varmışçasına birinden öbürüne, örneğin düz, yani yorumsuz çeviri yoluyla, geçişler yapılabileceği düşünülemez. Öyleyse, iki dilin bellekte bağımsızlıklarını koruyarak, yan yana ama ayrı ayrı gelişmeleri ve iç içe

girip, gerçek dışı bir tamlama dil biçimine sokulmaları önemle üzerinde durulması gereken bir ilke olarak ortaya çıkmaktadır.”

-Dil, dilbilimcilerin oluşturdukları kurallar değil, onu anadili olarak kullananların söylediklerıdir.

Konuşsal-işitsel yöntemle yabancı dil öğretilirken, kurallar değil, dilin sözlü kullanımı öğretilir. Amaç öğrenciye konuşma becerisinin, o dili anadili olarak kullanan kişilerden öykünerek öğretilmesidir. Bu konuşma becerisi gerçek yaşamdan seçilmiş durumları yansıtan diyaloglar yardımı ile kazandırılmaya çalışılır. Bunlar “Im Büro”, “Im Hotel”, “Beim Arzt” gibi başlıkları olan kapalı diyaloglarla ve yabancı dili günlük yaşamdaki kullanım biçimiyle öğretmeyi amaçlar.

Önceleri ABD’de ortaya çıkan ve birçok ülkede yaygın kullanılan konuşsal-işitsel yöntemin tam tersine görsel-işitsel yöntem Fransa’da ortaya çıkmış ve sadece Fransa’da kullanım alanı bulmuştur. Ruhbilim ve öğrenim-dilbilim alanında yapılan çalışmalardan elde edilen verilerden aynı şekilde etkilenerek geliştirilen görsel-işitsel yöntem birçok yönü ile konuşsal-işitsel yönteme benzemekte, konuşsal-işitsel yöndem lat. audire=duymak ve lat. lingua=dil, konuşma sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmuş, görsel-işitsel yöntem ise lat. audire=duymak ve lat. videre=görmek sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Konuşsal-işitsel yöntem ile görsel-işitsel yöntem arasındaki en önemli fark konuşsal-işitsel yöntem ilkelerince hazırlanan ders kitaplarında ünite başlangıcında bir diyalog ve yanında öğrencilerin konuşmaların yapıldığı durumu gözlerinin önünde canlandırabilmeleri için ayrıca bir fotoğrafa veya çizime yer verilirken, görsel işitsel yöntemde ilk başta yazılı metin hiç verilmeksizin birden fazla fotoğraf veya çizimin art arda diyaloğun dinlenmesi eşliğinde adeta bir film şeridi gibi verilmesi, bunun ötesinde dilbilgisi konularının sunumunda ve alıştırmalarda da çok sayıda görsel öğeye yer verilmesidir. Görsel-işitsel yöntemde duyuşsal bir uyarıcı görsel bir uyarıcı ile birleşir ve sürekli tekrarlar öykünmeler ve taklit yolu ile davranışçı öğrenme kuramı kapsamında dil kalıpları, cümleler ve diyalog halindeki metinler ezberlenir. Oysa konuşsal işitsel yöntemde duyma metin ile birlikte metnin yazılı hali de dersin başında verilir. Görsel-işitsel yöntem ile yapılan derslerde de aynı konuşsal-işitsel yöntemle yapılan derslerde olduğu gibi belli dilbilgisi konuları ile ilintili ‘*pattern drills’* olarak adlandırılan ve öykünme ve taklit etme yolu ile öğrenilmesi beklenen örnek cümleler defalarca tekrar edilir. Bu yöntemler ile ilgili alan yazında çok sayıda yayına rastlamak mümkündür. Geçmişten günümüze kadar uzanan çalışmaların bazılarında sırasıyla yabancı dil öğretiminde kullanılan yöntemlerden söz edilirken bazılarında kitap inceleme ve değerlendirmelerine yer verilmiş veya kültür, metin, alıştırma, insan tipleri, görsel öğeler, dilbilgisi öğretimi gibi farklı konulara odaklanılmıştır (Bkz. Genç & Ünver, 2012; Kızıler, 2008; Maden, 2003; Uzbek & Tanrıkulu, 2019; Yılmaz, 2010).

### 3.3. Bildirişimsel – İşlevsel Yöntem:

Çıkış yıllarında yabancı dil öğretiminde devrim yarattığı kabul edilen ve büyük bir coşkuyla uygulanan konuşsal-işitsel yöntemin zaman içinde istenen hedefe ulaşamadığı ortaya çıkmıştır. Zira bu yöntemde bildirişim yetisi, yalnızca dil yapılarını kapsayan biçimsel boyutuna indirgenmiş ve bu şekilde öğretilmeye çalışılmıştır. Özellikle belli dil yapılarının öğrenciye öğretilmesi amaçlandığından, ders kitaplarında bu yapıları içeren kurma ve gerçek hayatta olmayan diyaloglara yer verilmiştir. Bu diyaloglardaki dil ise, günlük kullanımdan uzak, yapay bir dil olmuştur. Bu nedenle yabancı dilin gerçek yaşama aktarımı gerçekleşememiştir. Çünkü öğrenciye salt mekanik yoldan bir takım dilsel yapılar ezberletilmiştir. Ancak bunlar bağlamdan kopuk olduğundan, öğrenci bunları nasıl, nerede, ne zaman kullanacağını bilememiştir.

Konuşsal-işitsel yöntemde aksayan yönlerin ortaya çıkması, yabancı dil öğretimi ile uğraşanları yeni çözüm yolları aramaya zorlarken, bu araştırmalar diğer araştırma alanlarından yararlanarak yeni görüşlere yol açmıştır ve sonunda bildirişimsel-işlevsel yöntem ortaya çıkmıştır. Bu yepyeni bir yöntem olmayıp, konuşsal-işitsel yöntemin eksik yönlerini tamamlamak amacıyla doğmuş olan bir yöntemdir.

#### 3.3.1. Bildirişimsel – İşlevsel Yöntem ve Ruhbilim

1970'li yıllarda yabancı dil öğretimi bir yandan Chomsky'nin "üretici, dönüşümsel dilbilgisi" alanında getirdiği yeniliklerden, öte yandan buna bağlı olarak anlıkçı dilbilim çalışmalarından, doğrudan doğruya olmasa da dolaylı yoldan etkilenmiş, bu da Almanca öğretiminde bir takım değişikliklere neden olmuştur.

Sözer (1983) yabancı dile anlam boyutunu Chomsky'nin getirdiğini ve anlam boyutunu derin yapıda araştırdığını ifade etmiştir. "*Derin yapı anlamsal yorum için gerekli olan tüm bilgileri içeren mantık ilişkilerinin yapısıdır"* (Bkz. Sözer, 1983: 235).

Üretici-dönüşümsel dil yaklaşımı ile Chomsky (2000/2014) dilbilime yenilikler getirdiği gibi, ruhbilim alanını da etkilemiştir ve bunun bir sonucu olarak yeni görüşlerin ışığında çalışmalarını sürdürmüştür. Chomsky dil öğreniminin zihinsel bir etkinlik olduğunu ve insanın doğuştan dil öğrenme düzeneğine sahip olduğu görüşündedir. Chomsky'ye göre, anadilini öğrenen insan çevresinden duya duya anadilinde sözleri öbekleştirme yollarını, sözdizimi örgüsünü kavramış, edinmiş olur. Anadilinde sonsuz sayıda sözcük öbeklerini üretebilme yeteneğini elde eder. Bu yetenek, aynı dili konuşanlarda vardır. Dillerdeki kalıplaşmaları, kısacası bir insanın konuştuğu dil üzerindeki bilgisini Chomsky dil yeteneği (edinç kompentenz) olarak adlandırır. Bunu Saussure'un "langue"ına yakın buluyoruz. Choms-

ky insanın konuşmasıyla gerçekleşen, kişiye özgü, dili kullanma olgusunu da dil kullanımı (edim, performans) adını vermiştir. Böylece Chomsky dil öğrenmeyi bir davranış biçimi olarak ele alan, dil öğrenme edimini salt koşullanma ve alışkanlık olarak gören davranışçıları, özellikle de bu akımın önde gelen kuramcılarından B. F. Skinner'i eleştirir. Davranışçı yerine Chomsky anlıkçı öğrenim kuramını savunur.

Anlıkçı öğrenim kuramı öğrenmeyi algılama, değerlendirme, bilme, akılda tutma gibi anlıksal etkinliklere dayalı bilişsel bir süreç olarak görür. Burada öğrenilecek olan şeye, bilinçle eğilme söz konusudur. Anlıkçılara göre dil öğrenimi, çevre etmenlerine değil, kişide doğuştan bulunan dil edinim düzeneğinin çalışmasına bağlıdır. Böylece artık dil ediminde insan anlığının önemi vurgulanmaktadır.

Sebüktekin'in (1978) de belirttiği gibi, "amaç öğrenciye yabancı dilde yaratıcılık yeteneğini kazandırmaktır. Öğrenci tıpkı kendi anadilinde olduğu gibi, yabancı dilde de daha önce hiç işitmemiş olduğu cümleleri kurabilmelidir. Bu da dar bir alanda sınırlı birkaç alışkanlık kazandırmakla değil, dilin bütününü kapsamı içine alan kuralları öğrenmekle gerçekleşebilir."

Bilişsel ağırlıklı görüşler dilbilim ve ruhbilim çalışmalarını yönlendirdiği gibi, yabancı dil öğretim yöntemlerinin ilkelerine de egemen olmuştur. Öğrenci artık aktif olup, bir şeyler üretmelidir. Kendisine her şey hazır verilmeyip, kendisinden düşünmesi ve yaratıcı olması beklenmektedir. Ezbercilik yerine dilin serbest kullanımına olanak sağlanmalıdır.

### 3.3.2. Bildirişimsel – İşlevsel Yöntem ve Kullanımdilbilim:

Yabancı dil öğretim yöntemleri 70'li yılların ortalarında kullanımdilbilim alanındaki çalışmalardan büyük ölçüde etkilenmiştir. Dilin kullanımının önemli olduğu bu yeni bilim dalında dil, bir eylem biçimi olarak ele alınmaktadır.

Artık dil incelemeleri eskiden olduğu gibi yalnızca bağlamından soyutlanmış biçimsel tümcelerle sınırlanmayıp, dilin somut kullanım alanında, belli bir bağlam içinde, tümce ötesi ilişkileri de incelemelerinin bir konusu olarak görür. Burada tümcenin kendisi hiçbir şey ifade etmemektedir. Tümcenin ancak belli bir bağlam içinde bir eylemle bağlantılı olarak bir bildirişim işlevi üstlendiği savunulmaktadır. Dolayısıyla sözün temel birimi söz-eylemdir denir. Bu bağlamda "sözce" ve "söylem" gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır.

Artık önemli olan yalnızca dilbilgisi açısından doğru tümceler öğretmek değildir, artık dilin kullanım işlevi üzerinde durmak da önemli olmaya başlamıştır. Öte yandan bildirişimsel-işlevsel yöntemin kuramsal temelini oluşturmada kullanımdilbilimin yanı sıra toplumdilbilimin de etkisi olmuş-

tur. Bir öğrenciye yabancı dil öğretilirken, dilin sosyal yanını da vermek gerekir. Zira dil yapıları ile toplumsal olgular arasında birtakım ilişkiler vardır. Bu ilişkileri, bunların birbirlerini etkilemelerini, birbirlerinin değişkeni olarak ortaya çıkmalarını toplumdilbilim inceler.

### 3.3.3. Bildirişimsel – İşlevsel Yöntemin İlkeleri/Öğretim Anlayışı

Çağdaş dil öğretim yöntemlerinin, özellikle konuşsal-işitsel yöntemin, yabancı dili bir bildirişim aracı olarak öğretmeye çalıştığını, ağırlığı sözlü bildirişime verdiği, daha önce de belirtilmişti. Ancak aynı zamanda belli dilsel yapıları öğrenciye kazandırmayı amaçlayan bu yöntemle başarı sağlanamadığı gerçeği ortadadır. Zira burada toplumsal bağlamdan kopuk dilsel yapılar verilmekteydi. Öğrenci bunları çok iyi ezberlese de neyi, nerede, kime karşı, hangi rolde kullanacağını bilemediği için bildirişimde bulunamıyordu.

Konuşsal işitsel yöntemin dayandığı bildirişim modeli şöyle gösterilmektedir:

GÖNDERİCİ/KONUŞUCU----------BİLDİRİ----------ALICI/DİNLEYİCİ

(OLUK)

Kaynak: Karataş, 2008: 83; Tapan, 1986:14)

Ancak konuşsal-işitsel yöntemde dikkate alınan, bu modelin yalnızca bildiri kısmıdır. Başka bir deyişle bu modelde ağırlık, dilsel göstergeler ve bunların arasındaki bağlar üzerindedir. Böylece konuşsal-işitsel yöntem gönderici ve alıcının içinde bulunduğu koşulları bildirişimin gerçekleştiği durumu göz ardı etmektedir. Oysa aynı tümce farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebileceği gibi, farklı tümceler aynı anlama da gelebilir. Tapan'ın (1986: 21) da belirttiği gibi "Bildirişim 'diliçi' öğelerle 'dil ötesi' ögelerin bileşiminden oluşur. Dilin sese dayalı biçim-anlatım düzenine ilişkin tüm bilgilerden oluşan 'dil yetisi', bildirişim yetisinin içinde yer alan bir parçadır. Bildirişim yetisine sahip olan kişi bildirişimin uygunluk açısından, kiminle, ne zaman ve nasıl yapılacağına ilişkin toplumsal dil kurallarıyla, beden, yüz ve el kol hareketlerini içeren anlatım düzeni konusundaki bilgileri, bildirişim yetisinin öbür parçalarını toplumsal bağlamlar içinde kullanabilen kişidir."

Konuşsal-işitsel yönteme göre hazırlanan kitaplarda "Im Büro", "Im Gasthaus", "Beim Arzt" gibi belli başlıkları bulunan ve özellikle belli dilsel yapıları vermek için oluşturulmuş olan kurma diyaloglar yer almaktaydı. Bu yöntemde günlük yaşamdan alınan bu tek tek durumlar, çıkış noktası olarak görülmekteydi. Ancak bu yöntemde bir yandan günlük yaşamdan

alınan diyaloglardan yararlanılmaya çalışılırken, öte yandan dilbilgisel sıralama gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Bunların her ikisinin de öğretimi mümkün olmadığından, dil bilgisine ağırlık vererek, dilbilgisel yapıları vermek amacıyla buna uygun kurma diyaloglar oluşturulmuştur. Aşağıdaki diyalog sözü geçen kapalı yapı biçimine örnek olarak gösterilmektedir.

Tülin hat kein Heft

Herr Aksoy: Ist Ahmet ein Schüler?

Turgut : Ja, er ist ein Schüler.

Herr Aksoy: Was macht Ahmet?

Tülin : Er lernt Deutsch.

Herr Aksoy: Was schreibt er?

Reşat : Er schreibt ein Wort.

Herr Aksoy: Schreibst du auch Nurten?

Nurten : Ja, ich schreibe auch.

Herr Aksoy: Und was machst du, Turgut?

Turgut : Erst lese ich, dann schreibe ich.

Herr Aksoy: Tülin was machst du? Schreibst du auch?

Tülin : Nein, ich schreibe nicht, ich habe kein Heft.

Herr Aksoy: Das ist sehr schade! Aber jetzt ist Pause.

Kaynak: Komisyon, 1981, Wir lernen Deutsch, s. 20.

Yukarıdaki diyalog bildirişim değeri taşımaz ve bu diyaloğun gerçek yaşamda kullanım alanı yoktur. Zira bu ve benzer diyaloglar hep belli bir kalıp içinde dilbilgisel yapıları vermeye çalışırlar. Konuşsal-işitsel yöntemin bu yönünün giderilmesi için çözüm yolları aranmış ve “etwas fragen”, “etwas ablehnen”, “etwas annehemen” gibi konuşma yönelimleri ders düzenlemelerine çıkış noktası olarak alınmıştır ve bunlarla öğrenciye birden çok durum seçeneği sunulmuştur. Hatta bunun yanında açık diyaloglara yer verilerek, yerine göre öğrencinin bu diyalogları uzatmasına, kısaltmasına, değiştirmesine olanak sağlanmıştır. Öğrenciye artık çeşitli durumlarda karşılaşacağı bildirişim gereksinimlerini nasıl gidereceğine yönelik çözüm yolları gösterilmeye başlanmıştır ve öğrenciden dilsel eylemlere yönelmesi istenmiştir.

Bildirişimsel-işlevsel yönteme göre hazırlanan kitaplarda artık dilbilgisel sıralama olmayıp, bunun yerine konuşma yönelimlerine göre bir

sıralama yapılmıştır. Krüger (1981: 30-31) bildirişimsel-işlevsel yöntem ilkelerince hazırlanan ders kitapları hazırlanırken, bildirişim konumu içinde özellikle şu yönlerin üzerinde durulduğunu vurgulamıştır:

Kim…….bildirişimde bulunuyor?

1-kiminle?

2-hangi durumda?

3-ne olarak?

4-hangi konularda?

5-hangi amaçla?

6-hangi anlatım araçlarıyla?

-Konuşsal-işitsel yöntemde dil becerileri duyma, konuşma, okuma ve yazma olmak üzere doğal sıralama içerisinde verilmeye çalışılırdı. Ancak gerçek bildirişimsel-işlevsel yöntemde, dil bir bütün olarak ele alındığı için, tüm dil becerilerinin birbirlerine kaynaşmış olarak ve aynı zaman birimi içinde kazandırılmasına çalışılır.

-Bildirişimsel-işlevsel yöntemde yabancı dil öğretimi gerçekleştirilirken, öğrencilerin amaçlarının belirlenmesi üzerinde önemle durulmaktadır. Öğrencilerin önbilgileri, beklentileri, öğrenme istekleri ve ilgileri, öğrenme hızları gibi etmenler dikkate alınmaktadır. Öğrenci yabancı dili kim olarak kullanacaktır sorusu üzerinde durulmaktadır ve roller çözümlemesi yapılmaktadır. Tüm bu noktaların da ortaya koyduğu gibi, bildirişimsel-işlevsel yöntem öğrenci odaklıdır.

Öğrenci odaklı ders düzenlemelerine göre hazırlanan ders kitaplarının ise yapılarının esnek olması gereklidir. Konular farklı zamanlarda, farklı öğrenci gruplarına yönelebilecek biçimde seçilmelidir. Esnek yapıdan dolayı, öğrenci grubunun niteliklerine göre değişiklikler yapmak olanaklıdır. Böyle bir düzenlemede sunulan çok sayıda konunun bazılarını çıkarmak, bazı yeni konular eklemek mümkündür. Öğrenci ile ders malzemesi arasındaki uygunluğu sağlamak, öğretmenin görevidir.

Öğrenci odaklı olan anlayışta, öğretmenin konumu da değişmiştir. Öğretmen artık yalnız bilgi ileten, soru sorup yanıt bekleyen kişi değildir. Öğretmen daha çok sınıf içi çalışmaları düzenler, yol gösterir. Sınıf içi bildirişim: öğrenci-öğretmen; öğrenci-öğrenci, derslerde önemli bir yer tutar. Yabancı dilin bu sınıf içi etkileşim süreci içinde daha doğal öğrenildiği görüşü savunulur. Bu süreç içinde soru sorma da yanıt verme kadar önemlidir.

-Bildirişimsel-işlevsel yöntemin öğretim anlayışına göre, öğrenciye yabancı dil öğretilirken, bunun yanında dili öğrenilen ülkenin kültürü de tanıtılmalıdır. Bu ilke dikkate alınarak hazırlanan ders kitaplarında, yabancı kültüre özgü bilgiler öğretilirken, daima öğrencinin kendi kültüründen hareket edilmesi istenir. Kendi deneyimlerinden hareket ederek, edinmiş olduğu yeni bilgiler nedeniyle soru sormaya yönelecek olan öğrencinin motivasyonunun da artacağı savunulmaktadır. Sorular sorup, karşılaştırmalar yapacak olan öğrenci, iki kültür arasında benzeyen veya farklılık gösteren yönleri tespit edecek, birtakım eleştiriler getirecektir. Bu anlayışa dayanarak, bildirişimsel-işlevsel yöntemin ilkelerine göre hazırlanan ders kitaplarında açık bir biçimde dilin yanında kültürel bilgilere de yer verilmiştir.

-Konuşsal-işitsel yöntemden farklı olarak bildirişimsel-işlevsel yöntem, anadile de yer vermektedir. Zira diller arasındaki benzerliklerin temelde, ayrılıkların ise yüzeyde olduğu ve bütün dillerin insan mantığının yapısını ve işleyiş biçimini yansıttığı düşünülmektedir. Dolayısıyla anadil artık eskiden olduğu gibi bir engel olarak değil, bir yardımcı olarak görülmektedir. Hatta öyle ki, öğrencinin kendi dilinde edinmiş olduğu bazı kavramların, yabancı dil öğretiminde yarar sağlayacağı görüşü benimsenmiştir.

Tapan (1986) bildirişimsel-işlevsel yöntemin öğretim anlayışını şöyle özetlemektedir:

-Yabancı dil gerçek yaşam durumları içinde yer alan bildirişim gereksinimlerini giderecek biçimde öğretilmelidir. Yabancı dil öğretiminin amacı, öğrencinin amaç-dilde sözlü ve yazılı bildirişimde bulunabilmesini sağlamak olmalıdır.

-Derslerin çıkış noktası, konuşma yönelimlerinin toplumsal bağlamlarda kullanılabilmesi olmalıdır.

-Dilbilgisi çalışmaları ancak bildirişime katkıda bulunduğu ölçüde yararlıdır.

-Yabancı dil öğretiminde dil becerilerinin birleşimine önem verilir.

-Öğrenciye yönelik bir öğretim biçimi söz konusu olmalıdır. Böyle bir öğretim biçiminin gerçekleşebilmesi için, ders kitaplarının esnek bir yapısı olmalıdır.

-Öğrenci yabancı dili bilinçli öğrenmeli ve yaratıcı olmalıdır.

-Yabancı dil öğretiminde kültür ve diller arası karşılıklı etkileşimden yararlanılmalıdır.

### 3.4.Bildirişimsel – İşlevsel Yöntem İçindeki Gelişmeler

1980'li yıllardan itibaren yabancı dil olarak Almanca öğretiminde bildirişimsel-işlevsel yöntemin ilkeleri doğrultusunda çeşitli ders araç-gereci hazırlanmış ve uygulama alanına girmiştir. Ancak bu ders malzemesi ile yapılan uygulamalar sonucu bazı aksaklıkların ortaya çıktığı saptanmıştır. Uygulamada görülen aksaklıkların giderilmesi amacıyla yöntem içinde yeni düzenlemelere gidilmiş, bildirişimsel-işlevsel yöntemin kendi içinde bazı yenilikler gerçekleşmiş, Tapan'ın (2012) terimi ile kültürlerarası bildirişim odaklı bir yaklaşım ortaya çıkmış, 2001 yılında ise Avrupa'daki dil ve kültür zenginliğini ve barışı korumak amacıyla Avrupa vatandaşlarının birden fazla yabancı dil bilmeleri gerektiği ve art arda öğretilecek veya öğrenilecek olan dillerin birbirinden kopuk değil birbiriyle ilintili, önce öğrenilen dillerden edinilmiş olan bilgi ve benzerliklerden ve dil öğrenme üzerine edinilmiş olan deneyimlerinden yararlanılarak öğretilmesi ve öğrenilmesi gerektiği savunulmaya başlanmış ve yabancı dil öğretimi yeni bir bakış açısı kazanmıştır. Bildirişimsel-işlevsel yöntem içindeki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan bu yaklaşımların temel özellikleri birçok bakımdan örtüşürken özellikle Almancanın İngilizceden sonra ikinci dil olarak öğretildiği derslerde aynı dil ailesinden olan dillerin benzerliklerinden yararlanılması gerektiği ve çok daha kısa zamanda hızlı, etkin ve kalıcı bir öğrenmenin sağlanabileceği düzenlemelere gidilmesi gerektiği savunulmaktadır (Bkz. Neuner vd., 2009).

#### 3.4.1. Kültürlerarası Bildirişim Odaklı Yaklaşım

Kültürlerarası bildirişim odaklı yabancı dil derslerinde artık çıkış noktası olarak "anlama" alınmaya başlanmıştır ve başlıca amaç okuma-anlama, duyma-anlama becerilerini kazandırmak olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak ders kitaplarında gerek metin türlerinde gerekse alıştırmalarda değişiklikler gerekmiştir.

##### 3.4.1.1. Kültürlerarası Bildirişim Odaklı Yaklaşımda Ders Düzenlemeleri

Uygulamada ortaya çıkan aksaklıkları gidermek amacıyla yeni ders kitaplarının düzenlemesinde ve ders düzenlemelerinde artık konuşma yönelimleri yerine, özdeşleşme (Indentitat), var oluş (Existenz), yer (Raum), zaman (Zeit), nitelik (Qualität), nicelik (Quantität), özellikler (Eigenschaften), ilişkiler (Relation) gibi "bildirişim alanları" alınmıştır. Bildirişim alanları konuşma yönelimlerini içine alan, geniş kapsamlı alanlardır. Bildirişim alanları insanların bildirişim gereksinmelerinin yukarıda saydığımız alanlara bölünmesinden oluşmuştur.

Konuşma yönelimleri yerine bildirişim alanlarının kullanılmasının sebebi, konuşma yönelimleri için "*Kontaksschwelle Deutsch als*

*Fremdsprache*" (Baldegger, Müller, Mueller, Schneider ve Näf, 1980) adlı kaynakta dahi geçerli bir sıralamanın oluşturulamamasından ve aynı zamanda konuşma yönelimlerinin fazla soyut oluşundan kaynaklanmaktadır. Örneğin "bir şeyi sormak" konuşma yönelimi için ders kitabında çok sayıda diyalog biçimleri vermek gerekir. Zira bu konuşma yönelimleri ancak içerik ile birlikte somutlaşırlar. Fakat her türlü olasılığa ders kitabında örnek vermek mümkün değildir. Verilen birkaç örnekte dahi, öğrenci bir diyalogdan diğerine geçerken, konu ve temaların farklı oluşu nedeniyle zorluk çekmektedir. Yine ders düzenlemelerinde durum veya temalardan hareket etmek, bunların çok sayıda oluşu nedeniyle ve seçim konusunda çıkan güçlükler nedeniyle uygun görülmemiştir. Bunun yerine insanların bildirişim gereksinimlerinin daha geniş yaşam deneyim alanlarında toplandığı bir düzen getirilmeye çalışılmıştır (Bkz. Barkowski, Harnisch ve Kumm,1986). Daha sonra bu alanlarla ilgili konuşma yönelimleri saptanmış, bunlar yapı ve kullanış açısından sıraya dizilmiştir. Dolayısıyla, bildirişim alanlarına daima metin, kelimeler, ifadeler, dil yapıları yönünden hep basitten zora doğru bir sıralama gözlendiğini söylemişlerdir.

Neuner ve Hunfeld'in (1997) de belirttiği gibi, özellikle çeşitli bilim dallarında ulaşılan araştırma sonuçlarının yabancı dil öğretimi alanında öğretimbilgisel ve yöntembilgisel anlayışı değiştirmeye başladığında, ders kitaplarının da yeniden düzenlenmesi gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bugün artık yabancı dil öğretiminde üst amaç, öğrenciye dilsel ve toplumsal eylemde bulunabilme yetisi olarak ele alınan bildirişim yetisini kazandırma doğrultusundadır. Bu amaca ulaşmak ise, dilin etken ve üretici kullanımına bağlıdır. Bu amaca uygun olarak hazırlanan ders kitaplarının amacı, öğrencinin yabancı dilde bildirişim gereksinmelerini giderebilmek, konuşma yönelimlerini gerçekleştirebilmek ve dilsel eylemlerde bulunabilmeyi sağlamaktır.

#### 3.4.1.2. Kültürlerarası Bildirişim Odaklı Yaklaşımda Metinler

80'li yılların ortalarından itibaren yeniden düzenlenen veya yeni hazırlanan Almanca ders kitapları eskiler ile karşılaştırıldığında bildirişimsel-işlevsel yöntemin kendi içinde geçirdiği gelişme ortaya çıkmaktadır. Bildirişimsel-işlevsel yöntemin ilk kullanıldığı yıllarda kullanılan ders kitaplarında daha çok diyaloglar ile Almancanın öğretilmeye çalışıldığı, ancak konuşsal-işitsel yöntemde olduğu gibi sırf diyaloglar ile üstelik uydurulmuş metinler ile değil, yaşam alanlarında gerçekten karşılaşılabilecek özgün ve sonu açık diyaloglar yanı sıra kullanmalık metinlere, bilgi iletici metinlere hatta sayıları az da olsa edebi metinlere dahi yer verildiği görülmüştür. Ancak bildirişimsel-işlevsel yöntem ile dil öğretilirken öğrenenlerin günün birinde öğretilen yabancı

dilin ana dil olarak konuşulduğu ülkelere gidip yaşayacakları farz edilmiş ve günlük hayatta karşılaşma olasılığı yüksek sorunların üstesinden gelebilecek bilgi ve beceriler geliştirilmeye çalışılmış, amaç dilin konuşulduğu ülkelerde dil öğrenenlerin ne tür roller üstlenebilecekleri konusunda bir roller analizi yapılarak gereksinim duyulabilecek olası konuşma yönelimleri, sözcükler ve dilbilgisi yapıları belli yaşam deneyim alanlarında birbiriyle uyumlu halde verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hedef dilin anadil olarak konuşulduğu ülkelere has ülkebilgisi de aktarılmaya çalışılmıştır. Her ünitede ülkebilgisi aktarmak amacıyla ayrı bölümlere ve bu bölümlerde ülkebilgisi içeren metinlere yer verilmiştir. 90'lı yılların ortalarında her öğrencinin çeşitli nedenlerle öğretilen yabancı dilin anadili olarak kullanıldığı ülkelere gitmeyebileceği ve öğrendiği yabancı dili kendi ülkesinde kullanmak isteyebileceği düşüncesinden hareketle yeniden roller analizi yapılmış ve yabancı dili öğrenen kişinin kendi ülkesinde öğrendiği dili hangi rollerde kullanabileceği belirlenmeye çalışılmış, böyle bir durumda yabancı dil derslerinin eğitsel boyutu ağırlıklı olmaya başlamıştır. Bu bağlamda çıkış noktasının metinler ve metin okuma ve anlama olması gerektiği ve karşılıklı konuşmadan çok bir şey üzerine konuşmak ve tartışmak ile konuşma becerisinin gelişebileceği savunulmaya başlanmış ve böylelikle yabancı dil derslerinde metinler ile çalışma dersin ilk adımını oluşturmuştur. Metinlerde ele alınan konu alanlarının yönelinen öğrenci grubuna uygunluğuna dikkat edildiği gibi konuların tartışılabilir, eğlendirici, karşılaştırmalara ve yoruma açık çeşitlilik içeren metinler olmasına özen gösterilmiştir. Metinlerde yer alan bilginin öğrenilebilir olmasına dikkat edilmiştir. Metinlerde aktarılan gerçeğin öğrencinin yaşamına aktarılabilirliği önemsenmiştir. Metindeki dil düzeyinin yönelinen öğrenci grubuna uygunluğuna bakılmış, bir taraftan çok fazla yeni kelimeye ve karışık cümlelere yer vermemeye ancak öte taraftan da aktarılan içeriğin çok basit ve sıkıcı olmamasına özen gösterilmiştir. Yapay ve zorlayıcı bir dilin kullanılmasından kaçınılmıştır. Metinlerin bildirişim yetisini geliştirmeye uygun metinler olması bir taraftan anlama yetisini ancak aynı zamanda anlatma yetisini geliştirmeye imkân sağlayan metinler olması tercih edilmiştir. Metinlerin kültür etkileşimine katkısı metin seçiminde belirleyici olmuştur. Amaç kültür hakkında bilgi veren, öğrencinin kendi kültürü hakkında farkındalık yaratan iki kültürün karşılaştırılmasına olanak sağlayan metinler derslerin ve ders kitaplarının odak noktasını oluşturmuştur. 90'lı yıllardan itibaren hazırlanan ve kültür karşılaştırmalarına dayalı ders yapılmasını kendine prensip edinen yeni yaklaşımda metinlerde kullanılan dilin niteliği de çok önemsenmiş, dil öğrenenlerin metinlerde veya dili kullandıkları yaşam deneyim alanlarında karşılaşabilecekleri her türlü dile yer verilmeye çalışılmıştır:

a) ölçüt dil

b) güncel dil

c) argo diyalek

d) bilimsel dil

e) yazınsal dil

**3.4.1.3. Kültürlerarası Bildirişim Odaklı Yaklaşımda Alıştırmalar**

Gerek 80'li yıllardan itibaren yaygın olarak kullanılan bildirişimsel-işlevsel yöntemde gerekse 90'lı yıllardan sonra alıştırmaların bildirişim yetisini geliştirmeye uygun alıştırmalar olmasına özen gösterilmiştir. Konuşsal-işitsel yöntem ile birlikte alıştırmalar dört grupta toplanmıştır:

a) Anlama yetisinin geliştirilmesi (duyma, okuma)

b) Anlatma yetisinin temellendirilmesi (konuşma, yazma)

c) Anlatma yetisinin geliştirilmesi

d) Özgün anlatım

80'li yıllardan sonra hazırlanan Almanca ders kitaplarında alıştırmaların çeşitliliğinin çok artmış olduğu ve 4 beceriyi geliştirmeye yönelik birbirinden oldukça farklı alıştırma tiplerine yer verildiği görülür. Son yöntemsel yönelişlere göre her becerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir ve dilin gerçek bildirişim bağlamında kullanılabilirliği ön plandadır. Ancak kullanımsal bakış ile eğitsel bakışta şöyle bir fark vardır. Kullanımsal bakışta dil öğrenenlerin günün birinde öğretilen dili ilgili ülkeye gidip günlük hayatta kullanacakları düşünüldüğünden derste de daha çok konuşma becerisini geliştirmeye yönelik yukarıda 4 grup altında toplanan alıştırmaların b ve c grubunda yer alan anlatma yetisinin temellendirildiği ve geliştirildiği alıştırmalara sayıca daha çok yer verildiği görülmüştür. Oysa okuma-anlamanın çıkış noktası olduğu ve iki kültürün karşılaştırıldığı, öğrenilen dilin daha çok öğrenenler tarafından hedef dilin anadili olarak kullanıldığı ülkeye gitmeden kendi ana vatanında kullanılacağı düşünülen yaklaşımda aynı gruplandırma listesinin a grubunda yer alan anlama yetisini geliştirmeye yönelik alıştırmaların ağırlıklı kullanıldığı görülür. Metin türleri çok çeşitlidir. Duyma, görme ve okuma metinleri bilgi iletici metin olabileceği gibi kullanmalık metin türünde de ortaya çıkmaktadır. Diyalog sayısı eğitsel bakışa göre hazırlanan kitaplarda sayıca kullanımsal bakışa göre daha azdır. Edebi metinlere de yer verilir. Metinlerin çoğunlukla yarı anlamanın uyandıracağı merak ile okunması ve anlaşılması beklenir. Bu yolla öğrencilerin güdülendiği ve öğrencilerin yaratıcılıklarının ortaya çıkacağı düşünülür. Düzenlemeler, alıştırmalar ayrıca metinler ve dilbilgisi ile bütünleşecek biçimde yapılmıştır.

#### 3.4.1.4. Kültürlerarası Bildirişim Odaklı Yaklaşımda Görsel Düzen

Bildirişimsel-işlevsel yöntem ilkelerinde hazırlanan ders kitapları görsel düzen bakımından dilbilgisi-çeviri yöntemi ve konuşsal-işlevsel yöntem ilkelerince hazırlanan ders kitaplarından oldukça farklıdır. 80'li yıllardan itibaren basılan kitaplar çok daha renkli, görsel öğeler bakımından çok daha zengindir. Metinlerin, alıştırmaların hatta dilbilgisel yapıların anlaşılabilirliği görsel öğeler ile sağlanır. Hatta bunun da ötesinde görsel öğeler ile bildirişimin dil ötesi boyutu yansıtılır. Görsel boyutun kültürler arası etkileşime katkısı da çok büyüktür.

### 3.4.2. İkinci Yabancı Dil Öğretiminde Yeni Yönelimler

Avrupa'daki dil ve kültür zenginliğini ve barışı korumak için her Avrupa vatandaşının birden fazla yabancı dil öğrenmesi gerektiği düşüncesinden hareketle 2001 yılı Avrupa Diller Yılı olarak ilan edilmiş ve Avrupa Konseyi'nin isteği üzerine hazırlanan *'Ortak Dil Kriterleri Çerçeve Programı'* ve *'Dil Gelişim Dosyası'* adlı dokümanlar tanıtılarak bundan böyle Avrupa'da dil öğretiminde ve öğreniminde ve ölçme ve değerlendirmede ortak ölçütlerin kullanılması ve dil öğrenenlerin bir dili ne düzeyde bildiklerini belgeleyen standart dokümanların oluşturulması uygulaması başlatılmıştır. Bu böylelikle yabancı dil politikalarına yeni bir bakış açısı kazandırmış, çokdillilik ve çokkültürlülük kavramı Avrupa Konseyi'nin yaklaşımında çok önemli bir hal almıştır (Bkz. Trimm, North, Coste ve Sheils, 2001: 17; Güler, 2005). Alanyazın taramasında bu konuyu ele alan çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır (Bkz. Akıllılar, 2013; Cangil, 2004; Demirel, 1999; Durmuş, 2013; Ege 2011; Günday, 2013; Serindağ, 2004; Tok & Eribaş, 2008).

Neuner vd. (2009: 68) ikinci yabancı dil (L3) öğretiminin, öğrencilerin belli bir yabancı dil bilgisine sahip olmaları ve bir yabancı dili öğrenmeye ilişkin deneyimlerinin olması nedeniyle birinci yabancı dil öğretiminden farklı olduğunu vurgulamış, önce öğrenilen dile ilişkin bilgilerden ve dil öğrenmeye ilişkin deneyimlerden bilinçli veya bilinçsiz ikinci dili öğrenirken yararlandıklarını iddia etmişlerdir. Özellikle İngilizceden sonra Almanca ikinci yabancı dil olarak öğretildiğinde İngilizce bilmenin çok sayıda avantaj sağladığını ifade etmişlerdir.

İngilizce ve Almanca köken olarak aynı aileden geldikleri için birçok bakımdan birbirine benzemektedir. Almanca ile İngilizcede birbirine benzeyen çok sayıda sözdizimsel ve biçimbilimsel yapı bulunmaktadır. Aynı veya hemen hemen aynı yazılan veya söylenen çok sayıda sözcük vardır. İki dilde benzeyen çok sayıda sözcüğün bulunduğu metinlerin okunması anlaşılması sürecinde önceden bilinen sözcükler çağrışım yaptığından metinler daha kısa sürede çözümlenebilmekte ve anlaşılabilmektedir. Sözdizimsel ve dilbilgisel benzerlikler öğrenme sürecinin daha hızlı ve etkili olmasına imkân sağlamaktadır.

İkinci yabancı dili öğrenenler birinci yabancı dil derslerinden dil öğrenmeye ilişkin deneyimlerini ikinci yabancı dil öğrenme sürecine beraberlerinde getirirler ve bu deneyimlerinden bilinçli veya bilinçsiz yararlanırlar. Almanca öğrenmeye başlayanlar dilbilgisi kurallarını nasıl öğreneceklerini, yeni sözcükleri nasıl akılda tutacaklarını, bir metni nasıl okuyup nasıl anlayabileceklerini, ilgili metni çözümlemek için ne tür stratejiler kullanmaları gerektiğini bilirler. Öğrenenler ikinci dil derslerine birinci yabancı dil sürecinde edindikleri bilgileri veya dil öğrenme ile ilgili deneyimlerini bilinçli veya bilinçsiz transfer ederler. Neuner, vd. (2009) öğrencilerin zaten gerçekleştirdikleri bu transferin, ikinci yabancı dil öğretiminde bilerek ve isteyerek derslerde kullanılması gerektiğini savunurlar. Neuner, vd. (2009) dillerin karşılaştırılmasının çok önemli olduğunu ancak önce öğrenilen ve bilinen dillerden yeni öğrenilen dile doğru aktarımın bazen hatalara da yol açabileceğini ve bu nedenle öğrencilerin bazen hatalı aktarımların da olabileceğine ilişkin uyarılmaları gerektiğini söylemişlerdir ve ikinci yabancı dil öğretim ilkelerini 5 başlık altında toplamışlardır:

İlke 1: İkinci yabancı dil öğretimi ve öğrenimi bilinen diller ile yeni öğrenilen dil karşılaştırılarak ve konu üzerinde konuşarak ve tartışarak bilişsel bir öğretme ve öğrenme süreci içinde gerçekleşmelidir.

İlke 2: Dil öğrenme ve öğretme sürecinin çıkış noktası bir metnin okuması-anlaşılması olmalıdır. Metin ve konu üzerinde konuşulması neticesinde konuşma becerisi veya kendini ifade etme becerisi kendiliğinden gelişir.

İlke 3: İkinci yabancı dil öğretimine, iki dili karşılaştırmaya, üzerinde konuşmaya ve tartışmaya uygun içerik kullanılmalıdır.

İlke 4: Metin odaklılık esastır.

İlke 5: Öğrenciler öğrenme sürecinde aktif rol almalı, öğrenme etkin olmalıdır. Derslere ayrılan çok kısıtlı zaman çok tasarruflu kullanılmalıdır.

## 4.SONUÇ

Kitabın bu bölümünde yabancı dil öğretiminde etkili olan başlıca yöntemler ve bunların kendi içinde gösterdikleri değişimler üzerinde duruldu. Araştırmanın girişinde bazı tanımlara yer verilmiş, daha sonra sırasıyla dilbilgisi-çeviri yöntemi, konuşsal-işitsel yöntem, görsel-işitsel yöntem ve bildirişimsel-işlevsel yöntem ve bu yöntemin 90'lı yıllarda ve sonrasında kendi içinde göstermiş olduğu gelişmeler sergilenmeye çalışılmıştır. Alanyazında yer alan çalışmalar ile karşılaştırıldığında bu çalışmada özellikle dilbilim ve ruhbilim alanındaki araştırmaların verilerinin neticesinde öğretimbilimsel ve yöntembilimsel değişimlerin yaklaşımları nasıl değiştirdiği ve bunların da yöntemlere nasıl yansıdığı ve dolayısıyla ders düzenlemele-

rinde metin ve alıştırma seçiminde yöntemler arasında hangi farklılıkların ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca dil öğrenme amacına ve yöntemin temelinde yatan öğrenme ve dilbilim kuramına dayalı dilbilgisi konularının nasıl farklı sunulduğu üzerinde durulmuş, yabancı dil ders kitaplarında görsel öğelerin hangilerinin ne oranda ne amaçla kullanıldığı izah edilmiştir. Kültür bilgisi, edebiyat, öğretmenin rolü, öğrencinin rolü gibi konulara değinilerek ana dilin her bir yöntemde statüsü belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde sunulan bilgiler, hedef kitlenin başka bir deyişle öğrencilerin özelliklerine uygun bir yöntem ve uygun bir ders kitabı seçmek isteyen öğretmenlere ışık tutacak niteliktedir. Tutarlı bir ders kitabı çözümlemesi ve değerlendirmesi için bu çalışma bir başvuru kaynağı olarak kullanılabilir. Ancak sınıf içerisinde karşılaşılan durumlarda yukarıda sıralanan kuramcılar tarafından üretilen öğretme yöntemleri günümüzde yetersiz geldiğinde veya geçersiz olduğunda öğreticiler belli beceri ve bilgi kazanımlarına sahip ise yukarıda tanıtılan yöntemlerden birini seçmek yerine program hedeflerini gerçekleştirebilmek için bu çalışmanın kapsamı dışında bıraktığımız alternatif yöntemlerden yararlanabilir, karma yöntemler kullanabilir ve yöntem ötesi uygulamalar yapabilirler.

## KAYNAKÇA

Akıllılar, T. (2013). İkinci yabancı dil olarak Almanca öğreniminde üstbilişsel farkındalık. *Uşak*

*Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(ÖYGE Özel Sayısı), 282-291.

Baldegger, M., Müller, M., Mueller, M., Schneider, G. & Näf, A. (1980). *Kontaksschwelle Deutsch*

*als Fremdsprache.* München: Langenscheidt.

Barkowski, H., Harnisch, U. & Kumm, S. (1986). *Handbuch für den Deutschunterricht mit*

*Arbeitsmigranten. 2. Auflage.* Meinz: Werkmeister

Bloomfield, L. (1933/2001). *Language.* Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.

Bloomfield, L. (1933/1984), Language, Chicago and London: The University of Chicago Press.

Cangil, B. E. (2004). Küreselleşme ve Avrupa Birliği Yabancı Dil Eğitim Politikaları Işığında 2000'li Yıllarda Türkiye'de Yabancı Dil Öğretmeni Yetiştirme Politikalarına Bir Bakış. *HAYEF Journal of Education*, *1*(1).

Chomsky, N. (2000). *The Architecture of Language.* Oxford: Oxford University Press.

Chomsky, N. (2014). *Dil ve Zihin*. (Çev. Ahmet Kocaman) Ankara: Bilgesu Yay.

Demirel, Ö. (1999). Yabancı dil öğretimi. *İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*.

Durmuş, M. (2013). İkinci/Yabancı Dil Öğretiminde Özgün Ve Değiştirilmiş Dilsel Girdi Üzerine. *Electronic Turkish Studies*, *8*(1).

Ege, İ. (2011). *İkinci yabancı dil (Almanca) öğretiminde Avrupa dil portfolyosuna dayalı uygulamaların etkililiğinin değerlendirilmesi* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Genç, A., & Ünver, Ş. (2012). Türkiye'de Geçmişten Günümüze Almanca Öğretimi İçin Yazılan Ders Kitaplarındaki Metinlerin İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, *37*(163).

Güler, G. (2005). Avrupa konseyi ortak dil kriterleri çerçeve programı ve Türkiye'de yabancı dil öğretim süreçleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6* (1), 89-106.

Günday, R. (2013). Çok Dillilik ve Çok Kültürlülük Bağlamında Yabancı Dil Öğretimine Toplumdilbilimsel Yaklaşım. *TurkishStudies, 8*, *10*, 313-330.

Hamamcı, Z. (2013). Yabancı Dil Öğretimi Tarihçesinde Yöntem İncelemesi Yabancı Dil Öğretimi Tarihçesinde Yöntem İncelemesi. *Eğitim ve Öğretim*

*Araştırmaları Dergisi Journal of Research in Education and Teaching*. Şubat 2013 Cilt:2 Sayı:1 Makale No:07 ISSN: 2146-9199

Hüllen, W. (1979). *Didaktik des Englischunterrichts*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

İlkhan, İ. (1983). Orta Dereceli Okullarda Türkler İçin Almanca Öğretiminin Metodik Ve Didaktik Sorunları. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 97-113.

Karataş, M. (2008). Türkçede İletişim Sorunları Ve Nedenleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, *56*(2008/1), 81-100.

Kızıler, F. (2008). Postmodernist Bir Yaklaşımla Yabancı Dil Öğretiminde Yazının Yeri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *3*(2), 27-42.

Komisyon (1981). *Wir lernen Deutsch. Almanca Ders Kitabı I*. İstanbul: MEB Talim ve Terbiye Kurulu.

Krüger, M. (1981). Sozial und Übungsformen im Fremdsprachenunterricht. In: Neuner, G., Krüger, M. & Greuer, U. (Hrsg.). *Übungstypologie zum kommunikativen Deutschunterricht*. Berlin München: Langenscheidt.

Küçük, O. (2007). *Eğitim fakültesi Almanca bölümü öğrencilerinin Almanca dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Maden, S. S. (2003). Avrupa Yolunda Türkiye'de Almanca Öğretiminde Ders Kitabı Tartışması. *Dil Dergisi*, (121), 75-82.

Memiş, M. R., & Erdem, M. D. (2013). Yabancı dil öğretiminde kullanılan yöntemler, kullanım özellikleri ve eleştiriler. *Turkish Studies*, *8*(9), 297-319.

Neuner, G. & Hunfeld, H. (1997). *Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterricht*. München-Berlin: Langenscheidt.

Oflaz, A. (2015). Geleneksel ve alternatif yabancı dil öğretim yöntemlerinde Almanca kelime öğretimi. *Turkish Studies*, *10*(3), 695-712.

Özel, R. T. (2019). Yabancı Dil Öğretiminde Yeni Bir Paradigma: Yöntem Sonrası Dönem. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *59*(2), 1057-1086.

Sakarya, S. (1989). "*Deutsch Aktiv I", "Deutsch Aktiv Neu IA, IB" Ders Kitaplarının Çözümlenmesi, Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.

Salih, U. Ç. A. K. (2016). Dil öğrenimi ve edinimi üzerine bir tartışma. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, *1*(1), 65-80.

Saussure, F. D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri,* çev.: Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Sausurre, F. D. (1985). *Genel Dilbilim Dersleri*. çev. Berke Vardar. Birey ve Toplum Yayınları.

Sebüktekin, H. (1980). Yabancı Dil Öğretimi ve Dilbilim. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*. 8-9. S. 243

Sebüktekin, H. (1978). Yabancı Dil Öğretiminde Yöntem. *İzlem 1*. S. 12.

Serindağ, E. (2004). İngilizcenin Ardından Almancanın İkinci Yabancı Dil Olarak Öğretimi/Öğrenimi Üzerine Düşünceler. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *2*(28), 53-60.

Skinner, B.F. (1957). *Verbal Behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts

Sözer, E. (1983). Noam Chomsky. *XX. Yüzyıl Dilbilimi* (*Kuramcılardan Seçmeler)*. Berke Vardar Yönetiminde. Ankara: TDS

Tapan, N. (2012). Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde yeni bir yöneliş: Kültürlerarası –Bildirişim - Odaklı Yaklaşım. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur,* 0 (9) , 149-168 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/iuaded/issue/1039/11707

Tapan, N. (1986). *Orta Öğretim Almanca Ders Kitaplarında Çözümleyici ve Değerlendirici Yaklaşım.* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Tez Çalışması. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.

Tok, H., & Aribaş, S. (2008). Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Yabancı Dil Öğretimi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *9*(15), 205-227.

Trimm, J., North,B., Coste, D. & Sheils, J. (2001). *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*. Linz: Landesverlag. http://student.unifr.ch/pluriling/assets/files/Referenzrahmen2001.pdf

Uzbek, A., & Tanrıkulu, L. (2019). *Gazi Tömer İle İnterchange Fourth Edition Kitaplarındaki Konuşma Etkinliklerinin Konuşma Becerisi Bağlamında Karşılaştırılması* (Master's thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).

Vardar, B. (2001). *Dilbilim Temel Kavram ve İlkeleri.* İstanbul: Multilingual Yayınları.

Yılmaz, F. (2010). *Ders kitaplarının yabancı dil öğretim yöntem ve ilkeleri açısından değerlendirilmesi*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

# Bölüm 106

## ÇOCUKLARDA ÖZ-DÜZENLEME BECERİLERİNİ DESTEKLENMESİ: DERLEME ÇALIŞMASI

*Esin SEZGİN*[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Esin SEZGİN Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye SBF esinsezgin21@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-9772-9855

## ÖZ-DÜZENLEME

Öz-düzenleme, insanları diğer canlılardan ayıran önemli özellikler arasında yer almaktadır. "Bireyin tercihlerini, düşüncelerini ve eylemlerini planlaması ve bunlara dayalı olarak karar vermesinin altında istemli ve bilinçli bir öz-düzenleme yatmaktadır" (Bronson, 2000, s. 1). Diğer bir anlatımla öz-düzenleme bir bireyin dürtülerini kontrol etmesini, davranışı (yapmayı istemesine rağmen) durdurmasını ve davranışı (yapmak istememesine rağmen) başlatmasını sağlayan bir kapasitedir (Bodrova ve Leong, 2005).

Erken çocukluk döneminde öz-düzenleme becerilerinin tanımı ve bileşenlerine dair ilgi ve tartışmalar giderek artmaktadır (McClelland vd., 2000; Rueda, Posner ve Rothbart, 2005b; Zelazo ve Müller, 2002). Yapılan araştırmalar, öz-düzenlemenin tek bir yapıdan meydana gelmediği, duygusal düzenleme ve davranış düzenleme de dahil olmak üzere çeşitli kontrol, yönetme ve planlama becerilerini de içerdiğini ortaya koymuştur. Öz-düzenlemenin, önleyici kontrol gibi mizaca, yönetici işlev gibi bilişsel süreçlere yönelik özellikler taşıdığı ya da bu özelliklerle ilişki içinde olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Duygu düzenlemeye odaklananlar, bireyin duygu durumunun aktive edilmesi ile ardından gelen bağımsız düzenleme süreçlerini dikkate alır (Cole, Martin ve Dennis, 2004). Diğerleri ise, önleyici kontrol gibi mizaç temelli düzenlemenin önemini vurgular (Kochanska vd., 2000; Murray ve Kochanska, 2002; Rueda vd., 2005). Mizaç temelli düzenleme, "daha az baskın olan bir tepkiyi gösterebilmek için baskın bir tepkiyi bastırabilme becerisi " ile ilişkili çeşitli mizaç unsurları barındırır (Kochanska vd., 2000, s. 220). Bir diğer grup ise düşüncelerin ve eylemlerin bilinçli kontrolü için gerekli süreçler olarak tanımlanan yönetici işlevin özel bileşenleri olan dikkat, çalışan bellek, önleyici kontrole dikkat çekmektedir (Happaney, Zelazo, ve Stuss, 2004). Yapılan araştırmalarda yönetici işlev iki bileşene ayrılmıştır. İlki duyguların ve güdülenmenin düzenlenmesini kapsayan yönetici işlevin "sıcak" bileşenleri, diğeri problem çözmede kullanılan bilişsel süreçleri kapsayan yönetici işlevin "soğuk" bileşenleridir (Blair, 2002).

### Davranışsal Öz-Düzenleme

Davranışsal öz-düzenleme okul öncesinde erken akademik başarının önemli bir belirleyicisi olarak ortaya çıkmıştır. Pek çok tanım davranış düzenlemeyi çok boyutlu bir yapı olan öz-düzenlemenin bir boyutu olarak ele almıştır. Ayrıca alanda, yönetici işlevin davranış yönü olarak görülmektedir (Tominey ve McClelland, 2011). Yönetici işlevler düşüncede ve davranışta bireysel kontrolü sağlar ve dikkat, çalışan bellek ve önleyici kontrol becerilerini içeren bilişsel süreçleri içermektedir. Bu beceriler çocukların davranışlarını planlama ve organize etmede önemlidir. Ayrıca, davranış

düzenleme becerileri, dikkat, odaklanma, yönergeleri hatırlama, uygun olmayan davranışı engellemeyi içermektedir. Örneğin, öğretmenlerin yönergelerini takip etme, sırasını bekleme, başladığı görevi zamanında bitirme gibi. Güçlü davranış düzenleme çocukların sosyal kuralları uymalarına ve var olan bir durumu değiştirebilmelerine yardımcı olur (Vohs ve Baumeister, 2004; von Suchodoletz, 2013; Blair ve Razza, 2013; McClelland vd., 2007b).

Araştırmalar, güçlü davranış düzenleme becerileri taşımayan çocukların yapılandırılmış sınıf ortamında sorun yaşadığını göstermektedir. Özellikle çocukların davranış düzenleme becerileri bağımsız çalışma, öğrenme amaçlı faaliyetlerden yararlanma yetenekleri, çalışma alışkanlıkları, tahmin etme yetenekleri ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Davranış düzenleme bileşenleri olan dikkat, çalışan bellek, önleyici kontrolün erken okul öncesi çocukların akademik başarılarının bir göstergesi olarak ortaya çıktığı (Blair ve Razza, 2007) görüşü alan yazını incelendiğinde görülmektedir.

Yapılan araştırmalar, davranış düzenlemeye dair bilişsel beceriler ile birçok alandaki başarının birbiri ile bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin dikkati odaklama becerilerinin güçlü olması, yüksek başarı ve yüksek lise mezuniyet derecesini (Blair ve Razza, 2007; Howse, 2003a) ve bunların yanında akran ilişkilerini yönetmedeki yeterlik ile pozitif ve negatif duyguların kontrolü gibi uyumlayıcı davranışların çıktılarını yordamaktadır (McClelland ve Tominey, 2011). Ayrıca yeterli davranış düzenleme becerilerine sahip olmayan çocuklar akademik başarıda yaşadıkları zorlukların yanı sıra arkadaşları tarafından reddedilme ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu çocukların bilişsel performansları düşük, akademik başarıları zayıf davranış sorunları ve okulu bırakma eğilimleri vardır (Bronson, 2000). Bir araştırmada, davranış düzenleme becerilerinin özellikle matematik ve diğer akademik beceriler açısından okula hazır olma durumu ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Blair ve Razza, 2007; McCelland vd., 2007b). Örneğin okul öncesi çocukların öğretmenin söylediğini hatırlaması, dikkat etmesi, öğretmenin çocuğa yapması gereken davranışı sorduğunda doğru davranışları yapabilmesi, söyleyebilmesi gibi sınıf içi davranışlarda daha iyi oldukları görülmüştür (McCelland vd., 2007b).

Anaokulu öncesi dönemde davranış düzenleme ve akademik ilişkiyi inceleyen araştırmaların sayısının daha az olmasına rağmen araştırmacılar davranış düzenlemenin bileşenleri olan dikkat, çalışan bellek, önleyici kontrol becerilerinin örgün eğitime başlamadan önceki öğrenme çıktıları açısından önemli olduğunu savunmaktadır (Blair, 2002). Erken çocukluk döneminde davranış düzenleme becerilerinin aynı zamanda ilkokul hatta lise ve üniversite hayatı boyunca akademik başarı ile ilişkili olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmalar, örgün eğitimin ilk yıllarında okula giden çocukların yeterli öz-düzenlemebecerileri edinmeleri ve bu dönem boyunca

bu becerilerin geliştirilmesi gerekliliğini göstermektedir (McClelland vd., 2007a).

Asya ülkelerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre; çocukların davranış düzenleme becerilerinin Amerika'da yaşayan çocuklara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır (McClelland vd., 2007a). Bu durumun nedenleri incelendiğinde, davranış düzenleme becerilerini özellikle Asya toplumları kültürel etkenlerinin etkili olduğu görülmektedir Tayvan, Çin, Güney Kore'de Konfüçyüs'çülüğün de etkili olması nedeni ile grup çalışmasının önemi, sıkı çalışma ve eğitimin önemi vurgulanmaktadır. Bu nedenle Asya toplumlarında anne-baba ve öğretmenlerin çocukların yüksek davranış düzenleme becerilerini geliştirmeye katkıda bulundukları düşünülmektedir. Örneğin, Tayvan kültüründe sessizce yemek yemek, hareketsiz oturmak, yaşlılar konuştuğunda susmak (Lewis, 2008; Wanless vd., 2007).

Davranışsal öz-düzenlemenin, yönetici işlevin alt boyutları olan dikkat, işleyen bellek ve önleyici kontrol bileşenlerini içerdiği görüşünü, her birinin davranışları düzenlemede rol oynadığı görülmektedir (Barkley, 1997; Bronson, 2000; Pointz vd., 2012). Bu araştırmada, bu bileşenler ayrı ayrı ölçülmemiştir fakat her üç bileşenin de davranış düzenleme ölçme aracının içeriğinde olması nedeni ile her birinin kendine has katkıları incelenmiştir ve aşağıda genel gelişim özellikleri, yönetici işlev, dikkat, çalışan bellek ve önleyici kontrolle ilgili bilgiler sunulmuştur.

*Yönetici İşlev'in Bileşenleri ve Özellikleri*

| Yönetici İşlev Bileşenleri | Özellikler |
|---|---|
| Dikkat | • Odaklanır /Dikkatini toplar.<br>• Yönergeleri dinler ve takip eder.<br>• Bir görevden diğerine geçmez.<br>• Görmezden gelir. |
| Çalışan Bellek | • Kısa süreli belleği kullanır.<br>• Bir ya da daha fazla yönergeyi hatırlar.<br>• Yönergeleri, olayları, geçmiş deneyimlerini yeni görevlerde kullanmak üzere yeniden çağırır. |
| Önleyici Kontrol | • Sırasını bekler.<br>• Dürtülerini kontrol eder.<br>• Uygunsuz bir davranışı durdurur ve yerine uygun davranışı seçer.<br>• Hazzı bekler ya da erteler. |

McClelland ve Tominey, 2015

**Duygu Düzenleme**

Duygu düzenleme, duyguların başka bir şeyi düzenlemesinden ziyade (duygular tarafından düzenleme), duyguların kendilerinin nasıl düzenlendiği (duyguların düzenlenmesi) ile ilgilenir. Bir diğer tanım, bebeklerin erken düzenleyici görevleri, duygu düzenleme şemsiyesi altına giren duygusal, mizaç temelli tepkiler dahil olmak üzere, uyaranlara tepkilerini düzenlemeyi içerdiğini ifade eder (Eisenberg vd. 2004). Duygu düzenleme, çocukların güçlü duygusal tepkilerini uygun bir strateji veya strateji kombinasyonu ile değiştirebilmeleri anlamına gelir (Bridges vd. 2004). Duygu düzenleme, sosyal hayata uyum sağlayabilmeleri için duygusal tepkinin başlaması, sürdürülmesi, yönetilmesi, kontrol etmesi, izlemesi, değerlendirmesi ve değiştirmesidir (Turan ve Işık, 2015). Erken çocuk döneminde özellikle duygu düzenleme becerisindeki herhangi bir problem veya yetersizlik davranış problemlerinin ve saldırganlığın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Akt.Koçyiğit, Sedef ve Yılmaz, 2015). Erken çocukluk dönemimde duygu düzenleme becerileri incelendiğinde; 1,5- 2 yaşta öfke, memnuniyet, üzüntü, korkma, şaşırma gibi temel duygu durumlarını ifade edebildiği, 2-3 yaş aralığında duyguların daha çok öfke ve hayal kırıklığı durumlarında ifade edebildiği, 3-4 yaşta çocuklarda öfke nöbetleri ve abartılı ağlamalarda ve olumsuz duygu ifadelerinde azalma görülür. Okul döneminde, arkadaşlar, öğretmenler sosyal çevrelerine girdikçe, duygular hakkında yeni durumlar deneyimlemeye başlar ve duygu düzenleme becerilerinin gelişiminde yeni başarılar elde eder. Bilişsel ve sosyal gelişimle birlikte, çocuklar değişen sosyal çevrelerinde duygu düzenleme becerilerini daha etkin kullanmaya başlarlar. Bilişsel gelişimle birlikte diğerlerinin ne düşündüklerini, kendi duyguları hakkında ne düşündüklerini açıkça söylerler (Turan ve Işık, 2015). Olumlu ve olumsuz duyguları uygun şekilde düzenleyebilen çocuklar, erken ilkokul matematik ve okumada yüksek başarı seviyelerine sahiptir (Howse, Calkins, Anastopoulos, Keane ve Shelton, 2003). Çocukların duygu düzenlemesi, aynı zamanda öğretmenler ve akranlara bağlılığı, okul bağlılığını, okulu sevmeyi ve erken öğrenmeyi ve başarıyı teşvik eden olumlu etkileşimleri kolaylaştırarak erken başarıyı da etkilemektedir. Duygu düzenlemede zorluk çeken çocukların akran reddi, okuldan azalan zevk ve katılım ve kötü akademik sonuçlar yaşama olasılığı daha yüksektir. Genel olarak, duygu düzenleme, çocukların okula hazır olma durumu ve başarısıyla ilgili öz-düzenlemenin anahtar bir yönüdür (Ursache vd., 2012).

## ÖZ-DÜZENLEME BECERİLERİNE YÖNELİK FARKLI KURAMLAR

**Öz-düzenleme becerilerini açıklayan Psikoanalitik Kuram, Sosyal Öğrenme Kuramı, Bilişsel Gelişim Kuramı, Zihin Kuram'larının yanısıra farklı kuramlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde bu kuramlardan bahsedilecektir.**

### İlişkisel Gelişimsel Sistem Kuramı

İlişkisel Gelişim Sistemi Kuramına göre, birey-bağlam ilişkilerine dayalı çift yönlü dinamik bir süreci ifade eder ve bu ilişkiler karşılıklı olarak birbirini düzenler. Öz-düzenlemeise bireyin çevresini düzenlerken, bireyin gelişimini düzenleyen koşulların sağlandığı süreçleri ifade eder. Bu çift yönlü ilişkiler gelişimsel düzenlemeler olarak adlandırılmaktadır. Gelişimsel düzenlemeler çeşitli bağlamlarda meydana gelir. Genetik, epigenetik, hücresel, sinirsel, davranış ve bağlamsal düzeyleri arasındaki karşılıklı ortak ilişkilerini kapsar. İlişkisel Gelişim Sistemi Kuramı, öz-düzenlemenin olasılığa bağlı ve belirsiz doğasının altını çizmektedir. Özellikle öz-düzenlemenin çocukluk ve ergenlik dönemlerinde nasıl geliştiğini anlamaya yönelik önemli etkileri olduğu yönündedir. İlişkisel Gelişim Sistemi Kuramı yaklaşımı, Kant'ın akılcılık ve deneyciliği bağdaştırmaya yönelik çabaları ve Hegel'in bilen ve bilinene dair diyalektik sentezi gibi çok sayıdaki birleştirici ve bütünleyici epistemolojilerin izinden giden ilişkisel meta teoriden ortaya çıkmaktadır. İlişkisel yaklaşımlarda bütüncülük temel ilkedir. Bütüncülük, organize olmuş veya kendi kendini organize eden parçalar sistemidir ve bu parçaların her biri diğer parçalarla ve bütünün kendisi ile olan ilişkisi olarak tanımlanır. İlişkisel gelişimsel sistemleri, insan gelişimiyle ilgili farklı yaklaşımları bir araya getiren geniş bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bu doğrultuda, ilişkisel modeller görünüşte birbirine zıt yapılar ve fikirlerin bütünlüğünü açıklarken, gerçekteki ve pratikteki özgünlüğünü de kabul etmektedir. Fakat tam anlamıyla ilişkisel olan yaklaşımlar çok karmaşık kuramlar, modeller ve analizlerle sonuçlanabilmektedir. Araştırmalar, öz-düzenlemedeki bireyler arası ve bireysel farklılıkların bir kısmının incelenmesi amacıyla çok karmaşık bir yapıya ihtiyaç duymaz. Öz-düzenlemenin yönetici işlev bileşenlerinin göreceli istikrarı ve genetik katkılarına daha çok odaklanır. Miyake vd.(2000) tarafından ileri sürülen yönetici işlevin birlik çerçevesine göre; öz-düzenleme, esas bilişsel süreçleri hem bir araya getirir hem de ayırır. Öz-düzenlemeölçümlerinin, çoklu bağlamlarla ilgili bilgi toplayan genel alan pozitif gelişim ölçümlerinin yordanmasında faydalı olduğu görülmektedir. Lerner ve arkadaşları genel alan pozitif gelişim ölçümüne yönelik araştırmalarında, katılımcının aileleri, arkadaşları ve sosyal kurumlarla bağlantılarının yanı sıra (örneğin ailede önemli ve faydalı hissetmek, topluluktaki yetişkinlerin dinlemesini sağlamak) akademik ve sosyal beceriler gibi (örneğin derslerinde iyi ol-

mak, çok sayıda arkadaş edinmek) çoklu bağlamlar hakkında bilgi toplamıştır. Sonuçta, genel alan öz-düzenlemeölçümüyle geniş kapsamlı pozitif gençlik gelişimi ölçümü arasında pozitif ilişkiler olduğunu göstermiştir (McClelland, Cameron, Messersmith & Tominey, 2010; 2013). İlişkisel Gelişim Sistemi Kuramı canlı organizmaların aktif aracılar olduğunu varsayar, "kendini oluşturan (kendi kendini yaşatan), kendini organize eden ( istemin yalnızca alt düzey bileşenlerinin etkileşiminden kaynaklanan üst düzey sistem organizasyonuna bağlı süreç) ve öz düzenleyici olup birbiri ile bağlantılı, kendiliğinden aktif, karmaşık uyumlayıcı sistemler gibidir." (Overton, 2013, sf. 53). Öz-düzenlemenin gelişimine dair bilgileri çerçeveleyen temel İlişkisel Gelişim Sistemi Kuramına kavramları arasında göreceli esneklik, çok sonluluk, eş sonluluk ve yönlenme bulunmaktadır (Overton, 2013).

*Göreceli Esneklik*; bir kişinin değişim kapasitesini ifade eder. Müdahale araştırmaları ve kuramsal bakış açıları, öz-düzenlemenin yaşam boyu esneklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Öz-düzenlemenin göreceli esnekliği, örneğin huyla ilgili eğilimlerin ve bağlamla ilgili hususların bir çocuğun düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını düzenleme becerisini etkilenmesi, biyolojik, davranış ve bağlamsal etkenlerden etkilenir. Bu öz-düzenlemeli eylemler, bir çocuğun ömrü boyunca yaşayacağı değişim potansiyeli ile kendi öz-düzenlemeli eylemlerinin güçlü yanlar ile ne ölçüde uyumlu olduğuna bağlı olarak artar veya azalır. Örneğin, zor mizaçlı olan çocuğun mizacına göre ebeveynliklerini düzenleyen duyarlı bir aileye sahip olan bir çocuk, zor mizacı olan ancak ebeveynlik biçimini daha az uyumlu olarak düzenleyen aileye sahip çocuğa kıyasla, öz-düzenlemegelişiminde daha fazla esneklik gösterebilir. İlişkisel Gelişim Sistemi Kuramı yaklaşımı, problem odaklı gelişime dayalı bakış açılarından uzaklaşarak, kişinin yaşam boyu gelişimini ve değişim olasılığını optimize etmeye odaklanan bakış açılarına yaklaşan kavramsal ve kuramsal bir değişimi benimsemektedir. Diğer açıdan, bu yaklaşım çocukların güçlü öz-düzenlemebecerileri geliştirmeleri için yaşamlarında pek çok fırsat olduğunu savunmaktadır. Araştırmacılar erken çocukluk ve ergenlikteki öz-düzenlemegelişimine yönelik hassas dönemleri temsil eden fırsat pencereleri belirlemiştir. Göreceli esneklik ve hassas dönemler kavramları, değişim potansiyelinin sınırsız olmadığını ve esneklik düzeyinin yaşam boyu farklılık gösterebildiğini öne sürmektedir. Her ne kadar çocuklar, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde öz-düzenlemebecerilerini güçlendirme potansiyeline sahip olsa da, ebeveynlik biçimi ile okul ve ev çevrelerinin niteliği gibi bağlamsal faktörler esnekliği sınırlamaktadır. Örneğin, sosyo-demoŞekilrisk taşıyan bir ortamda büyüyen çocukların, toplumun geneline uyum sağlayarak faaliyet göstermelerine olanak tanıyacak öz-düzenlemebecerileri geliştirirken zorluklarla karşılaşma olasılığı daha fazladır. Bu kısıtlanmış

beceriler de daha sonra genellikle çocuklarla ilgili bağlamlarda görülen artan stres, kargaşa ve istikrarsızlıkla ilgili gelişimsel sınırlılıkları daha da kötüleştirilebilir. Diğer yandan güvenli yerleşim yerleri, yüksek kaliteli okullar ve deneyimli öğretmenler gibi bağlamsal faktörler elverişsiz ortamlarda bulunan sınırlılıklara karşı bir tampon görevi de görerek, çocuktaki esnekliğin güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Bağlamsal faktörlere ek olarak, mizaç reaktivitesi ve duygusallığı gibi kişinin karakteristik özellikleri de çocuğun öz-düzenlemekapasitesinin güçlenmesine ya da sınırlanmasına sebep olabilir. Birlikte ele alındığında, gelişimsel sınırlılıklar ya da fırsatlar yaratan bağlamsal ve kişisel faktörler, çocuk büyüdükçe uyumlayıcı öz-düzenlemenin gelişim potansiyelini sınırlayabilir veya güçlendirebilir. Önceki tecrübeler sonraki tecrübelerin temelini oluşturur, böylece bireyin davranışını düzenleme becerisi, hayatın sonraki dönemlerinde de devamlılık gösterebilir. Özetle, öz-düzenlemenin esnekliği insan gelişiminin olumlu bir özelliğidir, ancak sınırları vardır. Esneklik, gelişim süreci boyunca değişim gösterir ve esneklik potansiyeli, gelişimi etkilemek amacıyla birlikte hareket eden pek çok bağlamsal ve bireysel faktörün bir işlevidir (McClelland vd., 2010; 2013).

*Çok Sonluluk ve Eş Sonluluk;* göreceli esneklikle birlikte, çok sonluluk ve eş sonluluk kavramları, bu alanda öz-düzenlemegelişiminin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Çok sonluluk, benzer başlangıç noktasını paylaşan (örneğin benzer arka planlar, aynı okullara gitme) ancak farklı sonuçlara ulaşan gelişimsel süreçleri ifade eder. Çok sonluluğa göre, öz-düzenlemebecerileri, farklı bağlamlarda gelişim gösteren farklı insanlarda farklı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Aksine eş sonluluk, belli bir sonucu elde etmek için pek çok yolun olduğunu, özellikle de ortaya çıkan sonuç kişinin içinde bulunduğu bağlamın gerektirdiği kendine özgü imkânlar ile kişinin güçlü yanlarının uyum sağlamasını gerektirdiği durumlarda pek çok yol olduğunu ileri sürer. Aşağıda verilen örnek çok sonluluk eş sonluluğu açıklamaktadır (McClelland vd., 2013).

*"Okul öncesi dönemde çok iyi arkadaş olan Sophia ve Lucy aynı mahallede yaşayan iyi eğitimli ailelerin çocuklarıdır. Ancak bu benzerliklere rağmen, bu iki arkadaş çok farklı gelişim süreçlerinden geçmiştir. Sophia, geçinmesi kolay ve reaktif olmayan bir mizaca sahiptir, okulda başarılıdır ve üniversiteye gitmiştir. Sonrasında mesleğine tutkuyla bağlı, başarılı bir doktor olmuştur. Onun aksine, Lucy daha reaktif bir mizaca sahiptir, okulu sevmez ve sınıfını C notlarıyla geçmiştir. Ailesi onu yerel bir koleje göndermiştir fakat orada ilgisini çekecek bir şey bulamamıştır. Sonunda, bir fabrikada, uzun yıllar çalışacağı düşük maaşlı bir iş bulmuştur. Fabrika deniz aşırı bir ülkeye taşınacağı zaman, Lucy okula geri dönmeye ve yüksek lisans yapmaya karar vermiştir. Kariyer danışmanı olarak eski okuduğu liseye dönmüştür ve bu durumdan çok memnundur. Sophia ve Lucy*

*erken çocukluk dönemlerinde aynı çevresel koşullarda yetişmişler ancak erken yetişkinlik dönemlerinde farklı yollar izlemişlerdir (çok sonluluk). Ancak, sonrasında, her ikisi de tatmin edici bir kariyere sahip olmuşlardır. Bu durum, erken yetişkinlik dönemlerinde farklı tecrübelere dayanan eş sonlu sonuçlar ortaya koymaktadır" (McClelland vd., 2013, s. 60).*

Bu nedenle, yaşam boyu gelişim perspektifinden bakıldığında, çok sonluluk ve eş sonluluk gibi birbiriyle çelişkili gibi görünen kavramlar işe yarayabilmektedir. Öz-düzenlemeye dair araştırmalar hem çok sonluluğu hem de eş sonluluğu desteklemektedir. Eş sonluluğu destekleyen bir çalışmada, 5 ya da 6 yaşındayken çok dikkatli olduğu belirlenen çocukların, dikkat problemleri gözlenen çocuklara kıyasla, sosyo-ekonomik arka planlarına bakılmaksızın, liseyi bitirme olasılıklarının daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Başka bir çalışmada ise, 4 yaşındayken çok dikkatli olan ve görevde devamlılık gösteren çocukların, 25 yaşına geldiklerinde, üniversiteyi bitirme olasılıklarının %50 daha fazla olduğu görülmüştür. Bu araştırma, farklı arka planlardan gelseler bile, öz-düzenlemenin, çocukların benzer pozitif sonuçlar elde etmesini sağlayan önemli bir gelişimsel faktör olabileceğini ortaya çıkarmıştır (eş sonluluk). Bu araştırmalar birlikte ele alındığında, kişiye ve bağlamsal faktörlere bağlı olarak, öz-düzenlemenin çok sonluluk ve eş sonluluk gösterdiğini önermektedir (McClelland vd., 2013).

*Deneyimsel Yönlenme;* eş sonluluk ve çok sonluluk, deneyimsel yönlenme kavramıyla yakından ilgilidir. Deneyimsel yönlenme, biyoloji ve tecrübenin birlikte davranışı zaman içinde etkileyerek böylece gelişimi de şekillendirmesini ifade eder. Waddington'un epigenetik yüzey modellemesi dikkate alındığında, biyoloji ve tecrübenin etkileşimi, gelişimsel sonuçların ortaya çıkma olasılığını belirleyen kanalları etkiler. Erken çocukluk döneminde, mizaç karakteristikleri aynı çocukların bulunduğu ortamların farklı yönleriyle dinamik ve iki yönlü etkileşimleri (örneğin ebeveynler, kardeşler, akranlar, okul ve toplumsal bağlamlar) sonucu çocukların farklı öz-düzenlemebecerileri geliştirmesine sebep olduğu görülebilir. Örneğin, hareketli mizaçlı bir çocuk, hayatının ilk dönemlerinde kendini düzenlerken sıkıntı yaşayabilir, ancak ebeveynleri hareketliliği ile mücadele etmesi için ona stratejiler öğretildiği zaman güçlü öz-düzenlemebecerileri geliştirebilir. Bu çocuk büyüdükçe genel olarak daha hareketli olmaya devam edebilir ve bu durum yüksek düzeyde sorumluluk duyguları sağlayan bir kazanıma dönüşebilir (McClelland vd., 2013). Göreceli esneklik, eş sonluluk, çok sonluluk ve deneyimsel yönlenmeye dair temel konular birlikte ele alındığında, öz-düzenlemegelişiminin İlişkisel Gelişimsel Sistemler çerçevesi içerisinde önemli bir yeri olduğunu ortaya koyar (McClelland vd., 2013).

**Eylem Kuramları**

Eylem kuramlarının tamamı, eylemi kişisel aracılık açısından ele alır. Örneğin, Brandtstädter (1998, 2006), "eylemlerin" hedefler gibi en azından kısmen kişisel kontrol altında olan kasıtlı durumlarla ilgili olması gerektiğini belirtir. Öz-düzenlemehem bilinçli hem de bilinçli olmayan olguları kapsadığı için, eylem kuramları Gestsdottir ve Lerner'in (2008) kasıtlı öz-düzenlemeolarak adlandırdığı kavram ile ilgilidir. İsteğe bağlı bir sınırlama olan kasıtlı öz-düzenleme, daha otomatik öz-düzenlemeformlarının gerektirmediği bilinçli bir amaç gerektirir (Overton, 2013). Örneğin, örgensel öz-düzenleme, birinin bilinçli kontrolü dışındaki psikolojik süreçleri ifade eder (örneğin, vücut sıcaklığının hipotalamik kontrolü). Öz-düzenlemenin otomatik hale gelen yönleri, benzer bir şekilde, bilinçaltında içselleştirmeyle ortaya çıkan eylemleri ve eylemsel süreçleri içerir. Öz-düzenlemenin bu daha az bilinçli formlarının aksine, bilinçli öz-düzenleme, kendine sağlıklı bir kiloya sahip olmanın önemini hatırlatarak kilo aldırıcı bir tatlı yeme isteğine karşı koyma gibi bariz bir bilinçli eylemi temsil eder. Eylem kuramları, bilinçli öz-düzenlemeyi vurgulayarak, kişinin gelişimsel düzenlemeleri üzerindeki aktif kontrolünün altını çizer. Bu sebeple eylem kuramları, bireylerin bilinçli kişi çift yönlü bağlam ilişkileri aracılığıyla kendi kişisel gelişimlerini aktif bir şekilde ortaya koyarlar. Eylem kuramları, öz-düzenlemeye dayalı eylemlerin tam anlamıyla ilişkisel olarak bütünleşmiş kişi-bağlam sistemi içinde meydana geldiğini kabul ederek, gelişimin üzerindeki kişisel kontrolü vurgular. Bireysel gelişim yaşam boyu ve özellikle de çocukluk ve ergenlik boyunca mevcut olan öz-düzenlemetartışmasının niteliğini belirler (McCelland vd., 2013).

"*Emily aktif, mutlu ve nispeten kolay mizaçlı bir bebektir. Rutine kolayca uyum sağlar ve kızdığında çabuk sakinleşir. Korktuğunda ya da sıkıntılı olduğunda, emziğini emerek kendini rahatlatır (öz-düzenleme). Ebeveynlerinden birisi de kolay mizaçlıdır ve Emily çok kızgın olduğunda ona sakin bir şekilde cevap vererek kısmen de olsa bu mizacının Emily'e geçmesini sağlamıştır. Emily'nin ebeveynleri genellikle sıcakkanlı ve duyarlıdır, bu durum onun mizacı ve ebeveynlik biçimi arasında iyi bir uyum yakalanmasını sağlamıştır. Böylece, Emily ve ebeveynleri arasındaki pozitif etkileşim, Emily'nin hayatı boyunca güçlü öz-düzenlemebecerileri edinmesine zemin hazırlar. Emily'nin aksine Noelle, huysuz ve daha zor mizaçlı bir bebektir. Rutine uyum sağlamakta zorlanır ve değişim onu hemen strese sokar. Kızgın olduğunda sakinleşmesi de zordur. Araştırmalar, Noelle'nin öz-düzenlemebecerilerinin gelişiminin, onun mizacı ile uyumlu ebeveynlik yöntemleriyle kolaylaşabileceğini ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle, eğer ebeveynleri sabırlı, ılımlı, duyarlı, uyumlayıcı olursa ve pozitif öz-düzenlemebecerileri varsa Noelle'nin öz-düzenlemebecerilerinin de güçlü olma olasılığı vardır. Ancak, eğer Noelle'nin ebeveynleri geçimsiz bireylerse*

*veya kronik yoksulluk içinde yaşıyorlarsa, Noelle'nin güçlü öz-düzenlemebecerileri geliştirmesi için ihtiyaç duyduğu ebeveyn niteliğine sahip olma olasılığı daha az olabilir. Bunun yanı sıra, çocukluk ve ergenlik dönemlerine ek destek verilmeksizin girerse, Noelle öz-düzenlemeile ilgili zorluklar yaşayabilecektir. "(McClelland vd., 2013, s. 65).*

Öz-düzenleme, kişinin çevresindeki bağlamı etkilediği doğrudan ya da dolaylı süreçlerle tasvir edilebilir. Örneğin bir çocuk, başka bir çocuğa vurma arzusundan kendisini alıkoyabilir ve çevresini dolaylı olarak kontrol etmek amacıyla, kendi kendine konuşma ve sakinleşme stratejilerini de kullanabilir (örneğin, saldırganlıktan kaçınarak barışçıl bir sınıf ortamı oluşmasına yardım etmek). Bu sebeple öz-düzenlemenin herhangi bir yönü, yalnızca ilişkisel çift yönlü bağlam sisteminin bir parçası olarak ölçülebilir ya da var olabilir. Öz-düzenlemenin kuramsal çerçevesi, belirli bir hedefe ulaşmak için bilginin alınmasını, seçeneklerin ve sonuçların değerlendirilmesini ve uyumlayıcı seçimler yapılmasını ifade eder. Genel olarak kabul gören bu geniş kapsamlı tanımın ötesinde, öz-düzenlemeyi temsil eden bilimsel yapılar tartışma konusudur. Tartışmalar karar verme süreci ile ilgili bilginin niteliği ve türü, duyguların rolü de dahil olmak üzere kişinin seçenekleri ve sonuçları değerlendirdiği süreci (süreçleri), neyin "uyumlayıcı" olduğu, "hedefle" neyin anlatılmak istendiği ve bu farklı bileşenlere ne ad verilmesi gerektiğini kapsamaktadır ( McClelland, 2013).

## ÖZ- DÜZENLEMEYİ DESTEKLEYEN EĞİTİM PROGRAMLARI

Günümüzde ilkokula girerken çocukların davranışlarını ve duygularını kendilerinin düzenleyebilmesi, bir dizi sınıf kurallarına uymaları ve bunu içselleştirmeleri beklenmektedir (Denham vd., 2012). Bununla birlikte okuma-yazma becerileri ve matematiksel kavramları bilmeleri beklenmektedir (Miller ve Almon, 2009). Bu becerilerin yani okula hazır bulunuşluğun geliştirilmesine yönelik müdahalelere olan ilgi artmaktadır. Öz-düzenlemenin belirli alanlarının geliştirilmesini hedef alan müdahaleler öncelikli olarak laboratuar ortamlarında gerçekleştirilen bireysel eğitimlere odaklanmaktadır (Dowsett ve Livesey, 2000; Rueda vd., 2005a) fakat bu teknikler sınıf bağlamına kolayca aktarılamamaktadır. Ayrıca sınıf ortamında uygulanan müdahalelerin çoğu, yalnızca davranış öz-düzenlemeye odaklanmak yerine, genellikle akademik müdahalelerle birlikte gelişen sosyal-duygusal becerilerin genel yapısını incelemektedir (Raver, 2002). Bu müdahalelerin uygulanması genellikle kapsamlı öğretmen eğitimi ve materyal gerektirmektedir. Bu programlar incelendiğinde, okul öncesinde okuma yazma ve matematik müfredatlarına önem vermesinin yanında sosyal, duygusal ve davranış öz-düzenlemebecerilerine odaklanan Zihnin Araçları (Tools of the Mind) programı sınıflarına katılan çocukların yönetici işlev becerileri gerçekleştirmede (Diamond, Barnett, Thomas, ve Munro, 2007) ve çocukların problem davranışlarında (Barnett, Jung,

Yarosz, Thomas, Hornbeck, Stechuk ve Burns, 2008) anlamlı bir gelişme görülmüştür. PATHS (Alternatif Düşünme Stratejilerinin Geliştirilmesi) müdahalesi; okul öncesi çocuklarda işbirliği, duygusal farkındalık ve iletişim kurma, öz-düzenleme, özgüven ve problem çözme becerilerini hedef alır. Yapılan araştırmada, deney grubundaki çocukların kontrol grubundaki çocuklara göre sosyal açıdan daha yetkin oldukları yönünde değerlendirme yapmıştır (Domitrovich, Cortes, ve Greenberg, 2007). The Kids in Transition to School-KİTS (Okula Geçiş Yapan Çocuklar) programı; çocuklarda sosyal-duygusal, öz-düzenlemeve erken okuma yazma becerilerine odaklanan oyun gruplarının etkisi incelenmiştir ve araştırma sonucunda deney grubundaki çocukların kontrol grubundakilere göre anlamlı ölçüde daha yüksek sosyal yetkinlik ve öz-düzenlemebecerilerine sahip oldukları gözlemlenmiştir (Pears, Fisher, ve Bronz, 2007). Bunu yanı sıra Chicago Okula Hazırlık Projesi (CSRP), Head Start REDI Program (Gelişimsel Bilgilendirme), Creative Cirruculum (Yaratıcı Müfredat) programların hedefi çocukların okul başarısı ve kendini düzenleme becerisini geliştirmektir (Linn vd., 2003). Bu müdahalelerin her biri öz-düzenlemeyi daha geniş müdahaleler içerisine dahil etmiş olsa da özellikle davranış düzenleme becerilerini geliştirmeye odaklanmamış, dolaylı yollardan davranış düzenleme becerisi bu programlara dahil edilmiştir (Tominey ve McClelland, 2011).

***PATHS (Alternetif Düşünme Stratejileri Geliştirilmesi);***

PATHS (Alternetif Düşünme Stratejileri Geliştirilmesi) programı, 4-11 yaş arası çocuklar arasında öz denetimi, duygusal anlayışı, olumlu öz saygıyı, ilişkileri ve kişilerarası problem çözme becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu, öncelikle sınıf öğretmeni tarafından öğretilen bir programıyla uygulanmasıyla elde edilir. Duyguları tanımlama ve etiketleme, dürtüleri kontrol etme ve başkalarının bakış açılarını anlama gibi konularla ilgili dersler yıl boyunca yaklaşık olarak haftada iki kez verilmektedir. Program, gün boyunca yeni becerilerin uygulanmasını ve pekiştirilmesini destekleyen genelleme etkinlikleri ve teknikleriyle desteklenir. Son olarak, öğrenmeyi ev ortamına yaymayı amaçlayan tamamlayıcı ebeveyn materyalleri sağlanır (Humprey vd., 2018). Domitrovich, Cortes ve Grenberg (2007) çocukların üst düzey düşünme becerileri ile duygusal gelişimi desteklemeyi hedefleyen bir program oluşturmuşlardır. Okul öncesi dönem çocukların öz-düzenlemeve sosyal becerilerini artıracak sosyo-duygusal odaklı program uygulamasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. PATHS programı genel olarak kişilerarası ilişkileri, duyguları anlamayı, kendini kontrol etmeyi ve sosyal problem çözme becerilerini geliştirmek, duygusal sorunları, olumsuz davranışları önlemeyi ya da azaltmayı ve çocukların sosyal duygusal yeterliliğini geliştirmektedir (Domitrovich, Greenberg, Kusche ve Cortes, 1999). Ayrıca, PATHS küçük çocukların davranış ve

duygusal sorunlarını azaltmak veya engellemek, çocuğun sosyal duygusal açıdan yeterliliğini geliştirmek amacı ile hazırlanmış kapsamlı bir programdır. Program, belirli stratejiler ile çocuktan kendini kontrol etmesine, duygularını anlamasına destek olur. Bu stratejiler hafta boyunca öğretmenler tarafından kısa sureli aktivitelerin kullanılması yolu ile çocukları öz-düzenlemeye teşvik eder. Yapılan araştırmada üç yıl boyunca programa dahil olan çocukların akademik başarılarına kazanımlar ve kendini kontrol etme becerilerinde artış olduğu gözlenmektedir (Rimm-Kaufman ve Wanless, 2012). Sınıf ortamına yönelik hazırlanan program kendini kontrol etme, olumlu benlik, duygusal farkındalık, temel problem çözme becerileri, bağımsız hareket edebilen, olgun düzeyde karar verme becerilerine sahip, diğerlerinin duygularını ve ihtiyaçlarını dikkate alan ve en önemlisi de davranışlarını içsel olarak kontrol edebilen, sosyal becerileri destekleyen ve ebeveynlerinde kullanabileceği bir yapı içermektedir. Program sosyal ve duygusal yeterlilikle ilişkili duygu, davranış ve bilişsel anlayışın gelişimsel bütünleşmesine öncelik verir. Programda, yaşam deneyimlerini günlük hayata genellemeleri de vurgulamaktadır. Programda, çocukların öz-düzenleme becerilerinin desteklenmektedir (Domitrovich vd., 2007; Arda ve Ocak , 2012). Öz-düzenleme, duygusal anlayış, problem çözme becerileri ve yaratıcılığa odaklanan dört ana faktör vardır. İlk olarak, çocuklara sözlü düşüncenin geliştirilmesini ve kullanılmasını kolaylaştıran "Dur ve Düşün" faktörü karşımıza çıkmaktadır. İkincisi, çocuklara kendini ve başkalarını anlamalarına aracılık etmeye yardımcı olacak zenginleştirilmiş dil deneyimleri sağlanmasıdır. Üçüncüsü, problemleri analiz etmek ve çözmek için çocuklara duygusal anlayışı bilişsel ve dilbilimsel becerilerle bütünleştirmeyi içermektedir. Dördüncüsü, davranışlar üzerinde sözlü olarak aracılık edilen öz-düzenlemenin geliştirilmesi teşvik edilmektedir (PATHS, 2020). Ayrıca çocukların yaratıcı alternatif çözümler üretme yeteneklerini artırmakta ve durumları, davranışları ve sonuçları tahmin etmeyi ve değerlendirmeyi öğrenmesini sağlamaktadır (PATHS, 2020). Bununla beraber PATHS programında çocukların kendi duygularını ya da başkalarının duygularını yanlış yorumlamaları sonucunda var olan problemlere uygun çözümler üretemektelerini sağlamak amacı ile programda duygusal farkındalık, duyguları anlama ve düzenleme becerileri ve problem çözme etkinlikleri sonucunda çocukların olumlu davranış geliştirmeleri desteklenmektedir. Dersler, aynı zamanda grup tartışmalarını, sanat aktivitelerini, öyküleri ve eğitici oyunlarını da kapsamaktadır. PATHS Programı 9 ünite 2 kitaptandan oluşan setten oluşturulmuştur. Davranış düzenleme becerilerini de destekleyen "Kendini Kontrol Etme" ünitesi, çocukların davranışlarını kontrol etmeyi içeren tekniklerini içeren bilgiler öğretilmektedir. PATHS Okul Öncesi Programı çocukların eğitim programında yer alan çember zamanında uygulanmakta ve 20–30 dakikadan oluşan etkinlikleri içermektedir. Etkinliklerde yeni fikirler ve materyaller tanıtılarak,

temel toplum kurallarını içeren hikâyeler kullanılmakta, rol oynama ve canlandırmalar gerçekleştirilmekte, tartışma ortamları yaratılmakta, kukla karakterleri kullanılmakta ve çeşitli poster, duygu kartları, stiker, boyama kitapları, resim ve fotoğraflardan yararlanılmaktadır. Öğretmenler, her ders sonundaki masa çalışmaları ve oyunlar, şarkı ve tekerleme etkinlikleri kullanılmakta, alternatif etkinlikler hazırlanmaktadır, uygulanan programı ile bu etkinlikler birleştirilmektedir. Böylece çocuklara öğretmen eşliğinde pratik uygulamalar yapma fırsatı sağlanabilmektedir (Domitrovich vd., 1999; Domitrovich vd., 2007; Arda ve Ocak , 2012; PATHS Program, 2020). Okul öncesi programda her ders 3 bölümden (derse hazırlık, dersi yürütme, ders sonrası dersi uzatma aktiviteleri, takip den oluşan ders sonrası bölümler) oluşmakta ve senaryoya dayalı 44 ders içermektedir (PATHS Program, 2020). Derslerin bölümlerinde, PATHS programında yer alan aile katılımı dahilinde, aileler, aile mektupları, el notları ve evde uygulanabilecek etkinlikler ile bilgilendirerek programa dahil edilmektedir (Domitrovich vd., 1999).

***Yaratıcı Müfredat (Creative Curriculum);***

PATHS programına benzer bir yapı içermektedir. Yaratıcı müfredatın temelinde okul öncesi dönemde öncelikle öğrenmede sosyal-duygusal deneyimi sağlamaya odaklıdır. Yeni beceriler geliştirme ve edinme aracı olan program çocuklar arasında sosyal etkileşim fırsatı sağlar (Dodge vd., 2011). Programın temelinde, sosyal duygusal, fiziksel gelişim alanları ve bilişsel becerilerle ilgili kazanımlar elde etmek için bu becerilerin bütünleştirilebilir olduğu görüşü vardır. Programda çocuğun bulunduğu ortamın fiziksel yapısının önemi kadar, öğretmenin rolünün de önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu programda öğretmenin rolü çocukları yönlendirmektir ve süreci gözlemleyerek değerlendirmektir. Programda okuma- yazma becerilerine önem verilmiştir. Buna yönelik konuşma, şarkı söyleme, sesli okuma, hikayeyi yeniden anlatma, yazma, anlamlı oyuna yönelik etkinlikleri içermektedir. Bu yaklaşım eklektik olarak diğer birçok yaklaşımı içinde barındırır (Dodge vd., 2011).

***Zihin Araçları (TOM);***

Vygotsky'ye göre, çocuklar zihinsel araçları kullanmayı öğrenene kadar, öğrenmeleri büyük ölçüde çevre tarafından kontrol edilmektedir; sadece en parlak veya en gürültülü şeylerle ilgilenirler ve bir şeyi ancak birçok kez tekrar edildiklerinde hatırlayabilirler. Çocuklar zihinsel araçlarda ustalaştıktan sonra, kasıtlı ve amaçlı bir şekilde katılarak ve hatırlayarak kendi öğrenmelerinden sorumlu olurlar. Belirli zihinsel araçları kullanmanın çocukların bilişsel davranışlarını dönüştürebilmesi gibi, diğer zihinsel araçları kullanmak da onların fiziksel, sosyal ve duygusal davranışlarını dönüştürebilir. Çocuklar "kendi davranışlarının efendisi" olurlar.

Çocuklara giderek daha fazla sayıda zihinsel araç öğretildikçe ve bunları uyguladıkça, sadece dış davranışlarını değil zihinlerini de dönüştürürler (TOM, 2020). Zihnin Araçları müfredatı, 1993 yılında Dr. Elena Bodrova ve Dr. Deborah Leong'un çocukların öğrenme becerilerini geliştirmek ve eğitimcilere çocuklarla çalışmak için yeni teknikler öğretmek için erken çocukluk sınıflarında başladı (Bordova ve Leong 2007; 2008). Zihin araçları çocuklar için oyun planı etrafında dönmektedir. Bu programa göre, öz-düzenleme gelişimi çocukların akranları ile iletişim, sosyal etkileşimin kullanımı ve oyun yolu ile geliştirilebilir (Bordova ve Leong, 2009). Bordova ve Leong (2007)'a göre bu program duygusal, sosyal ve bilişsel yönlerde dahil olmak üzere sistematik yollarla öz-düzenleme becerilerinin gelişimini destekler. Bu eğitim programının temel ilkelerini şu düşünceler oluşturmaktadır; çocuklar kendi bilgilerini yapılandırırlar, gelişim, sosyal bağlamından ayrı düşünülemez, öğrenme gelişime öncülük edebilir, dil, zihinsel gelişimde merkezi bir rol oynar. Ayrıca zihnin araçları eğitim programında, Vygotsky'nin bilişsel gelişim anlayışını yansıtan etkinlikler bulunmaktadır. Bu etkinlikler, dramatik oyunları teşvik etmeyi, kendine yönelik konuşmayı desteklemeyi, odaklanmayı ve hatırlamayı kolaylaştıracak dışsal araçların kullanımını öğretmeyi içermektedir. Programda oyun öz-düzenleme gelişimi için birincil kaynak olarak görülmektedir. Eğitim programına dahil olan öğretmenler oyun planlama süreçlerinde çocuklarla özel etkileşimler kurarak, daha karmaşık, planlı, sürdürülebilen ve çok sayıda rolü barındıran olgunlaşmış dramatik oyun senaryolarının oluşturulmasına destek vermektedirler (Barnett vd., 2008). Zihin araçlarının, iki ana amacı öğrenme ortamındaki tüm unsurları kapsayan sistematik bir müdahale programıdır: öz-düzenlemeyi teşvik etmek ve akademik sonuçları iyileştirmektir. Sınıf etkinlikleri, çocukların kendi kendini düzenleme yeteneklerini geliştirmek için tasarlanmıştır. Dolayısıyla, "dikkat etmeyi, bilerek hatırlamayı ve bir öğrenme görevinin bir yönünden diğerine esnek bir şekilde geçmeyi" öğrenen çocukların yönetilmesi için fazladan çabaya ihtiyacı yoktur. Çocukların, öz-düzenleme davranışlarını bağımsız olarak kullanmaları için zihinsel araçları kullanmaları desteklenir. Zihinsel araçların edinilmesi, çocukların hem iç hem de dış davranışlarını kontrol etmelerine yardımcı olur (Aras, 2015).

Zihin araçları, 2001 yılında, bir UNESCO programı olan Uluslararası Eğitim Bürosu tarafından "örnek eğitim müdahalesi" olarak adlandırıldı. 2012 yılında, zihin araçları 2013 CASEL Etkili Sosyal ve Duygusal Öğrenme Programları Kılavuzuna dahil edildi. Ayrıca, çalışmalar "Tools of the Mind Kindergarten" programının anaokulunun sonunda yürütme işlevleri, muhakeme yeteneği, dikkatin kontrolü ve okuma, kelime bilgisi ve matematikteki gelişmeler üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ve ilk sıraya yükselen bulguları ortaya koymuştur (TOM, 2020). Kültürel-tarihsel yak-

laşımı kapsamında, etkinliklerin ve materyallerin tasarımı, çocuğun sınıftaki günlük deneyimlerinin organizasyonu ve öğrenci ilerlemesinin sürekli izlenmesi, dinamik değerlendirmenin kullanımını zihin araçları programı içermektedir. Araçların faaliyetlerinin ayırt edici özelliği, çocukların kendi kendini düzenlemede yapılan vurgudur. Öz-düzenleme, yüksek zihinsel işlevlerin gelişimi için gerekli olan zihinsel bir tesistir ve okul başarısı için kritik ön koşullardan biridir. Okul öncesi ve anaokulunda kullanılan etkinlikler ve araçlar "çocukla birlikte büyümek" için tasarlanmış ve çocuklara sürekli yeni zorluk seviyeleri sunmaktadır (Bodrova ve Leong, 2017).

***Chicago Okula Hazırlık Projesi (CSRP);***

2003 yılında başlatılan Chicago Okula Hazırlık Projesi (Raver vd., 2011), Chicago'da yaşayan düşük gelirli ailelere sahip okul öncesi dönemdeki çocukların duygusal ve davranış öz-düzenlemelerine destek olmak amacıyla hazırlanan sınıf temelli eğitim programıdır. CSRP'nin amacı, okul öncesi çağındaki çocukların okulda başarı şanslarını artırmaktır. Ayrıca, sınıf temelli bir müdahale yoluyla küçük çocukların duygusal ve davranışsal uyumunu hedeflemektedir. Raver vd. (2011) yaptığı araştırmada risk altındaki çocuklara uygulanan CSRP programının, çocukları sosyal, duygusal ve davranış açıdan desteklediğini saptamıştır. CSRP programında sınıf içi düzenlemeler, rutin etkinliklerle kurallar açıkça belirlenmiştir. Verilen eğitim çocukların problem davranışlarına tekrarlarının durdurulmasına yönelik eğitimler ve eğitimcilere destek olarak bütünleştirilmiştir. Bu programda eğitimciler danışmanlarla çocukların davranışlarını tartışarak, olumsuz davranışlarını yönlendirme ve olumlu davranışlarını ödüllendirmeye dayalı destek alırlar (Raver vd., 2011). CSRP, öğretmenleri sınıflarını daha etkin ve destekleyici bir şekilde yönetebilmeleri için açık sınıf yapısı ve rutinlerinin oluşumunu hedeflemiştir (Raver vd., 2009). CSRP, okul öncesi dönemden liseye kadar çocukların hem öz-düzenlemelerini hem de davranışsal düzenlemelerini modellemek için zengin bir fırsat sunmakta ve aynı zamanda müdahalenin üniversite ve kariyer hazırlığı üzerindeki etkisini de araştırmaktadır (NYU,2020).

***Head Start REDI Program (Research-Based Develop-mentally Informed /Gelişimsel Bilgilendirme);***

Head Start REDI programı dil ve okuryazarlık eğitimini geliştirmenin yanı sıra çocukların sosyal-duygusal becerilerini vurgulayan PATHS (Pro-moting Alternative Thinking Strategies) müfredatının okul öncesi versiyonunu içermektedir (Domitrovich,Cortes, & Greenberg, 2007; Bierman, Domitrovich, vd., 2008). REDİ programı, sınıf içindeki uygulamaları takip etmek amacı ile 2003 yılında geliştirilmiştir. Programın hedef kitlesi ekonomik sıkıntı yaşayan ailelere sahip 3-5 yaş grubu çocuklardan oluşturulmuştur. Özellikle Head Start REDİ program olumlu sosyal davranış geliştirmek,

duygusal anlayış, öz-düzenleme, saldırganlık kontrolü, dil ve okuryazarlık becerilerine ilişkin becerilerde olumlu sonuçlar elde etmek üzere tasarlanmıştır. Bunun yanı sıra program High-Scope ve Yaratıcı Müfredat eğitim programlarına entegre edilmiştir. Geleneksel Head Start erken çocukluk eğitim programının zenginleştirilmiş şeklidir. Programın içeriğinde öğretmenler çocukların öz-düzenlemebecerilerini desteklemeye yönelik okul öncesi uygulamalar bulunmaktadır. Çocukların sözel talimatları düzeltme, dikkat dürtü kontrolü ve akademik becerileri karşılamak için sınıf programı ile REDİ bütünleştirilmiştir. Okuma-yazma, dil, okula hazır olmaya yönelik uygulanan dersler ve etkinliklerin etkisini artırmak amacıyla ev düzenlemeleri ile genişletilmiştir (Rimm-Kaufman ve Wanless, 2012). Öğretmenler çocuklara duygu koçluğu, başlatma stratejileri, problem tekniklerinin kullanımı konularında rehberlik ederken bir taraftan da sosyal-duygusal becerilere yönelik etkinlikler uygulanmaktadır. Yapılan araştırmalarda REDİ program uygulaması sonunda çocukların okulda ve evde dil, okuryazarlık becerileri, sosyal- duygusal yönde pozitif etkilere sahip olduğu saldırganlık eğilimlerinde azalma olduğu tespit edilmiştir (Bierman, Domitrovich, vd., 2008).

***The Kids in Transition of School (KİTS) (Çocukların Okula Uyum Programı);***

Gelişimsel engeli ve davranış problemi olan okul öncesi çocukların okula uyum sağlaması oldukça zor olmaktadır. Yapılan araştırmalarda öz-düzenleme becerilerinin eksikliği, (duygularını ve davranışlarını kontrol etme, dikkat gibi bilişsel süreç yeteneği), okula aile katılımının azlığı, uygun olmayan disiplin yöntemleri nedeni ile çocukların okula uyumlarında sorunlar bulunmuştur. KİTS programı aileler için yenilikçi bir programdır. Sınıfta çocukların dikkat yeteneğini artırmada, duygularını ve davranışlarını kontrol etmede yardımcı olmak üzere hazırlanmıştır. Bu program, Oregon Sosyal Öğrenme Merkezi ve Oregon Üniversitesindeki araştırmacılar tarafından 2005 yılında çocukların okula başlarken uyum sağlayabilmesi, kalıcı eğitim ve sosyal becerilere sahip olmaları için tasarlanmıştır. KITS program okula uyum sürecinde erken okuryazarlık, sosyal ve öz-düzenleme becerileri, pozitif ebeveynlik becerileri, davranış değiştirme stratejilerini artırmak için yoğun olarak hazırlanmış bir programdır. Program da hem ailelere hem de çocuklara eğitim verilir. Program çocukların okula başlamadan önceki yaz döneminde başlar ve okul açıldıktan sonra iki ay boyunca devam eder. Okula hazırlık grupları okul açılmadan önce haftada 2 gün olmak üzere 8 hafta, okul açıldıktan sonra haftada bir gün olmak üzere 8 hafta eğitim verilir. Programda toplam 24 oturumdan oluşan eğitim verilmektedir. Her grupta 3 öğretmen (1 lider, 2 asistan) 35-40 dk eğitim vermektedir. Gruplar 12-15 çocuktan oluşmaktadır. Program içeriğinde;

- Erken okuma yazma becerisi (harfların sesini tanıma, yazma)

- Erken matematik becerileri (sayıları tanıma, sayma)
- Öz-düzenleme becerileri (oturma becerisi, sırasını bekleme, elini kaldırarak söz alma)
- Sosyal becerileri (paylaşma, başkalarının duygularını farkedebilme)

Ailelerden ise yaz ve sonbahar döneminde haftada 1 gün 12 hafta boyunca atölye çalışmalarına katılımları istenmektedir. Program içeriğinde;

- Evde çocukların okur –yazarlık becerilerini artırmak için yöntemler
- Çocukları okula hazırlamak için işbirliği yöntemleri
- Evde ve okulda olumlu davranışları teşvik etme yöntemleri

KİTS programının etkililiğine yönelik araştırmalar yapılmıştır. Pears vd.(2012) yaptığı araştırmada okula girişten önce çocukların okur-yazarlık, sosyal ve öz-düzenleme becerilerine yönelik hazırlanan KİTS program uygulanmıştır. Deney grubuna 102 çocuk, kontrol grubuna 90 çocuk alındı. Çocukların seçimi ebeveynlerin görüşüne göre sınıf düzenini bozan, saldırgan davranışlar sergileyen ve kendilerini kontrol etmede sorun yaşayan çocuklar programa alınmıştır. Program sonunda öğretmenlerden ve gözlemcilerden çocukların saldırgan davranışlarını raporlamaları istenmiştir. Sonuç olarak, program uygulanan çocukların kontrol grubuna göre sınıf davranışları ve öz-düzenleme becerilerine göre olumlu etkileri olduğu bulunmuştur. Pears vd (2013) de yaptığı çalışmada benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bir diğer araştırmada, Pears vd. (2014), düşük gelirli bölgelerden gelen çocukların yüksek gelirli bölgelerden gelen çocuklara göre okula bulunuşluk düzeylerinin daha düşük olduğu bilgisinden yola çıkarak düşük gelirli gruba KİTS program uygulanmıştır. 39 aile ile yapılan bu araştırma sonucunda, programa katılan çocukların öz-düzenleme, saldırgan tepkilerde azalma, kışkırtıcı davranışlarda azalma olduğu bulunmuştur. Buna göre dezavantajlı bölgelerdeki çocuklara uygulanan KITS programının kısa sürede etkili olduğu bulunmuştur. Pears vd (2015) araştırmalarında, etkili ebeveynlik ve ebeveynlerin okula katılımları ve çocukların uyum sürecine KİTS programının katkısı incelenmiştir. Sonuçta, öğretmen ve gözlemci raporlarına göre çocukların öz-düzenleme becerilerine katkı sağladığı ve etkisiz ebeveynlikte azalma olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak öz-düzenleme çocukların erken yaşta öğrenebileceği ve hayat boyu pozitif yönde etki edebilen bir beceridir. Davranışları ve duyguları kontrol etmeyi içeren bu beceriler, ileri yıllarda özellikle akademik başarıda ve sosyal becerilerde başarıya ulaşmanın anahtarı olarak görülebilir. Bu nedenle bebeklik döneminden itibaren gerek çocukları gerekse aileleri bilgilendirmek ve desteklemek için yurtdışında yapılan ve yukarıda bahsedilen pek çok eğitim programlarının Türkiye de de uygulanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA

Aras, S. (2015). Promoting self-regulation in early years: Tools of the mind. Journal of Education and Future, (8), 15-26.

Arda Tuncdemir, T. B. , & OCAK, Ş., (2012). Sosyal Yeterlilik ve Alternatif Düşünme Stratejilerinin Desteklenmesi – ADSD Okulöncesi Programı. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi (Educational Sciences: Theory Practice), KUYEP , vol.12, 2679-2698.

Blair, C., & Razza, R. P. (2007). Relating effortful control, executive function, and false belief understanding to emerging math and literacy ability in kindergarten. *Child Development*, *78*(2), 647-663.

Barkley, B. A. (1997). Behavioral inhibition, sustained attention, and executive functions: constructing a unifying theory of ADHD. *Psychological Bulletin*, 121, 65–94.

Barnett, W. S., Jung, K., Yarosz, D. J., Thomas, J., Hornbeck, A., Stechuk, R., & Burns, S. (2008). Educational effects of the Tools of the Mind curriculum: A randomized trial. *Early Childhood Research Quarterly*, *23*(3), 299-313

Bierman, K. L., Nix, R. L., Greenberg, M. T., Blair, C., & Domitrovich, C. E. (2008). Executive functions and school readiness intervention: Impact, moderation, and mediation in the Head Start REDI program. *Development and Psychopathology*, 20(03), 821-843.

Blair, C. (2002). School readiness: Integrating cognition and emotion in a neurobiological conceptualization of children's functioning at school entry. *American Psychologist, 57*, 111-127.

Bodrova, E. & Leong, D. J. (2007). Tools of the mind: the Vygotskian approach to early childhood education (2nd ed.). Columbus, OH: Merrill/Prentice Hall.

Bodrova, E., & Leong, D. J. (2008). Developing self-regulation in kindergarten. *Young Children*, *63*(2), 56-58.

Bodrova, E.; Leong, D.J. (2018). Tools of the Mind: A Vygotskian Early Childhood Curriculum. In International Handbook of Early Childhood Education; Fleer, M., van Oers, B., Eds.; Springer: Dordrecht, The Netherlands,1095–1111.

Bridges, L. J., Denham, S. A., & Ganiban, J. M. (2004). Definitional issues in emotion regulation research. Child Development, 75(2), 340–345.

Bronson, M. B. (2000). *Self-regulation in early childhood: Nature and nurture*. New York: Guilford.Bodrova, E., & Deborah J.. Leong. (2007). *Tools of the mind*. Columbus, OH: Pearson.

Cole, P. M., Martin, S. E., & Dennis, T. A. (2004). Emotion regulation as a scientific construct: Methodological challenges and directions for child development research. *Child Development*, 75, 317–333.

Dodge, D.T., Rudick, S., & Berke, K. (2011). *The Creative Curriculum for Infants, Toddlers & Twos: Volume 1 The Foundation.* Washington, DC: Teaching Strategies Gold, Inc.

Domitrovich, C. E., Cortes, R. C., & Greenberg, M. T. (2007). Improving young children's social and emotional competence: A randomized trial of the preschool "PATHS" curriculum. *The Journal of Primary Prevention*, *28*(2), 67-91. http://dx.doi.org/ 10.1007/s10935-007-0081-0

Domitrovich, C. E., Greenberg, M. T., Kusche, C., & Cortes, R. (1999). Manual for the Preschool PATHS Curriculum. South Deerfield, MA: Channing-Bete Company

Eisenberg, N., Duckworth, A. L., Spinrad, T. L., & Valiente, C. (2014). Conscientiousness: Origins in childhood? Developmental Psychology, 50(5), 1331–1349. http://dx.doi.org/10.1037/a0030977

Happaney, K., Zelazo, P. D., & Stuss, D. T. (2004). Development of orbito frontal function: Current themes and future directions. *Brain and Cognition,* 55(1), 1-10.

Howse, R. B., Calkins, S. D., Anastopoulos, A. D., Keane, S. P., & Shelton, T. L. (2003). Regulatory contributors to children's kindergarten achievement. Early Education and Development, 14, 101–119.

Humphrey N, Hennessey A, Lendrum A, et al.(2018). The PATHS curriculum for promoting social and emotional well-being among children aged 7–9 years: a cluster RCT. Southampton (UK): NIHR Journals Library; 2018 Aug. (Public Health Research, No. 6.10.) Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK519674/ doi: 10.3310/phr06100

Işık, A , Turan, F . (2015). Normal Gelişim Gösteren ve Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Duygu Düzenleme . Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal , Uluslararası Katılımlı 3. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongre Kitabı , . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/husbfd/issue/7893/103935

Lin, H.-L., Lawrence, F. R., & Gorrell, J. (2003). Kindergarten teachers' views of children's readiness for school. *Early Childhood Research Quarterly,* 18(2), 225-237.

Kochanska, G., Murray, K. T., & Harlan, E. T. (2000). Effortful control in early childhood: Continuity and change, antecedents, and implications for social development. *Developmental Psychology, 36*, 220-232

Koçyiğit, S., Yılmaz, E., & Sezer, T. (2015). 60-72 aylık çocukların sosyal yetkinlik ve duygu düzenleme becerileri ile oyun becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 12-1(23), 209-218.

McClelland, M. M., Cameron, C. E., Wanless, S. B., & Murray, A. (2007). Executive function, behavioral self-regulation, and social-emotional

competence. *Contemporary Perspectives on Social Learning in Early Childhood Education*, *1*, 113-137.

McClelland, M. M., Acock, A. C., Piccinin, A., Rhea, S. A., & Stallings, M. C. (2013). Relations between preschool attention span-persistence and age 25 educational outcomes. *Early Childhood Research Quarterly*, *28*(2), 314-324.

McClelland, M. M., Cameron Ponitz, C., Messersmith, E., & Tominey, S. (2010). Self-regulation: The integration of cognition and emotion. In R. Lerner & W. Overton (Ed.), *Handbook of life-span development: Cognition, biology and methods* (pp. 509–553). NJ: Wiley.

Murray, K. T., & Kochanska, G. (2002). Effortful control: Factor structure and relation to externalizing and internalizing behaviors. *Journal of Abnormal Child Psychology , 30*, 503-514.

NYU (2020). Chicago School Readiness Project. https://steinhardt.nyu.edu/ihdsc/projects/csrp

Ocak Karabay, Ş., & Arda Tuncdemir, T. B. , (2014). Okul Öncesi Dönemde Önleyici Müdahale Edici ProgramlarınKarşılaştırılması. *Hacettepe Universitesi Egitim Fakultesi Dergisi,4*, 171-188.

Overton, W. F. (2013). Relationism and relational developmental systems: A paradigm for developmental science in the post-Cartesian era. In R. M. Lerner & J. B. Benson (Eds.), Advances in child development and behavior, Embodiment and epigenesis: Theoretical and methodological issues in understanding the role of biology within the relational developmental system (Vol. 44, pp. 21–64). San Diego, CA: Academic Press.

PATHS, (2020). What's PATHS. http://www.pathseducation.co.uk/what-is-paths/paths-curriculum/

PATHS Program LLC, (2020). Preschool/Kindergarten Classroom Implementation Package https://pathsprogram.com/preschool-kindergarten

Pears, K. C., Fisher, P. A., & Bronz, K. D. (2007). An intervention to facilitate school readiness in foster children: Preliminary results from the Kids in Transition to School pilot study. *Social Psychology Review, 36*, 665-673.

Pears, K. C., Kim, H. K., & Fisher, P. A. (2012). Effects of a school readiness intervention for children in foster care on oppositional and aggressive behaviors in kindergarten. *Children and Youth Services Review*, 34, 2361-2366.

Pears, K. C., Fisher, P. A., Kim, H. K., Bruce, J., Healey, C. V., & Yoerger, K. (2013). Immediate effects of a school readiness intervention for children in foster care. *Early Education and Development*, 24(6), 771-791.

Pears, K. C., Kim, H. K., Healey, C., Yoerger, K., & Fisher, P. A. (2014). Improving child self-regulation and parenting in families of pre-kindergarten children with developmental disabilities and behavioral difficulties.

*Prevention Science.* http://www.oslcdevelopments.org/katherine-pears-phd/ sayfasından erişilmiştir.

Pears, K. C., Healey, C. V., Fisher, P. A., Braun, D., Gill, C., Conte, H. M., Newman, J., & Ticer, S. (2015). Immediate effects of a program to promote school readiness in low-income children: Results of a pilot study. *Education and Treatment of Children*. http://www.oslcdevelopments.org/katherine-pears-phd/ sayfasından erişilmiştir.

Raver,C.C.,Jones,S.M.,Li-Grining,C.,Zhai,F.,Metzger,M.W.,&Solomon, B. (2009). Targeting children's behavior problems inpreschool classrooms: A cluster-randomized controlled trial.Journal of Consulting and Clinical Psychology, 77, 302–316.

Raver, C. C., Jones, S. M., Li-Grining, C., Zhai, F., Bub, K., & Pressler, E. (2011). CSRP's impact on low-income preschoolers' preacademic skills: self-regulation as a mediating mechanism. *Child Development*, *82*(1), 362-378.

Rueda, M. R., Rothbart, M. K., McCandliss, B. D., Saccomanno, L., & Posner, M. I. (2005b).Training, maturation, and genetic influences on the development of executive attention.*Proceedings of the National Academy of Sciences, 102*, 391-936.

TOM, (2020). Theory of mind, history, https://toolsofthemind.org/about/history/

Ursache, A., Blair, C. and Raver, C.C. (2012), The Promotion of Self-Regulation as a Means of Enhancing School Readiness and Early Achievement in Children at Risk for School Failure. Child Development Perspectives, 6: 122-128. https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2011.00209.x

Zelazo, P. D.,and Müller,U. (2002). Executive function in typical and atypical development. In K. McCartney & D. Phillips (Eds.), *Handbook of early childhood development*. (pp. 445–469). N.Y: Guilford.

# Bölüm 107

## SOSYAL GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE KAVRAMSAL VE ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME[1]

*Saime MEÇİKOĞLU*
*Eren DURMUŞ ÖZDEMİR*

1 Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD öğrencisi Saime MEÇİKOĞLU'nun "*Türkiye'de Sosyal Girişimciliği Etkileyen Dinamiklerin Analizi*" (2018) başlıklı tamamlanmış yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Tez Danışmanı: Doç.Dr. A. Eren (DURMUŞ) ÖZDEMİR'dir

## SOSYAL GİRİŞİMCİLİK KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Sosyal girişimcilik konusundaki en temel tartışma kavrama ait net bir tanım üzerinde uzlaşılamamış olmasıdır. Etimolojik olarak sosyal kavramı ekonomik olmayanı girişimci kavramı ise finansal yapıyı tanımladığından araştırmalarda sosyal girişimcilik tanımına ait çeşitlilik gözlemlenmektedir. Besler (2010) kâr amacı güden ya da gütmeyen özel ve kamu tüm örgütlerde sosyal girişimcilik olgusunun var olabileceğini tartıştığı eserinde sosyal girişimcilik-sosyal girişimci kavramlarını ve bu kavramların altında yatan fenomeni açıklayabilmenin güçlüğünden bahsetmektedir. Sosyal girişimciliğin beslendiği araştırma alanlarında birçok farklı tanıma yer verilmekte ve sosyal girişimlerin ne olduğu/ ne yaptığı ile ilgili tartışmaların varlığı dikkat çekmektedir (Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, 2010). Fransız ekonomist Jean Baptiste Say (1803) girişimciyi (entrepreneurship) ekonomik kaynakları verimsiz alanlardan çekip yüksek üretkenlik ve daha büyük kazanç alanlarına kaydıran birey/ler olarak tanımlamıştır. Girişimciyi ekonomide başlıca aktör olarak tanımlayan Joseph Schumpeter, girişimcinin toplumda değişimi yaratacak kişi ve kurumlar olduğunu belirtmiştir. Yani girişimci tarafından ortaya konan yenilikler ile ekonomide meydana gelen iyileşmeler iktisadi sistem içerisinde *yaratıcı yıkıma* neden olabilmektedir. Yazar yaratıcı yıkım etkilerinin sistemde radikal değişiklikler yaratabileceğini ifade ederek yeniliğe vurgu yapmaktadır. Schumpeter'in girişimcilik ile ilgili temel iddiası ekonomik büyüme sermaye birikiminden değil yeniliklerden meydana gelmektedir. Drucker (1985) ise yeniliğin girişimcilerin farklı bir iş ortaya koymak için değişiklik yapmalarını sağlayan araç olduğunu iddia ederek geleneksel girişimcilik öğretisini eleştirmektedir. Bu iddiası ile Drucker girişimci/lerin fırsat/ları değerlendirmeye yönelik temel motivasyon/larının kar gütme eğiliminden kaynaklanmadığını vurgulamaktadır. Drucker girişimcileri toplumda değer yaratan değişim aracıları olarak ele alarak sosyal girişimciliğe dair ilk sinyalleri sunmuştur. Özetle girişimciliği ekonominin geliştirdiği anahtar bir süreç olarak inceleyen (Örneğin Schumpeter, 1934), girişimciliği psikolojik ve sosyolojik açıdan değerlendiren (Örneğin McClelland, 1961) ve son olarak girişimciliği yönetim sürecine entegre eden (Örneğin Timmons ve Bygrave, 1986) araştırma akımları sosyal girişimciliğin beslenmesine olanak sağlamıştır. İlgili alan yazın incelendiğinde sosyal girişimciliğe dair tanımların bu akımlar çerçevesinde geliştiği anlaşılmaktadır. Nitekim ilk dönem alan yazın çalışmalarında sosyal girişimcilik kâr amacı gütmeyen organizasyonların yürüttüğü sosyal değer ve sosyal değişim faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Prahbu, 1998). Sonraki araştırmalar sosyal girişimciliği, sosyal sorumluluk ve sosyal yenilikçilikle ilişkilendirerek kavramın işletmeleri de ilgilendirdiği belirtilmiştir (Tan ve diğ., 2005; Thompson 2000). Yanı sıra sosyal girişimcilik faaliyetlerini belirli bir kuruma atfetmeyen çalışmalarda birey, grup ve kurumların sosyal değişim ve sosyal değer sayesinde sos-

yal girişimci olabilecekleri ifade edilmektedir. Örneğin Theobald (1987) sosyal girişimcileri birey, grup ve kuruluşlara yeni fikirler geliştirme becerisine ve risk alma isteğine sahip değişim aracıları olarak tanımlamaktadır. Dees (1998) sosyal girişimcilerin değişim aracı olma rolünü sosyal değer yaratmak için bir misyon benimseme, bu misyona hizmet edebilmek için sürekli yeni fırsatları kovalama ve fark etme, sürekli bir yenilik yaratma, uyum ve öğrenme süreciyle mevcut kaynakları sınırlamadan cesurca hareket etme ve son olarak hizmet ettiği kişilere hesap verebilme sorumluluğunu gerçekleştirme olarak tanımlamaktadır. Dees'in (1998) tanımına benzer biçimde Sarıkaya vd.' de (2010) sosyal girişimciliği sosyal değer yaratma ile ilişkilendirerek fırsatları değerlendirmek, yenilikçi olmak ve kaynak yaratmanın öneminden bahsetmektedir. Burada sosyal girişimcilerin sosyal değer yaratırken -amacı kar maksimizasyonu olan ticari girişimciden farklı olarak- toplumsal sorunlara odaklandığı görüşünün öne çıktığı görülmektedir. Bu görüşlerin aksine Mair ve Marti (2006) ticari girişimciliğin doğasında sosyal durum olduğunu iddia etmekte, ekonomik değer yaratımını girişimin sürdürülebilirliği için gerekli görmektedir. Yazarlara göre sosyal girişimcilik sosyal değişimi hızlandırmak ve sosyal ihtiyaçları gidermek için farklı kaynakları bir araya getirmek ya da bunları yenilikçi bir çaba ile fırsat haline dönüştürmektir. Venkataraman (1997) benzer biçimde sosyal refahı girişimcilerin ekonomik değer yaratımının bir yan ürünü olarak nitelendirmekte, sosyal girişimciyi sosyal problem/lerin çözümü için mevcut kaynakları bir araya getirmeye çalışan sosyal yapı aktörleri olarak ifade etmektedir. Venkataraman (1997: 133) bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "…*girişimcilik, özellikle sosyal refah açısından verimlidir, girişimciler yeni pazarlar, yeni endüstriler, yeni teknolojiler, yeni kurumsal yapılar, yeni işler yarattıklarında ve reel verimliliği arttırdıklarında kişisel amaçlarının peşinde koşarken sosyal refahı da arttırırlar…*"

Kickul ve Lyons (2020) "*Sosyal Girişimciliği Anlamak*" isimli kitaplarında sosyal girişimciliği en basit tabiriyle ticari girişimciliğin kullandığı zihniyet, süreçler, araçlar ve tekniklerin sosyal ve/veya çevresel amaçlara ulaşmak için uygulanması olarak açıklamaktadır.

Mevcut tartışmaların temelinde sosyal girişimciliğin kâr amacı güden ve/veya gütmeyen kuruluşların faaliyetlerine karşılık gelip gelmediği meselesi yatmaktadır. Bu nedenle alan yazında sosyal girişimcilik olgusu kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları nezdinde farklı düzeylerde sorgulanan bir kavram olarak gelişmeye devam etmektedir. Tablo 1'de sosyal girişimciliğin ilgili alan yazında ve uygulamada yer alan çeşitli tanımlarına yer verilmiştir.

**Tablo 1. Sosyal Girişimcilik Tanımları**

| Kaynak | Tanım |
|---|---|
| Dees (1998) | Sosyal girişimciler, sosyal misyonları olan girişimciler olarak tanımlanmaktadır. |
| Prabhu (1999) | Asıl amacı sosyal değişim ile hedef (müşteri) kitlesini genişletmek olan sosyal girişimci bu faaliyetini bir kurum ile yöneten kişidir. |
| Thompson, Alvy, ve Lees (2000) | Sosyal girişimciler devlet tarafından karşılanamayan ihtiyaçları fark eden ve bu ihtiyaçları karşılamak için gereken kaynakları bir araya getiren (genel olarak, insan gücü çoğunlukla gönüllüler, para ve çalışma alanı) ve bu kaynakları "bir farklılık yaratmak" için kullanan kişilerdir. |
| Drayton (2002) | Sosyal girişimciler ve geleneksel iş yapan ya da yeni iş imkanları yaratan girişimciler arasında temel olarak fark yoktur. Ana vurgu sosyal girişimci için yaratıcılık, yaygın etki, girişimcilik kalitesi ve güçlü etik değerlerin ön sırada yer almasıdır. |
| Thompson (2002) | Geleneksel girişimcilik rine sahip olan ama bu özelliklerini topluluklar için kullanan ve "para kazanmaktan" ziyade insanların ihtiyaçları için kullanan kişilerdir. |
| Alvord, Brown, ve Letts (2003) | Var olan sosyal problemlere yenilikçi çözümler bulan ve fikirleri, kaynakları, kapasiteleri ve sosyal düzenlemeleri harekete geçirerek sürdürülebilir sosyal dönüşümler sağlayan kişilerdir. |
| Boschee ve McClurg (2003) | Sosyal girişimci sosyal amaçları olan kişidir. Sosyal girişimci ve geleneksel girişimcileri ayıran 2 önemli faktör vardır: ilk olarak geleneksel girişimci genellikle sosyal sorumluluk çerçevesinde hareket eder… ikinci olarak, geleneksel girişimcinin başarısı finansal rakamlara bağlıdır. |
| Lasprogata ve Cotten (2003) | Sosyal girişimcilik kar amacı gütmeyen organizasyonların geleneksel girişimci faaliyetleri ile sürdürebilir sosyal etkiler elde etmesini amaçlaması olarak tanımlanır. |
| Dart (2004) | Sosyal girişimler kar amacı gütmeyen organizasyonlara radikal bir yenilik fırsatı sunan faaliyetlerdir. |
| Hibbert, Hogg ve Quinn (2005) | Sosyal girişimcilik genel olarak girişimcilik davranışlarının kar amaçları dışında sosyal değer yaratmak için kullanılmasıdır. Alternatif olarak elde edilen ekonomik değerlerin sosyal olarak dezavantajlı bir grup için kullanılması olarak da tanımlanabilir. |
| Roberts ve Woods (2005) | Sosyal girişimcilik, ileri görüşlü ve tutkuyla kendini adamış kişiler tarafından toplumsal değişim yaratmak adına fırsatları aramak, yaratmak ve değerlendirmek olarak tanımlanabilir. |
| Seelos ve Mair (2005) | Sosyal girişimcilik, geleneksel girişimcinin becerilerini toplumu değiştirme misyonuyla birleştirmektir. |

| Kaynak | Tanım |
|---|---|
| Austin, Stevenson ve Wei-Skillern (2006) | Sosyal girişimcilik, kar amacı gütmeyen ve hükümetlerin yaptığı yenilikçi ve sosyal değer üreten faaliyetleri yürütenlerdir. |
| Cho (2006) | Finansal hedefler arayışı ile sosyal değerleri birleştiren organizasyonel uygulamalar setidir. |
| Hartigan (2006) | Sosyal girişimcinin amacı aşamalı olarak sosyal değişim yaratmaktır. Sistemsel değişikliği amaçlayan bir iş olarak da tanımlanabilir. Özgün olarak yatırımcılar için finansal değerler sağlamanın ötesinde daha fazla kişiye etkili bir şekilde hizmet etmek bulunmaktadır. Servet birikimi öncelik değildir ve kar sosyal işletmeyi geliştirmek adına kullanılır. |
| Hockerts (2006) | Sosyal girişimler geleneksel kar amacı güden organizasyonlar ile sosyal değer yaratmayı amaçlayan kar amacı gütmeyen organizasyonların karışımı sonucu karma yapıdır. Bu nedenle ayrıştırmak zordur. |
| Korosec ve Berman (2006) | Sosyal girişimciler bulundukları toplum içindeki önemli sosyal sorunları tespit edip ve bunları çözmek için uğraşan kişiler ya da organizasyonlar olarak tanımlanabilir. Bu kişiler ya da organizasyonlar yeni çözümler geliştirerek tespit edilen sorunlara çözüm arayışında olurlar. Bunun yanısıra sorunun tespit edildiği topluluğun özel ihtiyaçlarına yanıt bulmaya çalışırlar. |
| Light (2006) | Sosyal girişimci, büyük sosyal sorunlara ilişkin kalıpları kıran ve sürdürülebilir çözümler bulan ve bu çözümleri kullanarak hükümetlerin, kar amacı gütmeyen organizasyonların ve işletmelerin iş yapış şeklini değiştiren birey, grup, ağ, kurum ya da işbirliği kurumudur. |
| Mair ve Marti (2006) | Sosyal değişim ve/veya sosyal gereklere çözüm bulma sürecini hızlandırmak amacıyla kaynakların yenilikçi süreçte kullanılmasıdır. |
| Peredo ve McLean (2006) | Bir kişi ya da grubun sosyal girişimci olması için 1) Direkt olarak sosyal değer yaratmayı amaçlamaları ya da en azından öne çıkan hedeflerinden birinin sosyal değer yaratmak olması 2)Değer yaratmak için ortaya çıkan fırsatları fark edip, bu fırsatları değerlendirecek kapasiteye sahip olması 3) Sosyal değer yaratmak için ve ortaya çıkarılan değerin dağıtımı aşamasında yenilik odaklı çalışabilmesi 4) Sosyal değer yaratırken ve ortaya çıkarılan sosyal değerin dağıtımı aşamasında ortalamanın üzerinde risk almaya hazır olması 5) Ortaya çıkardıkları sosyal girişim için kısıtlı kaynakları becerikli ve kimi zaman gözü pek bir şekilde idare edebilecek kapasiteye sahip olması gereklidir. |

| Kaynak | Tanım |
|---|---|
| Perrini ve Vurro (2006) | Bir kişi ya da takım tarafından yönetilen, amacı pazarda ya da genel olarak toplum içinde yeni sosyal değerler yaratmak olan ve bunu yaparken sosyal gelişimi girişimci mantığı ile birleştirip, güçlü bir başarı mativasyonu ile hareket eden dinamik bir süreç olarak tanımlanabilir. |
| Robinson (2006) | Bir sosyal sorunu tespit ederek çözümler bulma, süreçte oluşan sosyal etkiyi değerlendirme, böylece yeni bir iş modeli oluşturmadır. Bu süreçte kar amacı güden bir organizasyon ya da kar amacı gütmeyen bir organizasyon oluşturulması adımlarının her birini içeren bileşenler bütünüdür. |
| Sharir ve Lerner (2006) | Sosyal girişimci elindeki kaynaklarla yetinmeyerek sosyal değişimi amaçlayan ve değişimin sürekli olmasını sağlamaya çalışan kişilerdir. |
| Thompson ve Doherty (2006) | Sosyal girişimler sosyal sorunlara iş dünyasından çözümler bulan organizasyonlardır. |
| Martin ve Osberg (2007) | Sosyal girişimcilik bir ekosistemdir. Bu ekosistem, 1) İnsanların sorun yaşadığı alanları tespit etmek 2) Tespit edilen sorunlardan bir fırsat yakalayıp bundan sosyal değer yaratarak etrafındakilere ilham oluşturmak, yaratıcılık ile doğrudan uygulamaya geçerek cesaretle ve azimle bu sorunlara baş kaldırmak 3) Yeni ve sürdürülebilir bir sosyal ve ekonomik denge yaratmaktır. |
| Mort, Weerawardena ve Carnegie (2008) | Sosyal girişimcilik girişimcilik yeteneğini kullanarak sosyal misyonlar üstlenmek; sosyal ve ekonomik çevre ile uyumlu bir birliktelik sağlayarak, ahlaki karmaşalar karşısında uygulamaya geçmek; sosyal değer yaratan fırsatları tespit edebilmek; yenilikçi çözümler kullanarak karar verebilmek; proaktif olmak ve risk almak olarak tanımlanabilir. |
| Harding (2009) | Sosyal girişimler tüm işletmeler tarafından kabul edilen ve sosyal amacı olan üretim alanlarıdır. Sosyal girişimler üretilen fazla değerleri kendi sosyal amaçları ya da kendi toplumları için harcarlar. |
| Zahra, Gedajlovic, Neubaum ve Shulman (2009) | Sosyal girişimcilik yeni işletmeler ile mevcut sistemi yenilikçi bakış açısı ile yöneterek sosyal değeri arttırmaktır. Böylece fırsatları keşfetme, tanımlama ve kullanmak için gerekli olan faaliyetler olarak tanımlanır. |
| Schwab Foundation (2010) | Sosyal girişimler vizyon sahibi, sistematik ve sürdürülebilir sosyal değişimleri yaratan organizasyonlardır. Bu etkiyi yeni icatlar yaratarak, değişik yaklaşımlar deneyerek ya da bilinen stratejileri ve teknolojileri farklı şekillerde kullanarak oluştururlar. |

| Kaynak | Tanım |
|---|---|
| Marshall (2011) | Sosyal girişimler kaynak ülkede sosyal misyonun başarılmasına yardımcı olacak hizmet veya ürünü oluşturup, bu hizmet veya ürünü alıcı ülkeye ulaştırarak finansal fayda sağlayan kişi(ler) |
| Stevens, Moray and Bruneel (2014) | Sosyal girişimciliği sosyal misyon çerçevesinde inceleyerek tanımlamaktadır. |
| Dato-On and Kalakay (2016) | Güncel sosyal girişimcilik tanımlarını incelenmiş ve 3 temel kriter temel alınarak bu tanımlar organize edilmiştir. |
| Kickul ve Lyons (2020) | Sosyal girişimcilik en basit tabiriyle, ticari girişimciliğin kullandığı zihniyet, süreçler, araçlar ve tekniklerin sosyal ve/veya çevresel amaçlara ulaşmak için uygulanmasıdır. |

Kaynak: Dacin vd. (2010) çalışması dikkate alınarak araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 1.1'de de görüldüğü gibi sosyal girişimcilik kavramları üzerinde henüz bir uzlaşı sağlanamasa da her geçen gün farklı disiplinler kapsamında sorgulanmaya devam etmektedir. Bir grup araştırmacı sosyal girişimi sosyal değer yaratma sürecinde alternatif fonlama uygulamaları olan ve kâr amacı gütmeyen organizasyon olarak ele almaktadır (Thompson, 2002; Lasprogata ve Cotten,2003; Hibbert, Hogg ve Quinn, 2005; Cho, 2006; Hartigan, 2006). Bir başka grup araştırmacı sosyal sorumluluk uygulamaları ile sektörler arası ortaklıklar kuran ticari işletmeleri sosyal girişim olarak tanımlamaktadır (Light, 2006). Mair ve Marti'ye (2006) göre alan yazındaki diğer grup araştırmacılar da sosyal girişimleri sosyal sorunları ortadan kaldırmak ve sosyal değişimi katalize edecek bir araç olarak değerlendirmektedir. Sosyal girişimcilik alanına yönelik mevcut tartışmalar iki ekol çerçevesinde gelişmektedir: "Sosyal İşletme Okulu" (Social Enterprise School) ve "Sosyal Yenilikçilik Okulu" (Social Innovation School) (Dees, ve Anderson, 2003). Sosyal işletme okulunun temel iddiası sosyal misyon için gelir yaratacak kaynakların önemi ve sosyal ihtiyaçların yeni iş fırsatları yaratması üzerinedir. Edward Skloot'ın 1980 yılında kurduğu *New Ventures* danışmanlık şirketinin uygulaması sosyal işletme okuluna örnek verilebilir. Şirket gelir arayışına çözüm yaratmaya çalışmış, Edward Skloot 1983 yılında Harvard Business Review'de yayınladığı "*Should not-for-profits go into business?"* başlıklı makalesi ile kâr amacı gütmeyen organizasyonların ticarete girip girmemesi meselesini tartışmıştır. Bir başka örnek Control Data Corporation şirketinin kurucusu William Norris'in 1981 yılında kurduğu sosyal ihtiyaçların iş fırsatları yarattığı fikri ile ortaya çıkan "*Alpha Center for Public/Private Initiatives*" olmuştur. Bu kurumun temel amacı kâr amacı gütmeyen kurumlar arasında girişimciliğin desteklenerek sosyal amaçlı işletmelerin kurulmasına öncü olmaktır (Dees

ve Anderson, 2003). Boschee, Emerson, Shore ve Stechel tarafından 1998 yılında kurulan "*Social Enterprise Alliance*" ile sosyal işletme okuluna yönelik çalışmalarda artış gözlemlenmiştir. Bu organizasyon sosyal girişimi "kâr amacı gütmeyen organizasyonların ya da hükümet programlarının sosyal misyonu ile kâr amacı güden işletmeleri bir araya getiren bir sosyal işletme ya da girişim" olarak tanımlamaktadır (Social Enterprise Alliance, 2016). Sosyal yenilikçilik okuluna göre sosyal girişimciler sosyal değer üretmek üzere reformlar yapan bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bu okulun öncülerinden Schumpeter (1934) sosyal değerlere ilişkin kaynakların yeni süreçler ile arttırılabileceğine işaret etmiştir. Kramer (2005) sosyal girişimciyi "yeni fikirler, metotlar ve davranış değişiklikleri sunarak kalıcı ve sistematik değişim yaratmak amacıyla kâr amacı güden ya da kâr amacı gütmeyen bir organizasyona liderlik eden kişi" olarak tanımlamış, Schumpeteryan girişimciliğin zamanla yenilikçiliğe uyumlu biçimde evrildiğine dair bir sinyal sunmuştur. Sosyal yenilikçilik okulunun dikkat çeken temsilcilerinden Bill Drayton 1980 yılında amacı dünyadaki sorunlara sürdürülebilir ve kalıcı çözümler getirmek olan sosyal girişimcileri destekleyen ve belli kriterlere sahip olanları bünyesine katarak onların gelişmesine katkı sağlayan bir sivil toplum kuruluşu olan Ashoka'yı kurmuştur. Toplum için yenilikler yapan bu kuruluş kendini dünya çapındaki sosyal değişim için sıra dışı fikirlere sahip sosyal girişimcileri bulmaya ve yardım etmeye adamıştır. Ayrıca kuruluş sosyal girişimleri gelir sağlama aracı değil sosyal değişimi yenilikçi yöntemler ile yaygınlaştıran girişimler olarak ele almaktadır. Keza 2004 yılında David Bornstein tarafından kaleme alınan ve 2009'da *"Dünya Nasıl Değişir?"* adıyla Türkçeye çevrilen kitap sosyal yenilikçilik okulu kapsamında yankı uyandırmıştır. Kitapta ekonomik dünya için iktisadi girişimciler kadar toplumsal değişim için de sosyal girişimcilerin öneminden bahsedilmektedir. Bornstein (2004) eserinde sosyal girişimcilerin gerçek hikâyelerine yer vererek değişimi gerçekleştirme biçimlerini incelemiş, sosyal girişimcilerin başarıya ulaşmadaki stratejilerini, örgütsel ve kişisel özelliklerini analiz etmiştir. Bu kitabı takiben Bornstein ve Davis tarafından 2010 yılında yazılan *"Social Entrepreneurship"* isimli eser ise pek çok eğitim kurumunda kullanılmıştır. Yenilikçiliği sosyal girişimciliğin merkezine alan diğer bir kuruluş ise 1998 yılında Klaus Schwab[1] ve Hilde Schwab tarafından İsviçre'de kurulan "Sosyal Girişimcilik için Schwab Vakfı[2]"dır. Kuruluşun amacı sosyal girişimlerin dünyada dikkat çeken kurum ve kuruluşlara yakın çalışmalar gerçekleştirerek geniş bir sosyal girişim ağı oluşturmaktır. 1999 yılında Jeff Skoll tarafından kurulan *"Skoll Vakfı[3]"'* da benzer faaliyetlere sahip bir diğer kurumdur.

1 Cenevre Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan Klaus Schwab aynı zamanda 1971 kurulan Dünya Ekonomik Forumu'nun kurucusu ve başkanıdır. Kendisi Dünya Ekonomik Forumu'nun başkanı olarak görevine devam etmektedir.

2 "Schwab Foundation for Social Entrepreneurship"

3 "The Skoll Foundation"

Ashoka ve Oxford Üniversitesi ile stratejik ortaklıkları bulunan vakfın misyonu adaletsiz sistemleri girişimcilik faaliyetleri ile düzenlemektir. Bu oluşumlar geleceğin sosyal girişimcilerini ve liderlerini yetiştirmek üzere lisansüstü eğitim vermekte, akademik araştırmalar yardımıyla yenilikçi faaliyetleri toplumda yaygınlaştırmaktadır. Bu ekole dahil bir diğer kuruluş ise 2001 yılında kurulan *"Manhattan Enstitüsü Sosyal Girişimcilik İnisiyatifi[4]"* "dir. Özetle sosyal sorunların çözümlenmesinde her iki okulun varsayımları sosyal girişimciliği hayırseverlik ve ticari faaliyet gibi iki uç nokta arasında konumlandırmıştır. Dees ve Anderson (2003a) bu ayrımı "Sosyal Girişim Spektrumu" üzerinde Tablo 2'deki gibi göstermektedir.

*Tablo 1.2 Sosyal Girişimcilik Spektrumu*

| | Saf Hayırseverlik | | Saf Ticari |
|---|---|---|---|
| **Gerekçe** | İyilik yapma isteği | Karışık amaç ve pazar dengesi | Kişisel çıkarlar isteği |
| **Amaç** | Misyon odaklı sosyal değer yaratma | Sosyal ve ekonomik değer | Pazar odaklı ekonomik değer yaratma |
| **Hedeflenen Müşteriler** | Hiçbir şey ödememe | Sübvansiyonlu oranlar ve/veya tümünü ödeyenler ile hiç ödemeyenlerin karışımı | Piyasa oranlarında ödeme |
| **Sermaye Sağlayıcı** | Bağışlar ve hibeler | Pazar fiyatının altında sermaye ve/veya bağış ve pazar oranlarında sermaye karışımı | Piyasa oranında sermaye |
| **İş Gücü** | Gönüllüler | Pazar fiyatının altında maaşlar ve/veya gönüllü ve tam maaşlı elemanların karışımı | Piyasa oranlarında maaşlar |
| **Tedarikçiler** | Bağışlar | Özel indirimler ve/veya bağış ve tam pazar fiyatı karışımı | Piyasa fiyatları ile ücretlendirme |

**Kaynak:** Dees ve Anderson, 2003a

Tablo 2'de görüldüğü gibi saf hayırseverlikten saf ticari işletmelere uzanan eksende kuruluşların girişim motivasyonları, kullandığı yöntemler, girişimin amacı ve paydaşlar iki uç noktada yer almaktadır. Sosyal girişimler bu eksenin orta sütununda görülmektedir. Yazarlara göre sosyal girişimciler geniş, devamlı ve süregelen seçeneklerin yer aldığı bir faali-

4 "*Manhattan Institute's Social Entrepreneurhip Initiative*"

yet düzleminde tanımlanmaktadır. Yani sosyal girişimler sosyal amaçlarla pazar dengesini sağlarken saf ekonomik değer ve saf sosyal değer yaratma amaçlarına aynı anda odaklanmak durumundadırlar. Bu sebepten hayır kurumları ile ticari kurumlar arasındaki farklar giderek azalmaktadır. Üçüncü sektör olarak kâr amacı gütmeyen organizasyonlar kaynakları özel sektörden ve kamu sektöründen kendilerine doğru çekmek için ciddi bir rekabet içindedirler. Aynı zamanda bu organizasyonlar bağışçı ve gönüllüleri bünyelerine katmak üzere aralarında rekabet içine girmekte, çoğu zaman bu yoğun rekabet içerisinde faaliyetlerini sürdürebilmek için klasik ticari kurumlara benzer ciddi bütçeler ayırmak zorunda kalabilmektedirler.

Sosyal girişimciliğe ilişkin alan yazın değerlendirildiğinde kavramın sosyal misyon (Neck vd., 2009; Marshall, 2011), sosyal değer (Emerson ve Twersky, 1996; Austin vd., 2006; Peredo ve McLean, 2006; Weerawardena ve Mort, 2006; Chell, 2007; Dacin vd., 2010; Wilson ve Post, 2011; Santos, 2012), sosyal değişim (Alvord vd., 2004; Light, 2005; Mair ve Marti, 2006; Haugh ve Talwar, 2014), sosyal ekonomi (Masetti, 2008; Cace vd., 2011), sosyal yenilik (Bornstein, 2004; Maclean vd., 2012), sosyal fayda (Stephan vd., 2014) gibi alana özgü kavramlar ile beslendiği dikkat çekmektedir. Bilhassa sosyal değer, sosyal misyon, sosyal değişim, sosyal yenilik gibi girişimciliği özgeci ya da hayırsever tavırların ötesine iten bu olguların sosyal girişimciliği, sosyal problemleri daha sürdürülebilir ve birbirine geçmiş çözümlerle destekleyen bir süreç olarak açıklama çabası olduğu söylenebilir. Tanım içeriklerindeki farklılıklarına rağmen sosyal girişimcilik toplumsal refahın temel faktörü olarak değerlendirilmeye başlanmış, özellikle sürdürülebilir kalkınma ile birlikte ekonominin ve toplumsal düzenin önemli araçları olarak ortaya çıkmıştır. Özetle sosyal girişimler ticari girişimlerin kullandıkları araçları benimsemekte ancak sosyal misyonlarını ve sosyal değer yaratımını her şeyin önünde tutmaktadırlar. Bu hali ile sosyal problemleri çözmeye gayret eden sosyal girişimciliğin topluma ekonomik ve politik dengenin sağlanmasında toplumsal kaldıraç rolü üstlendiği söylenebilir (Austin vd., 2006; Zeyen vd., 2012).

## SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞE ELEŞTİREL BAKIŞ

Sosyal girişimciliğin kavramsal çerçevesi ve uygulaması ile ilgili alan yazında pek çok çalışma bulunmasına rağmen sosyal girişimciliğe eleştirel açıdan yaklaşan sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır (Örneğin, Eikenberry, 2009; Dacin vd., 2010; Dey ve Steyaert, 2012). Bu araştırmaların tartışma alanları sosyal girişimciliğin doğası ve kaynak kullanımı üzerinedir. Bilhassa sosyal girişimin piyasa bazlı çözümleri ön planda tutması, siyaset-devlet-özel sektör bazlı güç ilişkilerini sorgulamaması, ana amacı kâr etmek olan kuruluşların sosyal girişimcilik faaliyetleri ile sosyal misyonları arasında tutarsızlıklar olabileceği temel eleştiriler olarak dikkat çekmektedir. Uygulama örneklerinin neo-liberal politikalar çerçevesinde

gelişimini sürdürmesi sosyal girişimciliğin kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarından sonra dördüncü sektör olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Dey ve Steyaert (2012) sosyal girişimciliğin bu hali ile kapitalist sistemin yarattığı sorunların belirtilerine işaret etmesi ve sistemin kökünü sorgulamayı önemsememesi nedeniyle eleştirmektedir. Eleştirilerin ana çerçevesi sosyal girişimciliğin mevcut kurum ve kuruluşların çözemediği ya da çözmeye yanaşmadığı sosyal sorunları piyasa sisteminin içinde çözmeye çalışması oluşturmaktadır. Esasen devletlerin sosyal devlet olmaktan vazgeçmeye başlamasıyla göz ardı ettikleri sorunları sosyal girişimler ile çözme formülü, girişimlerin piyasa şartlarına entegre olmasını hızlandırmış olabileceği kaygısı bulunmaktadır. Yani sosyal sorunların çözülmesi için kâr amacı gütmeyen kurumların ticarileşmeye zorlandığı ve sosyal devlet kavramının erozyona uğraması ile sosyal girişimin de mevcut doğasına aykırı oluşum gösterdiği belirtilmektedir. Özellikle kapitalist sistem içinde faaliyet gösteren sosyal girişimlerin fon veren kuruluşlara karşı raporlar sunmak zorunda olması "Sivil Toplumun Kolonileşmesine" neden olacağı sosyal girişimlerin etkinliğini kaybedeceği ifade edilmektedir (Eikenberry, 2009).

Sosyal girişim üzerine yapılan dikkat çeken bir başka eleştiri kaynakların kullanımı ile ilgilidir. Eleştirilere göre, yeni kaynaklar kullanmak ve yaratmak arayışında olan sosyal girişimler doğal kaynakların aşırı kullanılması sorununa çözüm getirmek yerine sorunu derinleştirmekte ve sistemsel dönüşümü sağlayamamaktadır. Çakar ve Alakavuklar (2014) bu konudaki eleştirilerini, ekolojik sosyal girişimlerin etik açmazları olarak dile getirmektedir. Ekolojik sosyal girişimler küçük ve kolay sorunların çözümünde etkiliyken, makro bazda maliyetli olup büyük sorunlar çözümsüz kalmayı sürdürebilmektedir. Yani sosyal girişimler ekolojik sorunların teknolojik gelişimle çözümlenebileceği üzerinde durmakta iken, kapitalist sistemdeki bağlamsal dönüşümünü göz ardı etmektedir. Aydın ve Çakar (2014) girişimciliğin ekoloji ile bütünleştiği "yeşil girişimciliğe" evrilmesini çözüm önerisi olarak görmektedir.

Sosyal girişimcilik üzerine yapılan eleştirilerin önemli bir bölümü de alan yazındaki çalışmaların kavramsal çerçevesi ile ilgilidir. Bu konudaki eleştirilerin kapsamı sosyal girişimciliğin diğer girişimcilik türlerinden tamamen ayrı bir kavram olarak ele alınması ile ilgilidir. Dacin vd. (2010) kavramı daraltmayı sosyal girişimciliğin potansiyelini boşa harcamak olarak görmektedir. Yazarlara göre kavramı genişletmenin yolu kültürel ve kurumsal girişimcilik alanında yapılmış çalışmaların dikkate alınması ile olabileceği yönündedir. Dacin vd.'ne (2010) göre kuramsal çerçevede sosyal girişimcilik tanımının üzerinde artan uzlaşma çabaları bu alana katkı sağlama potansiyeli olan disiplinler arası çalışmaları da olumsuz etkileyebilecektir. Dees (1998) sosyal girişimciliği çok geniş tanımlamanın kavramı anlamsızlaştırdığını, dar tanımlamanın ise kavramı sadece birkaç

disipline sıkıştırdığını belirtmiştir. Ayrıca yazar kavramın geliştirilmesinde ikilemden kaçınılması gerektiğini iddia etmiştir. Light (2006) sosyal girişimciyi büyük sosyal sorunlara ilişkin kalıpları kıran, sürdürülebilir çözümler yaratan, bu çözümleri kullanarak hükümetlerin, kâr amacı gütmeyen organizasyonların, ticari işletmelerin iş yapış şeklini değiştiren birey, grup, ağ, kurum ya da iş birliği kurumları olarak tanımlayarak sosyal girişimcilik kavramının genişletilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu tanım sosyal girişimin sadece bir bireyin kendini adamasına bağlı olmadığını, süreçten çok fikre odaklanıldığını, kalıpları kıran fikirlerin sadece nelerin yapıldığıyla ilgili değil nasıl yapıldığıyla da ilgili olduğunu ve her zaman bu faaliyetlerin başarıyla sonuçlanmak durumunda olmadığını varsaymaktadır. Tüm bu gerekçeler kavramın kapsamının genişletilmesine olanak sağlayabilecektir.

Son yıllarda sosyal girişimcilik çalışmalarının bireylere odaklanan yapısı ayrı bir eleştiri konusu olarak ortaya çıkmıştır. Oysa sosyal girişimlerin başarısı vizyon sahibi bir birey ile başlayıp, takım çalışmasının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Light (2006) bir girişimci üzerinde odaklanılmasının anlamsız olduğunu, hiçbir girişimcinin tek başına bir sosyal sorunu çözebilecek tüm yeteneklere sahip olamayacağını iddia etmektedir. Bunun yanı sıra Light (2006) sosyal girişimcilerin "özellikli" kişilikler haline getirilmesiyle bu kişilerin neyi nasıl yaptıklarından çok kişisel yeteneklerine odaklanılmasının bu becerilerin özellikli kişilerde olduğu düşüncesini yaygınlaştırarak gelecekte sosyal girişimcilerin yetiştirilemeyeceği algısını da yaratabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca bu durumun toplumda önemli değişim ajanları olarak varsayılan sosyal girişimcilerin yetiştirilemeyeceği algısını oluşturup, toplumda var olan çok büyük bir potansiyelin görmezden gelinmesine de neden olabileceği belirtilmektedir.

Sosyal girişimcilik alan yazınında kişilere atfedilen başarı algısı toplumda otobiyografiler üzerinden standart yargıların oluşumuna ön ayak olabileceği bir diğer eleştiri konusudur. Dey ve Steyaert (2012) sosyal girişimcilerin yarattığı toplumsal değerin arka planında özel hayattan feda edilerek gerçekleştirilen yoğun çalışma zamanları olduğunu ve bunun baskı unsuru olabileceğini dile getirmektedir. Yoğun çalışma sonucunda ortaya çıkacak olan artı değer, yine toplum ve çevre üzerinde baskı yaratabilecektir. Öte yandan söz konusu yoğun çalışma bir kariyer alternatifi olarak sunulmakta otobiyografilerde çok çalışma idealize edilmektedir. Oskay (2016) idealize edilen bu kariyerin emek sömüren ve düşük ücretli işgücü kullanımının eleştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca sadece başarılı sosyal girişimcilik örneklerine vurgu yapılması başarısızlıklara bağlı öğrenme sürecinin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir (McGrath, 1999). Oysa başarısız olarak nitelendirilen sosyal girişimlerin deneyimlerinden ve uygulamalarından öğrenilerek elde edilebilecek pek çok katkı bulunmaktadır (Dacin vd., 2010). Yani başarı ve başarısızlığın

sosyal misyona ulaşılıp ulaşılamaması olarak ele alınması yapılan yanlışlar arasındadır.

Özetle sosyal girişimciliğin kavramsal ve kuramsal alana yapacağı katkının gerek uygulamalar gerekse bilimsel çalışmalar ile tek taraflı bakış açısına sahip olması sosyal girişimin gelişim sürecine olumsuz etki yaratabileceği gözlemlenmiştir. Bu noktada sosyal girişimlerin kaynaklarının sınırlı olduğu ve ticari işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışlarının sürdürülebilir düzeyde geliştiği göz önüne alındığında sosyal girişimciliği geniş bir çerçevede değerlendirmek daha rasyonel bir yaklaşım olacaktır (Besler vd., 2010). Morris vd.'e (2020) göre sosyal girişimcilik tanımına dair ortak bir uzlaşı bulunmamakta ve anlaşmazlık alan yazın için önemli bir bölünmüşlük oluşturmaktadır. Chliova vd. (2020) sosyal girişimcilik özelinde yaptıkları araştırmalarında kavrama dair belirsizlik (muğlaklık) alanın gelişimi açısından oldukça önemlidir. Bu tartışmaların devam etmesi bölünmüşlük anlamına gelmemektedir. Özetle sosyal girişimcilik kavramı üzerinde uzlaşı henüz olmadığı gibi kavrama yönelik eleştiriler de yaygınlaşmaya devam etmektedir. Gerek alan yazın gerekse uygulamadaki gelişmeler sosyal ve çevresel sorunların her geçen gün önemini arttırdığı günümüzde sosyal girişimlerin sorunların çözümünde dikkate değer bir araç oluşturma çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilinir.

## KAYNAKÇA

Alvord, S.H., Brown, L. D., ve Letts, C. W. (2003). "Social entrepreneurship and social transformation: An exploratory study". The Journal of Applied Behavioral Science, 40(3): 260-282.

Austin, J., Stevenson, H., ve Wei-Skillern, J. (2006). "Social and commercial entrepreneurship: Same, diffrent or both?". Entrepreneurship Theory & Practice, 30:1-22.

Besler, S. (2010). Sosyal Girişimcilik. Beta Yayıncılık, İstanbul.

Bornstein, D. (2009). Dünya Nasıl Değişir? Sosyal Girişimciler ve Yeni Fikirlerin Gücü. (Çev. D. Bayındır), Alfa Yayınevi, İstanbul.

Bornstein, D., ve Davis, S. (2010). Social Entrepreneurship: What Everyone Needs to Know. Oxford University Press, New York.

Boschee, J., ve McClurg, J. (2003). " Social entrepreneurship". Across the Board, 32(3), 20-24.

Cace, S., Arpinte, D., Cace, C., ve Cojocaru, Ş. (2011). "The Social Economy. An Integrating Approach". Transylvanian Review of Administrative Sciences, No. 33 E/2011: 49-66.

Chell, E. (2007). "Social Enterprise and Entrepreneurship: Towards a Convergent Theory of the Entrepreneurial Process". International Small Business Journal, 25:5.

Chliova, M., Mair, J. ve Venis, A. (2020). Persistent Category Ambiguity: The case of social entrepreneurship. Organization Studies, 2020, Vol. 41(7) 1019-1042. DOI: 10.1177/0170840620905168.

Cho, A. H. (2006). "Politics, values and social entrepreneurship: A critical appraisal". J. Mair, J. Robinson ve K. Hockerts (Ed.). Social Entrepreneurship. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK, 34-56.

Çakar, U., ve Alakavuklar, O. N. (2014). "Sustainability and environmental perspectives in Turkey:A socio-cultural analysis". Corporate Social Responsibility and Sustainability: Emerging Trends in Developing Economies. Emerald, 117-137.

Dacin, P. A., Dacin, M. T., ve Matear, M. (2010). "Social entrepreneurship: Why don't need a new theory and how we move forward from here". Academy of Management Perspectives, 24(3): 37-57.

Dart, R. (2004a). "Being business-like in a nonprofit organization: A grounded and inductive typology". Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 33: 290-310.

Dato-On, M.C. and Kalakay, J. (2016), "The winding road of social entrepreneurship definitions: a systematic literature review", Social Enterprise Journal, Vol. 12 No. 2, pp. 131-160.

Dees, J. G. (1998). "The meaning of social entrepreneurship". Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership Ewing Marion Kauffman Foundation.

Dees, J. G., ve Anderson, B. B. (2003a). "Framing a theory of social entrepreneurship: Building on two schools of practice and thought". Research on Social Entrepreneurship: Understanding and Contributing to an Emerging Field. Research on Nonprofit Organizations and Voluntary Action (ARNOVA). Duke University, The Fuqua School of Business, 39-66.

Dey P., ve Steyaert, C. (2012). "Social Entrepreneurship: Critique and the radical enactment of the social". Social Enterprise Journal, 8(2): 90-107.

Drayton, B. (2002). "The citizen sector: Becoming as entrepreneurial and competitive as business". California Management Review, 44(3): 120-132.

Drucker, P. F. (1985). Entrepreneurship and innovation. HarperCollins, New York.

Eikenberry, A. M. (2009). "Refusing the Market: A Democratic Discourse for Voluntary and Nonprofit Organizations". Nonprofit and Voluntery Sector Quertarly, 38(4): 582-596.

Emerson, J., ve Twersky, F. (1996). New Social Entrepreneurs: The 228 Social entrepreneurship in the age of atrocities Success, Challenge and Lessons of Non-Profit Enterprise Creation. Roberts Foundation, San Francisco, CA.

Harding, R. (2006). Social enterprise monitor. London business School, London.

Hartigan, P. (2006). "It's about the people, not profits". Business Strategy Review, 17(4):42-45.

Haugh, H. M. ve Talwar, A. (2014). "Linking Social Entrepreneurship and Social Change: The Mediating Role of Empowerment". Journal of Business Ethics, 133(4):643-658.

Hibbert, S, Hogg, G., ve Quinn, T. (2005). "Social entrepreneurship: Onderstanding consumer motives for buying The Big Issue". Journal of Consumer Behaviour, 4(3):159-172.

Hockerts, K. (2006). "Entrepreneurial opportunity in social purpose business ventures". J. Mair, J. Robinson ve K. Hockerts (Ed.). Social Entrepreneurship. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK.

Kickul, J. Ve Lyons, T. S. (2020). Understanding social entrepreneurship: The relentless pursuit of mission in an ever changing World. New York: Routledge, 2020.

Kramer, M. (2005). Measuring innovation: Evaluation in the field of social entrepreneurship. Foundation Strategy Group, Boston, MA.

Lasprogata, G. A., ve Cotten, M. N. (2003). “Contemplating enterprise: The business and legal challenges of social entrepreneurship”. American Business Law Journal, 41:67-113.

Light, P. C. (2006). “Reshaping Social Entrepreneurship”. Stanford Social Innovation Review, Fall 2006: 45-51.

Macclean, M., Harvey, C. ve Gordon, J. (2012). “Social innovation, social entrepreneurship and the practice of contemporary entrepreneurial philanthropy[1]”. International Small Business Journal, 31(7):747-763.

Mair, J. ve Marti, I. (2006). “Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight”. Journal of World Business, 41: 36-44.

Martin, R. J., ve Osberg, S. (2007). “Social entrepereneurship: The case for a definition”. Stanford Social Innovation Review, Spring: 29-39.

Marshall, R. S. (2011). “Conceptualizing the International For-Profit Social Entrepreneur”. Journal of Business Ethics, 98:183-198.

Masetti, B. L. (2008). “The Social Entrepreneurship Matrix as a “Tipping Point” for Economic Change”. E:CO, 10 (3): 1-8.

McClelland, D. C. (1961). The achieving society. Van Nostrand, Princeton, NJ.

McGrath, R. G. (1999). “Falling forward: Real options reasoning and entrepreneurial failure”. Academy of Management Review, 24: 13-30.

Morris, M.H., Santos, S.C., ve Kuratko, D.F. (2020). The great divides in social entrepreneurship and where they lead us. Small Business Economics. doi:10.1007/s11187-020-00318-y.

Mort, G., Weerawardena, J., ve Carnegie, K. (2003). “Social entrepreneurship: Towards conceptualizaion and measurement”. American Marketing Association Conference Proceedings, 13 (5).

Neck, H., Brush, C., ve Allen, E. (2009). “The Landscape of Social Entrepreneurship”. Business Horizons, 52:13-19.

Peredo, A. M., ve McLean, M. (2006). “Social entrepreneurship: A critical review of the concept”. Journal of The World Business, 41: 56-65.

Perrini, F. ve Vurro, C. (2006). Social entrepreneurship: Innovation and social change across theory and practice. J. Mair, J. Robinson ve K. Hockerts (Ed.). Social Entrepreneurship. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK.

Prabhu, G. N.(1999). “Social entrepreneurship leadership”. Career Development International, 4(3): 140-145.

Roberts, D., ve Woods, C. (2005). “ Changing the World on a shoestring: The concept of social entrepreneurship”. University of Aucland Business Review, Autumn: 45-51.

Santos, F. (2012). “A positive theory of social entrepreneurship”. Journal of Business Ethics, 111(3): 335-351.

Schumpeter, J. (1934). The theory of economic development. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Seelos, C. ve Mair, J. (2005a). " Social entrepreneurship: Creating new business models to serve the poor". Business Horizons, 48: 241-246.

Sharir, M., ve Lerner, M. (2006). "Gauging the success of social ventures initiated by individual social entrepreneurs". Journal of World Business, 41:6-20.

Stephan, U., Uhlaner, L. M. ve Stride, C. (2014). "Institutions and social entrepreneurship: The institutional voids, institutional support, and institutional configuration". Journal of International Business Studies: 1-24.

Stevens, R., Moray, N., ve Bruneel, J. (2014). "The social and economic mission of social enterprieses:Dimensions, measurements, validation and relation". Theory and Practice, 39(5), 1051-1082. Doi: 10/1111/etap.12091.

Theobald, R. (1987). Rapids of change: Social entrepreneurship in turbulent times. Knowledge Systems, Indianapolis, IN.

Thompson, J. L. ve Doherty, B. (2006). "The diverse world of the social enterprise: A collection of social enterprise stories". International Journal of Social Economics, 33(5/6): 399-410.

Thompson, J. L. (2002). "The world of social entrepreneur". The International Journal of Public Sector Management, 15(5): 412-431.

Thompson, J. L., Alvy, G, ve Lees, A. (2000). "Social entrepreneurship- a new look at the people and the potential". Management Decision, 38:328-338.

Timmons, J. A. ve Bygrave, W. D. (1986). "Venture Capital's Role on Financing Innovation for Economic Growth". Journal of Business Venturing, 1(2): 161-176.

Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı. (2010). Sosyal Girişimler ve Türkiye: İhtiyaç Analizi Raporu. Tüsev Yayınları, İstanbul.

Venkataraman, S. (1997). "The distinctive domain of entrepreneurship research". J. Katz ve R. Brockhaus (Ed.). Advances in Entrepreneurship, Firm emergence and Growth. JAI Press, Greenwich, (3) 119-138.

Weerawardena, J. ve Sullivan Mort, G. (2006). "Investigating social entrepreneurship: A multidimentional model". Journal of World Business, 41: 21-35.

Wilson, F. ve Post, J. E. (2011). "Business models for people, planet (&profits): exploring the phenomena of social business, a market- based approach to social value creation". Small Business Economics.

Zahra, S. A., Gedajlovic, E., Neubaum, D. O. ve Shulman, J. M. (2009). "A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes and ethical challenges". Journal of Business Venturing, 24: 519–532.

Zeyen, A., Beckmann, M., Mueller, S., Dees, J. G., Khanin, D., Krueger, N., Murphy, P. J., Santos, F., Scarlata, M., Walske, J., ve Zacharakis, A. (2012). "Social entrepreneurship and broader theories: Shedding new light on the 'bigger picture'". Journal of Social Entrepreneurship, iFirst: 1-20.

Ashoka, "Programs", www.ashoka.org/en/programs (erişim tarihi: 01.04.2017).

Schwab Foundation, "What is a social entrepreneur", http://www.schwabfound.org/sf/SocialEntrepreneurs/Whatisasocialentrepreneur , (erişim tarihi, 15.02.2017)

Skoll Foundation, "About", http://skoll.org/about/skoll-awards/, (erişim tarihi: 10.04.2017).

Social Enterprise Alliance, "About", www.socialenterprise.us/about/social-enterprise, (erişim tarihi 16.11.2016).

# Bölüm 108

## GİRİŞİMCİLİK VE İNOVASYON İLİŞKİSİ

*Aylin DILEK*[1]

1 Aylin Dilek, Öğr.Gör.Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu

## GİRİŞ

İşletmelerin ekonomik ve finansal sorunlarından sonra yaşadıkları en büyük sıkıntı sürdürülebilir olmalarıdır. Birçok girişimci; devamlılıklarını sürdürmekte ve yeni iş fikirlerini hayata geçirmekte zorlanmaktadırlar.

Girişimcilik; belirsizlik ortamında fırsatları gözlemleyerek risk alma ve yenilikler yaparak kendini güncelleme sürecidir. Bir sektörün, ekonominin ve ülkenin gelişmesine katkıda bulunur. Girişimcinin başarısında girişimcilik ruhunun ve özelliklerinin yanında inovasyon uygulamaları da önem taşımaktadır. İnovasyon iş fırsatlarının belirlenmesi, değerlendirilmesi ve uygulanması için gerekli bir araçtır. İnovasyon faaliyetlerini yürüten işletmelerin gelecekle ilgili belirsizlikleri en aza indirerek sürdürülebilir olmaları ve rekabet avantajı elde etmeleri sağlanır. Bu nedenle girişimcilik özelliklerini ve inovasyon becerilerini desteklemek bir ülkenin ekonomik kalkınması için gereklidir.

İnovasyon deyince aklımıza yeni bir ürün, üretim süreci ya da yöntem ortaya koymak gelmektedir. Ancak inovasyon kavramının içerdiği bir diğer anlam ise farklılık yaratmaktır.

Günümüzde oldukça hızlı gelişmeler ve dinamikler yaşanmaktadır. Bu değişimlere ayak uydurabilmek ve devamlılığı sürdürebilmek için girişimcilerin inovasyon odaklı çalışmaları oldukça önemli hale gelmiştir. Bu nedenle çalışmada girişimcilik ile inovasyon arasındaki ilişki üzerinde durulmuş ve bu konuda yapılacak araştırmalar için teorik altyapı oluşturarak katkıda bulunması hedeflenmiştir.

## İNOVASYON

Yaygın olarak "yenilik, yenilikçilik, yenileme" anlamlarında kullanılan inovasyon kelimesi Latince kökenlidir. Anlamı "yeni ve değişik bir şey yapmak" olan kelime Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğünde "yenileşim" olarak yer almaktadır(sozluk.gov.tr).

Ancak inovasyon kavramı daha geniş ve derin bir anlam içermektedir. İktisadi açıdan bakıldığında kıt kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını da kapsamaktadır. Örneğin Oslo Kılavuzunun 2005 yılı 3. baskısında yenilik kavramı "İşletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet), veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir." şeklinde yer almaktadır. 2007 yılındaki çalışmalarında Bessant ve Tidd inovasyonu "Fikirlerin yararlı ve kullanılan yeni ürün, süreç ve hizmetlere dönüştürülmesi sürecidir" şeklinde tanımlamışlardır.

İnovasyon kelimesi; Türkçe'de yenilik ya da yenilikçilik olarak kullanılsa da tam olarak anlamını vermemektedir. Çünkü inovasyon; yeni fikir, düşünce ve uygulamaların (ürün, hizmet, süreç, yöntem vb.) değer yaratan çıktılara dönüştürülmesidir. İnovasyon insanların ihtiyaçlarını karşılamak, oluşan sorunlara çözüm bulmak için kullanılmaktadır(Esmer vd., 2019:180). Dolayısıyla sadece bir yenilik yaratma veya oluşum olarak bakılmamalı, ekonomik olarak işletmelere bir değer de katmalıdır. Eğer ekonomik bir fayda elde edilemezse inovasyon olarak kabul edilmemektedir. Bu durumda kaynaklar israf olmaktadır(Uzkurt, 2010: 37).

Şekil1'de firma temelli inovasyon teorisine dayanarak oluşturulan yenilik teorilerinden gelen bakış açısı yer almaktadır. Bu çerçeveye göre inovasyonun ana özellikleri şunlardır(Oslo Kılavuzu, 2005:37):

- Firmalarda yenilik politikaları
- Diğer firmalar. eğitim, kamu ve araştırma kurumları ile olan bağlantılar.
- Firmaların altyapısı ve kurumsal çerçevesi
- Talep

*Şekil1: Yenilik Ölçüm Çerçevesi*

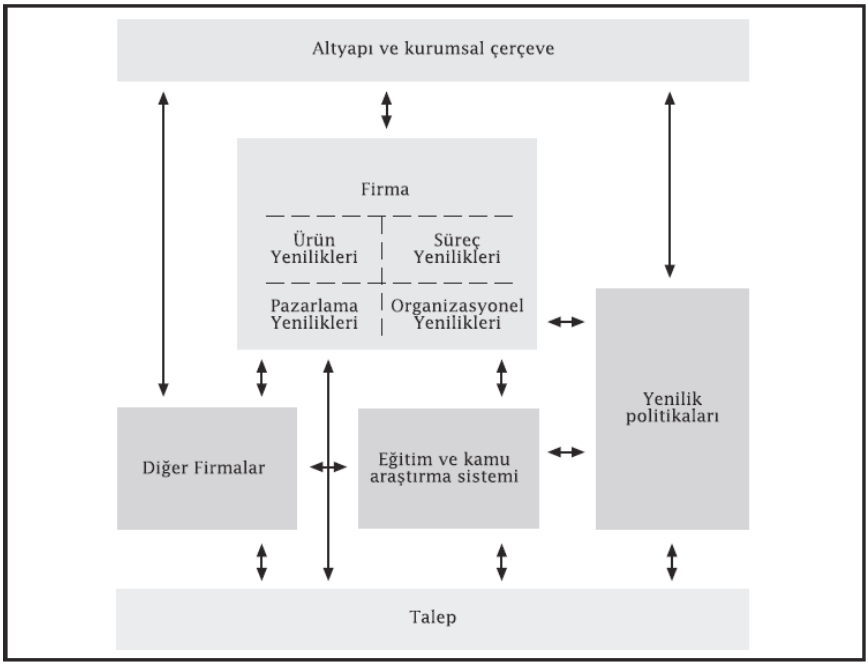


Kaynak: Oslo Kılavuzu, 2005:38

İnovasyon kapasitesi, işletmelerin başarılı olmasında ve devamlılığını sürdürmesinde önemli bir etkendir. Girişimcilerde bulunan yaratıcı fikirler ve yenilikçi düşünceler sektörleri geliştirecek ve ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Başarılı girişimcilerin sayısı fazla olan ülkelerde yatırım ve istihdam oranları da artacak, dolayısıyla kalkınmasına ve ilerlemesine katkı sağlayacaktır.

Ülkelerin inovasyon performansını değerlendirmek üzere Dünya Fikri Haklar Örgütü (WIPO), Cornell Üniversitesi ve INSEAD işbirliğiyle her yıl "Global Innovation Index Report– Küresel İnovasyon Endeksi Raporu" hazırlanmaktadır. Kurumlar, İnsan kaynağı ve araştırma, Altyapı", Piyasaların çok yönlülüğü, Firmaların çok yönlülüğü, Bilgi ve teknoloji çıktıları ile Yaratıcı çıktılar olmak üzere 7 ana başlık ve 80 gösterge ile yapılmış olan rapor, ülkelerin inovasyon konusunda ilerleme durumunu göstererek bir sıralama yapmaktadır. Veriler, "Küresel İnovasyon Endeksi" sıralamasında gösterilen iyileşme ile ülkelerin genel ekonomik ve kalkınma performansı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir(https://tim.org.tr)

Tablo1'de Dünyada Küresel İnovasyon Endeksine göre 2016-2020 yılları arasında ilk 5 ülke görülmektedir. İsviçre 5 yıl boyunca 1. Sırada yer almaktadır. İsveç 2018 yılında 3.'lüğe düşmüş, diğer 4 yılda da 2. sıradaki yerini korumuştur. İlk 10 ülke hemen hemen aynı iken 2019 yılında İsrail, 2020 yılında ise Güney Kore 10. sıradan listeye girmiştir.

*Tablo 1: Küresel İnovasyon Endeksine Göre Dünyanın İlk 10 Ülkesi (WIPO-Dünya Fikri Haklar Örgütü Raporuna Göre)*

| Sıralama | 2016 | 2017 | 2018 | 2019 | 2020 |
|---|---|---|---|---|---|
| 1 | İsviçre | İsviçre | İsviçre | İsviçre | İsviçre |
| 2 | İsveç | İsveç | Hollanda | İsveç | İsveç |
| 3 | İngiltere | Hollanda | İsveç | ABD | ABD |
| 4 | ABD | ABD | İngiltere | Hollanda | İngiltere |
| 5 | Finlandiya | İngiltere | Singapur | İngiltere | Hollanda |
| 6 | Singapur | Danimarka | ABD | Finlandiya | Danimarka |
| 7 | İrlanda | Singapur | Finlandiya | Danimarka | Finlandiya |
| 8 | Danimarka | Finlandiya | Danimarka | Singapur | Singapur |
| 9 | Hollanda | Almanya | Almanya | Almanya | Almanya |
| 10 | Almanya | İrlanda | İrlanda | İsrail | Güney Kore |

Kaynak: https://medium.com

Tablo2'de Türkiye'nin Küresel İnovasyon Endeksine göre 2016-2020 arasındaki 5 yıllık sıralaması görülmektedir. Türkiye 2020 yılında 131 ülke arasında 51. sırada yer almaktadır. Son 5 yılda en yüksek performans 2016 yılında, en düşük performans ise 2020 yılında olmuştur.

*Tablo 2: Türkiye'nin Küresel İnovasyon Endeksine Göre Dünya Sıralamasındaki Yeri*

*(WIPO-Dünya Fikri Haklar Örgütü Raporuna Göre)*

| Yıl | Sıralama |
|---|---|
| 2016 | 42 |
| 2017 | 43 |
| 2018 | 50 |
| 2019 | 49 |
| 2020 | 51 |

Kaynak: https://medium.com

## İNOVASYONUN AMAÇLARI

İnovasyon kelimesi; yaratıcılığı, farklılaşmayı, gelişmeyi ve ilerlemeyi kapsamaktadır ve ürün tasarımında, üründe, hizmetlerde, yöntemlerde, dağıtım kanallarında, pazarlama çalışmalarında vb. uygulanabilir. Ancak hızlı yaşanan teknolojik gelişmeler ve ekonomik belirsizlikler inovasyonun uygulanmasını güçleştirmektedir. Yoğun rekabetin yaşandığı, isteklerin, beklentilerin fazla olduğu iş dünyasında yöneticiler, daha hızlı, daha ucuz, daha kaliteli ürün ve hizmet sunmak durumunda kalmaktadırlar. Bu açıdan inovasyon, piyasalarda aktif rol alan işletmelerin, pazarın liderliğini elinde tutmasını sağlayan bir sistemdir (Lipit,2005,s:73). Bu nedenle işletmelerin amaçlarını ve stratejilerini inovasyon üzerine kurmaları önem taşımaktadır.

İnovasyon, hem bir süreç hem de bir sonuçtur. Yenilikçi sonuç, çeşitli kaynakları örgütsel süreçlerden geçirerek birleştirir ve yeni fikirlerin başarılı bir şekilde uygulanmasını kapsar. İnovasyonun hedefi olumlu sonuçlar üretmektir. Bu sonuçlar örgüt ve çalışanları ile müşteri ve müşteri ortakları için yüksek kar ve iş güvencesi, tüketiciler için daha kaliteli ve daha ucuz ürün ve hizmette ve katkıda bulunanlar için personel memnuniyetidir. Bunları başarmak, kaynakları (insanlar ve onların becerileri, yetenekleri, bilgi finans, teknoloji, fiziksel alanlar ve ağlar) birleştirerek ve koordine ederek inovatif sonuçlar yaratan, sunan ve yakalayan bir süreç gerektirir(Dodgson vd., 2013:5).

İnovasyonun amaçları; Kongar tarafından işletmenin varlığını sürdürebilmesi, pazarda lider durumuna gelmesi ve karın arttırılması olmak üzere 3 başlık altında ele alınmıştır(Örücü vd., 2011:62).

1. <u>İşletmenin Varlığını Sürdürebilmesi</u>: İşletmelerin içinde bulundukları piyasalarda mamul-hayat eğrisinin kısa olmaması için yenilikçi ve değişime hazır durumda bulunmaları gerekmektedir. Yoğun rekabet ortamlarında ayakta kalabilmeleri için sürekli kendilerini yenilemek zorundadırlar.

2. İşletmenin Pazarda Lider Konuma Gelmesi: Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını takip eden, gereksinimlerini bilen ve yeniliklerini bu gereksinimleri karşılamaya yönelik gerçekleştiren işletmeler lider konuma geçerler. Bu sayede rekabet koşullarını belirleme avantajına sahip olurlar.

3. Kârın Arttırılması: İşletmelerin başarısını gösteren önemli unsurlardan biri kârdır. Yenilik çabaları birçok iletme tarafından maliyet olarak görülmekte ve karlılığı azalttığı düşünülmektedir. Ancak uzun vadede kârlılığı arttırmaktadır. Çünkü inovasyon çalışmaları maliyetlerin düşmesini, üretim süresinin kısalmasını, performans ve verimliliği arttırır. Uzun vadede işletme için avantajlar sağlayan yenilikler doğrudan ya da dolaylı olarak kârın artmasına katkı sağlar.

## İNOVASYON TÜRLERİ

Literatürler incelendiğinde farklı inovasyon türleri görülmektedir. Oslo Kılavuzunda (2005) inovasyon; ürün, süreç, organizasyonel ve pazarlama inovasyonu olmak üzere 4 çeşit olarak ele alınmıştır.

### a) Ürün İnovasyonu

Ürün inovasyonu, ürünün özelliğinin, kalitesinin ve çeşitliliğinin arttırılarak piyasaya yeni bir ürün sürülmesidir. Daha önce üretilmemiş yeni bir ürün piyasaya sunulabileceği gibi mevcut ürünlerin birtakım özelliklerinde yenilikler de yapılabilir. Burada ürün kelimesi hem mal hem de hizmeti kapsamaktadır.

### b) Süreç İnovasyonu

Süreç inovasyonu hem yönetimi hem de organizasyonu etkilemektedir. Üretim aşamasında; süreci, rolleri, yapıları, iletişim şekillerini, üyeler arasındaki ilişkiyi değiştirmek ve yenilemektir.

Faaliyetlerini etkin bir şekilde gerçekleştirmek isteyen işletmeler, süreçlerini iyi analiz etmeli ve yönetmelidir(Dilek, 2018a:677). Süreç Yönetiminde maddi ve manevi yönden işletmenin yanında müşteri de beslenmelidir. Bilimsel, teknolojik ve psikolojik açıdan süreci sürekli iyileştirmek konunun temelidir(Dilek, 2018b:211).

### c) Organizasyonel İnovasyon

Organizasyonel inovasyon, 2005 yılında Lam tarafından ele alınmıştır. Ürün ve süreç inovasyonlarını desteklediği gibi tek başına da işletmelerin performansları üzerinde de etkili olabilmektedir. Bunlar işletmenin ticari faaliyetlerinde, organizasyon yapısında, iç ve dış ilişkilerinde birtakım iyileştirmeler yapılmasını kapsar. Yapılan faaliyetlerin ve ürünlerin kalitesini arttırmakta, bilgi alışverişini düzenlemekte ve işletmelerin bilgi ve teknolojileri öğrenme ve uygulama olanaklarını arttırmaktadır(Oslo Kılavuzu, 2005:16).

**d) Pazarlama İnovasyonu**

İşletmelerin daha önce kullanmadıkları pazarlama yöntemlerini uygulamasını ve geliştirmesini kapsar. İş dünyasında ayırt edilmesi mümkün olan 4 tür pazarlama faaliyeti gerçekleştirilebilir(Oslo Kılavuzu, 2005:16). Bunlar:

- Ürün tasarımı ve ambalajlaması
- Fiyatlandırma yöntemleri
- Ürün konumlandırma
- Ürün promosyonu olarak sıralanabilir

Güleş ve Bülbül ise inovasyonu Tablo3'de görüldüğü üzere; sisteme odaklı, öncelik odaklı, sonuç ve etki odaklı olmak üzere 3 şekilde gruplamıştır.

*Tablo 3: Genel İnovasyon Türleri*

| Sistem Odaklı | Öncelik Odaklı | Sonuç ve Etki Odaklı |
|---|---|---|
| Programlanmış<br>Programlanmamış | Ürün İnovasyonları<br>Süreç İnovasyonları<br>Organizasyonel İnovasyonlar | Kademeli İnovasyonlar<br>Radikal İnovasyonlar<br>Uygulama İnovasyonları<br>Teknik İnovasyonlar |

Kaynak: Güleş ve Bülbül, 2004:129

## İNOVASYON VE GİRİŞİMCİLİK

Girişimcilik; risk alarak, üretim faktörleri olan emek, sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojiyi bir araya getirerek mal ve hizmet üretme eylemidir. Günümüzün yükselen trendi girişimcilik; ülkelerin gelişmesi, ekonomik ve bölgesel kalkınmanın sağlanması için ayrıca bir öneme sahiptir(Dilek ve Coşkun, 2018:233). Küreselleşmenin etkisiyle girişimcilik rekabeti arttıran önemli bir faktör haline gelmiştir. Girişimcilik toplumlarda sadece gelişmeyi sağlamak ve istihdam yaratmakla kalmaz aynı zamanda refahı arttırmayı sağlayacak yeni ekonomik faaliyetler de yaratır.

Girişimcilerin faaliyetlerindeki başarısında ilgi ve yetenekleri, almış oldukları eğitim ve risk alabilme cesaretleri önemli bir rol oynamaktadır(Dilek ve Özsoy, 2018:229 ve Dilek ve Özsoy, 2019:73). Fransız ekonomist olan Baudeau, girişimciyi "Birçok yenilikler yaparak maliyetleri minimize etmeyi ve karın maksimizasyonunu hedefleyen yenilikçi bir kişilik" olarak tanımlamıştır. Drucker(1985)'e göre girişimcilik; "Yeni mamul üretim kapasitesi ile mevcut kaynakların

katılmasını içeren yenilik hareketi" olarak tanımlamıştır (Hitt vd., 2002: 22). Yani Drucker için girişimcilik, inovatif bir harekettir. Yenilik risktir, ancak yenilikçi olmamak daha büyük bir risktir (Beatty, 1998: 213, Aktaran Çiftçi, 2014:78).

Girişimcilik en dar anlamı ile bir işletmeyi kurma ve faaliyete geçirme sürecidir. Geniş anlamı ise; işle ilgili fırsatları görerek faaliyete geçebilmek, risk almak, yetenek ve yaratıcılığı kullanarak değer yaratmak kavramlarını da içermektedir.

Schumpeter, 1911yılındaki çalışmasında "yenilikçi olarak girişimci" kavramının ekonomik kalkınmanın sağlanmasında anahtar rol oynadığını belirtmiştir(Wong vd. 2005:336). 1934 yılındaki "*The Theory of Economic Development*" isimli çalışmasında ise girişimcilerle inovasyon arasında teorik bir bağlantı kurmuş, girişimcileri, iş hayatında karar alma düzeyinde belirirken inovasyon yapan bireyler olarak görmüştür. Böylece girişimciyi inovasyon sürecine dahil etmiştir.

Girişimcilerin ortaya koydukları yenilikler ilgili sektörlerde durağanlığı kırarak sıçramalar meydana getirir. Schumpeter'a göre radikal yenilikler, yıkıcı değişikliklere yol açmaktadır. Oysa adımsal yenilikler, işletmelerin değişim sürecini ileriye taşımaktadır. Schumpeter işletmelerin temel işlevinin; herhangi bir icadı, uygulamayı ve teknolojiyi kullanarak üretim yöntemlerini biçimlendirmek ve dönüştürmek olduğunu ifade etmiş ve inovatif faaliyetleri aşağıdaki şekilde sıralamıştır(Oslo Kılavuzu, 2005:33):

- Yeni ürünlerin ortaya çıkması
- Yeni üretim yöntemi geliştirme
- Yeni pazarlara açılma
- Yeni bir hammadde arzı ya da yarı-mamul keşfetme, tedarik kaynaklarını geliştirme
- Yeni endüstriyel organizasyon yapılarını geliştirme

Zhao (2005)'ya göre hızlı değişikliklerin ve dinamiklerin yaşandığı günümüz çağında, girişimcilik ile inovasyon birleşimi, kurumsal sürdürülebilirliğin anahtarı haline gelmiştir. Girişimcilik; proaktif davranmak, yenilik yapmak ve risk almak olarak değerlendirilmektedir. Zhao, girişimcilik ile inovasyon ilişkisine dair aşağıda yer alan 3 önemli değerlendirmede bulunmuştur(Işık vd., 2015:68):

- İnovasyon ve girişimciliğin gelişebilmesi, inovasyonun ticarileşebilmesi; örgüt kültürü ile yönetimin destekleyici ve inovasyon odaklı olmasına bağlıdır.

• Girişimciler inovasyonu iş alanlarını büyütmek ve genişletmek için kullanmaktadır. İnovasyon sadece yeni iş girişimlerinin başlangıcında değil, üretim sürecinin tamamında bütüncül ve dinamik olmasını gerektirir.

• İnovasyon ile girişimcilik birbirlerini tamamlar. Çünkü girişimciliğin kaynağı inovasyondur. İnovasyonun gelişmesi ve ekonomik değer kazanması girişimciliğe bağlıdır.

Girişimcilik, kullanılmakta olan kıt kaynakların farklı biçimlerde kullanılmasını ya da daha önce fazla kullanılmayan yeni kaynakların üretim sürecine dâhil edilmesini sağlar. Böylece yeni üretim faktörlerinin kullanımını sağladığı için ekonomik verimlilik ve büyümeye katkısı olmaktadır(Dilek ve Coşkun, 2017:52). Aynı zamanda yenilikler yapma ve insanlara ulaştırma misyonunu hedefleyen girişimcilerin niteliği ve niceliği ülkelerin gelişmişlik seviyelerini de etkilemektedir.

Drucker'e (1985) göre inovasyon ve girişimcilik ortaklaşa temel güçleri oluşturan inovasyon girişimciliğin yapı taşlarından biridir. İnovasyon faaliyetleri için öncelikle girişimcinin yeni sermaye, kaynaklar ve üretim teknolojileri ile ürün ve hizmet kalitesini arttırması gerekir. İnovasyon için iş kurmada yeterli ama gelişmek için yetersiz olduğunu belirten Drucker, işletmelerin ilerlemeleri için hem girişimci hem de inovatif bir yapıda olmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca girişimcilik ve inovasyonun sadece yeni bir işe girişme ya da küçük işletmelerin kendini geliştirmesi için değil, büyük işletmelerin devamlılığı için de önemli olduğunu vurgulamıştır(Drucker, 2012: 491). Girişimcilerin inovasyon çalışmalarında alanları ile ilgili dünyadaki gelişmeleri izlemeleri, yenilikleri takip etmeleri ve bunları kendi faaliyetlerini gerçekleştirirken göz önünde bulundurmaları oldukça önemlidir.

Türkiye'de üretilen mamullerin uluslararası pazarda konumlandırılması, ihracatlarının arttırılması, teknolojik işletmelerin girişimcilik ekosistemleri içerisinde desteklenmesi ile Ar-Ge ve inovasyon projelerine ağırlık verilmesi sağlanmıştır. Böylece ülke ekonomisine katkı sağlayan işletmelerin sayısı arttırılabilecektir. Bu nedenle Kosgeb, 2016-2020 yıllarını kapsayan planında KOBİ'lerin üretim ile yönetim becerilerini, yenilikçi ve yüksek katma değerli ürün kapasitelerini ve rekabet güçlerini artırmayı amaçları arasına almıştır(KOSGEB 2016-2020 Stratejik Plan, 2015:40-41). Bu amaçla stratejik planında "Öncelikle hızlı büyüyen veya büyüme potansiyeline sahip girişimler ile ürün, hizmet ve iş modeli açılarından yenilikçi KOBİ'lerin desteklenmesinin esas olduğu" maddesine yer vermiştir(KOSGEB 2016-2020 Stratejik Plan, 2015:34). Tablo 5'de KOSGEB'in 2016-2020 Stratejik Planına göre Ar-Ge ve İnovasyon Programında yer alan amaç, hedef ve performans göstergeleri yer almaktadır.

*Tablo5: Hedef – Performans Göstergeleri İlişkisi*

| Stratejik Amaç | Stratejik Hedef | Performans Göstergesi | 2014 | 2016 | 2017 | 2018 | 2019 | 2020 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| KOBİ kapsamında işletmelerin üretme ve yönetme becerileri ile yenilikçi üretim kapasitelerinin geliştirilmesi, pazarlardaki rekabet güçlerinin arttırılması | Ar – Ge ve Yenilikçi Faaliyetlerin Geliştirilmesi, Bunların Ekonomik Değer Yaratmasının Sağlanması | Ar -Ge ve Yenilikçilik Programı'nda yer alan işletmelerin sayısının önceki yıla göre değişim oranı. (%) | -23% | %5 | %5 | %5 | %5 | %5 |
| | | Ar -Ge ve Yenilikçilik Programı'ndan destek alan Ar -Ge personelinin sayısı. (Adet) | 1.099 | 1.100 | 1.150 | 1.200 | 1.300 | 1.400 |
| | | Endüstriyel Uygulama Programı'ndan destek alan işletmelerin sayısının önceki yıla göre değişim oranı. (%) | -3,8% | %5 | %5 | %5 | %5 | %5 |
| | | Endüstriyel Uygulama Programı'ndan destek alan personelin sayısı. (Adet) | 334 | 350 | 375 | 400 | 425 | 450 |
| | | Uluslararası Kuluçka Merkezi Kurma Desteği'nden yararlanan işletmelerin sayısı. (Adet) | - | 1 | 1 | 1 | 1 | 1 |
| | | Yeniden yapılandırma kapsamındaki TEKMER sayısı. (Adet) | - | - | 3 | 3 | 3 | 3 |
| | | Ar -Ge, Yenilikçilik ve Endüstriyel Uygulama Destek Programı'ndan gerçekleştirilen desteklerin tüm destekler içindeki oranı. (%) | %18 | %20 | %21 | %22 | %23 | %25 |
| | | Ar-Ge, Yenilikçilik Programı'nı başarı ile tamamlayıp Endüstriyel Uygulama Destek Programı'ndan destek alan işletmelerin sayısı. (Adet) | 63 | 65 | 70 | 75 | 80 | 85 |
| | | Ar-Ge İnovasyon Programına girişimci olarak başvuran ve desteklenenlerin bu program kapsamında toplam desteklenenlere oranı (%) | %16 | %18 | %19 | %21 | %23 | %25 |

Kaynak: https://www.kosgeb.gov.tr/

Türkiye'de Ar-Ge ve inovasyon faaliyetleri, kısa vadede yüksek beklentilerin olması ve KOBİ kapsamındaki işletmelerin yüksek maliyetli yatırımlara sıcak bakmaması nedeniyle yeterli ilerleme gösterememiştir. Ancak bu faaliyetler orta ve uzun vadede hep getiri sağlamaktadır. Ar-Ge ve inovasyonla ilgili projelerin faaliyete geçebilmesi için bunların endüstrideki uygulama süreçlerinin de destek kapsamına alınması gereklidir.

**SONUÇ**

Günümüzde küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve ekonomik çalkantılarla birlikte yoğun rekabet ortamları yaşanmaktadır. İşletmelerin hayatta kalabilmeleri, devamlılıklarını sürdürebilmeleri ve büyüyüp gelişebilmeleri için belirsiz geleceğe yönelik doğru tahminler yaparak bu ortamlara uyum sağlayabilmeleri gerekmektedir. Bunun için en uygun yol inovasyondur. İnovasyon sadece işletmelere ve topluma değer yaratan bir olgu değildir. Aynı zamanda bireylerin yaşam kalitelerinin artması ve daha akıllı bir gelecek oluşturulmasında da etkilidir.

Bu nedenle iktisadi büyümenin önemli dinamikleri arasında olan inovasyon ile girişimcilik arasındaki ilişki son yıllarda önem kazanmış ve literatürlerde oldukça yer almaya başlamıştır.

Drucker'e göre hızla değişme yaşanan dönemlerde başarı sağlamak, gelişmek ve inovasyonu gerçekleştirebilmek için işletmelerin kendi bünyesinde girişimcilikle ilgili bir yönetim tarzı oluşturmaları gerekmektedir. Bu yeni yönetim tarzını benimseyen işletmeler girişimci işletme olarak tanımlanmaktadır. Girişimci işletmeler ifadesi ile sıfırdan yeni bir işletme kurmak değil, mevcut işletmenin tüm faaliyetlerinin yenilenerek inovatif bir yapı oluşturulması anlaşılmaktadır. Yani girişimci işletmeler, girişimcilik ve inovasyonla ilgili unsurlarını bir arada bulundurmalıdırlar. Ancak her işletme, girişimci işletme olamaz. Bunun için girişimcilik stratejilerini, girişimci yönetim ve sistemli bir inovasyon uygulamalarını gerçekleştirmeleri gereklidir. Girişimcinin başarısı inovatif olmasına dayanmaktadır. İnovatif faaliyetlerin neler olması gerektiği; girişimcinin özelliklerine, ürüne olan talebe ve piyasa koşullarına göre değişmektedir(Hine ve Kapeleris, 2006: 12-13). İnovasyon ile girişimcilik karşılıklı etkileşim halindedir. Girişimcilik özellikleri ve girişimci yaklaşımlar inovasyonu kolaylaştırır, inovasyon ise girişimci işletmelerin gelişmesini sağlar(Çiftçi vd., 2014:78-79). İnovatif girişimci işletmeler, kendileri ve toplum için faaliyetlerini sürdürürken hem ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlarlar hem de tüm insanlığın refah bir yaşam sürmesi için keşif ve yenilikler yaparlar.

Girişimcilik risk almayı ve değişen çevre koşullarına ayak uydurmayı gerektirir. Bunun için tüm faaliyetlerde yenilikler yapılarak inovasyon

kapasitesi arttırılır. İnovasyon sayesinde daha düşük maliyetlerle üretim yapan, gelirlerini arttırma fırsatı bulan yenilikçi girişimciler, piyasada yeni girişimlerde bulunurlar. Böylece inovasyon ile girişimcilik arasında yukarı doğru yükselen bir döngü oluşur.

İnovasyon ile girişimcilik arasındaki ilişkinin güçlenmesi için girişimcilerin yenilikçi fikirlerinin inovasyona dönüştürülebilmesi çabalarının desteklenmesi gerekir. Destek çalışmaları hem maddi ve finansal açıdan hem de birtakım uygulamalarla gerçekleştirilebilir. Bu uygulamalar girişimcilik kültürünün oluşması, ortak çalışmalar yürütülmesi, projelerin desteklenmesi, Ar-Ge olanaklarının arttırılması, girişimcilikle ilgili işbirlikli öğrenme teknikleri(Özsoy ve Yıldız, 2004:49) eğitimlerinin yaygınlaştırılması vb. şeklinde olabilir. Böylece ülkelerin rekabet gücü artacak ve ekonomik anlamda büyüme ve kalkınmaya katkı sağlanabilecektir.

## KAYNAKÇA

BEATTY, J. (1998). Peter Drucker'a Göre Dünya, Osman Akınbay (Çev.), Sistem Yay., İstanbul.

Bessant, J., & Tidd, J. (2007). Innovation and Entrepreneurship. Chichester: John Wiley

Çiftçi, M., Tozlu, E., & Akçay, A. (2014). Drucker Perspektifinde İnovasyonun İşletmelerin Gelişimi Üzerine Etkisi: Girişimci İşletme. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, *5*(10).

Dilek A. ve Coşkun, S.N. (2017). "İşletme Eğitimi Alan Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeylerinin Belirlenmesi: Adnan Menderes Üniversitesi Aydın Meslek Yüksekokulu Örneği", 1. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi, Kayseri.

Dilek A. ve Coşkun, S.N. (2018). "Kırsal Kalkınmada Kadın Girişimciliği: Eğridere Zeybek Kıyafetleri Üretimi", Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları Ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildiriler, Tire Belediyesi Kültür Yayınları, Cilt 2, Sayfa 233-240.

Dilek, A. (2018a). "Yönetim Anlayışları Kapsamında Süreç Yönetimi", Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar Cilt 3, Gece Akademi, Ankara.

Dilek, A. (2018b). Bilgi Teknolojileri ve Yönetim Bilişim Sistemleri, Kodlab Yayın Dağıtım Yazılım ve Eğitim Hizmetleri, Ed.Sepetçi, Ö., s.203-223, İstanbul.

Dilek, A. ve Özsoy, N. (2018). "Pedagojik Formasyon Programına Katılan İİBF Mezunu Öğrencilerin Kariyer Algılamaları: Adnan Menderes Üniversitesi Örneği", Eğitim Bilimleri Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar, Gece Akademi, Ankara.

Dilek, A. ve Özsoy, N. (2019). "Pedagojik Formasyon Eğitimi Alan Öğrencilerin Kariyer Algıları: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Örneği", Aydın İktisat Fakültesi Dergisi Cilt 4 Sayı 2, Aydın.

Dodgson, M., & Rothwell, R. (1995). The Handbook of Industrial Innovation. Edward Elgar Publishing.

DRUCKER, P. F., (1985). Innovation and Entrepreneurship, Harper&Row Publishers, New York,

DRUCKER, P. F., (2012). Yönetim, İlker Gülfidan (Çev.), Optimist Yayınları, İstanbul.

Esmer, Y., Yüksel, M., & Şaylan, O. (2019). Yerel Yönetimlerde İnovasyon Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 11(2), 175-189.

Güleş, Hasan Kürşat ve Bülbül, Hasan (2004). Yenilikçilik: İşletmeler için Stratejik Rekabet Aracı, Nobel Yayınları, Ankara.

Hine, Damian; Kapeleris, John (2006). Innovation and entrepreneurship in biotechnology, an international perspective: concepts, theories and cases, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

Hitt, M. A., R.D. Ireland, S.M. Camp, Ve D.L. Sexton. (2002). Strategıc Entrepreneurship Creating A New Mindset, Blackwell Publıshıng, USA.

https://medium.com/innocentrumblog/covid-19-g%C3%B6lgesinde-k%C3%BCresel-i%CC%87novasyon-endeksi-2020-sonu%C3%A7lar%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1kland%C4%B1-38c146000e90, (E.T.25.11.2020)

https://sozluk.gov.tr/, (E.T.17.11.2020)

https://tim.org.tr/files/downloads/Inovasyon_Bulteni/TIM_Inovasyon_Bulteni_Ekim_2020.pdf, (E.T.25.11.2020)

Işık, N., Işık, H. B., & Kılınç, E. C. (2015). Girişimcilik ve İnovasyon İlişkisi: Teorik Bir Değerlendirme, Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 1(2), 57-90.

KOSGEB, Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme Ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, 2016 - 2020 STRATEJİK PLAN, 2015, https://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/KOSGEBN%20Stratejik%20Plan/KOSGEB_Stratejik_Plani_(2016-2020).pdf, (E.T.25.11.2020)

Lipit, Mary (2005). ‘’Patterns İn İnnovation, Goals and Organization.’’ Life Cycle, Human Resource Planning Sociaty Journal. Cilt:6 Sayı:2 S:73-75.

OSLO KILAVUZU (2005). Yenilik Verilerinin Toplanması Ve Yorumlanması İçin İlkeler, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Avrupa Birliği İstatistik Ofisi, 3.Baskı.

Ozsoy, N., & Yildiz, N. (2004). The Effect of Learning Together Technique of Cooperative Learning Method on Student Achievement in Mathematics Teaching 7th Class of Primary School. Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET, 3(3), 49-54.

Örücü, E., Kılıç, R., & Savaş, A. (2011). KOBİ’lerde İnovasyon Stratejileri ve İnovasyon Yapmayı Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 12 (1) 2011, 58-73.

Uzkurt, C. (2010). “İnovasyon Yönetimi: İnovasyon nedir? Nasıl yapılır? ve Pazarda Nasıl pazarlanır?” Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, 2010, 36-51.

Wong, P. K., Ho, Y. P., & Autio, E. (2005). Entrepreneurship, innovation and economic growth: Evidence from GEM data. *Small business economics*, *24*(3), 335-350.

Zhao, F. (2005). Exploring The Synergy Between Entrepreneurship And Innovation. International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research, Vol. 11, No. 1, 25-41.

# Bölüm 109

## VASFİ MAHİR KOCATÜRK'ÜN EDEBİYAT TARİHİ ANLAYIŞI

*Zeynep Gözde KOZLU*[1]

1 Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, gozde.kozlu@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1201-814X.

Edebiyat bilimi terimi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya konulan çalışmalar neticesinde edebiyatın konu ve üretimlerine bilimsel bakış açısı ve yöntemlerle yaklaşımın bir ifadesi olarak geçerlilik kazanmıştır. Edebiyat bilimi, bünyesinde pek çok çalışma alanını barındıran karmaşık bir yapıya sahiptir. İsmet Emre'ye göre edebiyat biliminin dalları; edebiyat teorisi, edebiyat tarihi, edebiyat eleştirisi, edebiyat felsefesi, edebiyat sosyolojisi, edebiyat psikolojisi, edebiyat eğitimi, karşılaştırmalı edebiyat, edebiyat ve göstergebilim, edebiyat ve dilbilim şeklinde tasnif edilebilir (2012: 97). Elbette konu ile böylesi sınıflandırmalar çeşitlendirilebilir. Bununla birlikte edebiyat araştırmacılarının; edebiyat tarihi, edebiyat teorisi ve edebiyat eleştirisinin edebiyat biliminin şubeleri olduğu hususunda büyük oranda hemfikir olduklarını söylemek mümkündür. Ömer Faruk Huyugüzel'e göre, "edebiyat tarihi, edebiyat eleştirisi ve edebiyat teorisiyle birlikte 'edebiyat bilimi' denen daha kapsamlı bilimi dalının bir parçasıdır. Edebiyat biliminin bu üç dalı, bazı bakımlardan ayrılmakla birlikte birbirleriyle sıkı şekilde ilişkilidirler. Bu dallarının birbirinin yardımcısı ve tamamlayıcısı oldukları söylenebilir. O kadar ki -ideal anlamda düşünüldüğünde- teori olmadan tarih ve eleştiri yapmak; tarih olmadan teori ve eleştiri yapmak; eleştiri olmadan tarih ve teori yapmak ne mümkün ne de doğrudur" (2018: 476).

Edebiyat biliminin önemli uğraş alanları arasında gösterilen edebiyat tarihçiliği, en genel ve kısa ifadesiyle bir edebiyata ait edebi eserlerin ve şahsiyetlerin zaman sıralaması gözetilerek belli bir usul dâhilinde incelenmesi olarak tanımlanabilir. Fakat akabinde şunu da belirtmek gerekir ki, kaynaklarda edebiyat tarihi ile ilgili birbirinden farklı anlayış ve tanımlamalara rast gelmek mümkündür. Bunun edebiyatın gelişim ve değişime açık bir yapıya sahip olması ve ülkemizde edebiyat tarihçiliğinin kuramsal temellerine yönelik çalışmaların oldukça geç başlamasından kaynaklandığı aşikârdır. Günümüzde edebiyat tarihinin doğası, kapsamı, sınırları, yöntemi hakkında yazılanlar veya söylenenler sadece bir telakki düzeyinde kalmakta; konu ile ilgili kesin cümleler kurulamamaktadır.

Türk Edebiyatında edebiyat tarihi yazıcılığı, Tanzimat'tan önceki çalışmalar ve Tanzimat sonrası yapılan çalışmalar olarak ikiye ayrılabilir. On dokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar edebiyat tarihi denemeleri, tezkireler, terâcim-i ahval, antoloji, belagat kitapları mahiyetinde kalmıştır ve bunlar edebiyat tarihi yerini tutmasa da bu alanda yapılan ilk çalışmalar olarak önemini daima koruyacaktır. Edebiyat tarihi kavramı ilk olarak Tanzimat'tan epey sonra karşımıza çıkar. Batı'daki, özellikle Fransız edebiyatındaki, benzerleri örnek alınarak edebiyat tarihi yazma anlayışı, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ilk ürünlerini verir. Abdülhalim Memduh, Şahabettin Süleyman, Faik Reşat, Mehmet Hayrettin'in hazırladığı bu kitaplar her ne kadar tezkirecilik geleneğinin ötesine geçmiş, edebiyatı devirlere göre inceleme metodunu uygulama terakkisini göstermişlerse

de bugün anladığımız biçimiyle bir edebiyat tarihi sayılmaları bir hayli güçtür. Türk edebiyatı, edebiyat biliminin ihtiyaçlarını karşılayan bir edebiyat tarihi anlayışına kavuşmak için bu metinlerden sonra da bir hayli bekleyecektir. Doğrusunu söylemek gerekirse Türk edebiyatı Tanzimat ile beraber belli ve yoğun oranda bir Batı etkisine girmiş ama geleneksel öğelerini, refleksini, kültür, medeniyet ve sanata yönelik içgüdülerini büsbütün bırakmış değildir. Bir yönüyle Batılı olan ile Doğuya özgü olanı sentezleme mantığıyla hareket etmiş, ortaya çıkardığı edebi semere de bu pratiğe uygun olarak gerçekleşmiştir. Edebiyat tarihçiliğimizde gerçek sıçrayış, Köprülü-zâde Mehmet Fuat[1] ile Şahabettin Süleyman'ın birlikte yayımladıkları *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı*'nın birinci cildi (1913) ile gerçekleşir. Fransız edebiyat tarihçilerinin, özellikle Hippolyte Taine'in görüşlerinden hareketle hazırlanan "(e)serin 'Mukaddeme' başlıklı ilk 63 sayfası, edebiyat tarihçiliğimizde ilk sağlam yöntem bilgisidir" (Polat 2012, 314). Edebiyat tarihi yazıcılığı, Cumhuriyet'ten günümüze devam etmiştir. Hâlihazırda işlerliğini koruyan bu alandaki çalışmalara katkı sunan isimlerden biri de Vasfi Mahir Kocatürk'tür.

Vasfi Mahir Kocatürk (1907-1961), Türk edebiyatı araştırmacıları ve okuyucusunun hafızasında Yedi Meşaleciler grubunun mensubu olarak yer edinmiştir. Genç yaşta yayımladığı şiirlerle edebiyatseverler ile buluşan Vasfi Mahir Kocatürk, şair vasfının yanı sıra ilerleyen yıllarda edebiyat tarihçiliği alanına yönelir. Kendisinden evvel İbrahim Necmi Dilmen, Ali Ekrem Bolayır, İsmail Habip Sevük, İsmail Hikmet Ertaylan, Mehmet Fuat Köprülü, Agâh Sırrı Levend gibi önemli isimlerin basılan edebiyat tarihi kitapları bulunmasına[2] rağmen çalışılan sahanın zenginliği ve genişliği karşısında daha fazla araştırma yapılması gerektiği kanaatinde olacak ki, kaleme aldığı bir yazısında Türk edebiyatı tarihini tetkik hususundaki çabaların azlığına dikkat çeker: "Çok acı bir eksiğe dokunmak istiyorum: Bütün varlığımızı içinde taşıyan engin ve derin Türk Edebiyatının tam ve ilmi bir tarihi yok. Dedelerimiz şanlı bir tarih yaptıkları halde etraflı bir tarih yazmadılar. Babalarımız da geçmişi bize masal gibi anlattılar. Son zamanlarda yetişen bazı müelliflerse, bu yokluk yüzünden, edebiyatımızın hakiki bünyesini ve akış yollarını açıkça göremediler." (Kocatürk 1933, 18). Vasfi Mahir Kocatürk, edebiyatımızda gittikçe belirginleşen edebiyat tarihi ihtiyacını önemsemiştir ve bu sözler, aynı zamanda onun edebiyat tarihçiliğine yönelme sebebini açıklar niteliktedir.

Bir edebiyat tarihi yazılabilecek kadar malzemenin bulunduğuna inanan Kocatürk, geniş manada bir Türk edebiyatı tarihi meydana getirme

1 Ömer Faruk Akün de, edebiyat tarihi üzerine konuştuğu bir sohbetinde "bizde gerçek mânâsı ile edebiyat tarihi fikrinin ilk şuurlu temsilcisi Köprülü'dür" diyerek Mehmet Fuat Köprülü'nün bu alandaki öncü rolüne dikkat çeker (2006, 107).

2 Vasfi Mahir Kocatürk'ün edebiyat tarihi eserinden önce basılan Türk edebiyatı tarihlerinin basım yılı, yazar adı, eser adı bilgilerine ulaşmak için Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat'ın "Türk Edebiyatı Tarihçiliği Çalışmalarının Neresindeyiz?" başlıklı bildirisine bakılabilir.

sevdası içinde uzun yıllar çaba sarf etmiştir. *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* kitabının önsözünde ne derece zor bir uğraşın içinde olduğunu kendisi dile getirir: "…bugünkü ilmi tetkik ve doküman kıtlığı içinde, bir şahsın başaramayacağı, bir ömrün yetemeyeceği bu işin imkânsızlığını çok geçmeden anladım" (Kocatürk 2016, 27). Yine de hazırlamak istediği Türk edebiyatı tarihiyle ilgili 1930'lardan sağlığı el verdiği süreye kadar toplamaya çalıştığı bol miktarda malzeme[3] ve tamamlanamamış halde geride bıraktığı edebiyat tarihi ile alan araştırmacıları için değerli veriler ortaya koymuştur. Vasfi Mahir Kocatürk'ün edebiyat tarihi alanında yaptığı çalışmalar, önceki yıllarda bazı kitaplara, inceleme yazılarına ve makalelere konu olmuştur. Bunların geneli edebiyat tarihi yazıcılığını kapsamlı bir bakış açısıyla değerlendiren ve bir bölümünde Vasfi Mahir Kocatürk'ün edebiyat tarihi çalışmalarına veya anlayışına değinen kaynaklardır.[4] Vasfi Mahir Kocatürk'ün edebiyat tarihçiliğini esas alan incelemeleri taradığımızda tespit ettiklerimiz arasında ilk olarak Abdurrahim Karadeniz'in "Vasfi Mahir Kocatürk'ün (Büyük) Türk Edebiyatı Tarihi" başlıklı eser değerlendirme yazısı yer alır. Aynı eser üzerine bir diğer yazı, bu yıl içerisinde Tayfun Haykır tarafından yazılmıştır. Söz konusu yazıda *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* kitabının içeriği ve özellikle yayıma hazırlanış sürecine dair değerli bilgiler bulmak mümkündür. Üçüncü çalışma ise Ertan Engin tarafından yazılan "Vasfi Mahir'e Göre Türk Edebiyatı'nda Dönemler ve Şahıslar" isimli makaledir. Bu makalede Vasfi Mahir Kocatürk'ün *Yeni Türk Edebiyatı* ve *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* başlıklı iki kitabından hareketle yazarın dönemler ve şahsiyetler bağlamında Türk Edebiyatı tarihini nasıl değerlendirdiği incelenmektedir. Vasfi Mahir Kocatürk'ün hayatı, sanatı ve eserleri üzerine Dinçer Atay tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde ise yazarın edebiyat tarihçiliği yönüne dair ayrı bir başlık açılmamış; *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* ve *Yeni Türk Edebiyatı* kitapları "inceleme-araştırma" eserleri başlığı içinde değerlendirilmiştir. Vasfi Mahir Kocatürk'ün edebiyat tarihi anlayışı ile ilgili bir diğer makale çalışması yakın zamanda Zehra Yazbahar tarafından yapılmıştır. "Vasfi Mahir Kocatürk'ün Edebiyat Tarihçiliği" başlıklı bu makale, yazarın edebiyat tarihine dair fikirlerini ve Türk edebiyatı tarihini hangi metot çerçevesinde incelediğini konu edinen büyük ölçüde teorik bir çalışma-

3 Vasfi Mahir Kocatürk, Büyük bir Türk edebiyatı tarihi yazmak için yirmi yılı aşkın bir süredir devamlı olarak çalışmış; memleketin çeşitli yerlerindeki kütüphanelerden yazma ve basma pek çok eser tetkik etmiş, ayrıca birçok yazma kitabı satın alarak kendisine zengin bir kütüphane kurmuştur. İncelemelerini kitap ve dergilerde neşretmeyerek hazırladığı edebiyat tarihinde ve ona ek olarak çıkacak antolojilerde yer vermek istemiştir. Bir kısmı hayattayken, bir kısmı ise ölümünden sonra basılan bu eserlerinden başlıcaları şunlardır: Antolojiler: *Şaheserler Antolojisi* (l-ll İstanbul 1934, 1939), *Divan Şiiri Antolojisi* (İstanbul 1947), *Tekke Şiiri Antolojisi* (Ankara 1955), *Şiir Defteri* (Ankara 1956). *Hikâye Defteri* (Ankara 1958), *Saz Şiiri Antolojisi* (Ankara 1963), Türk Nesri Antolojisi (Ankara 1963), *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler* (Ankara 1963*), Eski Yunan ve Latin Şiirleri* (Ankara 1965), *Türk Edebiyatı Antolojisi* (Ankara 1967). Edebiyat incelemeleri: *Fransız Edebiyatı* (İstanbul 1934), *Yeni Türk Edebiyatı* (İstanbul I 936). Bkz. (Polat 2002, 143).

4

dır. Bu yazımızda; tespit edilen bütün bu çalışmalar ışığında Vasfi Mahir Kocatürk'ün edebiyat tarihçiliği yeni bir okumaya tabii tutularak, yazarın Türk edebiyatı tarihinin tasnif ve tahliliine dair geliştirdiği bakış açısı ve tarzı *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* kitabında ne derece uygulayabildiğine dair karşılaştırmalı bir inceleme ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Vasfi Mahir Kocatürk'ün Türk edebiyatı tarihine dair görüşlerini 1930'lu yıllarda *Varlık* dergisinde neşrettiği "Türk Edebiyatı Nasıl Tasnif Edilmelidir?", "Değer ve Tanılma", "Türk Edebiyatını Nasıl Okutacağız?", "Edebiyatta Ebediyet" başlıklı yazılarında; 1936 yılında yayımladığı *Yeni Türk Edebiyatı* kitabında ve ölümü üzerine 1964 yılında oğlu Utkan Kocatürk tarafından son şekli verilen *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi-Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi* adlı çalışmasında bulmak mümkündür. Bunların yanı sıra yazarın *Varlık*, *Hayat* ve sahibi olduğu *Divan* dergilerinde Türk edebiyatı ve bu edebiyatın bazı değerli şahsiyetleri hakkında değerlendirme yazıları yer alır.

Vasfi Mahir Kocatürk, Türk edebiyatını Orta Asya'daki ilk Türk edebiyatı ürünlerinden itibaren yaşadığı zamana kadar her sahada ve her lehçedeki eserleri kavrayan geniş bir bütün olarak kabul eder. "Türk Edebiyatı Nasıl Tasnif Edilmelidir?" başlıklı yazısında ve *Yeni Türk Edebiyatı* kitabının giriş kısmında, bu yüzlerce yıllık malzemeyi üç büyük devre içinde ayrı ayrı incelemek gerektiğini belirtir. "Çünkü Orta Asya'dan Avrupa ortalarına kadar yayılan Türkler bugüne kadar kültür ve ülkü itibariyle birbirinden tamamıyla ayrı üç büyük medeniyet yaratmışlardır. Bu üç büyük medeniyetin başka başka ruhta üç edebiyat meydana koyacağı çok tabiidir." (Kocatürk 1936, 5). Bununla birlikte Vasfi Mahir, birbirinden ayrılması gereken bu üç devrin öte yandan tamamıyla birbirinin istihalesi olduğunu da ifade eder. Ona göre birinci devre, Türklerin Müslüman olmadan önceki edebiyatıdır ki kendine özgü bir *karakteri, kültürü ve ülküsü* vardır. İkinci devre, bu edebiyatın, kültür ve ülküsünü değiştirerek, *İslâm rengi ile boyanmış* halidir. Üçüncü devre ise tamamıyla yeni bir kültür ve yeni bir ülkü altında şekillenen *yeni Türkiye'nin edebiyatı*dır. İnceleme alanının kapsamını ve tasnifini bu şekilde ortaya koyan Vasfi Mahir, tasnif yönteminde esas aldığı *kültür* ve *ülkü* tabirleri ile bir *duyuş, düşünüş ve inanış sistemi*ne işaret eder (Kocatürk 1936, 5).

Yazar, toplumun fikri ve hissi temayüllerindeki gelişim ve değişimleri esas alarak ayırdığı bu üç devreyi şu başlıklar altında sıralar:

1. Payen[5] Türk Edebiyatı (Türk tarihinin başlangıcından Türklerin kitle halinde İslamlaşmalarına kadar)

5 Bu tabirle Vasfi Mahir'in "pagan" kelimesini kastettiği ortadadır. Böylece yazar, İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatını bir anlamda pagan kültürünün etkisinde olarak değerlendirmiş gibi görmektedir.

2. Müslüman Türk Edebiyatı (Türklerin kitle halinde İslamlaşmalarından asrî ve lâyik milliyet esasları üzerine kurulmuş Türkiye Cumhuriyetinin teessüsüne kadar)

3. Millî Türk Edebiyatı (Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra) (Kocatürk 1933, 19).

Vasfi Mahir Kocatürk, birinci devreyi eski Türklerin, Orta Asya'da yaşadıkları ve Batıya ilk geldikleri zamanlarda verdikleri ürünlerin oluşturduğunu söyler. Bu devredeki bütün Türk eserlerinde müşterek ve kendine mahsus vasıflar vardır. Dolayısıyla, Fuat Köprülü'nün bu devreyi bir başlık altında ayrıca tetkik etmesini örnek alır; fakat adlandırma noktasında Köprülü'den farklı düşünmektedir. Bu döneme "İslamiyet'ten Evvel Türk Edebiyatı" adını veren Köprülü'ye katılmaz: "Bu engin ve eski edebiyatı kendisinden asırlarca sonra gelen bir hadiseye nisbet ederek hiçbir vasfını göstermeyen bir isimle ona (İslamiyet'ten evvel Türk edebiyatı) dememeliyiz. Bizim edebiyatımıza benzer eski muhtelif devirleri ihtiva eden Yunan ve Latin edebiyatına bakarak (putperest "païen" Türk edebiyatı, eski Türk edebiyatı, kavmî Türk edebiyatı) gibi başka isimler aramalıyız" görüşündedir (Kocatürk 1933, 18). Fakat yazar daha sonradan fikrini değiştirmiş olacak ki *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* kitabında Orta Asya'daki Türk Edebiyatını "Müslümanlıktan Önce" ve "Müslümanlıktan Sonra" alt başlıklarıyla ele almıştır. Müslümanlıktan önceki Türk edebiyatı ile Müslümanlıktan sonraki Çağatay ve Azeri lehçeleri edebiyatlarının hem Türk hem de dünya edebiyatlarınca öneminin idrakinde olmasına rağmen, eldeki malzemenin geniş ve eksiksiz bir şekilde tetkikinin zorluğunun da bilincindedir. Bu nedenle "Müslümanlıktan önceki" ve "Anadolu lehçesi dışındaki Türk edebiyatı"na ancak icabı kadar yer vererek[6], kitabının büyük bir kısmını Anadolu lehçesi edebiyatının araştırılmasına ayırmıştır.

Vasfi Mahir Kocatürk, Köprülü'nün tasnif sistemini temel almakla birlikte coğrafyayı da bir ölçüt olarak kullanması yönüyle Köprülü'den kendisinden önceki diğer edebiyat tarihi kitaplarından farklı bir çalışma ortaya koyar. Eserinde, Türk edebiyatını "Orta Asya'da Türk Edebiyatı", "Orta Asya ile Anadolu Arasında Türk Edebiyatı" ve "Anadolu'da Türk Edebiyatı" şeklinde coğrafi olarak sınıflandırması dönemine göre yeni bir yaklaşımdır. Anadolu'daki Türk edebiyatını incelerken ise ilk olarak yüzyılı ölçüt alır: "14. Yüzyılda Türk Edebiyatı", "15. Yüzyılda Türk Edebiyatı", "16. Yüzyılda Türk Edebiyatı", "17. Yüzyılda Türk Edebiyatı", "18. Yüzyılda Türk Edebiyatı", "19. Yüzyılda Türk Edebiyatı". Her yüzyılın edebiyatını "nazım" ve "nesir" olmak üzere iki ana gruba ayırdıktan sonra, nazım kısmını da "saz şiiri", "divan şiiri", "tekke şiiri" olmak üzere üç bölümde inceler.

6 Bu bölüm yaklaşık yetmiş sayfadır.

Vasfi Mahir Kocatürk, halk edebiyatının asırlarca divan edebiyatının tahakkümü altında kalarak kendini gösteremediğini ifade eder. Ona göre hakikatte halk edebiyatı daha canlı, sahası daha geniş, eserleri daha bol, daha milli ve daha hayatîdir (Kocatürk 1933, 19). Halk edebiyatı Müslümanlıktan sonraki Türk edebiyatının en önemli koludur. Bu edebiyat İslam medeniyetinden ziyade İslam dini etkisi altındadır. Müslüman olduktan sonra Türklüğünü unutmayan halk, yaşantısında ve edebiyatında gelenek ve göreneklerini yaşatmıştır. Bu dönem halk edebiyatının beslendiği kaynaklar "Birinci devredeki Türk Edebiyatı", "İslam dini" ve "Yeni hayat" idi. "Böylece teşekkül ve inkişaf ederek şekil ve ruh itibariyle tamamen Türkü temsil eden engin ve özlü bir edebiyat mütemadiyen tekâmül etti ve son günlere kadar yaşadı" (Kocatürk 1933, 18). Yazar, halk edebiyatının ihmal edilmesini doğru bulmaz bilakis edebiyat tarihlerinde halk edebiyatı verimlerinin üzerinde "pek çok durulması" gerektiğini savunur. Hazırladığı edebiyat tarihinde bu düşüncesini büyük ölçüde ameliyâta geçirdiğini görmek mümkündür. Dede Korkut hikâyelerine dair tafsilata, İslami halk destanlarına, hemen her yüzyıldan halk şiiri temsilcilerine yer vermesi bunun örnekleridir. Ayrıca makalesinde aynı hususa değinen Zehra Yazbahar'ın da belirttiği gibi, "(e)serde, Osmanlı edebiyatı yani Divan şiirinin yanında 'saz ve tekke şiirleri' ile 'nesir' başlıklarının da açılması halk edebiyatının ihmal edilmediğini kanıtlar" niteliktedir. (2015, 342).

Vasfi Mahir Kocatürk, son dönem Türk edebiyatının tasnifinde de kendisinden öncekilerden farklı bir yaklaşım ortaya koyar. Köprülü'nün ikinci devreye "İslam Medeniyeti Tesiri Altında Türk Edebiyatı" demesine ve bunu Tanzimat'a kadar getirmesine; üçüncü devreye ise "Avrupa Medeniyeti Tesiri Altında Türk Edebiyatı" adını vererek Tanzimat'tan başlatmasına (Köprülü 2014) karşı çıkar. Türk toplumunun İslam medeniyeti tesirinden kurtulup Avrupa medeniyeti içine girmesinin Tanzimat'la değil ancak Cumhuriyet ile mümkün olabileceğini savunur: "Medeniyetlerin tarihî devreleri kültür ve ülkü değişikliğiyle ayrıldığına göre Türk tarihinde Tanzimat adı ile açılmış yeni bir devir yoktur. Çünkü bu devir eski kültür ve ülküyü kökünden sarsan hiçbir değişiklik göstermiyor… Tanzimat'tan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen zaman içindeki Osmanlı İmparatorluğu, bütün hamlelerine ve yeniliklerine rağmen, bugünkü lâyık Türkiye Cumhuriyetinden ziyade dünkü Müslüman Osmanlı İmparatorluğuna bağlıdır. Daha evvelki asırlarda olduğu gibi bu zamanda da cemiyetin kültür ve ülküsünde en kuvvetli vasıf Müslümanlık, yani eskimiş Şark medeniyetidir… Edebiyatta da vaziyet aynıdır… Binaenaleyh, Türk edebiyatında ikinci devir Osmanlı Devletinin yıkılmasına kadar uzar ve üçüncü devir yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ile başlar" (Kocatürk 1936, 6-7).

Yazarın bu ifadelerine rağmen *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* kitabında "Tanzimat'tan Sonra Türk Edebiyatı", "Edebiyat-ı Cedide", "Fecr-i Ati" gibi başlıkların var olduğu görürüz. "Modern Türk Edebiyatı" tasnifi altında ise Cumhuriyet'in ilanı yani zaman temelli bir ayrım notu düşülmeksizin edebi tür ve şahsiyetler bağlamında bir dizilim yer alır. Bunun sebebi, yazarın fikir değişikliği değil; vefatı nedeniyle eserin son bölümlerinin oğlu tarafından hazırlanmasıdır. Utkan Kocatürk, azami bir dikkatle esere müdahaleden kaçınarak, yazarın notları ve tasavvurları üzerine küçük ilavelerle eseri yayıma hazırlamıştır.

Vasfi Mahir Kocatürk, usul bakımından edebiyat tarihinin *tasvirsiz, tahlilsiz ve tenkitsiz* olamayacağı kanaatindedir. Anlatılan devrin maddi ve manevi hayatını, yazarların ve eserlerin hususiyetlerini az çok canlandırmak gerektiği görüşüne katılır (Kocatürk 2016, 27). Bu hususta kusursuz bir nesnellik sergilemenin gayritabii olduğunu telakki eder: "Bu işi yaparken, şahsımızın ve devrimizin sübjektifliğinden yüzde yüz kurtulamayacağımızı tabii görerek, azami genişlik ve objektiflik göstermeye çalıştım. Bununla beraber, devrin ruhu içinde incelenip durumları ona göre tespit olunan şahsiyetler ve eserler hakkında ayrıca modern ruhla hükümler vermekten çekinmedim. Bunu da, zamanımızın okuyucusuna hitap etmekle birlikte, devrimizin görüş ve düşünüş hudutları içinde, insani ve ebedi değerlerin tespiti bakımından lüzumlu görmekteyim." (Kocatürk 2016, 27). Abdurrahim Karadeniz *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi'*ni incelediği yazısında, kitapta "Yoluk Tigin'in ifadesi, Tonyukuk'unkinden daha sağlam, daha zengin ve daha sanatkâranedir. Kül Tigin yazıtı da Orhun Yazıtları'nın en değerlisidir." gibi 'neden? nasıl?' sorularının cevapsız kaldığı kişisel yaklaşım ve değerlendirmelere yer verildiğini belirtir (2008, 92). Yine, şair Leskofçalı Gâlib'e dair kitaptaki şu satırlar dikkat çekicidir: "Divan şiirini ruh ve şekil bakımından iptizalden kurtararak ona asalet ve mükemmeliyet vermeye muvaffak olan bu değerli ruh, ne yazık ki eskinin asaletini ararken gerinin tesir ve taklidine kapıldığı için modern bir ruhla kendi ilhamlarını ve zamanının duygularını terennüm etmekten uzaklaşmıştır." (Kocatürk 2016, 577). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Gustave Lanson, kitabının tarihçiler ile edebiyat tarihçiliğini kıyasladığı bir yerinde "(b)izim mevzuumuz da mazi olmakla beraber, ortadan kalkmış bir mazi değildir: edebiyat, aynı zamanda hem mazi, hem haldir" der (1937, 7). Vasfi Mahir Kocatürk de aynı fikirde olsa gerek ki, edebi eserlerin yazıldıkları dönemin şartlarına göre ele alınması gerektiğini savunan görüşe katılmakla birlikte, bir fazla olarak, incelendikleri zamanın değer yargıları doğrultusunda da değerlendirilmelerinde sakınca görmez. Hatta bunu eserlerin, edebiyat tarihi akışındaki konumlarının ve değerlerinin belirlenmesi açısından göz ardı edilemez bulur.

Vasfi Mahir Kocatürk, ele aldığı edebi şahsiyetlerin biyografilerinden ziyade onların eserleri ve eserleri üzerinden de hayat görüşleri, sanat an-

layışlarına değinir. Tayfun Haykır, kitap tanıtım yazısında yazarın zaman dizimsel bir fihrist hazırlama yavanlığından kaçındığını vurgulayarak, bu metin tahlilini esas alan yaklaşımı eserin en kıymetli özelliği olarak değerlendirir (2020, 136-137). Vasfi Mahir, devrin özelliklerine değinmez değildir; ancak ayrıntılı bir anlatıma da girmez. Konu bağlamında birkaç cümle ile bilgi vermekle yetinir. Eserin edebi ölçütlere göre tahlil ve tenkiti daha geniş yer tutar. Buna örnek olarak, edebiyat tarihi kitabında "15. Yüzyılda Divan Şiiri" başlığı altında yer verdiği şair "Ahmet Paşa" bölümündeki değerlendirmelerini kısaltarak alıntılıyoruz:

"İstanbul'u alıp orada yerleşen Fatih, Osmanlı Türklerinin hayatında yeni bir devir açmış, sağlam bir istikrarın temellerini atmıştı. Yeni merkezde çok geçmeden Türklere mahsus bir yaşayış tarzı meydana geldi. Padişah, eski Bizans saraylarına yeni binalar ekliyor, Müslüman Şark ananeleriyle, Bizans saray âdetlerini karıştırarak bu yeni hayatı teşkilatlandırıyor, sevimli payitahtının imarına ve güzelleştirilmesine ehemmiyet veriyordu. Büyük devlet adamları da şehrin muhtelif yerlerinde haşmetli konaklar, güzel köşkler ve süslü bahçeler yaptırıyorlardı. Devrin siyasi faaliyetleriyle muvazeneli bir zevk ü safa hayatı da başlamış bulunuyordu.

Edebiyatın da bu hayata uyması tabii idi. 14. ve 15. Asırların artık iptidai görünen tasavvuf ruhu azalmaya, şiirde eski didaktik edalı dini mahsullerin yerine renkli ve haşmetli kasideler, zarif gazeller hâkim olmaya başladı. Yeni hayatın en büyük müterennimi ve yeni şiirin en kuvvetli mümessili de Ahmet Paşa oldu.

[Ahmet Paşa'nın hayat hikâyesi kısaca dipnotta verilir]

Ahmet Paşa (ö. 1496), Edirne'de doğmuştur. Gençliğinde bir müddet Bursa'da Edirne'de kadılık yapmıştır. Fatih devrinde İstanbul'a gelmiş, padişahtan yakınlık görerek kendisine vezirlik verilmiştir. Daha sonra gözden düşmüş, hapsedilmiş isse de Fatih tarafından affedilmiştir. II. Bayezit devrinde Bursa'da Sancak Beyi olarak bulunmuş ve burada ölmüştür.

[Daha sonra şiirlerine geçilir]

Ahmet Paşa, kaside tarzına ehemmiyet verdi. Zamanına kadar yazılan bütün kasidelerden daha toplu, daha güzel, şekil ve kafiye bakımından daha yeni, mükemmel kasideler yazdı. Bunlarda zarif ve parlak bir dille zamanının hayatını aksettirdi.

…

Çok kere cidden samimi, renkli ve musikili mükemmel gazeller meydana getirir. Aşağıdaki mısraları ihtiva eden gazelleri bunların meşhurlarındandır:

[Örnek mısralara yer verilir]

…

Ahmet Paşa, kaside ve gazel sahasında kendi zamanının ve ondan evvelki devrin en büyük şairidir. Kusurları ne olursa olsun bu husustaki kudretini çağdaşları takdirle itiraf etmişlerdir. Necati yetiştikten sonra gazelleri eski itibarını biraz kaybetmiş olmakla beraber, kasidede birinciliğini Baki yetişinceye kadar muhafaza etmiştir.

Gerçekten büyük şair ve Baki ile daha eski Divan şiiri arasında en mühim tekâmül merhalesidir." (Kocatürk 2016, 201-204).

Vasfi Mahir Kocatürk, Türk edebiyatı tarihini "yaşanılan toprak parçası" ve "devir" esası üzerine kurulan bir tasnif sistemi dâhilinde incelemeye özen göstermiştir: "Edebiyatımızı başlangıçtan bugüne kadar bütün kolları, çığırları ve akış yollarıyla toptan kavrayıp tertiplemek ve mahsulleri bu teselsül içinde inceleyerek değerlerini belirtmek kitabımın esas gayesi olmuştur." (Kocatürk 2016, 28). Eserlerin ve şahısların sıralanışı hususunda ise herhangi bir mücerret usule uymayı değil, konu edilen malzemenin hususiyetleri gereğince davranmayı tercih eder. Bunu bir örnekle şöyle açıklar: "Mesela Divan şiirinde, gazel, kaside, mesnevi gibi çeşitlerin ayrı ayrı bölümlerde tetkiki hatıra gelebilirse de, bunlarda ortak vasıf olarak, muayyen nazım karakteri daha hâkim göründüğünden ve çok kere hepsi birden şairin yekpare şahsiyetini meydana getirdiklerinden, bölümleri uygun görülmemiştir." (Kocatürk 2016, 28).

Edebiyatımızın sayısız denecek kadar çok olan yazarlarını ve eserlerini eksiksiz tanıtmanın imkân dâhilinde ve gerekli görmeyen Vasfi Mahir Kocatürk'e göre, muhtelif çeşitlerin, çığırların, gelişim ve değişimlerin belli başlı temsilcilerine yer vermek yeterlidir. Bu hususta "Türk Edebiyatını Nasıl Okutacağız?" yazısındaki ifadeleri, her ne kadar lise ders kitabının muhteviyatının oluşturulmasına dair olduğu için bir edebiyat tarihçisine göre mahdut görünse de, yazarın penceresinden Türk edebiyatındaki -Gustave Lanson'un ifadesiyle- *şaheserleri* (1937, 9) göstermesi açısından dikkate değerdir: "…On altıncı asırda bizi doyuracak kadar ulusal dil ile yazılmış değerli eserler bulacağız. Bunların içinde her itibarla Köroğlu en fazla yer alacaktır. Acem tesirine kapılan divan şairlerinden de kısaca bahsederek örnekler vermek mecburiyetindeyiz. Fakat dil bakımından en sade, değer bakımından en yüksek olanlarını seçeriz. Mesela Baki, Nefi, Ruhi, Fuzuli gibi muhtelif tiplerde dört büyük şair bu asrı temsil edebilir." (Kocatürk Haziran-1936, 338). Birkaç yıl sonra kendi çıkardığı *Divan* dergisinde Abdülkerim Çelebi takma adıyla yazdığı "En Büyük Türk Şairi Kimdir?" başlıklı yazısında ise sorduğu soruya cevaben tarih boyunca bir gezinti yaparak Fuzuli, Baki, Nef'i, Nabi, Nedim, Şeyh Galip, Namık Kemal ve Abdülhak Hamit olmak üzere sekiz ismi zirve isim olarak sıralar (Kocatürk 1944, 2). *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* kitabına baktığımızda yazarın çelişkiye düşmediğini; Fuzuli'ye yirmi dört, Şeyh Galip'e on yedi,

Nef'i'ye on sayfalık geniş yer ayırdığını ve şiirlerinden çokça örneklere yer verdiğini (Ertan, 2011, 83-84); bununla birlikte edebiyatımızın tarihi ve tekâmülü açısından mühim bir hususiyet belirttiğini düşünmediği şairlerin sadece mahlaslarını zikrettiğini görürüz.

Vasfi Mahir Kocatük, "Değer ve Tanılma" yazısında edebiyat tarihçisi bakış açısından uzaklaşarak tenkit süzgecini çıkarır ve konunun başka bir boyutu üzerinde durur. Edebiyatımızda pek çok şöhret sahibi ismin ya da okunan eserin gördüğü iltifat nispetinde bir sanat değeri taşımadığını iddia eder, buna örnekler verir: "Bugünkü edebiyatımızda da birtakım tanılmış isimler daha az tanılan birçok şahsiyetlerden değerce çok daha aşağıdır. Çünkü: Evet, çünkü birçok sebepler var. Yeni edebiyatın en kuvvetli şairleri kimlerdir? Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, değil mi?.. Gerçekten en çok tanılanlar bunlardır. Çünkü bunlar bir edebiyat şirketi kurmuşlardır. On, on beş yıldan beri hemen bütün edebi neşriyat rakipsiz olarak bunların eli altında bulundu ve kendilerine boyuna reklam yaptılar… Her zaman bunların alaylarıyla karşılaşan Salih Zeki'nin şiirleri Orhan Seyfi'nin sudan yazılarına nispetle birer şaheserdir. Fakat onlar kadar meşhur değil." (Kocatürk Mart-1936, 247). Nitekim *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* kitabında Salih Zeki Atay'a ayrılan bölüm, bahsi geçen üç şairin toplamından fazla sayfa tutar.

Ünlü edebiyat teorisyenleri René Wellek ve Austin Warren birlikte kaleme aldıkları ve 1948 yılında yayımlanan *Edebiyat Teorisi* kitabında o tarihe kadar yapılan çalışmaları göz önünde bulundurarak sanat eserinin nasıl tahlil edileceğini yeni öğrenmeye başladığımızı, yöntemlerin hala yetersiz ve teorik olarak değişken olduğunu ve kat edilecek çok yolumuz olduğunu ifade ederler (Wellek-Warren 2016, 315). Edebiyat tarihçiliği alanında da vaziyet farklı değildir. Hâlihazırda güncel çalışma alanlarından biri olan edebiyat tarihi yazıcılığının, yeni yaklaşımlar ve geliştirilecek yöntemlerle gelecekte de üzerinde konuşulmaya devam edilecektir. Böylelikle belki de ilerleyen zamanlarda Türk Edebiyatı tarihi yazıcılığında ideali yakalamak mümkün olacaktır. Bunu yaparken elbette ki geçmiş birikimlerin önemi ve yol göstericiliği unutulamaz ve yadsınamaz. Çalışmamızda Vasfi Mahir Kocatürk'ün edebiyat tarihi nazariye ve uygulamalarına yer vererek bu birikimin küçük bir bölümünü yeniden gözden geçirme fırsatı yakaladık ve alandaki gelecek çalışmalara katkı sağlaması ümidiyle edebiyat bilimi araştırmacılarının dikkatine sunuyoruz.

Başlangıçta da ifade edildiği gibi diğer pek çok alanda olduğu gibi sosyal bilimlerde ve onun bir kolu olan edebiyat biliminde de gerek ontolojiye gerekse metodolojiye dair ciddi değişimler olmakta, her geçen gün edebiyat bilimi, çağın imkânlarına, yeni teknolojiler ile yaşam tarzlarının dayattığı zihniyet ve estetik tasarruflara göre kendini yenileme gereği hissetmektedir. Elbette edebiyat biliminin önemli çalışma alanlarından

biri olan edebiyat tarihçiliği de kendini çağın gerektirdiği şartlara adapte ederken hem ontolojik hem de metodolojik yeniliklerin peşine düşmektedir. Ancak her yenilik mutlak surette kendisinden önce gerçekleşmiş olan malzeme esas alınarak kurgulanır. Bugün yazılacak kapsamlı bir edebiyat tarihi çalışmasının başvuracağı kaynaklardan biri de kuşkusuz Vasfi Mahir Kocatürk'ün *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eseridir. Son söz olarak şunu söyleyebiliriz ki, Vasfi Mahir Kocatürk, Türk edebiyatının tasnifinde getirdiği yeni yaklaşımlar, edebi eseri "tasvir", "tahlil" ve "tenkit" süzgeçlerinden geçiren usul anlayışı ve alana kazandırdığı *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi* adlı hacimli eseriyle Türk edebiyatı tarihi çalışmaları içerisinde değerli bir yere sahiptir ve değerini daima muhafaza edecek olmanın yanı sıra yazılacak her edebiyat tarihi kitabının da önemli başvuru kaynaklarından biri olmayı sürdürecektir.

## Kaynaklar:

AKÜN Ömer Faruk (2006). "Bir Türk Edebiyatı Tarihi Yazılabilir mi?". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, s. 107-116.

EMRE İsmet (2012). *Edebiyat Bilimi (Teoriler-Yöntemler-Uygulamalar)*. Ankara: Anı Yayıncılık.

ENGİN Ertan (2011). "Vasfi Mahir'e Göre Türk Edebiyatında Dönemler ve Şahıslar", Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR), S. 30, s. 73-95.

HAYKIR Tayfun (2020). "Vasfi Mahir KOCATÜRK, Büyük Türk Edebiyatı Tarihi-Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi (Yayın Tanıtım Yazısı)". *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 133-138.

HUYUGÜZEL Ömer Faruk (2018). *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

KARADENİZ Abdurrahim (2008). "Vasfi Mahir Kocatürk'ün (Büyük) Türk Edebiyatı Tarihi", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 135, s. 90-92.

KOCATÜRK Vasfi Mahir (1 Ağustos 1933). "Türk Edebiyatı Nasıl Tasnif Edilmelidir?", *Varlık*, S. 2, s. 18-19.

KOCATÜRK Vasfi Mahir (1 Mart 1936). "Değer ve Tanılma", *Varlık*, S. 64, s. 247.

KOCATÜRK Vasfi Mahir (1 Haziran 1936). "Türk Edebiyatını Nasıl Okutacağız?", *Varlık*, S. 70, s. 338-339.

KOCATÜRK Vasfi Mahir (1936). *Yeni Türk Edebiyatı*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitabevi.

KOCATÜRK Vasfi Mahir (1944). "En Büyük Türk Şairi Kimdir?", *Divan*, S. 1, s. 1-3.

KOCATÜRK Vasfi Mahir (2016). *Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi.

KÖPRÜLÜ Mehmet Fuat (2014). *Türk Edebiyatı Tarihi.* İstanbul: Alfa Yayıncılık.

LANSON Gustave (1937). *İlimlerde Usul -Edebiyat Tarihi-*. Çev. Yusuf Şerif. İstanbul: Remzi Kitabevi.

POLAT Nâzım Hikmet (2012). "Türk Edebiyatı Tarihçiliği Çalışmalarının Neresindeyiz?". *Yenileşme Devri Türk Edebiyatından Çizgiler*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları. s. 307-335.

POLAT Nâzım Hikmet (2002). "Kocatürk, Vasfi Mahir", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, Cilt: 26, s. 142-143.

YAZBAHAR Zehra (2015). Yazbahar, Zehra (2015). “Vasfi Mahir Kocatürk’ün Edebiyat Tarihçiliği”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. Yıl 3, S. 5, s. 333-349.

WELLEK René, WARREN Austin (2016). “Edebiyat Tarihi”. *Edebiyat Teorisi*. Dördüncü Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 298-318.

# Bölüm 110

## AMANOS (NUR) DAĞLARI VE ÇEVRESİ SICAK VE SOĞUK MEMBA SU KAYNAKLARININ FAY HATLARI İLE İLİŞKİSİ VE KULLANIMLARI

*Ergin CANPOLAT*[1]

1 Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü ergincanpolat@gmail.com

## 1. GİRİŞ

Yer kabuğunu oluşturan levhaların hareketleri sonucu oluşan gerilme, sıkışma ve makaslanmalar, yer kabuğunun bazı alanlarında uzun zaman boyunca enerji biriktirir. Bu enerji zaman zaman sismik sarsıntılar olan depremler şeklinde ortaya çıkar. Yer kabuğundaki bu hareketli kesimlere fay adı verilir (Afad, 2020). İçerisinde yeraltı suyu bulunduran tabakalar olan akiferlerin üst bölümü su tablası adını almaktadır. Su tablaları, yerkabuğunun bu hareketli kesimi olan faylarla veya topoğrafik koşullara bağlı olarak yer yüzeyi tarafından kesilebilmektedir. Böylece yer altı suyu kendiliğinden yeryüzüne soğuk su kaynağı olarak çıkabilmektedir. Bazı koşullarda ise yer altı suyu litolojik koşullar veya tabaka yapılarına bağlı olarak da kendiliğinden yeryüzüne çıkış gerçekleştirebilir. Su kaynaklarının bir kısmı yer altındaki termal koşullara bağlı olarak sıcak su, su buharı veya gaz halinde yeryüzüne çıkabilir. Bu tür kaynaklar, arz ısı enerjisi ürünleri olan jeotermal kaynakları oluşturur ve suların yer altına sızıp ısındıktan sonra basınç koşullarından dolayı yeryüzüne doğru hareket edebilecekleri fay zonlarında daha kolay oluşma imkânı bulmaktadır. Sıcaklığı yüksek derecelerde olan bazı kayaç zonları da sıcak su, su buharı şeklinde jeotermal enerji kaynağı oluşturabilmektedir (Akkuş ve Alan, 2016). Kaynağın oluşmasında yağış türü ve miktarı, evapotransprasyon, topoğrafyanın eğim özelliği, litolojik katmanların uzanış doğrultusu, litolojik unsurların geçirgenlik özellikleri, faylar, çatlakların miktarı gibi faktörler etkilidir (Güney, 2004).

Jeotermal enerjinin diğer enerji kaynaklarına oranla maliyet avantajı ve çevre dostu olması, dış faktörlerden özellikle meteorolojik şartlardan fazla etkilenmemesi, işletme ve kullanma sürecinde tehlike ve riskin nispeten az olması ve tüm yıl boyunca verimi düşmemesi gibi nitelikleri ile diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına göre birtakım olumlu özelliklere sahiptir. Alternatif tıp açısından birçok ülkede önemsenen termal turizm, birçok ülkede kabul görmektedir. Bazı ülkeler, termal turizmin insan sağlığında önemli bir yere sahip olduğu bilinciyle hareket ederek sıcak su kaynaklarına önem vermişlerdir. İtalya, İzlanda, Fransa, Yunanistan, Japonya, Almanya gibi birçok ülke termal turizm sektörüne gerek devlet eliyle gerekse özel şirketler ile yatırımlar yapmaktadır.

Alp-Himalaya aktif tektonik kuşağında yer alan ve çok sayıda fay zonu bulunan Türkiye'nin jeotermal enerji kaynakları fazladır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin özel konum şartları, genelde hüküm süren Akdeniz iklimi haricinde diğer iklim özelliklerinin yaşanmasına imkân oluşturmaktadır. Özellikle yükseltinin fazla olması yağış miktarını bazı sahalarda arttırmaktadır. Litolojik birim çeşitliliği, kıvrımlı, kırıklı litolojik unsurlar, faylı yapılar, kısa mesafeler içerisindeki eğim farkları, su kaynaklarının sayısını arttırmaktadır.

Aktif tektonik yapısının bir sonucu olarak jeotermal kaynaklardan doğrudan elektrik üretimi bakımından dünyada ilk 5 ülke içerisinde yer alan Türkiye, sağlık turizminde, içme ve termal sularından yararlanma bakımından da Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin arasındadır (Toros, 2011: 57). Ülke genelinde farklı sıcaklıklarda ve doğal çıkışı bulunan 1000 civarında sıcak su kaynağı vardır (MTA, 2017). Türkiye jeotermal enerjisi ve sıcak su kaynakları elektrik üretimi, ısıtma, termal olarak sağlık turizmi, mineral temini ve kurutmacılık vb. gibi kullanım alanlarına sahiptir (Şekil 1). Ülkemizdeki çoğu jeotermal kaynak potansiyeli doğrultusunda kullanılmamaktadır. Bu kaynaklardan daha çok termal turizm alanında yararlanılmakta, fakat bu kullanım biçiminde de yeterli ve nitelikli tesis sayısı azdır.

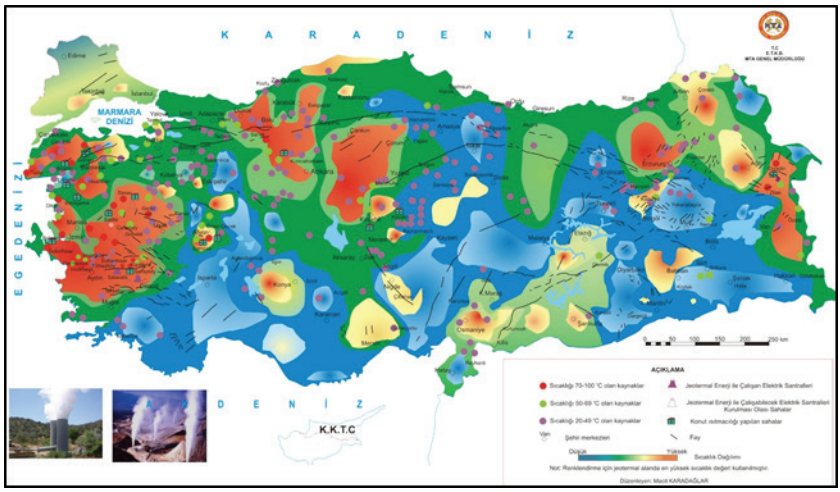


*Şekil 1:Türkiye'nin Jeotermal Kaynakları ve Uygulama Haritası (Kaynak: MTA, 2017)*

Anadolu Yarımadasının güneyinde yer alan çalışma sahası, Ölü Deniz Fay Zonu, Doğu Anadolu Fay Zonu ve Kıbrıs Yayı faylarının birbiriyle bağlantı kurduğu tektonik bakımdan hareketli bir bölgede yer almaktadır. Kırık hatlarının fazla olduğu bu bölgede, geçmiş dönemlerde çok sayıda volkanik faaliyet vuku bulmuştur. Özellikle Kuvaterner volkanizması hem Amanos (Nur Dağları) Dağlarının doğusunda Kırıkhan-Islahiye arasındaki sahada, hem de Amanos Dağları'nın batısında Erzin-Ceyhan arasındaki bölgede etkili olmuştur. Bu volkanik çıkışların haricinde, bölgede sık sık meydana gelen depremler, tektonik hareketlerin aktif bir şekilde devam ettiğine işaret etmektedir.

Amanos Dağları ve çevresinde tektonik, litolojik, jeomorfolojik ve klimatolojik özelliklere bağlı olarak, çok sayıda memba niteliğinde sıcak ve soğuk su kaynakları yer almaktadır. Bu suların birçoğu, litolojik birim

çeşitliliğinin bir sonucu olarak; mineralli sular kategorisindedir. Bu çalışmada sıcak ve soğuk kaynak sularının dağılışına ve kullanımlarına ilişkin değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir.

### 1.1. Amaç

Bu çalışmada, saha içerisindeki sıcak ve soğuk memba sularının lokasyonlarının haritalanması ve bunların mevcut aktif faylar ile olan ilişkisinin ortaya çıkarılması temel hedeftir. Bunun haricinde kimyasal analizi yapılmış su kaynaklarının mevcut turizm potansiyelinin tespit edilmesi, bu su kaynakları üzerindeki tesis durumlarına ilişkin bilgilere ulaşarak suların kullanımına yönelik öneriler getirilmesi, çalışmanın diğer hedefleridir.

### 1.2. Materyal ve Metot

Çalışma konusuyla ilgili yazılmış yayınlar irdelenerek su kaynakları noktasal olarak haritalanmıştır. Maden Tetkik ve Arama Müdürlüğü (MTA) tarafından hazırlanmış, DAF Boyu Jeoloji Haritası (Herece vd., 2008) verilerinden faylar sayısallaştırılmıştır. Fay hatlarından eksik kısımlar için yine MTA'nın 1/100 000 ölçekli jeoloji haritalarının N37, O36, O38, P35, P36, P37, R35, R36 numaralı paftalarından yararlanılmıştır. ArcMap 10,5 yazılımı kullanılarak Spatial Analysis aracında "LineDensity" analizi yapılarak çizgisellik yoğunluk analizi gerçekleştirilmiştir.

Böylece fay yoğunluğu haritası üretilmiştir. Su kaynakları Harita Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulmuş 1/250000 ölçekli topoğrafya haritaları (NJ36, NJ37, NJ38) kullanılarak, noktasal veri şeklinde sayısallaştırılmıştır. Bazı su kaynakları ise arazi gözlem verilerinden yararlanılarak sayısallaştırılmıştır. Sıcak ve soğuk su kaynakları için ilk olarak Spatial Analysis'te mesafe analizi (Proximity) yapılmıştır. Ardından bu veri Spatial Analysis'te yoğunluk analizine (Kernel Density) tabi tutulmuş ve kaynak suyu dağılış haritası oluşturulmuştur. Son olarak; fay yoğunluğu ve su kaynağı yoğunluğu verileri çakıştırılmıştır (raster calculation). Böylece fay ve su kaynağı ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan arazi gözlemlerinde sıcak ve soğuk su kaynaklarının kullanım potansiyelleri ile mevcut kullanım durumları incelenmiş, böylelikle kullanım düzeyleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ArcMap 10.5 yazılımı içerisinde Arc Toolbox'taki Analysis Tools uzantısında yer alan Multiple Ring Buffer Analiz Aracı, nitelik ayırmaksızın bütün faylara uygulanmıştır. Buffer (Tampon) aracı fay hattına en yakını başata 500 metre olmak üzere sonra 1000-1500-2000-2500-3000 m aralıkla iç içe halkalar oluşturacak biçimde çalıştırılmıştır. Oluşturulan halka zonlarının içerisine karşılık gelen sıcak ve soğuk su kaynakları sayıları hesaplanarak, faya yakınlıklarına göre yüzdeler çıkarılmıştır.

## 2. Çalışma Sahasının Yeri ve Sınırları

Çalışma alanı, Türkiye'nin güneyinde İskenderun Körfezi doğusunda Kuzeydoğu-Güneybatı doğrultusunda uzanan Amanos Dağları'nı merkeze alacak şekilde belirlenmiştir. Kuzey kesimde Amanos Dağları'nın Güneydoğu Toroslar ile kenetlendiği kesim de kısmen çalışma sahasına dahil edilmiştir (Şekil 2). Batıda İskenderun Körfezi ve Çukurova ile sınırlanan çalışma sahasının doğusunda Amik Ovası ve Sağlık Ovası tektonik çöküntü ovaları yer almaktadır.

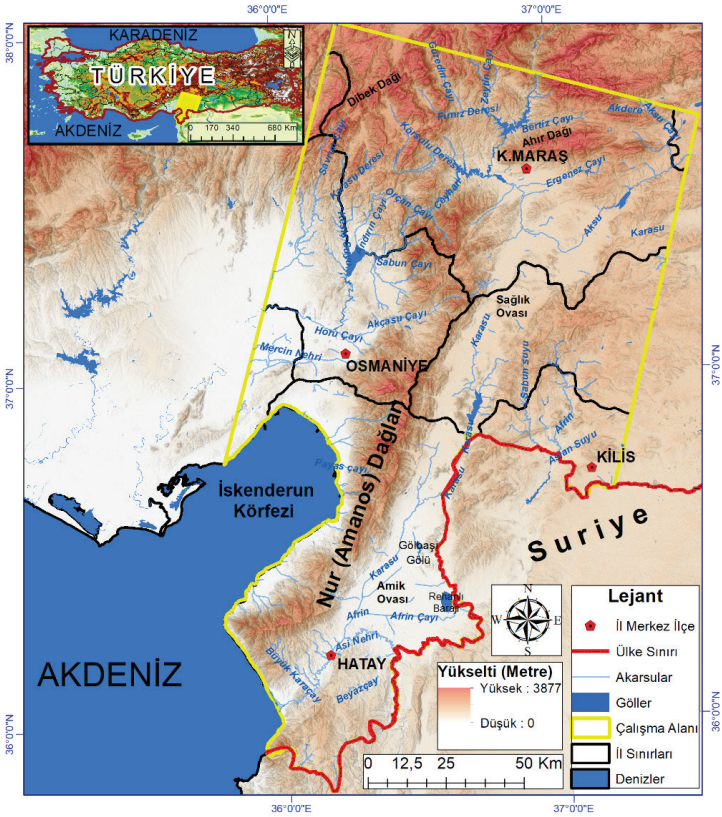


*Şekil 2: Çalışma Sahası Lokasyon Haritası*

## 3. Araştırma Sahasının Genel Coğrafi Özellikleri

Amanos Dağ kuşağı doğudan Antakya-Maraş grabeni ile sınırlanırken, batıda büyük oranda Çukurova sübsidans sahası ile sınırlanmaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu dağ kütlesi Kahramanmaraş kuzeyinde Güneydoğu Toroslar kütlesi ile kenetlenmektedir. Amanos dağ sistemi doğu ve batıdan faylarla sınırlanmaktadır. Kuzeyden Ceyhan Fayı dağlık kütleyi kuzeydoğu-güneybatı yönde kesmektedir. Amanos Dağları yakın

çevresi, Afrika-Avrasya ve Arap levhalarının yakınlaştığı "Üçlü kontak" (Triple Junction) noktası durumundadır. Bu nedenle saha faylar ile yoğun bir şekilde parçalanmıştır. Fay hatları mineralli su kaynaklarının yüzeye çıkmasında en önemli paya sahiptir. Ancak bazı durumlarda faylar, tansiyon çatlakları meteorik veya yüzey suyunun yer altında uzun mesafeler boyunca ilerlemelerini de sağlamaktadır. Çalışma sahsındaki litolojik tabaka dalımlarına ve ana graben doğrultusuna verev olan faylar yeraltı suyunun yüzeye çıkmasına neden olmaktadır (Karataş, 2017). Çalışma sahası litolojik olarak Prekambiyen'den Holosen alüvyonlarına kadar farklı yaş ve özellikte kayaç birimleri içermektedir. Litolojik birimlerin kontak noktaları su kaynaklarının yüzeye çıkmaları için uygun zonları oluşturmaktadır. Sahada yer alan karstik kayaçlar geçirimli yüzeyleri oluşturdukları gibi karstik su kaynaklarına da olanak sağlamaktadır.

Pleyistosen'e ait olan volkanik oluşumlar, Amanos Dağları'nın her iki tarafında yer almaktadır. Amanosların batısındaki Erzin-Ceyhan Leçeleri ile Amanosların doğusundaki Hassa Leçeleri (Bilgin, 1969) üzerinde yapılan tarihlendirmeler günümüzden 35.000-5 50.000 yıl önceye kadar volkanların aktif (Pelen, 2002; Musa vd., 2006; Toprak vd., 2003; Rojay vd., 2001; Çapan vd., 1987) olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda genç bir volkanik saha olarak da değerlendirebileceğimiz bölgede faylı yapı, magma odalarının yüzeye yakınlığı sıcak ve mineralli su kaynaklarının oluşmasında etkilidir. Ceyhan Leçeleri ile Hassa'da Pleistosen volkanizmasının etkili olduğu düşünüldüğünde yerkabuğu içindeki magma odalarının jeotermal enerjinin oluşmasında etkili olduğu ifade edilebilir (Öngür, 2011; Korkmaz & Karataş, 2011).

Çalışma sahasına dâhil olan illerin yüzölçümünün tamamına bakıldığında Hatay'da jeotermal amaçlı 9 kuyu açılmış, toplam 7575 metre kuyu kazılmıştır. Osmaniye'de 2 kuyu açılmış, toplam 700 metre kuyu kazılmıştır. Gaziantep'te 2 kuyu açılmış, toplam 750 metre kuyu kazılmıştır. Kahramanmaraş'ta 6 kuyu açılmış, toplam 2913 metre kuyu kazılmıştır (Akkuş ve Alan, 2016).

Tektonik açıdan aktif yapısı olan bölgenin litolojik özellikleri de çeşitlilik göstermektedir. Palaeozoik'e ait ofiyolit kayaçlar Amanos kütlesinin alt yapısını oluşturur. Bunun haricinde farklı jeolojik zaman dilimlerine ait kumtaşları, killi kireçtaşları, kireçtaşları, ayrışmamış Kuvaterner alüvyonları, bazaltlar ve piroklastik kayaç yapıları bölgenin litolojisinde önemli rol oynar (Şekil 3).

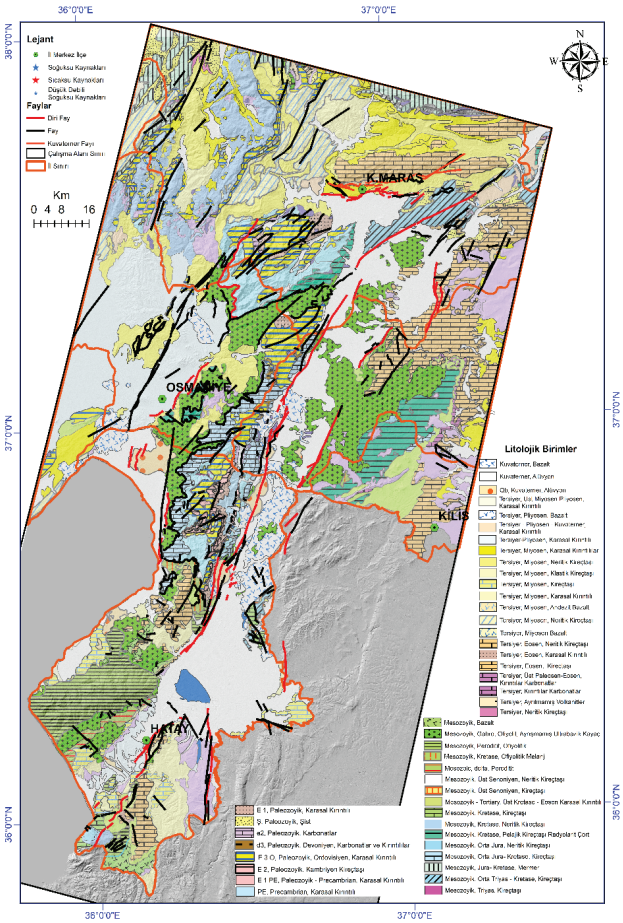


*Şekil 3: Çalışma Alanı Jeoloji Haritası*

Çalışma sahasının ana eksenini oluşturan Amanos Dağları doğu ve batıdan faylar ile sınırlanmaktadır. Buna bağlı olarak doğu ve batı yamaçlarında eğim değerleri oldukça yüksektir. Dağın, en yüksek kesimleri 2500 m'yi aşmaktadır. Hatta Amanosların kuzeyine doğru yükselti değerleri 3000 metreyi bulmaktadır.

Çalışma sahası, kıyı kesimlerinde Akdeniz ikliminin karakteristik özelliklerini yansıtırken, Antakya ve çevresi yağış değerleri ile bu iklimden kısmen farklılık göstermektedir. Zira bu kesimde yağış değerleri, Akdeniz ikliminin yağış değerlerinden fazladır. Kahramanmaraş yöresinde ise karasallık koşulları biraz daha etkisini arttırmakta, yıllık sıcaklık ortalaması nispeten düşmektedir. Çalışma sahasının güney kesiminde Antakya'da uzun yıllar, yıllık ortalama sıcaklık değerleri 18,2°C ve yıllık yağış değerleri toplamı ortalaması; 1114 mm'dir (Grafik 1). Islahiye istasyonu-

nun uzun yılar ortalama sıcaklık değeri 16,8 °C, uzun yıllar yıllık yağış toplamı ortalaması ise 824,1 mm'dir. Kahramanmaraş istasyonunun uzun yıllar, yıllık ortalama sıcaklığı 16,7 °C, uzun yıllar yıllık yağış toplamı ortalaması ise 728,8 mm'dir (Grafik 2). Erzin istasyonunun uzun yıllar, yıllık ortalama sıcaklık değerleri 19,1°C uzun yıllar yıllık yağış toplamı ortalaması ise 847 mm'dir. Amanos Dağları'nda yükselti ve topoğrafik uzanışa bağlı olarak yağış değerleri, çevredeki alçak sahalara nazaran daha fazla olmaktadır.

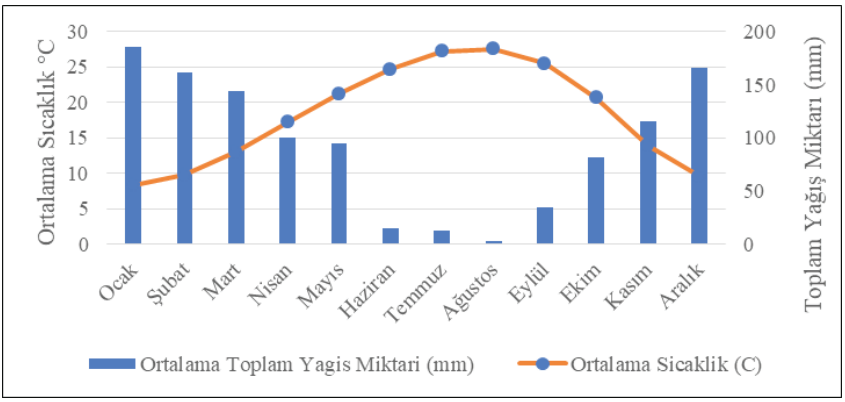


*Grafik 1: Antakya Meteoroloji İstasyonu Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Grafiği (1975-2018)*

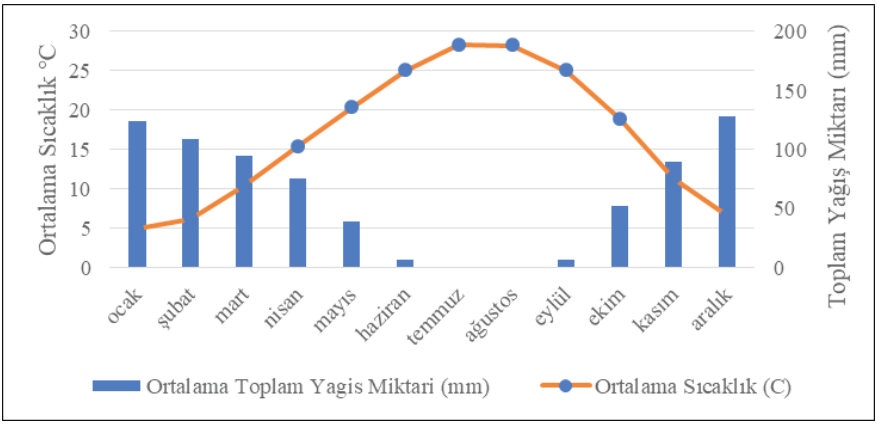


*Grafik 2: Kahramanmaraş Meteoroloji İstasyonu Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Grafiği (1975-2018)*

Çalışma sahasında gelişmiş bir akarsu ağı vardır. Doğu kesimi Asi Havzası sınırları içerisine girmektedir. Bu havza ise Lübnan, Suriye ve Türkiye olmak üzere üç ülkede toplam 24.870 km2 bir alanı drene etmektedir. Bunun %22'si Türkiye topraklarındadır. Bütün bu özellikler yer altı su kaynaklarının beslenmesi açısından önemli role sahiptir.

Amanosların çevresindeki ovalarda yeraltı suyunun sanayi, zirai amaçlı açılan kuyular vasıtasıyla fazla miktarda tüketilmesi, yeraltı su seviyesinde azalmalara yol açmaktadır. Kahramanmaraş ovasında 5-6 metre derinlikten çıkan yeraltı su tablası seviyesine, son yıllarda 100 metre derinlikte ulaşılmaya başlanmıştır. Ayrıca bazı alanlardaki artezyen kuyular ise yok olmuştur (Kahramanmaraş Valiliği, 2017). Benzer durum Amik Ovası için de geçerlidir. 1950'li yıllarda başlayan Amik Gölü'nü kurutma çalışmaları 1970'li yıllarda kısmen tamamlanmıştır. Göl aynası olan yerler tarımsal alana dönüştüğünden açılan sondaj kuyularından yoğun su çekilmektedir. Derin kuyu sayısı 1997 yılında 1830 iken 2001 yılında 2600'e çıkmıştır. Daha önceleri 70-80 m derinlikten yeraltı suyu çıkarılabilirken yakın zamanlarda bazı yerlerde 350-400 m'den ancak su çıkarılabilmektedir (Ödemiş ve Bozkurt, 2007). Taban suyu seviyesi kotonunun düşmesi yeraltı suyundaki yoğun kullanım mineralli su kaynaklarını ve debilerini olumsuz etkilemektedir.

## 4.Bulgular

### 4.1. Çalışma Sahasındaki Soğuk Su Kaynakları ile Sıcak Su Kaynaklarının Dağılışı

Sahada 37 adet yüksek debili sıcak ve soğuk su kaynağı ile 667 adet düşük debili soğuk su kaynağı haritalanmıştır. Toplam haritalanan su kaynağı 704'tür. Bunlardan 18'i sıcak su kaynağı niteliğindedir ve sıcaklıları 20 °C'nin üzerindedir (Şekil 4). Soğuk su kaynağının 19 adeti ise yüksek debili mineralli soğuk su kaynağı olarak haritalanmıştır (Şekil 6-A).

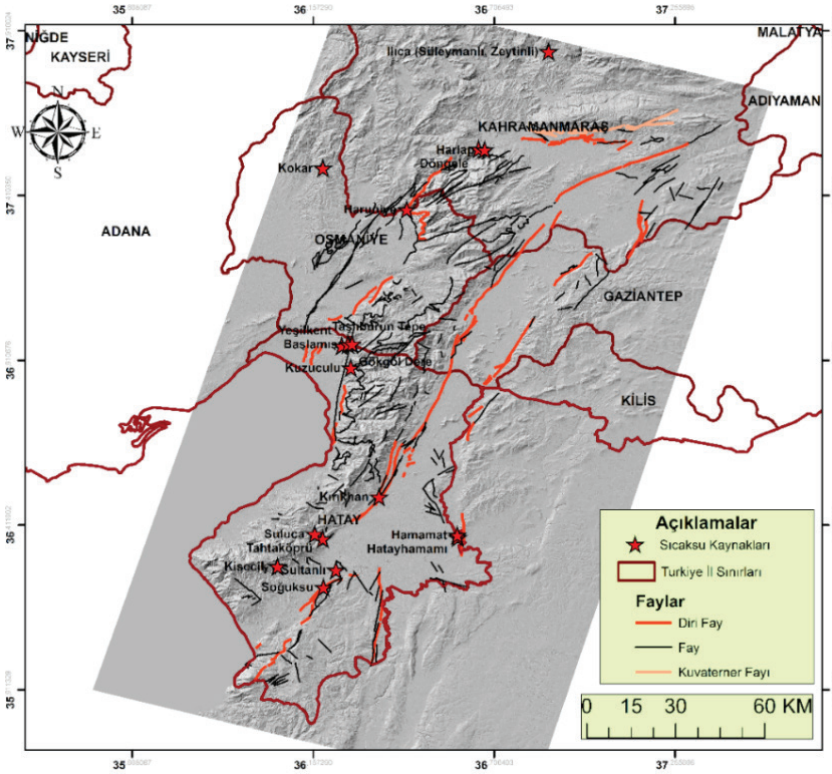


*Şekil 4: Sıcak su kaynaklarının dağılışı*

ArcMap 10.5 yazılımı kullanılarak noktasal ve çizgisellik yoğunluk (density) analizleri yapılmış, su kaynakları ve fay ilişkisi olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak; su kaynaklarının birbirine olan mesafeleri ve su kaynakları lokasyon verileri kullanılarak yoğunluk haritası oluşturulmuştur (Şekil 5 A). Ardından MTA tarafından üretilmiş Türkiye Fay Haritası kullanılarak, yöre fay hatları çizgisellik yoğunluk analizi yapılmıştır (Şekil 5 B).

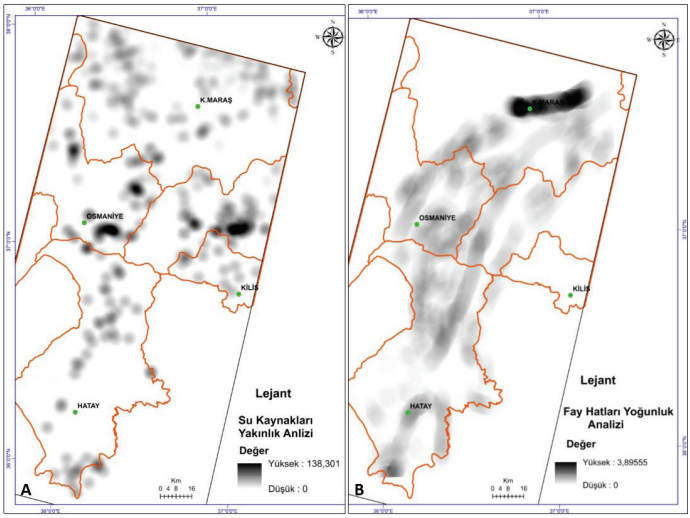


*Şekil 5: A. Sıcak ve soğuk su kaynakları yoğunluğu; B. Fay hatları yoğunluğu*

Su kaynakları yoğunluğu ve fay hatları yoğunluğu verilerinin çakıştırılması (Raster Calculation) ile su kaynakları ve fay yoğunluğu ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Elde edilen bu veriye göre; sıcak ve soğuk su kaynakları ile fayların Amanos Dağları'nın eteklerinde yoğunlaştığı, Ölüdeniz Fay Zonu, Karasu Fayı ve Doğu Anadolu Fayına uygun bir dağılış gösterdiği anlaşılmıştır (Şekil 6 A, B).

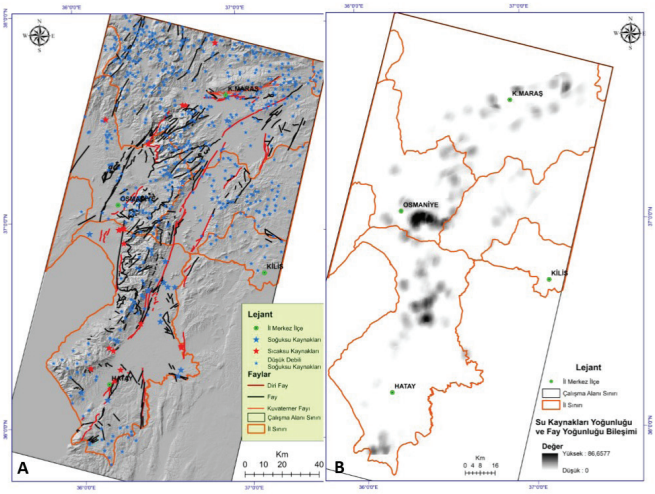


*Şekil 6: A. Sıcak ve soğuk su kaynakları ile fay hatlarının dağılışı haritası, B. Su kaynakları yoğunluğu ve fay yoğunluğu birleşimi*

Sahada 1900'den 2019 yılı mayıs ayına kadar yörede gerçekleşen ve Richter ölçeğine göre 2'den büyük olan depremler, Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü (KRDAE) Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi (BDTİM) verilerinin yer aldığı http://www.koeri.boun.edu.tr/scripts/lst9.asp web sitesinden indirilerek haritalanmıştır. Bu veri kaynağı göz önünde bulundurulduğunda depremlerin odak noktaları ile su kaynaklarının dağılışı arasında büyük bir korelasyon olduğu görülmektedir (Şekil 7).

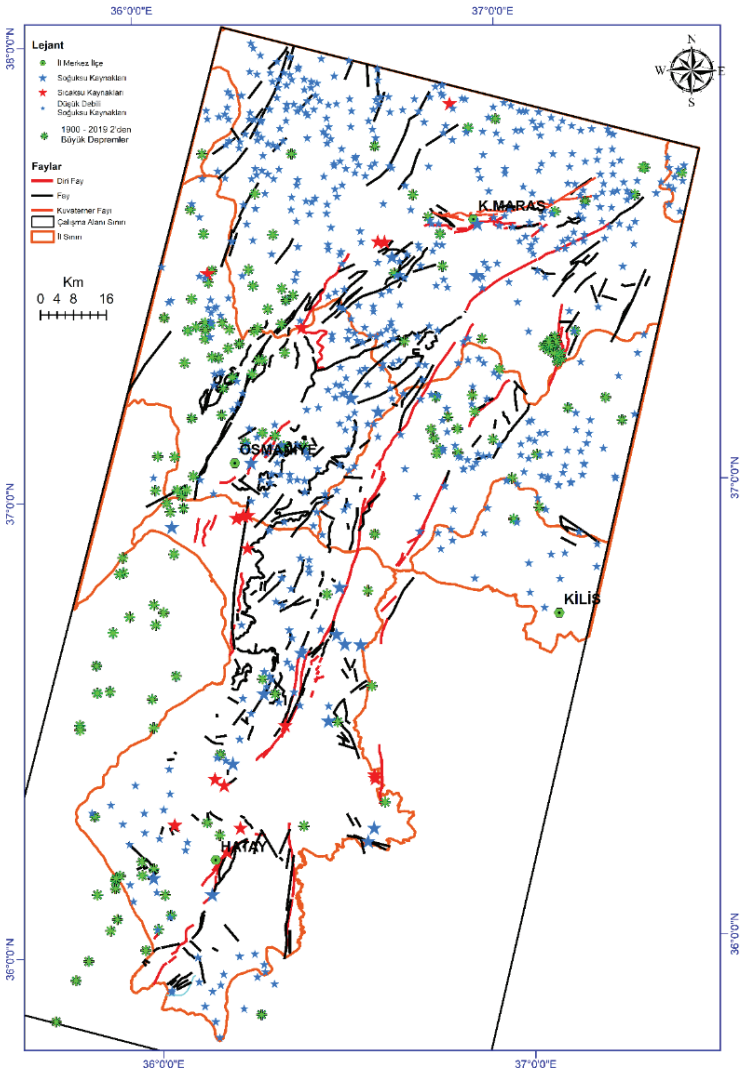


*Şekil 7: 1900-Mayıs 2019 arasındaki yaşanan depremlerin merkez üstü ve su kaynaklarının dağılışı*

Fay hatları merkezde kalmak suretiyle Buffer (Tampon) aracı uygulanarak poligonlar oluşturulmuştur. Buffer analizi, fay hattına en yakını 500 metre mesafede olmak üzere 1000-1500-2000-2500-3000 metre aralıkla iç içe halkalar oluşturacak biçimde çalıştırılmıştır. Oluşturulan bu zon haritası üzerine su kaynakları verisi eklenmiştir (Şekil 8). Böylece zonlarının içerisine karşılık gelen sıcak ve soğuk su kaynakları sayısı hesaplanmış, faya yakınlıklarına göre yüzdeler çıkarılmıştır.

Böylece hesaba katılan 704 adet su kaynağının 113 tanesi en yakın faya 500 m mesafede yer alırken, 77 tanesi 1000 m, 61 tanesi 1500 m, 49 tanesi 2000 m, 50 tanesi 2500 m, 30 tanesi 3000 m mesafede yer almaktadır. 704 su kaynağından 380'i fay merkezde olmak üzere oluşturulacak 3000 m'lik bir zon içerisinde yer almaktadır. Orana uyguladığımızda su kaynaklarının %53,97'si faya 3000 m mesafede bulunmaktadır. Haritalanan 18 adet toplam sıcak su kaynağının 9'u 1000 m, 3'ü 2000 m, 3'ü 2500 m sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu durumda sıcak suların %83'ü fay merkezde olmak üzere 3000 m zon içerisinde yer almaktadır (Tablo1).

*Tablo 1: Fay hattına olan mesafe açısından sıcak ve soğuk su kaynaklarının toplam sıcak ve soğuk su kaynaklarına oranları*

| Faya Olan Mesafe (m) | Soğuk Su Kaynağı Sayısı | Sıcak Su Kaynak Sayısı | Soğuk Su kaynaklarına oranı (Toplam 704) % | Sıcak Su Kaynaklarına Oranı (Toplam 18) % |
|---|---|---|---|---|
| **500** | 113 | | 16,05 | |
| **1000** | 77 | 9 | 11 | 50 |
| **1500** | 61 | | 8,66 | |
| **2000** | 49 | 3 | 6,96 | 16,66 |
| **2500** | 50 | 3 | 7,10 | 16,66 |
| **3000** | 30 | | 4,26 | |
| **Toplam** | 380 | 15 | 53,97 | 83,32 |

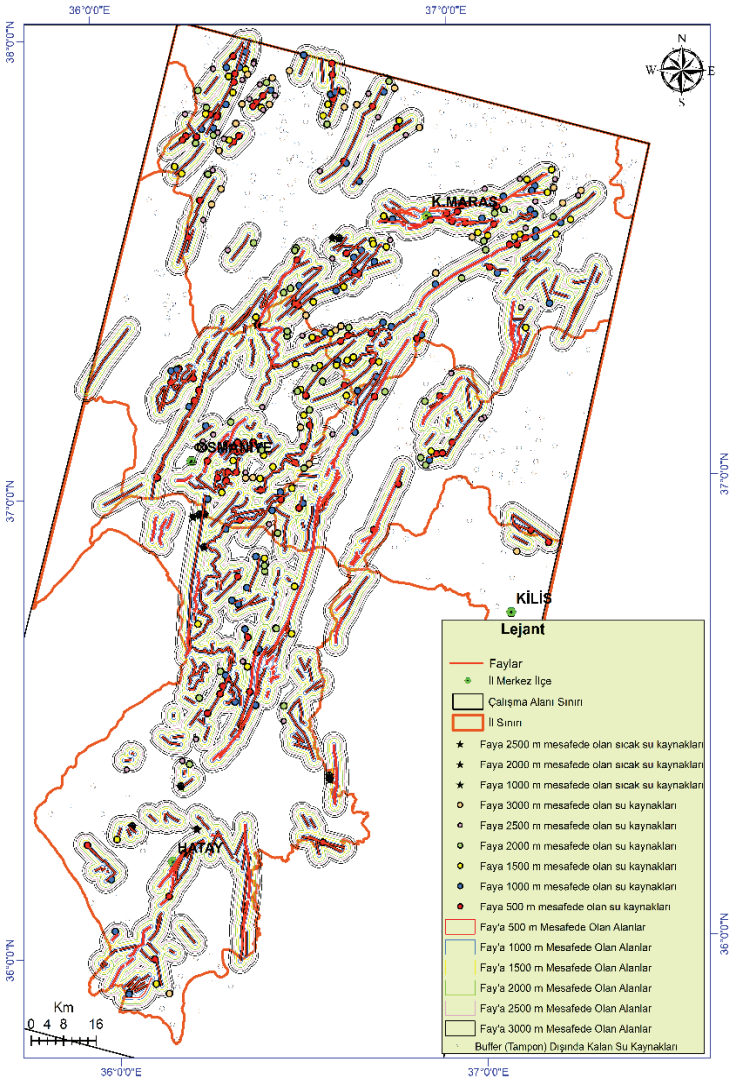


*Şekil 8: Fay merkezde olmak üzere 3000 m'ye kadar uygulanan buffer (tampon) analizine göre su kaynaklarının dağılışı*

ArcMap 10,5 yazılımındaki çalışma ve değerlendirme sonucunda; 37 adet yüksek debili sıcak ve soğuk su kaynağı ile 667 adet düşük debili soğuk su kaynağının genellikle faylarla ilişkili olduğu anlaşılmıştır.

Amik Ovası doğu ve batı kenar kesimlerinde sıcak su kaynaklarında görülen sayısal fazlalık Karasu Fay Zonu ile Ölüdeniz Fay Zonuna paralellik göstermektedir. Yine Amanos Dağları'nın batısında yer alan Erzin sıcak su kaynakları ile Haruniye Kaplıcaları gibi yüksek debili sıcak su kaynakları Ceyhan Fayı ile ilişkilendirilmiştir. Sıcak su kaynaklarının ge-

nel yoğunluğu ise Karasu ve Ceyhan faylarının Doğu Anadolu Fay zonu uzanış doğrultusuna paralel bir durum göstermektedir.

## 4.2. Çalışma Sahasında Yararlanılan Başlıca Jeotermal Kaynaklar ve Özellikleri

### Ilıca Termal Kaynakları (Kahramanmaraş)

Ilıca Kaplıcası Kahramanmaraş ili Oniki Şubat ilçesi sınırları içerisinde Kahramanmaraş şehir merkezine 68 km uzaklıkta yer alır. Kaplıcanın bulunduğu yerleşim yerinin adı da Ilıca'dır. Bu yöre, Amanos Dağları ile Güneydoğu Toros Dağları'nın birbirine kenetlendiği, tektonik olarak Orta Miyosen'den itibaren sıkışma rejimi ve faylanmanın etkili olduğu bir yöredir. Ilıca kaynakları da bu faylanmalar sonucu yüzeye çıkan sıcak su kaynaklarıdır. Ilıca kaynakları engebeli ve 1000 m civarı yükselti değerinin olduğu bir sahada yer almaktadır.

Doğal nitelikli su çıkışı Ilıca Dere vadisi içinde Miyosen kireçtaşı içerisinde oluşmuş bir mağara ile Özel İdare Hamamı'na yakın bir yerden olmaktadır. Sahada 1991 yılından 2007 yılına kadar en derini 575 m'yi bulan çok sayıda kuyu açılmıştır. Ilıca kaynak suları kimyasal olarak; 7-7,5 ph değeri, bikarbonat (HCO3), kükürt (S), kalsiyum (Ca) ve çok sayıda metal mineral içermektedir. Kaynak sularının sıcaklığı 40 ºC ile 50 ºC arasındadır Ilıca kaynakları çalışma sahasındaki en sıcak su kaynağı özelliğindedir.

Ilıca sıcak su kaynaklarının çevresinde 2014 yılı verilerine göre 3000 civarında yatak, 120 adet otel, pansiyon niteliğinde işletme bulunmaktadır. Yöre halkı zaman zaman evlerini kiraya verdiğinden konaklayan misafir sayısı da artmaktadır (Sandal ve Karademir, 2015). Kahramanmaraş Belediyesi tarafından işletilen hamam da bulunmaktadır (Foto 1).

*Fotoğraf: 1: Belediye termal tesisleri - Ilıca (Foto:https://kahramanmaras.bel.tr/foto-galeri/ilica-hamam#&gid=null&pid=2).*

**Döngele ve Hartlap Kaplıcaları**

Kahramanmaraş'a bağlı Döngele Belediyesi ve Hartlap Köyü'ndeki jeotermal alan Mesozoyik kireçtaşları içerisinde ENE – WSW yönlü uzanan fay zonu üzerinde yer almaktadır. 2008-2009 yıllarında Döngele Belediyesi ve Hartlap Köyü'nde yapılan sondaj ile sıcak su kaynağına ulaşılmıştır. Sır Barajı'na yakın olan bu bölgede tesisleşme imkânları yeterli değildir (Kahramanmaraş Valiliği 1, 2014). Ancak 2016 yılında 5 * otel çalışması tamamlanarak faaliyete geçmiştir (Foto 2). Bu otel için açılan kuyu 260 metre derinlikte olup çıkan su 39 °C sıcaklıktadır. 2019 yılı itibarıyla civarda 4 adet pansiyon hizmet vermektedir.

*Fotoğraf 2: Döngele Kasabası (Kahramanmaraş) termal otel*

**Haruniye Kaplıcaları**

Osmaniye İli Düziçi ilçesinin 15 km kuzeyinde Kuşçu Köyü'ndeki Haruniye Kaplıcası'nda su 32°C sıcaklığa sahiptir. Suyun debisi 31 lt/sn'dir. Ph değeri 6,2 olan su potasyum (K), sodyum (Na), kalsiyum (Ca), magnezyum değerleri yüksektir (Tablo 2). Kaplıca suyunun mineralizasyon değeri 1150-1190 mg/lt arasında değişmektedir. Su, romatizma hastalıklarına, deri hastalıklarına, sinirsel hastalıklara ve daha birçok hastalığa karşı olumlu etkisi göstermektedir (Osmaniye Valiliği, 2019). Yaz döneminde yaklaşık 1000 kişiye hizmet veren kaplıca üzerinde 115 oda ve 192 yatak kapasitesine sahip bir tesis vardır (Foto 3).

*Fotoğraf 3: Haruniye Kaplıcaları ve Üzerinde Kurulan Tesis (Kaynak: http://www.osmaniye.gov.tr/)*

**Tahtaköprü Mineralli Suları**

Amanos Dağları'nın Amik Ovası'na bakan yamaçlarındaki Serinyol Mahallesi'nin kuzeybatısında Tahtaköprü Köyü sınırları içerisinde Bedirge deresi üzerindeki köprünün yanında yer alır. Mineralli sular, Amanos Dağları'nın doğu yamaçlarındaki NE-SW yönü fay sistemine bağlı olarak yüzeye çıkmaktadır. Bu kesimde litolojik olarak; Mesozoyik'e ait ultrabazik kayaçlardan olan ofiyolitler, Tersiyer'e ait bazaltlar, kireçtaşları, konglomera yapıları ve Kuvaterner'e ait yamaç döküntüleri ve alüvyonları dikkat çekmektedir.

Tahtaköprü sıcak su kaynağı, debisi 3 lt/sn. olan ve kimyasal olarak yüksek alkaliliği olan akrotermal bir su özelliğindedir (Tablo 2). Su kaynağı üzerinde, şahıs tarafından yapılan ve yöre halkının hizmetine sunulan betonarme bir yapı vardır. Bu yapı içerisinde kadın ve erkekler için ayrı havuzlar oluşturulmuştur. Bekçisi olmayan ve bakımları yöre halkı tarafından yapılan bu termal alandan, genellikle burayı bilen yöre halkı yararlanmaktadır (Foto 4).

*Fotoğraf 4:Tahtaköprü sıcak su kaynaklarının bulunduğu yapı ve içerisindeki havuz*

**Sultanlı Mineralli Suları**

Antakya ilçesi sınırları içerisindeki Hatay Devlet Hastanesi'nin yanında yer alır. Bu kesim etrafına göre nispeten yüksek ve tepelik bir alan görüntüsüne sahiptir. Bu tepelik alanda Pliyosen yaşlı marn, kumtaşı, kiltaşı, miltaşı yapıları bulunmaktadır. Sondaj usulü ile 1,241 m derinlikte birkaç kuyudan gelen suyun birleştirilmesi ile 3 lt/sn. debiye ulaşmıştır. Sultanlı kaynakları, çıkış noktasında 45 °C sıcaklığa sahip olan su hipertermal sulardandır. Bu suyun mineral konsantrasyonu 29.317,121 mg/l şeklinde oldukça yüksek bir seviyededir (Korkmaz ve Karataş, 2011).

*Fotoğraf: 5. Sultanlı mineralli sıcaksu kaynağı üzerinde kurulan Ottoman Termal Oteli*

Mineral açısından zengin olan Sultanlı suyunun bulunduğu konum, tesisleşme için uygun ve elverişli bir alanda bulunmaktadır. Nitekim alandaki beş yıldızlı Ottoman Palace Termal Resort yer almaktadır. 43

°C'lik doğal sıcaklığı litresinde 30 grama yakın toplam mineral içeriği olan Sultanlı kaynağı mineral yoğunluğuyla Türkiye'de önde gelen termal sulardandır. Su kaynağının sedef, inme(felç), akne(sivilce), sinirsel ağrılar, kronik bel ağrısı, eklem hastalıkları ve daha birçok hastalıklara iyi geldiği ifade edilmektedir.

*Tablo 2: Sıcak Su Kaynaklarının Özellikleri (Sandal ve Karademir, 2015; Tıraş, 2004; Korkmaz ve Karataş, 2011; Karataş & Korkmaz, 2012; Öktü vd,1994, çalışmalarından derlenmiştir)*

| Sıcak sular | Hamamat | Tahtaköprü | Kisecik | Ilıca | Yeşilkent | Gökgöl Dere | Başlamış | Taşlıburun Tepe | Kuzuculu | Koyucuhöyük | Hatay Hamamı | Sultanlı |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Sıcaklık | 37,5 | 27 | 20 | 43 | 22 | 25 | 32 | 18 | 33 | 20 | 27 | 45 |
| **PH** | 8,26 | 11,37 | 11,54 | | 6,68 | 6,82 | 6,66 | 6,59 | 6,76 | 10,59 | 7,22 | 7,61 |
| **Debi** | 0,055 | 3 | 0,18 | 2,21 | 0,39 | 3,18 | 2,51 | 4,07 | 5 | 0,038 | 4,5 | 3 |
| **Potasyum (K+)** | 21 | 0,7 | 0,6 | 1,3 | 20 | 6,6 | 56 | 1,2 | 8,8 | 3 | 1 | 43,01 |
| **Sodyum (Na+)** | 265 | 38 | 29 | 17 | 140 | 46 | 265 | 8 | 88 | 10 | 26,5 | 9885,7 |
| **Kalsiyum (Ca+2)** | 150 | 56 | 80 | 33,7 | 353 | 135 | 20 | 544 | 176 | 78 | 76 | 8,61 |
| **Magnezyum (Mg+2)** | 38 | <1 | <1 | 23,6 | 561 | 594 | 575 | 128 | 83 | 17 | 21 | 358,57 |
| **Karbonat (CO3)** | 1 | 18 | 12 | 9 | <1 | <1 | <1 | <1 | <1 | 30 | <1 | |
| **Bikarbonat (HCO3-)** | 439 | <1 | <1 | 201 | 2.990 | 3.271 | 1.800 | 9,2 | 250 | <1 | 299 | 122 |
| **Sülfat (SO4-2)** | 323 | <10 | <10 | 28 | 1,139 | 237 | 1.659 | 1.393 | 574 | 9,1 | 31 | 1 |
| **Demir (Fe+2)** | <0,1 | <0,1 | <0,1 | <0,1 | <0,1 | <0,1 | <0,1 | <0,1 | <0,1 | <0,1 | <0,1 | 0,83 |

## Soğuksu Kaynakları

Çalışma sahasındaki soğuk su kaynakları debi ve kimyasal özellikleri açısından önemli farklılıklara sahiptir (Tablo 2). Antakya'nın kuzeydoğusunda, Narlıca girişinde bulunur. Önceleri Habibineccar Dağı eteklerindeki Miyosen kalkerleri içerisinden faylanmaya bağlı olarak boşalmakta olan bu kaynakların suyu, 1950 yıllarında Antakya'nın özellikle doğu kesimine su temin etmek için açılan ve 120 lt/sn. verim elde edilen kuyularla doğrudan şehir şebekesine verilmiştir (Foto 6). Fazla suları ise tekrar kanallarla akışa bırakmışlardır. Yeraltı su tablasındaki düşüşe bağlı olarak derine çekilen kaynağın suları tamamen kaybolmamış olup, yeraltında önemli miktardaki su varlığı halen mevcudiyetini sürdürmektedir.

*Fotoğraf 6: Soğuksu Kaynakları su toplama deposu*

**Batıayaz Kaynakları**

Batıayaz mahallesi sınırları içerisinde yüzeye çıkan sular yüksek debili su özelliğindedir. Ortalama 50 lt/sn civarında olan su çıkışı çok sayıda noktadan gerçekleşmektedir. Batıayaz kaynakları hem karstik su kaynağı hem de fay kaynağı özelliğindedir. Su kaynaklarının bulunduğu yerlerde kafe, restoran ve piknik alanları oluşturulmuştur. Su kimyasal özellikleri itibarı ile 8 pH'değerine yakın içilebilir sular özelliğindedir. Yüksek debili olmaları bölge için önemli bir doğal kaynak olmasını sağlamaktadır (Foto 7).

*Fotoğraf 7: Batıayaz Köyü'nde bir soğuk su kaynağı örneği*

**Harbiye Kaynakları**

Antakya-Yayladağı yolunun 6. kilometresinde, Harbiye yerleşkesinin güneyinde yer alır. Kretase kalkerlerini kuzeydoğu-güneybatı yönünde kesen bir fay hattı boyunca yüzeye çıkan sular, şelaleler yaparak kat ettikleri yamaç boyunca batıya doğru toplanarak vadi tabanında birleşirler. Daha sonra Döver ve Bahçeköy'e ait araziler içerisinden geçip Asi Nehrine ulaşan Harbiye kaynakları, mevsimsel dalgalanmalar göstermekle beraber yıl boyunca sürekli akışa sahiptirler (Korkmaz & Karataş, 2011). Kaynakların suyu daima serin ve berraktır. Su sıcaklığı 14,7 ile 17,2 °C arasında değişmekte olup, yıllık ortalama sıcaklık 15,7 °C ölçülmüştür (Tepe, Ateş, & Mutlu, 2006). Öte yandan, iz miktarda rastlanan fosfat ve çok düşük değerlerde seyreden AKM gibi göstergeler suyun neredeyse hiçbir kirlenmeye maruz kalmadığını göstermektedir (Tablo 3). Beslenme

havzasını oluşturan Kuseyr Platosu üzerinde yerleşme ve nüfuslanmanın fazla olmaması bu durumu sağlayan en önemli etkendir. Bu sebeple Harbiye Kaynaklarının suyu, içme suyu olarak kullanıma sunulabilmektedir.

*Tablo 3: Kahramanmaraş Pınarbaşı ve Karasu kaynakları ile Harbiye (Hatay) soğuksu kaynaklarının kimyasal özellikleri (Gemci vd., 2016; Tepe ve Mutlu, 2004 )*

| Parametre | Birim | Pınarbaşı | Karasu | Harbiye (Antakya) | TSE 266 max |
|---|---|---|---|---|---|
| pH (25 °C) | | 7,21 | 7,01 | 7,96 | 6,5-9,5 |
| İletkenlik | µs/cm | 342 | 384 | | 25 00 |
| Ölçüm Sıcaklığı | °C | 14,7 | 11,8 | 15,7 | 25 |
| Renk | Pt/Co | 0 | 0 | | 1- 20 |
| Bulanıklık | ntu | 0,2 | 1,56 | | 5 |
| Permanganat | 2,8 | 2,8 | 3 | | |
| Çözünmüş Oksijen | Mg O2/L | 8,07 | 8,27 | 9,56 | - |
| Nitrit | Mg/ L | 0,009 | 0,008 | 3,15 | 0,5 |
| Nitrat | Mg/ L | 1,1 | 0,5 | 0,04 | 50 |
| Toplam Demir | Mg/ L | 0,02 | 0,01 | | 0,2 |
| Toplam Mangan | Mg/ L | 0,010 | 0,011 | | 0,0 5 |
| Serbest Klor | Mg/ L | 0,4 | 0,3 | | 0,5 |
| Amonyak | Mg/ L | 0,06 | 0,06 | 0,01 | 0,5 |
| Kalsiyum | Mg/ L | 138 | 142 | | 20 0 |
| Mağnezyu m | Mg/ L | 52 | 68 | | 15 0 |
| Toplam Sertlik (Ca + Mg) Sertlik | Mg/ L | 19 | 21 | 188 | 20 0- 40 0 |
| Florür | µg/ L | 4,60 | 3,79 | | - |
| Kurşun | µg/ L | 1,391 | 0,1462 | | 10 |

## 5. Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışma ve değerlendirme sonucunda; sıcak ve soğuk su kaynaklarının çoğunlukla faylara yakın oldukları veya diğer bir değişle fay zonu üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Amik Ovası doğu ve batı kenar kesimlerinde sıcak su kaynaklarında görülen sayısal fazlalık Karasu Fay Zonu ile Ölüdeniz Fay Zonuna paralellik göstermektedir. Yine Amanos Dağları'nın batısında yer alan Erzin sıcak su kaynakları ile Haruniye Kaplıcaları gibi yüksek debili sıcak su kaynakları Ceyhan Fayı ile ilişkilendirilmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda sıcak ve mineralli su kaynaklarından daha çok içme ve termal turizm alanında yararlanılmakta olduğu saptanmıştır.

Fakat buna rağmen bu sektör için nitelikli tesis sayısının az olduğu gözlenmiştir. Jeotermal su kaynaklarının konut ısıtılmasında, örtülü tarım alanlarının ısıtılmasında, sanayide kullanımının az olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışma sahasındaki su kaynaklarının hem sıcaklık hem de kimyasal özellikleri açısından birbirlerinden farklı niteliklere sahip oldukları görülmüştür.

Amanos Dağları'nın çevresindeki sahada çıkan mineralli sıcak ve soğuk su kaynaklarının değerlendirilmesi için planlamalar yapılarak yatırıma dönüştürülmesi sağlanmalıdır.

Çalışma sahasında Erzin, Antakya, Haruniye, Hamamat mineralli su kaynaklarına olan turist ilgisi fazladır. Bundan dolayı bölgenin kaynak su potansiyelinin değerlendirilmesi sosyo-ekonomik kalkınma için uygun olacaktır.

Antakya yakınlarındaki Batıayaz ve Harbiye kaynak suları gibi yüksek debili soğuk su kaynaklarının, gelecekte yaşanabilecek kuraklık şartları da göz önünde bulundurulduğunda kullanım potansiyellerinin arttırılması uygun olacaktır.

## 6. Kaynakça

AFAD, 2. (2020, 12 05). AFAD, T.C. İç İşleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durumu Yönetimi Başkanlığı: https://www.afad.gov.tr/fay-nedir- adresinden alındı

Akkuş, İ., & Alan, H. (2016). *Türkiye'nin Jeotermal Kaynakları, Projeksiyonlar, Sorunlar ve Öneriler Raporu.* Ankara: Türkiye Jeoloji Mühendisleri Odası Yayın No:123.

Akkuş, İ., Akıllı, H., & Ceyhan, S. (2005). *Türkiye Jeotermal Kayankaları Envanteri.* Ankara: Maden Tetkik Ve Arama Enstitüsü.

Bilgin, T. (1969). Ceyhan Doğusunda Volkanik Şekiller ile Hassa Leçesi. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Fakültesi Yayın No:58*, 18-23.

Çapan, U. Z., Vidal, P., & Cantagrel, J. M. (1987). K-Ar, Nd, Sr and Pb Isotopic Study Of Quaternary Volcanism in Karasu Valley (Hatay), N-End Of Dead-Sea Rift Zone in SE-Turkey. *Yerbilimleri*.

Gemci, E., Akarsu, S., Zıba, C. A., & Dolaz, M. (2016). Kahramanmaraştaki Ayvalı Yüzey Suyu, Pınarbaşı ve Karasu Kaynaklarının İçme Suyu Kalitesinin Araştırılması. *KSU. Journal of Engineering Sciences, 19(1)*, 21-24.

Güney, E. (2004). *Türkiye Hidrografyası.* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Herece, E., Paksoy, A., & Kapucu, M. (2008). *DAF Boyu Jeoloji Haritası.* Ankara: Maden Tetkik ve Arama Müdürlüğü.

Kahramanmaraş Valiliği 1. (2014). *Kahramanmaraş İli 2013 Yılı Çevre Durum Raporu.* Kahramanmaraş: ÇED, İzin ve Dentim Şube Müdürlüğü, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.

Kahramanmaraş Valiliği. (2017). *Kahramanmaraş İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu.* Kahramanmaraş: T.C. Kahramanmaraş Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü.

Karataş, A. (2017). *Karasu Çayı Havzasının Hidrografik Planlaması.* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Karataş, A., & Korkmaz, H. (2012). *Hatay İli'nin Su Potansiyeli ve Sürdürülebilir Yönetimi.* Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları No:40.

Korkmaz, H., & Karataş, A. (2011). Hatay İİİ mineralli su kaynakları. *Fiziki Coğrafya Araştırmaları*, 355.

MTA. (2017, Mayıs 18). *Türkiye Jeotermal Enerji Potansiyeli ve Arama Çalışmaları (Kasım 2017)*. https://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/jeotermal-enerji-arastirmalari adresinden alındı

Musa A., R. F. (2006). Karasu Grabeni (Hatay) Osmaniye-Ceyhan(Adana)Islahiye (Gaziantep)ve Narlı (Kahramanmaraş)Arasında Kalan Alanlardaki Kuvaterner Yaşlı Bazaltik Volkanizmanın Petrolojisi. *Tübitak Çevre Atmosfer Yer ve Deniz Bilimleri Araştırma Gurubu*, 239-251.

Osmaniye Valiliği. (2013). *2012 Osmaniye Çevre Durum Raporu.* Osmaniye: Osmaniye Valiliği.

Osmaniye Valiliği. (2019, 05 20). *Haruniye Kaplıcaları*. http://www.osmaniye.gov.tr/haruniye-kaplicalari: http://www.osmaniye.gov.tr adresinden alındı

Ödemiş, B., & Bozkurt, S. (2007). Amik Ovası Yeraltı Ve Yerüstü Su Kaynaklarının Sürdürülebilirliği. *7. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi Yaşam Çevre Teknoloji 24-27 Ekim 2007* (s. 422-428). İzmir: TMMOB Çevre Mühendisleri Odası.

Öktü, G., Dilemre, A., & Olgun, Ş. (1994). *Türkiye Termal ve Mineralli Sular Envanteri Hatay (31)* . Ankara: M.T.A. Genel Müdürlüğü Enerji Hammadde Etüt ve Arama Dairesi Başkanlığı.

Öngür, T. (2011). Türkiye'deki Genç Volkanlar ve Jeotermal Kaynaklar. *Tesisat Mühendisliği Kongresi Jeotermal Enerji Semineri* (s. 51-58). İzmir: TMMOB Makina Mühendisleri Odası.

Pelen, N. (2002). Hassa, Güvenç-Yalangoz (Kırıkhan-Antakya) Yöresi Bazalt ve Çevre Kayaçların Jeolojik, Petrografik, . *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendsiliği AnabilimDalı (Yayınlanmış Doktora Tezi), Adana* .

Rojay, B., Heimannb, A., & Toprak, V. (2001). Neotectonic and volcanic characteristics of the Karasu fault zone (Anatolia, Turkey): The transition zone between the Dead Sea transform and the East Anatolian fault zone. *Geodinamica Acta 14*, 1-17.

Sandal, E. K., & Karademir, N. (2015). Ilıca (Kahramanmaraş) kaplıcalarında termal turizm odaklı rekreasyon faaliyetleri. *Türk Coğrafya Dergisi S (64)*, 39-50.

Tepe, Y., & Mutlu, E. (2004). Hatay Harbiye Kaynak Suyu'nun Fiziko-Kimyasal Özellikleri. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Sayı 6*, 77-88.

Tıraş, M. (2004). Haruniye Kaplıcası. *Türk Coğrafya Dergisi Sayı 43*, 97-108.

Toprak V., R. B. (2003). Hatay Grabeninin Neotektonik Evrimi ve Ölü Deniz Fay Kuşağı İle İlişkisi. *Tübitak Yer Deniz ve Atmosfer Bilimleri Araştırma Gurubu*, 32-38.

Toros, Ö. (2011). Jeotermal Kaynakların Sağlık ve Termal Turizmde Değerlendirilmesi. *Jeofizik Bülteni*, (s. 29).

# Bölüm 111

## KAMUDA YAPILAN MUHASEBE DENETİMİNİN MUHASEBE ÇALIŞANLARI NEZDİNDEKİ ALGISI: KARS ÖRNEĞİ[1]

*Seyhan ÖZTÜRK*[2]

*Özlem GÜNER*[3]

1 Kafkas Üniversitesi, SBE tarafından kabul edilmiş, aynı isimdeki yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, seyhan87ozturk@gmail.com

3 Kafkas Üniversitesi, SBE İşletme Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, ozlemerdagi@hotmail.com

## 1. GİRİŞ

Kamuyu bilgilendirmek adına sunulan bilgilerin birçoğu muhasebe bilgilerinden oluşmaktadır. Muhasebe bilimi, kamunun bilgilendirilmesi için bu bilgileri üreterek önemli bir amaca hizmet etmektedir. Üretilen bu bilgilerin güvenilir ve gerçeğe uygun olması son derece önemli bir husustur. Kamuyu bilgilendirmek için devlet muhasebesinin bilgileri büyük bir öneme sahiptir. Vatandaşın devlete emanet ettiği varlıklar nelerdir ve vatandaş hangi yükümlülükler altında devlet tarafından sorumlu tutulmuştur? Bu noktada devlet muhasebesi bu soruların cevaplarını sistemli bir şekilde kamuoyuna sunacak ve siyasi sorumluluğunun alınmasına katkı sağlayacaktır.

Değişen ve gelişen şartlar doğrultusunda kamu yönetiminde birçok değişimler olmakta ve devlet muhasebesi kavramı yerini daha geniş kapsama sahip olan kamu sektörü muhasebesi kavramına bırakmaktadır. Kamu sektörü muhasebesi sağlık, adalet, savunma, eğitim ve bayındırlık gibi kamu hizmetleri, az olan kamu kaynakları ile en etkili ve verimli şekilde kullanmak için bu hizmetleri sunabilmek adına bir mali sistemden oluşmaktadır. Bunun için mali verilerin en sağlıklı şekilde verilebilmesi için muhasebenin açık, doğru ve güvenilir olması gerekmektedir. Yani kamu sektörü muhasebesi, kurumların ve işletmelerin kaliteli bir bilgiye ulaşabilmesi için günümüz şartları doğrultusunda en iyi şekilde bilgi vermekle yükümlü olan bir sistemdir. Şeffaflık, hesap verilebilirlik, güvenilirlik ve doğruluk gibi unsurlar mali verilerin elde edilmesinde dikkat edilmesi gereken önemli etkenlerdir (Genç: 2013: 2).

Çalışmanın temel amacı, sürekli ilerleme ve değişim içinde olan kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumlardaki çalışanların, denetim faaliyetinden hangi kriterler bağlamında, ne yönde etkilendiğini tespit etmektir. Söz konusu amaç doğrultusunda, Kars ilinde faaliyet gösteren tüm kamu kurumlarına ulaşılarak yalnızca muhasebe çalışanlarını kapsayan bir anket çalışması yapılmıştır.

## 2. MUHASEBE DENETİMİ

Denetim kavramının kökeni oldukça eskilere dayanmaktadır. Sanayideki gelişme ve değişmeler; ekonomide hareketlilik başlatmış, kamu yatırımlarında birçok düşsel değişikliğe sebep olmuştur. Bu sebeple kamu için sürdürülen faaliyetler ve alınan kararlarda farklı bir bakış açısı ile denetime yaklaşılmaya başlanmıştır (Kuluçlu, 2006: 3).

Başlangıçta tek amacı sahtekârlığın tespiti olan muhasebe denetimi 1900'lü yıllara gelindiğinde, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle işletmelerin yapısının ve işlemlerinin daha karmaşık hale gelmesiyle birlikte olası istenmeyen hatalarla da ilgilenmeye başlamıştır. Sahtekârlık tespiti hala

önemli bir denetim amacı olarak kabul edilirken denetimin odağı maddi hata veya ihmallerden kaçınma ve uygun muhasebe ilkelerinin seçimini kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Pincus, 1989: 54).

Muhasebe denetimi, belirli bir ekonomik birim veya döneme ait parasal şekilde ifade edilebilir bilgilerin önceden tespit edilmiş ölçütlere uygunluğunu belirlemek, bunlar hakkında rapor sunmak amacı ile bağımsız bir denetçi tarafından yapılan delil toplama ve değerleme süreci olarak tanımlanmaktadır (Karanfiloğlu, 1999: 28-29).

## 3. KAMU SEKTÖRÜ MUHASEBESİ

Devlet, kişi ve kurumların bilgi ihtiyaçlarını gidermek amacı ile faaliyetlerini ve ekonomi üzerindeki etkisini kayıt altına almaktadır. Bu kayıt altına aldığı bilgileri doğru, güvenilir ve detaylı bir şekilde raporlayan sisteme devlet muhasebesi denmektedir (Tümer ve Demirbaş, 2017: 71).

Devlet, toplumsal gereksinimlerin karşılanmasını üstlenen bir yapıdır. Dolayısıyla söz konusu gereksinimlerin karşılanması için gelir elde edilip, bu gelirlerin dikkatli bir şekilde harcanması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda devlet tüzel bir kişiliğe sahip olup, bu tüzel kişiliğin sahip olduğu varlıkların ve borçların izlenmesi süreci devlet muhasebesini ifade etmektedir (Yanık, 2002: 1-2). Bu süreçte sorumlu olunan kişi ve kurumlar hükümet bünyesindeki politikacılar, yerli ve yabancı yatırımcılar, akademisyenler, halk vb.dir. Söz konusu kişiler ve kurumlara doğru ve güvenilir bilgileri vermek devlet muhasebesinin temel görevi sayılmaktadır (Karaarslan, 2005: 1).

Kamu sektörü muhasebesinin özelliklerini; buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak şu şekilde sıralamak mümkündür (Genç, 2013: 11):

- Karar verme aşamasında doğru bilgiye ulaşılmasını sağlamak,
- Kamu hesapları doğrultusunda bütçe gelir ve giderlerinin raporlanması ve sistemli bir şekilde sürekliliğinin sağlanması,
- Yapılmış olan hizmet giderlerinin tespit edilmesi,
- Yapılmış olan faaliyet sonuçları ve performansa ait bilgilerin sunumu,
- Bir mali yıla ait olan gelir ve giderlerdeki oluşan değişimleri analiz ederek, bir sonraki döneme ait değerlendirilmelerin yapılması,
- Belirli dönemler içinde kurumların mali durumuna ait açık ve anlaşılır bilgilerini, kamuoyuna rapor halinde verilmesi.

# 4. KAMUDA YAPILAN MUHASEBE DENETİMİNİN MUHASEBE ÇALIŞANLARI NEZDİNDEKİ ALGISI: KARS ÖRNEĞİ

Bu kısımda yapılan araştırmanın amacı, önemi, modeli, hipotezleri, veriler ve değerlendirmeler yer almaktadır.

## 4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Kars İlinde kamu kurumlarında çalışan, muhasebe ile ilgili en üst pozisyonda yer alan çalışanların üzerindeki muhasebe denetimi faaliyetini algısının değerlendirilmesidir.

## 4.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmada muhasebe denetiminin muhasebe çalışanlarının davranışları üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla ilgili yazın incelenerek araştırma modeli ve hipotezleri oluşturulmuştur. Araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

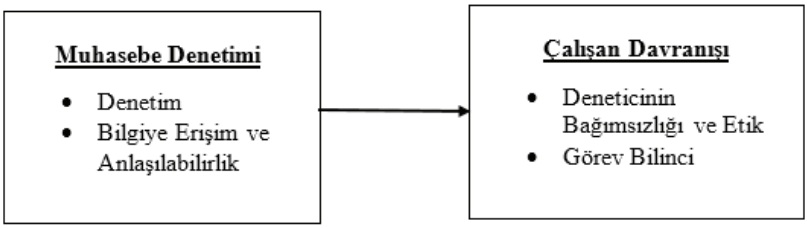


*Şekil 1:Araştırma Modeli*

Araştırma modelinden yola çıkılarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

**$H_1$:**Muhasebe denetimi, çalışan davranışını pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkiler.

**$H_{1a}$:**Muhasebe denetimi, denetçinin bağımsızlığını ve etiğini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkiler.

**$H_{1b}$:**Muhasebe denetimi, görev bilincini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkiler.

**$H_{1c}$:**Bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik, denetçinin bağımsızlığını ve etiğini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkiler.

**$H_{1d}$:**Bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik, görev bilincini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkiler.

## 4.3. Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerinin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda alan yazını incelenerek çalışma amacına uygun ölçüm araçları belirlenmiş ve önceki çalışmalarda güvenilirliği ve geçerliliği kanıtlanmış ölçekler kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formu 3 bölüm ve 37 ifadeden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde kamu sektörü muhasebe çalışanlarının demografik bilgilerine yönelik ifadeler, ikinci bölümde; kamu sektörü muhasebe denetimini ölçmeye yönelik 16 ifade bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise muhasebe çalışanlarının davranışlarına ilişkin 15 ifade yer almaktadır. Anket formunda yer alan ölçekler Genç 'in (2013) çalışmasından uyarlanmıştır. Formda yer alan her bir ölçek 5'li likert tipinde hazırlanmıştır (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4-Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum).

## 4.4. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evreni Kars ilinde bulunan kamu kurumlarında, muhasebe alanında çalışan kişilerden oluşmaktadır. Araştırmacı çalışanlarla bire bir görüşme yaparak anket formunun doldurulmasını sağlamıştır.

Anket uygulamasının yapıldığı dönemde Kars ilinde kamu sektöründe toplam 138 muhasebe çalışanının bulunduğu saptanmıştır. Araştırma için gerekli örneklem büyüklüğü 102 olarak tespit edilmiştir (www.etikaraştırma.com. Erişim Tarihi:19.12.2019). Bu doğrultuda araştırmacı her bir kurumu ziyaret ederek toplam 106 muhasebe çalışanına ulaşmıştır. Ziyaret edilen kurumlara ilişkin bilgiler ise şu şekildedir:

Kars Belediye Başkanlığı'ndan 23 çalışana, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü'nden 3 çalışana, Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü'nden 6 çalışana, Karayolları 18. Bölge Müdürlüğü'nden 13 çalışana, Milli Eğitim Müdürlüğü'nden 8 çalışana, İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü'nden 2 çalışana, Sağlık İl Müdürlüğü'nden 4 çalışana, Defterdarlık 'tan 16 çalışana, Kars Valiliği'nden 2 çalışana, İl Göç İdaresi Müdürlüğü'nden 2 çalışana, Kars İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü'nden 4 çalışana, Kars Müftülüğü'nden 3 çalışana, Kars Kadastro Müdürlüğü'nden 3 çalışana, Serhat Kalkınma Ajansı'ndan 3 çalışana, İl Özel İdaresi'nden 5 çalışana, Kars Tarım İl Müdürlüğü'nden 3 çalışana, Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü'nden 5 çalışana ve Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden 1 çalışana ulaşılmıştır.

Anketin gönüllülük esasına dayanarak doldurulması ve çalışma sürecinde bazı çalışanların izinde olması çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

## 4.5. Analiz ve Bulgular

Çalışmada SPSS paket programından yararlanılarak Frekans analizi, Açıklayıcı Faktör Analizi, farklılıkları test etmek için de Anova testi yapılmıştır. Anlamlı farklılıkların olduğu durumda Tukey testi, varyansın homejen olmadığı durumda ise Tamhane T2 testi tercih edilmiştir. İlişkileri test etmek için de Pearson Korelasyon Testi yapılmıştır.

### 4.5.1. Demografik Bilgilere İlişkin Analiz Bulguları

Araştırmaya katılan muhasebe çalışanlarına ilişkin frekans analizleri yapılmış ve demografik bilgiler Tablo 1 ’de aktarılmıştır.

*Tablo 1.Muhasebe Çalışanlarının Demografik Bilgileri*

| Değişken | Kategori | Frekans | (%) | **Değişken** | **Kategori** | **Frekans** | **(%)** |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Cinsiyet** | Kadın | 43 | 40,6 | **Medeni Durum** | Evli | 67 | 63,2 |
| | Erkek | 63 | 59,4 | | Bekâr | 39 | 36,8 |
| **Yaş** | | | | Eğitim Durumu | | | |
| | 18-24 | 3 | 2,8 | | Lise veya altı | 14 | 13,2 |
| | 25-34 | 46 | 43,4 | | Ön Lisans | 28 | 26,4 |
| | 35-44 | 41 | 38,7 | | Lisans | 56 | 52,8 |
| | 45 üstü | 16 | 15,1 | | Lisans Üstü | 8 | 7,5 |
| **Çalışma Süresi** | | | | Gelir | | | |
| | 1 yıldan az | 5 | 4,7 | | 1501-2500 TL | 17 | 16 |
| | 1-5 | 20 | 18,9 | | 2501-3500 TL | 19 | 17,9 |
| | 6-10 | 40 | 37,7 | | 3501-4500 TL | 43 | 40,6 |
| | 10 yıldan fazla | 41 | 38,7 | | 4501-5500 TL | 17 | 16 |
| | | | | | 5500 TL’den fazla | 10 | 9,4 |

Tablo 1’e göre araştırmaya katılan muhasebe çalışanlarının 43’ü kadın 63’ü erkektir. Bu katılımcılardan 67’si evliyken 39’u bekârdır. Yaş değişkeni açısından 25-34 yaş arasındakilerin sayısı daha fazladır (46). Bu yaş grubunu sırasıyla 35-44 (41), 45 üstü (16) ve 18-24 (3) yaş grubu izlemektedir. Eğitim açısından lisans (56) düzeyindekiler en fazla iken bu grubu önlisans (28), lise veya altı (14) ve lisansüstü (8) düzeyleri izlemektedir. Çalışma süresi değişkeni açısından bulgulara bakıldığında 10 yıldan fazla (41) ve 6-10 yıl arası (40) çalışanlar sayıca fazlayken, 1-5 yıl arası (20) ve 1 yıldan az (5) süredir çalışanlar sayıca azdır. Son olarak gelir durumu açısından ise 3501-4500 grubunun daha fazla sayıda olduğu, bu grubu ise sırasıyla 2501-3500 (19), 1501-2500/4501-5500 (17) ve 5500’den fazla (10) gruplarının izlediği gözlenmektedir.

### 4.5.2. Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada yer alan ölçek boyutlarına ilişkin ifadelerin aritmetik ortalaması, standart sapması, frekans dağılımları ve yüzde değerleri sırasıyla aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

*Tablo 2.Denetim Boyutuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler*

| **Değişken** | $\overline{X}$ | **SS** | **1** | | **2** | | **3** | | **4** | | **5** | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | **F** | **%** | **F** | **%** | **F** | **%** | **F** | **%** | **F** | **%** |
| **MD1** | 3,2075 | 1,01152 | 3 | 2,8 | 30 | 28,3 | 21 | 19,8 | 46 | 43,4 | 6 | 5,7 |
| **MD2** | 3,1887 | 1,01525 | 5 | 4,7 | 26 | 24,5 | 24 | 22,6 | 46 | 43,4 | 5 | 4,7 |
| **MD3** | 2,9340 | 1,07144 | 7 | 6,6 | 37 | 34,9 | 24 | 22,6 | 32 | 30,2 | 6 | 5,7 |
| **MD4** | 2,9717 | 1,07311 | 8 | 7,5 | 31 | 29,2 | 30 | 28,3 | 30 | 28,3 | 7 | 6,6 |
| **MD5** | 3,2736 | 1,00979 | 6 | 5,7 | 16 | 15,1 | 36 | 34 | 39 | 36,8 | 9 | 8,5 |
| **MD6** | 2,8491 | 1,10231 | 10 | 9,4 | 36 | 34 | 27 | 25,5 | 26 | 24,5 | 7 | 6,6 |
| **MD7** | 2,8585 | 1,04598 | 10 | 9,4 | 30 | 28,3 | 37 | 34,9 | 23 | 21,7 | 6 | 5,7 |
| **Genel** | **3,0404** | **,82966** | | | | | | | | | | |

Tablo 2'de denetim boyutunda yer alan ifadelerin değerleri yer almaktadır. Tabloya bakıldığında MD5 (Muhasebe denetimi ile kurumumuz faaliyetlerini daha verimli/etkili bir şekilde sürdürebilmektedir.) ifadesinin en yüksek ortalamaya ($\overline{X}$=3,2736) sahip olduğu görülmektedir. Bu ifadeyi sırasıyla MD1 (Kamu sektörü muhasebe bölümü çalışanları bilişim teknolojilerini muhasebe denetiminde yeterince kullanmaktadırlar.), MD2 (Denetimde yaşanan düzenlemelere ve gelişmelere sürekli olarak uyum sağlanmaktadır.),MD4 (Muhasebe alanında yapılan dış denetimler yeterlidir.), MD3 (Muhasebe alanında yapılan iç denetimler yeterlidir.), MD7 (Etkin ve etkili bir iç denetim yapılmaktadır.) ve MD6 (Etkin ve etkili bir dış denetim yapılmaktadır.) ifadeleri takip etmiştir.

*Tablo 3.Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler*

| Değişken | $\overline{X}$ | **SS** | **1** | | **2** | | **3** | | **4** | | **5** | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | F | **%** | **F** | **%** | **F** | **%** | **F** | **%** | **F** | **%** |
| **MD10** | 3,2453 | ,97406 | 3 | 2,8 | 27 | 25,5 | 21 | 19,8 | 51 | 48,1 | 4 | 3,8 |
| **MD11** | 3,5377 | ,90685 | 4 | 3,8 | 11 | 10,4 | 22 | 20,8 | 62 | 58,5 | 7 | 6,6 |
| **MD13** | 3,0849 | 1,06116 | 4 | 3,8 | 36 | 34 | 20 | 18,9 | 39 | 36,8 | 7 | 6,6 |
| **MD14** | 3,3302 | ,99256 | 4 | 3,8 | 20 | 18,9 | 27 | 25,5 | 47 | 44,3 | 8 | 7,5 |
| **MD15** | 3,6509 | ,93648 | 3 | 2,8 | 10 | 9,4 | 23 | 21,7 | 55 | 51,9 | 15 | 14,2 |
| **MD16** | 3,6792 | ,96162 | 4 | 3,8 | 7 | 6,6 | 26 | 24,5 | 51 | 48,1 | 18 | 17 |
| **Genel** | **3,4214** | **,68784** | | | | | | | | | | |

Tablo 3'de görüldüğü üzere Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik boyutunda MD16 (Kamu sektörü muhasebe bölümü çalışanlarının hazırladığı raporlar gerçeği yansıtmaktadır.) ifadesi en yüksek ortalamaya ($\overline{X}$=3,6792) sahiptir. Daha sonra sırasıyla MD15 (Muhasebe verileri yasalara ve mevzuata uygun bir şekilde kontrol edilmektedir.), MD11 (Muhasebe bilgi sistemi, standartlar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.), MD14 (Kamu sektörü muhasebe bölümü çalışanları bilişim teknolojilerinden yeterince yararlanabilir.), MD10 (Muhasebe bilgi sistemi, kamu yöneticilerinin ihtiyaç duyduğu bilgilerin tamamını sağlayabilir.) ve MD13 (Kamu sektöründe hazırlanan yıllık raporlar ve mali tablolar herkes tarafında kolayca anlaşılır.) değişkenleri gelmektedir.

*Tablo 4.Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler*

| Değişken | $\overline{X}$ | SS | 1 | | 2 | | 3 | | 4 | | 5 | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | F | % | F | % | F | % | F | % | F | % |
| **DE2** | 3,6604 | ,93490 | 3 | 2,8 | 10 | 9,4 | 22 | 20,8 | 56 | 52,8 | 15 | 14,2 |
| **DE3** | 3,7642 | ,93148 | 4 | 3,8 | 5 | 4,7 | 22 | 20,8 | 56 | 52,8 | 19 | 17,9 |
| **DE5** | 3,8491 | ,72759 | 2 | 1,9 | 3 | 2,8 | 16 | 15,1 | 73 | 68,9 | 12 | 11,3 |
| **DE6** | 4,0094 | ,72368 | 0 | 0 | 4 | 3,8 | 15 | 14,2 | 63 | 59,4 | 24 | 22,6 |
| **DE7** | 3,5283 | ,95825 | 2 | 1,9 | 14 | 13,2 | 31 | 29,2 | 44 | 41,5 | 15 | 14,2 |
| **DE8** | 4,0377 | ,80385 | 0 | 0 | 5 | 4,7 | 17 | 16 | 53 | 50 | 31 | 29,2 |
| **DE14** | ,36981 | ,87472 | 1 | 0,9 | 9 | 8,5 | 28 | 26,4 | 51 | 48,1 | 17 | 16 |
| **Genel** | **3,7925** | **,60227** | | | | | | | | | | |

Tablo 4'deki değerler incelendiğinde Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik boyutunda en yüksek ortalamaya ($\overline{X}$=4,0377) sahip ifadenin DE8 (Denetçilerin bağımsızlığı yeterli mesleki bilgi ve tecrübe sahibi olmasını gerektirir.) olduğu görülmektedir. Daha sonra onu sırasıyla DE6 (Denetçilerin bağımsızlığı verilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini arttırmaktadır.), DE5 (Muhasebe bilgi sistemi ve iç denetim bir bütündür.), DE3 (Dış denetim iç denetimin önemini arttırmaktadır.), DE14 (Kamu muhasebesi meslek etiği, kurumlarda meydana gelen yolsuzlukları azaltmaktadır.), DE2 (Denetim, belge ve raporlarda yapılan hata ve hileleri ortaya çıkarmaktadır.) ve DE7 (İç denetçilerin çalışma sonuçları tarafsız ve çıkar çatışmasından uzaktır.) ifadeleri izlemektedir.

*Tablo 5.Görev Bilinci Boyutuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler*

| Değişken | $\overline{X}$ | SS | 1 | | 2 | | 3 | | 4 | | 5 | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | F | % | F | % | F | % | F | % | F | % |
| **DE1** | 2,7170 | 1,07575 | 12 | 11,3 | 38 | 35,8 | 30 | 28,3 | 20 | 18,9 | 6 | 5,7 |
| **DE10** | 3,3491 | ,89488 | 3 | 2,8 | 14 | 13,2 | 39 | 36,8 | 43 | 40,6 | 7 | 6,6 |
| **DE11** | 2,4434 | 1,10480 | 25 | 23,6 | 33 | 31,1 | 26 | 24,5 | 20 | 18,9 | 2 | 1,9 |
| **Genel** | **2,8365** | **,81162** | | | | | | | | | | |

Görev Bilinci boyutuna ilişkin değerler incelendiğinde DE10 (Yönetim, iç denetimin etkinliğini ve verimliliğini arttırmak için kontroller yapmaktadır.) ifadesinin en yüksek ortalamaya ($\overline{X}$=3,3491) sahip ifade olduğu görülmektedir. Sırasıyla DE1 (Ülkemizde kaliteli ve etkin bir muhasebe denetimi yapılmaktadır.) ve DE11 (Kamu sektörü muhasebe bölümü çalışanlarına yeterince hizmet içi eğitim veriliyor.) ifadelerinin ortalamaları ise $\overline{X}$ = 2,7170 ve $\overline{X}$ =2,4434'tür.

### 4.5.3. Ölçeklere İlişkin Güvenilirlik Analizleri

Güvenirlilik, bir çalışmada kullanılan ölçeğin tutarlı olup olmadığını ve kalıcı bir ölçek olup olmadığını göstermektedir (Kerse, 2017: 132). Araştırmada öncelikle her iki ölçekteki maddelere kendi içinde güvenilirlik analizi yapılmıştır. Analizde madde toplam puan korelasyonu değerlerinin 0,30'dan yüksek olması referans alınmıştır (Hinton, vd., 2004: 363). Muhasebe denetimi ölçeğine yapılan güvenilirlik analizinde MD12 sorusunun düzeltilmiş madde toplam puan korelasyonunun (0,262) referans değeri sağlamadığı tespit edilerek analiz dışında bırakılmıştır.

*Tablo 6.Muhasebe Denetimi Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi*

| | Madde Silinirse Ölçek Ortalaması | Madde Silinirse Ölçek Varyansı | Düzeltilmiş Madde Toplam Puan Korelasyonu | Madde Silinirse Cronbach Alpha Katsayısı |
|---|---|---|---|---|
| MD1 | 45,0660 | 91,910 | ,570 | ,911 |
| MD2 | 45,0849 | 89,736 | ,688 | ,907 |
| MD3 | 45,3396 | 88,436 | ,715 | ,906 |
| MD4 | 45,3019 | 87,260 | ,777 | ,904 |
| MD5 | 45,0000 | 89,238 | ,720 | ,906 |
| MD6 | 45,4245 | 89,237 | ,650 | ,908 |
| MD7 | 45,4151 | 90,436 | ,626 | ,909 |
| MD8 | 45,0283 | 92,333 | ,601 | ,910 |
| MD9 | 45,0566 | 90,340 | ,685 | ,907 |
| MD10 | 45,0283 | 93,952 | ,481 | ,914 |
| MD11 | 44,7358 | 93,568 | ,547 | ,912 |
| MD13 | 45,1887 | 94,440 | ,408 | ,917 |
| MD14 | 44,9434 | 91,216 | ,622 | ,909 |
| MD15 | 44,6226 | 92,447 | ,592 | ,910 |
| MD16 | 44,5943 | 92,529 | ,570 | ,911 |

Araştırmada çalışan davranışı ölçeğine yapılan güvenilirlik analizi bulguları Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde bazı ölçek maddelerinin bulunmadığı gözlenmektedir. Bu durumun nedeni güvenilirlik analizinde DE15 (0,148), DE16 (0,195) ve DE12 (0,232) sorularının düzeltilmiş madde toplam puan korelasyonunun 0,30 referans değerinden düşük olmasıdır. Söz konusu bu nedenle ilgili maddeler analizden çıkarılmış ve kalan maddelere ilişkin bulgular Tablo 7 'de sunulmuştur.

*Tablo 7.Çalışan Davranışı Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi*

| | Madde Silinirse Ölçek Ortalaması | Madde Silinirse Ölçek Varyansı | Düzeltilmiş Madde Toplam Puan Korelasyonu | Madde Silinirse Cronbach Alpha Katsayısı |
|---|---|---|---|---|
| DE1 | 39,5472 | 32,974 | ,506 | ,815 |
| DE2 | 38,6038 | 33,461 | ,560 | ,809 |
| DE3 | 38,5000 | 33,757 | ,532 | ,812 |
| DE4 | 38,6132 | 33,211 | ,627 | ,804 |
| DE5 | 38,4151 | 35,140 | ,547 | ,812 |
| DE6 | 38,2547 | 35,239 | ,538 | ,813 |
| DE7 | 38,7358 | 33,434 | ,545 | ,811 |
| DE8 | 38,2264 | 35,396 | ,454 | ,818 |
| DE9 | 38,7075 | 36,018 | ,392 | ,823 |
| DE10 | 38,9151 | 36,155 | ,319 | ,829 |
| DE11 | 39,8208 | 34,949 | ,323 | ,833 |
| DE14 | 38,5660 | 33,848 | ,567 | ,809 |

### 4.5.4. Ölçeklere İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizleri

Açımlayıcı faktör analizi, değişkenlerdeki birbiriyle ilişkili maddeleri gruplayan ve ortak faktörler altında toplayan bir analiz yöntemidir (Kerse, 2017: 128). Araştırmada her bir ölçeğe sırasıyla varimaks açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analizler için araştırma örneklemimiz 106 olduğu için madde faktör yüklerinin 0,50'nin üstünde olması dikkate alınmıştır (Yaşlıoğlu, 2017: 78). Bunun yanında faktörlerde binişiklik incelenmiş ve binişik olan her bir maddenin diğer binişik olduğu faktör yükleri arasında 0,10'un altında fark olan maddeler analizden çıkarılmıştır (Çokluk vd., 2012:233). Öte yandan analizde örneklem yeterliliğini gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi değerinin 0,60 ve Barlett Küresellik Testi değerinin 0,000 olması referans alınmıştır (Kerse, 2017: 129). Muhasebe denetimi ölçeğine yapılan faktör analizinde MD8 ve MD9 maddelerinin binişik olması ve söz konusu binişiklik kriterine sağlamaması nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Bu maddelerin analizden çıkarılmasıyla elde edilen KMO ve Bartlett değerleri Tablo 8'de verilmiştir.

*Tablo 8.Muhasebe Denetimi Ölçeği KMO ve Barlett Değerleri*

| **Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO)** | | ,839 |
|---|---|---|
| Barlett Küresellik Testi (Barlett's Test of Sphericity) | **Ki-Kare** | 744,185 |
| | **S.d.** | 78 |
| | **p** | ,000 |

Tablo 8'deki bulgular KMO değerinin 0,60'dan yüksek olduğunu ve Barlett değerinin referans değeri karşıladığını göstermektedir. Muhasebe denetimi ölçeğine ilişkin madde faktör yükleri ve ilgili bulgular Tablo 9'da yer almaktadır.

*Tablo 9.Muhasebe Denetimi Ölçeği Faktör Yükleri*

| Faktörler | **Faktör Yükleri** | **Özdeğerler** | **Açıklanan Varyans** | **Toplam Varyans%** |
|---|---|---|---|---|
| **1.Faktör: Denetim** | ,831 | 4,352 | 33,479 | 33,479 |
| MD6 | ,827 | | | |
| MD3 | ,811 | | | |
| MD7 | ,805 | | | |
| MD4 | ,706 | | | |
| MD2 | ,704 | | | |
| MD5 | ,509 | | | |
| MD1 | ,831 | | | |
| 2. Faktör: Bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik | | 3,219 | 24,765 | 58,244 |
| MD13 | ,761 | | | |
| MD15 | ,679 | | | |
| MD14 | ,679 | | | |
| MD10 | ,650 | | | |
| MD11 | ,615 | | | |
| MD16 | ,595 | | | |

Tablo 9'daki bulgulardan her bir maddenin madde faktör yükünün 0,50'den yüksek olduğu görülmektedir. Analizde ölçek maddeleri iki (2) boyut altında toplanmıştır. Birinci boyuttaki maddeleri denetime ilişkin maddeleri içerdiği için orijinal ölçekteki gibi "denetim" olarak isimlendirilmiştir. İkinci boyut ise orijinal ölçekteki "bilgiye erişim" ve "anlaşılabilirlik" boyutlarının birleşiminden oluşmuştur. Bu nedenle boyut "Bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik" olarak isimlendirilmiştir. Analizde her bir boyutun özdeğerinin 1'den yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan ölçek genel olarak toplam varyansın %58,244'ünü açıklamıştır.

Muhasebe denetimi ölçeğinin faktör yapısı belirlendikten sonra Çalışan Davranışı ölçeğinin faktör analizi yapılmıştır. Analizde DE9 sorusunun faktör yükü 0,50'nin altında olduğu için; DE4 sorusu ise binişiklik kriterini sağlamadığı için analizden çıkarılmıştır. Bu maddelerin çıkarılması sonucu elde edilen KMO ve Bartlett değerleri Tablo 3.10'da verilmiştir.

*Tablo 10.Çalışan Davranışı Ölçeği KMO ve Barlett Değerleri*

| **Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO)** | | ,748 |
|---|---|---|
| Barlett Küresellik Testi (Barlett's Test of Sphericity) | **Ki-Kare** | 348,853 |
| | **S.d.** | 45 |
| | **p** | ,000 |

Tablo 10'da yer alan bulgular KMO değerinin ve Barlett değerinin referans değeri karşıladığını göstermektedir.

*Tablo 11.Çalışan Davranışı Ölçeği Faktör Yükleri*

| Faktörler | Faktör Yükleri | Özdeğerler | Açıklanan Varyans | Toplam Varyans% |
|---|---|---|---|---|
| 1.Faktör: Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik | | 3,515 | 35,151 | 35,151 |
| DE6 | ,801 | | | |
| DE3 | ,750 | | | |
| DE7 | ,714 | | | |
| DE5 | ,707 | | | |
| DE8 | ,695 | | | |
| DE2 | ,670 | | | |
| DE14 | ,554 | | | |
| DE6 | ,801 | | | |
| 2. Faktör: Görev Bilinci | | 1,996 | 19,962 | 55,113 |
| DE11 | ,851 | | | |
| DE10 | ,751 | | | |
| DE1 | ,725 | | | |

Tablo 11'deki bulgulardan kullanılan ölçekteki her bir maddenin madde faktör yükünün 0,50'den yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan açımlayıcı faktör analizinde ölçek maddeleri iki (2) boyut altında toplanmıştır. Birinci boyuttaki maddeler orijinal ölçekteki "Denetçinin Bağımsızlığı" ve "Etik" boyutlarının birleşiminden oluşmuş bu nedenle boyut "Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik" olarak isimlendirilmiştir. İkinci boyut ise orijinal ölçekteki gibi göreve ilişkin bilinç maddelerini içermiş bu nedenle "Görev Bilinci" olarak isimlendirilmiştir. Analizde elde edilen bulgular her bir boyutun özdeğerinin 1'den yüksek olduğunu ve ölçeğin toplam varyansın %55,113'ünü açıkladığını göstermiştir.

### 4.5.5. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonrası Güvenilirlik

Ölçeklerin açımlayıcı faktör analizi ile faktör yapısı belirlendikten sonra hem boyutlar hem de genel düzeyde güvenilirliklerine bakılmıştır.

Ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin analizler Cronbach Alfa Güvenilirlik Katsayısı incelenerek belirlenmiştir. Bu katsayı 0 ile 1 arasında değerler alır ve 1 değerine yakın olması arzulanır. Bu katsayıya ilişkin referans şu şekildedir (Kalaycı, 2009: 405):

- 0,00 < alfa < 0,40 ise güvenilir değildir.
- 0,40 < alfa < 0,60 ise güvenirlilik düşüktür.
- 0,60 < alfa < 0, 80 ise oldukça güvenilirdir.
- 0,80 < alfa < 1,00 ise yüksek güvenilirdir.

Ölçeklere yapılan güvenilirlik analizi (cronbach alpha) bulguları Tablo 12'de sunulmuştur.

*Tablo 12.Güvenirlilik (Cronbach Alpha) Bulguları*

| **Ölçek** | **Önerme Sayısı** | **Cronbach's Alpha** |
|---|---|---|
| Denetim Boyutu | 7 | 0,901 |
| Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutu | 6 | 0,800 |
| Genel Muhasebe Denetimi | 13 | 0,902 |
| Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutu | 8 | 0,830 |
| Görev Bilinci Boyutu | 3 | 0,696 |
| Genel Çalışan Davranışı | 11 | 0,795 |

Tablo 12'deki bulgulara göre her bir ölçek gerek boyutlar gerekse genel düzeyde güvenilirdir. Öte yandan referans alınan güvenilirlik kriterlerine göre "Genel Çalışan Davranışı" ve "Görev Bilinci Boyutu" için oldukça güvenilirlik söz konusuyken "Genel Muhasebe Denetimi", "Denetim Boyutu", "Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutu " ve "Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutu" için yüksek güvenilirlik mevcuttur. Dolayısıyla araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğu belirlenmiştir.

### 4.5.6. Normallik Testleri

Araştırmada temel analizlere geçmeden önce verilere normallik dağılım testleri yapılmıştır. Normal dağılım araştırma değişkenlerinin dağılım ölçüleriyle ilgili olan bir durumu yansıtır. Çarpıklık ve basıklığa ilişkin değerlerin +/-1 değerleri arasında olması verilerin normallik varsayımını sağladığını göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 214). Normallik dağılım testi için değişkenlere yapılan analizlerde elde edilen bulgular Tablo 13'de verilmiştir.

*Tablo 13.Normal Dağılım Varsayım Testleri*

| Değişkenler | Çarpıklık | | Basıklık | |
|---|---|---|---|---|
| | İstatistik | Standart Hata | İstatistik | Standart Hata |
| 1.Denetim Boyutu | -,291 | ,235 | -,232 | ,465 |
| 2.Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutu | -,434 | ,235 | ,224 | ,465 |
| 3.Genel Muhasebe Denetimi | -,365 | ,235 | ,223 | ,465 |
| 4.Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutu | -,530 | ,235 | ,486 | ,465 |
| 5.Görev Bilinci Boyutu | ,138 | ,235 | -,719 | ,465 |
| 6.Genel Çalışan Davranışı | -,402 | ,235 | ,844 | ,465 |

Tablo 13 incelendiğinde çarpıklığa ve basıklığa ilişkin değerlerin referans kriterleri (yani -1 ve +1 arasında) arasında kaldığı, bu nedenle normallik varsayımını sağladığı görülmektedir. Bu aşamadan sonra yapılacak olan analizlerde elde edilen bu bulgu dikkate alınmıştır.

### 4.5.7. Araştırma Değişkenleri Arasındaki İlişkilerin Tespiti

Muhasebe denetimi, muhasebe denetiminin boyutları, çalışan davranışı ve çalışan davranışının boyutları arasındaki ilişkileri belirlemek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmada Pearson Korelasyonunun tercih edilmesinin nedeni verilerin normallik varsayımını sağlamasıdır. Analize ilişkin bulgular Tablo 14'de aktarılmış ve yorumlanmıştır.

*Tablo 14.Araştırma Değişkenlerine İlişkin Pearson Korelasyon Analizi Bulguları*

| | Ortalama | Standart Sapma | | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **1.Denetim Boyutu** | 3,0404 | ,8297 | | 1 | | | | | |
| **2.Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutu** | 3,4214 | ,6878 | r | ,602** | 1 | | | | |
| | | | p | ,000 | | | | | |
| **3.Genel Muhasebe Denetimi** | 3,2163 | ,6865 | r | ,929** | ,855** | 1 | | | |
| | | | p | ,000 | ,000 | | | | |
| **4.Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutu** | 3,7925 | ,6022 | r | ,486** | ,538** | ,565** | 1 | | |
| | | | p | ,000 | ,000 | ,000 | | | |
| **5.Görev Bilinci Boyutu** | 2,8365 | ,8116 | r | ,644** | ,544** | ,671** | ,267** | 1 | |
| | | | p | ,000 | ,000 | ,000 | ,006 | | |
| **6.Genel Çalışan Davranışı** | 3,5057 | ,5402 | r | ,670** | ,666** | ,744** | ,901** | ,659** | 1 |
| | | | p | ,000 | ,000 | ,000 | ,000 | ,000 | |
| *p<0,05 **p<0,01 | | | | | | | | | |

Tablo 14'de aktarılan korelasyon bulguları incelendiğinde gerek ölçek geneli gerekse boyutlar düzeyinde pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkiler olduğu görülmektedir. "Denetim boyutu" ve "bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik boyutu" ile "denetçinin bağımsızlığı ve etik boyutu", "görev bilinci boyutu" ve bir bütün olarak çalışan davranışı değişkeni arasında %99 önem düzeylerinde pozitif yönde ilişkiler bulunmaktadır. Bir bütün olarak muhasebe denetimi ile "denetçinin bağımsızlığı ve etik boyutu" ve "görev bilinci boyutu" arasında da %99 önem düzeyinde pozitif yönde ilişkiler mevcuttur. Benzer şekilde bir bütün olarak muhasebe denetimi ile çalışan davranışı arasında da %99 önem düzeyinde pozitif bir ilişki görülmektedir.

Araştırma değişkenleri ve boyutları arasındaki ilişkiler belirlendikten sonra etkinin tespiti için regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi için çoklu doğrusal regresyon ve basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. Muhasebe denetimi değişkeninin boyutlarının bağımsız, Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik boyutunun bağımlı olduğu bir durumda yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi bulguları Tablo 3.15'de sunulmuştur.

*Tablo 15.Muhasebe Denetimi Boyutlarının Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutuna Etkisi*

| Bağımlı / Bağımsız | **Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik** | | |
|---|---|---|---|
| | **β** | ***t*** | ***p*** |
| **Denetim** | **,255** | 2,521 | **,013** |
| **Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik** | **,385** | 3,812 | **,000** |
| **$R^2$** | ,331 | | |
| **Düzeltilmiş $R^2$** | ,318 | | |
| **F** | 25,481** | | |
| *p<0,05, **p<0,01 | | | |

Tablo 15'deki bulgular analize ilişkin kurulan denklemin %99 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir ($R^2$ = ,331 ve F = 25,481**). Bir diğer bulgu muhasebe denetiminin boyutlarının denetçinin bağımsızlığı ve etik boyutunu pozitif yönde ve anlamlı (denetim β=,255 ve p<0,01; bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik β=,385 ve p<0,01) olarak etkilediğini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle denetim boyutu ve bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik boyutu denetçinin bağımsızlığını ve etik davranışını pozitif olarak etkilemektedir. Dolayısıyla denetim ve bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik ne kadar fazla olursa denetçinin bağımsızlığını ve etik davranışı da o kadar fazla olmaktadır. Bu nedenle de $H_{1a}$ ve $H_{1c}$ hipotezleri kabul edilmektedir.

Muhasebe denetimi değişkeninin boyutlarının bağımsız, Görev Bilinci boyutunun bağımlı değişken olarak ele alınan ve bu doğrultuda yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi bulguları Tablo16'da sunulmuştur.

*Tablo 16.Muhasebe Denetimi Boyutlarının Görev Bilinci Boyutuna Etkisi*

| Bağımlı / Bağımsız | Görev Bilinci | | |
|---|---|---|---|
| | **β** | ***t*** | ***p*** |
| **Denetim** | **,497** | 5,441 | **,000** |
| **Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik** | **,245** | 2,688 | **,008** |
| **$R^2$** | ,454 | | |
| **Düzeltilmiş $R^2$** | ,443 | | |
| **F** | 42,741** | | |
| *p<0,05, **p<0,01 | | | |

Tablo 16'da yer alan bulgulardan analize ilişkin kurulan denklemin %99 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir ($R^2$ = ,454 ve F = 42,741**). Tablodaki bir diğer bulguya göre muhasebe denetiminin boyutlarının görev bilinci boyutunu pozitif yönde ve anlamlı (denetim β=,497 ve p<0,01; bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik β=,245 ve p<0,01) olarak etkilediği tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle denetim boyutu ve bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik boyutu görev bilinci davranışını pozitif olarak etkilemekte; yani denetim ve bilgiye erişim ve anlaşılabilirliğin yüksek olması görev bilincinin de yüksek olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle de $H_{1b}$ ve $H_{1d}$ hipotezleri kabul edilmektedir.

Araştırmada yukarıda yapılan boyutsal düzeyde analizlerin yanında ölçeklerin bütünü dikkate alınarak da analiz yapılmıştır. Bu doğrultuda muhasebe bağımsız, muhasebe çalışanları davranışlarının bağımlı değişken olarak ele alınmış ve basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bulguların tümü Tablo 17'de verilmiştir.

*Tablo 17.Muhasebe Denetiminin Muhasebe Çalışanlarına Etkisi*

| Bağımlı / Bağımsız | Çalışan Davranışı | | |
|---|---|---|---|
| | **B** | ***t*** | ***p*** |
| **Genel Muhasebe Denetimi** | **,585** | 11,351 | **,000** |
| **$R^2$** | ,553 | | |
| **Düzeltilmiş $R^2$** | ,549 | | |
| **F** | 128,843** | | |

Tablo 17'deki bulgular analiz için kurulan araştırma denkleminin %99 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir ($R^2$ = ,553 ve F = 128,843**). Tablodaki bir diğer bulguya göre muhasebe denetimi çalışanların davranışlarını pozitif yönde ve anlamlı (β=,585 ve p<0,01) olarak etkilemektedir. Bir diğer ifadeyle muhasebe denetiminin artması çalışanların denetçi bağımsızlığı ve etik ve görev bilinci davranışlarını artırmaktadır. Bu nedenle de $H_1$ hipotezi kabul edilmektedir.

### 4.5.8. Demografik Özelliklere İlişkin Fark Analizleri

Araştırmada temel bulgulara yönelik yukarıda yapılan analizlerin ve yorumların yanında demografik özelliklerin "denetim", "bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik", "denetçinin bağımsızlığı ve etik" ve "görev bilinci" boyutlarında farklılık ortaya çıkarıp çıkarmadığı da incelenmiştir. Bu doğrultuda verilerin normallik varsayımını sağladığı da dikkate alınarak iki gruplu değişkenler için bağımsız örneklem t testi; üç ve daha fazla gruplu değişkenler için tek yönlü varyans (ANOVA) testi yapılmıştır (Tarhan, 2015). Öte yandan ANOVA testinde anlamlı farklılıkların olduğu durumlarda farklılığın kaynağını belirlemek için varyans homojenliğinde Tukey testi, varyansın homejen olmadığı durumda Tamhane's T2 testi tercih edilmiştir. Cinsiyet değişkenine yapılan t testi bulguları aşağıda Tablo 18'de verilmiştir.

*Tablo 18.Cinsiyet Değişkeni Açısından Fark Bulguları*

| BOYUTLAR | Cinsiyet | N | Ortalama | Std. Sapma | P |
|---|---|---|---|---|---|
| Denetim Boyutu | Kadın | 43 | 2,8538 | ,75624 | ,055 |
| | Erkek | 63 | 3,1678 | ,85888 | |
| Bilgiye Erişim Ve Anlaşılabilirlik Boyutu | Kadın | 43 | 3,2364 | ,74467 | ,021 |
| | Erkek | 63 | 3,5476 | ,62104 | |
| Denetçinin Bağımsızlığı Ve Etik Boyutu | Kadın | 43 | 3,7708 | ,60540 | ,761 |
| | Erkek | 63 | 3,8073 | ,60455 | |
| Görev Bilinci Boyutu | Kadın | 43 | 2,5426 | ,62158 | .001 |
| | Erkek | 63 | 3,0370 | ,86781 | |

Tablo 18'deki cinsiyete ilişkin fark buğuları incelendiğinde "bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik ($p<0,01$)" ile "görev bilinci ($p<0,01$)" boyutlarında anlamlı farklılığın olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre erkeklerin (ort.=3,5476) bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik algısı kadınlara (ort.=3,2364) göre daha yüksektir. Benzer şekilde görev bilinci boyutunda da erkeklerin algısı (ort.=3,0370) kadınlardan (ort.=2,5426) daha fazladır.

Medeni durum değişkeni için yapılan t testi bulguları aşağıda Tablo 19'da sunulmuştur.

*Tablo 19.Medeni Durum Değişkeni Açısından Fark Bulguları*

| BOYUTLAR | **Medeni durum** | **N** | **Ortalama** | **Std. Sapma** | **p** |
|---|---|---|---|---|---|
| Denetim Boyutu | Evli | 67 | 3,0469 | ,79516 | ,917 |
| | Bekar | 39 | 3,0293 | ,89645 | |
| Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutu | Evli | 67 | 3,4030 | ,64494 | ,720 |
| | Bekar | 39 | 3,4530 | ,76371 | |
| Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutu | Evli | 67 | 3,7548 | ,56861 | ,401 |
| | Bekar | 39 | 3,8571 | ,65874 | |
| Görev Bilinci Boyutu | Evli | 67 | 2,8358 | ,82953 | ,991 |
| | Bekar | 39 | 2,8376 | ,79056 | |

Tablo 19'daki medeni duruma ilişkin elde edilen fark bulgularına göre çalışanların medeni durumları muhasebe denetimi ve çalışan davranışları algısında farklılığa yol açmamaktadır.

Yaş değişkeninin "denetim", "bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik", "denetçinin bağımsızlığı ve etik" ve "görev bilinci" boyutlarında farklılık ortaya çıkarıp çıkarmadığı ANOVA testi ile incelenmiş ve bulgular Tablo 20'de sunulmuştur.

*Tablo 20.Yaş Değişkeni Fark Bulguları*

| | | Kareler Toplamı | Serbestlik Derecesi | Kareler Ortalama | F | p |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Denetim Boyutu | Gruplar arası | 1,968 | 3 | ,656 | ,952 | ,419 |
| | Grup İçi | 70,308 | 102 | ,689 | | |
| | Toplam | 72,276 | 105 | | | |
| Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutu | Gruplar arası | 1,235 | 3 | ,412 | ,867 | ,461 |
| | Grup İçi | 48,443 | 102 | ,475 | | |
| | Toplam | 49,678 | 105 | | | |
| Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutu | Gruplar arası | 1,217 | 3 | ,406 | 1,122 | ,344 |
| | Grup İçi | 36,870 | 102 | ,361 | | |
| | Toplam | 38,087 | 105 | | | |
| Görev Bilinci Boyutu | Gruplar arası | 4,354 | 3 | 1,451 | 2,284 | ,083 |
| | Grup İçi | 64,811 | 102 | ,635 | | |
| | Toplam | 69,166 | 105 | | | |

Yaş değişkeniyle ilgili Tablo 20'de yer alan bulgular incelendiğinde muhasebe çalışanlarının yaş grupları arasında muhasebe denetimi ve

çalışan davranışları algısında farklılığın olmadığı görülmektedir.

Eğitim değişkeninin "denetim", "bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik", "denetçinin bağımsızlığı ve etik" ve "görev bilinci" boyutlarında farklılığa yol açıp açmadığını belirlemek için ANOVA testi yapılmış ve bulgular Tablo 21'de sunulmuştur.

*Tablo 21.Eğitim Değişkeni Fark Bulguları*

| BOYUTLAR | | Kareler Toplamı | Serbestlik Derecesi | Kareler Ortalama | F | p |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Denetim Boyutu | Gruplar arası | 1,153 | 3 | ,384 | ,551 | ,649 |
| | Grup İçi | 71,123 | 102 | ,697 | | |
| | Toplam | 72,276 | 105 | | | |
| Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutu | Gruplar arası | ,560 | 3 | ,187 | ,387 | ,762 |
| | Grup İçi | 49,119 | 102 | ,482 | | |
| | Toplam | 49,678 | 105 | | | |
| Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutu | Gruplar arası | 2,827 | 3 | ,942 | 2,726 | **,048** |
| | Grup İçi | 35,260 | 102 | ,346 | | |
| | Toplam | 38,087 | 105 | | | |
| Görev Bilinci Boyutu | Gruplar arası | 1,372 | 3 | ,457 | ,688 | ,561 |
| | Grup İçi | 67,794 | 102 | ,665 | | |
| | Toplam | 69,166 | 105 | | | |

Tablo 21'deki eğitim değişkenine ilişkin fark bulguları incelendiğinde eğitim düzeyi açısından sadece "Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik" boyutunda anlamlı bir farklılığın bulunduğu görülmektedir. Söz konusu farklılığın kaynağını belirlemek için ilgili testlere başvurulmuş; varyans homejenliğinin olması nedeniyle Tukey testi tercih edilmiştir. Teste ilişkin bulgular Tablo 22'de sunulmuştur.

*Tablo 22.Eğitim Değişkeni Tukey Testi*

| (I) Eğitim Durumu | (J) Eğitim Durumu | Ortalama Farkı (I-J) | Std. Hata | P |
|---|---|---|---|---|
| Lise Veya Altı | Önlisans | ,18878 | ,19245 | ,761 |
| | Lisans | -,19133 | ,17568 | ,697 |
| | Lisansüstü | ,04847 | ,26058 | ,998 |
| Önlisans | Lise Veya Altı | -,18878 | ,19245 | ,761 |
| | Lisans | **-,38010*** | **,13608** | **,031** |
| | Lisansüstü | -,14031 | ,23571 | ,933 |
| Lisans | Lise Veya Altı | ,19133 | ,17568 | ,697 |
| | Önlisans | **,38010*** | **,13608** | **,031** |
| | Lisansüstü | ,23980 | ,22223 | ,703 |
| Lisansüstü | Lise Veya Altı | -,04847 | ,26058 | ,998 |
| | Önlisans | ,14031 | ,23571 | ,933 |
| | Lisans | -,23980 | ,22223 | ,703 |
| *. Ortalama Farkı 0,05 Önem Düzeyinde Anlamlıdır. | | | | |

Tablo 22'deki farka ilişkin Tukey testi bulguları incelendiğinde "Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik" boyutundaki farkın önlisans eğitim düzeyi ile lisans düzeyi arasında olduğu görülmektedir. Bulgulara göre lisans eğitim düzeyindekilerin "Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik" boyutuna ilişkin algı ortalaması önlisans eğitim düzeyindekilerden (I-J=,38010ve p=,031) daha yüksektir.

Çalışma süresinin "denetim", "bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik", "denetçinin bağımsızlığı ve etik" ve "görev bilinci" boyutlarında farklılık ortaya çıkarıp çıkarmadığını belirlemek için ANOVA testi yapılmış ve bulgular Tablo 23'de sunulmuştur.

*Tablo 23.Çalışma Süresi Değişkeni Fark Bulguları*

| BOYUTLAR | | Kareler Toplamı | Serbestlik Derecesi | Kareler Ortalama | F | p |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Denetim Boyutu | Gruplar arası | 2,148 | 3 | ,716 | 1,041 | ,378 |
| | Grup İçi | 70,128 | 102 | ,688 | | |
| | Toplam | 72,276 | 105 | | | |
| Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutu | Gruplar arası | 1,579 | 3 | ,526 | 1,116 | ,346 |
| | Grup İçi | 48,099 | 102 | ,472 | | |
| | Toplam | 49,678 | 105 | | | |
| Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutu | Gruplar arası | 2,509 | 3 | ,836 | 2,398 | ,072 |
| | Grup İçi | 35,578 | 102 | ,349 | | |
| | Toplam | 38,087 | 105 | | | |
| Görev Bilinci Boyutu | Gruplar arası | 2,272 | 3 | ,757 | 1,155 | ,331 |
| | Grup İçi | 66,894 | 102 | ,656 | | |
| | Toplam | 69,166 | 105 | | | |

Tablo 23'deki farka ilişkin ANOVA bulguları incelendiğinde çalışma süresi değişkeninin ele alınan değişkenlerin hiçbirinde farklılığa yol açmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışma süresi muhasebe denetimi ve çalışan davranışı algısında farklılık yaratmamaktadır.

Son olarak gelir düzeyinin "denetim", "bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik", "denetçinin bağımsızlığı ve etik" ve "görev bilinci" boyutlarında herhangi bir farklılığa yol açıp açmadığı ANOVA testi ile incelenmiş ve bulgular Tablo 24'de sunulmuştur.

*Tablo 24.Gelir Durumu Değişkeni Fark Bulguları*

| BOYUTLAR | | Kareler Toplamı | Serbestlik Derecesi | Kareler Ortalama | F | p |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Denetim Boyutu | Gruplar arası | 7,165 | 4 | 1,791 | 2,779 | **,031** |
| | Grup İçi | 65,111 | 101 | ,645 | | |
| | Toplam | 72,276 | 105 | | | |
| Bilgiye Erişim ve Anlaşılabilirlik Boyutu | Gruplar arası | ,693 | 4 | ,173 | ,357 | ,839 |
| | Grup İçi | 48,986 | 101 | ,485 | | |
| | Toplam | 49,678 | 105 | | | |
| Denetçinin Bağımsızlığı ve Etik Boyutu | Gruplar arası | ,614 | 4 | ,154 | ,414 | ,798 |
| | Grup İçi | 37,473 | 101 | ,371 | | |
| | Toplam | 38,087 | 105 | | | |
| Görev Bilinci Boyutu | Gruplar arası | 2,825 | 4 | ,706 | 1,075 | ,373 |
| | Grup İçi | 66,341 | 101 | ,657 | | |
| | Toplam | 69,166 | 105 | | | |

Tablo 24'deki gelir düzeyi değişkenine ilişkin fark bulguları incelendiğinde sadece "Denetim" boyutunda anlamlı bir farklılığın olduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu farklılığın nedenini tespit etmek için varyans homejenliğinin bulunması nedeniyle Tukey testi tercih edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3.25'de verilmiştir.

*Tablo 25.Gelir Durumu Değişkeni Tukey Testi*

| (I) Gelir Durumu | (J) Gelir Durumu | Ortalama Farkı (I-J) | Stnd. Hata | p. |
|---|---|---|---|---|
| 1501-2500 TL | 2501-3500 TL | ,57010 | ,26805 | ,217 |
| | 3501-4500 TL | -,05746 | ,23003 | ,999 |
| | 4501-5500 TL | ,45378 | ,27539 | ,471 |
| | 5500 TL'den Fazla | ,10168 | ,31998 | ,998 |
| 2501-3500 TL | 1501-2500 TL | -,57010 | ,26805 | ,217 |
| | 3501-4500 TL | -,62756* | ,22118 | **,043** |
| | 4501-5500 TL | -,11632 | ,26805 | ,993 |
| | 5500 TL'den Fazla | -,46842 | ,31368 | ,569 |
| 3501-4500 TL | 1501-2500 TL | ,05746 | ,23003 | ,999 |
| | 2501-3500 TL | ,62756* | ,22118 | **,043** |
| | 4501-5500 TL | ,51124 | ,23003 | ,180 |
| | 5500 TL'den Fazla | ,15914 | ,28188 | ,980 |
| 4501-5500 TL | 1501-2500 TL | -,45378 | ,27539 | ,471 |
| | 2501-3500 TL | ,11632 | ,26805 | ,993 |
| | 3501-4500 TL | -,51124 | ,23003 | ,180 |
| | 5500 TL'den Fazla | -,35210 | ,31998 | ,806 |
| 5500 TL'den Fazla | 1501-2500 TL | -,10168 | ,31998 | ,998 |
| | 2501-3500 TL | ,46842 | ,31368 | ,569 |
| | 3501-4500 TL | -,15914 | ,28188 | ,980 |
| | 4501-5500 TL | ,35210 | ,31998 | ,806 |
| *. Ortalama Farkı 0,05 Önem Düzeyinde Anlamlıdır. | | | | |

Tablo 25'de yer alan farka ilişkin Tukey testi bulgularından "Denetim" boyutundaki farkın 2501-3500 TL gelir düzeyi ile 3501-4500 TL gelir düzeyi arasında olduğu görülmektedir. Tablodaki söz konusu bulgular 3501-4500 TL gelir düzeyindekilerin "Denetim" boyutuna ilişkin algı ortalamasının 2501-3500 TL gelir düzeyindekilerden (I-J=,62756 ve p=,043) daha yüksektir. Araştırmada ele alınan diğer değişkenlerde gelir düzeyi açısından farlılık belirlenmemiştir.

## 5. SONUÇ

Kamu sektörü muhasebesinin amacı kurum ve kuruluşların gelir giderlerini görmek ve meydana gelen değişimleri kaydedip yorumlamaktır. Kamu muhasebesi şeffaf ve hesap verilebilirlik özelliklerine sahip olmalıdır.

Bu araştırmada kamu sektörü muhasebe denetimi için muhasebe çalışanlarının davranışlarını etkileyen kriterler incelenmiştir. Çalışmada kabul edilen hipotezlere göre;

- Muhasebe denetimi faaliyetlerinin çalışan davranışlarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yani kamudaki muhasebe denetiminin çalışanların davranışları üzerindeki etkisinin olumlu yönde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda denetim büyük bir öneme sahip olmakla beraber çalışanların davranışları üzerindeki etkisinden dolayı da gereken önem verilmelidir. Yapılan denetimimin çalışan davranışlarındaki etkisinin söz konusu olması ile birlikte performans ve çalışma disiplini açısından da büyük bir etken olduğu gözlenmiştir.

- Denetçinin bağımsızlığı ve etik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Denetçinin bağımsızlığı etik açısından büyük bir öneme sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Çünkü etik konusu içinde büyük bir öneme sahip olan denetçinin bağımsızlığı, denetçinin bağımsız düşünmesi, görevlerini şahsi çıkarlar dışında tutarak yerine getirmesi verileri doğru, güvenilir ve tarafsız bir şekilde vermesi gerekmektedir.

- Denetim görev bilincini pozitif yönde etkilediği kanaatine varılmıştır. Bu hipoteze göre; görev bilincinin oluşmasında denetim önemli bir etkendir. Görev bincinin oluşabilmesi için muhasebe denetiminin olması gerekmektedir. Görevlerini yerine getirip, gelirleri artırırken sorumluluklarını ve yükümlülüklerini göz önünde bulundurmaları gerekir. Denetim sayesinde bu sorumlulukları yerine getirirken hem toplumun genel ahlak kurallarına hem de mesleki standartlara uymak zorundadır.

- Bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik denetçinin bağımsızlığı ve etiği açısından pozitif yönde etkilendiği görülmektedir. Denetim ile bilgiye erişim bir bütündür. Denetçiler teknolojik gelişmelerden faydalanarak kullanıcılara doğru, güvenilir bilgiler sunarak bu kullanıcıların karar

almasında etkili olacaklardır. Aynı şekilde bilgiye erişimde denetçinin bağımsızlığı kamu çalışanlarında etik kavramının büyük bir öneme sahip olması gerekmektedir. Bundan dolayı etik özelliklere sahip denetçinin bilgiye erişimde herhangi bir sıkıntı yaşayacağı söz konusu olmaz.

- Bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik görev bilincinin pozitif yönde etkilediği tespitine varılmıştır. Bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik açısından bilgiye ulaşmada çalışanların görev bilincine sahip olması önemli bir etken olduğu görülmektedir. Sorumluluklarını yerine getirirken sahip oldukları ahlaki değerlerle bilgiye erişim konusunda çalışanların görev bilincine sahip olmaları gerekmektedir. Görev bilinci ile hareket edildiğinde bilgiye erişim ve anlaşılabilirlik daha kolay ve etik olacaktır.

Bu alanda yapılan çalışanların etik bilincine sahip özelliklerin geliştirilmesini sağlamaya yönelik olmalıdır. Kamu sektörü muhasebe çalışanlarında bilgiye ulaşım kolaylığı ve görev bilincinin geliştirilebilmesi için muhasebe denetimine önem verilmelidir. Yine aynı şekilde yöneticilerin çalışanlara verileri kolay ulaşımı sağlayabilmeleri ve görev bilincinin oluşabilmesi için muhasebe denetimi büyük bir öneme sahip olmalıdır.

## KAYNAKÇA

Genç, Z. (2013). Kamu Sektörü Muhasebe Denetimi Etkinliğinin, Muhasebe Çalışanları Üzerine Etkisi: Uşak İlinde Bir Alan Araştırması. Yüksek Lisans Tezi, Uşak

Gürbüz, Ş. Ve Şahin, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hinton, P. R., Brawnlow, C, Mcmurray, I. Ve Cozens, B. (2004). Spss Explained, Great Britain: Routledge.

http://etikaraştırma.com/tr/icerik/bilgi-merkezi/10, Erişim Tarihi:19.12.2019

Kalaycı, Ş. (2009). Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayınevi.

Karaarslan, E. (2005) Devlet Muhasebesi Olgusu Ve Ülkemizde Devlet Muhasebesi Standartları, Ankara

Karanfiloğlu, A. Y. (1999). Muhasebe Denetimi Kavramı İlke Ve Yöntemleri. Sayıştay Dergisi, 35, 28-37.

Kerse, G. (2017). İşe Bağlanma Ve Politik Davranış Algısını Etkileyen Örgütsel Faktörler. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuluçlu, E. (2006) Yönetimin Denetiminde Denetimin Yönetimine, Sayıştay Dergisi, 63, 3-37.

Pincus, K. V. (1989). "Financial Auditing And Fraud Detection: Implications For Scientific Data Audit". Accountability İn Research: Policies And Quality Assurance, 1(1): 53-70

Tarhan, Y. (2015). Tüketicilerin Etnosentrik Eğilimlerinde Rolü Olan Faktörlerin Etkisinin İncelenmesi: Kars İlinde Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi), Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tümer, Ö.Ve Demirbaş, T. (2017) Devlet Muhasebesinde Bütçeleştirilmiş Borçlar Hesabına İlişkin Bir Değerlendirme, Yönetim Bilimleri Dergisi, 15(30), 69-86.

Yanık, S.(2002). Türkiye'deki Devlet Muhasebesi Sisteminin Uluslararası Standartlarla Karşılaştırılması Ve Kamuyu Aydınlatma İlkesi Açısından Devlet Muhasebe Sistemi Önerisi. Türkiye 21. Muhasebe Eğitim Sempozyumu, Muğla.

Yaşlıoğlu, M.M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi Ve Geçerlilik: Keşfedici Ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 46(Özel Sayı), 74-85.

# Bölüm 112

## ZANAATKARIN MAKİNEYLE İMTİHANI: SAFRANBOLU'DA DEBBALIĞIN FABRİKALAŞMA GİRİŞİMİ

*Kadir ŞAHİN*[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. mail: kadirsahin09@gmail.com

## Giriş

Arendt 'İnsanlık Durumu' adlı eserinde (2013; 270) "insanlar kendi hikayelerini başlatır, oynar ve onun etkilerine maruz kalır" demektedir. Onun bu ifadelerini değerli kılan unsurlar kadim Safranbolu'ya dair de düşünebileceğimiz bazı önemli detayları içerisinde barındırmaktadır. Nitekim bugünkü modern Safranbolu dikkate alındığında ortada duran hakim algı, sondan başa doğru giden bir bakış açısının düşünme tarzını merkezine yerleştirmektedir. Hiç şüphesiz koruma süreci sonrasındaki Safranbolu büyük bir başarı hikayesine sahiptir. Çünkü geçmişin izinin ve hayata dair kadimselliğinin yerini yüzeysel bir yaşama bıraktığı modern dünyada (Bauman, 2017) geçmişten kalıcı bir iz bulabilmek ve görebilmek bizler için çok önemlidir. Günümüz koşulları dikkate alınınca artık 'iz bırakmayan ve geçicilikler üzerine kurulan hayatın' (Bauman, 2018) ortasındaki 'korunmuş bir Safranbolu', başlı başına büyük bir başarı hikayesini anlatabilen bir örnek niteliğindedir. Fakat 'koruma' tabiri tarihsellik bağlamında tüketilmiş ve işlevini yitirmiş olandan geriye kalana dair bir belirlemedir ve bu nedenle de bir açık itirafın beyannamesi şeklindeki bir kavramlaştırmadır. Hal böyle olunca korunan şey, hayata dair mevzî kaybetmiş bir savaş erbabının, sınırlarını geriye çekişinin anlatımı niteliğindedir. Nitekim kaybedilmemek üzere 'korunan Safranbolu'nun 'neyi koruduğu?' burada önemli bir sorgulama kriterine dönüşmektedir.

Bugün bir başarı olarak ortaya konulan ve öyle de olan 'Safranbolu korumacılığı'na, onun toplumsal izdüşümlerini dikkate alan bir sorgulama temelinde yaklaşınca, aranabilecek en yegane şey sürdürülen yaşamın kendisi olmaktadır. Ortada kadim geçmişin izinde bir hayat varsa, aranacak en yegane şey kendine özgü etkileşimsel doğasının hâlâ sürdürülüp sürdürülmediğidir. Husserl'in (2010; 15) de dediği gibi 'bizlerin bilgi namına arayabileceği en yegane şey hayatın doğallığıdır'. Başına 'koruma' tabiri getirilen bir olgusallık ise baştan, doğallığını ya da doğal hayatının akışını yitirmiş zaten yitirmiş demektir.

Mevcut koşullar dikkate alınınca, hali hazırdaki Safranbolu'ya dair sorunsallaştırılması gereken önemli bir nokta vardır. Bu da kadim hayatın peşine düşmeyi bir zorunluluk haline getirmektedir. Fakat 'korunan Safranbolu'da merkeze alınan mimari doku korumacılığı dikkate alınınca, sadece onun fizik gerçekliğinden öteye geçemeyen bir biçimin (bugünlerde daha çok imaja dönüşmüş biçimin) korunması olduğu açıkça dikkati çekmektedir. Bu bakımdan fiziki gerçekliğin (görünenin) ötesindeki sosyal derinleşme biçimleri, onun daha nitelikli şekillerde anlaşılabilmesi için de bir gerekliliktir. Bir bakıma bugünlerde Safranbolu'nun sosyal anlamdaki arkeolojisini yapabilmek çok değerli bir ihtiyaçtır. Hali hazırdaki görünürlüğü ile sondan bakıldığında karşımızda büyük bir başarı olarak duran 'korunmuş Safranbolu'nun hikayesi, başından sonuna doğru bakıldığında

aslında bir tükeniş senaryosunun belirgin bir noktasındaki görüntünün dondurulmasıdır. Çünkü mevcut görünürlük; özünde bir imaja dönüşmüş olanın ardında, etkinliğini yitiren geleneksel (premodern) hayatın modernleşmenin yıkıcılığı karşısındaki çözülüşünü anlatmaktadır. Bu açıdan 'hayatın' merkeze konulduğu yerdeki 'koruma' kavramı, sadece var olandan 'geriye kalanı' izah edebilmektedir. Çünkü 'yaşam' (yani 'hayat') tema olarak mevcudun ilişkiselliğini (Simmel, 2012) yani 'gündelik ilişkiselliğini' anlatır. Ortada duran geleneksel hayatın rutinleri yok olduğunda geriye ona dair 'koruma' çabaları kalmaktadır. Fakat 'hayatını' ve ona dair rutinlerini ya da geleneklerini yitirmiş bir birey ya da ortaklık biçimi, özünde zaten elden gitmiş ya da dondurulmuş olanı anlatmaktadır.

Çalışma boyunca ortaya konulan tüm irdelemelere derinlik kazandıran önemli noktalardan birisi 'kadim/geleneksel Safranbolu'nun bir başarının hikayesi olduğu kadar, başka bir açıdan da bir tutunamama sürecini sembolize ediyor olmasıdır. Çünkü kadim Safranbolu, onun geleneksel olan hayatı merkeze konulduğunda, bugünkü görünümüyle aslında bir sığlaşma sürecinin de anlatımıdır. Bu nedenle sosyal bir derinlik üretebilmesi açısından ortaya konulan hemen her Safranbolu tartışması, onu sorunsallaştırdığı noktalarda, yüzeyde görünen bilgiler etrafında yoğunlaşarak sadece görünürlükler düzeyinde kalma tehlikesi yaşamaktadır. Nitekim Bauman'a göre (2016; 2018) "modern hayat sığ yaşamaktır" ve Peterson'a göre de (2018) "aslında mutluluk sığ yaşamanın kendisidir". Bir bakıma 'korunmuş Safranbolu'daki modern bireyleri mutlu ve gururlu hale getiren şey, ona dair derinleşmelerin yaşandığı yerde bir huzursuzluk nedenine dönüşebilmekteydi. Bu açıdan ortaya konulan çalışma, bir bakıma hakim Safranbolu algısına dair 'huzuru bozarak', sığ sulardaki derinleşmeyi göze almakta ve görünenin ardındaki gerçeklikleri sorgulamın peşine düşmektedir. Sorgulayarak derinleşmek istenilen noktalar, bazen akıntının tersine yüzmenin çabası içinde olduğunu hissettiren özelliklerdedir.

## 1. İş ve Hayat Bağlamında Safranbolu'yu Düşünmek

Yitirilenlerle yüzleşmek adına, Safranbolu'ya dair derinlik oluşturacağı düşünülen sorgulama noktalarından birini A. Smith'i (2006) referans alarak hayat bağlamında gerçekleştirmek mümkündür. Çünkü Smith'in "iş nasılsa hayat öyledir" söylemi Safranbolu bağlamında önemli bir derinleşme noktası hükmündedir. Bunu Marx'ın (2012) ifadesiyle söyleyecek olursak da "insanlar nasıl çalışırsa öyle yaşarlar". Bu vurgular kadim Safranbolu için çok önemli saptamalar niteliğindedir. Bu bakımdan 'iş ve hayat' vurgusu Safranbolu özelinde 'çalışma ve ev' bağlamında detaylandırılması mümkün olan gerçekliklere bürünmekteydi.

*Fotoğraf 1: Zanaatkarlık kadim Safranbolu'nun geleneksel hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Yukarıdaki toplu fotoğrafta (60'lı yıllar) Yemeniciler Arastası'nda geleneksel yollarla üretim yapan bir grup zanaatkar yer almaktadır.*

Modernleşme süreci temelde makine ve zanaatkar karşılaşmasını anlatan bir süreçtir (Arendt, 2013; Sohn-Rethel 2010). Bu nedenle Safranbolu'da oldukça önemli bir yer tutan geçmişteki geleneksel dericilik zanaatı ve onun içerisinde barındırdığı amacına erişmeyen 'Debbağ Fabrikası' deneyimi, modern Safranbolu gerçekliğini kavrayabilmek için çok önemli bir 'örnek olay' niteliğindedir. Söz konusu fabrikalaşma deneyimini modernleşme, makineleşme, zanaatkarlık, yabancılaşma ve kamusal hayat bağlamında irdelemek Safranbolu gerçekliğini anlayabilmek adına önemli detaylar sunabilecek mahiyettedir. Çünkü 'fabrikalaşma girişimi' sürecinde yaşananlar, premodern Safranbolu'dan modern Safranbolu'ya giden süreçte, karanlıkta kalan pek çok önemli noktayı aydınlatabilecek niteliktedir. Bu nedenle geçmişte 'fabrikalaşma girişimi' bağlamında yaşananları, modernleşme sürecindeki zanaatkar ve makine karşılaması özelinde anlamlandırabilmek büyük bir öneme sahiptir. Çalışmanın sonucunda erişilen çıktılar dikkate alınınca, bir beklenti olarak ortaya konulan bu türden ifadelerin, Safranbolu özelindeki öneminin ne boyutta olduğu da netlikle ortaya konulabilmiş olmaktadır.

***Fotoğraf 2:*** *Fabrikanın halen faal olduğu ve binasının henüz yıkılmadığı 1924 senesinde, Safranbolu'dan genel bir görünüm. Fabrika sol alt köşede görünen büyük binadır.*

### 1.1. Zanaatkarlık (Homo Faber) Üzerine:

'Dünyanın insani olan hali' insanın elinin ürünü bir gerçekliktir. İnsan 'eli'nin en hünerli olan boyutunu da yeryüzünde zanaatkar (homo faber) temsil etmektedir. Sennett bu konuda "homo faber, maddi kültür ve pratiğin hakimi"dir (2013; 17) demektedir. Daha geçmişte ise Antik Yunanlılar, en yüksek insani potansiyali (kuvveti) 'homo faber'de (zanaatkarda) görmekteydiler. Çünkü onu bütün faydalı şeylerin, yaratılan şeylerin ve henüz yaratılmayan şeylerin ölçütü olarak görüyorlardı. Homo faber bu yönüyle bir kamusal erkti ve bir bakıma antik 'demeurges'in kamusaldaki temsilcisi olmaktaydı (Arendt, 2013; 233-238). Hatta Hephaistus Destanı da uygarlığın başlangıcını alet kullanan insanda görmekteydi. Bu yüzden antik Yunanlılar için zanaat ve topluluk ve hatta kamusal hayat birbirinden ayrılmaz gerçekliklerdi. Homeros'un destanı, burada kafa ve el emeğini bir araya getirenleri yani zanaatkarları, 'uygarlaştırıcılar' olarak lanse etmekteydi. Homeros'ta zanaatkar da bu yüzden 'demoerges' olmaktaydı. Yani 'kamu' (demios) ve 'üreten' (ergon) kelimelerinin bileşimiydi. Bu haliyle de antik kamusalda zanaatkarlık bir toplumsal bağlılık biçiminin alt metni olmaktaydı. Toplumsal bağlılığın kaynağı olan zanaatkara ait hüner, bir bakıma atalarına (geçmişe) dair bağlanmanın da istikrara bürünmüş haliydi. 'Kamunun' ve 'üretimin' mümkün kılanı 'demioergos', tüm bu gerekçelerle zanaatkarsız bir kolektivitenin olmayacağının anlatımı niteliğindeydi (Sennett, 2013; 34-35).

Zanaatkar içinde yaşanılan dünyanın istikrar kaynağıdır. Çünkü onun eli ve kafasının (zihninin/bilincinin) ortaya koydukları, bu dünyanın da istikrar kaynağı şeyler (nesneler) olmaktadır. Çünkü 'zanaatkar', malzemeyi işleyerek bir 'şey' (eşya) yapar; fakat onun karşısındaki özelin emeği olan 'ev emeğinin' (animal laborans'ın) yaptığı ise ondan farklı olarak bedenimizin emeği olmaktadır. Bu bakımdan 'ev emeği' sadece yaşama dahil olan bedenimizin döngüsüne katılır ve bedenin devamlılığını mümkün kılar. Fakat zanaatkarın (homo faber'in) yaptığı ise bir 'emek değil' aksine 'elimizin işidir'. Evdeki 'emeğ'in başlangıcı varlığın (bedenin) devamı için tüketilecek olanı mümkün kılmaktır. Bir bakıma onun amacı geçicilik temalı yaşantının döngüselliğine katkı yapmaktır. 'Elimizin işi' (zanaatkarın hüneri) olan 'şey'ler ise bir araya gelerek insan eseri olan dünyadaki nesnelerin sonsuz çeşitliliğini oluştururlar. Bunlar çoğunlukla kullanım nesneleridir ve amaçlarına uygun olarak kullanıldıklarında ortadan kalkmazlar. Bu nedenle zanaatkarın işi, onun hünerinin mümkün kıldığı bir eseri var etmek üzere işlemektedir. Hatta onun elinden çıkanlar, ev emeğinin aksine, insan eseri dünyaya istikrar ve dayanıklılık katarlar. Eğer zanaatkarın mümkün kıldığı bu kalıcılık olmasaydı, insan eseri dünyaya güvenmek de asla mümkün olmazdı. Nitekim zanaatkarın elinin ürünü olan 'şey'ler geçiciliğe direnir ve hayata karşı bu yüzden kalıcılık vaat ederler. İşte bu nedenle de insani yaşama istikrar kazandıran nokta zanaatkarın elidir (Arendt, 2013; 205-206).

Bu nedenle zanaatkarın eli (ve hüneri) insanlık tarihi açısından çok önemli bir role sahiptir. Bir bakıma nesneleri 'tutabilmek' bizler için kültürün başlangıcı olmaktadır (Eagleton, 2005). Mazke'nin vurgusuyla zanaatkarın (homo faberin) tarihsel rolü de burada başlamaktadır. Bunun da anlamı; insani açıdan düşünmenin, tutulan (kavranan) bir şeyin doğası etrafında ortaya çıkıyor olmasıdır (Sennett, 2013; 200-203). Bu bakımdan 'insanlık durumu' yaşamın içinde insana verilen durumlardan daha fazlasıdır. Çünkü 'insanın dokunduğu yer' kendi varoluşunun bir parçasına dönüşmektedir. Ayrıca insan elinin dokunduğu her şey, onun zihnini de şekillendiren bir materyale karşılık gelmektedir. Bir bakıma 'insan eli üretir' ama ürettiği de kendisini koşullamaktadır. Haliyle de insanın elinin değdiği her şey bu yüzden bir 'insanlık durumudur' ve bizlerin pratiklerini etkileyen şeylerdir (Arendt, 2013; 38-39). Zanaatkarın tarihsel rolünü anlamlı kılan nokta, bu özelliklerinin ürünü bir 'adanmışlıkla' ilgili bir gerçeklik olmasındandır. Çünkü zanaatkarca bir hayatın ya da bir zanaatkarlığa adanmış bir hayatın en önemli özelliklerinden birisi, içerisinde bir 'bağlanmışlık' ya da 'adanmışlığa' dair 'insanlık durumunu' barındırmasıdır. Zanaatkarlık bu nedenle basitçe bir el hüneri değildir (Sennett, 2013; 31-32). Zanaatkarın sahip olduğu bu türden derinlik dikkate alınınca, onun izinde hayatı aramak makul bir tavır ve yerinde bir yöntem olmaktadır. Çünkü "eşyanın tarihi, insan nesillerinin yaşadığı dönüşümden bağımsız

değildir" (Sennett, 2013; 27). Bu nedenle de eşyayı var eden zanaatkarın tarihi insana kendi hikayesini anlatan nitelikte bir gerçekliktir.

***Fotoğraf 3:*** *Zanaatkarın elinin hüneri, bir nesneyi var ederken insanı ve dünyayı da var eden temeldeki pratik olmaktadır. Şüphesiz kadim Safranbolu da geleneksel zanaatkarın elinin ürünü bir kamusal alandı.*

### 1.2. Erken Modernitede Makine ve Zanaatkar

Modernitenin başındaki kırılma eşiğini mümkün kılan tüm makineler zanaatkarın elinin ürünü şeylerdi. Zanaatkarın ortaya koyduklarından sonra ardı arkası kesilmeyen bir mekanik buluşlar çağı başlamıştı. Bu buluşlar peşinden bir makineler çağını getirmekteydi. Nitekim "makine sanayi toplumunun simgesiydi" (Baudrillard, 2013; 127) ve insanlık tarihinin maddi ve kültürel temellerini radikal bir şekilde dönüştürmekteydi (Mumford, 2018). Makineler ilk ortaya çıktığında, insanın yapması gereken en pis işleri yapıyordu. Ancak kısa bir süre sonra makineler insan-

lardan üstün hale gelmişlerdi ama henüz zalim niteliklerde değillerdi. Bu da onun henüz zanaatkar dostu olduğunu gösteren nitelikteydi. İlerleyen zamanlarda ise giderek insan elini ve onun ürünü olan hünerini pasivize edecek niteliklerde bir sıçramayla insan-makine ikilemi tarihteki yerini almaya başlamıştı. Bir bakıma zanaatkarlığa dair antik 'demeurgeis' mitinden başka bir mitsel anlatı sanki kehanetmişçesine modern bireyin karşısına çıkmaktaydı: Bu da 'Pandora' anlatısıydı. Pandora anlatısı her şeyden önce Hephaistos anlatısının tersi nitelikteydi. Pandora, 'demeurges'ten farklı olarak saldırgan yıkıcılığın tanrıçasıydı. Bir bakıma insanın kendisine kötülük etmesini anlatan bir tanrıçadır. Ancak insan bu türden bir kötülüğü kavrayabilirse onu dizginlenebilir hale getirir (Sennett, 2013; 23-25). Bu nedenle de zanaatkarın modern tarihi, kendi elinin kendi yok oluşunu mümkün kıldığı bir sürecin ve yıkıcılığın başlangıcı olmaktaydı. Çünkü makine, artık özerk ve insan bedenini kendisine tabi kılan niteliklerdeydi; hatta, insanın kendi yarattığı güce seyirci kaldığı bir nesne hükmündedir (Baudrillard, 2011; 67-71).

Modernitenin başında zanaatkarın aktif olduğu atölyeler hâlâ değişik şekillerde devam etmekteydiler. Fakat atölyeler artık başka koşullara eklemlenen yerler olmuşlardı. Atölyeler artık fabrikaya giden yolda bir durak niteliğindeydi. 19. yüzyılda makine kullanımı arttıkça zanaatkar da giderek makineye eklemlendi. Nitekim makinenin bundan ötede artık bir düşmana dönüşen hali de burada başlamaktaydı (Sennett, 2013; 155). Çünkü "manüfaktürde işbölümünün ürünü olan bu işyeri, sırası geldiğinde makineler de üretir. Zanaatkarın toplumsal üretimin düzenleyici ilkesi olma rolüne son veren işte bu makinelerdir. Böylece, bir yandan, işçinin yaşamı boyunca tek bir parça işe bağlanmasını gerektiren teknik neden ortadan kaldırılır... Ne var ki kapitalist fabrikanın bu tam teşekküllü halinin fiiliyata geçmesi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısını, hatta son çeyreğini, makinelerle makine üretme tekniğinin tam olarak yetkinleştiği dönemi bulacaktı" (Sohn-Rathel, 2011; 133-134). Fakat aradaki süreç hiç şüphesiz makine-zanaatkar savaşını başlatan ve sertleştiren eşik olmaktaydı. Çünkü makineler çevreye ve hayata dair tüm rutinleri yerinden etmekteydiler (Mumford, 2018).

***Fotoğraf 4:*** *Debbağ fabrikasının 21 Ocak 1925 tarihinde yapılan resmi açılışı (solda) ve fabrikadaki ilk patlama sonucunda getirilen ikinci makine (sağda). Modernleşme bir anlamıyla da makineyle zanaatkarın karşılaşmasının hikayesidir. Bu gerçekliği kadim Safranbolu ve onun kadim zanaatkarlığı da yaşamak zorunda kalmıştı. Yukarıdaki fotoğraflar bu buluşmanın başındaki şenlik halleri anlatan nitelikteki tarihsel fotoğraflardır.*

Premodern evrede 'zanaatkar insan' nesneleri inşa ederken kendi bedeninin emeğini kullanırdı ve bu da onun nesneyle bir duygusal bağ kurmasını mümkün hale getiriyordu (Baudrillard, 2011; 60). Fakat zanaatkar (homo faber) aletleri ve araçları insanın yaşam sürecine yardımcı olması için değil, bir dünya kurmak için icat etmiştir. Buradaki sorun insanın makinelerin kölesi mi, yoksa efendisi mi olduğu konusu değildir. Makinelerin hâlâ insani dünyaya hizmet edip etmediğidir. Onların otomatik hareketlerinin dünyayı ve şeyleri yönetmeye hatta yok etmeye başlayıp başlamadığıdır. İnsan eseri dünyanın, ölümlülere kendi hayatlarından çok daha kalıcı ve istikrarlı bir ikamet yeri sunmak gibi bir işlevi vardır. Makineler dünyasının ise benzer bir misyonu üstlenmesi çok zordur. Ayrıca artık makine insana yardımcı bir mekanizasyon değildi, aksine insanın yerini almıştır. Hatta onun bedeninin de yerini almaya başlamıştır (Arendt, 2013; 225-226). Bu nedenle modern makine bazlı üretim artık zanaatkarın emeği ile ortaya koyduğu ürün arasında ortaya çıkması muhtemel olan duygusal bağlanmayı ortadan kaldırmaktadır. 18. yüzyılın sanayi devriminden bu yana makine zanaatkarların çalışmalarını tehdit eden bir görünümdeydi. Bu tehdit daha çok fiziksel niteliklerdeydi. Çünkü makineler hiç yorulmuyordu ve hiç şikayet etmeden saatlerce çalışabiliyordu

(Sennett, 2013; 56). Enerjisi insan bedeninden soyutlanan nesneler artık neredeyse hiç durmadan çalışan nesneler haline geldiler. Mevcut halleriyle böylesi nesneler, kendisini çalıştıran ve kendisine komut veren insanlardan bağımsız çalışıyormuşçasına dair izlenimler üretmektedirler. Buna dayalı olarak da insan, artık ürettiği teknolojik nesnelerin gerisinde kaybolup giden soyut bir varlık olmaktaydı. Bu büyük bir yabancılaşma biçimidir ve nedeni de insani eylemin yerini artık makine eyleminin almasıdır (Baudrillard, 2011; 63).

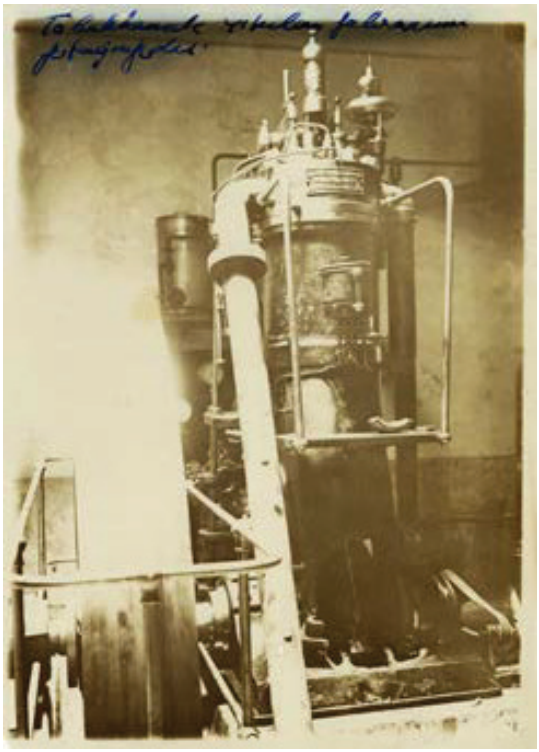

***Fotoğraf 5:*** *Fabrikaya zanaatkarlarca büyük zorlukla getirilerek kurulan ilk makinenin patlamadan önceki çalışır haline dair bir kesit.*

19. yüzyılın ortalarında modern dünyanın ekonomik düzeni şekillenirken, zanaatkarların sanayi düzeni içinde onurlu bir yerinin olabileceğine dair umutlar da giderek sönmeye başlıyordu. Emek bu evrede artık makineyle ilişki kuruyordu ve amacı da daha büyük ölçekli bir üretimi mümkün kılmaktı. Bu durum kalifiye işçilerin ve de zanaatkarların pozisyonunu giderek tehdit eden bir hal alıyordu. Buna karşılık olarak da yarı kalifiye ya da kalifiye olmayan işçilerin sistem içindeki sayısı gide-

rek artırıyordu. Hatta süreç ilerledikçe makineler sadece kalifiye olmayan işçilerin sayısını arttıran niteliklerde oluyordu. Bu bakımdan makineler artık sadece kağıt fabrikasında (ya da deri imalatındaki) pis işleri devralan niteliklerde değildi. Yüksek maliyetli kalifiye işçilerin de yerini alabiliyorlardı (Sennett, 2013; 143). Bir bakıma zanaatkarın bilgisine, tecrübesine, hünerine ve hatta eliyle-kafasının birlikteliğine ihtiyaç duyulmaz hale gelmekteydi.

## 2. Modern Evredeki Makine ve Zanaat Savaşının Hazin Bir Hikayesi Olarak Safranbolu Debbağ Fabrikası Girişimi

Çalışmanın bundan sonraki irdelemelerine devam etmeden önce, çalışmada temel alınan tartışma ile ilgili vurgulanacak odak noktaları bulunmaktadır. Çalışma kapsamında irdelemek istediğimiz 'örnek olayın', yani *Safranbolu zanaatının ve zanaatkarının geçmişte yaşadığı fabrikalaşma (makineleşme) konusundaki başarısız girişimi*, yerel bilgi düzeyinin sanıldığının aksine çok sınırlı olduğu bir olay niteliğindedir. Yerel bilgi biçimi, sorunsalımıza dair irdelemeyi, yerel kaynaklar ve referans kişiler üzerinden sürdürebilmeyi oldukça zor bir hale getirmekteydi. Çünkü söz konusu 'örnek olayın' gerçekleşme tarihi 1922-1925 arasında olduğu dikkate alındığında o dönemi yaşamış ve aktarabilecek yeterlilikteki şahıslara yörede erişebilmek artık mümkün değildir. Hatta ilçeye dair basın tarihi dikkate alındığında, mevzunun 1910'lu yıllardan başlayan bir gündeme dönüştüğü fark edilmekte, böylece söz konusu durum daha da zor bir hale gelmekteydi. O yıllara tanıklık eden ve sağlıklı bilgi aktarma durumunda birey olmaması, yanı sıra bir anlamda kulaktan dolma bilgilerle "rivayete dönüşen" çelişik bilgiler, öte yandan resmi arşivlerin kendi içerisindeki oldukça sığ ve bu türden yerel deneyimlere de yeterince açık olmayan hali dikkate alınınca, örnek olaya dair bilgi ve belge temalı kaynaklara erişilmesi oldukça zor hale gelmekteydi. Bu açıdan çalışmanın resmi arşiv belgeleri çerçevesindeki belge ve doküman analizi bağlamında sürdürülmesi olanağı da ortadan kalkmaktaydı.

İrdelenmek istenen örnek olaya dair ilgili tarihler, bir kamusal bilgi aktarım biçimi olarak, Anadolu'da yerel basının yaygınlaşma yıllarıydı (Koloğlu, 2018). Kendi dönemine özgü koşullar dikkate alındığında bu türden önemi büyük olan bir olayın ilçede büyük de bir kamusal gündeme dönüşme ihtimali oldukça yüksekti. Bu durum da 'Debbağ Fabrikası'nın, bir kamusal bilgi aktarım departmanı olan basına yani gazetelere yansıması kuvvetli bir ihtimale dönüşmekteydi. Nitekim Habermas'ın (2005) dediği gibi, liberal ekonominin yükseldiği yıllar kamusal erkin de bilgi tekelinin yıkıldığı yıllar olmaktaydı. Hal böyle olunca da devlet tavrı ve kapalı devre bilgi sistemine karşılık modernitede ortaya çıkan ilk önemli sosyal bilgi aktarım departmanı kütlesel basın (gazete) olmaktaydı. Nitekim ilgi alanımıza giren 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başı, o dönem

Kastamonu'da yerel basının da kurumsallaştığı ve yükseldiği yıllardı. Bu bakımdan Safranbolu'nun o dönem bağlı olduğu ilin Kastamonu olduğu gerçeği dikkate alınınca, yerel ölçekte de olsa özellikle kamusal anlamı olan bilgilere Kastamonu'nun basın arşivlerinden ulaşabilmek mümkün olmaktaydı. Bir bakıma Habermas'ın "bilgi tekelinin kırılması" dediği vurgulama biçimi, çalışmamız için önemli bir yöntemsel derinliğe karşılık gelmekteydi.

Kitaba dair yapılan düzenli yayın ekibi toplantılarında, ilçenin önde gelen değerli gazeteci ve araştırmacılarından olan Aytekin Kuş Bey'e söz konusu durumu bir toplantı esnasında açtığımda, onun yönlendirmesi ve tavsiyesi de girişmek istediğim tekniğe dair tarafımı oldukça rahatlatan bir tavsiyesi olmuştu. Çalışmanın başlarında tarafımca çok zor bir uğraş olarak görülen basın arşivi araştırması, özellikle erişilmek istenen kaynakların önemli bir kısmının eski Türkçe metinler olması nedeniyle, içinden çıkılması zor bir hal almaktaydı. Nitekim kendisinin bana kaynak olarak önerdiği ve alanında çok önemli bir boşluğu doldurduğu kesin olan 'Kastamonu Basınında Safranbolu' (Eski, 2018) kitabı, tarafımca yapılmak istenen analiz biçimine kaynaklık edecek temel veri grubunu (Safranbolu Debbağ Fabrikası haberlerini) içinde bir derleme şeklinde barındırır nitelikteydi. Bu nedenle, çalışmanın ortaya koyduğu odak noktada yapılmak istenilen tahliller açısından, bu kitaba konu olan basın arşivinin çok önemli katkıları olmuştur.

### 2.1. Safranbolu Deri Zanaatkarlarının Fabrikalaşma Süreci ve Debbağ Fabrikası Deneyimi

Açıksöz Gazetesi'nden öğrenildiğine göre Kurtuluş Savaşında Safranbolu zanaatkarlığının cephe gerisinden yaptığı üretimsel fedakarlığın, aynı zamanda onun fabrikalaşma deneyiminin başlangıcına katkı sağladığının örtük bir bilgisi olmaktadır. Haberde, dönemin 'Askere Alma Dairesi Başkanı' olan Osman Bey'in, 'debbağhanenin yaptığı fedakarlığı çok takdir ettiği' ifade edilmektedir. Bu nedenle de Safranbolu'yu gezen Osman Bey'in, "debbağhanelerin gelişmiş bir seviyeye yükseltilmesine bir hedef olarak destek vereceğini ve teşvik edeceği" yönündeki ifadeler kullandığı gazetedeki haberde dile getirilmektedir. Ayrıca gazete bunu sütunlarına "parlak bir gelişme" olarak vurgusuyla taşıyarak okuyucularına duyurmaktadır. İlgili haber, devamında; "debbağların isteği üzerine de kendilerine Milli Savunma Bakanlığı'ndan Almanya'da öğrenim görmüş Dramalı Avni Bekir Bey isimli bir dericilik uzmanının yollandığının" bilgisini vermektedir. Haberi kaleme alan muhabir "bu genç ile görüştüğünü ve kendisine debağat sanatının gelişimine dair neler yapmak istediklerini anlattığını" ifade etmektedir.

Geniş haberin bundan sonraki kısmında, geçmişten gelen zanaatkarlığın makineleşmesi sürecine dair alınan kurumsal destekle nelerin

yapıldığı ve yapılmak istendiği detaylandırılmaktadır. Gazetede, ilçede yaşanan bu olayın dile getiriliş şekli; "bir uzmanın (debâgat mütehassıslarımızdan Dramalı Avni Bekir Bey'in) önderliğinde... Batı'nın teknik kapasitesi ve kurumsal profesyonelliğe uygun olan bir iştirak"ın ortaya konulacak olması şeklindeydi. Nitekim artık bir beklenti olarak ortaya konan bu hedef ancak "21 debbağ zanaatkarının müteşebbis olarak" ortaya koyacakları performansla biçimlenebilecekti. Anlatılanlar ve sonrasında da ortaya konan bu beklenti dikkate alındığında aslında içerisinde bir garipliği barındırmaktaydı. Görünen 'iyi dilek' halinin altında bazı şeylerin gözden kaçırılıyor olduğu da neredeyse bir kesinlik hükmündeydi. Analiz niteliğindeki bu geniş haber yazısı yukarıda ifade edilen başlangıçta vurgularında gayet duygusal bir giriş yapıyordu ve 'Safranbolu'nun ne kadar güzel bir yer olduğunun' dile getiriyordu. Peşinden de çok doğru bir şekilde, 'Safranbolu'daki hayatın zanaatkarlığın ürünü', hatta 'zanaatkarın elinin ürünü olduğunun' vurgusunu yapmaktaydı. Nitekim 'zanaatkarın bu durumunun bilincinde olarak' da 'kötü giden işlere rağmen mesleki anlamdaki bağlılık, birlik ve samimiyetini sürdürdüğünü/koruduğunu' ifade ediyordu. Hatta zanaatkarların meslekleriyle yakından ilintili olan bu özelliklerinin onları 'Kurtuluş Savaşı'nda cephe gerisinde kahraman yaptığının' da anlatımını yapmaktaydı. Fakat gelgelelim 'onun (zanaatkarın) kurtuluşu' hatta kendini kurtarışı ise ancak 'Batı'nın teknik kapasitesinde' ve 'kurumsal profesyonelliğinde' görülmekteydi. Gazetede vurgusu yapılan ve bu doğrultuda 'Safranbolu zanaatkarının kurtuluşu' olarak lanse edilen özelliklerin hiçbiri temelde bir zanaatkara özgü şeyler değildi. Çünkü zanaatkarın kafası (zihni) onun elini yönlendiremezdi. Bu nedenle de kendisinden beklenilenler ona uygun şeyler değildi. Zanaatkarın teorisi asla pratiğinin önüne geçebilecek nitelikte değildi. Onun kafasını/bilincini inşa eden şey aksine elleriydi, başka bir ifadeyle de eylemiydi. Bunun anlamı, onun hayatının merkezinde hünerlerinden başka bir şeyin olmayacağıydı. Bu haliyle zanaatkarlardan kurtuluşları' namına istenen şey, zanaatkarlıklarını büyütmeleri değil, eylemiyle bilinci arasındaki bağı koparmalarıydı.

Ondan istenen şeyler farkına varılmaksızın, yaşanması muhtemel sonunun başlangıcını ortaya koyabilecek türden şeylerdi. Çünkü tıpkı teleskobu yapanın, baktığı yerden dünyayı algılaması benzeri bir şey isteniyordu kendisinden. Ancak zanaatkarın baktığında oradan görebildiği tek gerçeklik, yaptığından (ürettiğinden) kaynaklı olarak kendisine yabancılaşmasından başka bir şey değildi.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Safranbolu zanaatkarlarının bu noktada yaşadığı yabancılaşma, onun giriştiği 'fabrikalaşma süreci' başarısız olduğu için ortaya çıkan bir yabancılaşma biçimi değildi. Aksine fabrikalaşma yani makineleşme süreci başarılı olsaydı zanaatkarın kendisine yabancılaşması çok daha hızlı ve radikal bir boyutta yaşanacaktı. Onun

yabancılaşması, elinin hünerini makineye bıraktığı ve bırakmaya karar verdiği yerde zaten başlamıştı. Vurgusu yapılan bu nokta haber yazarının; "maksat... memlekete makine sokmaktır" deyişiyle çok daha ileri bir boyuta taşınmaktadır. Fakat bu türden söylemlerle, farkına varılmaksızın zanaatkardan istenen şey, çok derin olan tarihsel bir bağın koparılmasıydı. Çünkü geleneksel Safranbolu'da mevcut hayatın işleyişini mümkün kılan ve yazarın da başta vurgusunu yaparak dile getirdiği 'iş ve hayatın' birlikteliğinin kadim kökleri, bu türden söylemlerle bozuma uğratılıyordu. Ayrıca haber yazarının metinde; "şirketin tesisi derin bir memnuniyet ve duygulanmaya neden oldu" şeklindeki vurgusu, makine etkisinin kadim hayat üzerinde üreteceği duruma dair farkındalıktan uzak bir vurgulama biçimidir. Ayrıca söz konusu vurgular, 'ilk defasında dünyaya bir teleskoptan baktığında kim olsa heyecanlanırdı' demeyi mümkün kılan vurgulardır. Makine karşısındaki bu duygular (ya da duygulanmalar) ileride yerini daha şevkli duygusallıklara, hatta "vech ile temaşalara" bırakacak bir duygulanma biçimine dönüşecektir. Ayrıca haberde geçen 'şirket', 'makinenin beygir gücü', 'ticaret sermayesi', 'hisse', 'memleket hizmet-i iktisadiyesi' gibi kavramlar aslında zanaatkarın kadim hüneriyle ilgili kavramlar değildi. Aslında bu kavramlar onun emeğiyle zihninin bir aradalığının kopuşunun ve hatta ters yüz edilişinin başladığını anlatan kavramlardı. Bu nedenle 1922 senesinin Mart ayı kadim Safranbolu'nun zanaatkarı ve onun mümkün kıldığı kamusal hayatı için önemli bir tarih niteliğindeydi. "Halktaki derin memnuniyet" hali bir bakıma Safranbolu'ya dair gelecekte yaşanacakların kavranamamasından müteşekkil bir tepki biçimiydi.

> "Safranbolu'da yukarıda izah olunan fikir ve emek mahsulü olarak 30 bin lira sermaye-i ticariye ile bir debâgat şirketi teşkil etmiştir. Bu şirkete 21 debbağ iştirak eylemiştir. Sermaye ilk müsait zamanda bir misli tezyid edilecektir.
>
> Şirket ham ve mamûl deri üzerine icrâ-yı ticaret edecektir.
>
> Maksat: Doğrudan doğruya memlekette fen ve sanat-ı debâgatı tamim etmek, daha doğrusu memlekete makine sokmaktır. Bu teceddütperverane teşebbüs, hiç şüphe yok ki, memleket hizmet-i iktisâdiyesinde çok mesut intibah vücuduna delâlet etmesi itibarıyla pek hamiyetlidir.
>
> Şirket, İstanbul ve Almanya'dan pek yakında makine alet ve edevatı tedarik ve celb etmeye çalışacaktır. Kuvve-i mahrukesi 25-27 beygir kuvvetinde bir buhar makinesi ve kazanı sipariş edilmek üzeredir.
>
> Şirketin tesisi halkta pek derin bir memnuniyet ve tahassüsat ikaz etmiştir.
>
> Avni Bekir Bey fen ve işletme müdürüdür. Makinist sıfatıyla Kâmil Efendi nâmında maharetli bir zâbit de refakatına memur edilmiştir" (Açıksöz Gazetesi, 19 Mart 1922, sayı: 440).[1]

1 Eski, 2018; 183.

Atölyesinde elindeki aletleriyle dünyayı var eden ve ona kalıcı izler bırakan 'zanaatkar', premodern kamusaldaki 'insani dünyayı' var eden yegane kişi olmaktaydı. Bir bakıma eğer dünya 'insani bir yer' ise, zanaatkarın elinin ona dokunuşundan kaynaklı olarak kalıcı bir değer kazanabilmesinden ötürüydü. Buradaki en önemli etken onun hünerine içkin bir şeyi yaparken aleti elinden bırakmadan yapabilmesinden kaynaklanırdı. O dokunup-kavradığında taş-toprak ev olur, odun baston olur, post giyecek olurdu, deri ayakkabı olurdu... Fakat o, fabrikalaşma adı altında artık elindekini (ve dolayısıyla hünerini) bırakıp atölyesinden dışarı çıkmaktaydı. Artık işini ve de kendisini mümkün kılan yeteneğini pasivize ederek bir mekanik aksana devretmekteydi ve tarihsel açıdan kendi pozisyonuyla hiç uyumlu olmayan başka türlü bir rolü oynamaya çalışacaktı. Fakat Safranbolu'nun kamusalı (hatta çarşısı) zanaatkarın işinin mümkün kıldığı bir kamusal alandı. Onun eli ve de hüneri makine karşısında 'hükümsüzleşme' yaşayınca, Safranbolu'nun hayatına dair oynadığı belirleyici olma pozisyonunda yaşanacak olan hükümsüzleşme biçiminin de geri sayımı artık başlamış oluyordu. Nitekim söz konusu haberin aşağıdaki paragrafında geçen ifadeler, kurulacak olan 'debbağat fabrikası' ve onun kampüsüne biçilen rol, artık zanaatkarın kendi atölyesinde bildiği ve yaptığı türden bir şey değildi. Nitekim bu vurguların temeldeki anlamı, dünyayı var eden zanaatkarın makineleşme karşısında kalıcı bir çıraklığa savrulmasının da anlatımını yapan vurgulamalardır. Daha öncesinde lonca geleneğindeki çırağa dair var olan 'hükümsüzlük' ve 'yok hükmünde' olma hali, artık zanaatkarın kendisi için de geçerli hale gelmiştir. Hatta zanaatkarın yaşadığı 'hükümsüzleşme' daha da ileri boyuta geçerek artık 'kalıcı bir çıraklığa/hükümsüzlüğe' karşılık gelmekteydi. Çünkü makine asıl işi yapan pozisyonuna geçerken zanaatkarı da (homo faberi de) tarihsel rolünün dışına çıkarıyordu. Çünkü makine işi asıl yapandır. Hatta makine işi böler-parçalar ve kendi ritmini ortaya koyar. İnsan bedeni ise ne onun ritmine erişebilir ne de artık işi asıl yapan olabilirdi. Bir bakıma zanaatkarın eli/hüneri yeni koşullarda içinden çıkılması mümkün olmayan bir çıraklığa savrulmuş oldu. Hem de bu yaşanan durum, zanaatkarın hayatını adayarak kendi işine karşı onu yabancılaşarak ortaya çıkmaktaydı. Bir bakıma yaşanan teknolojik farklılaşma, onun için gerçekleştirmesi mümkün olmayan bilgi transferinden kaynaklı olarak, nasıl sürecin dışına atılıyor olduğunu ortaya koymaktaydı. Ayrıca zanaatkar, eserini yaparken dünya kalıcı hale gelsin diye yapardı. Makine ise aksine ortaya koyduğu büyük stok potansiyeli nedeniyle, daha yaparken bile geçici olsun diye yapmaktadır. Onun temel aktörü olduğu kadim kamusaldaki hayata dair kalıcılık ve istikrara dair anlamı ortadan kaldıran nokta da hiç şüphesiz burada başlamaktaydı. Bunun da anlamı zanaatkarın hükümsüzleşmeye başlamasının içinde kadim hayatın da hükümsüzleşmesinin başlangıcını barındırmasıydı.

> "Fabrika fennî kurum debâgatı üzerine tesis edilip yevmî elli adet sığır derisinden kösele ve kırk adet vakete ve buruncak kurum ufak deri işleyebilecektir. Fabrika için iktiza eden yerler istimlâk ve malzeme-i inşâiyesi de müteahhide ihale edilmiştir. 20 Martta inşâata başlanarak üç ay zarfında hal-i faaliyete girecektir. İktisat Vekâleti'nin müsaadesi ile fabrika civarında bilahara bir debâgat dârüssenâisi tesis edilerek daha birçok fenni sanat mütehassısları yetiştirilmesi de taht-ı tasavvurdadır. Bu fikir ve teşebbüslerin saha-i muvaffakiyete isâli için gerek miralay Osman Beyefendi'nin ve gerek kaza kaymakamı Hüsnü Bey'in faaliyetleri çok meşkûr hizmetleri sebkat etmiştir. Kendilerine burada memleket nâmına arz-ı teşekkür ederken bu büyük muvaffakiyetlerinden dolayı sevgili hemşerilerimi de bütün samimiyetle tebrik eder ve başkalarına da imtisal nümunesi teşkil etmesini temenni ederim" (Açıkgöz Gazetesi, 19 Mart 1922, sayı: 440).[2]

19 Mart 1922 tarihli bu geniş haberin devamındaki detaylara da odaklandığımızda aslında gelecekte olacakların ya da başa geleceklerin bir kehanetine karşılık gelebilecek vurguları zaten içerisinde barındırdığı görülmektedir. Safranbolu'da zanaatkarın makineleşme/fabrikalaşma çabası, onun vurgularında bir 'kahramanlık anlatısına' dönüşmekte ve modernist bir kurgu olan 'iktisadi milliyetçiliğin vatan savunmasına' entegre edilmekteydi. Fakat buradaki 'üst anlatının' kahramansı yüklenimi, zanaatkar için hayatını anlamlı kılan hünerini yitirmesi ya da terk etmesi anlamına gelmektedir. Bir bakıma bu noktadan sonra üst anlatının teorisi eylemin (hünerin) pratik değerini ele geçirmekteydi. Hatta buradaki örnek olay dikkate alındığında, zanaatkar henüz eylemde bulunmadan onun potansiyel eylemi bir 'yaşanmamışlığın' soyutluğu bağlamında esir alınıyordu. Nitekim zanaatkarın işi 'gerçeklikti' yani yapmaktı ama kendisine hedef olarak ortaya konan yeni iktisadi hedefler ise, dünyevi geleceğe endeksli planlardı ve bunlar da ancak iktisadi bağlamlarda karşılık bulmaktaydı. Bu yeni anlatı biçimi, hünerinin tek amacı gerçeklikte kalmak olan zanaatkar için idrak edilebilecek bir bağlam değildi. 'Şirketin hedefleri' şeklindeki vurgular onun işi açısından sadece bir soyutluktu ve pratikten yoksun haliyle onun kavramasına açık şeyler olmamaktaydı. Aşağıdaki ifadeler de bu çıktıları detaylandıran vurgular niteliğindedir.

> "Safranbolu'da hemen umumiyetle bir hayat-ı faaliyet var. Kahramanlarımız ilerde kanı ve canı ile döğüşürken, gerilerde de milletin nasıl bir aşk ve hararetle çalıştığına, Safranbolu'nun, işte yalnız bu kasaba halkının faaliyeti ispat eder. Bütün mahrumiyetlere rağmen bir taraftan maârif için çırpınıp dururken, diğer taraftan iktisadiyat sahasında da bize de sirayet eden dünya buhranının savletine karşı mukavemet etmek azmi gösteriyor. Halk böyle olduğu gibi hükûmet de halkın boyunlarına tahmil ettiği vazifeleri hakkıyla ifâya sa'ydır" (Açıksöz Gazetesi, 19 Mart 1922, sayı: 440).[3]

2 Eski, 2018; 183.
3 Eski, 2018; 183-184.

Açıkgöz Gazetesi'nin 19 Haziran 1340 (1924) tarihli haberinde, "Safranbolulu 28 müteşebbisin bir araya gelerek 100 liradan 500 hisseyle ve toplamda da 50 bin lira bütçeyle fabrika kurduğu" tekrar duyurulmaktadır. Gazetedeki haberin veriliş şekli dikkate alınınca bugünkü iktisadi algılarımızla pek de uymayan bir dilin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Gazete bu durumu sanki bir özel girişimcilik ruhuyla yapılmış bir yatırım olarak değil de bir kamusal yatırım ve başarı diliyle duyurmaktadır. Çünkü yaşanılan kadim gelenekselliğin ürünü olarak zanaatkarlığın belirleyicisi olduğu kamusal ortaklık hissi, 'ortaya konulan başarı hikayesini' bir 'kişisel başarı hikayesi olarak değil', daha çok toplumsal birlikteliğe (ortaklığa) dayalı bir başarı hikayesi olarak görmekteydi. Ayrıca habere daha yakından bakıldığında, haberin dilindeki Safranbolu, hâlâ zanaatkarlığın mümkün kıldığı bir Safranbolu olarak sunulmaktadır. Ayrıca haberde zanaatkarlık ve Safranbolu denkleminde inşa edilen söylem, ilgili tarihlerde yeni kurulan Cumhuriyete özgü yeni bir kamusal alan söylemini de dikkate almadan geçememektedir. Bu açıdan haberin dili geleneksel olanla modernist olanı bir araya getirerek 'başarı hikayesini' daha da anlamlı ve ortaklığa uygun hale getirmektedir. Çünkü söz konusu başarı, hedef olarak belirlenen yeni uluslaşma sürecine yapacağı katkıyla, anlamını daha da arttırmış olmaktaydı. Bu nedenle haberde "Safranbolu debbağlarının 'Milli Mücadele'de orduya yetiştirdikleri yemeni ve kunduralara" atıf burada da dile getirilmektedir. Tüm bu gerekçelerle de haberdeki söz konusu olay, '28 kişinin girişimciliği' olmaktan çıkıyor; öncelikle bir Safranbolu başarısına ardında da uluslaşma sürecinin modernleşme boyutuna yapacağı katkılar bağlamında konuşulur bir hale gelmektedir. Nitekim tüm bu vurguların arasında, uzun yıllara dayanan üretimsel anlamdaki geri kalmışlık, yine bir 'makineleşme sürecinin gerisinde kalmışlık' olarak dile getirilmektedir. Bu bakımdan haberde söz konusu olay "makineyle rekabet edemeyeceğini anlayan Safranbolu zanaatkarının yaptığı çok yerinde bir yatırım" olarak dile getirilmektedir. Haberde makineleşme süreci açısından, Safranbolu zanaatkarlarında bir erdem olarak görülüp takdir edilen temel bir nokta vardır, o da 'elinin' (hünerinin) makinenin gerisinde kaldığını anlayan zanaatkarın tarihsel anlamdaki bu yenilgisini kabul etmesinin erdemi olmaktadır.

> "Safranbolu halkının faal ve müteşebbis olduğuna en büyük delil debbağhane fabrikasıdır.
>
> Merkez-i vilayet de dahil olarak hiçbir yerde bir sanat fabrikamız olmadığı halde, Safranbolu'da böyle muazzam bir sanat müessesesinin vücuda getirilmesi cidden çok iftihara şayandır. Safranbolu debbağları her yerde meşhurdur.
>
> Mücadele-i milliye esnasında ordunun kundura ve yemeni müteahhitliğini kemal-i maharetle başa çıkaran Safranbolu debbağları burada 200'e yakın dükkana maliktir.

> Eski usullerle makinelere rekabet edemeyeceğini çok iyi takdir eden işte bu debbağlardan 28 zat bir araya gelerek bir komandit şirket tesis etmişler ve bugün cümlemizi hayret ve takdirlere gark eden bir fabrikayı meydana getirmişlerdir" (Açıkgöz Gazetesi, 19 Haziran 1924, sayı: 1102).[4]

Nitekim haber bitirilirken vurgusu arttırılarak ortaya konulan şeyler, aslında girişimin sahip olduğu duygusal arka planı daha da açık eden cinsten söylemlerdir. Çünkü haber "Safranbolu'ya ve dolayısıyla bütün Anadolu'ya hüsnümisal olan Safranbolu debbağhane şirketini tesis edenleri çok derin bir hürmetle takdir eder ve muvaffak olmalarını tekrar temenni ederiz" (Eski, 2018; 46) şeklindeki vurgularla sonlandırılmaktadır. Bu söylemler bir bakıma daha önce de vurgusunu yaptığımız bir nokta olan, üretimin 'yeni uluslaşma sürecine' entegre edilişinin açıktan ifadesi niteliğindedir.

Söz konusu olan 19 Haziran 1924 tarihli bu haberde ilginç olan başka önemli noktalar da haberin detaylarında göze çarpmaktadır. Haber fabrikanın 'kuruluş' hikayesini, 'makinenin alınışını', 'getirilişini', 'ne kadara mal edildiğini', 'uzmanlarını', 'Safranbolu'ya yapacaklarını' ve hatta 'kuruluşundaki sosyal ilişkilere' dahi ziyadesiyle dikkati çeken geniş bir anlatıma sahiptir. Bu bakımdan fabrikanın sahip olduğu sembolik değerin büyüklüğünü gazetenin buradaki kullandığı dilden anlayabilmek çok kolay olmaktadır. Nitekim girişimci haline gelen '28 zanaatkar kişiye' yüklenen anlam bir 'kahramansı cesurluğun' "takdire şayan" hale gelmesinden başka bir şey değildir.

Ayrıca ilgili haberin, zanaatkarların ellerinin ürünü olan hayatlarını başka türden bir gerçekliğe savuracak kadar kararlı olma hallerini vurgulaması ve onların kadim geçmişleriyle var olan hayatları arasındaki mesafe koyuşlarını "çok cesurca" bulmaktaydı. Bu nedenle haberde "çok müteşebbis ve çok cesur bir heyet-i idareye malik olan şirket" vurgusu bu yüzden yapılmaktaydı. Fakat her modernleşme projesi bir dünyevi hedef ister ve bu nedenle de kadim geleneksel geçmişle araya mesafe koymak zorunda kalır. Bunun en etkili yolu da 'dünyaya dair bir gelecekte' bir hedefin belirlenerek, dünyevi varoluşun da oraya doğru bir ibre kazanmasının istenmesi olmaktadır. Ancak zanaatkar kadim bir geçmişin temsilcisiydi ve bu yüzden geleneksel olanın vurgusunu yapar nitelikteydi. Onun var ettiği Safranbolu da bu yüzden 'geleneksel Safranbolu'ydu ve geleneksel (premodern) bir kamusal alandı. Modernleşme tarihinin en önemli temsili olan makine zanaatkarın elinin hünerini yok ederken bir bakıma geleneksel geçmişi de anlamlı bir gerçeklik olmaktan çıkarmaktaydı. Zanaatkarı tarihsel bağlamıyla işlevsizliğe ve kendisine yabancılaşmaya götüren nokta da buradan kaynaklanmaktaydı. Safranbolu debbağ zanaatkarlarının makineleşmeyle birlikte yaptıkları şey bir bakıma kendi ta-

4 Eski, 2018; 43-44.

rihsel rollerini tehlikeye atan nitelikte radikalce bir davranıştı. Bu yüzden haberin "çok cesur müteşebbisler" dedikten sonra "şirketin heyet-i idaresi âtideki zevattan terekküp etmektedir" (şirket idaresi aşağıdaki bireylerden biraraya gelmektedir) şeklindeki vurguyla söz konusu zanaatkarları tek tek isimleriyle birlikte onure etmesi de bu yüzdendir. Artık Safranbolu, mevcut girişimle birlikte geçmişin mümkün kıldığı bir Safranbolu olmaktan çıkmaktaydı. Dünyevi bir gelecek için belirlenen ve dünyada erişilmek istenen bir projeye (modernleşme projesine) uyumluluk göstermesi gereken Safranbolu'ya dönüşüyordu. Bir bakıma premodern Safranbolu'dan istenen şey, modernleşme projesine entegre olmuş 'modern bir Safranbolu' haline dönüşmesi olmaktaydı. Ama bunun olabilmesi için de geçmişteki Safranbolu'ya karşı mesafeli olmasını gerektirmekteydi. Nitekim haberin dili ve beklentisi de bunu ortaya koyan nitelikte detaylar sunmaktadır.

Fakat gazetenin verdiği haberde kullanılan dilden anlaşılan temel şey, yaşananlar karşısında 'bilgi transferini gerçekleştiremeyen zanaatkarların' kendi işlerinin icrasına dair yaşadıkları 'yabancılaşmanın' anlatımını ortaya koyan nitelikte olmaktadır. Çünkü fabrika bir 'debbağ fabrikasıydı', kuranlar (yani para yatırarak inşa edenler) debbağlardı. Ama giriştikleri durumun ürünü olarak, artık istedikleri şekilde "üretim yapamıyorlardı". Kurucu mühendisin zamansız vefatı, sonrasında İstanbul'dan ve Avrupa'dan mühendis getirme çabaları ve dahasında yaşadıkları çetrefilli pek çok hikaye; yaptıkları işin sembolik değeri büyütmek yanında, elleriyle bilinçlerinin (zihinlerinin) bağlantısını yitirdikleri anlamına gelmekteydi. Bunun da en temeldeki anlamı zanaatkarın üretim sürecine dair tarihsel anlamdaki asıl belirleyici aktör olma halini yitirmesi anlamına geliyordu. Yaşananlar bir bakıma kadim Safranbolu'nun kadim zanaatkarlığının üretim süreci açısından ıskartaya çıkmasının anlatımıydı. Nitekim yaşanan hikaye, zanaatkarın elinin ürünü olan dünya ve yaşadığı kamusal alanın artık onun elinin ürünü olmaktan çıkıyor olmasının işaretleriydi. Bu nedenle gazete haberindeki vurgular bir bakıma kadim zanaatkarlığın var ettiği kadim Safranbolu'nun yitiriliş hikayesinin artık bir kamusal beklentiye dönüşüyor olmasının vurgularıydı. Nitekim artık fabrika bir beklenti haline dönüşmüşse, karşılığında da zanaatkarlığın sahneden çekilişinin de bir beklentiye dönüşmüş olması söz konusuydu. Bu nedenle fabrika bir zanatkar başarısı olmaktan ötede bir 'Safranbolu başarısı' olarak algılanıyordu ama buradaki beklenti 'başka türden bir Safranbolu'nun başlatıcısı' hükmündeydi. Daha açık söylemek gerekirse talep edilen şey 'modern bir Safranbolu projesiydi' ama karşılığında da kadim Safranbolu'nun sonlandırılmasının projesi olmaktaydı.

> "Fabrikayı ziyaret ettiğimiz zaman bizi karşılayan muhasip Abdullah Bey bize çok nâfi izahat verdi: Fabrikanın motoru Dizel sistemde, 25 beygir kuvvetinde, Avusturya ma'mûlatından bir motordur. İstanbul'da Alman hastahanesinin tenviri için bu motor getirilmiş, bilahare Fransızlara

> geçmiş. Rafet Paşa'nın İstanbul'a girdiği zamanlarda 3 bin liraya bu motor alınabilmiş. Şimdi bunun fabrikasında bile 7 bin lira fiyatı olduğu beyan edilmektedir.
>
> Motordan mâadâ fabrikada torna tezgâhı, çift pistonlu emme basma tulumba, kösele döğmeye mahsus tokmak, sıkma makinesi, çalavperdah makinesi, malın istihsal zamanını kazandıracak olan harç ve kireç dolapları, mal yıkamak ve temizlemek için pervane, on tane kireç kuyusu vardır.
>
> Fabrikanın bütün makine aksamının fiyatı 9 bin lirayı tecavüz etmediği halde, şirket bunların nakli için 4 bin lirayı mütecaviz para sarf etmiştir" (Açıksöz Gazetesi, 19 Haziran 1924, sayı: 1102).[5]

Oldukça detaylı bir yazı olan 19 Haziran 1924 tarihli haber, zanaatkarların kendi işine dair yaşadığı yabancılaşmanın boyutunu daha da açık hale getiren başka detaylarla da dikkati çekmektedir. Yukarıdaki tartışmasını yaptığımız ve oldukça teknik hale getirilen anlatı biçimi, peşinden makinelerin Bartın limanından getiriliş sürecine geçince; zanaatkarca ruhun büyük sebatkarlık içeren karakterine vurguyla övgü dolu ifadelere dönüşmektedir. "Yolsuzluk sebebiyle ezcümle büyük ve ağır parçaların nakli çok müşkil olmuştur. Bundan mâadâ *(ötürü)* bu nakil meselesi şirkete çok zaman kaybettirmiştir. Bartın'a çıkan makineleri nakil için çaylardaki suların çekilmesi beklenmiş ve dört beş çift mandanın geldiği ve altı, sekiz tekerlekli, hususî, sırf bunları nakil için yapılan arabalar vasıtasıyla bu nakil keyfiyeti temin olunabilmiştir" (Açıksöz Gazetesi'nden akt. Eski, 2018; 44). Bu cümlelerden de anlaşıldığı üzere üretim makine odaklı hale gelince, ortaya çıkan ve aşılması mümkün olmayan bir makine mahkumiyeti söz konusu olmaktaydı. Zanaatkarların mesleklerine özgü bir edinimle yakından alakalı olan sebatkar karakterleri vardı. Çünkü onların meslekleri hünerlerine bir ömür boyu bağlanmayı gerektirirdi. Bunun da anlamı sabır, ödev, azim ve bağlılık temalı bir hayatın zanaatkarca bir karaktere bürünerek kalıcı hale gelmesi olmaktaydı. Bu açıdan 'yıllar alsa bile' Bartın Limanı'ndaki makineyi Safranbolu'ya getirmeleri onların taşıdığı bu karaktere son derece uygun bir davranıştı. Çünkü her biri zanaatkardı ve sabır, azim, ödev ve bağlılık onlar için hayatın ayrılmaz bir parçasıydı. Fakat bu azim ve sabrın makinenin getirilişi karşısında başka bir önemi daha vardı. O da makinenin yeni üretilmek istenen koşulların hakim aktörü olmasından ötürü getirilmesinin artık bir zorunluluğa dönüşmesiydi. 'Büyük meşakkatlerle' yapılan bu iş, zanaatkarlığın yüklediği sebatkar hayatla çok yakından alakalıydı ama bu sebatkarlığın bir önemli nedeni de altında taşıdığı büyük bir 'makine mahkumiyetinden' kaynaklanmaktaydı. Çünkü iş (ve çalışma) makine merkezli olunca zanaatkar hünerinden kaynaklı olarak kendi bedeni üzerindeki kendi tasarruf yetkisini kaybetmiş durumdaydı. Onun eski tarz çalışmasında zanaatkar bir usta

5 Eski, 2018; 44.

olmak elinin işine endeksli olan çalışması karşısında kendi bedensel aktivitesine dair büyük bir tasarruf yetkisi verirdi.

Tüm bu vurgular zanaatkarın yeni koşullarda işin merkezine makineyi getirdiği ve kendisini ne denli bir düzeyde makinenin uzantısı haline getirdiğinin de anlatımı olmaktadır. Burada getirilişinin hikayesi yıllara yayılan makinenin, yeni koşullar için getirilmesinden başka bir alternatifi yoktu. Çünkü fabrika olacaksa kesinlikle yeni aktör makine olmak durumundaydı. Zanaatkarın bu yeni koşulda oynayabileceği tek rol, makinenin ritmine entegre olarak onun işi asıl yapan aktör haline gelmesine hizmet edebilmekti. Nitekim 'çok sebatkar, azimli ve gayretli' tavırlarıyla hatta hiç yılmadan ortaya koydukları büyük karakter hiç şüphesiz zanaatkarlıklarından kaynaklıydı. Buna dayalı olarak da makineleri her şeye rağmen Safranbolu'ya getirebilmişlerdi. Fakat eski sahnenin yani Safranbolu kamusalının baş karakteri olan zanaatkar, artık yeni sahnede kamusal alanın başkarakteri olmaktan ebediyen uzaklaştığının altını çizmiş oluyordu. Çünkü yeni inşa edilmekte olan koşul bir 'makine bağımlılığının' kanıksanması sürecine doğru gitmekteydi. Arendt (2013) "zanaatkar, ürettiğinin efendisidir" demektedir. Ama bu durum artık geleneksel Safranbolu zanaatkarı için makineleşme sürecinde anlamını yitiren bir vurgulama biçimine dönüşmekteydi. Bu nedenle de sergilenen büyük karakter, altında büyük bir mahkumiyeti ve de onun ürünü bir diktatörlüğü barındırdığı için makinenin getirilişi de onlar için büyük bir hikayeye dönüşmüştü.

Nitekim haberde devam ettikçe, hikayenin detaylarına dair bağımlılığın nasıl da bir teknik yabancılaşmaya ve hatta mahkumiyete dönüştüğü daha açık bir şekilde anlatılmaktadır. Çünkü makine merkezli yeni çalışma sistemde ortada büyük de bir teknik kapasite vardı ve bu durum hiç bir şeklide zanaatkarın asıl eyleyen olmasını mümkün kılmıyordu. Kurucu mühendis Hacı Emrullah Bey'in kuruluş sürecindeki beklenmedik vefatı, işleri durma noktasına getirmişti ve 'girişimci zanaatkarlar' bu nedenle İstanbul'dan yeni bir mühendis getirmenin çabasına girmişlerdi. İlgili haberin devamındaki 'iktisadi bağımsızlık' söyleminin altındaki ifade edilenlere yoğunlaşınca, zanaatkarın 'makine bağımlılığını' ve hatta 'mahkumiyetini' açık eden bir 'diktatörlük' biçimine karşılık gelen söylemler olduğu daha da netleşmektedir. Çünkü haberde, bu kez de uzman bilgi bağımlılığına dair ortaya çıkan durumun anlatımı yapılmaktadır. Nitekim haberde anlatımı yapılan şeyler, aslında bir uzmanın sistemden çekilmesi karşısında zanaatkarlarca yeniden bir hükümsüzleşmenin yaşanmasına karşılık gelen çıktılar hükmündeydi. Bu nedenle de zanaatkarlar mekan aşırı bir çabaya girmek durumunda kalıyorlardı. Bu durum da gazetedeki haberde "Rumlardan ve sair ecnebi mekteplerden makinist bulunmuşsa da onların diplomasının çıkartılması uzadığından ötürü fabrika iki aydır işlemiyor" şeklinde bir bilgiyle okuyucularına duyurulmaktadır. Çünkü yaşananlar, daha öncesinde de vurgusunu yaptığımız gibi, zanaatkarların

kendi hünerlerine yabancılaşmalarına dair bir çıktı hükmündeydi. 'Uzmanlık bilgisi' onların yaptıkları işten kaynaklı tarihsel aktör olma halini bitiren bir noktaydı. Çünkü bunun karşısında zanaatkar yeni koşulların gerektirdiği bilgi aktarımını gerçekleştirememişti. Bir bakıma onun makine mahkumiyetini var eden alttaki temel nokta da burasıydı. Bu koşulda hiçbir şekilde sahnedeki asıl aktörün zanaatkar olması mümkün değildi. Nitekim zanaatkarın tarihsel anlamda ıskartaya çıktığı (gereksizleştiği) yönünde vurguladığımız nokta, yaşananların içinde taşıdığı 'uzmanlık bilgisi' gerektiren halinden ötürü daha açık hale gelmektedir. Artık zanaatkar makine karşısında her işçi gibi sıradan bir 'emekçi' hükmündeydi. Ortada onun hünerini bir bilgi transferiyle sürdürebileceği bir durum artık söz konusu değildi.

Nitekim ilgili haberin devamında "nihayet iki Rus makinist dünkü Perşembe günü gelebilmiştir. Makinistler fabrikayı çok beğenmişler ve hiçbir noksanı olmadığını söyleyerek dört, beş gün makinelerde temizlik yapıldıktan sonra fabrikanın işleyebileceğini beyan etmişlerdir" (Eski, 2018; 45) denilmektedir. Bunun da anlamı 'hiçbir kusuru olmayan sistemdeki' üretimde dahi zanaatkarın yine de bir 'hiç hükmünde' olmasıydı. Bu durum da vasıfsızlaşmanın ve hatta gereksizleşmenin ne kadar da derin boyutlarda olduğunun anlatımıdır. Onun 'işçileşmesi' sürecinin anlamı, bir yabancılaşma olduğu kadar, saplantılı bir hükümsüzleşmenin yüzüne vurulmasıydı. Daha önce de vurgusunu yaptığımız gibi zanaatkarlar artık loncadaki çıraklık misali bir süreci yaşıyordu. Ama buradakinin en önemli farkı "ürettiğinin efendisi olan eski zanaatkarın" artık tarihsel rolünü kaybederek kalıcı bir çıraklık sürecinin içine hapsolmasıydı.

> "Bu fabrikanın inşâsı makinelerin kurulması, makinist ve memurun maaşı hâsılı şimdiye kadar şirketin sarf ettiği meblağ 32 bin liraya bâliğ olmuştur.
>
> Çok muktedir makinist ve mühendislerimizden Hacı Emrullah Bey, bu fabrikanın inşâsını ve makinelerin kurulmasını temin etmiş, fabrikayı harekete getirecek bir hale vaz' etmişse de ömrü vefa etmeyerek üç ay evvel rahmet-i Rahman'a kavuşmuştur.
>
> Fabrikanın tamam işleyeceği ve resm-i küşâdı ve makine tecrübesi icrâ edileceği sırada H. Emrullah Bey'in vefatı, müessisleri çok müteessir etmiş ve İstanbul'dan yeni makinist getirtilmeye teşebbüs etmiştir.
>
> Rumlardan ve sâir ecnebi mekteplerden makinist bulunmuşsa da bunların vesikasını çıkarmak da tehir etmiş ve bu suretle fabrika iki aydır muattal kalmıştır.
>
> Nihayet iki Rus makinist dünkü Perşembe günü gelebilmiştir. Makinistler fabrikayı çok beğenmişler ve hiçbir noksanı olmadığını söyleyerek dört, beş gün makinelerde tathirat yaptıktan sonra fabrikanın işleyeceğini beyan etmişlerdir" (Açıksöz Gazetesi, 19 Haziran 1924, sayı: 1102).[6]

6 Eski, 2018; 45.

Ayrıca ortada artık bir makinenin koyduğu şaşmaz bir üretim standardı vardı ve bu teknik kapasite, standardı kendisi belirlediği için ortaya çıkan ürüne de şaşmaz bir tektipleşme yüklüyordu. Bunun anlamını daha açık söylemek gerekirse, makine standardı denilen şey bizlere 'Safranbolu dericiliğinin' sona ermesini anlatmış oluyordu. Çünkü premodern zanaatkar üretiminde dericilik her zaman yerel bir zanaattı: Şap mı kullanılacak?, köpek pisliği mi?, yoksa başka usuller mi?... Bunun kararı her geleneksel tarzda üretim yapan yörede farklı türden cevaplar olabilirdi. Bunlar zanaatkarın kendi işine kendi elinin hünerini katabildiği ve kendi kararı doğrultusunda eyleyebildiğini ortaya koyan detaylardaki tercih faktörleriydi. Çünkü "her zanaatkarın bir işareti", -Ruskin'in ifade ettiği gibi (2015) söylersek de- ona insani olduğunu hatırlatan izleri yani "kusurları" vardı. Bir bakıma lonca etiği, zanaatkara kusurlarından ötürü mesleki açıdan ceza keserdi ama bu durum insani olanı mümkün kılardı ve sürdürülebilir hale getirirdi. Çünkü 'kusur' lonca etiğinde her ne kadar cezaya tabi olsa da zanaatkara insan olduğunu ve ortaklığı da bu yüzden terk etmemesi gerektiğini hatırlatan bir uygulamaya dönüşmekteydi. Ama yeni koşullarda bu işaretler, imzalar ya da izler artık olmayacaktı. Bu nedenle ortada ürün vardı ama bir eserde aranabilecek türden kalıcılık yoktu. Zanaatkarın ürettiğiyle (eseriyle) arasındaki kalıcı ilişkiyi ortadan kaldıran nokta da buydu. Çünkü makineleşmenin sonucundaki her üretim artık bir stok hedefine ve de kâra karşılık gelen bir göstergeden başka bir şey değildi. Ortada üretim sürecine içkin bir zanaatkarlık kalmayınca mesleki ilke, etik ve lonca değerlerindeki gibi ahlaki yükümlülükler de bir anda silinip gitmeye mahkum şeyler olmuştu ve anlamını yitirmeye başlıyorlardı. Çünkü bunları makineye ve onun çalışma biçimine yüklemek artık mümkün değildi.

> "Memleketimiz için şâyân-ı iftihar olan bu fabrikanın resm-i küşâdında bulunabilmeyi çok arzu ediyoruz. Fabrikanın yevmî istihsali 1100 kilo kösele veya vakete ve 80 adet ufak deri olacaktır. Şirket Rankson ve Hankof mallarından 5 bin liralık mevadd-ı ibtidâiye getirmiştir. Bu deriler kösele yapılacaktır. Bizim bu derilerden köseleye yarar derilerden az olduğunu, fabrikaya yetişmeyeceğini söylüyorlar. Bizim manda derilerinden kösele yapmak mümkünse de fabrikaya lüzumu miktarda çok deri bulmak mümkün olmamıştır. Fabrika bizim derilerden sahtiyan, vakete, Amerikan vidalesi, sâire yapacaktır. Maamâfîh elden geldiği kadar mevadd-ı ibtidâiyeyi dâhillden tedarike de çalışacaktır" (Açıksöz Gazetesi, 19 Haziran 1924, sayı:1102).[7]

Aynı haberde dikkati çeken bir başka önemli nokta daha vardır. Bu önemli nokta fabrikanın kurucuları olan zanaatkarlar için kullanılan "cesur müteşebbisler" vurgusunun hemen peşinden "şirketin heyet-i idaresi âtideki zevattan *(aşağıdaki kişilerden)* terekküp etmektedir (biraraya

7 Eski, 2018; 45.

gelmektedir)" vurgusunun daha önceki haberlerde olduğu gibi bir kez daha karşımıza çıkmasıdır. Bu türden vurguların istikrarlı bir şekilde karşımıza çıkmasının nedeni, makineleşmenin bir modernleşme projesi olmasıyla yakından alakalıdır. Fakat zanaatkarlık aksine gelenekselliğin hünere dönüşmüş olmasından başka bir şey değildir. Safranbolu zanaatının fabrikalaşma girişiminde yaşananlar, içerisinde geçmişle geleceğin çatışmasını da barındıran niteliktedir. Bir bakıma geçmişin kalıcılığı ve geleneğiyle, geleceğin değişimci olan hali bu süreçte çatışmaktaydı. Bu nedenle 'girişimci haline gelen zanaatkarlardan', modernleşmeye dair olan böylesine önemli bir süreçte beklenen şey tekrar tekrar dile getirilmiş olmaktaydı. Artık girişimci haline gelen zanaatkarlardan istenen, onların sahip oldukları geçmişle aralarına mesafe koymalarıydı. Bu nedenle buradaki bahsi geçen haberde, bir kez daha kendilerine modern dünyanın 'dünyevi hedefleri' işaret edilerek, çok cesur olduklarının hatırlatması yapılmaktaydı. Çünkü daha öncesinde de vurguladığımız gibi onlar kendi tarihsel rollerini tehlikeye atacak kadar radikalde bir işe girişmekteydiler. 'Girişimci zanaatkarlar' yaptıkları şeyle birlikte geleneksel niteliklerdeki işlerine (zanaatkarlıklarına) karşı bir yabancılaşmanın sürecini başlatmış olmaktaydılar. Bu bakımdan 'modern bir tesisin' 'çok cesur kahramanlarından' beklenen şey, sahip oldukları kadim köklerine yönelmek yerine, yeni kurguya uygun düşecek şekilde kendi projelerine odaklanmalarıdır. Her modern projede olduğu gibi, kendine özgü yeni bir anlatı üretmenin hedefinde olan 'Safranbolu Debbağ Fabrikası' da, kendisini rasyonelleştirme ve makul hale getirme konusunda bu türden bir ibreyi kullanmayı gereklilik olarak kullanmaktadır. Şirketi kuran zanaatkarların "saygıyı hak eden kahramanlar" olabilmelerinin nedeni, kendi varoluşsal kimliklerinin aksi bir bağlamda karar alarak, kadimsel köklerinden (geçmişlerinden) kopabilmeleriyle yakından alakalıydı. Çünkü onlar ortaya konulan yeni modernleşme serüvenine entegre olurken, kendi tarihsel rollerine de tamamen aykırı bir biçimde tavır almış olmaktaydılar. Bu nedenle saygıyı hak ediyorlardı. Hatta giriştikleri süreç daha karar alma aşamasında dahi çok radikal bir iş niteliğindeydi. Bu açıdan haber de bu nedenle olacak ki onların fabrika yönetiminde yer alanlarından bir kısmının isimlerini vererek onları "cesur bir heyet-i idare" olarak dile getirmektedir. Ayrıca haberde tüm bunların vurgusunun yapıldığı yerde zanaatkarların söz konusu girişimini -yukarıda da vurguladığımız üzere- daha anlamlı hale getiren bir anlatıya dönüştürmenin de çabasında olmaktadır. Bunu da söz konusu girişimi "bütün bir Anadolu'ya iyi örnek olması" açısından çok değerli bir noktaya yerleştirerek yapmaktadır.

> "Çok müteşebbis ve çok cesur bir heyet-i idareye malik olan şirketin buna da muvaffak olacağına katiyyen eminiz. Şirketin heyet-i idaresi âtideki zevattan *(aşağıdaki kişilerden)* terekküp etmektedir (biraraya gelmektedir).

> Dedezâde Rıfat Efendi (müdür), Çelebizâde İsmail Efendi (veznedar), Kirişcizâde Ahmet Efendi (a'za), Delihacızâde Mustafa Efendi (a'zâ), mesul muhasip ihtiyat zâbiti Abdullah.
>
> Safranbolu'ya ve dolayısıyla bütün Anadolu'ya hüsnümisal olan Safranbolu debbağhane şirketini tesis edenleri çok derin bir hürmetle takdir eder ve muvaffak olmalarını tekrar temenni ederiz" (Açıksöz Gazetesi, 19 Haziran 1924, sayı: 1102).[8]

Fabrika ile ilgili bir sonraki haber, yaklaşık üç ay sonra (Eski, 2018; 149-150) 24 Eylül 1924 tarihinde karşımıza çıkmaktadır. Fabrikanın kuruluş aşamasında bir şanssızlık yaşanır ve "fabrikanın açılışı yapılmak üzereyken, pervane arızası nedeniyle gerçekleşen genleşmeden kaynaklı fabrikada bir patlama olduğunun" (Eski, 2018; 149-150) bilgisi gelir. Haberde patlamadan kaynaklı olarak müteşebbislerde "cesaret kırıcı ve ümitsizliğe sevk eden duyguların görüldüğü ortaya çıksa da bu durumun onların şevk ve gayretlerini kıramadığı" dile getirilmektedir. Nitekim yine uzunca bir haber şeklinde verilen olay, bu kez habere işleyen farklı bir dilden ve bunun ürünü olan hallerden kaynaklı olarak daha faklı şekillerde de dikkati çekmektedir. Haberin, daha önceki vurgularda görülen 'romantik' söylemlerinin aksine, daha gerçekçi bir tavrı öne çektiği görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla da 'müteşebbis haline gelen zanaatkarların', yaşanan bu patlama sonrası içine düştükleri duruma dair tepki verme biçimleri de artık oldukça farklılaşmaktaydı. Çünkü girişimci haline gelen zanaatkarlar karşılaştıkları koşullara dayalı olarak yaşadıkları 'vasıfsızlaşma' ve 'hükümsüzleşmenin' diktatörce baskısını hissetmiş olacaklar ki artık ümitsizlik ve karamsarlık halini merkeze çeken tepkiler verir hale gelmekteydiler. Nitekim söz konusu haber, içine düşülen durum karşısındaki duygusal yıkım nedeniyle olacak ki "hemşehrilerimi bu babdaki sebat ve azimlerinden dolayı şayan-ı tebrik gördüm" vurgusuyla bitirilmektedir. Çünkü yaşanan yabancılaşma, hükümsüzleşme, vasıfsızlaşma ve yetersizlik karşılığında haberde zanaatkarlara karşı bir destek ve moral dili öne çıkarılmak durumunda kalınıyor. Fakat anlaşıldığı kadarıyla da yaşananlar giderek 'başarısızlık' hissine doğru evrilmekte ve zanaatkarlar da bu türden duyguları daha çok öne çekmekteydiler.

> "İki buçuk seneden beri çok müşkil şerâit dâhillinde 35 bin lira gibi azim bir para sarfıyla tesisine uğraşılan Debâgat Fabrikası'nın son günlerde nevakısı ikmal edilmiş ve birkaç gün sonra resm-i küşâdı icrâ edilmek üzere geçen cumartesi günü makinelerin son provası yapılırken müteverrik tecdid edilmiş pistonun inbisat etmesi *(genleşmesi)* ile makinenin harekâtı tevkif edilmeyerek müteverrik bir kısmı maalesef parça parça olarak yerlere dağılıvermiştir. Parçalanan aksamın en çok müteverrik imal eden fabrikasında tecdidi *(yenilenmesi)* mümkün bir hale gelmişti.

8 Eski, 2018; 46.

> İş bu müteverrik "dizel" sistemi Fransız ma'mûlatından gazla müteharrik 29 beygir kuvvetinde ve beş bin lira kıymetinde olup vaktiyle İstanbul'da Fransız hastahanesinin tenvviratı için mezkûr hastahaneye getirilmiş ve geçen sene de şirket tarafından satın alınarak vesaitsizlikten alel husus Safranbolu-Bartın arasında yolsuzluktan bin müşkilat ve haddinden çok fazla masraf nakliye fedakarlığı ihtiyariyle nakledilerek mahall-i mahsusa yerleştirilmişti.
>
> İnşaatın hitama erdiği ve masruf bunca mesâinin semeresi görüleceği bir anda, mevkiinin şu suretle aksi bir netice ile tecelli etmesi ve hâleten müteşebbisleri için bâdi-i ye's *(ümitsilik nedeni)* ve nevmidi *(cesaret kırıcılığı)* gibi hatıra gelirse de bilakis bu yoldaki gayelerine vusul *(ulaşmak)* için her türlü mezâhim ve müşkilatı esasen göze almış bulunan müessislerinin şevk ve gayretlerine asla halel gelmemiştir.
>
> Kazanın vukua geldiği gün hemen İstanbul'a müracaat ederek "Le" sergisinde arzu olunan sistemde odun ve kömürle müteharrik seyyar motorun mevcut olduğuna ve ilk iş'arla mübayaa ve sevk edilmesi imkân dâhilinde bulunduğuna dair cevap da aldılar. Makineyi alıp getirmek için yine adam-ı mahsuslarıyla makinistleri yola çıkarmışlardır.

Açıkgöz Gazetesi'nin bir başka haberi de ise 21 Ocak 1925 tarihinde (Eski, 2018; 48-50) yayınlanan: "Hayırlı Resm-i Küşâd" başlıklı haberde verildiği şekliyle, fabrikanın "resmi açılışını" tarih olarak dikkate aldığımızda, kuruluş sürecinin yaklaşık olarak üç yıla yayıldığı görülmektedir. Muhabir burada bir önceki yaptığı habere gönderme yaparak, yazının başında "geçen sefer size makinenin geldiğini ve yerine konulduğunu" duyurmuştum diyor ve "bu kez de açılışın bugün muntazamca gerçekleştiğini yazıyorum" demektedir. Nitekim yazının başlığından ("Hayırlı Bir Resm-i Küşâd) anlaşılacağı gibi, çok büyük anlamlar yüklenen fabrika 21 Ocak 1925 günü protokole ve halka kapılarını açıyordu. İlçede "büyük bir bayram havasında" geçekleşen açılış merasimine kelimenin tam karşılığı olarak bir "şenlik havası" hakimdi. Muhabir bu durumu "büyük, küçük bütün memleket halkı tâ sabahtan itibaren Debbağhaneye doğru akmaya başlamıştı" şeklinde dile getirmektedir. Şehirde açılışa karşı bu kadar büyük bir ilginin var olmasının nedeni, daha önce de ifade ettiğimiz üzere modernleşme projesinin ilçedeki en temel yansıması olarak görülen fabrikanın tüm ilçe halkı tarafından ortak başarı algısı olarak görülmesinden kaynaklıydı. Bu nedenle de parçası olunan bir süreç, tüm halkın sevinç içinde açılış günü merasimine katılmasını sağlamaktaydı.

Ayrıca söz konusu haberde dikkati çeken önemli vurgulardan birisi; "bugün muvaffak olduklarını idrak eden girişimci zanaatkarların ve çalışanların yüzlerine bir hazzın görülmesi olarak yansımıştı" şeklindeki ifadelerdir. Hemen peşinden de zanaatkarlar (müteşebbisler) "gülümseyen yüzlerle bizi karşıladılar" denilmektedir. Ancak bu mutluluk ve şenlik havasının içine sinen bu türden duygu ve mimik izahı olan vurguların aslın-

da başka türlü nedenleri olduğu artık kesinlik hükmündedir. Çünkü fabrikaya dair geçen üç yılın çok büyük sorunlarla ve hatta ne denli muvaffak olunamayacağına dair duygularla geçtiğini göstermekteydi. Çünkü bir ara gazetedeki romantik haber diline dahi 'muvaffak olunamayacağına' dair bir tonlama sinmiş durumdaydı. Nitekim tüm bu durumlar nedeniyle de yaşananlar karşısında, 'resmi açılış günü' girişimci zanaatkarların ne kadar mutlu olduğunun dışa vurumuna haberde oldukça dikkat ediliyordu. Nitekim söz konusu vurgu da haber içinde "muvaffakiyetini idrak edenlerin yüzüne "haz ve sürur olarak yansımaktaydı" şeklinde kendisini göstermekteydi. Çünkü artık gelinen noktaya dair ancak bir idrak eşiği oluşabiliyordu. Bu da geçen üç yılın ne kadar zor ve çetin geçtiğinin anlatıcısı hükmündeydi. Artık fabrikada makineler yerleştirilmiş ve çalışıyordu, bu da herkesi çok mutlu ediyordu. Artık ilçenin en büyük modernleşme projesi hayata geçmiş durumdaydı. Bunu da ilçenin büyük protokol halinin açılışta bulunma şeklinden anlamak kolaylaşmaktadır. Çünkü ilçede ne kadar ileri gelen varsa hepsi o gün açılışta hazır ve nazır bir şekildeydi. İlçenin en önemli günlerinden birinde onlar da yerlerini almışlardı.

> "Bugünkü muvaffakiyetlerini idraklerinden dolayı duydukları haz ve sürur yüzlerinden belli olan Debâgat Şirketi ve fabrikanın müessisleriyle mensubin-i sanat, beşuş çehreleriyle hüsn-i istikbal ederek dilfirib bir tarzda bayraklarla donatılan muhteşem fabrikanın yukarı kapısından üst kattaki büyük salona dâhil olduk. Çaylar ve cigaralar ikram edildi. Havanın gayet soğuk olmasına rağmen izdihamdan hâsıl olan hararet hiç birisini üşütmüyordu. Evvelen maârif-i mahalliye nâmına muallim Ömer Lütfi Efendi müteşebbislerini tebrik etti. Bâdehu Ticaret Odası reisi Rıfat Bey, bunu müteakip de Debbağa Şirketi ve fabrika kâtib-i umumisi Abdullah Efendi bu fabrika hakkında alaka ve teveccüh gösteren ve bugün teşrif buyuran ahâli-i mahalliyeye beyan-ı teşekkür ettikten sonra geldiğimiz kapıdan çıkarak beyaz, kırmızı kurdelalarla süslenmiş olan fabrikanın asıl ameliyat dairelerine açılan büyük kapının önünde toplandık. Müftü Efendinin münasip bir duâsını ve kaymakam beyin icaba dair kısa bir nutkuyla kurdela kesilip içeri girdik" (Açıksöz Gazetesi, 21 Ocak 1925, sayı: 1262).[9]

9 Eski, 2018; 48-49.

*Fotoğraf 8:Fabrikanın 21 Ocak 1925 tarihinde yapılan resmi açılış töreninden bir protokol fotoğrafı. Fotoğraftakiler: Kaymakam İhsan Bey, Muallim Ömer Lütfi Efendi, Jandarma Komutanı Teğmen Hüsnü Efendi, Ticaret Odası Reisi Rifat Bey, Baş Tabib Ali Yaver Bey, Müftü Efendi, Fabrika Müdürü Dedezade Rifat Efendi, Fabrika Umumi Katibi Abdullah Efendi, Veznedar Çelebizade İsmail Efendi, Sorumlu Sayman Yedek Subay Abdullah ve Azâlar Kirişçizade Ahmet Efendi, Delihacızade Mustafa Efendi.*

Muhabir haberin devamında fabrikaya dair detaylar vermektedir. Muhabir 'resmi açılışta' yapılan fabrikayı tanıtıcı gezide, geçilen tüm kademeleri çok detaylı bir şekilde anlatmakta ve üretimin aşamalarını yaptığı betimlemeler sayesinde okuyucunun zihninde canlandırmaya çalışmaktadır. Bu sahneleri canlandırmaya çalıştığı yerde; "dolapta derinin nasıl çalkalandığını ve tokmak tezgahında köselelerin nasıl işlendiği, perdah tezgahının deriyi nasıl cilaladığını heyecan ve sevinçle izledik" demektedir. Ayrıca devamında da "makinelerin bu ameliyatları hayret edilecek bir süratle yapıyor olması ona övgüyle bakan gözlerdeki kendinden geçiş ve heyecandan anlaşılıyordu" şeklinde duyguları da öne çeken çok nitelikli betimsel tasvirler de yapmaktadır. Bu detaylandırıcı tasvirler dikkate alındığında; makineler işi yaparken, fabrikayı gezen kişilerin onları gördüklerindeki "kendinden geçişlerini" anlatan bakışları oldukça derin bir gerçekliği içinde barındıran bakışlardı. Buradaki bakışlar aslında bir insanın bir replikantı izlemesi gibisinden değildi. Daha farklı ve derin bir olaydı.

Çünkü raplikant izlenirdi ama ona karşı şaşırmak mümkün değildi. Hatta replikantın, insanı taklit eden ama onu geçemeyen hali ancak bir eğlendirici/güldürücü bir form edinebilirdi. Vaucanson'ın 'flüt çalan robotu' (The Fltute Player: 1737) ya da 'yediğini çıkaran ördeği' (Digesting Duck: 1739) ilk yapıldığında, insanlar onlara bu türden tepkiler vermişti. Her biri şaşırtıcıydı ama sadece eğlendiriyordu. Fakat muhabirin 'Safranbolu Debbağ Fabrikası'daki gördüğü manzara karşısındaki bakışlara yüklediği anlam ise bunun çok dışındaydı. Onun orada gördükleri; "hayret vericiydi", makineler ve onun yaptıklarına insanlar tarafından "övgüyle bakılıyordu" ve bakanların "gözlerinde ortaya çıkan kendinden geçişi ve heyecanı" dışa vuracak kadar büyük duygular üretiyordu. Aslında fabrikayı gezenlerin kendini alamadığı bu türlü bakışlarının nedeni, bir insanın yaptığından daha da ötesini yapan bir makineyi izliyor olmalarıydı. Bu durum 'hayret vericiydi', 'heyecanlandırıcıydı' ve hatta 'kendinden geçiriciyci'; çünkü insanın binlerce yıldır yaptığını, karşılarında duran ve insan olmayan mekanik aksam, insandan daha başarılı bir şekilde yapıyordu. Bir bakıma insanın elinden çıkan bir makine, insandan onun tarihsel rolünü çalıyordu ve onun bedenini boşa çıkartan ve hatta hükümsüzleştiren bir üretim biçimini ortaya koyuyordu. Bir bakıma artık insanın elinin ve hünerinin yarışamayacağı bir hız ve üretim süreci söz konusuydu. İzleyenleri bu türlü bakışlara sevk eden şey de bütün insanlık tarihinin özeti olan şeyin, yani zanaatkarın elinin ve zanaatının nasıl 'ıskartaya çıktığına' şahit olunmasıydı.

Fabrikadaki yaşananların canlı şahidi olmak bir bakıma duyguları daha da yaşanabilir hale getiriyordu. Bu nedenle ki haberin devamında muhabir, herkesin kapıldığı duyguları farklı seviyeye çıkararak, olanları açıktan bir uhrevi yakıştırma biçimiyle ifade etmektedir. Çünkü olanlara ulvi duygular yükleyerek bakan gözlerin nedeni, gördüklerine çok yüce bir gerçeklik olduğu hissini vermekten kaynaklıydı. Hatta bu durum makinenin insan elinden çıktığı gerçeğinin bilinmesine rağmen ortaya çıkmaktaydı. "Vecd ile bakanlar" aslında karşılarında mekanik hareket görmekte ve onun gürültüsünü duymaktaydı. Fakat bu olanların ürettiği şaşkınlık hali, ona öylece bakanlardaki hayretin artık uhrevi karşılıklarla ifade edilebilmesinin nedeni olmaktaydı. Çünkü makinenin gürültüsünü anlatan muhabir; "onun şehrin ufkunda yükselen sesini... cazip bir akis... kalplere titreşim veren düdüğü.. hasret çeken kulaklara bir musiki zevki veriyor" demesi, erişilmek istenen dünyevi projenin kutsanmışlığını açık eden uhreviyat temalı vurgular niteliğindeydi. Ortaya konulan modernist proje dünyevi olabilirdi ama izlenirken 'hasretini çekecek kadar vecd üreten' hali, onun sahip olduğu teknik bağlamın izleyenlerin zihninde ne derecede kutsandığını ortaya koymaktaydı. Bu bakımdan da yeni koşullarda makinenin asıl aktör olma hali, modern insan için ulvi yücelikler de üretebilen bir haldeydi.

Ayrıca rasyonelliğin ürünü ve de en önemli temsilcisi olan modern makine, bu süreçte insan bedeninin ritmini ele geçirip ondan da ötede bir çıktı üretebilen bir aygıta dönüşmüş oluyordu. Bu nedenle de makineye karşı yapılabilecek en makul davranış şekli de onu ilk kez görenlerin yaptığı gibi -tıpkı 'Debbağ Fabrikası'da görenlerin yaptığı gibi- kapılmışça bir şekilde "izlemek" olmaktaydı. Bu vurgu bir bakıma gelecekteki kamusallarımızda neden sadece izleyen ama eylemeyen, hatta pasifliğini kanıksamış özellerinin düşkünü insanlara dönüşecek olduğumuzu anlatan türden önemli bir başlangıç noktasıydı. Çünkü makine karşısında vasıfsızlaşan insanın artık bedeniyle (ya da eliyle) yapabileceği bir şey yoktu ve bu nedenle de izlemekten başka çareleri de kalmıyordu. Çünkü izledikleri şey, onların yaptığından daha iyisini zaten yapabiliyordu ve bu nedenle de rekabete açık değildi. Bir bakıma asıl işi yapan ve de tarihsel aktör niteliğine bürünecek olan bundan sonra makineydi. Bu nedenle de karşısında bulunacak herkes, ona uyumluluk göstermek zorunda kalan 'zanaatkarlar' değil sadece 'işçiler' haline gelecekti. Sonrasında onların statüsü daha açık ifade edilmek istenildiğinde de başına yalnızca 'vasıfsız' tabiri getirilecekti. İşte bu eşikteki izleme biçimi "zanaatkarlığın ölümüne" giden sürecin canlı şahitliğine dönüşen bir izlemeydi. Bu durum da makineyle birlikte insan elinin ürünü olan canlı, aktif ve eylemeye müsait olan kamusal alanın sonuna doğru nasıl gittiğimizin anlatımını yapıyordu. Çünkü asıl aktör olarak eyleyen makine, beraberinde de eylemsiz insanı var ediyordu. Nitekim "insanlar nasıl çalışırsa öyle yaşar". Bunun da anlamı bu sahnenin içinden ziyadesiyle anlaşılır hale geliyordu. Muhabirin haberde anlatımını yaptığı sahneler, bu nedenle de kapıldıkları duygunun içinde neden makineyi kutsuyor olduklarının anlatımını barındırmaktaydı.

> "Makine dairesinden başlayarak dolap, tokmak, tulumba, perdah tezgâhlarıyla çimentodan dondurulmuş muhtelif kireç kuyuları ve su havuzlarını, fabrika binasını baştan başa birkaç defa ihata eden soğuksıcak ilaçlı suları icap eden noktaya sevk ve isâle mahsus boru tertibatı ve daha birçok ameliyat cihazlarını, dolapta derinin bilfiil nasıl çalkalandığını ve tokmak tezgâhında köselenin ne suretle tesviye gördüğünü, perdah tezgâhının deriyi nasıl cilaladığını heyecanla, meserretle seyr ü temaşa eyledik. Makinelerin bu ameliyatları hayretâver bir süratle ifâsı anında sitayişkâr gözlerin hissettiği vecd ve heyecan, fabrika müessislerinin muvaffakiyetlerinden mütevellid duydukları sevinçten az değildi.

Makinelerin hareketinden husule gelen ahenktar gürültüler arasında velveledar sedasıyla şehrin âfâkında câzip akisler yapan lokomobilin düdüğü kalblere ihtizaz, mütehassır kulaklara âdetâ bir mûsikî âhengi zevkini veriyordu. Artık tamamen faaliyete geçilmiş, istihsâlata başlanmıştır" (Açıksöz Gazetesi, 21 Ocak 1925, sayı: 1262).[10]

10 Eski, 2018; 49.

Kurulan fabrikadan öncelikle beklenen şey, dönemin diğer 'dünyevi modernlik projeleriyle', özellikle de "Avrupa merkezli modern projelerle yarışması" ve onların seviyesine çıkabilmesidir. Bu nedenle artık başarı sadece üretimden kaynaklı değil, üretimle birlikte 'rekabet' etmeyi de gerektiren bir şey olmuştu. Bunun da anlamı çalışmanın artık zanaatkarın çabasını teşvik eden niteliklerdeki gibi bir 'eseri' ortaya koyabilmek gayesiyle sürdürülemiyor olmasıydı. Artık üretimden beklenen asıl şey nicelikti ve bu da metanın sayısal (matemiksel) boyutunda yarışmayı gerektiriyordu. Ancak haberdeki vurguların da ortaya koyduğu üzere; fabrikanın kuruluşu "sebat ve imanla" olmuştu, şimdi de onun "yücelmesine" çalışmak gerekiyordu. 'Yücelmesi' yönündeki vurguların taşıdığı anlamın haberdeki görünürlüğüne odaklanınca bu konuda fabrikadan beklenen şeyin "memleketin iktisadi hayatının yükselmesine katkı sağlamak" olduğu görülmektedir. Bu koşullarıyla fabrikaya önemli bir misyon yükleniyordu ve bu misyon her ne kadar dünyevi olsa dahi bir kutsallığa içkin bir görev haline gelmekteydi. Böylesine önemli bir misyonu üstlenen bu türden bir eser, ancak bu projenin temeldeki taşıyıcısı olan "modern Cumhuriyete" emanet edilmelidir ki nitekim gazetedeki anlatılar da bu yöndeki vurgularla sonlandırılmaktaydılar. Nitekim muhabir haberi bitirirken, tıpkı önceki haberlerde olduğu gibi bir kez daha, "Cumhuriyet idaremizin ilk fenni bayındırılık eseri olan bu fabrikayı Cumhuriyet idarecileri layık olduğu gibi koruyacak ve sahip çıkacaktır" diyerek bitirmektedir.

> "Bu fabrikanın tesisine başlandığından beri maruz kaldığı envai müşkilata, uğradığı sadmelere bilâfutur mukavemet ederek sebat ve iman kuvveti bu müesseseyi ikmal ve bugünkü şu muvaffakiyete isâl eylemiştir. Yakında da Avrupa'daki emsali derecesinde mazhar-ı tekemmülat olmasını temenni ettiğimiz ve memleketimizin hayat-ı iktisadiye ve sanayisinin inkişaf ve tealisine başlıca âmil olacak olan bu dârüssenai hükûmet ve millet tarafından lâyık mertebe mazhar-ı himaye ve müzaheret olursa sebatkâr müteşebbislerinin azimlerinin timsal-i mübecceli olan bu müesseseyi her türlü vesaitten mahrum memleketimizde vücuda getirmek yolunda şâyân-ı takdir ibzal eyledikleri fedakârlığın mükâfatını görmüş olacakları gibi binnetice memleketimizde hayat-ı iktisadiyenin yükselmesine âmil olduklarını ve iştirak duygularının nelere kadar olduğunu ispat etmiş olacaklardır… Şimdi en ziyade atf-ı ehemmiyet edecekleri mesele, mevcut sermayelerini tezyid ile istihsalâtın teksiri, rekabet-i hariciyeye karşı koyabilmek esbâbını temin keyfiyetidir. Cumhuriyet idaremizin fennî ilk âsâr-ı nafiasından olan bu fabrikanın müessislerini tebrik, temadi-i muvaffakiyetlerini temenni eyleyerek fabrikadan ayrıldık. Katiyyen ümit ederiz ki, Cumhuriyet hükûmetimizin sahabetine bihakkın kesb-i istihkak etmiş olan bu müesseseyi lâyık olduğu derece himaye ve muavenet edecektir" (Açıksöz Gazetesi, 21 Ocak 1925, sayı 1262).[11]

11 Eski, 2018, 49-50.

Gazetede çıkan fabrika temalı haberlerin, iyilik ve mutluluk temalı son halkası, açılışta zirveye çıkan bu haliydi. Nitekim çok geçmeden 'vecd' duygusuyla yüklü sembolik anlatılar, yerini sıradan bir dile ve başarısızlığa dair vurgulara bırakmaya başlamaktaydı. Bir bakıma makine merkezindeki dünya etrafındaki bireyleri, gerçeklik hissiyle karşı karşıya getirmiş oluyordu. Nitekim 'resmi açılış' haberinden bir kaç ay sonra gazetede çıkan başka bir haber (Eski, 2018; 155)[12] "şirketin 50 bin TL'lik olan hissesine ek olarak 26 bin liralık hissenin daha çıkarıldığı ve bunun da fabrikadaki hisse sahiplerince teminat altına alındığının" bilgisini vermekteydi. Haberin devamında da önceki patlamaya atıfta bulunulmuş ve "büyük uğraşlarla yeni bir buhar makinesinin getirildiği ve iki ay öncesinde de üretime entegre edildiği"nin haberi verilmektedir. Haberde "önceki patlamadan kaynaklı üretim sekteye uğrasa da fabrika bugün işlemekte ve piyasaya mal sevk etmektedir" yönünde ifadeler geçmektedir. Hatta haberin devamında da "üretilen malların Yedikule derecesinde" olduğunun vurgusu da yapılmaktadır. Haberin sonunda da neredeyse her geçilen haberde olduğu gibi "girişimcileşen zanaatkarlara" moral ve destek içerimi olan sözler yine burada da karşımıza çıkmaktadır. Bu kez de kendilerine; "fabrika ileride, çalışkan ve girişimci zanaatkarlarımızın gayretleriyle daha iyi yerlere gelecektir" denilmektedir. Fakat haberin başında geçen '26 bin liralık ek hissenin çıkarılıp girişimciler tarafından garanti altına alınması' temelde sıradan bir sermaye artırımı değildir. Önceki 50 bin liralık yatırıma ek hemen hemen %50 kadar yeni bir sermaye artırımının nedeni aslında yolunda gitmeyen işler ve öncesinde yaşanan patlamayla yakından alakalı bir durumdu. Nitekim baştaki 'sermaye artırımı' vurgusu, peşinden gelen "üretime geçildi" söylemi ve sonrasında da 'moral destek' ifadeleri, içinde bulunulan güvensizlik ve belirsizlik durumlarıyla yakından alakalıydı. Çünkü hâlâ moral ve motivasyon gerektiren bir durumun içinde bulunulduğu fikri öne çıkmaktaydı.

> "Fabrikanın, hâsıl olan şirket ibtida 50 bin lira koymuş, bilâhire bu sermayeye ilâveten 26 bin liralık daha hisse çıkarılmış, bugün bu hisseler kâmilen hissedarân tarafından taahhüt edilmiştir. Fabrika âlet ve edevâtı ve beraber getirilen motor bir sene evvel bir kaza neticesi bozulmuş, maalesef fabrikanın mesaisi sekteye uğramıştı. Bunun üzerine şirket faaliyetten geri kalmamış ve gayretten dönmeyerek büyük bir buhar makinesi getirmeye teşebbüs etmiş ve bu makine getirilmiş. Bundan iki ay evvel tekrar faaliyete başlamıştır. Fabrika bu hafta ilk malını piyasaya göndermiştir. Bu mallar cidden temiz ve güzeldir ve Yedikule derecesinde olduğu görülmüştür. Fabrika kösele, elvan, videle ve sâire çıkarmaktadır. İleride çalışkan ve müteşebbis sanatkârlarımızın himmetiyle daha ziyade tekemmül edeceği hiç şüphesizdir" (Açıksöz Gazetesi, 13 Mayıs 1925, sayı: 1365).[13]

12 Açıkgöz Gazetesi, 13 Mayıs 1925, sayı: 1365.
13 Eski, 2018; 155.

Çok kısa bir süre sonra Açıksöz Gazetesi'nde çıkan başka bir haberde (29 Haziran 1925)[14] fabrika ile ilgili olumlu tüm havanın tamamen yitirilmiş ve şirketin de dağılmak üzere olduğunun bilgisi vermektedir. Haberde "iki seneden beri sayısız azim ve fedakarlıkla ayakta tutulan ve üç aydır da faaliyete geçerek üretim yapan fabrika hepimizin göğsünü kabarttı" denilmektedir. Ayrıca devamında da "etkisini henüz gördüğümüz sebeplerle üretimin durdurulduğu ve şirketin dağılmak üzere olduğu" ifade edilmektedir. Fakat "açığa çıkan sebepler" şeklinde vurgusu yapılan konu için haberde herhangi bir detay söz konusu değildir. Ancak Safranbolu'daki yerel kaynaklardan alınan bilgiler, hisse sahiplerinin aralarında ortaya çıkan geçimsizliklerle birlikte iş yapamaz hale geldikleri yönündedir. Nitekim kuruluş süreci de dikkate alındığında üç yıldan fazla bir süreye yayılan zamanda yaşadıkları sayısız olay, "sebat ve azimleri" konusunda tahammülsüz bir noktaya erişmiş olmalıydı. Fakat bu konuda yaşananlar dikkate alındığında; ortakların her birinin sahip olduğu zanaatkarca karakter, sürecin her şeye rağmen bu kadar geniş bir zamana yayılabilmesini ve "bin bir zorlukla" birlikte devam edebilmesinde önemli bir etkindi. Fabrikalaşma ya da makineleşme süreci boyunca zanaatkarların yaşadıkları derin yabancılaşma ve hükümsüleşme biçimi dikkate alındığında, onların yapmaya çalıştıkları işe dair savruldukları yeni noktadan ötürü zaten sürdürülebilmesi oldukça güç bir süreç halindeydi. Onların bu hali zaman içinde aşılması çok da mümkün olmayan büyük problemler üretmekteydi. Bu da ancak 'azim ve sebatların' bittiği yere kadar gidebilir niteliklerdeydi. Zanaatkarın, adanmış bir hayata özgü engin bir sabrı söz konusu olsa bile, bu sabrın bir sınırı vardı ve bir noktada sona ereceği muhakkaktı. Nitekim anlaşılan o ki büyük sabır ve sebat, aşılması mümkün olmayan engeller yüzünden artık söz konusu zanaatkarlar için de artık tükenme noktasına gelmişti.

> "İki seneden beri azim fedakârlığın, sayısı takdir, tükenmez azim ve sa'yın netice-i mahsusu olarak vücuda gelip üç aydan beri de faaliyete geçerek mahsul vermeye başlamasıyla hepimizin göğsünü kabartan, henüz bir yaşına bile girmeyen Safranbolu Debâgat Fabrikası, teşrihini henüz gördüğümüz esbabtan dolayı tatil-i faaliyet ve Debâgat Şirketi'nin de infisah etmek üzere bulunduğu teessüfle haber alınmaktadır" (Açıksöz Gazetesi, 29 Haziran 1925, sayı: 1404).[15]

'Debbağ Fabrikası'yla ilgili yapılan 29 Haziran 1925 tarihli haberden sonra da bu kez de 16 Ağustos 1925'te gazetede[16] başka bir haber daha yayınlamaktaydı (Eski, 2018; 157). Bu seferki haber çok kısa iki cümleyle geçilen bir haberdir: "Sermayedarlar hisselerini geri almış; makinist ve ustabaşı ayrılmış. Hükümetin ilgisi bekleniyor" şeklindeydi. Safranbolu

14 Eski, 2018; 156.
15 Eski, 2018; 156.
16 Açıksöz Gazetesi, 16 Ağustos 1925.

muhabirinin geçtiği bu haber, artık yaşanan hazin sonun ilanı niteliğindeydi. Daha öncesine dair fabrikanın kuruluş sürecindeki sembolik anlatılar dikkate alınınca, hiç de beklenir bir sonun cümleleri gibi görülmemektedir. Nitekim makinenin kendi koyduğu nizam Safranbolu'nun kadim kamusalına uymamış görünüyordu ve kötü bir zanaatkar-makine savaşının tarihsel bir kesiti olarak karşımıza çıkmış oluyordu. Çünkü bu olaydan sonra kadim Safranbolu, eski zanaatkar ritmine eski günlerdeki parlaklığını anımsatacak şekilde bir daha dönemedi. Aksine artık böyle bir usta zanaatkarlar kitlesinin şehrin kamusalından hızla çekildiği bir süreç karşımıza çıkmaktaydı. Daha önceki haberlerden birinde (Açıksöz Gazetesi, 19 Mart 1922, sayı: 440) zanaatkarların kötü giden her şeye rağmen aralarındaki "bağlılığı, birliği ve samimiyeti" her şeye rağmen hâlâ korumaya devam ettikleri görülmektedir" yönünde vurgular söz konusuydu. Nitekim 28 kişilik müteşebbisleşen zanaatkar kitle, lonca kültüründen gelen bu özelliklerine de dayanarak süreci ancak buraya kadar getirebilmişlerdi. Ama bu zanaatkar-makine savaşının içinde yaşadıkları durum ve hal onların kapasiteleri açısından bile ancak bir yere kadar sürdürülebilirdi. Nitekim böyle bir tecrübe bu kitlenin geleneksel zanaatkarlıktan kaynaklı olan ve "bağlılık, birlik ve samimiyetlerinin" her şeye rağmen sürmesini sağlayan koşulları da ortadan kaldırılmış görünüyordu. Hal böyle olunca bu tecrübenin Safranbolu kamusalına etkisi zanaatkarlık sürecindeki çözülmenin hızlanması yönünde olmuştu ki "sonraki yıllarda ortaya çıkacak olan Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın üreteceği etkiler nedeniyle de" (Aktüre ve Şenyapılı, 1976; Kıray, 1998) çok kısa bir sonra yok olmanın eşiğine gelmiş olacaktı. Tüm bunların sonrasında zanaatkarın kadim kamusalın hayatında yaşayacağı hükümsüzleşmesinin hikayesi yerini Safranbolu'nun hükümsüzleşmesine bırakacak şekilde genişlemesine neden olmaktaydı. Çünkü kadim Safranbolu'nun derinlikli ve de anlam taşıyan hayatı modernleşme sürecinin de etkisiyle hızlı bir sığlaşma ve anlamını yitirme sürecine giriyordu.

16 Ağustos 1925 tarihli haberden bir kaç ay sonra, 20 Ağustos 1925 tarihindeki Açıkgöz Gazetesi'nde[17] bu kez fabrikanın kapanışına dair daha da detaylı bilgiler içeren bir haber daha çıkmaktaydı (Eski, 2018; 52-53). Haber gazetenin imtiyaz sahibi olan Ahmet Hamdi Bey'in Safranbolu'da bulunmasına binaen kendisinin kaleme aldığı bir yazıydı. Haberde Ahmet Hamdi Bey, şirketin kapanışına dair yörede edindiği bilgileri gazetenin okuyucularıyla paylaşmaktaydı. Onun yazısının girişinde fabrikanın kuruluşu, binanın yapılışı ve makinelerin getirilişine dair önemli detaylar verdikten sonra; "fabrikanın altı ay önce işlemeye başladığının" ve "bu süre zarfında bir miktar üretim yaparak piyasaya ihraç ettiğinin bilgisini" verdikten sonra, "fabrikanın bugünlerde üretiminin durduğunu" ifade etmektedir. Kendisinin haberdeki vurgularıyla; "yaptığım tetkikatta bu hal

17 Açıkgöz Gazetesi, 20 Ağustos 1925, sayı: 1439.

başlıca üç sebeb tahtında husule gelmiş" demektedir. Kendisi yazısında bu üç sebebi; "şirketin şekli", "sermaye" ve "uzman personel" başlıkları altında toplamıştır. Vurgusunu yaptığı ilk madde olan 'sermayede' Ahmet Hamdi Bey, "şirketin şekilsiz bir şirket" olduğunu ifade etmektedir. Herhangi bir şekilde 'şirketin statüleşmemesi' hem hisse satışını hem de "zarar ve ziyan gibi durumlarda kefilin kim olacağı gibi durumları belirsiz hale getirmekteydi" yönünde vurgular yapmaktadır. Girişimciler,[18] Ahmet Hamdi Bey'in tabiriyle; "beynlerinde *(aralarında)* topladıkları muayyen sermaye ile bu işe girişmişlerdir... azası meyanında olan *(aralarında meydana gelen)* ufak ihtilafı şekilsizliği yüzünden izale edememektedir". Nitekim Ahmet Hamdi Bey'in bu izlenimi, yaşanan hikayenin detayları bağlamında çok önemli bir gerçekliği teşkil ediyordu. Unutmamak gerekir ki kendilerine ilçede son üç-dört senedir 'müteşebbis' (girişimci) denilen bu kitle, aslında 'usta zanaatkarlardan' müteşekkil bir kitleydi. Onların dünyada yükselmekte olan 'kapitalist modernleşmeye' entegre olma çabasıyla giriştikleri mevcut iş, onların hayatının en önemli çıktısı olan hünerlerine dayalı kimliklerini bir anda 'müteşebbise' çevirmiş oluyordu.

Müteşebbisin (yani girişimcinin)[19] sözlük anlamı -Oxford Dictionay'e göre- "kâr umuduyla finansal risk alarak bir iş ya da işletme kuran kimse"-dir. Bu vurgular aslında onların giriştiği iş karşısında, kendilerine ilçede yüklenen 'tarihsel sorumluluğun' taşıyıcısı neden olamayacaklarını daha baştan anlatabilen bir gerçekliktir. Çünkü zanaatkar "belirli bir zanaata dair becerisi/hüneri olan" bir kişiydi. Bu vurgular da aynı sözlüğün zanaatkarlık için verdiği açıklamalardır. Buradan 'finansal risk' alabilecek nitelikte bir yüklemenin ortaya çıkması sözlük anlamını dahi dikkate aldığımızda mümkün olamıyordu. Ayrıca bu kitlenin zanaatkarlığı, büyük bir istikrarın yani kalıcılığın ürünü bir hayatı gerektirmekteydi. Her birinin hayata karşı pozisyonları çok belirgindi ve buna mukabil oynayacağı roller de daha baştan çok netti. Onların bu türden hayatları dikkate alındığında, her hangi bir belirsizlik ya da istikrarsızlığı yaşamlarının merkezine çekebilmeleri söz konusu dahi olamazdı. Nitekim bu zanaatkarların hayatındaki istikrar o kadar sarsılmaz niteliklerdeydi ki; iş ve hayat da birbirine kurulmuş olan bu istikrar bağlamında sıkı sıkıya entegre edilmiş oluyordu. Çünkü Safranbolu'nun geleneksel kamusalında her fert ancak onun elinin ürünü olan bir zanaatla saygınlık kazanırdı. Bu nedenle de onların kamusaldaki isimleri; 'Terzi Ahmet', 'Kunduracı Toker (Mehmet Toker)', 'Saraç İsmail', 'Saraç Mehmet', 'Şekerci Osman', 'Semerci Mehmet' şeklindeydi (Ulukavak, 2007). Burada zanaatkarlık bağlamındaki hayat o kadar istikrarlıydı ki kadim kamusalda bir şeyleri yerinden dahi oynatmak mümkün olmuyordu.

Premodern hayatın içindeki 'iş' ve 'hüner', lonca gibi kalıcılıkları çok net bir mesleki dayanışmada kendisine karşılık bulabiliyordu. Lonca bir

18 Gerçekte zanaatkar olan girişimciler.
19 Entrepreneur.

pazar örgütlenmesi olduğu kadarıyla da bir ahlaki birliktelik biçimiydi. Orada ilişkiler ahlak etrafında (pazar değil) kodlanırdı. Durkheim'ın da (2019) dediği gibi burada "ahlak hayata bir tutarlılık katmaktaydı". Kadim kamusaldaki bu durumdan ötürü ödevler her zaman çok netti ve sorumluluklar da buna mukabil büyük bir tutarlılık kazanmaktaydı. Tüm bunlardan hareketle "kâr için risk almak" tabirini bir lonca ortamında kullanmaya kalkmak, 'ahlaksızca bir davranışa yeltenmek nedeniyle yaptırımın uygulanması' mümkün hale gelebilecek bir davranış biçimiydi. Fakat 'girişimcilik' bu vurgusu yapılan durumların tam aksi bir eylemsellik biçimidir. Merkezi amacı kar etmek olan bu türden eylemsellik biçimi, hiç bir şekilde istikrarlı ve hayat boyu sürebilecek ödevleri merkeze koymamaktadır. Hatta onun olduğu yerde ortada 'mesleki etik' diye çok net kavramlar bulmak da mümkün değildir. Orada kuralları koyan ve de işe dair süreci belirleyen tek gerçeklik 'piyasadır'. Kapitalist çalışma ortamındaki piyasanın en temel özelliği de zaten baştan istikrarsız olmasıdır. Bu da yapılacak olan işin istikrarını daha baştan yok eden bir belirsizlik biçimi anlamına gelmektedir. Bu nedenle 'Safranbolu zanaatkarı' fabrikayı kurmuştu, fakat geçmişlerindeki edindikleri zanaatkarca kimlikler ve zanaatkarca iş yapma ahlakına dayalı olarak kurmuşlardı. Daha önce de dediğimiz gibi 'belki de bir lonca odasındaki toplantıda' buna karar verdiler. Birbirine 'zaten güveniyorlardı' ve mesleklerine dayalı olarak aralarında güçlü bir etik bağlılık söz konusuydu ki bu nedenle de ortaklıkları için bir araya geldiklerinde bir şirket statüsüne dahi ihtiyaç duymamış olmaları güçlü bir ihtimaldir. Hatta geleneksel meslekleri, hayatın içindeki kader ortaklığı misali bir dayanışmayı zaten gerekli kılmaktaydı. Onlar için terk etmek ya da birliktelikten kopmak, bir bakıma kamusal alanı terk etmek kadar büyük bir anlama sahipti ve ortak haline gelebilmeli onlar için bu yüzden çok kolaydı. Ayrıca sahip oldukları mesleki ahlak biçimi onların bu türden ilişkilerini son derece istikrarlı hale getirebiliyordu.

> "**1. Şirketin şekli:** Şirket bidayet-i tesisinde her şirkette kanunen aranması lâzım olan kollektif, komandit, anonim şirketlerinin hiçbirisini almamış; debbağlar, beynlerinde topladıkları muayyen sermaye ile bu işe girişmişlerdir.
>
> Şirket harice hisse senedi satamadığından anonim şekilde değildir. Şirket âzâsının bir kısmı ve ne de hepsi şirketin zarar ve ziyanını şahsi mallarıyla zâmin değildirler. Bu veçhile ne komandit, ne de kollektif, işte bu şekilsiz şirket, âzâsı meyanında olan ufak bir ihtilafî şekilsizliği yüzünden izale edememektedir" (Açıksöz Gazetesi, 17 Eylül 1925, sayı: 1462).[20]

Ayrıca Ahmet Hamdi Bey'in yazısının devamında ikinci madde olarak ortaya koyduğu "sermaye" başlığı da aslında ilk başlıktaki durumdan çok da farklı niteliklerde değildi. Yazıda "ortaya konan para yetmemiş

20 Eski, 2018; 52.

“ ve “ortaklar 22 bin lira daha ekleyecekken araya giren şunun bunun dedikoduları manevi kuvvetlerini kırmış bu da taahhütlerini yerine getirmemelerine neden olmuştur” denilmektedir. Bu da bir araya gelme şekilleri gibi iş yapma şekillerinin de ‘duygu ve etik temelli’ arka planlarını ortaya koymaktadır. Nitekim modern kapitalist piyasa karşısında istikrarsızlık ve belirsizlik sıradan bir tarz olunca, buna ayak uydurabilmenin en mantıklı yolu sadece ‘profesyonelce’ davranmak olmaktadır. Bu nedenle ‘modern kapitalist girişimcinin’ içinde bulunduğu koşullara özgü tavır alışının en can alıcı kavramlarından birisi bugünlerde de dillere pelesenk olan ‘profesyonellik’tir. İçinde bulunduğumuz zamanlarda bunun ne boyutlara geldiğinin detaylarına girmek bu yazının konusu değil ama her okuyucunun zihninde bunu canlandırabilmesi oldukça mümkündür. Fakat söz konusu durum geçmişteki geleneksel Safranbolu zanaatkarlarına gelince; onlar sadece hünerleriyle birbirlerine bağlanan ve bunu da etik ilkelerle garanti altına alan zanaatkarlardı. Birliktelik biçimleri de gerektiğinde onlara insani olduklarını hatırlatabilecek ahlaki yükümlülüklerle bezenmişti. Ama onlar kâr duygusuyla hareket edebilen ‘girişimci’ olamadıkları gibi, insani duygularını da bir tarafa bırakabilen ‘profesyoneller’ de değillerdi. Bu nedenle “onun-bunun dedikodusu” onların görmezden gelebildikleri ya da profesyonelce davranarak kulaklarını tıkayabildikleri bir şey değildi. Çünkü ‘elinin hüneri’ onları her zaman diğerlerine bağlamaktaydı. Girişimciye dönüştüklerinde de diğerlerini ya da diğerlerinin dediklerini yok sayamamışlardı ve sayabilmeleri de mümkün değildi.

> “**2. Sermaye:** Şirket topladığı elli bin lira sermayenin 45 bin lirasını bina ve makinelere sarf etmiş, elinde sermaye olarak ancak beş bin lira kadar -bir kısmı malda olmak üzere- sermaye kalmıştır. Bu kârı azimin bu ufak bir sermaye ile işlemeyeceği bedihi olduğundan şürekâ yirmi iki bin lira kadar daha para vereceklerini taahhüt etmişler, bilahire araya giren bazı şunun, bunun dedikodularıyla kuvve-i maneviyeleri kırılmış, bu taahhütlerini ifâ etmemişlerdir. Şirketin şekilsizliği hasebiyle kanunen yapılması lâzım gelen muamele de yapılamamıştır” (Açısöz Gazetesi, 17 Eylül 1925, sayı: 1462).[21]

Ahmet Hamdi Bey’in yazısındaki üç sebepten üçüncüsü ise ‘uzman personel eksikliği’ maddesi ki bu madde aslında bütün bu yazının harekete geçirici temeldeki çıkış noktasını teşkil etmektedir. Haberdeki geçen “şirkette güvenilir ve onu usulünce işletilebilecek bir personel yoktur” ifadesi haberin bu kısımlarındaki önemli bir vurgulamadır. Haberin devamında; “iki kez hükümet uzman yollasa da birinde henüz fabrika kurulmamıştı, diğerinde de ilk getirilen motorun patlaması nedeniyle uzman kişi iş görememişti” denilmektedir. Bütün bu vurguların alt metni; zanaatkarın makineyle yaşadığı tarihsel karşılaşmanın temel vurgusu niteliğindedir. Tarihsel rolü dikkate alındığında, eliyle-zihni arasındaki bağın çok güçlü

21 Eski, 2018; 52-53.

olduğu zanaatkar, makinenin rol aldığı yerde hünerine dair 'bilgi aktarımını' artık gerçekleştirememişti ve bu nedenle onu kendisine yabancılaştırmaktaydı. Daha öncesinde de vurguladığımız gibi makine, onun tarihsel rolünü çalıyordu ve zanaatkarın rolü bir etkisizleşmeye doğru savruluyordu. Zanaatkarın makineyle karşılaşma evresine kadar olan tarihsel süreci dikkate alındığında, onun insani olan ve dünyayı insani kılan şeylerin efendisi olduğunu söyleyebilmek gayet de mümkün olabiliyordu. Bir bakıma insani dünyada ne kadar şey (nesne/eşya) varsa bir zanaatkarın eliyle-zihninin bir araya gelebilmesinden müteşekkil gerçekliklerdi. Makine karşısındaki zanaatkar artık büyük bir yabancılaşma yaşıyordu ve bu durum onun kendi hünerine yabancılaşmasına karşılık gelecek kadar büyük bir biçimdeydi. Söz konusu durum zanaatkarı onun tarihsel rolüne aykırı olarak hükümsüzleştirmişti ve onun 'şeylerin (nesnelerin/eşyaların) efendisi' olma rolünü kaybetmesine neden olmuştu. Daha önce de vurgusunu yaptığımız gibi teleskobu yapan zanaatkarın, Galileo'nun matematiği sonrasında kendi yaptığına yabancılaşması gibi, 'derinin Safranbolu'daki efendileri' de makine geldikten sonra kendi dericiliklerine karşı yabancılaşıyorlardı. Bu nedenle de onların bu işe kalkışırken hesabını iyi yapmadıkları şey, bu yabancılaşma sonrasındaki yaşacakları hükümsüzleşme biçimiydi. Çünkü onlar deri fabrikasını kurarken muhtemel ki dericiliklerine güvenerek asıl işi hâlâ kendilerinin yapacaklarını ve bu yüzden derinin efendisi olmaya devam edeceklerini düşünüyorlardı. Nitekim süreç onların düşündüğü gibi ilerlemedi ve ortaya büyük bir 'uzman bilgi' bağımlılığını çıkarmıştı. 'Girişimci' olarak onların içine düştükleri durumları nasıl aşacaklarına dair çözümler üretemeyince de 'aldıkları riskin' kötü senaryo tarafı devreye girmiş oluyordu. Sonucunda da müteşebbisleşmeye çalışan "çok cesur, azimli ve sabırlı zanaatkarlar" için bir 'hazin son' hikayesi yaşanıyordu. Haberin sonunda gelinen nokta da kabul edilmiş olacak ki -bu kez de daha öncekiler gibi- bir kere daha Safranbolu'nun 'modern projesi', 'modernleşme projesinin asıl aktörü olan Cumhuriyete' emanet edilmek istenmektedir. Bu nedenle de yaşanan başarısızlığa karşılık 'fabrikaya hükümetin sahip çıkması temennisi' yeniden ortaya konularak söz konusu haber bitirilmektedir. Fakat gelinen nokta zanaatkar-makine savaşının uzlaşmaz çelişkileriyle sonlanmış bir zanaatkar yenilgisini artık ilan etmiş olmaktaydı.

> "**3. Mütehassıs:** Şirketin, başında veya emrinde itimat edebilecek veya bu fabrikayı suret-i muntazamda işletebilecek bir mütehassıs da yoktur. Her ne kadar hükûmet şimdiye kadar iki defa mütehassıs göndermiş ise de bu mütehassıslardan biri henüz fabrika ikmal edilemediğinden bir şey gösteremediği gibi, ikinci defa gelen Sabri Bey de o sırada ibtida getirtilmiş olan motorun patlaması üzerine bir iş gösterememiştir. Şirketin bugün faal bir hale getirilmesi için dertlerin izale edilmesi lâzımdır" (Açıksöz Gazetesi, 17 Eylül 1925, sayı: 1462).[22]

22 Eski, 2018; 53.

Açıkgöz Gazetesi'nin 30 Aralık 1925 tarihli sayısı ise (Eski, 2018; 56-58) 'Safranbolu Debbağ Fabrikası'nın kapanışına dair duyurunun, resmi ve en yetkili kişilerin ağzından dile getirilmesi niteliğindeki bilgilendirmelerin haberiydi. Dönemin Kastamonu mebusu Halit (Akmansu) Bey'in meclise verdiği soru önergesine[23] karşılık Ticaret Bakanlığı'nın verdiği cevaplar, Safranbolu'nun deri işleme zanaatkarlarının makineyle karşılaşma hikayesinin, neden hazin bir modernleşme hikayesi olduğuna dair detayları ziyadesiyle ortaya koyan niteliktedir. Bir bakıma verilen cevap zanaatkarların neden başarısız olduğunu özetlemiş oluyordu. Ticaret Bakanlığı'nın verdiği cevaptaki ilk dikkati çeken belirgin nokta; 'şirket planlaması' boyutundaki kısımlardır. Ticaret Bakanlığı'nın şirketin durumuyla ilgili verdiği cevapta bu konuyla ilgili olarak; "şirket ve fabrika tesis edilirken yollar, mevadd-ı ibtidâiye, mahreç, piyasa, tesisat ve işletme hususatı ya hiç veya pak az nazar-ı dikkate alınmıştır" (Açıksöz Gazetesi, 30 Aralık 1925; sayı: 1546)[24] demektedir. Söz konusu vurguları günümüz Türkçesiyle ifade edecek olursak; "şirket ve fabrika kurulurken yollar, geri kalmış madde, yetişmiş eleman, piyasa, tesisat ve işletme kuralları ya hiç bilinmiyor veyahut dikkate alınmamıştı". Cevabın bu hali bir bakıma Safranbolu'nun modernleşme projesinin zaman zaman emanet edilmek istendiği Cumhuriyet'in en yetkili ağızlarından kendilerine verilen bir cevap niteliğindeydi. Verilen bu cevapla da yaşananlara dair gerçeklik, içerikleri açısından sorunu bu boyuta taşıyan tüm detaylarıyla birlikte bir bakıma 'zanaatkar girişimcilerin' yüzüne vurulmuş olmaktaydı. Bir şirket kurarken -Ticaret Bakanlığı'nın da ifade ettiği gibi- beklenilen şeyler olarak ortaya konulan bu türden özellikler, sadece elinde aletleriyle hünerinden kaynaklı bir karakter ortaya koyan zanaatkarın, ne yapabileceği tarzda bir planlama biçimi ne de onların dikkate alabileceği bir bilgi şekliydi. Zanaatkarlardan kalkıştıkları işe dair istenen tüm her şey, onların yaşayacağı yabancılaşmaya içkin şeylerdi. Zanaatkarın (homo faberin) işi açısından henüz soyut (teorik) boyutta kalan bu türden özelliklere dair zamana yayılan yol haritasını kavrayabilmesi onun dünyası adına mümkün bir şey değildi. Çünkü o kadim gerçekliklerin ürünü işiyle birlikte dünyayı kurardı ama bunu sadece elindeki nesneyi kavrayarak (tutarak) yapardı. Bunlar da teoriden ziyade çok somut şeylerdi. Onun zanaatkarlığı, elinden zihnine yönelen nesnenin bilgisiyle başlardı ve bu sayede de nesneyi biçimlendirebilir hale getirirdi. Safranbolu zanaatkarının bunu başarabildiği yer de ancak Safranbolu'daki küçük ve tahtadan atölyesiydi. 'Piyasa', 'şirket mevzuatı', 'teknik bilgi' ya da 'tesisatı' ne zanaatkarın 'kavrayabileceği' bir şeydi ne de bilebileceği bir şey. Nitekim modernleşme sürecine henüz girmemiş ve onun kapitalist boyutunu kavramamış kadim bir kentte, ortaya çıkan 'modern projeye' (fabrikaya) dair ortaya konan romantik ve sim-

23 Halit Akmansu ilgili soru önergesini Türkiye Büyük Millet Meclisine 30 Kasım 1925 tarihinde vermiştir.
24 Eski, 2018; 57.

gesel dile bakılacak olursa, bunun farkındalığına yöredeki kimsenin vakıf olmadığı da bir kesinlikti. İşin başında 'kahraman' olarak görülmelerinin nedeni de aslında yaptıklarının Safranbolu için çok sıra dışı olmasından kaynaklıydı. Bu nedenle kavranamayan bu gerçekliğin ışığında onlar çok cesur kişilerdi ve bu özellikleri de kısa bir süre sürse bile onları kahraman statüsüne taşımıştı.

Meclisteki soru önergesine verilen cevabın sonraki kısımları, zanaatkarın makineleşme çabasında yaşadığı 'bilgi aktarımına müsaade etmeyen' koşullarına dair durumu daha da detaylandırır nitelikteydi. Soru önergesine verilen resmi cevapta geçen; "gerek fabrikanın tesisi ve gerek makine tesisatının ikmali esnasında mahallinde mütehassıs bir kimse bulunmadığı için fabrika tesisatı fenni şeraite muvafık olarak yerlerine konulmadığı gibi, fennen kat'i lüzumu olan makinelerin birçoğu da tedarik edilememiştir" (Açıksöz Gazetesi, 30 Aralık 1925, sayı: 1546) denilmektedir. Bu vurgular, yüzlerce yıllık Safranbolu'nun deri zanaatının fabrikadaki makine dizaynı karşısında bir çırpıda nasıl 'hükümsüz' hale geldiğinin en somut vurgusudur. Yüzlerce yıllık Safranbolu deri zanaatının usta zanaatkarları, makine tesisatını kurarken yanlarında uzman kişilerin olmaması nedeniyle aslında 'bir çuval inciri berbat ettiklerinin' farkına dahi varamamışlardı. Bu durum onların yaptığı işin yeni koşullarıyla ilgili ne kadar büyük bir teknik bağımlılık süreci yaşadıklarının anlatımı olduğu kadar ıskartaya çıkışlarının da anlatısıydı. Zanaatkarlar ilgili bilgiye vakıf olmadıkları için makineleri yerlerine doğru şekilde yerleştirememişti ve makineler de bu nedenle onların istediği gibi doğru şekillerde üretimi yapamıyordu. Çünkü onların her şeyden önce -Galileo'nun matematiği gibi- "fenni şerâite" hakim olması gerekirdi. Bir bakıma teleskobu yapabilmeleri bir hiç hükmündeydi, çünkü uzman bilgiyi bilmiyorlardı. Bunun da anlamı onların pratiklerinin mümkün kıldığı hayatın kod sistemini ters yüz etmelerinin yaptıkları işe dair bir gereklilik olarak görülüyor olmasıydı. Bir bakıma pratiklerini yitirip hatta yok sayıp yerine teoriyi (uzman bilgiyi) geçirmeleri gerekirdi.

Nitekim pratik artık kendi işleri değildi, o artık yeni koşulların asıl aktörü olan makinenin işiydi. Bu türlü usulleri bilmiyor olmaları, onların kişisel özgeçmişlerinde var olan yüzlerce yıllık 'dericilik zanaatı" tecrübesini bir anda hükümsüz hale getirmekteydi. Nitekim teleskobu kullanırken Galileo'nun anlamı neyse, makineyi kullanırken 'uzman personelin' de anlamı artık onlar için aynıydı. Çünkü yüzlerce yıllık 'Safranbolu dericiliği', dizayn edilen modern fabrika koşullarında artık yok hükümsüzdü. Bu nedenle de "binnetice imalat ibtidai *(ilkel)* şekillerde kalmış ve kâr temin edecek bir vaziyet hasıl olmamıştır" (Eski, 2018; 57) yönündeki saptama da yazıyı kaleme alan uzmanın ağzından baklayı çıkarması hükmündeki vurgulama şekliydi. Çünkü yazının bu kısmında mekanik yetersizlik başarısızlık ve bilgisizlik söz konusu olunca "üretim ilkel şekillerde kalmış"

ve şirkette "kâr elde etmek mümkün olmamıştır" denilmektedir. Bunun da anlamı modern üretime, yani mekanik aksama entegre olamayan zanaatkarın, başarısız oluşunun altında yatan neden olarak, makine karşısındaki yaşadığı 'ilkel' kalışıyla ilgili olmaktaydı. Hazin olan şu ki bu kitle işe başlarken "çok cesur" bir "kahramanlar" kitlesiydi. Fakat kısa bir süre sonra başarısız olduklarında ise "ilkel" olarak ilan edilmiş olmaktaydılar. Nitekim kısa bir süre öncesine kadar 'dünyevi modernleşme' hikayesine bağlı olarak inşa edilen 'gelecek hedefleri' için üstlendikleri misyonun çok kısa bir süre sonra bu noktaya gelebilmesi aslında ironik bir tezatlıktı. Fakat ortada bir gerçeklik vardı ve zanaatkarlar 'girişimciliklerinde' başarısız olmuşlardı. Başarısızlık da modernleşme projesi söz konusu olunca, makinelere fatura edilemezdi. Çünkü onlar 'doğru şekilde kurulsaydı' ve 'fenni nizama uygun' bir şekilde çalıştırılsaydılar asla sorun çıkarmayacaklardı. Bu nedenle de sorun zanaatkarların kendisiydi ve onlar makine karşısından 'bilgisiz' ve 'ilkel' kalan kişilerdi. Aşağıdaki uzunca cevap da bunun detaylarını ortaya koyan cinstendir. Bir bakıma zanaatkarlar artık kahraman olarak ilan edilmesi gereken kişiler değil, 'fenni şeraite' uymayıp 'ilkel' kaldıkları için artık suçlanması gereken kişilerdi. Çünkü onlar -Bakanlığın tabiriyle- "bilgi sahibi olanları da yeterince dinlememişlerdi". Aşağıdaki uzunca cevap da bunun detaylarını ortaya koyan cinstendir.

> "Şirket ve fabrika tesis edilirken yollar, mevadd-ı ibtidâiye, mahreç, piyasa, tesisat ve işletme hususatı ya hiç veya pek az nazar-ı dikkate alınmıştır. Tesis olunan fabrika ehemmiyetsiz bazı makinelere sahip olup tam ve mütekâmil bir fabrika değildir. Gerek fabrikanın tesisi ve gerek makine tesisatının ikmâli esnasında mahallinde mütehassıs bir kimse bulunmadığı için fabrika tesisatı fennî şeraite muvafık olarak yerlerine konulamadığı gibi, fennen kat'i lüzumu olan makinelerin birçoğu da tedarik edilememiştir. Binnetice imalat ibtidâi şekillerde kalmış ve kâr temin edecek bir vaziyet hâsıl olamamıştır. Bu vaziyet bâlâdaki iktisadî sebeplerin dahi inzimamıyla fabrikanın kapanmasına müncer olmuştur. İşte mütehassıslara verilecek meblağın fazla görülmesi yüzünden fabrikanın gayr-ı mütehassıs ellerde kalması ve esasen sermayenin mahdud olup mahallî hissedarların sermayeyi tezyide mütemayil bulunmamaları ve tesisattaki fennî noksan ve hataların tesiri şirket heyet-i idaresi arasında idarî ve evsafı hâiz bulunamaması ve binnetice arada husûle gelen ihtilâfın temâdisi fabrikanın tatilindeki hakiki ve ciddi sebeplerdir.
>
> Vekâlet bidâyette vaziyeti mahallinde tetkik ve lâzım gelen fennî tedbiri bilfiil tatbik etmek üzere Safranbolu'ya seyyar Debâgat muallimini göndermiş ve mûmileyh orada 5 Temmuz 1340 (1924) tarihinden 16 Eylül 1340 (1924) tarihine kadar nazarî ve amelî hususat ile bilfiil alâkadar olduğu gibi, fabrikanın dâhili tesisatını imkân nispetinde tashih ve faaliyete müsait bir vaziyete getirmeye çalışmıştır. Bu arada mevadd-ı ibtidâiye mübayaası ve makinelerin mahallerine vaz'ı, hülasa şerbet kuyularının tesisi ve tanzimi ve su depoları ve buhar kazanlarının mahallerine vaz'ı ve

> tesis gibi hizmetler ifâ ve ikmal edilmiştir. Ancak fabrika heyet-i idaresinin mütehassıs celbi, icap eden makinelerin tedariki ve sermayenin tezyidi hakkında seyyar muallim tarafından kendilerine vâki olan tavsiyeleri dikkate almadığı kemâl-i teesürle görülmüştür" (Açıksöz Gazetesi, 30 Aralık 1925, sayı: 1546).[25]

Nitekim soru önergesine verilen cevabın ilerleyen satılarında, yaşanan süreç açısından çok önemli olan bir vurgu daha dikkati çekmektedir. Yaşananlar karşısında 'zanaatkarlar' işler kötü giderken Ticaret Bakanlığı'na sermaye artırımı için başvurmuşlardı. Fakat sermaye desteği için bakanlığa yapılan başvurudaki verilen karar, yaşananların daha da trajik bir içeriğe sahip olduğunu ortaya koyan cinstendir. Çünkü bakanlık, sermaye yardımı için 'müteşebbis zanaatkarların' kendilerine başvuru yaptığını kabul etmektedir. Buna cevap olarak da "yardım etmedik, evet" cevabını vermektedir. Fakat bunun nedenini de "bilimsel ve iktisadi ilkelerin dikkate alınmadığı" yerde "ne kadar yardım yapılsa da fabrika kurtarılacak nitelikte değildi" şeklinde izahat da bulunmaktadır. Bir bakıma Ticaret Bakanlığı, şehrin kahramanlık destanının daha doğarken ölü doğmuş olduğunun ilanını yapmaktadır. 'Büyük sebatkarlıklar', 'büyük azimler', 'türlü çileler' ve hatta gösterilen 'büyük fedakarlıklar' meğerse daha başladığı yerde bir yok hükmündeymiş. Şehirdeki bu "çok büyük girişim" temelde modernleşme sürecinin zanaatkarın hayatına dair ne türden çıktılar ortaya koyduğunu çok açıktan anlatabilen bir örneğe dönüşmüş oluyordu. Bu yazının tüm detayları da 'acı sonun' neden travmatize edici olduğunu vurgulayan cinstendir. Çünkü ortada büyük bir yüzleşme ve sonucunda da çok büyük bir yenilgi vardı. Bu bakımdan 'modern kapitalizmin' alt metni içinde zanaatkarla makine arasında süregiden acımasız bir savaşın detaylarını barındırıyordu. Bu nedenle de aynı süreç zanaatkarın yenilmesinden ve sonucunda da "ölümünden" başka bir şey değildir. Bugünler de onların isimlerinin yerinde yeller esiyor ve Safranbolu kamusalı için bir belirsizlikten başka bir şey değiller. Hikayenin neden hazin olduğunun en temeldeki vurgusu da bu gerçekliğin içinde gizlenmektedir.

> "Şirket tarafından nakd'i muâvenette bulunmak üzere vâki olan müracaat, böyle bir muâvenetin ne kadar vas'i mikyasta olursa olsun bidayet-i tesisinde nazar-ı itibara alınmayan fennî ve iktisadî şerait dolayısıyla fabrikanın faaliyetini idâmeye kifayet edemeyeceğine ve mevcut zararı artırmaktan başka bir faydası olamayacağına kanaat hâsıl olduğu cihetle şâyân-ı kabul görülememiştir.
>
> Fabrikanın, faaliyetini tatil ettiği, Eylül ayı nihayetlerinde Vekâletimize istihbar edilmiş ve Safranbolu kaymakamlığından keyfiyet tahkik edilerek; fabrikanın tatil-i faaliyet etmesinin esbâbı sermayesizlikten ve şirketin idarî ve fennî muamelâtını ihtisas dairesinde tedvir edecek şahısların şirket âzâsı meyanında bulunmaması hasebiyle zuhura gelen ihtilâftan itibaret olduğu

25 Eski, 2018; 57-58.

mealindeki cevap gelmiştir. Binâenaleyh bu vaziyette bulunan bir fabrikaya Vekâlet tarafından verilecek birkaç bin liranın bir fayda temin edemeyeceği aşikârdır.

21-22 Kânun-ı evvel 1341.

Ticaret Vekili Ali Cenânî"

(Açıksöz Gazetesi, 30 Aralık 1925, sayı: 1546).[26]

Kuruluş, işleyiş ve kapanış süreci dikkate alındığında; Safranbolu özelindeki yaşanan 'debbağ fabrikası' tecrübesinin, modernleşme tarihinin içindeki makine ve zanaatkar savaşının çok önemli örneklerinden birisi olduğunu söyleyebilmek mümkün olacaktır. Çünkü Safranbolu'daki deri zanaatkarlarının fabrikalaşma girişimi, bu durumu çok somut hale getiren açık bir örnek niteliğindedir. Nitekim ortaya konulan tartışmanın, yüzeyde görünen 'korunmuş Safranbolu' gerçekliğinin altında, aslında büyük bir modernleşme sürecine dair detaylar barındırdığını söyleyebilmek mümkündür. Dolayısıyla da Safranbolu'nun bugünlerde bir imaja dönüşen gerçekliğinin, zanaatkarın elinin hüneri ve onun makine karşısındaki tükenişinin izdüşümleri olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bir bakıma gerçekçi ilişkilerin ürünü olan kamusal hayat tükenirken, ondan geriye kalanlar metalaşmış ve beraberinde de kadim hayatın tükenişine giden önemli bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan 'korunan Safranbolu' başarısının altında, aslında modernleşmeye direnemeyen bir hayatın özelde de makineyle savaşında yenilen bir zanaatkarlığın hikayesi vardır.

**Sonuç Yerine**

Safranbolu özelinde düşünülünce, Debbağ Fabrikası örneğinin alt metni, kökleri modern evrenin başlangıcına kadar giden ve bugünlerde görünürlüğünü yitiren büyük bir savaşın anlatımıdır. Bu söz konusu savaş da zanaatkar lehine hazin bir şekilde sonlanan; makine ve zanaatkar savaşıydı. Bu savaşta zanaatkarını makine karşısından yitiren Safranbolu, hayatının da anlamı yitiren bir Safranbolu'ya dönüşmüş oluyordu. Bu yönüyle makine karşısındaki başarısız olan "müteşebbis zanaatkar" geçmişte belki de sadece kendileri namına başarısız olarak lanse edilmiş olabilirlerdi. Fakat onların yaşadığı 'başarısızlık', gelecekte tüm bir Safranbolu'nun bir var oluşuna dair başarısızlığın hatta modernleşme karşısında tutunamamanın da habercisiydi. Çünkü Safranbolu'da hayat zanaatkarın elinin ürünü bir hayattı. Makineye yenilmiş olan şehirdeki zanaatkarlar bu işlevini yitirince kadim Safranbolu da işlevini yitirmiş olmaktaydı. Nitekim Safranbolu'daki başarısız Debbağ Fabrikası girişimi sadece kadim kamusalın ömrünü az da olsa uzatan bir başarısızlıktı, bu da ancak daha büyük ve yıkıcı bir makinenin (Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın) şehre gelişine kadar sürmüş oluyordu. Buradaki başarısızlık bir sonraki dene-

26 Eski, 2018; 57-58.

yimde büyük bir başarı hikayesine dönüşünce, sadece bir gösterge haline gelen bugünkü pratiklerini yitirmiş Safranbolu'yu var eden koşullar da ortaya çıkmış oluyordu. Nitekim bu yok oluşun erken evre belirtileri de çok daha öncesinde 'Safranbolu Debbağ Fabrikası' girişiminde bir prototip olarak karşımıza çıkmıştı.

Bu nedenle de Safranbolu'daki dericiliğin makineyle karşılaşmasının hikayesi, içerisinde çok önemli detayları barındıran bir hikayedir. 1922 ve 1925 yılları arasındaki Safranbolu Debbağ Fabrikası girişiminde yaşananlar, zanaatkarın makine karşısındaki yaşadığı yabancılaşmaya ve hükümsüzleşmeye dair önemli bir örnek olay niteliğindedir. Bu nedenle söz konusu örnek olay, modernleşmenin tarihi ve taşıdığı içerikler açısından özel bir yere sahiptir. Ayrıca yaşanan fabrikalaşma deneyimi, içerisinde kadim Safranbolu'nun geleneksel hayatına dair pratiklerin neden silinip gittiğine dair de önemli cevaplar barındırmaktadır. Çünkü Safranbolu, kadim kamusal hayatını zanaatkarlığının tükenişe geçtiği yerde yitirmekteydi. Bu nedenle Safranbolu'da modern evrede yaşanan 'zanaatkarın ölümü' süreci, bir bakıma kadim hayatın işlevini yitirmesinin süreciydi. Giderek hükümsüzleşen zanaatkarın anlamı, kamusal hayatın çöküşü olduğu kadar, kadim Safranbolu'nun hayat bağlamındaki çöküşüne de karşılık gelmektedir. Bugünlerde modern nesneler siteminde bir göstergeye dönüşmüş olan gözle görünen turistik Safranbolu, temelde kadim hayattan geriye kalan sadece meta değerinden ibaret bir gerçekliktir. Fakat bu görüntünün içeriği hayat bağlamında bir çöküş ve hatta tükenişin sonucudur. Bu yönde yaşananlar da insani dünyayı istikrarlı ve de mümkün kılan zanaatkarın makine yenilerek kadim kamusaldan çekilmesi sonucundaki gerçekliklerdir. Nitekim bunu debbağ fabrikası özelinde yaşanan karşılaşma biçimiyle anlamak çok daha kolay olmaktadır.

## Kaynakça

*Aktüre, Sevgi ve Şenyapılı, Tansı (1976). Saframbolu'da Mekansal Yapının Gösterdiği Nitelikler ve Koruma Önerilerinin Düşündürdükleri,Odtü Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, Ankara.*

*Arendt, Hannah (2013). İnsanlık Durumu, İletişim Yayınları, İstanbul.*

*Bauman, Zygmunt (2018). Kuşatılmış Toplum, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.*

*Bauman, Zygmunt (2017). Akışkan Modernite, Can Yayınları, İstanbul.*

*Bauman, Zygmunt (2018). Kuşatılmış Toplum, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.*

*Baudrillard, Jean (2013). Tüketim Toplumu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.*

*Baudrilalrd, Jean (2011.) Nesneler Sistemi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.*

*Çadırcı, Musa (2013). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.*

*Durkheim, Emile (2019). Ahlak ve Toplum, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.*

*Eagleton, Terry (2005). Kültür Yorumları, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.*

*Eski, Mustafa (2018). Kastamonu Basınında Safranbolu, Safranbolu Kültür ve Turizm Vakfı Yayınları, Karabük.*

*Habermas, Jürgen (*2005) Kamusallığın Yapısal Dönüşümü, İletişim Yayınları, İstanbul.

*Husserl, Edmund (2010). Fenomenoloji Üzerine Beş Ders, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.*

*Kıray, Mübeccel (1998). Safranbolu'da Konut İçi Yaşam Olanakları Sınırlamaları ve Turizm Yönü (Değişen Toplum Yapısı içinde sayfa:41-85), Bağlam Yayınları, İstanbul.*

*Koloğlu, Orhan (2018). Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları, İstanbul.*

*Krause, Elliott (1999). The Death of the Guilds, Yale University Press, New Haven - Connecticut.*

*Marx, Karl (2012). Ücretli Emek ve Sermaye, İnter Yayınları, İstanbul.*

*Mumford, Levis (2018). Teknik ve Uygarlık, Açılım Kitap, İstanbul.*

*Özsan, Gül (2017). Etnografi ve Tarih Arayüzünde: Çıraklık Hakkındaki Mit ve Anlam Haritaları, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 142, sayfa:56-78, İstanbul.*

*Sennett, Richardt (2011). Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir, Metis Yayınları, İstanbul.*

*Sennett, Rechardt (2013). Zanaatkarlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.*

*Simmel, Georg (2012). Modern Kültürde Çatışma, İletişim Yayınları, İstanbul.*

*Smith, Adam (2006).* Milletlerin Zenginliği, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

*Peterson, Jordan B. (2018). 12 Rules for Life: An Antidote to Chaos, Allen Iane Press.*

*Ruskin, John (2015). Sanat ve Hayat Üzerine, Kafka Kitap, İstanbul.*

*Ulukavak, Kızıltan (2007). Bir Safranbolulunun Penceresinden Safranbolu: Gözlemler, Derlemeler, Denemeler, Bizim Büro Basımevi Yayınları, Ankara.*

# Bölüm 113

# PANDEMİ (COVID-19) SÜRECİNİN İLK DÖNEMİNDE, INSTAGRAMDA YER ALAN SIRTÇANTALI POPÜLER ERKEK GEZGİNLERİN, GÜNDEM BELİRLEME VE ÇERÇEVELEME KURAMI DOĞRULTUSUNDA ANALİZİ

*Ayşe ÇATALCALI CEYLAN* [1]

1 **Ayşe ÇATALCALI CEYLAN, ORCID ID**: 0000-0001-6038-8017 Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Basın Yayın Tekniği ABD, İzmir, Türkiye, ayse.catalcali ege.edu.tr.

## 1. GİRİŞ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (Covid-19) 2020 yılına girerken, ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında görülmüş ve tanı 13 Ocak 2020'de belirgin olarak kabul edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) kıtalar üzerinden[1] aktardığı yaklaşık veriler, Amerika'da 27 bin, Avrupa'da 19 bin, Güneydoğu Asya'da 11, Akdeniz ülkelerinde 4, Afrika'da 2, Batı Pasifikte bin kişinin Covid-19 virüsüne yakalandıkları ve 1,475.825 kişinin öldüğüne işaret etmektedir.

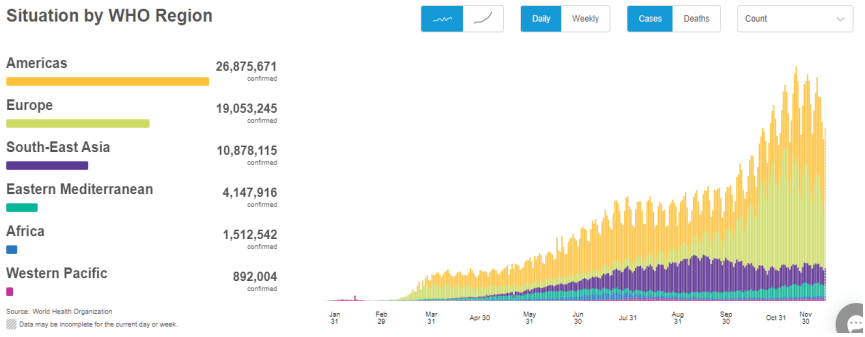


*Şekil 1 Dünya Sağlık Örgütünün Kıtalara Göre Covid-19 Süreci (02-12-2020), https://covid19.who.int/*

Dünya'da büyük bir Pandemiye yol açan bu durum, Türkiye'yi de belirli tedbirler almaya sürüklemiştir. Etaplı bir şekilde tüm halktan, yurtdışı ve yurtiçi haraketliliği (*izinli olmak hariç*) sonlandırmaları ve evlerine çekilerek söz konusu virüsten korunmanın ve alınan önlemlere destek olmanın talebinde bulunulmuştur. Sağlık Bakanı Doktor Fahrettin Koca'nın sosyal medya hesapları ve ülkenin Sağlık Bakanlığı web sitesi (https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/) üzerinden konuyla ilgili bilgilendirme yapılmaya çalışılmıştır. Ülkenin ve hatta dünyanın başlıca gündemi pandemi olmuştur.

Türk devletinin bu kararına paralel olarak, "sırtçantalı(*backpacker)* ve dijital göçebe(*flashpacker)*" adıyla bilinen gezginler *(turist, seyyah)* yaşadıkları şehirlere dönmüş ve herkes gibi ev yaşantısı içinde kalmışlardır. Türkiye'de popüler olan söz konusu gezginlerin, gerek yeni medyaya (*sosyal*) gerekse de geleneksel iletişim araçlarına *(TV, gazete, dergi, radyo vb.)* ulaşarak, pandemi günlerinde takipçilerine yönelik faaliyetler de bulundukları izlenmiştir.

1 Araştırmaya dahil olan Mart içerisinde, Amerika'da 3.560, Avrupa'da 2,239, Akdeniz ülkelerinde (Doğu) 696, Güney-Doğu Asya'da 407, Batı Pasifik 195, Afrika'da 155 bin kişinin Covid-19 virüsüne yakalandıkları, 416,891 kişinin ise hayatını kaybettiğine işaret etmekteydi. Oysaki Aralık ayına gelindiğin bu oran hayli artmıştır.

Bazı gezginlerin, takipçileri için *"dünyanın bu salgını nasıl karşıladığına"* yönelik bilgiler aktardığı görülmektedir. Kimileri dünya seyahatleri sırasında, uğradıkları ülkede pandemi testi yaptırarak, test sonuçlarının negatif ya da pozitif durumunu takipçilerine duyurmuş, onları önlemlere karşı duyarlılığa davet etmiştir. Bu aşamada da kendi deneyimlerini, bizzat görüntüleyerek ya da anlatarak, hikâyelendirerek aktarmışlardır.

Her gezginin davranış ve takipçilerine sesleniş biçimleri farklı olsa da yine bazı gezginlerin, sürece yönelik hiçbir bilgi, görüntü, mesaj vermedikleri ya da kaçındıkları anlaşılmaktadır. Bu durum onların konuya duyarsızlıkları olarak görülmemektedir. Zira gerçek hayatın pandemi salgını psikolojisi içinde olan takipçilerine, gezgin olarak seyahatlerinin deneyimlerini paylaşarak ve bazen yinelemeler de (*tbt*) yaparak, onlara rahatlatma, yeni bir sanal ortama çekme, yeniden gerçeklikten uzaklaştırma vb. bir evren oluşturma çabasında oldukları da söylenebilmektedir. Gezginlerin, paylaştıkları mesaj, görüntü ve etiketlere (*hashtag*) bakıldığında, takipçileriyle avantajlı bağlar kurdukları anlaşılmaktadır.

Bu çalışma ana eksenini küresel bir salgın/pandemi olarak kabul edilen Covid-19'dan almaktadır. **Bu çalışmanın amacı**, sosyal medyada yer alan gezginlerin, Covid-19 sürecinde,

- İlk olarak; McCombs ve arkadaşlarının üçüncü düzey (ağ) gündem belirleme kuramının izinde, instagram sayfalarında pandemi'yi nasıl yansıttıkları,
- İkinci olarak, araştırmacı Goffman'ın çerçeveleme yaklaşımı üzerinden; "paylaştıkları görüntü ve mesajların, etiketlerin tema kategorisi"ni nasıl oluşturdukları değerlendirilmektedir.

**Çalışmanın önemi,** turizm hareketliliğinin günden güne arttığı, turizm anlayışında bireyselliği ve deneyimsel pratiklerin ön plana çıkarıldığı bir alanda hareket eden gezginlerin, pandemi sürecinde *"deneyim avcısı"* konumlarından, *"bakış koleksiyoncusu"* olarak tanımlanan takipçilerinin arasına adeta katılmalarıdır. Bu nedenle, paylaşımları ve görsel/metinsel sunumları önemli hale gelmektedir. Aynı zamanda sosyal medya mecrası olarak instagram, medya araştırmaları açısından benimsenen bir alandır ve pandemi gündemi anlatılarına açık bir yer olarak görülmektedir. Pandemi süreci, gezginler ve takipçileri için, gündem oluşturan bir konunun nasıl söz konusu mecrada yankı bulduğu araştırmanın önemli bulduğu bir noktadır. Öte yandan özellikle gezginlerin sosyal medya üzerindeki hesaplarına ilişkin araştırmaların az olduğu gözlenmektedir. Bu nedenle, araştırma kılavuzluk niteliği taşımaktadır.

## 2. KURAMSAL ÇERÇEVE

### 2.1. Sosyal Medya ve İletişim Araştırmalarına Genel Bakış

Sosyal medya uygulamalarının kullanım düzeyleri, tüm dünyada giderek artmaktadır. Bu nedenle, sosyal medya kullanıcılarına ilişkin içerik istatistikleri, olgular, piyasa verileri, içerik oluşturma ve iyileştirme stratejileri, demografik özellikler vb. birçok istatistik ve bilgi değerli hale dönüşmüştür.

Alanda, 1,6 milyar sosyal ağ kullanıcısı olduğu, dünya çapında sosyal medyaya erişen internet kullanıcılarının yüzde 64'ünün çevrimiçi hizmetlerden faydalandıkları belirtilmektedir. İstatistiklere göre, sosyal ağ, çevrimiçi kullanıcıların zamanlarını geçirmeleri için en popüler yollardan biridir ve arkadaşlarıyla/aileleriyle iletişim halinde olmalarının yanı sıra haberleri ve diğer içerikleri yakalamalarını sağlamaktadır.

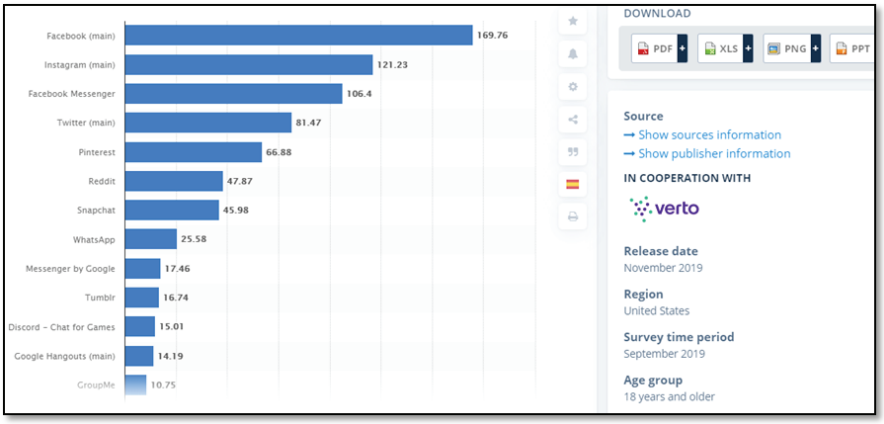


*Şekil 2: ABD 2019'daki kitleye göre, en popüler sosyal medya uygulamaları. (Kaynak: https://www.statista.com/markets/424/topic/540/social-media-user-generated-content/, Erişim: 12 Haziran 2020)*

Mevcut verilere göre, Kuzey Amerika'daki internet kullanıcılarının yarısından fazlasının sosyal ağ kullanıcısı durumunda oldukları anlaşılmaktadır. Tablo'ya göre Facebook 169, İnstagram 121, Facebook Messenger 106, Twitter 81, Pinterest 66, Reddit 47, Snapchat 45, Whatsup 25 milyon kullanıcıya sahiptir(Statista.com). Aylık 1,1 milyardan fazla aktif kullanıcısıyla Facebook aynı zamanda dünya çapında en popüler sosyal ağ olarak görülmektedir.

Akıllı telefonların ve tabletlerin yayılması, mobil sosyal ağların bu derece yüksek sayıda kullanılmasına neden olmaktadır. 2019 yılındaki istatistikler ise akıllı teknolojileri kullanarak, sosyal ağlara ulaşanların 18-29 yaş aralığındaki grubun, Amerika Birleşik Devletleri'nde, yüzde 100'ünün internet kullanıcısı olduğuna işaret etmektedir.

30-49 yaş grubu yüzde 97, 50-66 yaş grubu yüzde 88, 65 yaş ve üstü yaş grubu ise yüzde 73 gibi bir yüksek oran ile sosyal ağlara ulaşabilmektedir. (https://www.statista.com/statistics/266587/percentage-of-internet-users-by-age-groups-in-the-us/, Erişim: 13.06.2020)

Gençlerin instagram kullanımı üzerine çalışmalarda bulunan araştırmacı Samara, bir sosyal medya platformu ve amacı; kullanıcıların anlarını paylaşmak olarak kurulan İnstagram'ın 2010'da yeni teknolojik hayatımıza katıldığını ve 6 Ekim 2013'te Telegraph Media Group'un raporu olarak sadece üç yıl içinde tüm dünyaya yayılmayı başardığına işaret etmektedir(Samara, 2018). Samara, araştırmasında, instagram üzerinden sunulan tüm içeriklerin, alıntılar, altyazılar, çeviriler, anlam gösterimleri, hashtag'ler ve takipçilerinden yanıt almak için dahil edilen diğer öğelerle vb.den oluştuğunu ve bu içeriklerin karşılıklı etkileşimler oluşturarak, kültürleri bir değişime sürüklediğini ileri sürmektedir.

*We Are Social* 2020 raporuna göre, Türkiye'de de internet, sosyal medya ve mobil kullanıcı istatistikleri dikkat çekicidir. Raporda, Türkiye nüfusunun %74 yani 62 milyon kişinin, internet kullanıcısı olduğu, Türkiye nüfusunun %64ü yani 54 milyon kişinin sosyal medya kullanıcısı, 77 milyon ise mobil kullanıcının olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre, bilgisayar, tablet ve diğer araçların kullanımında, mobil telefon tercihine göre büyük düşüş olduğu da ayrıca belirtilmektedir. (https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/, Erişim: 12.06.2020)

Sosyal medya ortamında, coğrafyalara, mekânlara, kültürlere ve dolayısıyla turizm hareketliliklerine yönelik çok sayıda veri paylaşılmaktadır. Araştırmacı Aldrie Amir, Covid-19'un yayılması nedeniyle güvenlik konusunun ülkeler için önemli hale geldiğini ve alınan hareketlilik kısıtlamaları sonucunda en çok etkilenen sektörlerden birinin turizm olduğuna işaret etmektedir(2020). Elbette ki salgın öncesinde de dünya üzerinde birçok felaket meydana gelmiş ve turizm sektörünü etkilemişti. İtalya'da sel, Avustralya'da büyük bir yangın felaketi bu duruma örnek gösterilebilir. Crossley'in araştırmasında da bu felaketlere dikkat çekilerek, turizmin büyük yara aldığı vurgulanmaktadır. Crossley, turizm literatüründe, Eko-kaygı *('Eco-anxiety')* ve eko-yorgunluk *(Eco-fatigue*) ve iklim endişesi *('Climate anxiety')* oluştuğunu belirtmektedir. (Mkono, 2020; Moscardo ve Pearce, 2019; Pihkala, 2018, Akt: Crossley, 2020).

Araştırmacı Crossley, kaygı taşıyan söz konusu 3 ismin yanına bir isim daha ekleyerek literatüre yeni bir açılım getirmektedir. Bu yeni kelime; *Solastalji'*dir. Crossley(2020), "Solastalji" kavramını, çevreye bağlı sıkıntıya daha fazla anlam ve netlik kazandırmak için geliştirilmiş olarak tanımlamaktadır. Yeni yaklaşımın, nostalji kavramına yakın

olduğunu ancak evden ayrılmak, bireyden ayrılmak gibi melonkoliklik taşımadığı belirtmektedir. Ona göre, bu kavram, insanların çevresel değişimin etkisiyle sıkıntı çekmeleridir. Albrect (2007: 96)), solastaljinin, evin fiziksel ıssızlığı konusunda yaşanmış bir deneyim olduğunda mevcut olabileceğini ve iklim değişikliğinin ortaya çıkan bir neden olmasının ise muhtemelliğine dikkat çekmektedir.

National Geographic (NG) dergisinde, Araştırmacı Albrect'in yaklaşımına yönelik bir inceleme yazısı yayınlandı.(https://www.nationalgeographic.com.tr/yitirilmis-bir-dunya/, Erişim: 20 Haziran 2020). Dergi makalesinde;

> "Albrecht'in çıkarımlarına göre, aslında yaşanan şey, vadinin fiziksel bozulmasının, insanların orada yaşadığı avuntuyu baltalamasıydı. Ve bu nedenle, madenler yeşil alanları yavaş yavaş griye boyarken, Albrecht sakinlerin kapıldığı duyguya, yaşadıkları bu avuntu duygusunu kaybetmenin acısı olarak tanımlanabilecek –İngilizce'de avuntu anlamına gelen "solace" ve nostalji anlamına gelen "nostalgia" kelimelerinin birleşiminden oluşturduğu– "solastalji" adını verdi."

Yukarıda da belirtilen nokta şudur: Albrect, toprağı sarsan patlamalar, makine uğultuları, sanayi lambaları ile gecenin aydınlatılması ve yoğun toz ile eşlik eden bir madencilik endüstrisi ile karşı karşıya kalan yerel halktan bahsetmektedir. Dolayısıyla, yerel köylülerin soludukları havaya ve içtikleri suya karşı duydukları endişeye işaret eden bu yaklaşım ile yeni kelimeyi öne sürmektedir. Albrect, yerel halkın bulundukları alanları terk edemediğine/etmek istemediğine ama doğanın bu denli yıpratılmasını görerek ve endişelerini büyüterek de eskiye özlem duyduklarına işaret etmektedir. Ona göre, halk avuntulu bir özlemin içindedir yani solastalji durumundadır.

NG makalesinde(2020), bilim insanlarının doğayı değiştirmenin zihinsel sağlığı nasıl etkilediği konusunda son birkaç yıldır kayda değer ölçüde kaynak ayırmaya başladığına da işaret etmektedir. Bugüne dek yapılan en kapsamlı deneysel araştırmada, MIT ve Harvard'dan araştırmacılar tarafından yönetilen bir ekip, 2002 ve 2012 yılları arasında, iklim değişikliğinin ABD'de yaşayan rastgele seçilmiş yaklaşık iki milyon kişi üzerindeki etkisini araştırdı. Bulgularının arasında, sıcaklık ve kuraklığa maruz kalmanın intihar riskini artırdığı ve psikiyatrik hastane ziyaretlerinin sayısını yükselttiği de vardı. Buna ek olarak, kasırga ve sel kazazedelerinin travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon geçirme olasılığı daha yüksekti.

Bu doğrultuda bireyler bir yandan uzaklarındaki/ulaşamadıkları doğaya karşı duydukları merak ve hassasiyet ile öte yandan içinde bulundukları/ulaştıkları doğanın direkt ya da dolaylı deformasyonlarını

izleyerek hayatlarına devam etmektedirler. Ancak kısmen de olsa, doğanın kötü kullanımlarına tam anlamıyla müdahale edemediklerinden çektikleri üzüntüyü, haz ve doyum kazanacakları uzaklarındaki doğaya ulaşmanın yollarını aramaya yöneltmektedirler. Buradaki durum ise, gerçekten uzaklardaki doğaya ulaşabilecekler midir? Gerçek dünyada olmasa da sanal dünyada uzaklar yeni teknolojilerle yakın durumdadır. Sosyal medya bu duyguları tatmin etmek için en iyi araçlardan biridir.

Akla gelen şu soruya da karşılık bulmak gerekmektedir. Sosyal medya kullanıcıları olan bireyler, sosyal medyayı bu derece yoğun olarak neden tercih etmektedirler? Bir yandan içerik üreticileri paylaşımlarda bulunmak, öte yandan ise paylaşılan içerikleri takip etmek için sosyal medyayı tercih edenler niçin boş zamanlarını bu platformlarda geçirmekteydiler?

1942 yılında Lazarsfeld, 1949'da Berelson, 1959'da Katz, Gurevitch 1974'te; ortaya koydukları kullanım ve doyum yaklaşımına göre (Küçükkurt, Hazar ve Topbaş, 2013: 37-39), insanların kullandıkları medya mecralarından birşeyler öğrendikleri ve yaşamlarının bir parçasına bu bilgiyi ekledikleri belirtilmişti. Bu doğrultuda, Whiting ve Williams'ın 2013 yaptığı çalışmada ise 10 farklı doyum tespit edildi. Söz konusu doyum noktaları; "sosyal etkileşim, bilgi arama, zaman geçirme, eğlence, rahatlama, iletişim kurma, görüş bildirimi, kolaylık sağlama, bilgi paylaşımı ve diğer kişilerin gözetimi ve izlenmesi olarak ortaya kondu (2013: 368 Akt: Cevher, R. & Ustakara, F., 2019: 819).

McCombs ve arkadaşları bu durumu üçüncü düzey (ağ) gündem belirleme kuramı ile açıklamaktadır. McCombs ve arkadaşlarına (2014: 789, Akt: İletişim Ansiklopedisi, 2020) göre, sosyal medyada gündem konusu olan mesajlardan bir kısmı, vatandaşların uzun zaman kesitinde ve sıklıkla ilgili olduğu önemli konulara ilişkindir. Guo ve arkadaşlarının (2019: 565, Akt: İletişim Ansiklopedisi, 2020) belirttiğine göre, ağ gündem belirleme çalışmaları, söz konusu yaklaşımda bir ilerleme olarak görülmektedir. Konu ve niteliklerin medya ağlarındaki yoğunlukları, bu unsurların sosyal medya ağlarındaki akışını belirlemektedir.

Gündem belirleme kuramı, Goffman'ın çerçeveleme kuramı ile ön plana çıkarılmaktadır. McCombs gündemi belirleyenler olduğunu söylerken, Goffman, gündemin çerçeveler aracılığı ile toparlandığını ileri sürmektedir. Sosyolojik bir bakış açısıyla çerçeveler; insanların, kendi çevrelerinde akan bilgiyi "bulmalarına, anlamalarına, tanımlamalarına ve etiketlemelerine (yaftalama)" yardım etmektedir (1974: 21; Akt: Özarslan ve Güran, 2015: 34)

Özarslan'ın Tankard'dan aktardığına göre, çerçeveleme, insanların bir meseleyi inceleyip değerlendirirken, belli "çerçeveler"e yani meselenin belli niteliklerine ve sonuçlarına yoğunlaşıp diğer nitelik ve sonuçları ele

almadıkları süreci kastetmektedir (Tankard 2001: 95, Akt: Özarslan ve Güran, 2015:). Araştırmacı Reese (2007)ise, çerçeveleri hala sınırları çizen, kurulmuş yapılar olarak düşündüğünü, bu anlamda gündem belirleme yaklaşımı, konuların dikkat çekiciliği ile ilişkiliyken, çerçeveleme teorisi konuların sunumu ile ilgili olduğunu belirtmektedir.

Araştırmada pandemi sürecinde gezginlerin instagram üzerinde sundukları mesajlar (metin ve fotoğraf) ile gündemi takip ettikleri ve hatta kimi zaman gündemi belirledikleri öngörülmektedir. İnstagramda hesabı bulunan popüler erkek gezginler, sayfaları üzerinde veya belli mecralarda yayınlanan röportajlarında "gezgin olmak" hakkındaki görüşlerini şöyle belirlemektedirler:

> E1*: "Eğer dokuz canım varsa, muhtemelen yollarda başıma gelenler yüzünden birkaçını kaybettim. Ama gidilmeyen yerlere gitme ve gittiğim yerlerde yaşayan insanların fotoğraflarını çekme arzum hiç tükenmedi."*

(https://onedio.com/haber/kiskandiran-yol-maceralari-ile-instagram-da-mutlaka-takip-etmeniz-gereken-22-yerli-gezgin-823085) instagram sayfasında gündemin çerçevesinin "gidilmeyen yerlere gitmek ve insan fotoğrafları çekebilmek üzerine" kurulduğu anlaşılmaktadır.

> *E2: "Minimalist yaşam anlayışında dünya turu ile başlayan maceram, artık dünyanın bir yerlerinde yaşamaya evrildi. Sürdürülebilir bir yaşam kurmaya karar vermemle beraber sorduğum cevapların birçoğunu yolda buldum. Bugün yaptığım işten keyif alıyorum, öğreniyorum, deneyimliyorum. Benim gibi hayatını sorgulayan ve değiştirmek isteyen binlerce insana dünyanın farklı yerlerinden bin bir türlü yaşam modeli sunuyorum." İnstagram sayfasında "hayatı sorgulamak ve anlam arayışında gezdiği yerler üzerinden modeller sunmayı" çerçeve alanı olarak belirlediği izlenebilir.*

> *E3: "sıradışı bir tur bisikletçisi" sözleriyle kendini tanımlayan gezgin, dünya turu yapmakta ve gezdiği gördüğü yerleri fotoğraflayarak hedefi olan turu tamamlamaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda gündemi gezilerine ilişkin ayrıntılarla çerçevelemektedir.*

> *E4:* **"***Seyahat edebilmek için zengin olmak gerekmiyor**!** Asıl gereken şeyin* **tutku** *ve* **cesaret** *olduğunu size 'yol' gösterecektir. Seyahat etmeye tutku ile bağlı herkes, ekonomik bir şekilde seyahat etmeyi öğrenebilir. Hayal etmeyi unutmadıysanız eğer..." İnstagram sayfasında seyahat etme koşulları ve nasıl ekonomik seyahat edileceği yolunda gündem oluşturmakta ve çerçevelemektedir.*

Dolayısıyla söz konusu, "gidilemeyen yerlere gitmek, fotoğraflamak, hayatı sorgulamak, anlam arayışı, herkesin gezebilecek bütçesinin bulunabileceği, sıradışılık, rekor denemesi, farklı kültürleri tanımak ve gündelik hayatına ortak olabilmek vs" ile çizilen bir çerçeve bulunmaktadır. Gezgin bakış açıları doğrultusunda da belirlenen gündemler takipçileri

ile buluşmaktadır. Bu doğrultuda da iletişimin ana basamakları olarak bilinen bir "gönderen(kaynak)-mesaj-gönderilen(alıcı)-geribildirim" ilişkisi her bir gezginin takipçileri ile kurduğu bağ bulunmaktadır. Takipçiler(izleyiciler/okurlar) söz konusu mesajları okuyarak, etkileşim haline girmiş durumdadırlar. Duruma ilişkin; Jamieson ve Cappella, Yankı odası (echo chamber) adlı yaklaşımı ortaya koymaktadır. Ona göre söz konusu ortam "hem mesajların kendi içinde iletilirken büyütüldüğü hem de mesajların çürütülmeden korunduğu yalıtılmış bir medya ortamını tanımlamaktadırlar" (2008: 76; Akt: Willey, 2011: 2).

Yankı odası kuramına göre, farklı kanallardan aktarılan içerikler, diğer içerikleri meşrulaştırmaktadır. Goffman'ın çerçeveleme kuramının işaret ettiği zihinsel haritalar yankı odasında da iş görmektedir. Takipçiler, gezginlerin paylaştıkları ortam, fotoğraf ve metinlerini, kendi tercihleri doğrultusunda kullanarak beğenmekte, yorum yazmakta, takipçiler arası diyalog kurulmasına olanak tanınmakta, etkileşim oluşturulmaktadır. Bu durum ilişkin araştırmacı Pogue (2017) da sosyal medya kullanıcılarının kendileri için kişiye özel yankı odaları oluşturduklarını belirtmektedir. Takipçiler, böylelikle benzer fikir ve davranışta bulunduklarını düşündükleri kişileri takip ederek veya ekleyerek bilişsel tercih kullanmaktadırlar. Ortaya ilgi grupları üzerinden hesaplar, fotoğraflar ve metinler dahil edilerek büyük ve akıcı bir zincir çıkmaktadır. Tıklama yapılarak birbirine bağlanan sayfalar arasında oluşturulan yankı odaları, gezginler için de birleştirici olabilmektedir. Ayrıca araştırmacı Narin'in belirttiği siber-balkanlaşma kavramına da yankı odası içerisinde dikkat çekilmektedir. Ona göre, sanal alan özel ilgi gruplarına bölünmektedir.(Narin, 2018)

Covid-19 süreci ve sonrasında ise, doğa hayranlığı, merak, kültürlerle tanışma, rahatlama, sosyalleşme ve öğrenme (Cao, 2013, Dayour vd, 2016) vb. birçok sebeple turizm hareketliliği yaratan gezginlerin, belirli süreler içinde evlerinde kalmalarının nasıl bir duygu durum oluşturduğu henüz araştırmalara dâhil olmamıştır. Ancak gezginler üzerine çok sayıda araştırmalar bulunmaktadır(Chung: 2017; Cohen: 1979, Hampton: 1998; O'Reilly: 2006; Richard&Wilson: 2003, Muzainni: 2006, Bradt: 1995 vb)

### 2.2. Gezgin Kavramı ve Araştırmalarına Yaklaşımlar

Turizm hareketliliği konusunda üretilmiş hatırı sayılır bir literatüre sahip olunsa da, Covid-19 sürecine dair, gezginler üzerinde yapılan araştırmalar yeni yeni kendini göstermektedir. Chung'a göre (2017), bilgi ve iletişim teknolojisindeki son gelişmeler göz önüne alındığında, seyahat acentelerinin tavsiyesi olmadan ücretsiz seyahatten zevk alan bireysel turist sayısı artmaktadır. Bu nedenle, turistlerin hareket kalıpları, turistlerin davranışını anlamada önemli hale gelmektedir. Chung'un araştırmasında, Avrupa'daki turist hareket modelleri incelenmiştir ve sosyal ağ analizi için matrisler alınmış ve

> "(…) bir varış noktasında daha fazla zaman harcayan turistler değerlidir. Çünkü onlar, yeni deneyimler arar ve toplamda daha fazla turistik yeri ziyaret ederler. Bu grup turistler, yalnız seyahat eden turistlerdir. Ayrıca onlar, yine yalnız seyahat planlayan turistlere de yardımcı olacak platformlar kullanırlar"

sonuca varılmıştı. Chung ayrıca Cohen'in belirttiği sırtçantalıları (*backpacker*), bir tur rehberi tavsiyesi olmadan seyahat eden özgür genç birey turistler olduklarını, hareket özgürlükleri nedeniyle bu bireylerin destinasyonlarının incelenerek turizm pazarlamacıları için yeni fikirlerin ortaya konabileceğine işaret etmektedir.

Dünyayı dolaşan gezginler, araştırmacılar tarafından taşıdıkları özellikleri üzerinden kategorilendirilmekte ve farklı isimlerle anılmaktadırlar. Alana ilişkin Cohen(1979), Hampton (1998), O'Reilly(2006), Richard&Wilson (2003), Muzainni (2006), Bradt (1995) vd. araştırmacılar, gezginler hakkında tipolojiler ve özellikleri yönünde çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Gezginlerin tipolojisi üzerinde duran Cohen(1979: 180), "farklı karakterlere sahip insanların farklı modda turistik deneyim arzulayabilecek"lerini vurgulamaktadır. Araştırmacı Sağıroğlu, Cohen'den tipolojileri şöyle aktarmaktadır: (*1979: 183.* Akt: 2019: 90).

> "Cohen (1979: 183), turistik deneyimler için eklektik olarak din sosyolojisi ve turizm sosyolojisini esas alan beş farklı turist modu önermiştir: eğlence odaklı (recreational) turist modu, dinlenme odaklı (diversionary) turist modu, deneyimsel (experiential) turist modu, deneysel (experimental) turist modu ve varoluşsal (existential) turist modu. Cohen çalışmasında turistleri arayışında oldukları özgünlük derecelerine göre kategorize etmiştir. Turistik deneyimlerin ilk iki modu ile (eğlence odaklı ve dinlenme odaklı iyi zaman geçirme ve gerçeklerden kaçma motivasyonu ile seyahate çıkan kişilere atıfta bulunurken, diğer üç mod (deneyimsel, deneysel ve varoluşsal) ile çeşitli düzeylerde özgünlük arayışı ile motive olan kişileri işaret etmektedir.

Tarih boyunca gezginlerin; kişi sayısı olarak, ya tek ya da arkadaş/aile bireyleriyle gezdikleri izlenmektedir. Sınırlı bir bütçeye sahip turistler için, sırtçantalılar hala nispeten düşük bir maliyetle seyahat edebilmenin bir yoludur.

Araştırmacı Wiweka ve arkadaşlarının çalışmasında iki noktaya temas edilmektedir: Sırtçantalı turistlerin serbest güzergah (açık seyahat-open trip) ve maliyetin paylaşımları (hisse maliyeti-share cost). Zira Cohen ya da Uriely'nin (2002) bahsettiği gibi sırtçantalılar, az maliyet ile hareket etmeyi severler. Bu noktada "open trip" kavramı içinde şunu bilmemiz gerekmektedir. Bu turist tipi, serbest güzergâhları sevmektedir. Ancak maliyetleri düşürebilmek ve paylaşabilmek için belirli uygulamalar

ve haberleşmeler ile "ortak/açık gezi" de denilen halka açık seyahat destinasyonlarını/hareketliliğine de sıcak bakmaktadırlar.

Pearce ve Chen & Huang (2017), sırtçantalı gezginleri diğer geleneksel gezginlerden ayırt etmek için belirttikleri kriterlere göre,

a. Konaklama için uygun bütçeli yer seçeneği (budget accommodation)

b. Diğer gezginlerle buluşmaya odaklanmak;

c. Bağımsız olarak organize edilmiş ve esnek olabilen seyahat güzergahları/programları;

d. Seyahat süresi, kısa bir tatilden daha uzun olabilir

Günümüzde söz konusu göçebe olarak hareket ve az maliyet getiren güzergahları tercih etme özelliklerine, yeni teknolojileri kullanma tercihleri de katılmıştır. Dolayısıyla, onları, imaj değişimine sürüklemiştir.

Yeni teknoloji kullanımı üzerine edindikleri beceriler doğrultusunda, Wiweka ve Wachyuni(2019) da Sırt çantalıları (*backpacker*) çeşitli kategorilere ayırmaktadırlar:

a. Dijital göçebe (Flashpacker): Bunlar aslında sırtçantalı gezginler(backpacker) kategorisinde olup, bir anlamda sokakların hayranıdırlar. Ancak teknolojiye sahip olup, bunu kullanmaları nedeniyle sırtçantalılardan farklılaşabilirler. Daha geniş bütçeye sahiptirler. Kullandıkları teknoloji ise, dizüstü bilgisayar, tablet, kamera, kamera ayaklığı (tripod) güç bankası(Powerbank) telefon, şarj cihazları, kulaklıklar, yedek piller vb. olabilir. Beck'in (2020) vurguladığına göre, flashpacker'lar biraz daha yaşlı olabilirler, çocuk sahibi olabilirler. Backpacker'ların seyahat deneyimlerinden faydalanarak, seyahat destinasyonlarını belirleyebilirler. Çünkü onlar için konforlu gezmek de önemlidir.

b. Gap-packer: Sırtçantalı kelimesinden türetilen bir kelimedir. Kariyerlerini yaparken gerek izin dönemlerinde gerekse de kişisel kısa molalarında birkaç ülkeyi gezen turistlere verilen adlardır. Belirli periyodlarda sırtçantalı/flashpacker olarak seyahat etmektedirler.

c. Megaloping: Toplu taşıma araçlarını kullanarak ancak bir sırt çantalı gezgin özelliklerini taşıyan turistlere verilen addır.

d. Açık seyahat (Open Trip)-(Combined Trip): Ortak güzergah ve ortak maliyet ile yapılan ve Halka açık duyurular ile grup oluşturularak yapılan seyahat türüdür. Katılımcılar bir araya getirilerek, belli bir güzergah ile tur paketi hazırlanır. Ekip lideri tarafından rota, saatler vb. planlamalar yapılır.

e. Paylaşım Maliyeti (Share Cost), Seyahate katılanlar ortak seyahat modelini benimserler ve ortak maliyetlere katkıda bulunurlar.

Gezginlerin ne için/ne amaçla seyahat ettikleri üzerine de çalışmalar bulunmaktadır. Araştırmacı Reichel vd (2009) "Ruhsal büyüme, modern yaşamdan uzaklaşmak, toplumdan uzaklaşmak, uyuşturucu kullanımını deneyimlemek, yeni yerler görmek ve eğlencenin temel motivasyonlarını izlemek", Larsen vd (2011), "Kaçış, ego tatmini, kültür/bilgi edinme, sosyal güdü, lüks güdüsü ve rahatlama" ve Harman vd(2013) ise, "deneyim arayışı, dünyayı tanıma, sosyalleşme, yaşam geçiş dönemleri, sakinlik arayışı, kimlik ve yeteneklerin güdüleyici oluşu" sonuçlarına ulaşmışlardır. Özellikle yeni kültürlerle tanışma noktasında ve sosyalleşme boyutunda gezginler üzerine yapılan araştırmalarda, elektronik ilan panolarının (çevrimiçi) etkin olduğu ortaya konmaktadır.

Grant ve Adkins'in (2007) çalışmasında, elektronik ilan panolarını kullanan sırtçantalıların etnografyası ortaya konulmaktadır. Araştırma sonucunda, sırtçantalıların bilgi ve iletişim teknolojilerini çok önemsedikleri ve söz konusu panoların ise, gezginlerin karşılıklı etkileşimleri güçlendirdiği belirtilmektedir. Zira bu panolar, sırtçantalı gezginlerin deneyimlerini ve bilgilerini paylaşmak için tam zamanlı yarı sohbet etkileşimi sağlamakta ve gezginlerin gündelik sorunlar ve karşılaştıkları koşullara ilişkin bilgilendirmeler sunmaktadır. Bu durum, çevrimiçi panoların gezginler için deneyim kılavuzluğu rolünü taşıdığını göstermektedir. Aynı zamanda, araştırmacı Grant ve Adkins; "Panoların içeriklerinde herkes kendi deneyimini anlatırken, ayrıntılara girildiğinde kendi kültürlerine dair bilgi ve bakış açıları sunmaktadır. Bu da çok sayıda kültürün birbirleriyle karşılaşması demektir" vurgusunu yapmaktadır.

## 3. Araştırma ve Bulgular

### 3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmada, sosyal medya mecrası olarak instagramda popüler olan Türk erkek sırtçantalı gezginlerin, Covid-19 sürecini (*Mart ayı*) ilk dönemde nasıl karşıladıkları ve sosyal medya mecrası olarak instagram üzerinde söz konusu dönemi, nasıl değerlendirdikleri incelenmektedir. Bu nedenle elde edilen veriler, özellikle gündem belirleme ve çerçeveleme kuramı yaklaşımları doğrultusunda, içerik analizi yoluyla elde edilmektedir.

### 3.2. Araştırmanın Yöntemi, Modeli ve Problemi

Araştırmada, içerik analizi uygulanmaktadır. İçerik analizi, herhangi bir söylemde, ilk bakışta kolaylıkla algılanan içerik yerine üstü örtük ve gizli içeriği ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Araştırmada aynı zamanda amaçlı örneklem kullanılmaktadır. Nitel araştırmalarda en sık kullanılan

örnekleme yöntemleri amaçlı, rastgele, gönüllü ve evren örneklemlerdir. Amaçlı örneklemlerde araştırmacılar katılımcıları çalışma için en uygun özelliklerine göre belirler. Örneğin, katılımcılar çalışılan konu ile ilgili önceki deneyimleri ya da bu konu hakkındaki bilgileri nedeniyle seçilebilir. (Başkale, 2016:23-28)

Bu doğrultuda Google arama motoruna "instagramda gezgin ve instagramda seyyah" kelimeleri sorgulatılmıştır. Sorgulama sonucu en çok tıklanan 5 web sitesinin konu çerçevesinde ürettikleri haberler incelenmiştir. Amaca uygun olarak, instagramda popüler olmuş 4 erkek gezginin, izolasyon amacıyla oluşturulan karantina yasaklarının başladığı, 2020 yılının Mart ayı boyunca sundukları içerikler (Metin ve fotoğraf paylaşımları) tema analizi ile ele alınmıştır.

Erkek gezginlerin bireysel/tek olarak seyahat etmeleri ortak noktalardan biridir. Takipçi oranları birbirine ardı sıra yakın iken, seyahat şekilleri E3(bisiklet)hariç, aynıdır. Her birinin instagram, facebook, youtube, web sayfası ve twitter kullanımları mevcuttur. Her ne kadar söz konusu mecraları kimi gezginler etkili (E1+E3) ya da pasif (E2) olarak kullansalar da, burada temas edilen nokta, her birinin farklı dijital ortamları da seyahatlerinin takipçilerine ulaştırılmasında kullanmalarıdır.

Gündem belirleme noktasında ve çerçeveleme kuramı ise tema analizi aracılığıyla araştırılmaktadır. Bu noktada, "metinler ve fotoğraflar" katmanları oluşturulmuştur. Fotoğraflar a. Sayı, b. Konu, c. Metin yapısı, d. Kullanılan sıfat/pekiştireçler katmanları ile incelenmektedir. Buna göre, yorum yapan takipçilerle kurulan etkileşimden de örnekler verilmiştir. Araştırmanın modeli ise aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur: Modele göre; instagramda sunulan haberler, metin, fotoğraf ve takipçi yorumları olarak birbirleriyle etkileşim halinde oldukları öngörülmektedir.

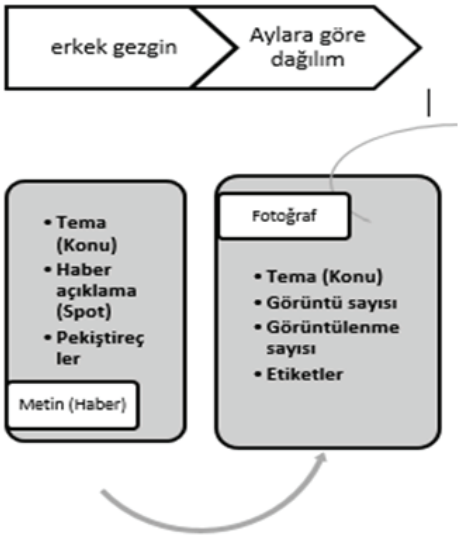


*Şekil 3: Araştırmanın modeli*

Araştırmanın problemleri ise, fotoğrafların aylık dağılımları, metin içeriklerindeki konu dağılımları, metin yapısındaki kullanılan sıfat/pekiştireçler ile incelenmektedir. Bu aşamada gezginlerin gündem belirleme ve haber çerçeveleme boyutlarına da dikkat çekilmektedir. Buna göre problem şöyle tespit edilmiştir;

1. Gezgin tipolojilerine göre, metin yapısı içinde insanlara yönelik en çok hangi pekiştireçler kullanılmaktadır?

2. Gezgin tipolojilerine göre, metin yapısı içinde hayvanlara yönelik en çok hangi pekiştireçler kullanılmaktadır?

3. Gezgin tipolojilerine göre, metin yapısı içinde mekanlara yönelik en çok hangi pekiştireçler kullanılmaktadır?

4. Gezgin tipolojilerine göre, fotoğrafların aylık dağılımları farklılaşmakta mıdır?

### 3.3. Araştırmanın Örneklemi Ve Kısıtlılıkları

Araştırmanın örneklemi ve kısıtlılıkları ise, örneklem alanının genişliği, hesapların "gezgin ve seyyah" kelimesine denk getirilip/getirilememesi sorunu, pandemi sürecinde çoklu mecraların(facebook, youtube, web sayfası ve twitter) kullanılması nedeniyle gerçek paylaşımlara ulaşılamamasıdır. İnstagram sayfalarında ünlü gezginlere ya hesap adları ya da etiketlerden(hashtag) rahatça ulaşılabilmektedir. Ancak örneklem alanı oldukça geniştir ve gezgin/seyyah kelimesi üzerinde kavramsallaştırma sorunu söz konusudur.

Araştırmada her ne kadar "gezgin ve sırtçantalı" kavram kullanımı tercih edilse de "seyyah, dijital göçebe, kaşif, keşif ve yol" gibi farklı isimleri de seçmiş bireylerin sayfaları da araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın kısıtlılıkları içinde "gezginler ve takipçileri arasında yaşanan etkileşim boyutunun görüldüğü, "takipçi yorumları, paylaşımların etiket (*hashtag*) yönlendirmeleri, görüntülenme sayısı ve yorum sıklığı" noktaları bulunmaktadır. Ancak araştırma alanının çok geniş olması nedeniyle, söz konusu çerçeve sadece kimi noktalarda değinerek vurgulanmış, ayrı bir başlık konusu altında örnekleme dahil edilmemiştir.

### 3.4. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirilmesi

#### 3.4.1. İçerik Paylaşımlarının Aylık Dağılımları

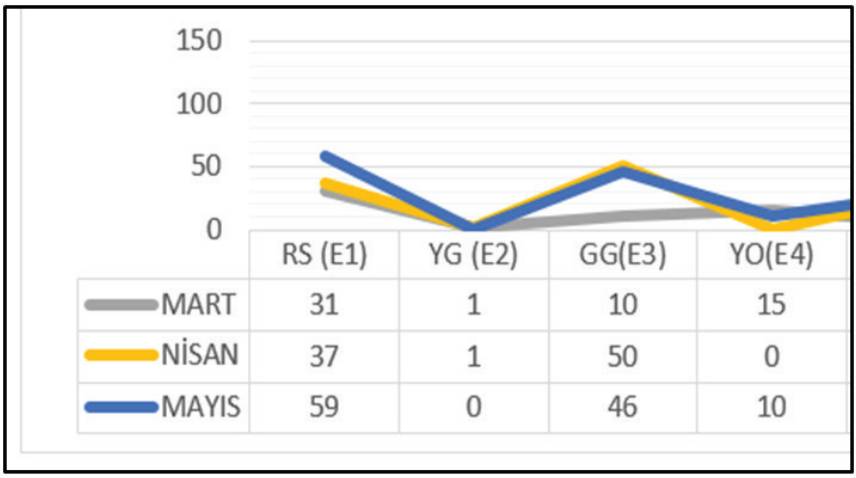


| | RS (E1) | YG (E2) | GG(E3) | YO(E4) |
|---|---|---|---|---|
| MART | 31 | 1 | 10 | 15 |
| NİSAN | 37 | 1 | 50 | 0 |
| MAYIS | 59 | 0 | 46 | 10 |

*Tablo 1 : Erkek Gezginlerin 3 aylık (Mart-Nisan-Mayıs) içerik paylaşım sayıları*

Araştırmada, Mart ayında erkek gezginlerin 57, Nisan ayı 88, Mayıs ayında ise 105 fotoğraf paylaştıkları görülmektedir. Mart ayında diğer aylara göre daha az paylaşım yapılmıştır. Yetkililerin açıklamasına göre, 11 Mart 2020'de Türkiye'de ilk virüslü hasta vakasına rastlanılmıştır. 16 Mart 2020 itibariyle de eğitim öncelikle 2 hafta olarak iptal edilmiş ve belirli kısıtlamalara gidilmiştir.

Tabloya bakıldığında Mart ayında E1 hariç, paylaşımların son derece az olduğu ve Pandemi sürecine henüz adaptasyon yaşandığı anlaşılmaktadır. Mart ayında E1-31, E2-1, E3-10, E4-15, fotoğraf paylaşmışlardır. Nisan ayında ise E1'in fotoğraf paylaşımının artış gösterdiğini ancak aylık dağılımlarının benzer oranlarda olduğu gözlenmektedir. E3 kodlu gezginler ise, mart ayına göre iki kat fazla paylaşımda bulunmuştur. Tabloya göre

dikkat çekici olan E2'nin adeta instagram kullanımını bıraktığını(oysaki takipçi sayısı en yüksek olan gezginlerden biridir), E4'ün ise sadece nisan ayında paylaşımda bulunmadığı gözlenmektedir.

### 3.4.2. Paylaşılan İçeriklerin Tema Analizi Tekniği ile Değerlendirilmesi

Çerçeveleme kuramının bir haberin aktarıldığı açı veya perspektifi ifade ettiğini belirtmiştik. Kuram, bir konunun haberde sunulma biçiminin izleyicinin onu nasıl anladığı üzerinde bir etkisi olduğunu varsaymaktadır. Çerçeveleme bir olayın belirli yönlerini/özelliklerini öne çıkarıp diğerlerini gizleyerek karar alma ve değerlendirme sürecini etkilemeyi amaçlamaktadır.

Medya çerçeveleri, olaylar hakkında belli bir yönde bir anlayış oluşturmaya yönelik algı ve düşünmeyi teşvik eden belli haber anlatılarında yerleşiklerdir. Haber çerçeveleri bir haber anlatısında öne çıkarılan anahtar sözcükler, mecazlar, kavramlar (konseptler) ve sembollerden oluşturulur ve bunlarda temsil edilir. (Özarslan, 2007: 60)

Medya çerçevelerinin sorunların algılanışında etkisini araştıran Iyengar televizyon haberlerinin meseleleri ele alış tarzlarını içerik analiziyle çözümleyerek, ya "olaya dayalı" (epizodik) ya da "konuya dayalı" (tematik) haber çerçevelerinin kullanıldığını ortaya koymuştur. Iyengar'a göre epizodik çerçeveler kamusal sorunları somut örnekler ya da öznel olaylar olarak (örneğin, işsizlik sorununu ele alan bir haberde işsiz bir insan örneği gibi, evsiz bir kişi, ırk ayrımcılığı kurbanı bir kişi, bir cinayet vs) sunmaktadır. Tematik çerçeveler ise olayları daha genel ve soyut (cinayet haberi-ülkedeki adalet mekanizması, terör haberi toplumsal ve siyasal bağlamdan kaynaklanan talepler gibi) olarak sunmaktadır (Iyengar, 1997: 244, Akt: Özarslan, 2007: 60)

*Şekil 1: E1 Kodlu Gezginin Mart Ayı Konu Dağılımlarının Tema Analizi*

| E1 TARİH | YER | SAYI | SPONSOR/DUYURU | | GÜNDEM BELİRLEME VE ÇERÇEVELEME |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1.Sponsor | 2.Sponsor | |
| MART | PAKİSTAN | 5 | Colombia Sportswear | Tatil Sepeti.Com | Caminin ince işlikle yapılmış olduğunu belirterek, tarihi binaları övmekte ve kültürün mimarisine dikkat çekmektedir: Camiler/işlemeler/güzellik |
| | | | | | Sokak fotoğrafının tarihe açılan kapı gibi olduğunu düşünmektedir: Tarih/kapı/nostalji |
| | | | | | Kadınların fotoğrafını çekmek için izin istiyor ama sadece 1 kadının fotoğrafını çekebildi. Yaş ve isim sunumda mutlaka belirtiliyor: Rejim/Yasaklar/Kadın |
| | | | | | Güleryüz genç erkek ve bebekler fotoğraflanıyor: Gülümseme/Mutluluk/hoşluk |
| | | | | | Eylem halinde ve farklı meslek gruplarının fotoğraflarını çekiyor. Örn: kumaş boyacıları. Erkek/İş/Meslek |
| | MOGOLİSTAN | 1 | 23. Tuad Araştırma Zirvesi | | Moğolistan'da eğitim konusunda kadına değer verildiğini belirtiyor. Kadın/Eğitim/Ötekileşme |
| | AFGANİSTAN | 1 | | | Afgan halkın ve Misafirperverlik |
| | TÜRKİYE | 2 | Tokyo 2020 Olimpiyat | | Olimpiyatlar/virüs/erteleme/Mehmet Genç/Takdir |
| | KOLOMBİYA | 1 | | | 740 Merdivenli dağa çıkış ilginç/zoru başarmak |
| | FAS | 1 | | | Mavi boyalı evlerin esrarı: ilginç/farklı dünyalar |
| | VİETNAM | 1 | | | Motorsiklet kullanımı ve sesi: Türkiye'de uygulamalardan farkı-Biz ve ötekiler |
| | | | | | Türkiye'den ucuz, kültürleri farklı, güvenli mekânlar, insanı sıcakkanlı, vize istiyor ama ucuz: biz ve öteki |
| | | | | | Fotoğraf çekilmesine izin veriyorlar. Mekanlar etkileyici: Rejim/Esneklik/Biz ve öteki |
| | | | | | Son Doong mağarası, 3 günlük tur ve ücreti pahalı: farklılık/ekonomi |
| | | | | | Köy ziyaretleri, motorsiklet için ehliyet önemli değil, yemek sorunu yok. Fast food markaları burada: Biz ve öteki/küreselleşme |

| E1 MART | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| MEKAN | MEKAN | | DOĞA | | İNSAN/CANLI | | | | | |
| EV | İÇ | DIŞ | GENEL | YAKIN | ERKEK | | KADIN | ÇOCUK | BEBEK | HAYVAN |
| CAMİ | 1 | | | 1 | Grup | tek | | Gülen çocuk | Gülen bebek | |
| KÖY EVİ | 3 | | | 1 | | | 2 | | | |
| KENTLİ | | 3 | | 1 | | | | | | |
| SOKAK | | | | 2 | | | 1 | | | |
| MAHALLE | | | | | | | | | | |
| PAZAR | 1 | 1 | | | 1 | 1 | | | | |
| TEPE | | | 1 | | | | | | | |
| DENİZ | | | | | | | | | | |
| DAĞ | | | | | | | | | | |
| SURLAR | 1 | | | 1 | | | | | | |

E1 kodlu gezgin Mart ayı içinde Pakistan, Moğolistan, Afganistan, Kolombiya, Fas ve Vietnam gezilerine ilişkin bilgi aktarmaktadır. Bu arada da sponsorlarına teşekkürlerini sunan ya da katıldığı toplantıları duyuran haberlerde paylaşmaktadır. Yukarıdaki tabloda paylaştığı fotoğraf ve metin birleşimi dikkat çekicidir. Fotoğraf, metin ile etkileşimlidir. Metinde gezilen yerlere ilişkin adeta stereotipler oluşturulmakta ve temalar doğrultusunda çerçeveleme yapılmasına olanak tanınmaktadır. Gezgin, ilginç bilgiler ile sunumlarını zenginleştirmeye çalışmaktadır.

Tarihi, kültürel, sosyal yaşam, meslek grupları, araç kullanımları, doğa zenginlikleri anlatılırken, diğer ülkeler ve özellikle Türkiye ile kıyaslanması, takipçilerinde yeniden bir merak oluşturulmasını sağlayabilmektedir. "Motorsiklet için ehliyet istenmemesi (31 Mart),

kadın fotoğrafları çekilememesinin arkasındaki kültürel/dini/politik yaptırımlar (17 Mart), öte yandan Moğolistan'da kız çocuklarına eğitimleri yönünden verilen değer (8 Mart) gibi yönleriyle toplumlara yönelik bilgi çerçevelenmektedir.

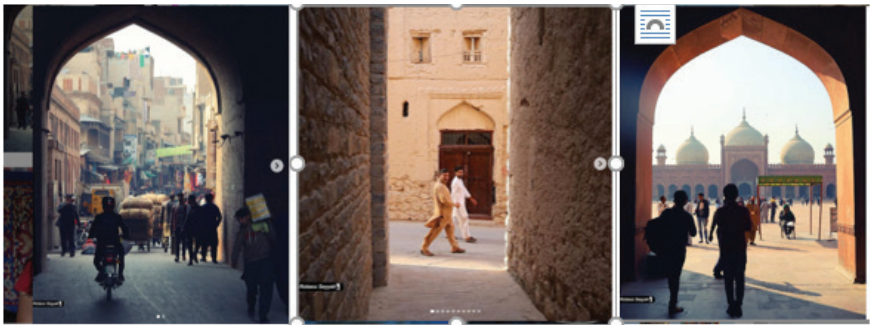

*Şekil 4: E1 Kodlu Gezginin fotoğraf çekim açıları, dijital göçebelerin bir anlamda sokakların hayranı olduklarına tanıklık etmektedir.*

Aynı zamanda fotoğraflarda, mekânlar (iç/dış), köy/kent, sokak/yol/mahalle, tepe/deniz/dağ, sur/Pazar vb. olarak ayrımlanarak incelenmiştir.

*Şekil 5: Gülümseyen kadınlar ve çocuklar, mesleğini icra eden erkekler*

Fotoğraf çekim tekniklerinde gezginin, özellikle insana ilişkin; yaşlı kadın, bebek, genç kız vb portrelerine yöneldiğini görülmektedir. Özellikle çocuklar objektife gülümsemektedirler. Kadın fotoğrafları ise izin alınarak ancak çekilebilmektedir. Erkekler ise, dış alanda ve grup olarak ya da mesleklere dair farklılıklarıyla birlikte fotoğraflanmaktadır. Mekânlara ilişkin çekim tercihleri ise aşağıda belirtildiği gibi, fotoğraf içine derinlik katan görüntülerdir. Bu bir sokak arası olabildiği gibi kemerli bir kapı olabilmektedir.

**E3 GEZGİN ANALİZİ**

E3 kodlu gezgin, 10 Mart 2010 yılında bisikletle dünya turunu gerçekleştirmeye karar vermiş ve fotoğraflarını takipçilerle paylaşmaya başlamıştır. Mart ayı pandemi dolayısıyla evlerimize çekildiğimiz ve daha yeni adapte olduğumuz bir ay olması sebebiyle gezgin, okurlarıyla temasını bu konu üzerinden de sağlamaktadır. Takipçilerine bir yandan

uzaklarda olsa da kendine dikkat ettiğini bir yandan da bulunduğu ülkenin koşullarının ne olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.

"Şili hükümeti de 3 gün önce ülkeye kendi vatandaşları dışında yabancılara giriş çıkışları kapattı ve zorunlu olmadıkça evden çıkılmaması uyarısında bulundu. Hangi ülkede olursak olalım kurallara uymaya devam. Zorunlu kalmadıkça dışarıya çıkmayalım hem kendimizi hem de başkalarını koruyalım." şeklindeki yazdığı metinde, "Tur bisikletim ve ekipmanlarımla birlikte yolda olsaydım büyük ihtimal bir dağ başına kendimi atar 1 ay kalırdım orada fakat böyle olması gerekiyormuş. Artık hayırlısı, kendinize dikkat edin ellerinizi yıkayın kalabalık ortamlara gitmeyin, zorunlu olmadıkça dışarı çıkmayın." uyarısında bulunmaktadır. (18 Mart)

Bir başka paylaşımda ise, "Batman, Superwoman, Spiderman.. Bu kahramanların hiçbiri gerçek değil. Fakat Doktorlar, Hemşireler ve daha bilmediğimiz birçok sağlık görevlisi gerçek kahramanlar. Hepinize teşekkür ederiz, iyi ki varsınız." diyerek bir karikatür paylaşmaktadır. Bu noktada, pandeminin gerçek kahramanlarını, takipçilerine övmektedir.

| E3 TARİH | YER | SAYI | SPONSOR/DUYURU | | GÜNDEM BELİRLEME VE ÇERÇEVELEME |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | | | |
| **MART** | **Kolombiya Bogota** | **2** | Kron RC3000 | | Kullandığın bisikletin temel özelliklerini ayrıntılı bir şekilde anlatılıyor: Yapılan iş /profesyonellik/Bilgi<br>Sponsor desteğini birçok fotoğraf ve metinde de vurgulamaktadır.<br>Mart ayının ilk paylaşımında ülkeye dair bilgi vermemektedir: Dünya Turu/Başarı/Azim |
| | Patagonie-Şili | 1 | thenorthface, garmintürkiye, cron gibi etiketleri fotoğrafa bağlanmıştır. | | "10 Mart 2010 - 10 Mart 2020 Seyahat hayatımın 10. yılında kısaca yaptıklarımdan bahsedeyim". profesyonellik/Bilgi/Başarı<br>Yıl, yapılan km, coğrafik ölçümler(yükseklik, yokuş, diklik, eğim), kültürel ve siyasi farklılıklar üzerinde duruyor. Ancak en çok dünya turunda bisiklet ve çevresinde geçen olayların vurgusunu yapıyor denilebilir. Profesyonellik/Başarı/Azim/Dikkatli ve Titiz olmak |
| | | | | | "12500km pedal çevirip" örneğindeki gibi metinlerinde "pedallama" kelimesini çok geçirmektedir. |
| | Şili Santiago | 1 | | | Doğa içindeyken hastalanmadığını evde hasta kaldığını belirterek, kendi güvenli alanının doğa olduğuna vurgu yapıyor. Doğaya dönüş/Bisiklet sporu sevgisi/Doğaya özlem |
| | Bolivia - Laguna Blanca | 1 | | | Gezgin; Fotoğrafın görsel derinliğini vermek istediğinde kimi zaman metin kullanımını tercih etmemektedir. |
| | Cezayir | 1 | | | |

*Şekil 6: E3 Kodlu Gezginin Mart Ayı Konu Dağılımlarının Tema Analizi*

E3'ün Mart ayı konu dağılımlarına bakıldığında, Kolombiya, Şili, (Patagonie ve Santiago), Bolivya, Cezayir" gezilerinden görüntüler paylaştığı görülmektedir. Dünya turu gerçekleştiren gezgin, ön plana gezi hikayelerini alarak haber dilini oluşturmuştur. Dolayısıyla, gezilen yerlerin yılı ve o noktaya kaç kilometre pedal çevirerek geldiği, coğrafik ölçümler, kültürel ve siyasi farklılıklar, yolculuklarında yaşanan ve yaşanabilecek tehlikeler, kendisinden sonra bisikletli seyahat edecek kişilere ise öğütler vermektedir. Örneğin;

> "Çöl coğrafyasında toplam 17.271 kilometre pedallayıp 2015 Temmuz'da 61C sıcaklığı Cezayir Sahrada, 2015 Haziran'da 59C sıcaklığı Katar'da, 2010 Aralık'da -34 dereceyi Moğolistan Gobi çölünde, 2017 Ağustos'da -15C Patagonya çölünde gördüm. Bu yolları alırken Garmin gps yol izi kayıtlarını, kadans hızını, kalp atışlarını, o anki hava sıcaklığını ve bisiklet üstündeki hava sıcaklığını kaydettim. Guiness rekorlarına girmek üzere başvurumu da yaptım. Görüşmemiz sonucunda bazı kategoriler onaylandı. Sadece turu bitirmem gerekiyor."

Şeklinde dünya turu seyahatini anlatarak, böylesi detaylı bilgilerle farklı seyyahlara kılavuzluk niteliği taşıyacak bir sayfaya sahiptir. Gezginin mart ayı fotoğraflarında sokak, kentli, köy evi, mahalle, Pazar yeri, surlar vb. olarak tabloda bulunan hiçbir veriye rastlanılmamıştır. Ancak tabloya yola ilişkin ek göstergeler eklenmiştir. Ağaçlı bir yoldan geçmek, dağ tırmanışında bisiklet kullanımı, Çöl ve yolculuğunu gösteren genel/geniş çekim açılı fotoğraflar vb. bulunurken, çevrede insan öğesi olarak kadraja sadece gezgin girmektedir.

Buna göre tablo şöyle şekillenmiştir.

| E3 MART | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| MEKAN | MEKAN | | DOĞA | | İNSAN/CANLI | | | | | |
| EV | İÇ | DIŞ | GENEL | YAKIN | ERKEK | | KADIN | ÇOCUK | BEBEK | HAYVAN |
| YOL+AĞAÇ | | | 3 | 1 | | | | | | |
| YOL+DAĞ | | | | | | | | | | |
| YOL+LEVHA | | | 1 | | | | | | | |
| HASTANE | | | | 3 | | | | | | |
| YOL+ÇÖL | | | 1 | | | | | | | |

*Şekil 6: E3 Kodlu Gezginin Mart Ayı Fotoğraflarında çevreye ilişkin detaylı bilgi alınmamaktadır*

Gezginin mart ayında tabloda belirtildiği gibi bisiklet kullanırken ya da molalarında çektiği fotoğraflara yer verilmiştir. Diğer gezginlerden

farklı olarak kendi macerasını ön plana çıkaran bir anlatımı tercih etmektedir. Yol boyunca fotoğraflar ve takipçiler adeta gezginin kendisine arkadaşlık etmektedir. Her ne kadar makalenin başlığı "sırtçantalı" kavramı üzerinden açılsa da, kendisi dijital göçebe denilen bir başlık altında değerlendirilmektedir. Çünkü bir aktarımında, bisikletinin dinamosundan güç alarak, elektrikli cihazlarını şarj ettiğini ve drone dahil tüm teknolojik donanıma sahip olduğunu belirtmektedir.

## E4 GEZGİN ANALİZİ

E4 kodlu gezgin profilinde "İşimden istifa ettiğimden bu yana 10 yıldır tam zamanlı seyahat edip, rehber blog içerikleri yazıyorum." diyerek takipçilerine seslenmektedir. Profil yazıları takipçilerin dikkati çeken yerlerin başında gelmektedir. Gezgin, Mart ayı içinde İtalya-Dolomiti, İstanbul-Ağva, Uşak Taşyaran Vadisi ve Blandius Antik kenti gezilerine yer vermektedir.

*Şekil 4: E4 Kodlu Gezginin Mart Ayı Konu Dağılımlarının Tema Analizi*

| E4 TARİH | YER | SAYI | SPONSOR/ DUYURU | | GÜNDEM BELİRLEME VE ÇERÇEVELEME |
|---|---|---|---|---|---|
| MART | Dolomiti-İtalia | 1 | WPFest 2020 duyuru toplantı | | Metinde, gezgin; Köy: Güzel, Vadi: Enfes, İnek: Kocaman Çıngıraklar gibi sıfat kullanımlarını kullanmaktadır. |
| | İstanbul/Ağva | 4 | Otel önerisi | | Gezgin paylaşımında, Ağva için, "sakinlik, Kafa Dinlemek, Huzur, Bütçe, Zaman, Zaman Yavaşlaması" vurgusunu sıkça yapmaktadır. |
| | | | | | Yeşil Ve Huzur; Ağva'dan Manzaralar. Yaz Kalabalığı Yok, Bolca Yeşil Ve Huzur Var |
| | | | | | Pandemi'ye ilişkin takipçilere sesleniş: "COVID-19 Corona Virüs Seyahat Planlarınızı Değiştirdi Mi? Yazın Tatilinde Uzak Doğu Ve Avrupa Planı Yapanlar Var Mı? Ne Düşünüyorsunuz" Kaynak ve alıcı arasında bağ kurma |
| | Uşak Taşyaran vadisi | 2 | | | Uşakta vadi için; "Küçük Bir Vadi, Benzersiz Doğa Oluşumu" gibi sıfatlara başvurmakta ve okuyucuyu bu vadiye davet etmektedir. |
| | | | | | Takipçilere sesleniş: "Zamanı Verimli Kullanılıp Yeni Şeyler Öğrenelim Bu Zorunlu Evde Kalış Günlerinde. Bu Günler De Geçecek" şeklinde öğütler vermektedir. |
| | Uşak Blandius antik kendi | 1 | | | Covid Süreci İçinde Kendisinin Günlerini Nasıl Değerlendirdiğini Yazmaktadır. Fotoğraf açıklamalarına sıklıkla, kişisel bilgiler ve duygularını ekleyerek yön vermektedir. |

E4, biri hariç genellikle yurt içi gezi bilgilerine ve fotoğraflarına yer vermektedir. Haber metinlerinde "bu günlerde geçecek" diyerek, takipçilerine seslenmekte ve pandemi sürecini değerlendirmektedir. Takipçilerine zamanı doğru kullanmak, Covid-19 sürecinde kendisinin günlerini nasıl değerlendirdiğine ilişkin bilgiler aktarmaktadır.

| E4 MART | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **MEKAN** | **MEKAN** | | **DOĞA** | | **İNSAN/CANLI** | | | | | |
| **EV** | **İÇ** | **DIŞ** | **GENEL** | **YAKIN** | **ERKEK** | | **KADIN** | **ÇOCUK** | **BEBEK** | **HAYVAN** |
| CAMİ | | | 5 | | Grup | Tek | | | | |
| KÖY EVİ | | | | | | | | | | |
| KENTLİ | | | | | | | | | | |
| SOKAK | | | | | | | | | | |
| MAHALLE | | | | | | | | | | |
| PAZAR | | | | | | | | | | |
| TEPE | | | 1 | | | | | | | |
| GÖL | | | | | | | | | | |
| DENİZ | | | 15 | | | | | | | |
| DAĞ | | | 4 | | | | | | | |
| SURLAR | | | | | | | | | | |
| KÖPRÜ | | | 1 | | | | | | | |
| ANTİK KENT | | | 1 | 1 | | 1 | | | | |

**Şekil 5: E4 fotoğraflarında özellikle durgun su kenarlarında ters görüntüyü kullanmaktadır. Yansımalar gerek suyun üzerinde gerekse de genel doğa fotoğraflarında uyguladığı bir özelliktir**

Fotoğraf kullanımlarında ise, huzuru, kafa dinlemeyi ve sakinliği doğa, manzara, deniz görüntüleri ile desteklediği anlaşılmaktadır. Deniz mavisi, deniz kenarı(15) gezgin için duygularını takipçilere aktardığı bir alan iken, “Ben gezerken değil daha çok evde, gezdiğim yerleri yazmak için araştırırken asıl öğreniyorum. Yazmak için de her seyahatten sonra uzun süre hiç dışarı çıkmadan evde kalabiliyorum. Bu yüzden #evdeolmak aylarca yapabileceğim bir şey benim için, adı #yoldaolmak birine inat” açıklamasıyla karşılaşılabilmektedir. Gezginin işaret ettiği etiket başka bir diğer gezginin sayfasıdır. Aynı zamanda takipçilerine bu açıklaması ile gezginliğin arka planına ilişkin de bilgi verilmektedir. Fotoğraflar deniz, deniz kenarı, vadi ve antik kent üzerinedir. Mart ayı fotoğraf kullanımlarında (kendi hariç) insan öğesi kullanmamaktadır.

## SONUÇ

Yeni Koronavirüs Hastalığı *(Covid-19*) 2020 yılının ve belki de daha sonraki yılların en tehditkâr salgını olarak görülmektedir. Dünya'da büyük bir pandemiye yol açan virüs, Türk Devletini de belirli önlemler almak zorunda bırakmıştır.

Bunlardan en önemlileri; "Evde kalma ve seyahat kısıtlamaları" kararlarıdır. Bu doğrultuda, sırtçantalı ve dijital göçebe olarak bilinen gezginler yaşadıkları şehirlere dönmüş ve herkes gibi ev yaşantısı içinde kalmışlardır. Çalışmada Pandemi (*Covid-19*) sürecinde sosyal medyada sırtçantalılar ve dijital göçebeler olarak bilinen popüler gezginlerin Instagram sayfalarındaki sunumları, Mart ayı paylaşımları ve tematik olarak hangi konuları ele aldıklarına yönelik bilgilere ulaşılmıştır.

Zira söz konusu gezginler, ya yurt dışında yaşanan Covid-19 vakalarına tanıklıkları ya da bizzat kendi yaşam deneyimlerini aktararak takipçilerine ulaşmışlardır. Bir kısım gezginler ise, paylaştıkları mesaj ve etiketler (*hashtag*)ile takipçileri ile bağ kurmuşlardır. Araştırmada Mart ayı içerisinde, 4 popüler erkek sırtçantalı gezgin'in instagram sayfaları incelenmiştir. Söz konusu gezginler sayfaları üzerinden çok sayıda kişiye ulaşmaktadırlar. Bu yönde araştırmada, gündem belirleme ve çerçeveleme kuramlarının söz konusu gezginlerce nasıl işlediği ele alınmıştır.

Çerçeveleme, sunulan metinlerde anahtar sözcükler, metaforlar, kavramlar, fotoğraflar, semboller ve görsel imgeler vb. ile sıklıkla kullanılırlar. Böylelikle aktarılan bilgiler takipçilerin zihninde somutlaşmaktadır. Bu durum, ileri aşamalarda bilginin "seçme" ve "dikkat çekme" yönü kullanılarak, algıları da şekillendirmektedir.

Gezginler tarafından iletiler; büyütülen ya da küçültülen her nokta ile ya önemli ya da önemsiz kılınacak duruma getirilmektedir. Örneğin bir gezginin (E1) Pakistan'daki bir caminin ince işçiliğine dikkat çektiğini hatırlayabiliriz. Gezginin metin vurgusu ya da fotoğraf görüntü detayı, takipçilerin gözünde bu durumu somutlaştırmaktadır. Gezginlerin, Afganistan halkı, misafirperver, Moğolistan kız çocuklarını eğitim alanında önemsiyor, Vietnam'da mağara ziyaretine ancak tur ile gidilebilir, Ağva huzur ve sakinliği hatırlatır, Dünya turu için azim ve başarı gereklidir vb gibi birçok kalıp/çerçeveleme takipçilerin edinecekleri yeni algıları durumundadır.

Araştırmanın problemleri ise şu şekilde sonuç bulmaktadır.

1. Gezgin tipolojilerine göre, metin yapısı içinde insanlara yönelik en çok hangi pekiştireçler kullanılmaktadır? Probleminin yanıtı şöyledir: İnsanların gülümseyen yüzleriyle olumlu hatta misafirperverlikleri ile ise övücü sıfat kullanımları bulunmaktadır.

2. Gezgin tipolojilerine göre, metin yapısı içinde hayvanlara yönelik en çok hangi pekiştireçler kullanılmaktadır? Probleminin yanıtı şöyledir: Hayvanlara yönelik herhangi bir metin sunulmaması dikkat çekicidir. Sadece E3 bir gezisinde maymunlarla karşılaşmıştır. Maymunların elindeki muzu almak istemesini olumsuzlamıştır.

3. Gezgin tipolojilerine göre, metin yapısı içinde mekanlara yönelik en çok hangi pekiştireçler kullanılmaktadır? Probleminin yanıtı şöyledir: Mekanlar ise; örneğin; tarihi binalar için birinci öncelik bakımlı/bakımsız ayrımıdır. Bakımlı olmaları övülmekte ve genellikle süslemeler, ince ayrıntılar üzerinde durularak "harika, enfes, muhteşem" gibi sıfatlar kullanılmaktadır. Her gezginin en çok kullandıkları pekiştireç ise "mutlaka"dır. "Ne olursa olsun, kesinlikle" anlamlarına gelen bu pekiştireç, gezginler tarafından kılavuz olarak üstlenilen misyonlarının, takipçiye geçirilmesinde ciddiyetlerini ya da samimiyetlerini göstermektedir.

Medya çerçevelerinin araştıran Iyengar bahsettiği ya "olaya dayalı" (epizodik) ya da "konuya dayalı" (tematik) haber çerçevelerinin kullanımı, E1 ve E4 için konuya dayalı bir şekildedir. E1 ve E4, gezilerini coğrafyalar ve o coğrafyadaki mekanlar, insanlar, kültürler, hikayeleri, ilginç tutum ve davranışlar, üzücü ya da komik hikayeler vb. üzerinden aktarmaktadırlar. Ancak E3, "olaya dayalı (epizodik) bir anlatımı daha sık kullanarak çerçeveleme yapmaktadır. E3'ün aktarımı, daha çok dünya turu rotasının üzerindeki coğrafyaların ikincil tutulduğu, esasen bu rota içinde gezgin ve bisikletiyle turun tamamlanmasına yönelik düşünceleri, başarıları, zorluklar, karşılaştığı tehlikeler ya da misafirperverlikler, hedefler vb. çerçevenin ön plana çıkarıldığı bir anlatıma sahiptir.

## KAYNAKÇA

ALBRECHT, G. (2007), **Solastalgia: The Distress Caused By Environmental Change**, Australasian Psychiatry, Vol: 15, 2007, Issue sup 1, Erişim adresi: 8 Mayıs 2020 https://doi.org/10.1080/10398560701701288 adresinden erişildi.

AMIR, A. A., (2020, Mayıs 1), **Pandemic Badly Affecting Natüre Tourism İndustry, Newstraits** Times, Erişim adresi: Erişim adresi: 6 Mayıs 2020 tarihinde file:///C:/Users/ASUS/Desktop/gezgin%20olmak/AAANST01052020.pdf adresinden erişildi

BAŞKALE, H. (2016). **Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi.** 9(1), 23-28, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi http://www.deuhyoedergi.org

BECK, J. (2020), Jessie Beck, Erişim adresi: https://blog.tortugabackpacks.com/what-is-aflashpacker/#:~:text=Flashpacker%3A%20A%20Definition,best%20use%20of%20their%20time. Sitesinden erişildi.

CEVHER, R. & Ustakara, F. (2019). "**A Research On Social Media Usage Within The Context Of Uses And Gratifications Theory** ", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 5(19): 812-831

CHEN G, HUANG SS. **Toward A Theory Of Backpacker Personal Development: Crosscultural Validation Of The BPD Scale.** Tourism Management. 2017; 59:630- 639.

CHUNG, H.C., CHUNG, N., YOONJAE N, **A Social Network Analysis Of Tourist Movement Patterns İn Blogs: Korean Backpackers İn Europe**, Sustainability 2017, 9, 2251; DOI:10.3390/su9122251

CROSSLEY, E., (2020). , **Ecological Grief Generates Desire For Environmental Healing İn Tourism After COVID-19.** Tourism Geographies An International Journal of Tourism Space, Place and Environment, page: 1-11, DOI: 10.1080/14616688.2020.1759133, Erişim adresi: 8 Mayıs 2020 https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759133 adresinden erişildi.

DECROP, A., ZIDDA, P., (2008). **Tatil Kararı Verme Tarzına Dayalı Bir Tipoloji.** Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 19 (1), 84-92. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/atad/issue/16794/174467 adresinden erişildi

DEMİRKOL, O. (2017). **Sosyal Medya Gündeminin Algılanışı Üzerine Niteliksel Bir Kullanıcı Araştırması.** AuAd, 3(1), 129-159.

DİNGİN, A., (2020). **Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Kamuoyuna Etkisi: Üçüncü Aşama Gündem Belirleme Çalışması**. İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 7 (15), 53-72. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/pub/isauicder/issue/53279/707809 adresinden erişildi

GRANT, E., ADKİNS, A. B. (2007). **Backpackers as a Community of Strangers: The Interaction Order of an Online Backpacker Notice Board**, Qualitative Sociology Review 3(2): 188-201.

HOLLENSTEIN, L., LİVİA & Purves, R., (2010). **Exploring Place Through User-Generated Content: Using Flickr Tags To Describe City Cores,** Journal Of Spatial Informatıon Science, Number 1, 21–48.

ILGIN, H. Ö. ve ULUPINAR, Ş. C. (2020). **Kamuyu Bilgilendirme Modeli Çerçevesinde Covid-19 Süreci; Dr. Fahrettin Koca Instagram Hesabı Analizi,** Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 3(7): 500-517. Erişim adresi: 1 Ağustos 2020 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/342702348_Kamuyu_Bilgilendirme_Modeli_Cercevesinde_Covid_19_Sureci_Dr_Fahrettin_Koca_Instagram_Hesabi_Analizi adresinden erişildi.

İBİŞ, S . (2020). **Covid-19 Salgınının Seyahat Acentaları Üzerine Etkisi.** Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 85-98. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/saktad/issue/54024/719471 adresinden erişildi

İŞÇİ, C, GÜZEL, B. (2019). **Sırtçantalıların Kaçış Deneyimi: Akış Kuramı Yaklaşımı.** Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21 (4) , 1125-1147. DOI: 10.16953/deusosbil.515854

KABA, B, EMEKLİ, G . (2018). **Turizmde Yükselen Bir Eğilim: Yalnız Seyahat Eden Kadın Gezginler (Türkiye Örneği).** Ege Coğrafya Dergisi, 27 (2), 111-126. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ecd/issue/41304/499197 adresinden erişildi.

KILIÇ, S . (2020). **Gündem Belirleme Kuramı Bağlamında Twitter Ve İnternet Gazetelerinin Karşılaştırılması: Hürriyet Ve Milliyet Gazeteleri Örneği.** Selçuk İletişim, 13 (1), 91-129. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/52040/608571 adresinden erişildi.

KÜÇÜKKURT, M , Hazar, Ç , Çetin, M , Topbaş, H . (2013). **Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Perspektifinden Üniversite Öğrencilerinin Medyaya Bakışı.** Selçuk İletişim, 6 (1), 37-50. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/josc/issue/19019/200650.

NARİN, B. (2018), **Kişiselleştirilmiş Çevrimiçi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu Ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi,** Selçuk İletişim, 11(2), 232-251.

NARİN, B., (2018). **Kişiselleşmiş Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu Ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelemesi**, Selçuk iletişim, 11(2): 232-251.

ÖZARSLAN, H, GÜRAN, M. (2015). **İletişim Araştırmalarında Çerçeveleme Paradigması: Son Döneme Ait Bir İnceleme**. Selçuk İletişim, 8(4), 32-48, Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19030/201095 adresinden erişildi

ÖZARSLAN, H. (2007), Çerçeveleme yaklaşımı açısından haber çerçevelerinin izler kitle düşünceleri üzerindeki etkisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya.

ÖZBÖLÜK, T. (2019). **Sahipliğin Sıkıcılığından Erişimin Özgürlüğüne Kaçış: Akışkan Tüketime İlişkin Kavramsal Bir Çerçeve.** Journal of Economy Culture and Society, 59 (1) , 257-276 . DOI: 10.26650/JECS433409.

REESE, Stephen. (2007). **The Framing Project: A Bridging Model For Media** Research Revisited. Journal Of Communication. 57. 148-154. DOI: 10.1111/j.1460-2466.2006.00334.x.

**SAGIROGLU, M. (2019). Turistik Mekânda Gerçekliğin Algısal Değişimi: Modern Ve Post-Modern Turizm Deneyimlerinde Özgünlük.** Planlama, 29(2). Ankara. DOI:10.14744/planlama.2019.42204

SAMARA, S.D., **Instagramability Of Javanese Quotes: Analysis Of Supporting Elements Of Instagram Posts**, ICon-ITSD IOP Publishing IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 175 (2018) 012115. DOI :10.1088/1755-1315/175/1/012115.

SEYIDOV, I.(2014). **Türk Basınında Sunulan Kırım Krizi Haberlerinin Çerçeveleme Kuramı Bağlamında İncelenmesi**. Akdeniz Iletisim . 22: 60-73

SEYİDOV, I. (2018), **Türk Basınında Sunulan Kırım Krizi Haberlerinin Çerçeveleme Kuramı Bağlamında İncelenmesi.** Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. 60-73. 10.31123/Akil.441912

TANKARD, J. W., (2001). **The Empirical Approach to The Study Of Framing,** S. D. Reese, O. H. Gandy ve A. E. Grant (ed.) Framing Public Life, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum: 95-106.

TANKARD, J.W., (2001). **"The Empirical Approach to the Study of Media Framing",** Reese, Stephen D. vd. (eds), Framing Public Life Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World, Lawrence Erlbaum Associaes, London.

WEST, R. & TURNER, L,H (2010), **Introducing Communication Theory, Analysis And Application,** 4. Baskı, New York: McGraw Hill Education. Akt: İletişim Ansiklopedisi, Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, Erişim adresi: 23. 06. 2020 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=g_g-5k58Mlk, adresinden erişildi

WIWEKA K., WACHYUNİ, S.S., SİMAWANG S. P. vd. **Current Issues Of Backpacking Tourism Development: Profile And Characteristics Of "Sharecost" And "Opentrip" Tourist,** Journal of Education, Society and Behavioural Science 30(2): 1-12, 2019; Article no.JESBS.48294 ISSN: 2456-981X (Past name: British Journal of Education, Society & Behavioural Science, Past ISSN: 2278-0998)

## Son notlar

E1: Rotasız Seyyah olarak bilinen Mehmet Genç adlı gezgindir. https://www.instagram.com/rotasizseyyah/ Profilde, Rotasız seyyah, 1.991 gönderi, 472bin takipçi, 528 takip, Onlarca ülke, 2 kitap, 2 ödül. Şeklinde bir profil açıklaması bulunmaktadır.(Erişim tarihi: 30-11-2020)

E2: "Yol günlükleri" adıyla İnstagramda yer alan Emre Durmuş adlı gezgindir. Profilinde "Dünyayı geziyorum ve yaşadığım anları fotoğraf, video, blog yazıları ile paylaşıyorum" demektedir. 142 gönderi, 4,499 takipçi, 28 takip, yol günlükleri seyahat bloğumun yansımaları" şeklinde bir profil açıklaması bulunmaktadır. .(Erişim tarihi: 30-11-2020)

E3: "gurkangencc" kendi adıyla profili bulunan kişi gürkan genç'tir. Profilinde, "cycling around the World-84400 km, 50 countries-3003 days" sloganıyla 1,190 gönderi, 66,9 bin takipçi, 47 takip" şeklinde bir profil açıklaması bulunmaktadır (Erişim tarihi: 30-11-2020)

E4: Yolda olmak adıyla İnstagramda yer alan Kemal Kaya'dır. Profilinde, İşimden istifa ettiğimden bu yana 10 yıldır tam zamanlı seyahat edip, rehber blog içerikleri yazıyorum.(Erişim tarihi: 30-11-2020)

# Bölüm 114

## NIETZSCHE'NİN 'KUVVET' VE 'GÜÇ İSTEMİ' KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME[1*]

***Berk Utkan ATBAKAN***[2*]

1 Bu çalışma yazarın '*Nietzsche'de Güç İstemi ve Perspektivizm Kavramları Bağlamında Ahlak ve Yaşamın Olumlanması Sorunu*' başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Felsefe Bölümü, E-posta: utkan.atbakan@gmail.com

## Giriş

'Güç istemi'nin (*der Wille zur Macht*), bir yönüyle, Nietzsche'nin genel olarak felsefesini ifade etmekte ve özel olarak doğa anlayışını, yani kendi perspektifinden doğayı, doğada olup biten her şeyi nasıl gördüğünü ortaya koyarken kullandığı bir anahtar-kavram olduğu söylenebilir.[1] Diğer yönüyle ve bir öncekine bağlı olarak, 'güç istemi'nin, Nietzsche'nin genel olarak felsefeye, özel olarak ise metafiziğe ve bilim(ler)e yönelik eleştirilerinin ve 'tüm değerleri yeniden değerlendirme' girişiminin dayandığı en temel kavramlardan biri olduğu görülmektedir. Öyle ki Nietzsche'nin hemen hemen diğer tüm temel kavramlarının, düşüncelerinin, eleştirilerinin, fikir ve iddialarının 'güç istemi'nden doğrudan ya da dolaylı olarak ileri geldiği anlaşılmaktadır.

Böyle olmakla birlikte, Nietzsche'nin gerek büyük ölçüde örtük ve metaforlara dayalı üslubundan, gerek kullandığı terimleri pek nadiren tanımlamasından ve gerekse ne kadar yorumcu varsa 'güç istemi'ne ilişkin de hemen hemen o kadar farklı yorum bulunmasından dolayı, 'güç istemi'nin ne olduğu, ne anlama geldiği üzerinde fikir birliği sağlandığını söyleyebilmek oldukça zordur. Buna ek olarak, Nietzsche'nin fikirlerinin ve özel olarak 'güç istemi' anlayışının başta kendi kız kardeşi Elisabeth Förster-Nietzsche olmak üzere kimi editör, yorumcu ve ideologlar tarafından çarpıtılmış ve çarpık bir şekilde aktarılmış olması[2] da sözünü ettiğimiz zorluğu pekiştirmiştir.

Bu sebeple, 'güç istemi'nin ne olduğunun ve ne olmadığının açıkça ortaya konulması Nietzsche'nin felsefesine nüfuz edebilmek için olduğu kadar Nietzsche'nin temel düşüncelerinin anlaşılabilmesi için de elzem görünmektedir. Bu doğrultuda öncelikle Nietzsche'nin güç istemi ile bağlantılı terminolojisinin açıklığa kavuşturulması, güç istemi fikrinin Nietzsche'nin düşüncesindeki temellerinin saptanması ve oluşum seyrinin iz-

1 Nietzsche (1988: 13, 11[74], 37) doğanın kaotik bir yapıda olduğunu düşünür. Bu sebeple, Nietzsche'nin bir kozmolojisinin bulunduğunu söylemekten kaçınıyoruz.

2 Nietzsche her ne kadar tasarlamış ve not defterlerinde çeşitli taslak denemeleri yapmış olsa da, yaygın bir kanının aksine, '*Güç İstemi*' başlıklı bir kitap yazmış değildir. Bu başlık altında basılmış olan kitap, Nietzsche'nin kız kardeşi Elisabeth Förster-Nietzsche'nin önderliği ve onun beraberindeki yardımcıları editörlüğünde Nietzsche'nin yayınlamayı tercih etmediği kişisel notlarından keyfî bir şekilde ayıklanarak yayınlanan bir derlemedir. Nietzsche'nin el yazmalarına yapılan müdahalelerle ilgili olarak bkz. Kaufmann (1974: 425-458).

lenmesi ve bu yolla edinilen veriler ışığında 'güç istemi'nin ne olduğuna[3] hangi anlam(lar)a geldiğine dair ayrıntılı bir inceleme yapılması yerinde olacaktır.

## 1. Kuvvet Nedir?

Kuvvet (*Kraft*) kavramının, Nietzsche'nin felsefesinde hemen her zaman 'güç istemi' ile bağlantılı olarak ortaya çıktığı görülebilir. Dahası, Nietzsche 'güç istemi'ni çoğu zaman kuvvet kavramı aracılığıyla tasvir etmektedir.[4] Bu sebeple, kuvvet kavramına ilişkin bir inceleme 'güç istemi'nin anlaşılması için elzem görünmektedir

Nietzsche'nin 'kuvvet'e ilişkin görüşleri temel olarak 'madde'nin (*Stoff*) reddine ve maddenin temel özelliklerinin esasen kuvvetin tezahürlerinden ibaret olduğu fikrine dayanmaktadır. Başka deyişle, Nietzsche'nin başlıca kabulüne göre, var olan "her şey kuvvettir" (1988: 10, 1[3], 9) ve dolayısıyla kendilerine müstakil birer varlık atfedilen, var oldukları söylenen her şey kuvvetin bir özelliği, kuvvetler arası ilişkilerin bir ortaya çıkışı, bir dışavurumu, bir tezahürüdür. (Nietzsche, 1975: *Brief* 213) Bu bağlamda madde ve dolayısıyla maddenin en küçük, en basit ve nihaî birimleri olduğu varsayılan uzamlı/cisimsel atomlar, Nietzsche'ye göre ancak bir "icat", "kurgu" ya da "hurafe" olarak vardırlar. (Nietzsche, 1988: 9, 15[21], 643; 11, 26[302], 231; 11, 35[35], 526)

"Dünyayı kavramak için onu hesaplayabilmemiz gerekir; onu hesaplayabilmek için sabit nedenlere sahip olmamız gerekir; aktüelitede böyle sabit nedenler bulunmadığı için onları kendimiz için biz icat ediyoruz – yani atomları. Atomculuğun kaynağı işte budur." (Nietzsche, 1988: 12, 7[56], 314)

'Madde' ve 'atom' isimleriyle anılan şeyler, var olan başka her şey gibi, Nietzsche'nin kimi zaman 'kuvvet noktaları' (*Kraftpunkte*) (Nietzsc-

3 Williams (2001: 3), 'Nedir?' sorusunu, 'Şudur' türünden cevaplar –ve belki tek bir cevap– vermeye zorlayacağı ve dolayısıyla güç istemini birlikli, belirli, tikel ve tekil bir 'Şu'ya indirgeme tehlikesini barındırdığı için Nietzsche'nin felsefesi açısından sakıncalı bulur. Nietzsche'nin dile ilişkin görüşleri, yani dilin düşünceleri kısıtlamasına ve belirlemesine ilişkin vurguları göz önüne alındığında, Williams'ın bu tespiti ikna edici görünmektedir. Böyle olmakla birlikte, bu uyarıyı dikkate aldığımız ve Nietzsche'nin metinlerine sadık kaldığımız sürece bu sakıncayı belli ölçüde bertaraf edebileceğimiz inancındayız. Öte yandan, 'nedir?' sorusunu Sokrates ile Platon'a borçlu olduğumuzu belirten ve bu sorunun Platoncu öz anlayışına karşı olan Nietzsche'nin perspektivizmi açısından makbul olmadığı uyarısında bulunan Deleuze (1983: 75), Nietzsche'nin öz sorununu 'nedir?'den ziyade 'kimdir?' sorusu üzerinden sorguladığını vurgular. Deleuze'ün haklı görünen uyarısının bir başka gerekçesini de Nietzsche'nin (1988: 12, 2[149], 140) şu sözlerinde buluyoruz: "'Bu nedir?' sorusu başka bir bakış açısından yapılan bir anlam dayatmasıdır. 'Öz', 'özsel doğa' (*Wesenheit*) perspektif[sel] bir şeydir ve daha şimdiden bir çokluk önvarsayar. Temelinde ise daima 'bu benim için nedir?' [sorusu] yatar." Keza Nietzsche bir başka yerde (1988: 12, 2[150], 140), bir şeyin özünün, onun hakkındaki bir fikirden, ona atfedilen bir anlamdan (*Meinung*) ibaret olduğunu söyler ve her 'Nedir?' sorusunun aslında bir 'Bana göre nedir?' sorusu olduğunu ve şeyin neliğine yani özüne ilişkin verilecek her cevabın 'Bana göre şudur' türünden olacağını söyler.

4 Örneğin bkz. Nietzsche (1988: 11, 36[31], 563).

he, 1988: 11, 40[36], 646) ya da 'kuvvet atomları' (*Kraftatome*) (Nietzsche, 1988: 11, 36[20], 560), kimi zamansa 'dinamik nicelikler' (*dynamische Quanta*) (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 259) ya da 'güç nicelikleri' (*Macht-Quanta*) (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 257) isimleri ile andığı 'kuvvet merkezleri'nin (*Kraftcentren*) (Nietzsche, 1988: 9, 11[311], 560) etkileşimlerinin, birbirleriyle kurdukları ilişkilerin, kombinasyonların ('*Kraft-Combination*') (Nietzsche, 1988: 11, 36[21], 560) tezahürleridirler. Bu durumda, Nietzsche'nin madde ve maddenin yapı taşı olarak kabul edilen uzamlı atomdan boşalan yere kuvvet ve kuvvet noktasını ya da kuvvet atomunu yerleştirdiği görülmektedir.

Nietzsche'ye göre kuvvetlerin ya da başka deyişle kuvvet merkezlerinin özelliklerini irdelemeden önce, Nietzsche'nin hareket noktası olarak niçin fizik bilimini seçmiş olabileceği üzerine birkaç saptama yapmak yerinde olacaktır. Öncelikle, Nietzsche'nin güç istemi anlayışına büyük ölçüde ilham veren başlıca kişinin, Friedrich Albert Lange vasıtasıyla tanıştığı bir matematikçi ve teorik fizikçi olan Roger J. Boscovich olduğu[5] Nietzsche'nin kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. İkinci olarak, Nietzsche'nin bilimlerden ve özellikle fizikten olumsuz yönde etkilendiği söylenebilir; öyle ki Nietzsche'nin, kendi çağının bilim(ler)inin dünyaya bakışına yönelik olarak pek çok metninde farklı bağlamlarda dile getirdiği bir hoşnutsuzluğu söz konusudur. Bu bağlamda, Nietzsche'nin, çağının dünyaya bakışını belirleyen perspektife, bilim(ler)in ve özellikle de fiziğin doğaya yönelik büyük ölçüde maddeci ve mekanist olan yaklaşımına yönelik hoşnutsuzluğu pek çok metninde açıkça görülebilmektedir.[6]

"Nietzsche sahip olduğu sanatçı mizacı, aldığı klasik filoloji eğitimi ve kâhinvâri hassasiyetiyle [...] her şeyi sessiz, tatsız ve anlamsız hale getiriyor görünen bir doğa teorisinin tehlikesini sezmişti. Bütün fenomenlerin nicel[iğe] indirgenişi, soğuk ve boş bir dünya, hiçbir anlama sahip olmayan atomcu bir kaos resmi sunar gibiydi. Lange ile Boscovich'in maddecilik labirentinden bir çıkış yolu sunan teorik iddiaları için Nietzsche çoktan hazırdı." (Stack, 1983: 225)

Nietzsche'nin doğaya bakışı ve doğada olup bitenleri görme ve yorumlama tarzı, zamanının doğa bilimlerininki ile uyuşmayan, dahası onlarınkine aykırı bir anlayıştan ileri gelmektedir. Öyle ki, Nietzsche'nin genel olarak fiziğe, özel olarak ise kuvvet kavramına ve dolayısıyla 'güç istemi'ne ilişkin görüşleri, esasen Boscovich'in kendi kuvvet teorisine temel olan "madde-

5 Nietzsche'nin Boscovich'in görüşleriye tanışmasını sağlayan vesilenin F. A. Lange'nin *Materyalizmin Tarihi* adlı kapsamlı incelemesi olduğu delilleriyle ortaya konulmuştur (Stack, 1983: 224-261). Dahası, Lange'nin eseri Nietzsche'yi sadece Boscovich'le tanıştırmamış, aynı zamanda ona hem karşı çıktığı maddeciliğin tarihsel seyrini izleme, hem de kendi teorisini geliştirmesine yardımcı olacak başka fizik teorisyenlerini tanıma imkanı sunmuştur. (Stack, 1983: 224)

6 Nietzsche'nin söz konusu hoşnutsuzluğunu en dolaysız bir şekilde dile getirdiği metinlerden birkaçı için bkz. Nietzsche (1974: §373, 334-336) ve Nietzsche (1988: 12, 7[56], 314).

nin son derece basit, bölünmez, uzamsız ve birbirinden ayrı noktalardan meydana geldiği" (Boscovich, 1922: 17) fikrine dayanıyor görünmektedir. (Nietzsche, 1988: 11, 40[36], 646; Lange, 1880: 364) Nietzsche Boscovich'in bu fikirlerinden hareketle maddenin ve maddeyi oluşturan uzamlı atomların var olmadığı ve maddenin temel özellikleri olarak görülen fenomenlerin esasen kuvvetin etkilerinden ibaret oldukları fikrini benimsemiştir.

"İyiden iyiye çürütülmüş bir şey varsa, o da 'madde' ön-varsayımıdır: ve elbette bir idealist tarafından değil, bir matematikçi tarafından – Boscovich tarafından [çürütülmüştür]. […] [Boscovich]'ten beri madde yoktur artık […] O, atomcu teoriyi nihai sınırına götürmüştür. *Ağırlık* [*Schwere*] kesinlikle 'maddenin bir özelliği' değildir; basit, çünkü madde yoktur. Kütle çekim kuvveti [*Schwerkraft*], tıpkı *vis inertiae* gibi, kesinlikle kuvvetin bir tezahürüdür (basit; çünkü kuvvetten başka hiçbir şey yoktur!)" (Nietzsche, 1975: *Brief* 213)

Nietzsche bu bağlamda Boscovich'in doğa bilimlerinin dünyaya bakışında, tıpkı Copernicus gibi bir dönüm noktası olduğunu düşünür. (Nietzsche, 1988: 11, 26[432], 266; Nietzsche, 1966: §12, 19-20) Zira klasik fiziğin temel aksiyomlarından biri olan 'dünyanın sabit olduğu' inancını yürürlükten kaldıran Copernicus iken, bir diğerini, yani maddenin varlığına ilişkin inancı ortadan kaldıran Boscovich'tir.

Öte yandan Nietzsche yalnızca uzamlı atomları reddetmekle kalmamış, her ne türden olursa olsun nihai ve daha basite indirgenemez hiçbir birliğin de bulunmadığını iddia etmiştir. Dolayısıyla, uzamsız kuvvet merkezleri de nihai ve daha basite indirgenemez birlikler, birimler değildirler. Zira, Nietzsche'ye göre, "değişmez nihai birimler, atomlar, monadlar yoktur" (Nietzsche, 1988: 13, 11[73], 36-37) ya da ancak birer icat, birer kurgu olarak vardırlar.[7]

Kuvvet merkezlerinin uzamsız olmalarının yanında sahip oldukları bir diğer temel özellik, ancak dinamik olarak var olmalarıdır. Başka deyişle, kuvvetlerin kendi dışlarından ve dışsal ilişkilerinden yalıtılmış bir kendilikleri, bireylikleri, birlikleri yoktur. Bu bağlamda, kuvvetin ne olduğuna ilişkin belirlenmesi gereken öncelikli noktalardan biri, kuvvetin 'kendinde' (*an sich*) bir şey olmadığıdır. Başka deyişle, kuvvet, ancak kendi dışındaki diğer kuvvetlerle ilişkisi içinde düşünülebilir. Bu bağlamda, 'kendindelik' kavramı Nietzsche'ye göre kaçınılması gereken bir kuruntu, bir "*contradictio in adjecto*" ve "mutlaka yıkılması gereken dogmatik

7 Nietzsche 'gerçeklik', 'varlık', vb. kavramları bizim kendimize ilişkin benlik, yani 'özne' duyuşumuzdan hareketle ürettiğimizi, yani, '*ego*'nun bir töz olduğu ve bütün fiillerin nedeni olan bir fail olduğu yönündeki inancımızın bizi töz, ilinek, yüklem, vb. şeylerin varolduklarına inanmaya ittiğini düşünür. (Nietzsche, 1988: 12, 9[98], 391-392) Bu bağlamda atom kavramını da, özne inancımızın doğaya tercüme edilmiş nesnel bir karşılığı olarak, yani "hatalı özne kavramının, atom kavramına taşınması" yoluyla icat ettiğimizi kabul eder. (bkz. Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 259)

bir fikirdir". (Nietzsche, 1988: 11, 26[413], 262; Nietzsche, 1966: §16, 20; Nietzsche, 1988: 13, 11[134], 62)

Bir şeyin özellikleri, başka 'şeyler' üzerindeki etkileridir: başka 'şeyler' yok sayılacak olursa bir şeyin hiçbir özelliği bulunmaz, yani, başka şeyler var olmaksızın bir şey de var olmaz, yani, hiçbir 'kendinde-şey' yoktur.

'Kendinde şey' saçmadır. Bir şeyin bütün ilişkilerini, bütün 'özelliklerini', bütün 'etkinliklerini' ortadan kaldıracak olsam, geriye şey kalmaz; çünkü şeylik, mantıksal ihtiyaçlardan dolayı, böylece tanımlama, iletişim amacıyla […] bizim tarafımızdan (ilişkiler, özellikler, etkinlikler çokluğunu birbirine bağlamak üzere) ilave edilmiştir. (Nietzsche, 1988: 12, 10[202], 580)

Dolayısıyla, Nietzsche'ye göre ilişkilerinden soyutlanmış, kendi başına ele alınabilecek hiçbir 'şey'den, yani kendi dışından yalıtılmış hiçbir 'kendinde şey'den söz edilemez. Çünkü ilişkilerinden soyutlanmış bir şey, bir şey olmayı bırakmakla kalmaz, var olmayı da bırakır. (Nietzsche, 1988: 12, 9[40], 353) Zira her şey, diğer her şey ile bağlı ve dolayımlıdır ve bu bağlantı öyle sıkıdır ki, herhangi bir şeyin ortadan kalkması demek, her şeyin ortadan kalkması demek olacaktır. "Her şeyin başka diğer her şeyle bağlı ve koşullu olduğu aktüel dünyada, herhangi bir şeyi mahkum etmek ya da yok saymak, her şeyi mahkum etmek ya da yok saymak anlamına gelir." (Nietzsche, 1988: 13, 14[153], 336)

Bir kuvvet merkezi ya da güç niceliğinin ancak dinamik olarak, yani bir başka kuvvet merkezi ya da güç niceliği ile ilişkisi içinde düşünülebilecek olması, aynı zamanda kuvvetin potansiyel olamayacağı sonucunu doğurur. Başka deyişle, şeyler arasındaki bağlılık ve dolayımlılık ilişkisi aktüel bir ilişki, yani bir etkime-etkilenme ilişkisidir; zira Nietzsche'ye göre "bir 'şey', etkilerinin toplamından ibarettir." (Nietzsche, 1988: 13, 14[98], 275) Dolayısıyla, belirli bir 'şey'den, ya da belirli bir kuvvet merkezinden, güç niceliğinden bahsediliyorsa, aslında belirli bir etkiler toplamından ve dolayısıyla bir etkime-etkilenme ilişkisinden bahsediliyor demektir.[8]

Bunun önemli bir sonucu olarak söylenebilir ki, Nietzsche'ye göre bir 'şey', etkisinin arkasında ve ondan bağımsız olan, etkiyi üretmek bağlamında ona neden olan bir özne değildir. Bilakis, etkilerinin toplamıdır her 'şey'.[9]

---

8 Bu bağlamda yalnızca kuvvet merkezlerinin değil, kuvvet merkezlerinin bütünü demek olan aktüel gerçekliğin de yegâne varlık tarzının etki üretmek olduğu söylenebilir. "[…] aktüel gerçekliğin [*Wirklichkeit*] bütün doğası sadece etkilerinde [*Wirken*] yatar ve onun için başka bir varlık tarzı yoktur." (Nietzsche, 1998: 53)

9 Nietzsche'nin bu temel kabulü, onun bilimlere olduğu gibi genel olarak metafiziğe de yönelttiği eleştirilerin ana dayanaklarından biridir. Öyle ki, herhangi bir şeyi etkilerinin toplamından ibaret saymak ve onun, bu etkilerinin nedeni olmadığını söylemek, aynı zamanda geleneksel özne-nesne ayrımına itiraz etmek ve dolayısıyla geleneksel 'özne' anlayışını da tümüyle reddetmek anlamına gelecektir.

Nasıl ki halk, şimşeği çakmasından ayırır ve bu sonuncuyu şimşek denen bir öznenin eylemi, etkisi olarak görür, yaygın ahlak da gücü, gücün dışavurumundan ayırır — sanki güçlünün ardında gücü dışa vurup vurmama konusunda *özgür olan* kayıtsız bir alt katman varmış gibi. Yok ama böyle bir alt katman; eylemin, etkimenin, oluşmanın ardında bir 'varlık' yok; 'eylemci', eyleme sonradan eklenmiş bir uydurmacadır yalnızca — eylem her şeydir. […] Doğabilimcileri de, 'kuvvet devindiriyor, kuvvet neden oluyor' ya da bunun gibi şeyler dediklerinde daha iyi bir şey yapmıyorlar, — tüm bilimimiz, bütün soğukkanlılığına ve duygudan arınmışlığına rağmen, dilin baştan çıkarıcı etkisi altında hâlâ ve 'özneler'den, şu sonradan gelme hilkat garibelerinden kurtulabilmiş değil (atom böyle bir hilkat garibesidir örneğin, Kant'ın 'kendinde şey'i de öyle). (Nietzsche, 1998: 38)

Dolayısıyla, Nietzsche için müstakil 'şey'ler olarak bağımsız kuvvet merkezlerinden ziyade kendilerini sürekli farklı güç derecelerinde ortaya koyan, yani etki üreten ve sürekli birbirleriyle etkileşim içinde bulunan kuvvet merkezleri, güç nicelikleri söz konusudur. Bu anlamda, esasen bir 'şey' olarak tasarlanan 'varlık', 'töz', 'özne', 'nesne', vb. şeyler bir kendindeliğe sahip olmadıkları gibi, dahası bunların her biri kendini ortaya koyan gücü, yani gücün etkilerini açıklamak, tarif etmek, yorumlamak için ve bu açıklama, tarif ve yorumlar üzerinde uzlaşmak üzere bizler tarafından uydurulan "kurmaca"lar, "icat"lardır. (Nietzsche, 1988: 12, 7[60], 315; Nietzsche, 1988: 13, 11[134], 62) Dolayısıyla, bu kurmacalar üzerine inşa edilen herhangi bir kuram, ne gerçekliğe ya da gerçekliğin herhangi bir kısmına karşılık gelebilir, ne de bir kurmaca olmanın ötesinde herhangi bir gerçekliğe sahip olabilir. "Eğer bu ilaveleri ortadan kaldırırsak, geriye diğer bütün dinamik niceliklerle bir gerilim ilişkisi içinde olan dinamik niceliklerden başka hiçbir şey kalmaz. [Bu niceliklerin] özü, kendileri ile diğer bütün nicelikler arasındaki ilişkide, birbirleri üzerindeki 'etki'de yatar." (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 259)

Bu anlamda, Nietzsche'ye göre bir güç niceliğinin var oluşundan ancak ve ancak bir başka güç niceliği ile etkileşimi, yani etkime-etkilenme ilişkisi içinde söz edilebilir[10] Çünkü etkiyen, etki üreten her güç niceliği, etkilenen, etkiye maruz kalan bir diğer güç niceliğini varsayar; yani "bir güç niceliği, ürettiği etki ve direndiği etki ile belirlenir". (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 258.) Dolayısıyla, eğer bir kuvvet merkezi etkilerinin toplamından ibaretse, onun varoluşundan ancak bir başka kuvvet merkezine rağmen ve karşı olmak bağlamında söz edilebilir.

Bunun bir sonucu olarak, Nietzsche, yalnızca maddeyi ve onun en küçük ve basit yapı taşı olarak görülen maddi atomları değil, her türden

10 Bu etkileme-etkilenme ilişkisi, Nietzsche'nin felsefesinde efendilik-kölelik, yönetmek-itaat etmek, vb. bir çok farklı bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Dahası, bu etkileşimin her türden güç ilişkisinin temelinde yattığı söylenebilir.

birliği ve dolayısıyla birer birlik olarak cisimleri ya da aynı anlama gelecek şekilde bedenleri de reddeder. Birlikler olarak göz önüne alınan her şey, ister küçük ve basit ya da isterse büyük ve karmaşık olsun, aslen bir kuvvetler çokluğu, bir kuvvetler organizasyonudur ve ancak bu bağlamda bir birlik olarak görülebilir.[11] Başka deyişle, bir 'birlik', anlamca bir birliğe işaret eden, bir 'birlik' varsayan, belirten fakat asla bir olmayan bir şeydir. "Gerçek olan, doğru olan her ne varsa ne birdir, hatta ne de bire indirgenebilirdir." (Nietzsche, 1988: 13, 15[118], 479)

Nietzsche, söz konusu kuvvet merkezleri ya da güç niceliklerinin nihai, yekpare birlikler, atomlar veya monadlar ile karıştırılmaması gerektiği konusunda ısrarla uyarır. (Nietzsche, 1988: 13, 11[73], 36) Zira diğerleriyle özel bir ilişki dahilinde göreli birer birliğe, bireyliğe, tekilliğe sahip güç nicelikleri, yeni ve farklı bağlamda güç niceliği organizasyonları oluşturmak üzere birleşebilir ya da her biri alt-nicelikler oluşturmak üzere ayrışabilirler. Nietzsche bu bağlamda, her şeyi belirleyen "en küçük dünya"yı keşfettiğini iddia eder. (Nietzsche, 1988: 13, 14[37], 236) Öyle ki, ulaşılabilecek hiçbir nihai 'birey', hiçbir 'daha fazla bölünemez' güç niceliği yoktur. Başka deyişle, ulaşılabilecek en küçük, en basit şey bile hiçbir zaman nihai bir unsur olamaz. Mümkün olan en küçük şey bile, Nietzsche'nin deyişiyle, daima bir dünya olarak ya da 'en küçük dünya' olarak; dolayısıyla, "özü diğer bütün kuvvet nicelikleri üzerinde güç uygulamaya dayanan kuvvet niceliklerinden" meydana gelen karmaşık bir yapı olarak vardır. (Nietzsche, 1988: 13, 14[81], 261)

Böyle olmakla birlikte, Nietzsche'ye göre kuvvetin bir başka özelliği ise nicelikçe sınırlı olmasıdır; başka deyişle, Nietzsche'nin kuvvet merkezleri ya da kuvvet atomları olarak isimlendirdiği kuvvetler sayıca ve miktarca sonsuz değildirler. (Nietzsche, 1988: 11, 36[15], 556-557; Nietzsche, 1988: 12, 2[143], 137)

Öte yandan, cisim ya da bedenler de esasen birbirleri ile etkileşim içerisindeki kuvvetlerin meydana getirdiği şeylerse ve benzer şekilde bedenler çeşitli etkileşimler içerisinde bir araya gelip üst-bedenler oluşturuyorlarsa, bu üst-bedenlerin de ne kadar karmaşık olurlarsa olsunlar organize olmuş kuvvetlerden ibaret oldukları güvenle söylenebilir. Zira Nietzsche'ye göre ortak bir güç organizasyonuna sahip bireyler tek bir bedene aittirler. (Nietzsche, 1966: §259, 203) Dolayısıyla ancak bu anlamda bir birlikten ya da birlik olarak bir şeyin, bir nesnenin, bir bireyin kendisi ile özdeşliğinden bahsedilebilir.

Benim fikrim o ki, her belirli beden uzayın tümüne hakim olmaya ve kuvvetini (—güç istemini) genişletmeye, ve bu genişlemeye direnen

11 Nietzsche'ye göre '*ego*', yani 'ben' de esasen bir kuvvetler çokluğudur ve ancak bir organizasyon altında birarada bulunmak anlamında bir birlik belirtir. (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 257-259).

her ne varsa geri püskürtmeye çabalar. Fakat devamlı, benzer gayretler gösteren başka bedenlerle karşılaşır ve nihayet bunlardan kendisi ile yeteri kadar ilişki kuranlar ile anlaşmaya ("ittifaka") varır: bundan böyle güç için beraberce iş çevirirler; ve süreç böylece sürüp gider— (Nietzsche, 1988: 13, 14[186], 373)

Bir kuvvetin, etkilerinin toplamından ibaret olması ve her şeyin, ister inorganik ister organik olsun her cisim ya da bedenin, kuvvetlerin etkileşimleri ile meydana gelmesi fikrinin bir başka sonucu şudur: Nietzsche'ye göre herhangi bir şeyin bir diğerinden doğası gereği bir üstünlüğü ya da özsel bir ayrıcalığı bulunmamaktadır.[12] Başka deyişle, Nietzsche'ye göre küçük veya büyük, basit veya karmaşık hiçbir şey, beden ya da cismin bir diğerinden özsel bir hiyerarşik ayrıcalığının bulunmadığı söylenebilir. Şeyler arasındaki hiyerarşik farklar ya da mertebeler ancak güç niceliklerinin dereceleri ve bu derecelerden kaynaklanan nitelikler zemininde ortaya çıkmaktadır. (Nietzsche, 1988: 13, 11[36], 20)

## 2. Kuvvet ile Güç İstemi Arasındaki Bağlantı

Nietzsche'nin güç istemi teorisi ile kuvvet anlayışı arasında doğrudan ve sıkı bir ilişki bulunmaktadır.[13] Öyle ki, Nietzsche hareket noktası olarak fiziğin en temel kavramlarından biri olan 'kuvvet'i almış, fakat bu

12 Nietzsche bu bağlamda, cisim ya da bedenler arasındaki organik-inorganik ya da canlı-cansız ayrımının da gerçek bir ayrım olmadığını, böyle bir ayrımın önyargıdan ibaret olduğunu kabul eder. (Nietzsche, 1988: 11, 34[247], 504; Nietzsche, 1966: §36, 47-48)

13 Nietzsche terminolojik olarak 'kuvvet' ile 'güç' arasında bir ayrım yapmakla birlikte, kavramsal olarak apaçık ve kesin bir ayrım yapmamıştır. Bunun sebebi belki de, göstermeye çalışacağımız üzere, kuvvet ile güç istemi arasında aktüel bir ayrım görmemesi olabilir. Böyle olmakla birlikte, kuvvet terimini hemen her zaman pozitif bilim ve özellikle fizik ile ilgili bahislerde; güç terimini ise çok daha geniş bir anlam yelpazesinde kullandığı açıkça görülmektedir. Zira tek başına salt nicel bir kuvvet mefhumunun Nietzsche'nin nicel vecheleri olduğu kadar nitel vechelere de sahip olan güç anlayışını kuşatmak için yeterli olmadığı görülmektedir. (Nietzsche, 1988: 11, 36[31], 563; Nietzsche, 1988: 12, 2[157], 142-143). Öte yandan, güç istemi kavramı söz konusu olduğunda, Nietzsche'nin 'güç' ile 'kuvvet'i birbiri ile değişmeli olarak kullandığı da görülmektedir. Örneğin güç istemi bağlamında bir güç niceliğini söz konusu ettiğinde kimi zaman 'güç niceliği' (Nietzsche, 1988: 12, 10[118], 524), kimi zaman ise 'kuvvet niceliği' (Nietzsche, 1989: I, §13, 45) terimlerini birbiri ile aynı anlama gelecek şekilde kullanmayı tercih eder. Bunun yanında, Nietzsche 'güç istemi'ne ilişkin ilk ayrıntılı tasvirini 1882'de *Böyle Söyledi Zerdüşt*'ün '*Kendini Aşmak Üzerine*' başlıklı bölümünde sunmuştur. Öte yandan döneminin önemli fizik teorisyenlerini incelemeye ve bunlar hakkındaki düşüncelerini kaleme almaya çok daha önce başlamıştır. Nitekim kendi 'kuvvet' anlayışına dair ilk ayrıntılı yazısı, '*Zaman-Atom Teorisi*' (*Zeitatomenlehre*) ismiyle anılan 1873 tarihli bir fragmandır (Nietzsche, 1988: 7, 26[12], 575-579). Nietzsche'nin kuvvet anlayışını şekillendirmeye 'güç istemi' anlayışını ortaya koymadan çok önce başlamış olmasından yola çıkan Whitlock (1999: 187-201), 'güç istemi'nin Nietzsche'nin erken dönem fizik araştırmalarının bir ürünü olduğunu iddia etmiştir. Keza Nietzsche'nin kişisel yazı ve yazışmaları da dahil toplu eserlerinin eleştirel basımının editörlerinden biri olan Giorgio Colli de benzer bir tespit yapar: "Nietzsche'nin ölümünden sonra yayınlanan not defterlerinden 1885 yaz mevsimine ait olanlarda Nietzsche'nin gelişimine ilişkin ilgi çekici bir durumla karşılaşıyoruz: Güç istemi teorisinin oluşumu, onun positivist olarak anılan dönemindeki söyleme, mekanist formulasyonlara ve bilimsel 'kuvvet' kavramına dayanmaktadır." (Nietzsche, 1988: 11, 724) Nietzsche'nin 'güç', 'güç istemi' ve 'kuvvet' çerçevesindeki terminolojisiyle ilgili ayrıntılı bir tartışma için bkz. Deleuze (1983: 75-79). Yine, 'kuvvet' ile 'güç' arasındaki ayrımla ilgili olarak bkz. Stambaugh (1987: 104-108).

kavrama yeni bir içerik vermiştir. Zira Nietzsche'ye göre 'kuvvet', hali hazırdaki içeriğiyle eksik ve yetersizdir.

Fizikçilerimizin onun sayesinde Tanrı'yı ve dünyayı yarattıkları muzaffer 'kuvvet' kavramı henüz hâlâ tamamlanmaya muhtaçtır: ona benim 'güç istemi', yani güç ortaya koymaya yönelik doyumsuz bir arzu dediğim; ya da gücün yaratıcı bir dürtü olarak kullanılması ve uygulanması, vb. ismini verdiğim içsel bir istem atfedilmesi gerekir. (Nietzsche, 1988: 11, 36[31], 563)

Bu kısa fragman bağlamında, Nietzsche'nin fizikçilerin doğada varolan ve olan-biten her şeyi kuvvet kavramı üzerinden açıklamaya çalışmalarını onayladığı, fakat bu açıklama denemelerinin yetersiz ve/veya eksik olduğunu düşündüğü görülmektedir. Nietzsche nasıl ki kuvvetin ve kuvvetler arası ilişkilerin salt nicel olarak tarif edilemeyeceğini düşünüyorsa, salt mekanik bir açıklamanın da eksik kalacağı görüşündedir. Söz konusu eksiklik, kuvvet kavramının esas karakterinin, temel niteliğinin gözardı edilmesinden kaynaklanmaktadır ve Nietzsche göz ardı edilen bu niteliğin, kuvvetin tamamlayıcısı olan bir içsel istem olduğunu düşünür ve bu tamamlayıcı içsel isteme 'güç istemi' ismini verir.

[S]oru, istemi gerçekten *etkin* olarak kabul edip etmediğimizdir, istemin nedenselliğine inanıp inanmadığımızdır: buna inanıyorsak —aslında *buna* inanmak bizim nedenselliğe duyduğumuz inançtır— bu yüzden istem-nedenselliğini varsayımsal olarak biricik nedensellik olarak almayı *denemeliyiz*. […] 'Etkiler'in kabul edildiği her yerde, istemin istem üzerinde etkili olduğu –ve tüm mekanik olayların, bunlarda bir kuvvet etkin olduğu sürece, istem kuvveti, istem-etkisi olduğu– hipotezine cesaret etmeliyiz. […] böylece *tüm* etkin kuvveti açıkça: *güç istemi* olarak belirleme hakkı elde edilmiş olur. (Nietzsche, 2016: §36, 45-46)

Dolayısıyla, güç istemi, Nietzsche'nin, kuvveti, yani kuvvetin etkilerini mekanik olmayan bir tarzda ve mekanik olmayan bir nedensellik anlayışıyla açıklama denemesi olarak görülebilir. Hatta Nietzsche, güç isteminin, "mekanik düzenin kendisi saf dışı edilmeksizin bu mekanik düzenden saf dışı edilemeyecek olan" bir ilke olduğu görüşündedir. (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 258) Buna göre: kuvvet etkilerinin toplamıdır, fakat etkinliğini dış kuvvetlerin onu belirlemesine değil, kendi içinde taşıdığı bir ilkeye, yani Nietzsche'nin 'güç istemi' ismini verdiği isteme borçludur. Dahası, kuvveti etki retmeye iten, dürten, güden güç isteminden başka itici güç yoktur. "Bütün güdücü kuvvet, güç istemidir; bundan başka bir fiziksel, dinamik ya da psişik kuvvet yoktur." (Nietzsche, 1988: 13, 14[121], 300)

Bu ilaveleri ortadan kaldırırsak, ortada diğer bütün dinamik niceliklerle bir gerilim ilişkisinde bulunan dinamik niceliklerden başka şeyler

kalmaz: bunların özü, diğer bütün nicelikler ile ilişkilerinde, benzerleri üzerindeki 'etki'lerinde yatar. Güç istemi bir varlık değil, bir oluş değil, bir *pathos*tur – bir oluşun ve etkimenin ilkin ondan hareketle ortaya çıktığı en temel olgudur. (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 259)

Öte yandan, güç istemi, kuvvetin istemi olmakla birlikte, ona dışarıdan eklemlenmiş bir şey, yani dışsal bir ilinek değildir. Bu anlamda güç istemi, kuvvetin içsel istemi olarak, kuvvete içkindir.

Buraya kadar söylenenler çerçevesinde, Nietzsche'nin akıl yürütmesini şu şekilde özetlemek mümkündür: Bir kuvvet, etkilerinin toplamından ibarettir; her etki, bir istem etkisidir ve dolayısıyla kuvvetin etkileri, kendi içsel isteminin etkileridir; kuvvetin istemi, güç istemidir. Dolayısıyla; güç istemi, kuvvetin özü olarak kabul edilebileceği gibi kuvvetin bizzat kendisi olarak da kabul edilebilir. (Nietzsche, 2016: §36, 44-46) "Bir kuvvet niceliği bir itki, bir istem, bir etki niceliğine denktir – dahası, [bu kuvvet niceliği] tam da bu itilmenin, istemenin, etkimenin kendisinden başka bir şey değildir." (Nietzsche, 1989: I, §13, 45)

Ne var ki, güç istemi esasen kuvvetin istemi olmakla birlikte, kuvvet burada özne ya da fail ve istem de onun bir yüklemi ya da fiili değildir. Öyle ki, Nietzsche mekanik nedensellik anlayışına bu bağlamda da karşı çıkar. Dolayısıyla, özne-nesne veya töz-ilinek ayrımının, ya da başka deyişle töz ile töze ilişen şeyler, özne ile öznenin edimleri, özne ile onun sahip olduğu şeyler veya özne ile öznenin karşısında hazır/verili bulunan şeyler arasında varsayılan türden ayrımların var olmadığını sıklıkla vurgular. Buna göre bir şeyin etkileri, onun nitelikleridir, özellikleridir ve şey özelliklerinin toplamından ibarettir. Söz konusu özelliklerini yüklenen, taşıyan ya da aktaran ve fakat bu özelliklerinden ayrı duran bir özne ya da töz yoktur. "Özne, nesne, fiile bir fail eklenmesi, fiilin kendi yaptığından ayrı konulması: unutmayalım ki bu düpedüz bir semiyotiktir ve hiçbir gerçek karşılığı yoktur." (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 257)

Ancak biz şeylerin içine özneler, 'failler' soktuğumuz için, bütün olaylar öznelere dayatılmış mecburiyetin sonuçları olarak görünüyorlar – kim tarafından dayatılmış? Yine bir 'fail' tarafından. Neden ve etki – bu, neden olan bir şeyi ve üzerinden bir etkinin üretildiği bir şeyi düşündüğümüz sürece tehlikeli bir kavramdır. A) Zorunluluk bir olgu değil, bir yorumdur. B) 'Özne'nin etki üreten bir şey değil de yalnızca bir kurgu olduğu kavrandığında, pek çok şey açıklığa kavuşur. [...] Etki üreten özneye inanmayı bıraktığımızda. (Nietzsche, 1988: 12, 9[91], 386-387)

Dolayısıyla, bir kez güç isteminin kuvvetin içsel istemi olduğu ve kuvvetten ayrı düşünülemeyeceği anlaşıldığında, kuvvet ile güç istemi arasında gerçek bir ayrım bulunduğunu varsaymak Nietzsche için kabul edilemez olacaktır. Başka deyişle, nasıl ki bir şey sahip olduğu özellikler-

den ya da etkilerinden ayrı düşünülemezse, kuvvet de kendi isteminden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda, kuvvet ile güç istemi bir ve aynı anlama gelmektedir, yani anlamca birdirler. Böylece Nietzsche'nin 'kuvvet' ile 'güç istemi' arasında yaptığı açık terimsel ayrım, bu ikisinin aktüel olarak birbirinden ayrılamaz oluşu göz önüne alındığında, yerini kavramsal bir birliğe bırakmaktadır.[14]

Ne var ki, Deleuze'ün işaret ettiği üzere, kuvvet ile güç isteminin birbirlerinden ayrı düşünülemeyecek olmaları, bunların bir ve aynı, yani özdeş oldukları anlamına gelmemektedir. Güç istemi, kuvvetin istemidir; fakat isteyen, kuvvet değil kuvvetin istemidir; yani güç istemidir.

Ayrılmaz demek, özdeş demek değildir. Güç istemi metafizik soyutlamaya düşülmeksizin kuvvetten ayrılamaz. Fakat kuvvet ile güç istemini birbirine karıştırmak daha büyük bir risk taşır. Bu durumda kuvvet, artık kuvvet olarak anlaşılmaz olur ve —kuvvetlerin varlığını teşkil eden kuvvetler arası farklar unutularak ve karşılıklı oluşumlarını sağlayan unsur gözardı edilerek— mekanizme geri sürüklenilir. Kuvvet [istey]-ebilen, güç istemi ise isteyendir. (Deleuze, 1983: 50)

Her kuvvet, doğası gereği etkin olmak, etki üretmek yani kendini ortaya koymak zorunda olduğu ve bunu diğer bütün kuvvetlerle ilişkisi içinde ve onlara karşı yapmak zorunda olduğu için, söz konusu etkileme-etkilenme ya da hükmetme-itaat etme ilişkisi her kuvvet merkezinde sürekli bir direnç, bir gerginlik varsayar. Dolayısıyla kuvvetin istemi olan güç istemi, sadece kendini ortaya koymaya değil daima güç niceliğini arttırmaya, büyümeye ve hakimiyet alanını genişletmeye yöneliktir.[15] Dolayısıyla bir kuvvetin istemi olmak bakımından her "güç istemi kendini ancak *dirençlere* karşı ifade edebilir; kendisine direnç gösterecek şeyleri arar." (Nietzsche, 1988: 12, 9[151], 424)

Bir birlik ya da birey olarak kabul edilen her nesne, cisim ya da beden aslında belirli ilişkiler dahilinde biraraya gelen bir kuvvetler organizasyonu olduğu ve bu anlamda kuvvetlerin birbirleriyle olan hükmetme-itaat etme eksenli mücadele ilişkisinin bir tezahürü olduğu için aynı zamanda her kuvvetin "özü diğer bütün kuvvet nicelikleri üzerinde güç uygulamaya" dayandığı (Nietzsche, 1988: 13, 14[81], 261) ve dolayısıyla bu biraradalık sürekli bir direnç ve gerilim halinde olduğu için; her kuvvet, doğası gereği söz konusu dirençleri yenmek, bu birlikteliğe hükmetmek ve hükmetmeye devam etmek ister. Bu bağlamda, hükmeden ya da etkin olan kuvvet, daima güç fazlalığına ve güçteki artışa yöneliktir. Başka deyişle,

14 Bu sebeple Nietzsche, 'kuvvet atomları' (*Kraftatome*) ya da 'kuvvet merkezleri'ni (*Kraftcentren*) ifade etmek için kullandığı 'güç niceliği' (*Macht-Quantum*) terimi ile eş anlamlı olarak kimi zaman 'güç istemi niceliği' (*quantum 'Wille zur Macht'*) terimini de kullanır. (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 258)

15 Nietzsche bu sebeple yönelimsiz bir 'isteme'nin söz konusu olamayacağını söyler. (Nietzsche, 1988: 13, 11[114], 54)

bir güç niceliği olarak kuvvet, ürettiği etki ve direndiği etkiyle tanımlanır (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 258) ve bu anlamda gücün göstergesi, güç fazlalığıdır. (Nietzsche, 2005: 7) Dolayısıyla güç istemi, daima, kuvvetin daha fazla güce yönelik istemidir.

Bu noktada kuvvetin ve dolayısıyla güç isteminin, nicel ve nitel bağlamlarda olmak üzere, birkaç farklı özelliğine daha değinmek yerinde olacaktır: gerginlik ve plastiklik. Nietzsche'ye göre kuvvetlerin her birlikteliği içinde oldukları ilişkilerden dolayı bir gerilim taşıdığı, bu birliktelik kuvvetleri daima güç fazlalığına yönelttiği ve bu yönelim de her bir kuvvetin güç istemine karşılık geldiği için, Nietzsche kimi zaman 'güç istemi' ile 'gergin kuvvet' (*Spannkraft*) kavramını eş anlamlı olarak kullanır ve söz konusu yönelimi "toplanmış ve birikmiş hareket yönelimi" olarak tarif eder. (Nietzsche, 1988: 12, 9[92], 387) Güç istemi, kuvvetin içsel istemi olduğu için de bu yönelim ve hareket, kaynağını mekanik bir şekilde dışarıdan değil kuvvetin içinden alır. (Nietzsche, 1988: 13, 14[98], 274)

Güçlü bir 'güç istemi' bol miktarda iç gerilim ile nitelenir. […] Daha güçlü bir 'güç istemi' organizasyonunun daha zayıf bir 'güç istemi' organizasyonunun gücüne üstün gelmesiyle boşalan gerilim, kuvvetin açığa çıkışıdır. Bu üstün gelme, ancak bir 'güç istemi' organizasyonu kendini organize etmek, yani kendini sürdürmek için gereksindiğinden daha fazla kuvvete sahipse mümkündür. Kendi organizasyonunu yönetmek için gerekli olana ek olarak, alt edilecek olan 'güç istemi' organizasyonunu kendine katmak için yeterli kuvvetin bulunması gerekir. Kuvvetin, özsel olarak, üstün gelmeye yönelim olarak anlaşılması gerektiği ve üstün gelme de bir kuvvet fazlalığı gerektirdiği için, 'gerçek kuvvet' tanımı gereği bir kuvvet fazlalığıdır. (Aydin, 2007: 32)

Öte yandan Nietzsche kuvvete plastiklik atfederken (*plastiche Kraft*), diğer kuvvetlerle sürekli mücadele halinde bulunduğu ilişkilerde bir tür esneklik, acıya ve zorluğa katlanma, kendini onarma, yenileme ve bu doğrultuda biçim verme yeteneği diyebileceğimiz bir özelliğe işaret eder. (Nietzsche, 1988: 10, 8[15], 337; Nietzsche, 2006: §1, 14)[16] Dolayısıya, plastiklik bir kuvvet ya da güç niceliği için olduğu gibi, aslen kuvvetler organizasyonu olan inorganik cisimler, organik bedenler, insanlar, toplumlar, vb. için, yani her şey için söz konusudur.[17]

16 Nietzsche tarih duygusunun yaşam için zararını irdelediği bu eserinde, unutmanın hatırlama karşısındaki üstünlüğünü plastiklik kavramı üzerinden açıklar: "Demek ki: hayvan örneğinin gösterdiği gibi, neredeyse hiç anımsamadan yaşamak hattâ mutlu yaşamak mümkündür, ama unutmadan yaşamak kesinlikle mümkün değildir. Ya da , anlatmak istediğim şeyi daha basit bir biçimde şöyle açıklayayım: uykusuzluğun, geviş getirmenin, tarih duygusunun, yaşayana —ister insan olsun bu yaşayan, isterse bir halk ya da kültür— zarar verdiği ve sonunda onu yok ettiği bir derecesi vardır." (Nietzsche, 2006: 13-14) Bir başka metninde ise Nietzsche (1998: II, §13, 51) bir sağlık belirtisi olarak gördüğü 'etkin unutma' ediminin, tepkisel hatırlama edimine üstün olduğunu vurgular.

17 Nietzsche (1988: 10, 7[253], 320) plastiklik özelliğini ayrıca karakter gücünün de bir göstergesi olarak kabul eder.

[B]ir insanın, bir halkın, bir kültürün plastik gücünün ne kadar büyük olduğunu çok iyi bilmek gerekir; burada kendi içinden kendine özgü bir biçimde serpilip, geçmişi ve yabancı olanı yeniden biçimlendirme ve kendine katma, yaraları iyileştime, yitirilmiş olanın yerine yenisini koyma, parçalanmış biçimleri kendinden yeniden oluşturma gücünü kastediyorum.

Bu bağlamda, Nietzsche'nin plastikliği etkinliğin ve güç fazlalığının işareti olarak kabul ettiği görülmektedir. Öyle ki, Nietzsche kuvveti ürettiği etki ve direndiği etki ile tanımladığı için, her engel, her zorluk ya da her acı, gerek kuvvetin kendi gücünü ortaya koyarak sınaması için, gerekse söz konusu engeli aşarak gücünü arttırması için bir vesile olacaktır. Nietzsche bu görüşünü bir özdeyiş biçiminde şöyle dile getirir: "*Yaşamın Savaş Okulu'ndan*. – Beni öldürmeyen, beni güçlü kılar." (Nietzsche, 2005: 10)

Ben insanı güç niceliği ve isteminin bolluğu ile ölçerim; mecalsizliği ve tükenmişliği ile değil [...] bir istemin gücünü direnc, acıya, eziyete ne kadar göğüs gerdiği ve [bunu] kendi lehine çevirmeyi ne kadar bildiği üzerinden ölçerim; varoluşun kötü ve acı verici karakterini, ona bir sitem gerekçesi saymıyorum; daha ziyade bir gün şimdiye kadar olduğundan daha kötü ve daha acı verici olmasını ümit ediyorum... (Nietzsche, 1988: 12, 10[118], 524)

Böylece, kuvvet ile güç isteminin yakın ilişkisini ve dahası bu ikisinin hangi anlamda bir ve aynı şey olarak kabul edilebileceğini ortaya koyduktan sonra, artık, güç isteminin ne olduğu ve hangi temel özelliklere sahip olduğu daha açık bir şekilde ortaya koyulabilecektir.

## 3. Güç İstemi Nedir?

Nietzsche var olan ve olan-biten her şeyin kuvvet(ler)den, yani kuvvetlerin mücadele ilişkileri dahilinde oluşturdukları organizasyonlardan –ve bunların dışavurumlarından– ibaret olduğunu; her türlü etkinliğin kuvvetlere içkin ve biricik olan bir istemden, yani güç isteminden ileri geldiğini düşündüğü için, her şeyin güç istemine indirgenerek tarif ve tasvir edilebileceğini kesin bir dille ifade eder. (Nietzsche, 1988: 11, 40[61], 661)

Nietzsche kimi zaman 'güç istemi'ni 'yaşam' ile eş anlamlı kullanır. (Nietzsche, 1995: §6, 16). Kimi zaman güç istemini "varlığın özü" olarak (Nietzsche, 1988: 13, 14[80], 260), kimi zaman "dünyanın özü" olarak (Nietzsche, 1966: §186, 99)hatta dünyanın ta kendisi olarak tarif eder. Dolayısıyla, Nietzsche'nin değindiği bağlama bağlı olmak üzere, güç isteminin hem bunların bütünü olduğu, hem de bunların herbirinin tek tek birer güç istemi (ya da güç isteminin birer tezahürü) olduğu söylenebilir. Dolayısıyla 'güç istemi', Nietzsche'nin var olan ve olan-biten, gerçekleşen her şeyi yorumlamaya yönelik olarak geliştirip benimsediği temel bir ilke, bir anahtar görevi üstlenmektedir.

Güç istemine ilişkin en ayrıntılı ve kapsamlı tarifi, Nietzsche'nin kişisel not defterlerinden birine yazdığı şu fragmanda bulmak mümkündür:

Ve dünya bana göre nedir bilir misiniz? Onu size kendi aynamda göstereyim mi? Bu dünya: başlangıçsız ve sonsuz bir enerji canavarıdır; ne artan ne de azalan, kendini genişletmeyen fakat yalnızca dönüştüren, sapasağlam, demirden bir güç büyüklüğüdür; […] birlikte akan ve hücum eden, sayısız yıllar boyu tekrar ederek ezelden ebede değişen ve ezelden ebede hep yeniden taşan, biçimleri gel-git halinde olan bir kuvvetler deryasıdır; […] en basit biçimlerden kalkarak en karmaşık olanlara, en durgun, en katı, en soğuk biçimlerden en sıcak, en çalkantılı, kendisiyle en çelişik olanlara doğru mücadele eden ve ardından bu bolluktan yine basit olana geri dönen […] benim ezeli-ebedi olarak kendini yaratan, ezeli-ebedi olarak kendini imha eden bu *Dionysosçu* dünyama, […] benim "iyinin ve kötünün ötesinde" olanıma; amacı olmayan, […] istemi olmayan […] bu dünyaya bir *isim* ister misiniz? Onun bütün bilmeceleri için bir *çözüm*? […] Bu dünya güç istemidir, başka bir şey değil! Ve sizler, kendiniz de bu güç istemisiniz, başka bir şey değil!" (Nietzsche, 1988: 11, 38[12], 610-611)

Görüldüğü üzere, Nietzsche dünyanın 'güç istemi' olduğunu çok açık bir şekilde ifade eder. Dahası, Nietzsche'ye göre dünyada gerçekleşen her şey, her varolan, güç isteminin kendisini şu ya da bu şekilde ve derecede ortaya koyması anlamında, spesifik birer güç istemine, 'bir güç istemi niceliği'ne (*ein Quantum Wille zur Macht*) karşılık gelmektedir. (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 258)

Öte yandan ne güç istemi bir töz ya da kendi içsel yasalarına göre işleyen bir birliktir, ne de onu oluşturan güç nicelikleri ya da uzamsız kuvvet merkezleri belirli, değişmez evrensel yasalara göre işleyen yalın, bölünmez, nihai parçacıklardır.

Şüphesiz, metafizik tarihi ilk bakışta güç istemini güçlü bir şekilde andırır gözüken nihai ilkelerle doludur. Nietzsche'nin güç istemi Miletosluların *arkhe*sine, Vedantik Brahman'a, Samkhya'nın Prakriti'sine, Spinoza'nın Tanrı'sı ya da Hegel'in 'Weltgeist'ına çok benzer görünebilir. [...] Nietzsche töz ve ilinek ya da varlık ve oluş bağlamında düşünmez. [...] Güç istemi ile geleneksel metafiziğin birlikli, homojen, sürekli dünya-tözleri arasındaki en temel farklardan biri, güç isteminin süreksiz olmasıdır. [Güç istemi] birbirinden ancak nicel olarak (yani, güç derecesi bakımından) ayrılan münferit, ayrık güç-niceliklerinden oluşur ki, bunların nitelikleri de bu nicel farklılıklarının sonucudur. (Grimm, 1977: 2)

Dolayısıyla, güç istemi hem bir hem de çok olan ve kaotik bir şekilde işleyen bir 'güç nicelikleri' ya da 'güç istemleri' birlikteliği (Nietzsche, 1988: 13, 14[79], 257-259), yani güç dereceleri bakımından farklılaşan ve mücadele halindeki kuvvetlerin bir örgütlenmesidir. (Nietzsche, 1988: 13,

11[73], 36-37) Keza her güç ya da kuvvet niceliği de kendi içinde alt-niceliklerden oluşması anlamında hem bir hem de çoktur ve ne ise oluklarını bir eşgüdüm altında bir arada sürdürürler.

Nietzsche, gücün kendini ortaya koymasını, yani başka güç nicelikleri üzerinde etkide bulunmasını güç isteminin temel özelliği olarak belirlemekle, bununla özdeş olan bir diğer özelliği vurgular. Buna göre, bir güç niceliği her zaman için büyümeye, genişlemeye, yayılmaya, yani güç derecesini arttırmaya çalışır.

Benim fikrim o ki, her belirli beden uzayın tümüne hakim olmaya ve kuvvetini (—güç istemini) genişletmeye, ve bu genişlemeye direnen her ne varsa geri püskürtmeye çabalar. Fakat devamlı, benzer gayretler gösteren başka bedenlerle karşılaşır ve nihayet bunlardan kendisi ile yeteri kadar ilişki kuranlar ile anlaşmaya ("ittifaka") varır: bundan böyle güç için beraberce iş çevirirler; ve süreç böylece sürüp gider— (Nietzsche, 1988: 13, 14[186], 373)

Şu halde, Nietzsche'ye göre bir güç niceliğinden etkin olmamasını, yani gücünü artırmamasını[18] istemek, ondan güç olmamasını istemekle aynı anlama gelir. (Nietzsche, 1989: I, §13, 45)

Yaşam da güç isteminin belirli bir biçimi, bir dışavurumu olduğu için, yaşayan her ne varsa sürekli etkin olmaya, kendini ortaya koymaya, gücünü uygulamaya; kendisini bundan alıkoyan her dış güce direnmeye, her engeli aşmaya ve bunun için de gücünü arttırmaya ve yaymaya yönelir. Bu, Nietzsche'nin "nerede canlı buldumsa, orada güç istemini buldum" demesinin başlıca sebeplerinden biri olarak görülebilir. Zira Nietzsche'ye göre "sahip olmak ve daha fazlasını istemek –tek kelimeyle *büyüme*–; bu, yaşamın ta kendisidir." (Nietzsche, 1988: 11, 37[11], 586)

Başka deyişle, yaşam, güç isteminin özel bir formudur sadece – fakat yegâne formu da değildir. Nietzsche'ye göre "her şeyin güç isteminin bu formuna girmeye çabaladığını söylemek oldukça keyfîdir." (Nietzsche, 1988: 13, 14[81], 261) Nietzsche 'güç istemi'ni çoğu kez Schopenhauer'in istem anlayışına karşıtlığı üzerinden tarif eder. Öyle ki, Schopenhauer'in istemi her şeyin altında yatan ilke olarak kabul etmesini bu bağlamda onaylar. Fakat öte yandan, Schopenhauer bu istemi 'yaşam istemi'ne (*der Wille zum Leben*) indirgeyip onunla özdeş kabul ederek (Schopenhauer, 1969: §54, 275) hata yapmıştır. Schopenhauer'in kabul ettiğinin aksine, Nietzsche'ye göre güç isteminin istediği hiçbir zaman *sadece* yaşam değildir. Zira yaşam, güç isteminin bir formu olmaktan ibarettir ve bu anlamda yaşam istemi, güç isteminin ikincil bir dışavurumudur. "Nerede bir canlı gördüysem, orada güç istemini gördüm […] Sadece yaşamın olduğu yerde

18 Nietzsche'ye göre (1988: 12, 5[64], s. 209) etkin olmak demek güce erişmeye çalışmak demektir.

vardır istem de: ama yaşama istemi değil, aksine – böyle öğretiyorum sana – güç istemi!" (Nietzsche, 2013: 111-112)[19]

Nietzsche güç isteminin bir yaşama istemi olmadığı düşüncesi uyarınca, onun aynı zamanda bir 'kendini-koruma' ya da 'varoluşunu sürdürme' istemi de olmadığını özellikle Spinoza'nın '*conatus*' ilkesi[20] bağlamında sıklıkla vurgular. Öyle ki Nietzsche'ye göre, tıpkı Schopenhauer'ın 'yaşama istemi' gibi, Spinoza'nın 'kendini koruma' istemi de güç isteminin ikincil bir sonucudur.

Fizyologlar, kendini-koruma güdüsünün organik bir varlığın temel güdüsü olduğunu ileri sürmeden önce bir kez daha düşünmeliler. Yaşayan bir şey, öncelikle, kuvvetini boşaltmanın yolunu arar – yaşamın kendisidir güç istemi; kendini-koruma bunun dolaylı ve en sık rastlanan sonuçlarından biridir yalnızca. Kısacası, her yerde olduğu gibi burada da, gereksiz teleolojik ilkelerden sakınalım –bunlardan biri de kendini-koruma içgüdüsüdür (ki bunu Spinoza'nın tutarsızlığına borçluyuz). (Nietzsche, 1966: §13, 21)

Nietzsche'ye göre modern doğa bilimleri de bu 'Spinozacı dogma'yı, yani 'kendini-koruma' ilkesini benimseyerek aldanmışlardır. (Nietzsche, 1974*:* §349, 292) Nietzsche'ye göre güç istemi, daima daha fazla güce yönelik bir istemdir. Dolayısıyla salt kendini-korumaya yönelik eğilim, ancak bir güçsüzlüğün göstergesi olabilir. Bu bağlamda Nietzsche güç isteminin kendini-korumayı dahi gözardı edeceği durumların söz konusu olduğunu düşünür. Öyle ki, güç isteminin kendini arttırmak için –bu kendi var oluşunun sona ermesi anlamı gelecek dahi olsa– yönelmeyeceği ya da sakınacağı hiçbir şey yoktur.

Kendini koruma isteği bir sıkıntı durumunun, yaşamın asıl temel güdüsünün bir sınırlanışının semptomudur – o güdü ki *gücün genişlemesini* hedefler ve bu istek uğruna kendini-korumayı sık sık tehlikeye atar ve hatta feda eder. […] Doğada egemen olanlar sıkıntı durumları değil, taşma ve savurganlık durumlarıdır; hem de saçmalık noktasına varasıya. Varoluş mücadelesi yaşam isteminin yalnızca bir istisnası, gelip geçici bir kısıtlanmasıdır. Mücadele ister büyük, ister küçük olsun, daima üstünlük çevresinde, büyüme ve genişleme çevresinde, güç çevresinde döner – güç istemi uyarınca; ki bu da zaten yaşam istemidir. (Nietzsche, 1974*:* §349, 291-292)

**Sonuç**

'Güç istemi'nin Nietzsche'nin felsefesinin en temel kavramlarından biri olduğu, onun fizikten metafiziğe, epistemolojiden etik ve estetiğe ilişkin tüm düşüncelerinin doğrudan ya da dolaylı olarak altında yattığı

19 Ayrıca bkz. Nietzsche (1988: 10, 13[10], 459): "Var olmayan, isteyemez de! Fakat varoluşa sahip olan — hâlâ nasıl olur da — ''var olmayı isteyebilir!"

20 Spinoza (2011, III, 6, 339), var olan her şeyin kendi varoluşunu sürdürme çabasına '*conatus*' ismini verir.

güvenle söylenebilir. Öyle ki, 'güç istemi', Nietzsche'nin 'var olan nedir?' sorusuna cevaben sunduğu, doğayı ve doğada var olan ve olup-biten her şeyi açıklamak, ya da daha doğru bir ifadeyle tasvir etmek için kullandığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, Nietzsche'nin felsefesine nüfuz edebilmek, temas edebilmek, hatta yaklaşabilmek için dahi öncelikle irdelenmesi elzem görünen 'güç istemi' anlayışını, 'güç istemi' kavramının Nietzsche'nin felsefesinde hangi bağlam(lar)da ve nasıl ortaya çıktığını Nietzsche'nin vurguladığı ve bağlantı kurduğu noktaları da göz önünde tutarak mercek altına alıp incelediğim bu çalışmanın sonucu olarak şunlar söylenebilir: Nietzsche, her türden psikolojik, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve dahi psikolojik ve sosyolojik etkinliği ve olguyu güç istemi, yani daima daha fazla güçlenme yönelimi ekseninde açıklamıştır. Başka deyişle söz konusu etkinlik ve olguların her biri güç isteminin bir etkinliği, bir dışavurumu, bir ifadesidir. Var olan, olan-biten ve gerçekleşen her şey, yani gerçekliğin tümü güç istemi uyarınca var olmakta, olup bitmekte ve gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, güç istemi gerek dünyanın bütününün ve gerekse var olan canlı ya da cansız tek tek her şeyin temelinde yatan yegâne istemdir, güdüdür, duygudur.

## Kaynakça


Aydin, C. (2007), Nietzsche on Reality as Will to Power: Toward an "Organization—Struggle" Model, *Journal of Nietzsche Studies*, 33, 25-48.

Boscovich, R. J. (1922) *A Theory of Natural Philosophy*, Latin-English Edition, Chicago: Open Court Publishing Company.

Deleuze, G. (1983), *Nietzsche and Philosophy*, trans. Hugh Tomlinson, New York: Columbia University Press.

Grimm, R. H. (1977), *Nietzsche's Theory of Knowledge*, Berlin: de Gruyter.

Kufmann, W. (1974), *Nietzsche, Philosopher, Psychologist, Antichrist*, Princeton: Princeton University Press.

Lange, F. A. (1880), *History of Materialism and Criticism of Its Present Importance*, *vol. II*, trans. Ernest Chester Thomas, Boston: Houghton, Osgood, & Company.

Nietzsche, F. (1998), *Ahlakın Soykütüğü – Bir Polemik*, çev. Zeynep Alangoya, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Nietzsche, F. (1966), *Beyond Good and Evil*, trans. Walter Kaufmann, New York: Vintage Books.

Nietzsche, F. (2013), *Böyle Söyledi Zerdüşt,* çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nietzsche, F. (1995), *Deccal - Hristiyanlığa Lanet*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Hil Yayınları.

Nietzsche, F (1975), *Digitale Kritische Gesamtausgabe Werke und Briefe,* ed. Paolo D'Iorio. (Çevrim İçi: http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/BVN-1882,213 - 10 Ocak 2021).

Nietzsche, F. (2016), *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nietzsche, F. (1989), *On the Genealogy of Morals*, trans. Walter Kaufmann & R. J. Hollingdale, New York: Vintage Books.

Nietzsche, F. (1998), *Philosophy in the Tragic Age of the Greeks*, trans. Marianne Cowan, Washington: Regnery Publishing.

Nietzsche, F. (2005), *Putların Batışı ya da Çekiçle Felsefe Nasıl Yapılır*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, F. (1988), *Sämtliche Werke: Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*, ed. Giorgio Colli & Mazzino Montinari, Berlin: DTV/de Gruyter.

Nietzsche, F. (2006), *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası - Zamana Aykırı Bakışlar 2,* çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İthaki Yayınları.

Nietzsche, F. (1974), *The Gay Science*, with a Prelude of Rhymes and an Appendix of Songs, trans. Walter Kaufmann, New York: Vintage Books.

Schopenhauer, A. (1969), *The World as Will and Representation vol.1*, trans. E. F. J. Payne, New York: Dover Publications, Inc.

Spinoza, B. (2011), *Ethica – Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Stack, G. J. (1983), *Lange and Nietzsche*, Berlin: Walter de Gruyter.

Stambaugh, J. (1987), *The Problem of Time in Nietzsche*, trans. John F. Humprey, Lewisburg: Bucknell University Press.

Whitlock, G '*Roger (1999),* J. Boscovich and Friedrich Nietzsche: A Re-Examination, ed. Babette E. Babich, *Nietzsche, Epistemology, and Philosophy of Science: Nietzsche and The Sciences II* içinde, 187-201, Dordrecht: Springer.

Williams, L.L. (2001), *Nietzsche's Mirror: The World as Will to Power*, Oxford: Rowman&Littlefield Publishers, Inc.

# Bölüm 115

# TÜRKİYEDE BASIN VE MAHALLİ BASININ BAŞLANGICI BAĞLAMINDA VANDA YAŞANAN GELİŞMELERE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME[1]

***Rüstem ÇURKU[2]***

1 Bu çalışma Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr Bekir KOÇLAR danışmanlığında Rüstem Çurku tarafından hazırlanan ve 2004 yılında kabul edilen Vanda Mahalli Basın ve İkinisan Gazetesi isimli yüksek lisans tezinin verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

2 Dr. Rüstem Çurku, MEB, Tarih Öğretmeni – Van/Turkey ORCID ID: 0000 -0003-0280-8989 rustemcurku@hotmail.com

## GİRİŞ

Gazete, toplumsal olayların incelenmesinde önemli kaynaklardan biridir. Süreli oluşu ve içerisinde yer alan bilgilerin çeşitliliği çalışmalara farklı bir ivme kazandırmaktadır. Bu açıdan süreli bir yayın olan gazete "*yayınlandığı dönemin toplumunu yansıttığı*" gerçeğinden hareketle didik didik edilmekte, gazetenin teknik özellikleri ile birlikte muhtevası ve haber yapma tarzı, satır araları ve niyetler de bu incelemenin konusu olmaktadır.

Bu çalışmada, temel olarak İkinisan Gazetesi'nin 1957-1961 yılları arasındaki sayılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle, söz konusu gazete arşivi incelemenin temel kaynağıdır. Birinci bölümde ana hatlarıyla Türkiye'de basın hayatı ele alınmış ve ikinci bölümde mahalli basın kapsamında Van'ın basın tarihiyle ilgili araştırılan döneme ilişkin yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir.

## 1. TÜRKİYE'DE BASIN İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Kurtuluş Savaşı'nın ardından, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni tehdit eden önemli süreç İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye, çeşitli politik manevralar ve takip edilen dengeli dış siyaset sayesinde altı sene süren ve milyonlarca insanın yitirildiği savaştan uzak kalmayı bilmiştir.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı döneminde yürütülen dış politikanın, iç politika üzerinde etkileyici olduğu söylenebilir. Bu durum birçok alanda olduğu gibi iktidar ile basın arasındaki ilişkilerde etkin bir rol oynamıştır. Dönemin iktidarı basın üzerinde önemli bir denetim mekanizması kurmuştur. İktidarın bu tutumu basının "*çok önemli bir sosyal olgu...* " olmasından ileri gelmektedir (Duverger, 1990:102). Yalnızca demokratik rejimlerle idare edilen ülkelerde değil, anti-demokratik rejimlerle idare edilen ülkelerde de basının önemi inkâr edilemez (Dönmezer, 1964: 3).

Basının en önemli özelliği, yaşanan olayların kısa bir zamanda büyük kitlelere ulaştırabilmesidir. Böylece basın, olayların sunuş ve yorumlayış biçimiyle bireylerin görüşlerine yön verme ve kamuoyu oluşturma imkânına sahip olur (Sezer, 1972: 22). Bu sebepten dolayı belli bir konuda, bir ülkedeki görüşleri araştırırken basını incelemek gerçekçi bir yöntem sayılır (Akyüz, 1998: 11).

Basının siyasi ve sosyal önemini anlayabilmek için kamuoyu kavramının iyi tanınması ve basının bu kavramla ilişkisinin netleştirilmesi lazımdır. Kamuoyu kavramına dikkatle bakıldığında farklı tanımlar göze çarpar. Günlük dilde kamuoyu, kısaca halkın görüşü olarak bilinir (Sezer, 1972: 21). Bilimsel açıdan yapılan kamuoyu tanımlamaları ise çeşitlilik gösterir.

Kimi tanımlamalara göre kamuoyu, anlaşmaya ve eşdeğerlik derecesine bakılmaksızın belli bir sorun hakkında ortaya konan kişisel görüşlerin bütünüdür. Bir diğer görüş ise kamuoyunu, tartışmalı bir konuda herhangi bir gruba dâhil kişilerin birbirleri arasındaki karşılıklı etkileşimlerden doğan olgudur diye tanımlar. Allport'a göre, kişilerin, belli bir durum, kişi veya teklif hakkında, etkili bir hareket tarzını sınırlandıracak sayı, yoğunluk ve istikrar içinde olumlu ve olumsuz bir görüş belirtmeleri ile kamuoyu ortaya çıkar. Bir başka tanımlamada ise kamuoyu, kamuyu ilgilendiren önemli konular hakkında geniş insan topluluklarınca benimsenen tavır, duygu ve fikirlerin toplamıdır (Abadan, 1973: 21-22).

Kamuoyunun görüşlerinin biçimlendirilmesi sırasında basın, teknik araçların başında yer alır (Akyüz, 1998: 10). Basın bir yandan kendi görüşlerinin öbür taraftan da farklı çevrelerin görüşlerini yansıtır. Böylece toplumda bulunan çeşitli grupların görüşlerinin duyulmasını ve yayılmasını sağlar. Bu görüşlerin etkisini, hem iktidar sahipleri hem de halkın üzerinde görmek mümkündür. İşte bu durum basının, kamuoyunun oluşması aşamasında önemli bir yer tutması sonucunu doğurur. Basın, belli bir kamu sorunu ile ilgilenirken, bu konu hakkında bilgi sahibi olan bireylerin ve grupların görüşlerini, yönetilenlere (halka) ve yönetenlere (hükümete) iletir (Sezer, 1972: 97).

Bir ülkede kamuoyunun yapısından söz edilirken bazı ayrımlara gidilmesi gerekir. Bu ayrımların en önemlisi kamuoyunun oluşturulması ve etkisi ile ilgilidir. Buna göre tüm ülkelerde kamunun iki ana bölüme ayrıldığı görülür. İlki kamuoyu yaratanlar veya kanaat önderliği yapanlar, ikincisi ise halk yığınıdır. Kamuoyu yaratıcıları toplum içindeki liderlik özellikleri dolayısıyla basın ve duyurma araçları ile düşünce ve kanılarını yayan bireylerin oluşturdukları gruptur. Halk yığını ise, toplum içinde düşünce ve kanılarını herhangi bir araç kullanarak yayma yoluna gitmeyen bireylerin meydana getirdiği halk katmanıdır. Tüm ülkelerde büyük halk yığınlarını meydana getiren bu kişiler de ikiye ayrılır: *"aktif"* yani ilgi duyanlar, *"pasif"* yani ilgi duymayanlar (Gönlübol, 1980: 226).

Halk yığınlarının *"aktif"* ve *"pasif"* olarak sınıflandırılması, iç politika için geçerli olduğu kadar dış politika için de geçerlidir. Dış politika konusunda da toplumun bilgi sahibi olmasında basının önemli bir işlevi vardır. Gazete muhabirlerinin olay yerine gönderilmeye başlanmasıyla bu aracın kamuoyu oluşturulmasında oynadığı rol artmıştır. Fakat dış politika ile ilgili olarak yapılan pek çok kamuoyu araştırmaları göstermiştir ki, halkın dış politika hakkındaki bilgileri ve uluslararası ilişkideki gelişmelere karşı tepkileri, en aşağı düzeydedir. Yani uluslararası ilişkiler konusunda aktif ve ilgili kamuoyu ulusal nüfusun çok küçük ve özel bir azınlığından öteye geçmemektedir (Gönlübol, 1980: 24, 223).

Devletlerin dış politikalarının biçimleneceği sınırları göstermek bakımından ise kamuoyunun potansiyel bir gücü vardır. Bu durum hükümetlerin kamuoyunun oluşmasını kendi başına bırakmamalarını gerektirmiştir. Hükümetler için basın, kamuoyunu diledikleri yönde oluşturmak, ona yön verebilmek için kullanılan araçlardan biridir. Devletin güvenliğini ve yaşamsal çıkarlarını tehlikeye sokabilecek konularda basın ve yayın kuruluşlarına ya hiç bilgi verilmemekte veya maksatlı ve gerçek dışı haberler verilmektedir. Kimi zaman basın ve yayın mensupları da sahip oldukları bilgileri şu veya bu nedenle yayınlamamaktadır. Bazı bilgilerin kamuoyuna verilmesi veya belli biçimde verilmesi için basın ve yayın mensupları ile hükümet arasında centilmenlik anlaşmalarının yapıldığına da rastlanmaktadır. Bu durum devlet sistemi ne olursa olsun tüm ülkelerde kabul görmektedir (Gönlübol, 1980: 222-223).

Günümüzde bir ülkenin basını, radyosu, hatta televizyonu yalnızca kendi ülkesinin halkına bilgi veren kurumlar değillerdir. Bunlar verdikleri hizmetleri ya da etkilerini öteki ülkelere de ulaştırırlar. Örneğin bir diplomat görev yaptığı ülkenin iç politik gelişmeleri hakkında bilgi toplarken basından yararlanır. Ayrıca, bir devletin davranışlarının diğer devletlerce algılanması ve yorumlanması sözlü olmayan bir iletişim sürecini oluşturur (Gönlübol, 1980: 25, 114, 224). Burada basın, dolaylı iletişimi sağlayan araçlardan biridir.

Basının, hem iç politikada hem de dış politikada üzerine düşen toplumsal görevi yerine getirirken özgür olması gerekir. Basın özgürlüğü hakkındaki görüşler dört ana grupta toplanır:

**1.** Otoriter Görüş

**2.** Liberal Görüş

**3.** Marksist Görüş

**4.** Sosyal Sorumluluk Görüşü

Bunlar aynı zamanda isimlerini taşıdıkları siyasal rejimi ve iktidarın temel felsefesini yansıtan görüşlerdir. Günümüzde batıda birçok ülkede ve Türkiye'de *"Sosyal Sorumluluk Görüşü"* basın hayatına egemendir (Sezer, 1972: 41). Osmanlı modernleşmelerinin başladığı 19. yüzyılda resmi basın, hükümet icraatlarını halka duyurmayı amaçlarken; özel basın, düşünce özgürlüğü ve siyasi liberalizmi savunmuş, halkı bilgilendirmiş, modernleşmeye taraf yayın yapmıştır (Topuz, 1973: 5-7).

Türk basın hayatı, "*Takvim-i Vekayi"*nin 1 Kasım 1831'de yayınlanmasıyla başlayacaktır. Bu tarih dünya gazeteciliğinin ilerlemiş bir devresine rastlar. Dünyada ilk devamlı gazete, 1609'da Almanca olarak Strazburg'da çıkmıştır (Ertuğ, 1961: 9).

Bu bilgi ışığında Türk Gazeteciliği'nin, batılı ülkelere oranla çok geç bir dönemde başladığını söyleyebiliriz. İlk Türk gazetesi ve aynı zamanda Osmanlı'nın resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi, II. Mahmut'un çabaları ile çıkmıştır. Gazetenin çıkartılmasındaki amaç iç ve dış gelişmeleri halka duyurmaktır. Dilinin sade olmasına önem verilmiştir. Takvim-i Vekayi'nin haftalık olarak yayınlanması kararlaştırılmış, fakat bu hedefe ulaşılamamış, yılda ancak 15-20 ve en çok 35 sayı çıkartılabilmiştir (Topuz, 1973: 15).

Takvim-i Vekayi Osmanlı tebası göz önünde bulundurularak Arapça, Farsça, Ermenice ve Rumca olarak da çıkartılmıştır. Ayrıca Fransızca olarak da *"Moniteur Ottoman"* adıyla çıkmıştır (Şapolyo, 1971: 105).

Takvim-i Vekayi'nin yayınlanmasından dokuz yıl sonra İngiliz gazeteci William Churchill tarafından Ağustos 1840'da *"Ceride-i Havadis"* gazetesi çıkartıldı. Gazete, Osmanlı Devleti'nden gördüğü maddi destekle yarı resmi bir niteliğe bürünmüştü (Şapolyo, 1971: 109-110).

Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis'in ardından ilk özel Türk gazetesi, *"Tercüman-ı Ahval"* ismiyle, 21 Ekim 1860'da yayın hayatına başladı. Gazetenin sahibi Agah Efendi, Berlin Üniversitesi mezunu, Almanca, Fransızca, Rusça, Arapça ve Farsça bilen bir hariciyeciydi. Tercüman-ı Ahval'in çıkartılmasında Şinasi'nin de büyük katkısı olmuştu. İlk sayıda, Şinasi'nin kaleme aldığı *"Mukaddime"* adlı makalede gerçek bir gazetenin görevlerine ve yapacağı hizmetlere değinilmekteydi. Türk halkı bir gazetenin ne olduğunu Tercüman-ı Ahval'i okuduktan sonra anlayacaktı (Ertuğ, 1961: 10-11).

Şinasi, altı aylık bir çalışma döneminin ardından Tercüman-ı Ahval'den ayrılıp tek başına yeni bir gazete çıkartmaya karar verecekti. Böylece *"Tasvir-i Efkar"* isimli gazeteyi 27 Haziran 1862 tarihinde çıkartmaya başlayan Şinasi, gazetesinde halkoyu, düşünce özgürlüğü gibi konularda uyarıcı yazılar yazıyordu. Üç yıl kadar Şinasi tarafından çıkartılan Tasvir-i Efkar Gazetesi'nin başına daha sonra Namık Kemal geçmiştir (Topuz, 1973: 15).

Bu dönemin önemli bir özelliği fikir gazeteciliğinin ilk örneklerinin görülmesidir. AliSuavi'nin *"Muhbir"* gazetesi, Ahmet Mithat Efendi'nin *"Tercüman-ı Hakikat"* gazetesi, Basiretçi Ali'nin *"Basiret"* gazetesi, Refik Bey'in *"Mirat"* gazetesi bu dönemde basın hayatının önde gelenleri arasındadır (Şapolyo, 1971: 126-150).

Bu ilk örneklerinin ardından Türk gazeteciliği gelişimine devam etmiştir. Batı anlayışına göre sürdürülen gazetecilik, hükümdarların icraatlarını eleştirmekte ve yaşanan olayları halka bildirmekteydi. Bu duruma Osmanlı padişahlarının razı olmayacakları açıktı. Bu uygulamanın ardından 1867'de çıkartılan *"Ali Kararnamesi"* ile basın özgürlüğü kısıtlan-

ma yoluna gidildi. Abdülaziz döneminde ortaya çıkan bu durum karşısında devlet ile aydınların arası açılmaya başlamıştı. Genel siyasi durumdan memnun olmayan aydınlar, 1865'de *"Yeni Osmanlılar Cemiyeti"* adı altında gizli bir örgüt kurdular. Kurucuları arasında Şinasi, Namık Kemal, Nuri Bey, Refik Bey, Ayetullah Reşat Beyler bulunmaktaydı. Amaçları Meşrutiyetin kabul edilmesi olan Yeni Osmanlılar, faaliyetlerinin tespit edilmesi üzerine, siyasi mücadelelerini, Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde yayınladıkları gazeteler aracılığı ile sürdürmüşlerdir (Şapolyo, 1971: 115, 156-159).

Yeni Osmanlıların yürüttüğü siyasi mücadele sonucu 1876 yılında II. Abdülhamit tahta çıktı ve Meşrutiyet rejimine geçildi. Fakat II. Abdülhamit, 1877 yılında Osmanlı-Rus savaşını bahane göstererek meşrutiyetin tüm özgürlükçü getirilerini kısıtladı ve aynı yılda *"İstibdat"* idaresini kurdu. Bu dönemde basın üzerinde sansür giderek daha da şiddetlendi. 1888, 1895 Matbuat Nizamnameleri; 1893, 1900 ve 1901 tarihli Padişah İradeleri, basın üzerindeki devlet baskısının ne derece kuvvetli olduğunun göstergeleridir. Bu dönemde birçok özel gazete ve dergilerin kapatıldığı görülür. Devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'nin bile bu dönemde iki kere kapanma cezası alması ilginç bir ayrıntıdır (Öztoprak, 1989: 6).

II. Abdülhamit'e karşı siyasi mücadeleyi ülke sınırlan dışında sürdüren aydınlar, yurtdışında birçok gazete çıkartmışlardır. Bunların en önemlileri arasında Ahmet Rıza Bey'in Paris'te çıkarttığı *"Meşveret"*, Ali Suavi'nin Londra'da çıkarttığı *"Muhbir"* ve Ziya Paşa ve Namık Kemal' in Londra'da çıkarttıkları *"Hürriyet"* bulunmaktadır (Öztoprak, 1989: 6).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucu, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile basın hayatında yeni bir dönem başlayacaktır. Her çeşit yayın üzerindeki kontrol ve denetim kalkmıştır. Oluşan bu özgürlük ortamı, İttihat ve Terakki yanlısı ve karşıtı gazeteler arasında giderek sertleşen polemiklerin yaşanmasına neden olacaktır. Bu durum, 31 Mart Olayı sonrası askeri yönetimin iş başına gelmesi ile son bulmuştur. İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit'in yerine Mehmet Reşat'ı Padişah yapmıştır. Fakat yaşanan bu değişim basına sansürü yeniden getirecekti. 16 Temmuz 1909'da Matbuat Yasası değiştirildi. Bu yeni Matbuat Yasası ile hükümet, kolayca gazete çıkartılmasının ve ordunun siyasi işlere karışmasının önüne geçmek amacındaydı. 1913' te Matbuat Yasası'nda yapılan değişiklikle, yayın özgürlüğü kısıtlanmış, cezalar arttırılmıştır (Öztoprak, 1989: 6-7).

II. Meşrutiyet yıllarının önemli bir kısmı düzensizlik ve savaş içinde geçmiştir. Basın özgürlüğü ise kurumsal sahada kalmıştır. Demokratlardan tutuculara, Türk ve yabancı şoven milliyetçilere değin birçok fikri

barındıran gazeteler, kamuoyunu etkilemeye, bir takım düşünceleri halka aşılamaya çalışmışlardır. Fakat bu dönemde üç ana görüş basında etkili olmuştur. Bunlar, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülüktür (Öztoprak, 1989: 8).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 13 Kasım 1918'de galip devletlerin donanmalarının İstanbul'a gelmesi ile mütareke dönemine girildi. Türk ulusunun geleceğinin belirlendiği 1919-1922 arasında İstanbul basını, İşbirlikçiler ve Milli Mücadele Basını olarak ikiye ayrılmıştır. Dönemin İstanbul basını, gerçekte Osmanlılık kavramını hala savunanlarla, Türkçülüğe sarılmaktan başka çözümü kalmayanların mücadelesine sahne olmuştur (Koloğlu, 1992: 60). Bununla birlikte işbirlikçiler şeklinde nitelendirilebileceklere *"Peyam-ı Sabah"*, *"Alemdar*", *"İstanbul"*, *" Aydede"* isimli basın kuruluşlarını örnek verebilir. Milli Mücadele Basını olarak da Celal Nuri'nin *"İleri"* si; Necmettin Sadık (Sadak), Falih Rıfkı (Atay), Ali Naci (Karacan), Kazım Şinasi (Dersan)'ın *"Akşam"* ı; Asım ve Hakkı (Us) kardeşlerin ve Ahmet Emin (Yalman)'ın *"Vakit"*i; Velid Ebuzziya'nın *"Tasvir-i Efkar"*ı; başyazarlıklarını Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfkı'nın yaptığı *"İkdam"* ve Sedat Simavi' nin dergisi *"Güleryüz"* gösterilebilir (İnuğur, 1982: 337, 341-344; Koloğlu, 1992: 63).

Bu dönemde Anadolu basını da Milli Mücadeleye güç katmıştır. Ankara'nın iki gazetesi *"Hakimiyet-i Milliye"* ile Yunus Nadi'nin İstanbul'dan Ankara' ya nakletmeyi başardığı *"Yeni Gün"*, diğer tüm Kemalist basına öncülük ve yönlendiricilik yapmıştır. Aynca *"Yeni Adana"*, *"Açık Söz"* (Kastamonu), *"Sebilürreşat"* (Ankara), *"Babalık"* (Konya), *"Öğüt"* (Konya), *"İstikbal"* (Trabzon), *"Işık"* (Giresun), *"Albayrak"* (Erzurum) gibi gazeteler Milli Mücadeleyi destekleyenler arasındadır (Koloğlu, 1992: 60, 63).

Milli Mücadele'nin sonuçlanmasının ardından Türk basın hayatı Cumhuriyet dönemini yaşamaya başlayacaktır. Cumhuriyet, ülke basınının özgürce yayın yapmasını sağlayacaktır. Böylece, basın önceki dönemlerde yaşadığı sansür ve yaptırımlardan da kurtulmuştur (Şapolyo, 1971: 220).

Mustafa Kemal Atatürk, basının gücüne inanan bir liderdi. Basın yolu ile kamuoyunun bilgilendirilmesine önem vermişti (Atay, 1984: 30, 156) Ulusal direnişin başlangıcında Sivas'ta, 14 Eylül 1919'da çıkartılan *"İrade-i Milliye"* ve Ankara'da 10 Ocak 1920'de çıkartılan *"Hakimiyet-i Milliye"* gazeteleri, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulmuştur (Koloğlu, 1992: 61; Özkaya, 1989: 59-60; Öztoprak, 1989; 19).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Atatürk, devrimin halk arasında benimsenmesi için gazetecilere, edebiyatçı ve yazarlara, Cumhuriye-

tin düşünce yönünden korunması ve geliştirilmesi, savunulanın yapılması konusunda çeşitli görevler vermiştir. Bir forum niteliği taşıyan sofrasında Hamdullah Suphi, Yunus Nadi, Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Yakup Kadri, Necmettin Sadak, Hakkı Tank ve Asım Us gibi gazeteci ve yazarları sık sık konuk etmiş ve onlarla ülke sorunlarını görüşmüştür (İnuğur, 1991: 45).

Basın, bu dönemde ulusal çıkarlara hizmet edecektir. Atatürk döneminde, *"İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması"*, *"Hıyanet-i Vataniye Kanunu"*, *"Takrir-i Sükun kanunu"* v.b. yasaların çıkarılması ve bazı önlemlerin alınması sonucu basın özgürlüğünün kısıtlanması görülmüştür. Fakat tüm bu olumsuzluklar, ulusun ve yurdun yarar ve çıkarlarına karşı koymak isteyenlerin etkisiz duruma getirilmesi için alınmış zorunlu birer önlemden başka bir şey değildir (Alacalıoğlu, 1975: 30).

Atatürk döneminin basınla ilgili ilk İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi'nin 6 Mayıs 1920'de yayınlandığı görülür. Milli birliği tehlikeye düşürecek kışkırtmalara karşı tedbir almak ve İstanbul hükümetiyle her türlü haberleşmeyi kesmek amacıyla çıkarılan kararnameye göre; *"İstanbul Matbuatının derhal iadesi ve bunları iade etmeyen memur ve kesanın Hıyanet-i Vataniye mucibince itham olunacakları..."* belirtilmekte ve böylece İstanbul basını üzerinde denetim kurulması amaçlanmaktadır. Basınla ilgili işlerin yürütülmesi için de 7 Haziran 1920'de bir *"Matbuat İstihbarat Müdüriyeti"* oluşturulmuştur (Dönmezer, 1964: 124).

20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda da basınla ilgili hükümler yer almıştır. Bu Kanunun 77. maddesine göre basın hürriyeti konusunda *"Matbuat, kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş ve muayeneye tabi değildir"* ibaresi geçerli kılınmıştır (Dönmezer, 1964: 124). Bu madde, Türkiye Cumhuriyeti'nin basın özgürlüğünü amaçladığını göstermektedir. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın ardından özgürce çıkan gazeteler, bu kanunla hukuki anlamda özgürleşmiş oldular.

İnkılap şartlarında basın özgürlüğü, uygulamaya istenildiği gibi yansımamıştır. Zira, İstiklal Mahkemeleri'nin ikinci dönemi, 1925'te başlamış, o sıralarda Doğu illerinde Şeyh Sait İsyanı çıkmıştır. Ankara ve İstanbul'da da Hükümete karşı bir muhalefet eylemi vardır. Terakkiperver Cemiyeti kurulmuş, eski ittihatçılar örgütlenmeye yönelmişlerdir. Basında ileri geri her türlü eleştiri yazıları çıkmakta ve bunlar Ankara'da geniş tepkiler yaratmaktadır. Hükümetin görüşüne göre muhalefetin, eleştirinin hiç sırası değildir (Topuz, 1973: 138).

Basın hayatında yaşanan özgürlük ortamı, 4 Mart 1925 tarihinde kabul edilen *"Takrir-i Sükun Kanunu"* ile kısıtlanma yoluna gidilmiştir. Bu kanunun 1. maddesinde *"irticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükununu, emniyet ve asayişinini ihlale yönelen teşkilat*

*ve tahrikat ve teşvikat, teşebbüsat ve neşriyatı, Hükümet, Reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur. İş bu efal erbabını İstiklal Mahkemesi'ne tevdi edebilir"* ifadesi yer alıyordu. Bu hüküm ile basın kuruluşları hükümetin ve Cumhurbaşkanının onaylaması ile doğrudan doğruya ve geçici olarak kapatılabilecekti. Nitekim 04.06.1925 tarihinde Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, İstiklal, Sebilü'r-reşat ve Aydınlık Gazeteleri kapatılmıştır (Dönmezer, 1964: 124-125).

Bu hukuki düzenlemelerin ardından Türk basını, Atatürk devrimlerinin sağlamlaşması amacına uygun çabalar sarf edecektir. Dönemin basınında tek taraflı düşünce gazeteciliği hamleleri yapılmışsa da gün geçtikçe geniş kitlelere hitap eden haber ve satış gazeteciliği benimsenmiştir (Şapolyo, 1971: 220).

25 Temmuz 1931'de o zamana kadar yayınlanan basınla ilgili kanunlardan farklı olarak hem basını hem de basınla ilgili kanunları içeren *"Matbuat Kanunu"* kabul edilmiştir. Bu kanun, on dokuz sene yürürlükte kalmış ve uygulamada pek çok şikâyete yol açmıştır. Kanunun 9. maddesine göre gazete ve dergi çıkartmak isteyenlere, yayının çıkartılacağı yerleşim yerinin en yüksek mülki idare amirinden bir *"beyanname"* alma şartı getirilmiştir. Kanunun ilk şeklinde, beyannamenin verilmesi gazete ve dergi çıkartılması için yeterliydi. Ancak bu hüküm, 1938 yılında değiştirilmiştir. Bu değişikliğe göre, gazete veya dergi çıkartacak kişilerin bir *"ruhsatname"* sahibi olmaları gerekmektedir. Ayrıca yeni değişiklikle, gazete çıkartacakların yüksekokul, lise veya dengi okullardan mezun olması şartı da getirilmiştir. Bu şartlan yerine getirenler yayını çıkartacakları yerin nüfusuna göre bir bankadan 1.000 ile 5.000 Türk Lirası arasında bir teminat mektubu da almak zorundaydılar. Ayrıca *"kötü şöhret"* sahibi olan kişilere yayıncı olma hakkı tanınmamaktaydı. 1938 yılında yapılan bu kanun değişiklikleri göstermektedir ki hükümet yeni bir yayına izin verip vermemekte tamamen serbestti. Yapılan bu değişiklikler ancak 1946 yılında, yani İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bir yıl sonra kaldırılacaktı (Dönmezer, 1964: 125; Koçak, 1986: 29).

1938 yılında hükümetin basın üzerinde yaptığı çalışmalardan biri de Basın Kongresi'nin toplanmasına karar verilmesidir. Gazete ve dergilerin gönderecekleri temsilcilerle toplanacak olan kongrede temsilciler, Merkez İdare Heyeti ile Yüksek Haysiyet Divanı'nı, bir defaya mahsus olmak üzere Bölge İdare Heyeti'ni ve Bölge Haysiyet Divanı'nı seçeceklerdi. İlk Merkez İdare Heyeti Başkanlığı'na, Ulus Gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay seçilecekti. Hükümetin bu kongreyi toplamasındaki amaç, basının birlik ve beraberliğini sağlamaktı (İskit, 1943: 308-309).

Basın üzerindeki hükümet baskısı, İkinci Dünya Savaşı'nın giderek yaklaşmasıyla daha da artmıştı. Hükümet, Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi uyarınca *"memleketin genel siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı*

*bir İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete ve mecmualar muvakkaten tatil olunabilir..."* şartını işletebilmekteydi (Koçak, 1986: 29). İkinci Dünya Savaşı döneminde uygulanan bu hüküm ile birçok gazetenin kısa süreli kapama cezası aldığı bilinen bir gerçektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek basına uygulanan sıkı denetimin bir başka boyutunu da 20 Kasım 1940'da İstanbul'un da içinde bulunduğu altı ilde uygulanan *"sıkıyönetim"* oluşturmaktaydı. Sıkıyönetim Komutanlıkları, sıkıyönetimin uygulandığı illerde çıkartılan gazeteleri kapatma yetkisine sahipti. Bu durumda basın, hükümetin denetiminden başka bir de sıkıyönetimin kontrolü altındaydı (Koçak, 1986: 29).

Hükümet, sıkıyönetim ve CHP'nin oluşturduğu üçlü denetim ağı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk basınının üzerinde önemli bir baskı ortamı yaratmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde, hükümetin tüm yasaklarına rağmen, basının tek ses olduğu söylenemez. Neredeyse tüm gazeteler, çeşitli defalar kapatma cezasıyla karşı karşıya kalmışlardır (Koçak, 1986: 30). Bu sıkı kontrol ortamına rağmen, hükümetin İkinci Dünya Savaşı'nda uyguladığı, dengeyi esas alan dış politikası sonucu basın, savaşanlar arasında tercihlerini belirtir yayınlar yapabilmekteydi. Buna göre *"Vatan"*, *"Akşam"* ve *"Tanin"* gazeteleri genellikle *"Müttefikler"*-den yanaydılar. *"Tan"* hem Müttefikleri hem de Sovyetleri destekliyordu. Hükümet sözcüleri, dış kamuoyuna yönelik olarak yaptıkları açıklamalarda, Türk basınının özgür olduğunu dile getiriyorlardı. Türkiye, değişik ülkelere vermek istediği mesajları basın aracılığıyla iletebiliyordu. Böylece hem tarafsızlık ilkesinden sapılmıyor hem de ilişkide bulunulan ülkelere olaylar karşısındaki gerçek düşünceler sezdiriliyordu. Bu sayede Türk diplomasisi esneklik kazanıyordu (Deringil, 1994: 10).

Bu dönemde çeşitli etmenler de basın hayatını etkilemiştir. Bunların başında ekonomik sıkıntılar geliyordu. Örneğin, savaş yıllarında kâğıt sıkıntısı nedeniyle gazetelerin sayfa sayıları azalırken, tirajları da düşmüştü. Ankara Radyosu'nun yayınları, daha hızlı ve devlet politikasını daha net yansıtan haberleriyle yazılı basının önüne geçmişti (Koloğlu, 1992: 67). İkinci Dünya Savaşı döneminde gazetelerin günlük ortalama tirajları da şöyleydi (Weisband, 1974: 74):

| | | | |
|---|---|---|---|
| Cumhuriyet | 16.000 | Vatan | 7.000 |
| Tasvir-i Efkar | 6.000 | Ulus | 12.000 |
| Tan | 12.000 | Vakit | 4.000 |
| Yeni Sabah | 10.000 | İkdam | 4.000 |
| Akşam | 10.000 | Son Telgraf | 4.000 |
| Son Posta | 10.000 | | |

## 2. MAHALLİ BASININ BAŞLANGICI BAĞLAMINDA VANDA YAŞANAN GELİŞMELER

Van yöresinde ilk defa ihtilal tohumları eken ve buradaki Ermeni hareketinin öncülüğünü yapan kişi Mıgırdıç Hrimyan adlı bir din adamıydı. Ermeni literatüründe, ihtilalcilerin babası olarak anılan bu kişi, 1820 yılında Van'da doğmuş, önce Eçmiyazin'e gitmiş oradan İstanbul'a dönmüş ve bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Van piskoposluğuna atanmıştı. Hrimyan, 1858 yılında Van'ın Varak Manastırı'nda, *"Van Kartalı (Ardzvi Vaspurakan)"* adlı bir gazete yayınlanmaya başlamıştı. Taşrada çıkan ilk Ermeni gazetesi olan Van Kartalı, beş yıl kadar süren yayın hayatı boyunca, Ermenileri sürekli olarak isyan ve ihtilale teşvik etmiş. 1885'li yıllarda, Van'da Ermenice yayınlanan *"Iravunk gazetesi"* de ihtilalci Ermenilerin sözcülüğünü yapmıştır (Öğün, 2001: 605-606).

Van'da mahalli basının başlaması ve 1950'lilere gelinceye kadar yaşanan gelişmeler mahalli kaynaklar ve gerçekleştirilen çalışmalara göre şöyledir: 1908'li yıllarda, Van'da, yeni bir matbaada İttihat ve Terakki yanlısı bir yayın organı olan *"Çaldıran"* gazetesi çıkmış; 1. Dünya Savaşı yıllarındaki göç nedeniyle basımevi kapanmıştır. 1938 yılında İlyas Kitapçı ve arkadaşları tarafından kurulan Van Matbaası'nda basılan *"Yeni Yurd Van"* gazetesi, 1943 yılına kadar farklı aralıklarla çıkarken, 1943'ten sonra günlük olarak yayınlanmış ve 1948'de kapanmıştır. Bununla birlikte Yeni Yurd Gazetesi yerini Vansesi Gazetesi'ne bırakmış, 1 Temmuz 1948 tarihinden itibaren İlyas Kitapçı'nın sahipliğini yaptığı, Yazı İşleri Müdürlüğünü Naci Yeğinaltay'ın üstlendiği gazete dört sayfa olarak da çıkmıştır (Komisyon, 1998: 191-192).

## SONUÇ

Yirminci yüzyıldan itibaren tarih yazımı açısından yerel tarih çalışmalarının önemi giderek artmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalardan bir diğeri de basın konusunda yapılan araştırmalardır. Bu bağlamda basının en önemli özelliği yaşanan olayları, kısa zamanda büyük kitlelere ulaştırılabilmesidir. Böylece basın, olayları sunuş ve yorumlayış biçimiyle bireylerin görüşlerine yön verme imkânına sahip olur. Bu sebepten dolayı belli bir konuda, bir ülkedeki görüşleri araştırırken basını incelemek gerçekçi bir yöntem sayılır.

Türk basın hayatı, *"Takvim-i Vekayi"*nin 1 Kasım 1831'de yayımlanmasıyla başlamıştır. Bu tarih Dünya gazeteciliğinin ilerlemiş bir devresine rastlar. Bu bilgi ışığında Türk Gazeteciliğinin Batılı ülkelere oranla çok geç bir dönemde başladığını söyleyebiliriz.

İlk Türk gazetesi ve aynı zamanda Osmanlı' nın resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi, II. Mahmut'un çabaları ile çıkmıştır. Takvim-i Vekayi'nin yayımlanmasından dokuz yıl sonra İngiliz gazeteci William Chur-

chill tarafından Ağustos 1840'da *"Ceride-i Havadis"* gazetesi çıkartılmış, bu gazetelerin ardından ilk özel Türk gazetesi olan *"Tercüman-ı Ahval"* 21 Ekim 1860'da yayın hayatına başlamıştır.

Bu ilk örneklerinin ardından Türk gazeteciliği gelişimine devam edecektir. Batı anlayışına göre sürdürülen gazetecilik, hükümdarların icraatlarını eleştirmekte ve yaşanan olayları halka bildirmekteydi. Bu duruma Osmanlı padişahları razı olmamış ve basın özgürlüğünü kısıtlama yoluna gidilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucu, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile basın hayatında yeni bir dönem başlayacaktır. Her çeşit yayın üzerindeki kontrol ve denetim kalkmıştır. Oluşan bu özgürlük ortamı, İttihat-Terakki yanlısı ve karşıtı gazeteler arasında giderek sertleşen polemiklerin yaşanmasına neden olacaktır.

II. Meşrutiyet yıllarının önemli bir kısmı düzensizlik ve savaş içinde geçmiştir. Basın özgürlüğü ise kurumsal sahada kalmıştır. Demokratlardan tutuculara, Türk ve yabancı milliyetçilere değin birçok fikri barındıran gazeteler, kamuoyunu etkilemeye, bir takım düşünceleri halka aşılamaya çalışmışlardır. Fakat bu dönemde üç ana görüş basında etkili olmuştur. Bunlar: İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülüktür.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İstanbul ve Anadolu Batılı devletlerce işgal edilmiştir. Bu dönemde Anadolu basını da Milli Mücadeleye güç katmıştır. Milli Mücadele'nin sonuçlanmasının ardından Türk basın hayatı Cumhuriyet dönemini yaşamaya başlayacaktır. Cumhuriyet, ülke basınının özgürce yayın yapmasını sağlayacaktır. Böylece basın önceki dönemlerde yaşadığı sansür ve yaptırımlardan kurtulmuştur.

Milli Mücadele yıllarından bu yana, Anadolu Basını kısıtlı imkânlara rağmen milli hareketin öncülüğü ile başlayan gelişimini toplumsal ve siyasal gelişmelere olan katkısı ile devam ettirmiştir. Yerel sorunların objektif ve doğru bir biçimde dile getirilmesi mahalli yayınlarla mümkün olup yerel basın, demokrasi anlayışı ve sosyal huzurun yerleşmesinde özel bir görev yüklenmiştir. Bu misyonu ile devlet ve halk arasındaki diyaloğun kurulmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Van'ın basın tarihi 1858'li yıllara kadar uzanır. Ermeni Hrimyan, 1858 yılında, Van'ın Varak Manastırı'nda, Van Kartalı isimli gazeteyi yayımlamıştır. Taşrada çıkan ilk Ermeni gazetesi olan Van Kartalı, beş yıl kadar süren yayın hayatı boyunca Ermenileri sürekli olarak isyan ve ihtilale teşvik etmiş, 1885'li yıllarda Van'da Ermenice olarak yayımlanan Iravunk Gazetesi de ihtilalci Ermenilerin sözcülüğünü yapmıştır.

1908 yılında, yeni matbaada İttihat ve Terakki yanlısı bir yayın organı olan *"Çaldıran"* gazetesi çıkmış, I. Dünya Savaşı yıllarındaki göç

nedeniyle kapanmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Van' da yaşam hareketlenmeye başlar.1938 yılında İlyas Kitapçı ve arkadaşları tarafından kurulan Van Matbaası'nda *"Yeni Yurd Van"* gazetesi, 1943 yılına kadar farklı aralıklarla çıkarken, 1943'ten sonra günlük olarak yayınlanmış ve 1948'de kapanmıştır. Yeni Yurd Gazetesi yerini 1 Temmuz 1948'de Van Sesi Gazetesi'ne bırakmıştır. Netice itibariyle Van'da 1950'lerden sonra mahalli basın kapsamında birçok farklı gazete çıkarılmıştır. Bu gazetelerin sayısı günümüze varıncaya kadar dijital ortam da dâhil olmak üzere artarak devam etmiştir. Bu hususta yapılan çalışmalar mevcut olup kifayetsizdir ve sözlü tarih gibi modern tekniklerle yapılacak olan çalışmalara da gereksinim vardır.

## KAYNAKÇA


ABADAN, N. (1973). *Kamuoyu ders notları 1973-1974.* Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi.

AKYÜZ, Y. (1998). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız kamuoyu 1919-1922*. Ankara.

ALACALIOĞLU, O. (1975). Cumhuriyet döneminde Türk basını. *Halkevleri Dergisi*, *3* (102), 30.

DERİNGİL, S. (1994). *Denge oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin dış politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

DÖNMEZER, S. (1964). *Basın hukuku I.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.

DUVERGER, M. (1990). *Sosyal bilimlere giriş* (Çev.: Ü. Oskay). Ankara.

ERTUĞ, H (1961, Kasım). Türk gazeteciliğinin doğuşu. *Yıllık,* 2.

GÖNLÜBOL, M. (1980). *Uluslararası politika*. Ankara.

İNUĞUR, M. N. (1982). *Basın ve yayın tarihi. İstanbul:* Çağlayan Kitabevi.

İNUĞUR, M. N. (1991). Atatürk ve basın (Atatürk haftası armağanı 10 Kasım 1991). *Genelkurmay Atase Yayınları*, 146-147.

İSKİT, S. (1943). *Türkiye'de matbuat idareleri ve politikaları*. Ankara: Başvekâlet Basın Yayın Umum Müdürlüğü.

KOÇAK, C. (1986). İkinci dünya savaşı ve Türk basını. *Tarih ve Toplum*, *6* (35), 29–35.

KOMİSYON, (1998). *Cumhuriyetin 75. yılında Van,* Van: Van Valiliği ve YYÜ Yay.

ÖĞÜN, T. (2001). Van'da Ermeni komiteleri ve faaliyetleri. *Türk Kültürü,* 462, 605-606.

ÖZKAYA, Y. (1989). *Milli Mücadelede Atatürk ve basın (1919-1921).* Ankara.

ÖZTOPRAK, İ. (1989). *Türk ve Batı kamuoyunda Milli Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SEZER, D. (1972). *Kamuoyu ve dış politika*. Ankara: Sevinç Matbaası.

ŞAPOLYO, E. B. (1971). *Türk gazeteciliği ve her yönü ile basın.* Ankara: Doğan Yayıncılık.

TOPUZ, H. (1973). *100 soruda Türk basın tarihi.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

WEİSBAND, E (1974). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün dış politikası*. (Çev.: M. A. Kayabal), İstanbul: Milliyet Yayınları.